

Gamla Stockholm

Anteckningar ur tryckta och otryckta källor

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk av **Claës Lundin** (1825-1908) och **August Strindberg** (1849-1912) har digitaliserats av Stockholmskällan samt i maj 2015 anpassats för Projekt Runeberg av Ralph E.

Texterna i frakturstil har klippts ut som figurer, så den kan ses tillsammans med OCR-texten.

FÖRORD.

——

Afsigten med detta arbete har icke varit att skrifva en Stockholms stads historia, utan endast att, såsom titeln angifver, framlägga några anteckningar om hvad som i hvardagslag och vid festliga tillfällen, under nöjen och arbeten, vid farsoter och eldsvådor, i barnens lekar och skolgång, i gillen, skrån och sällskapslif, på värdshus och rådhus och börs, under upplopp och lugna dagar utmärkt gamla Stockholm, det vill säga att lemna en anspråkslös krönika öfver hvad som varit mest anmärkningsvärdt i invånarnes lif och plägseder under förflutna tider, sådant detta af oss kunnat framletas ur tryckta och otryckta källor, i bibliotek och arkiv samt efter muntliga arfsägner.

Något annat syftemål hafva vi icke haft, men företaget torde likväl, såsom det första på sitt område, icke vara af lättaste slag. Ämnet är också långt ifrån uttömdt. Enär vi lyckats samla ett temligen stort material, hade vi önskat göra framställningen vida fullständigare än hvad den nu är, men denna önskan har motarbetats af fruktan, att arbetet skulle växa till allt för stort omfång. Mycket af hvad vi kunnat tillägga för att göra ett och annat kapitel innehållsrikare hafva vi derför under arbetets fortgång nödgats inskränka eller rent af utesluta, äfven med fara att framställningen derigenom kunde här och der synas allt för knapphändig eller att ett och annat helt och hållet saknades.

Oaktadt dessa inskränkningar, har det af förläggarne i anmälningen af arbetet utlofvade omfånget af ungefär åtta häften måst öfverskridas med 8 ark, med hvilken tillökning den mot företaget välvilligt stämda allmänheten, på grund af hvad vi nyss yttrat, benäget torde öfverse.

Vår afsigt har varit att inom hvarje kapitel gifva en så vidt möjligt är i tidsföljd uppstäld skildring, men det torde kunna af litet hvar inses, att icke *alla* kapitel kunna lika sakrikt behandlas inom de olika skedena af stadens lif, utan att i några äro uppgifterna om de äldre tiderna fullständigare, i andra hafva de mindre gamla tiderna lemnat rikhaltigare stoff. På några ställen hafva vi gått kanske bra nära vår egen tid, men då har detta haft sina särskilda orsaker, och vi kunna, liksomGöran Nordberg i hans »S:t Claræ Minne», trösta oss dermed, att hvad som för närvarande ännu är nytt snart nog kanske anses gammalt och lätt glömmes, om det icke medan tid är på något särskildt sätt i minnet bevaras.

Ehuru vi vid användandet af de uppgifter som vi från många håll samlat sökt tillämpa en mycket noggrann granskning, kan det dock hända, att ett och annat misstag insmugit sig, men sådant torde i ett arbete af detta slag vara nästan oundvikligt, och vi våga hoppas, att det icke må allt för strängt tillräknas oss, liksom i fall, oaktadt all uppmärksamhet vid korrekturläsningen, några bokstafsfel ännu qvarstå.

Hvad vi ofvan anfört om nödvändigheten att på åtskilliga ställen göra inskränkningar och uteslutningar i texten gäller äfven om illustrationerna, hvilka upptaga ej så liten plats, och har det varit vårt och förläggarnes hufvudsyfte att bjuda på endast originalafbildningar efter föremål som aldrig förr varit aftecknade och framför allt sådana som, äfven om de varit ganska svåra att uppspåra och åtkomma, ega något verkligt intresse och upplysa texten. Det är också derför som vi inskränkt antalet af porträtt, af hvilka vi i annat fall naturligtvis kunnat lemna ett vida större. Af kartor hafva vi af samma orsak återgifvit blott *en*, otvifvelaktigt den som bör ega det största intresset, emedan hon är den äldsta öfver Stockholm. Huru vida denna karta, hvilken vi låtit afteckna efter ett gammalt i stadens byggnadskontor befintligt exemplar, verkligen förskrifver sig från tiden *före* 1540, torde väl ej vara så alldeles säkert, men att hon ej är äldre än från senaste fjerdedelen af femtonhundratalet är visst. Uppgiften om den först nämda tidrymden grundar sig derpå, att dominikanerklostret finnes på kartan utsatt, och detta kloster nedrefs 1540, men Maria och Jakobs kyrkor äro också utsatta på samma karta, och dessa funnos icke i verkligheten det året, emedan de förut voro på Gustaf I:s befallning nedrifna, och det var först Johan III som började ånyo deras uppbyggande. Huru den saken än må förhålla sig, är dock obestridligt, att i fråga varande karta är den äldsta som nu finnes att tillgå. Hvad vi beklaga är, att vid tryckningen af den afbildning som åtföljer vår bok det icke låtit sig göra att *med bestämdhet* visa någon jemförelse mellan strandområdena förr och nu; men hellre än att, såsom förut kanske skett, göra en utprickning som icke är fullt tillförlitlig för jemförelser, hafva vi ansett oss böra alldeles afstå derifrån.

Innan vi öfverlemna det nu afslutade arbetet i allmänhetens händer är det för oss ett behof och en pligt att uttrycka vår tacksamhet för den välvilja, hvarmed vårt »Gamla Stockholm» redan från arbetets början mottagits af allmänheten. Detta välvilliga deltagande har också visat sig i den stora och för oss glädjande och uppmuntrande samt våra bemödanden väsentligt underlättande beredvillighet, hvarmed ett stortantal myndigheter, offentliga inrättningar, sällskap och enskilda personer lemnat oss upplysningar, råd och anvisningar vid bokens utarbetande. Det var vår afsigt att här nämna hvar och en af dessa våra frivilliga och oegennyttiga medhjelpare, men deras antal har slutligen blifvit så stort, att vi icke kunna upptaga utrymmet med en lång namnförteckning. Hvad vi dock icke kunna underlåta är att, under det vi uttrycka vår tacksamhet för dem *alla*, särskildt nämna, det vi funnit det mest välvilliga tillmötesgående af cheferna och samtlige tjenstemännen i kungl. biblioteket, statens historiska museum, riksarkivet och nordiska museum, af rektorerna vid hufvudstadens allmänna läroverk och bibliotekarien vid norra latinläroverket, af tjenstemännen vid stadens byggnadskontor och flera af statens och stadens embetsverk, af polismästaren, af ordföranden och åtskilliga styrelseledamöter i ordenssällskap och vid välgörenhetsinrättningar m. m.

I förhoppning om att den välvilja som redan i så rikt mått visats vårt arbete också skall följa det, då det nu fullständigt öfverlemnas i allmänhetens händer, bedja vi, att man må hafva öfverseende med dess brister och ej för dessas skull glömma vår goda afsigt.

Stockholm i Juni 1882.

Författarne.

FÖRTECKNING

öfver i detta arbete införda illustrationer.

XII:s Abc-bok. 12S. Tuppen i 1760 ärs Abc-bok. 129. Tuppen är 1816. 130. Staf-

ningsmetod ur Orbis pietus. 131. »Måttlighet» ur Orbis pietus. 132. Robinson Crusoe. Stockholm 1785. 133. Robinson Crusoe. London 1719. 134. Lunkcntus.

Jönköping 1832. 135. Lunkentus. Sundsvall 1845. 136. Lunkentus. Norrköping

1791. 137. Lunkentus. Gefle 1800. 138.

Medeltidsskola. 139. Stockholms skolas sigill från 1500-talet. 140. Skolsal på

1600-talet. 141. Trivialskolans hus 1761.

142. Plan af Trivialskolans inre 1761.

143. Stockholms Gymnasii nedra förstuga.

144. Portöfvcrstycke å Tyska skolhuset.

145. Relief å Tyska skolans hus. 146. Clara kyrkas förberedande klass. 147. IIclga-I^kama-Gillcts vapen och sigill. 148. Erke-engcln Mikael, skräddomes skyddspatron. 149. Tunnbotten. 150. Tunn-bindarc-cmbctets signet. 151. Färgareskylt. 152. Sadclmakarcskylt. 153. Glasmästare-skylt. 154. Messingsslagare-enibetcts skrålåda. 155. Bagaregesällemas skrålåda. 156. Kopparslagarnes sparbössa. 157. Snörmakarnes sparbössa. 15S. Gcsällkäp-par. 159. Klappholz. 160. Plåt- och har-neskgcsällemas »Välkomma». 161. Snic-karcgesällernas skräfana. 162. Portstycke på Vindragareherberget. 163. Vindragare-herberget i Stora Hoparegrändcn. 164. Saltmätarcherberget å Skärgårdsgatan. 165. Det inre af Saltmätare- och Spanmålsbärare-herberget. 166. Stockholms Borgerskaps mönstring af Gustaf III på Adolf Fredriks

torg den jo Sept. /790, efter Pehr Hille-ströms tafla i börshuset, extra plansch. 167. Stadsmajor. 168. Borgcrskajnils kavallerist. 169. Borgerskapcts infanterist. 170. Stortorget med gamla rådhuset. 171. Carl Abraham Arfwedson. 172. Clas Grill. 173. Hans Niclas Schwan. 174. Johan VVestin. 175. Äreport på Slottsbacken 1835. *76.

Dekoration i Timmermansorden. Första graden. 177. Dekoration i Timmermansorden. Tredje graden. 178. Eriksberg. 179. En del af trädgården å Piperska muren. 180. Axel Arvid Raab. 1S1. Sveaordens märken på Vasa- eller Sveaholmen. 182. Bell manska sällskapet. 183. Bell manska sällskapet. 1S4. Aurorakedja. 185. Redlige Svenskars kraschan. 186. Mamsell Maja Lisa. 187. »Tandpetaren på Söder». 188. Ruinormästare vid Sabbatsbergs helsobrunn.

189. Knappen på rumormästarens käpp.

190. Musikalisk aftonunderhållning i ett

borgarhus omkring 1825. 191. Ankomst

till en Carlbergsbal. 192. Operakällaren en afton på 1840-talet. 193. Arbetsfordon och Herrskapsvagn från 1600-talet. 194.

Förnäm herrskapsvagn från början af århundradet. 195. Hyrkusk. 196. Gästgif-varskjuts från Packartorget. 197. Diligence på 1830-talet. 198. Kull-vcfbåt. 199. I

ångfartygshamnen vid Riddarholmcn. 200. Häsibåtcn. 201. Lusttur på vattenskidor. 202. Vestgötc. 203. Stockholms äldsta byggnad, »Assistanstornet». 204. Clara Nunna. 205. Grafsten i Spökslottets trädgård. 206. Katten på Vesterlånggatan. 207. Straffstock. 208. Henric Liljensparre. 209. Olof af Wannqvist. 210. C. U. Ner-man. 211. Budkafle för dalkarlarncs uppbrott till Stockholm 1743. 212. Spik-

klubba. 213. Utanför Stadshuset, Juli 1838.

214. Crusenstolpes kajuta på Kastcllholmen.

215. Slagsmålet på Malmens källure d. 30

Okt. 1842. 216. Gåsmarsch. 217. Peter

Brcnner. 218. Peter Brenners afrättning. 219. Spanska fiolen. 220. På Smedjegården. 221. »Paltar». 222. Gatuscen.

En större extra plansch: Riksdags-afblåsning, efter en i enskild ego befintlig lavering af A. Schützercrantz.

*

En Stockholmspromenad på 1730-talet.

(**Såsom inledning**.)

Vice-Notarien i Norra Ciämnärs-Cammaren, ny-utnämde Notarius vid Klädeshallen, Herr Leonhard Wetter, hade haft en sömnlös natt der han en Majmorgon låg i sin stora björksäng tre trappor upp i huset N:o 2 Capiteinsgatan på Ladugårdslandet. Han hade med ängslan räknat nattens timmar. Hvarje gång hans Kockska väggur slog full timme hörde han den nyinrättade2 Juli 1729. brandvaktens reglementerade rop:

»Klo - oc - kan är 0 - - - 0 sla - gen. Guds härliga, milda och mächtiga hand Bewahre wår Stad för eld och brand!» Fig. 1. Brandvakts-Sax.
Ur *Outher's voyage.* 1736.

Men han var alldeles för ovaken för att kunna uppfånga melodien till den senare afdelningcn.

Emellan, som han tyckte, tre och fyra hörde han ljudet af tunga osäkra fötter nere på gatan. Derpå ett colloquium som varade en half timme; och så ett skrik för tre röster, tills ljudet af en större sax (fig. 1) kom och afklippte upptåget som slutade med en kapplöpning. Derpå hörde han Erich Næsmans nygjutna bönklocka i Ladugårdslandskyrkans stapel ringa in dagen klockan fyra. Det var i gryningen, men solen hade ännu icke visat sig. Herr Leonhard tog sin Daniel Menlös (såsom han efter utgifvaren kallade sin almanacha) och utrönte, att solen hade försofvit sig 24 minuter, ty hon skulle ha varit uppe 3 och 36. För att komma under fund med rätta förhållandet, ref han till sig sin storblommiga sidennattrock, som han året förut fått in från Canton med sin vän skeppspredikanten på *Fredericus Rex*,Första Svenska fartyg som gått på Kina för Ost-Ind.-Compagniets räkning, 1731. lade in en sked*Varinas* i näsborrarne och steg upp. Han öppnade fönstret och tog en öfverblick öfver taflan. En lätt dimma låg utbredd öfver Ladugårdslandsviken, så att endast toppen syntes på den utanför Skeppsholmen förtöjda *Vakt-Jachten* . Holmqvarnen stod och sof på Blasieholmens södra udde; salutbatteriet på Mose-Berg blänkte af solens första svaga strålar, men Catharinæ fem tornspiror stodo redan tända som en armstake. Herr Leonhard stack ut hufvudet mellan sina Holländska tulpaner, som stodo i Delftska Fayanspottor i fönstret, och tittade ner år Kammeckerska enkhuset på GrefgatanSedan Veterinärinrättningen. der valnötsträden gått i knopp; han tittade längre åt öster bort åt Djurgårdens Surbrunn, bakom hvilken solen just nu knogade sig fram. Herr Leonhard gick och lade sig i sängen igen nöjd med sina anstälda iakttagelser, men sömnen hade vikit ifrån honom. Han låg en stund och stirrade på sina Gyllenläder-tapeter (fig. 2), hvilka han köpt efter *Ill. E. WESTERBERG. X. A.* Fig. 2. Gyllenläder från 1600-talet.

slottsbranden. Han tog ett blad af *Stockholmiske Post-Tijdender* och drog igenom sista sidans annonser.

“Herr Jofeph Nyckel ifrån Tyrol är hit amkommen med fiöna Canarie Foglar af åtfkillige Coleurer och logerar uppå Wijnkällaren Tre Kongar, dereft hwar och en . . .“

Så läste herr Leonhard, då han blef afbruten af ett »O, dy!» rätt utanför fönstret som han lemnat öppet. Han störtade ur sängen och såg en liten svart figur sitta på skorstenskanten midt öfver gatan; figuren gjorde några mystiska signaler med sin ruska, hvarpå han tog upp en sång af följande lydelse, hvilken herr Leonhard som var stor samlare af allting som rörde Stockholm, genast upptecknade på följande sätt.Sjöngs så i Stockholm ännu på

1870-talet, då Sg upptecknade den. Bellman nämner i en af sina sånger sotaren som på skorstenskanten »diskantar Hönsgummans visa».

*Sotare-ton.*Si-opp! Si - - - i-opp! Si - - i - i - - o - - o - opp! Si - i - opp si-opp si - o - - opp! Si - i - - - i - opp Si - - o - o - o - - opp!

Fig. 3. Voltaire-stol från 1700-talet. Den lille svarten drog mössan öfver ansigtet och försvann i skorstenen. Och herr Leonhard satte sig i sin Voltaire-stol för att röka. Det blef återigen tyst — alldeles tyst, och så förblef det en hel qvart. Men då — då steg en ton upp ifrån sjön och den lyfte sig mot rymden som en raket, så att herr Leonhard tittade efter om han skulle kunna se den. Han såg ingenting, men han hörde ett jägarhorn i B som satte i ett ostruket G tre gånger innan det kastade sig upp på höga E; och så kom en hel raketkista af tonersom herr Leonhard genast satte på papperet med öfverskrift: *Revelj för K. Maj:ts Flotta.*

Men längre fick han icke skrifva, ty nu smäller en signal-trumpet i Ess ifrån Artilleri-gården och ger luft åt en osöfd trumpetares häftiga känslor under den officiela formen af *Kavalleriets revelj*.

Fig 4. Jachten utanför Skeppsholmen.
Efter Tillæus' karta 1733.

Men så kommer en bris från Djurgårdsviken och den sliter sönder dimman, så att Leonhard får se Vakt-Jachten som fortfar med sin tonkastning i C-dur.

Han hade nätt och jemt satt ner sista tonen förrän den ostliga brisen, som gått in i viken vid Laboratoriums Corps de Garde, bar fram en hel säck med trumhvirflar och öste ut öfver Ladugårdslandsviken och spädde upp hornets och trumpetens kaskader. Herr Leonhard fattade krampaktigt sin gåspenna och skref: *Infanteriets revelj*, i sex åttondels takt.

Ändtligen inträdde ett ögonblicks tystnad, men den varade också blott ett ögonblick, ty nu hördes från Blasieholmen ett ljud, som mest liknade den fogels som heter Kornknarren.

Knarr-arr-arr-arr-arr-arr---. Knarrarrarr-arr-arr---arrr-.

Herr Leonhard tog sitt synrör (som han dagen förut köpt hos Johan Müller på Stora Badstugatan i Wattrangs gård) och riktade detsamma mot den punkt hvarifrån ljudet hördes komma. Han sågnu mjölnardrängen som vande Holmqvarnen. Det blef ett nytt uppslag; drängen lade snart bort spaken sedan han fått sin skuta upp mot vinden; derefter hissade han på, och nu klippte hon först med vingarne och så började hon för ostlig vind hjula pä för fulla segel, som om hon verkligen ämnade gå rakt in i Mälaren.

Men nu var hela staden vaken. Smeden och timmermannen vid Köpmansvarfvet hamrade och bultade, bagarkärrorna hoppade fram på gatstenarne, block och taljor gnisslade nere på lastage-platserna.

Herr Leonhard hade nu uppgifvit alla tankar på sömn och stod färdig i kläderna, funderande på huru han skulle tillbringa sin dag, den andra under pågående tjenstledighct, då dörren öppnas och in träder en ung man med något landtlig uppsyn och dammiga ögon.

Herr Leonhard lemnade genast sin Voltaire-stol, sin kinesiska tobaksburk och sin holländska pipa samt gick emot den inträdande.

— Nej, se Carl Fredrik! Kommer direkte från Lund . . . och så vidare.

— Farbror Leonhard . . . mjukaste tjenare . . . besöka Stockholm . . . och så vidare!

— För första gången! Det var just lagom . . . alldeles som efterskickad. Ingenting att göra . . .

— Kors hvad det skall bli roligt! Farbror som är en sådan famös kännare af hufvudstaden . . .

— Åh, för all del!

***

Fig. 5. Svensk Portc-Chaisc från
1700-talet. Efter original i
Nordiska museum.

Ett par timmar senare befinner sig herr Leonhard med Carl Fredrik på venster sida — det höll gubben strängt på — vandrande ner ät artilleriplanen. Der antydde han i förbigående det gamla Kronobageriet med riksvapnet och anno 1580 Dens Protcctor Noster i sandsten ofvanför stora ingången Derpå togo de af in på Sperlingens backe förbi Sparres, nordvestra hörnet af Nybro gatan snedt emot apoteket Björn. Se dan de nått höjden af backen och kom mit till hörnet af Trädgårds- eller Sqval bergsgatanGref-Thuregatan., der den väderqvarn står som bär namnet Slipan, voro de snart nere vid gamla Ladugårdslandsbron som leder öfver Rännilen in i Stora Bergsgränden (Jakobs). Här mötte de en tom porte chaise kommande frän Packartorget. Under det destego upp i densamma och sedan bararne fått order att »köra> till *Tre Tunnor* i hörnet af Claræ Bergsgränd och Drottninggatan, afgaf farbror Leonhard följande förklaring.

Fig. 6. Silfvercrantzskan.
Tillæus.

— Porte-chaiser äro en uppfinning som infördes i Stockholm år 1726 af Kongl. Sekreteraren Klinkouström, hvilken samma år erhöll sin taxa af magistraten. Om du nu öppnar ögonen, så skall jag hålla ett lärorikt samtal för dig; men kom noga ihog, att när jag säger höger, så menar jag venstcr, eftersom du åker baklänges. — Har ha vi Olof Backmans i hörnet af Norrlandsgatan! Ingenting vidare märkvärdigt. — Till venster nu, komma vi till Stadsingeniör Petrus Tillæus; han har nyss1733. gifvit ut en storkarta öfver Stockholm, som jag har här i fickan och som vid förefallande behof torde komma att krypa fram och från hvilken jag hemtar en god del af min visdom. — Sä der, nu äro vi redan uppe på backen! —Nu pusta vi litet här vid Silfvercrantzskan! (Fig. 6.)

— Silfvercrantzskan? Hvad är det?

— Hvad är det? — Det är en väderqvarn! Vi ha namn pä alla väderqvarnar här i staden 1 Vi ha Adam och Eva bortåt Sabbats-berg; vi ha stora och lilla Stampan i Kungsbacken, Dunderbomskan på Söder och så vidare! Redan Olof Månsson eller Olaus Magni, som han hellre älskade att kalla sig innan han blef högfärdig och nämde sig Magnus eller Den Store, har afbildat och beskrifvit väderqvarnar. Pass nu på att titta upp åt Malmskillnadsgatan — åt venster — så får du se Vårdtornet pä Brunkeberg; vi komma snart dit!

Fig. 7. Vårdtornet pA Brunkeberg, 1733. Tillæus.

De passerade framåt Malmskillnadsgatan, togo af in på Styckgjutarbrinken, sågo en skymt af VårdtornetVakten lär ha ropat timmarne så: Väktarerop! Klockan är 00 slagen. Gud bevare staden Ladugårdslandena, Brunkcbergena med! Klockan är 00 slagen. I Jönköpings år 1755 tryckta brandordning anbefalles detta rop: »Klockan är 00 slagen. Från Eld och Brand och Fiendens hand, Bevare Gud båd stad och Land. Klockan är 00 slagen!» Jemför pag. 1. Om Stockholms rop framdeles., förbi KongligaStyckgjuteriet med Sparvenfeldtska huset hörn om hörn, ocli voro inne på Bergsgränden (Claræ). Man var framme vid Tre Tunnor.

— Hur mycket skall ni ha gossar f frågade herr Leonhard och tog fram sin börs.

— Trettio öre, gode Herre!

— Ingalunda, monsieur! 24 öre! Se här! Herr Leonhard tog upp taxan (tryckt i Stockholm 1726 in folio). Tolf öre silfvermynt från Packartorget till Tre Tunnor! Två gånger tolf är tjugufyra! Permitterade gardeskarlar äro inte bättre än åkardrängar 1 — Allons 1 — Han sköt Carl Fredrik in på källaren.

— Här ser du, min unge vän, ett gammalt godt ställe. Se

Ill. E. WESTERBERG. X.A. Fig. 8. Stol från slutet af 1600-ta!et.

Fig. 9. Stol fråln början af 1600-talet.

på den här stoln från slutet af förra århundradet! (Fig. 8.) Hvasa? Eller den här som är hundra år äldre? (Fig. 9.) — Kypare! Bränvin och bröd! — Nej håll! Svagöhl! Westmans'! — På det här stället äter jag min middag, ser du, för I och .6 Kopparmynt! Tar jag mig en qväll, t. ex. med pankakor, stek och svagöhl, som i går afton, så kostar det 1 och i Koppar.Enligt rättegångshandlingar från Svea Hufrätts archiv i Kongl. Biblioteket. Kypare! Har Argus kommit?

— Argus läses!

— Bed dem inte läsa sönder den!

— Hvad är Argus? frågade Carl Fredrik.— Hvad är Argus? — Kypare! Hvad är Argus?

— Det är en avisa!

— Jo, så är det! Tag hit det der gamla numret så skall jag läsa högt för dig! Hör på, yngling, och låt mig sedan veta om Sverige hört något sådant förr! Håll upp dina öron och drick!

Then SwänskaARGUS
N:o LII. Majores Majora Sonant mihi pauca locuto
Sufficit in vestras sæpe redire manus.
Martialis. STOCKHOLM/
Tryckt hos Benjamin Gottlich Schneider.

Herr Leonhard höll på att bli ond, då han såg Carl Fredriks tviflande min; men han torkade sina glasögon och började:"?tlt bet fom i Smerige Mit älbrc iin rtt ?if)r, bet iit fik gammalt, bet fiar meta ingen 9(rt, intet 2:t)(te, intet fJÖttroenbe. 2a går bet mcb mata Modeller, få går bet mcb måra jyövorbningar, få går bet mcb mig. (3ag fjar famnta öbe fom SmctigcS Lag.)“Argus utkom, som bekant, 1733 och upphörde med 1734, samma år Sveriges Lag blef färdig.
Här brast herr Leonhard ut i ett sådant våldsamt skratt, att Carl Fredrik trodde han skulle omkomma.

"3tt fjöra niitmmé Argus ett fjclt tfttjr igenom, bet iit förmgefet, tjroem tan flå ut berntcb? Jprnab mitt l)an mät fäija 3olf, »ät f)an altib Ijctcr tita? Öar någon, fom fjeter Argus, en gång förtärna! mig, få fan ju ingen un» ber famma namn nåitfin tala mig titt Iag5? Sttt bet tjan fäijcr mel jag förut, ti) jag roet förut (juru fjatt Ijctcr? (Starta ftiät!)"

— Ar det inte saftigt! Detta vill jag kalla qvickhet! Vidarel

"Tenna bet Smenfta Irgieté §ögmätt)orne Cftabigfjet fjar berjöre bratt

mig, min fäjarc, tit at iinbra mitt fRamit: 2ät ofi gnmba på, fjloab jag ftalt tjeta åt åfjrc: 3ag Ijnbe tämft falla mig ben Smenjta Sarborrcn."

— Hörl Hör! Är det makalöst eller är det icke?

"£>mnb tyeté bu? bet är ju intet få galit? Sarborrcn tjäugcr faft mib jjotcf, få gjöra oef mina Moraler: 9fci), toänta, bet går intet i()Op: 'Kina Moraler taga få litet ffäftc, orf) faft än be ftutle fom Sarbotrar fäfta fig, at utmärfa oef) ftinga bem be angå, få är Iifit/ät namnet intet ftolt, bet låter intet präftigt, at fjeta Slarborre!"

— Kors i Herrans frid! — Ja det är som jag säger! All

min Gud! i

"gt), huru ffufte bet ftå i en Matrikel? Snarare fällor jag mig La-ger-gufb=Ehren-morale. Tå ffuttc man åtminjtonc buga för mitt namn, faft man än intet ffuttc loörba min perfon".

— Giftigt! Hvar!

"gtler oef, om jag fattabe mig mcb ett långt tjöglärbt namn Socratcs Archi Philosophocritico Peripatheticus h

— O, min store Gud! — Carl Fredrik, du skrattar icke!

— Jag förstår inte det der.

— Bonde 1

— Men hvem har skrifvit det?

— Ja, ser du; det är just det man inte vet! Det vill dock säga, jag tror att jag vet det! Min synnerliga vän, Cantzlirådet Rosenadler —

— Censor Librorum?

— Alldeles! — har hviskat i förtroende, att författaren skall vara Rå-lambs informator — du vet, Rålamb, med biblioteket, pä Kungsholmen!— Och han skall heta?

— Dalin!

— Det namnet har man aldrig hört!

— Nej! det har man inte! Kypare! Ett halft qvarter Rhenskt och mina glas! — Här ser du mina glas! Hvad tycker du om dem! Det är de äldsta i Sverige brukliga — eller Remmare som de kallas! Jaså, du är intresserad af dryckesredskapen? Fig. 10. Remmare
från 1600-talet. — Jag har verkligen egnat mig något åt den grenen vid universitetet. Kanske farbror vet hvad man drack utur innan man fick glas i Sverige?

Fig. 11. Män drickande ur Kåsor. Efter Ol. Magni.

— Jag vill minnas att vännen Olaus Magni berättar, att man fört öfver gröna glas från Tyskland. Dessförinnan begagnade man stenmuggar som gjordes i Tyskland och tennkannor från England. Men de mest festliga dryckeskärlen voro de så kallade Kåsorna, hvilka voro gjorda af knotiga trädrötter och försedda med dråpliga ornament som gjorde att den drickande liknade en hjort. Ja, du skall fä se i min Olaus när vi komma hem.

— Åh, Herre Gud har han gått och ritat af sådant der? Tänk, hur skola de menniskor som lefva om 200 år få reda på hur till exempel de glas sågo ut, som Lasse Lucidor drack ur?

— Det är bara att läsa hans Bröllopsskrifter, så har man glas och allting med. Jag mins till exempel:

ASTRILDS Skall-Gång
uppå
Then Æhreborne/ Achtad ocb Lagfarne
Herr JOHAN Atterklo»/
Wälbeſtälte Vice Laghmans öfwer Wermeland
Så ock
Then Æhreborne ok Dygderiike Jomfru
Jomfru JNGRID Boij/
Högprydlige Brudlöfte Dag
Til Luft framſtält
uthi haſt af
Silvano
Stockholm den 4 Februarij, Anno 1672. — Den ser ju ut som en Remmare? Eller hur?

— Det kan man just inte skylla! Den liknar snarare ett Credentz-glas med lock!

— Ja, det kan man också säga!I midten af 1600-ta!et brukades i Sverige: Credentz-glas med lock, ölglas, spitzglaas, runda glaas eller Remmare samt wijnglaas. Det äldsta svenska glasbruket var bläget på Bryggholmen

i Mälaren och privilegierades af Johan III.

— Kypare! Mina pipor!En priskurant för Stockholms Tobaks-Pip-Bruk från midten af 1700-talet uppger följande slags pipor: Länga Kron-Pipor, Sweriges Wapen, Bred Klackar, Smal Klackar, Krushufwud, Stora Stumpar, Allehanda Stumpar. Vill Carl Fredrik ha Röda Rosen eller Swicent?

— Jag tackar för Röda Rosen! — Men se farbror en sådan en!

In trädde en lång, fyrtioårig man klädd i Svea Artilleriets Löjtnantsuniform.

— Aha, hviskade herr Leonhard; det är en hemkommen!

— Hemkommen?

— Ja, en af Sibiriska fångarne från sista kriget, efter Pultava, du vet!

— Det var en baddare att se ut. Han har ju ett ogarfvadt hundskinn i ansigtet!

— Tala inte så högt; och maka dig hit, skall du få höra. Han heter Renat och gick ut som sergeant. Blef fången af ryssarne vid Dniepern, tog rysk tjenst och gick med moskoviten mot kalmuckerna som bo omkring sjön Tengis eller Balchasch midt inne i tjocka Asien. Der blef han fångad ånyo och tog kalmuckisk tjenst. Genom djerfhet och kunskaper uppsvingade han sig till general och lärde hundturken göra kanoner, hvarpå han ledde ett fälttåg mot Kina.— Det låter ju som sagor!

— Ja, det gör det! Men jag har läst om honom i Petersburgska Vetenskapsakademiens handlingar, och han har haft mycket krångel med den lärde Benzelius i Linköping, så att vi nog få se något tryckt om honom snart. Han har äfven, kan du tro det, gjort epok i den Mongoliska typografien, ty han har lärt de der kamelerna att trycka med rörliga typer som han göt i tenn åt dem.Se Commentarii Acad. Scient. Imp. Petropol. Tomus VI p. 326, å får man se att herr Leonhard ransakat skrifterna. — Nu är han emellertid hemma och är fasligt rik! Gift med enkan Fritz, också rik, som har stora manufakturer borta vid Lilla Badstugatan, strax invid Kongl. Gardets begrafningsplats åt Surbrunnsgatan. Han drog också ett parti Kalmucker med sig hit till Stockholm. En karl döptes i Cathrina och två qvinnor i Artillerikyrkan; så att nu få vi en ny korsafvel på Kalmucker också.

— Det var andra tider och annat folk då!

— Ja min gosse, så var det! Kung Fredrik är nog en beskedlig karl, men . . .

— Är det sant att man ämnar sälja oss åt Rysken?

— Eller Fransken! Det är det som ständerna nu hålla på med! Gud bevare gamla Sverige! — Kypare! Ett glas Franskt rödt! — Men då måste vi göra helt om! — (Fig. 12) Skål! — Och så fortsätta vi vår vandring! Fig. 12. Remmare
upp- och nedvänd,
Jmfr. fig. 10. Nu vandrade herr Leonhard med sin unge vän neråt Drottninggatan, tog af Fredsgatan, förbi Torstensonska palatsetNu Arfprinsens palats. och ville angöra Castenhof, hvilket dock Carl Fredrik afböjde, och voro nu på Norrmalmstorg.Gustaf Adolfs Torg. De betraktade De la Gardicska palatsetDer Kongl. Teatern nu står. Icke att förvexla med De la Gardieska palatset Makalös på nuvarande Carl XII:s torg som sedan blef Arsenal, så Dramatiska Teatern och sedan brann 1825. som reste en hög gafvel i hörnet af Arsenalsgatan; de togo en blick på de midt pä torget belägna Corps de Gardes. Här stannade de och delibererade. Herr Leonhard ville att de skulle gå Norrbro och göra en titt upp i Grefve Pehrs hus (Fig. 13), vid brohufvudct på Helgeandsholmen, som nu inhyste Kongl. Biblioteket, och derstädes beskåda djefvulsbibeln och helsa på bibliotekarien Henric Brenner, hvilken senare egde sinmärkvärdighet deraf att han vistats i Ryssland och Persien aren 1697—1721, pä förra stället som fange, på senare som Svenskt sändebud, ty det var den tiden Sverige och Persien voro synnerligt goda vänner, så goda, att när den Svensk-Holländske ambassadören Fa-britius dit anlände, samtidigt med Brenner, han i Shahens palats vid sitt första inträde möttes af anblicken af salig Carl XI, hvars con-terfey var upphängdt i audienssalen.

Ill. W. MEYER. s.c. Fig. 13. Gamla Norrbro med Grefve Pehrs (Brahes) hus; på 1730-talet inrymmande Kongl. Biblioteket.

Men Carl Fredrik förklarade, att han sett så mycket böcker i Lund, att han ieke ville se mer i Stockholm, och anhöll derför, att de måtte få gå genaste vägen öfver Slagtarhusbron, så kallad emedan den gick förbi det vid Norra Strömfåran belägna Slagtarluiset. Hans mening segrade, och de passerade Helgeandsholmen utan vidare afventyr, passerade bron öfver Södra Strömfaran och satte foten på området Staden mellan broarne, just då klockan klämtade tio och vaktparaden slog förgaddring för att rycka upp till slottet.Tioklämtningen infördes 1612. Vaktparaden gick på 1730-talet kl. 10 f. m.

De voro nedanför det under byggnad stående slottet; gingo förbi Kongliga vedgården, Lejongården, Stenhuggarbodarne vid stranden nedanför Slottsbacken, der, straxt bortom Tessinska palatset, Kongl.Theatrum stod och bar namnet Bållhuset; hvarvid herr Leonhard höll ett längre andragande ur sina barndomsminnen om stora Slottsbranden 1697, vid hvilken han assisterade som nyfiken och ledamot af frivilliga brandeorpsen; härpå gjorde han ett lätt utkast till slotts-byggnadens historia, arbetets stillastående intill nu nyss; men när han framhöll särskildt 1733 års förordning om slottsbyggningshjel-pen som skulle utgå af vagns- och styfkjortelsafgiften och hotade med en beskrifning pä gamla slottet, i komparation med kungshuset på Riddarholmen, der nu kungliga familjen bodde, då drog Carl Fredrik en gäsp och Jåtsade som om samtalet vore afslutadt.

Den önskade följden blef den, att de togo förbi Parmmätare-stugan och gingo in under den nyplanterade allén, som då skänkte skugga ät skeppsbrovandraren, ända från Slottsbacken till Räntmästar-huset. * Under det att herr Leonhard skuttade in i rådman Rolands hus för att handla sig till en half fjerndel »upprichtig Engelsk Tobak ifrån Virginia», gick Carl Fredrik ner till stranden och åsåg huru man pålade för nya kajen. Dervid fästes hans uppmärksamhet pä en ganska karakteristisk Pälkranston som han straxt anmälde för herr Leonhard, hvilken deraf fann en osökt anledning att gä in på Grigs-bys Caffehus för att pä närmaste bord uppteckna densamma; hvarvid den erhöll följande utseende.

H*Pålkrans-Ton.* å-å—bax å—hå-bax Hå-bax Hå-bax. Hå-å-bax Hå-å å-å-bax.

Sedan bordet blifvit begagnadt för uppgifvet ändamål, uppstod en viss störande tomhet pä detsamma, hvarför herr Leonhard ansåg förenligt med sitt värdskap att fylla den toma fläcken med en bricka. Vid en tass Java resonnerades nu om programmet för aftonen — dagen skulle nog gå! Som Carl Fredrik icke älskade musiken, af-böjde han förslaget att tillbringa qvällen på Riddarhuset under af-hörande af Händeis Antehem, utan antog i stället väckt proposition om besök på Kongl. Theatrum på Bållhuset, hvarför dagens affisch framkallades och befans hafva följande lydelse.

Planterades 1734; gick snart ut.SOieb Önnå .Vfotujf. SOiM):() Mcvmföigftc beiuillimiöe ffolrt i bag, lorsbag ben 7 Maj pä expresse-fooge fScfaUning

2()e (jär antomne

•g»ö0tij|fa

C O M Q5DIAN T E R

(för fjnwr od) en, efter ©tånb odj toilrfov I)ög= od) luiitOcwägnc 'titftarc af t()ct Sgffa Sfäbefpelet/ i foftclig beftäbnab, unber en ftarrf ort) angenäm In-strumentaliff.Music mcb fläbemärbige orf) loftig fönöljcifev, tilt fjttmtl orf) enrf bcfpnnevliga fimieli vo, en ffåbetoärbig Comædie opföra, benembb:

L’Empire des Morts, dans eelui des vivans,

Ccst

Les Avantures, des Champs Elisées.

$ct är:

Söbfcne tttjfe, igenom t be lefmaitbes bebrågerij,

filer

£bc Curieusa Mnbelfer i tbe Elisæiffa Släfcitlarcfer

ateb

Harlequins fuftigfyetee att igenom upfolb.

?(t benng Action fötcgScnbe 3.ij8bug irfe blcf npförb, liira be Rcspec-tive förvar 'ilftabarne irfe illa uptaga, emeban för benne obeljagtige SBiiber-Icfcn man ftg irfe utiberjlÄb Sfiibe^lahcn at öppna.

Aeteurs:

1. Pantalon, unber nonutet Gebhardt, cn El. §crr Snuer, en 2onb-£trt)fare.

ril borgare od) töiöpnmu. 14. öerr $atjcu*8ilber, cn t8crg*Wrljt.

2. Srnfl, cit A?orn«$anblarc. 15. tøetr ju »flen ©Ut, Studios. Lips.

3. 2ic6rcid), IjnnS £on. 1(5. jungfru ©cru*©rofj, cn 3}orgar*3licfn.

4. Sicrlid), cn tfiöpmnny Son. 17. £crr ooit £d)lcrft.

5. St)biH(l 1 ~ M M sstfrnr i8-
ti. jylorcutinc j £o,lrar- i;>. grt I«gc.SptIarc.

7. (£atrinfcn, tfjcjj frlitfa. 20. Sans-Esprit, ^atmlcOfträntorc.

8. Wrlcqutn, ^icrlit^S 2,icnare. 21. Gratnmaticus, föriuiflabc £loI»sJJläflare.

0. fttjrn tantjarc. 22. ftany Junnn, 'Säcffié. 5öoitbc-0J»i»fc.

10. (Sn ÖJo§|e. 23. ®n Philosophiska ftofcrffa.

11. Äpcrr Uugcfliim, Studios. Jenens. 24. £crr ^Jinfcl, cn SJUlarc.

12. £>aubegcn, en Officier u(ur 30.ål)tifla

Äricget.________________________

N.B. Sign. Lorentz ffaö miflrc ännu l)är et) febbe Äonft-Stprfcn fpela

utur Taffait. '2lfrocnit»äI tuarber tfjc Elisa'iffe S!äfmardcr§ Representationer ttyio ot albrig tf)c§ lifc jebb är, mcbclft I)cla Dccorationen Ijcl nt), od) af cn bcfpnnerlig Invention är. Jtl SBeftut roarber cn ©itrorbinair Dnntj of 5 £arlcquiit§, 93cnämt

La forza di Hercule.

1’remierc I.oge ....:.......... 32 Slpfrocr.

Seconde Loge .... 20 Sttjfwcr.

1’ar‘erre................................ 13 Sttjfroer.

_____________Gallerie................................ g glpfæer.

2fabt»‘4Mntifii dr i>d Uongl. Theatro, odj »arbrr be rckpcciive £*<rrar odj Dame* börfamlinft an» mobobr, ftg btttibnrr tu tljcfj ot infinna, på tiirt aUa Zantinr funna iuUfontlmcn bliftoa förrftällt, enu» ban Theatnim flodan 4. Öpnat ‘ttmrbrr, odj på y8g törfaUmng prxci«c 9. tnaftc liUfluten bliftua.Efter välförrättad läsning, vinkade herr Leonhard in sin unge vän i ett inre rum, der en större trycktaffel var belägen, och som på grund af Kongl. Kungörelse den 6:te Oktober 1731 var förbjuden till offentligt begagnande och derför fatt. denna undangömda plats. Pigan markerade, och spelet pågick vid 5 talgljus utan att några hål gjordes på klädet.

Ill. E. WESTERBERG. X. A. Fig. 14. Trycktaffel (Biljard) från 1700-talet. Efter kopparstick af J. E. Nilson.

Carl Fredrik hade just fått sin åttonde boll i läge och skulle göra den, då:

— Pang!

— Hvad i Jesu namn?

— Pang! Pang! Pang!

Fönsterrutorna skallrade och ljusen darrade — och ut i kaffe-rummet störtade hela sällskapet. Der fingo de genom fönsterna se ett stort tremastadt skepp med hög skans länsa för focken och under salut lägga upp mot vinden för att gå till ankar på strömmen. Som vi erinra oss var vinden ostlig, och följaktligen visade skeppet snart akterspegcln, pä hvilken herr Leonhard med synröret kunde läsa: Götha Leijon (fig. 15).

— Nu komma de igen med sina välsignade porslinsgubbar från Kina — nu är hin lös! — Hela Stockholm har varit kinesifi-ceradt, sedan den der Fredericus Rex kom tillbaka från sin första Canton-resa 1731. Man kan inte äta en bit mat, utan att man skallsitta och titta en sån der snöping i flinten — man kan inte dricka en kopp té, utan att man skall hitta en hårpiska i botten. Och hur skall det gå med vår inhemska industri? Hur skall det gå med mina lotter i Rörstrand? Vi hade auktion på porcellain i fabrikens hus i 54:an Riddarhustorget, men inte en katt ville köpa: — Nej, vi vänta på *Götha Leijon,* sa man! Och nu är det här!

Ill. E. WESTERBERG. X.A. Fig. 15. Ostindisks Kompaniets skepp *Götha Leijon.*
Ur Schantz' Dagbok. (Ms. i K. B.)

Herr Leonhard blef patriotiskt ursinnig, kritade sin kolf och fortfor:

— Och hvad ha svenska manufakturerna för gagn af detta? Bosch, det är intet! Är detta statshushållning! Hvad har Sverige med Kina att göra. Och hur går det med våra sidenmanufakturer? Ja, fråga vår vän Isaac Fritz vid Surbrunn!Styfson till förr nämde Renat. Hade en process med Manufakturkontoret 1740 dä han måste afträda sin egendom. Handlingerne i målet äro från Hofrättens Arkiv flyttade till K. Bibl., der de nu förvaras. »Fritz Manufactur» synes på Tillæus' karta. Han är min själ färdig att slå vantarne i bordet när som helst! Jo, man ställer till lotterier. Ha vi icke kanske General-Tull-Arrende Societetens fullmäktiges privilegierade Lotteri! Sitter icke handelsmännen Kierrman och Plomgren der nere i 3/:an i Räntmästarhuset och schackrar med lotterna. Ha vi kanske inte Rosenmiillers Silfvcrmynts-lotteri och Lunds Universitets Lotteri och hela vcrldens lotteri! Och ska man inte sitta och se på hur de här byglarne sno omkring i husen och skrifva opp styfkjortlar och . . .Kommissarier gingo omkring i husen och upptecknade, för slottsbyggnadshjelpen, fruntimmers styfkjortlar och andra lyxplagg. Se ofvan.Carl Fredrik som stått och undrat hvilketdera han skulle göra, antingen ta en giisp till eller klappa markörskan på kinden, beslöt sig för det senare, hvarefter herrarne lemnade manufakturerna och återvände till trycktaffeln. Der inne kunde de dock icke stanna länge för den tilltagande hettan, utan befunno de sig snart åter ute på Skeppsbron. På Carl Fredriks förfrågan, hvarför herr Leonhard icke ville »visa honom stan», utan släpade honom omkring på broar och krogar, svarade herr Leonhard:

— En stad, min unge vän, består striete taget af hus, gator, kyrkor, palats; och sådant kan man läsa i böcker om — du har ju läst Riidling som kom ut 31.Det I Flor Stående Stockholm, af Johann Rüdling. Sthlm 1731. Supplement, ibidem 1740. Men en stad består också af men-niskor som vandra på gator, sofva i kyrkor, supa på krogar, latas i palats, slita hund i kojor o. s. v. Dessa senare ingredienser i en stad förekomma mindre ofta i böcker och derför har jag släpat dig omkring, som du uttryckte dig, på detta sätt. Vill- du nu gå med upp pä bokauktion vid Tyska Brunn, så skall du få se en annan sida af staden; och du skall på samma gång få tillfredsställa din lärda nyfikenhet på en legion skulpterade sandstensportar, som icke ega större märkvärdighet än att de äro lika hvarann och att de äro gjorda i förra århundradet.

— Hvad är det för en bokauktion?

— Det är Anonymi »Cujusdam viri illustris» som det står i

catalogen, hvilken du kan se här — —. Här går Peringskölds Mo-

numenta, Hadorphs Rimkrönikor . . .

— Jag tackar så mycket, men jag tyckte nyss jag hörde en opinion om böcker, som icke stämmer med —

— Medan vi gått här och spånslagit, så har klockan emellertid blifvit middag, och efter som vi hota att råka i ett mot hvarandra conträrt sinnelag, föreslår jag, att vi gå in till Peter Hälberg på Den Gyldene Freden eller Pax aurea och der intaga vår middag.

Detta artiga skämt upptogs med välbehag af Carl Fredrik och genom första lägliga grändhål krånglade de sig upp till Östcrlång-gatan, der de snart funno sig i arbete med en bastant middag.

— Nu sitta vi på klassisk mark, sade herr Leonhard, under det han vitjade matsedeln. Under våra fötter ha vi helt enkelt gamla Svartbrödraklostrets källare.

— Nej?

— Nej! Jo, säger jag. Och der uppe i Benikebrinken i hörnetaf Prestgatan ha vi klostrets ekonomi-våning och refektorium, fastän de nu begagnas som källare, de också. Det fins en gammal gravyr från 1500-talet som visar Svartbrödraklostrets yttre. (Fig. 16).

Fig. 16. Svartbrödraklostret i Stockholm.
Efter gravyr från 1500-talet.

— Skulle vi inte granska matsedeln? Lina väntar visst 1 anmärkte Carl Fredrik, som icke var trakterad af klosterbeskrifningen.

Matsedeln bjöd bland annat godt på Spargel från Alichs träd-/ gård (hörnet af Norrtulls- och Sur-brunnsgatan), samt en okänd rätt, som bar namnet *Tartuffler.* Denna senare framkallade många funderingar och hvarken herr Leon-hard eller hans unge vän kunde finna något angenämt i de bäska svartbruna rotknölarna, tills ändtligen kyparen med några raska knif-drag tog af det bruna skinnet och företedde en kanariegul, doftande, lucker frukt, som smakade likt nybakadt hvetebröd, men då fann förtjusningen inga gränser:

— Hvar har ni fått den här frukten ifrån? Den smakar ju som mandelbröd ?

— Vet inte farbror det, att det är en Vest-Indiansk rot, som den der Alström har infört i Alingsås, der han för öfrigt ämnar införa allting både lefvande och dödt!

— Jag borde ha vetat det, men jag visste det icke, ty örtkunskapen på min tid var icke så stor som nu.

— Nej, det vill jag tro; och nu skall farbror veta, att Olof Rud-beck sonen långt en lärjunge som går utanpå allt och alla: han har nyss dykit igenom hela Lappland eller Samolad som Olof junior kallade det och hans resa har gjort det aldra största väsen i Upsala.

— Hvad tycker du om skylten i hörnet deruppe? (Fig. 17) frågade herr Leonhard.

— Skylten? Jo, den är lik alla andra skyltar.

— Nej, det är han icke, ty om du ser på andra, till exempel Remmarns (Fig. 18), så äro de icke alls lika.

— Nå, hvad kan detta ha för intresse för mig!

— Det erinrar mig om den Kungliga Förordningen af 1638, som påbjuder skyltars införande ...

— Och derför vill farbror påminna mig om min okunnighet om ifrågavarande författning och om sitt eget årtalsvetande . . .

— Carl Fredrik, hvem har lärt dig vara spetsig mot en gammal man?

— Det var ett fasligt segt kött . . . Kan farbror också säga hvilket år den här oxen föddes . . .

Fig. 17. Källaren *Fredens* Skylt.

— Carl Fredrik!

— Eller enligt hvilken konglig förordning källarmästarn . . .

Carl Fredrik, som märkte att gubben blef ond, gjorde en vändning tillbaka; tittade ut genom fönstret och sade:

— Jaså, skyltarne äro så gamla?

Fig. 18. Källaren *Remmarens* Skylt.

— Ja, svarade herr Leonhard blidkad, det fins en förordning af Carl IX, år 1603, som specificerar deras utseende. I Stockholm skulle 6 öppne värdshus vara, säger han; det ena skulle Hindr. Danitz uppehålla och skulle hänga ut 3 Kronor;Sedan Malmens Källare på Myntgatan (förr kallad Riddargatan). det andra skulle vara uti Hindr. Bökmanshus, och der skulle uthängas en blå Örn; det tredje skulle Hans jYIeijer hålla, och han skulle hänga ut ett forgyldt Lejon; det fjerde skulle vara hos Meinert Feltman, och der skulle hänga ut en Grip; det femte skulle Hans Nilsson uppehålla, och der skulle hänga ut en Sol; det sjette skulle vara uti Baggens hus, och der skulle cn Måne hänga ut.

Carl Fredrik försökte fåfängt leda herr Leonhards uppmärksam-•het ut genom fönstret pä sista lemningen af stadsmuren med de många klädstånden^'cJå plötsligen dörren öppnas och in seglar cn lång herre med ljusbruna polissonger, en Cantonnesisk stråhatt akter-stagad och med ett friskt lynne blåsande omkring sig.

— Nej, se Carl Johan! utropade herr Leonhard — välkommen åter från Midtens rike. — Får jag föreställa: min brorson, löjtnant Gethe pä Götha Lejon!

Carl Fredrik mottog den nykomne officeren med cn students vanliga ovilja och sedan middagen lupit till ända under en lång bc-skrifning pä Kinas land och folk,*Garl Johan Gethe* har lemnat efter sig en Dagbok hållen på resan till Ost»Indien (1746—49) ombord på Götha Lejon. Handskriften finnes i två exemplar, det ena i Kongl. Vetenskapsakademien, det andra i Kongl. Biblioteket, Med karta och förträffliga kolorerade teckningar. förklarade sig Carl Fredrik hafva ett ytterst angelaget ärende ner till gästgifvaregården vid Röda Bo-darne. Som herr Leonhard var lifligt inne i de kinesiska förhållandena, kände han ingen afsaknad af sällskapet och lät Carl Fredrik aftåga.

Denne tog närmaste vägen till Riddarhusgränden och lät ro sig öfver till Röda Bodarne, der han hade sitt qvarter hörn om hörn med Bielkes palats.Akademien för de fria konsterna. Sedan han uträttat sitt ärende, hvilket bestod i tillfredsställande af den akademiska vanan att sofva middag, beslöt han taga sig en tripp på egen hand ut i staden. Han gick upp för Clara Södra gata och var inne pä Kyrkogården. Der möttes hans ögon af en ändlös folksamling, som stod packad omkring cn graf. På grafvens brädd reste sig en hög gestalt som läste med väldig stämma ur en tjock bok i 4:0 häftad i svart omslag. Carl Fredrik hadc stätt och hört en strof om Alexanders tåg, om Curtius' bekanta ridt, och en mängd andra berömda mäns, utom den dödes, bedrifter, då en svartklädd herre stack i hans hand en tjock bok, hvilken liknade den, hvilken talaren begagnade. Han vände på omslaget och läste följande Titul:

flf

Æbrcnpreis/

tøteilfm

.jpnttS flongt. Hial):h 2ro=man» od) Sagmanä öftucr fmrtigbömct ©fåtte od) Slelingen/

$f)cit forbom

§öglpäl&orne grij§crrc§ od) §ertc»/

Srø

Æil eSdrøtøgarb/ Jilmendø ori> iSarcbeøtofp

&c. &c.

Kl)viftcligctt förbe Söanbcl f)åt i Inerlbeit ocb faligcn tagne afftcb af luerlbcn/

Som efter ©ubj betjag inföll ttjen 3:bjc ffliaj 1734 €$

gör en ftågfBrnSfjm od) anfeentig görfamling af gurfieligé/ Jlbelige/ od) anbre ©tånbj-tperfoner fjötté på S:t Klara; (ptfogåtb Så

$5eS böbelige Scel ncbfattcb i ©riften/

Hit Jjpait/ på Sefu ('fjrifli flora lag/ upmära ftal

©t oförgängeligit Gljrcnpreif;.

Carl Fredrik ansåg sig böra taga någon närmare kännedom om den 200 sidor starka qvartvolumen. Först kom ett Forspråk i 11 §er om 23 sidor. Så kom texten; så Inledningen till betraktelserna eller prekikan, om 12 sidor. Derefter sönderföll predikan i tre Betraktelser, hvardera om 90 sidor. Hvarje af dessa Tre Betraktelser sönderföll åter i sex afdelningar: Lärdomen, Warningen, Undenvijs-ningen, Förmaningen, Själfpröfningen och Trösten. Derpå följde: Applicatio eller >Jämnföring til och medh then Salige Herren och Lagmannens’ a) Christeliga lefweme b) förnäjime embete.» Derpå syntes 9 sidor Personalia; sedan en tacksägelse till Hennes Durchleuch-tighet som behagat bevista begrafningen, en d:o till Hans Durchleuch-tighet af samma skäl, en d:o till de Höggrefliga Excellenser af samma skäl. Men ännu var det icke slut, ty nu följde: Från Rector Acadcmiæ Carolinæ Patribus Civibusque. Derpå Oratio Funcbris, 22 sidor — latin! Så Een rättsinnig Christens Lifs- och döds-Ähreminnc på vers; vidare en Elegia; slutligen Academicns Sorgeklagan på vers och sist Grafskrift, Ode. Allt tillsammans 200 sidor som nämdes. Talaren,som nu var på 2:dra Betrachtelsens 4:de afdelning pag. 98, arbetade med oförminskad kraft och såg med en triumferande min huru då och då en afsvimmad bars in i kyrkan.

Carl Fredrik kastade en orolig blick på de återstående 100 sidorna; de voro visserligen blott hundra, men 50 voro latin och de som icke föllo för dem, måste stryka för de sista femtio, som voro på vers.

— Hvad heter bödeln? frågade han sin granne.

Denne som tyckte att han sade »presten», svarade: — Det är bankofullmäktigen och kyrkoherden Göran Nordberg, ni vet, Carl XII:s fältprest, ordförande i fältkonsistoriet i Muscow.

— Åh, är det han? Som skrifvit Clara Minne?

— Ja visst! Och han håller nu på med två folianter om Carl XII.

— Det var inte underligt, då!

Som Carl Fredrik hade sitt unga lif kärt, aflägsnade han sig från slagfältet så fort som möjligt. Han drog sig norr ut på kyrkogården, betraktade det skyhöga spetsiga tornet, hvilket var så högt, att han måste lägga hufvudct på ryggen och gå baklänges åt kyrkmuren till för att kunna se spiran. Herr Carl retirerade nordhän tills han kände att det tog emot för hufvudet; han tittade upp och såg att det var ett stenhus (Fig. 19) på hvilket satt en stenskylt med denna inscription:

Fig. 19. Claræ Schola. Efter Kopparstick från 1749.

Cum privilegio S: R: M: Mediante Quorundam Piorum Liberalitatc Hanc Scholam Ædificari Curavit M. Samuël Bened. Hamrinus Huius Ecclesiæ Pastor A:o MDCLV.

Vid ordet Schola kände han en kall rysning och han beslöt att fly, men han stannade ändock liksom den nyfikne hvilken fängslas vid åsynen af det gräsliga. Det låg en tom tunna utanför fönstren; han klef upp på densamma och tittade in. Liksom en vild dröm, ett mörkt minne af den sort som kan förgifta ett lif, drog en tafla förbi hans öga. Han såg fem bänkar med barnskelett, framför hvilka ett fullvext sådant försökte balansera med en käpp eller hvad han nu försökte. Bakom konstmakaren öppnas tyst en dörr, ett grinande cranium med rätt mycket kött på smyger in som en katt och kastar

sig öfver ett af barnskeletten och---------. Det genomträngande

anropet om barmhertighet och förlåtelse för ett fel som aldrig var begånget trängde genom merg och ben, och

Carl Fredrik sprang derifrån, ända ner till Clara sjö, der han stannade utanför fargeriet Blå Hand och ångrade att han icke satt eld på det huset, och för hans öga stod som ett rödt moln, och han kom att erinra sig från sin barndom en dylik bandit som den deruppe, hvilken »var ordinerad af läkaren att ta sig motion om morgnar nej. *

Carl Fredrik började nu etv af dessa angenäma vandringar på måfå i en främmande stad hvilka bjuda på öfverraskningar vid hvarje steg. Han tog af åt höger in i Clara Bergsgränd, kom in på Gamla Kungsholmsbrogatan, beträdde Blekholmen, passerade Gamla Kungs-holmsbron med Gref Mörners palats till venster om brohufvudet; derpå tog han af en liten gränd som icke hade något namn och kom upp på en qvarnbackejT qvarnen hette Lilla Munekan, sade mjölnaren. Här satte sig Carl Fredrik ner och tog en öfverblick öfver staden. Norrut hade han Gref Pipers trädgård/längre bort hade han Adel-crantzske egendomen, ändå längre, åt Mälaren, Snacks, Langenbergs, Jachthvarfvct och Rålambshof. Söder hän såg han: först på Kungs-holmslandct vid Nya brons fäste, Grefve Horns och Glasbruket** på hvar sin sida; midt i strömmen mellan bron och Riddarholmen låg det lilla Stenskär,*** en naken klippa; på Riddarholmsstranden låg det praktfulla Kungshusct (ned sina granna trappor och sin präktiga bätbrygga.— Och så tog lian hela staden och Norrmalm i en vy, och vackrare hade han aldrig sett. Han försjönk i stilla aftonbetraktelser, ur hvilka han stördes af en sång nerifrån Solvisaregränden,

. * År 1714 försökte skolungdomen i Hcmösnnd att bränna af staden blott för att slippa git i skolan. Ett förfärligt bevis pä lärames barbari. (Ur Svea Ifofrätts Arkiv i Kongl. Bibi.)

** Carolinska Institutets mark.

**• Strömsborg.

/ i 2

vutéder nian var sysselsatt att lägga grunden till ett nytt hus. Hans tankar gingo genast till herr Leonhard på Gyldene Freden, och lifvad af ett nytt nit tog han sig för så godt han kunde uppteckna

Grundläggarncs ton.

Åh fram med sten, För-hH hej med den.

För-hä hej med den, Åh jem-ka me'n, kur-hit hej med den,

Ah eftersiiu, För lid hej med den,

Åh på en gång, » »

Åh värre kan vi, » »

Åh blås på sten, » »

Åh sväng på sten,» »

Åh kom igen, » >

Åh stå me det! » »

Skymningen hade inträdt, och Carl Fredrik tog korn på Tyska kyrkan samt anträdde sin återfärd till Gyldene Freden, der han verkligen anträffade herr Leonhard och Carl Johan, hvilka serverat hvarandra tal och skålar hela eftermiddagen, sä att bordet var så fullt med flaskor som ett apotek. Nu var det för sent att gå på Kungliga Theatro, hvilken börjat redan klockan fyra. Derför intogs en bål Rhenskt, och vid densamma föreslog herr Leonhard en skål för Stockholm hvilken föregicks af ett s. k. »årtal», hvilket var noga bekant för alla herr Leonhards vänner och innehöll en konstrik väfnad af utdrag ur Magistratens Kungörelser med dag och datum.

—- Gode herrar, klockan är tio! hördes källarmästarns stämma.

— Nå, det får hon vara! Jag betalar plikten, fem daler silfver, svarade herr Leonhard lugnande.

— Ja, det hjelper inte —.

— Nå, tio dä, om det är andra resan! Jag känner Kongl. Förordningen mot Svalg och Dryckenskap 1726; men är det sä, och efter som talgljusen börja gråta, så var så god och ge oss facklor, så gä vi!— Facklor äro förbjudna på gatorna enligt kongiiga förordningen af 1680, herr Notarius! svarade källarmästarn krossande.

— Ja, men de äro faktiskt återinförda efter 1725, då de ånyo blefvo förbjudna, hvilket bevisar att den äldre kongiiga förordningen är anuilerad af häfd.

— Ja, men sedan vi enligt 1719 års förordning fått lyktor på Norrbro, så har bestämmelsen åter vunnit kraft.

— Det är visserligen sant, min bäste herre, men vi hade lyktor på Riddarholmen redan 1697, och det har icke haft något inflytande på Österlånggatan, och för öfrigt skall jag säga er, att sedan torn-väktarne inrättades 1732 och brandordningen utkom 33 så har all eldfara upphört; för öfrigt måste man ju ha lyse med sig, då man går på gatorna, såvida 1729 års förordning om husnummer skall ega någon betydelse.

Källarmästarn var öfverbevisad af så mycket årtal och knep fram med facklor (af Hermansons välkända tillverkning, på Norra Smedgatan), hvarpå sällskapet aftågade. Majnatten var mulen och kolmörk och facklornas irrande sken klättrade upp för de branta hus-gafiarne, upplyste då och då en sandstenstafla med en from bön, ofvanför porten, eller visade ett namnchiffer eller årtal bildadt af an-karjernen utanpå väggen; de tågade förbi gamla stadsmuren och sågo källaren Stjernans ståtliga skylt lysa som en blixt, och spegla sig i de små blyinfattade rutorna.* De stötte upp en brandvakt sof-vande på en afvisare, de skrämde upp kattor som voro ute för att fouragera och de mötte, svärmar af ostindiefarere som uppsökte sina herbcrgen eller voro ute på äfventyr. Herr Leonard blef exalterad och höll ett föredrag om »gatans poesi». Han fäste uppmärksamheten på allt; han såg segelsömmarns skyltande flagga^sftga ner ur mörkret, då fackelskenet lyfte sig upp till henne; han såg mörkret ur vattuportarne från gränderna välta fram mot dem som en tjock materie, han säg tobakshandlarens Morian grina emot dem från sin upphöjda plats, han såg till och med kjolar skymta i en portgång, men det låtsade han icke om, han såg samlingar af grönsaker, äggskal, viskor, papperslappar midt på gatan, men det var blott »nature morte», det var färg, det var poesi! De sågo ännu en gång ett stycke af stadsmuren vid Köpmantorget, och mörkret började förtunnas, de kände luften strömma emot sig, facklorna drogo andan, och de voro ute på Slottsbacken. Hvilken öfverraskning! Himlen var klar och en varm fullmåne stod öfver Fredrikshof! Herr Leon-

* Stockholm började forst på 1730-talet utbyta de små runda blyrutorna mot de större kittrutomn. t o-**/ +

X * / • •**•'** * ^t

'jfr A . </,« +M4 e-J £9 ty fl

/ Cs /hard släckte sin fackla och steg upp på en afvisare, blottade sitt hufvud och deklamerade:

O, Stockholm! hela Nordens Sol, famt Swer'ges pragt och fägnad, Wår Kunga-Stol, och Riddar-borg, wårt Manhems luft och hägnad, Rätttwifans Säte, Lärdoms pris, och Tapperhets palats, Til Konftens Näfte, Slögders Hall, all Nöjens fammelsplats. Bland Store Städer Stockholm är en **Krona, Krants** och **prydnad,** Som många Land och Städer lagt inunder Swer'ges lydnad, **En Drottning** för wår hela Nord, för hela Werlden stor. Jag frågar då ännu en gång, hwad få upphögt ditt flor? **Blif** Stockholm **altid Nordens Sol! din Magt och Pragt fig öke! Gudsfruktan, Dygd, Wälfignelfe Din Portar fteds beföke! Låt hela wida Werlden fe, hwad få upphögt Ditt flor! Lef** Stockholms **Ädla Menighect! Lef Säll! B1if altid Stor!**

Kap. I.

Högtiderna Jul och Påsk.

För några årtionden sedan började Stockholms Jul bebåda sin ankomst sista veckan i November, då första Adventsöndagen inträffar och på hvilken en något festligare sång, utom Adventpsalmcn »Gör porten hög, gör dörren bred» eller »Bereden väg för Herran I Berg, sjunken; djup, stån opp!;> bestods från orgelläktaren.Så firas

i det närmaste julen än i dag, och så ärades den, enligt traditioner, för hundra år sen också. Första Söndagen i December sammankallades det gamla borgarhusets barn, och nu öppnades sparbössorna; behållningen utgjorde då ett uttryck ategarens (lit i skolan under det förflutna året. Kassorna räknades, och sedan en del blifvit afsatt till husets pensionärer, hvilka mest utgjordes af gamla sjukliga uttjenade ammor och äldre manliga orkeslösa, hvilka under året aflagt regelbundna besök på sina vissa dagar och deraf erhållit namn såsom Tisdagsgubben, Söndagsgubben, Sabbathsbergs-gumman, och så uppgjordes program för julklappars inköpande åt familjens medlemmar, frän den Ostindiska näsduken åt far till tjenste-flickornas schaletter och drängens häfdvunna nattkappa och cigarrmunstycke; den hemlighetsfulla stämningsrika jultiden var inne.

Oroande förebud började nu också visa sig i våningen; gardinerna togos ner och de gapande fönsteröppningarne blottades; sän-garnc började se obäddade ut, ty de hvita öfvertäckena voro försvunna; möblerna flyttade platser och hela huset andades en hemlighetsfull icke otreflig vantrefnad. I köket var fullt upplopp; slag-tardrängen hade varit hemma och styckat grisen, hvilket haft till följd en långvarig förrättning med vissa af djurets ädlare delar; en ståtlig pressylta lyste och försvann i källaren för att icke synas förrän den stora dagen; deremot uppträdde grisfötterna redan i förskott vid aftonbordet och istersmöret blef en stående adventsrätt. Man hadesett en hel tunna mjöl vandra till hembagaren, och svensköl pä helbuteljer nedforslades i källaren. Frun och äldsta dottern hadc en nattlig sammankomst hos hembagaren, der hela julförrådet af bröd bakades. Nu refs kopparn ner från hyllorna, och blår, drank och perlsand gjorde den snart skinande som solen. Träkärl, bord och stolar skurades; sotaren kom midt i alltsammans, ovälkommen som alltid.

* *

*

Och i skolan, der hölls profskrifning; det var första julförebudet der; lexorna voro slut och man skulle göra sitt skrifprof under lärarens uppsigt; det var en vigtig dag och så läng sedan; man började klockan åtta på morgonen och höll i till klockan tre med att skrifva fyra rader på längden tvärs öfver ett halfark; och namnteckningen under; huru stolt och dock så svårt! Och det eviga formerandet af gåspennorna som magistern ensam kunde utföra! Och bläck-plumpen på sista radenj Och börja om igen! — Men det hade en ända, det också! Så kom förkänslan af sjelfva lofvet! Två dagars skurlof före examen. Då gick man i vägen i julstöket hemma och skickades ut att åka kälke i Carl XIII:s torg eller Obscrvatoricbacken eller, ändå djerfvare, i Fabriksbacken på Kungsholmen. Och så är examensdagen inne. Bästa blusen af ståltyg och blanklädersskärpet med stenkolsspännet; väskan och bokremmen aflagda för dagen. Frukostpenningen utgick i den stora kopparsexskillingen med Oscar I på ena sidan och dalpilarne på den andra. Det var en slant det mot den hvardagliga sexstyfvernl Och examensdagen. Betygen utdelades redan pä morgonen. Stora A och lilla b; och bc och c. Och föräldrarne infinna sig framåt förmiddagen och förläna litet lugn, ty man är icke rätt säker för stryk förr än de ha kommit. Och afslutningen i Qvarta; skolans eforus med kors på bröstet utdelar premierna; talen, förmaningarne, tacksägelserna; och så >Herre signe du och råde», och jul-Iofvet har tagit sin början!

Nu är da’n för da'n för d’an inne och nu skall uppköpas hos Lejorna. Man håller sig ännu af vana till Benjamin Leja vid Gustaf Adolfs torg (Fig. 20), och der företages en långvarig öfversigt af artiklarne från det lilla 12-skilIingsrummet åt gården, ända i det stora rummet åt torget, der det fins saker som kosta mer än tvä Riksdaler banko — tänk en blå tvåa banko! Julklapparnc af denonyttiga och roliga sorten utgjordes af tennsoldater, tittskåp, kalei-doskop, askar med målade hus, trän, menniskor och djur; kök, kökssaker, serviser, möbler, stall, trumpeter, mungigor, dragharmonikor, korkpistoler, sablar, gevär, patronkök. Sakerna voro just icke varaktiga, men de voro temligen billiga, och behaget låg kanske till en del i att man icke hann ledsna vid dem, ty efter Trettondagen voro de vanligen obrukbara eller förkomna.

Dagen för Julafton gå de små med tjensteflickorna i Julmark-nan (Fig. 21) och se på grenljusen och de med kulört papper utsi-

det ar nu en gång for alla Leja som skall ha julpengama!

Julaftonen är ändtligen inne. Förmiddagen är mycket lång, ehuru förhoppningsfull. Julgranen har anländt, och sedan dess fot befunnits obrukbar, ‘står den stackarn på lut i ett hörn tills drängen hunnit tillyxa en ny fot. Dä klädes den i färgade pappersstjernor och glaskulor, och i grenarnes ändar sättas bitar af vaxstapel. Så hängas Nisse och Nasse i högsta gren och Julbocken och hela ståten af äplen och nötter.

Det lider fram åt middan, men föräldrarne äro ännu icke synliga, de äro ute i stan. I köket finnes blott en enda tjenare som

Fig. to. Benjamin I.cjaa Jul-Kxposition vid Gustaf Adolfs torg. Tolfskillingsrummei. Efter cn outgifven litografi i Kongl. Biblioteket.

rade armstakarne. Någon handel kommer dock icke der i fråga, ty

passar grytorna. Middagen infaller, men någon middag synes ickc, utan man får anvisning att gä ut i köket och dricka kaffe eller om man hellre vill äta franska bröd doppade i en af de stora grytorna. Det böljar skymma, men ljus tändas ändå icke. Vid femtiden anlända föräldrarne, till det yttre lugna som vanligt, men tomhändta.

Fig. at. Julmarknaden pi Stortorget med gafveln af ett hu* frin 1650.

De hadc nemligen, efter livad som sedan visar sig, gjort sina uppköp för fjorton dagar sedan, och en liten bror kan sqvallra, att han trampat i en klädkorg full med paket, då han sist lekte kurra gömma i garderoben. Klockan 6 höres en våldsam ringning, och en okänd mansperson i uppslagen krage, svarta mustacher och glasögon kommer in, frågar med barsk stämma om herrskapet det och det borhär, hvarpå han öfverlemnar ett större paket, som genast skaffas in i den omsqvallrade garderoben. Ett par minuter efter hans afgång anländer — det slår aldrig fel — morbror Palle — det är familjens Rupert Knecht — den gamle ungkarlen — barnens glade vän — men han har ingenting med sig. Med ledsen min förklarar han, att han kom så sent frän sitt arbete, att han icke hunnit köpa något — men nästa jul så skall han komma i håg sig bättre. Han låter undersöka sina fickor, och de befinnas verkligen toma. Senare på qvällen visar det sig dock, att en mängd små gåfvor icke kunna hafva haft någon annan gifvare än den tomhändte morbror Palle, hvilken nu misstänktes att ha stått i något intimt förhållande till den okände herren som ringde så hårdt.

Nu tändes julgranen; alla, små och stora, unga och gamla, taga i ring, pigorna hemtas från köket, och vid Orsapolkans vemodiga toner dansas omkring julgranen, icke den yra dansen som uttrycker glädje eller passion, utan den slags dans som en gång tillbaka i tiden har ingått såsom beståndsdel af en religiös kult.

De minsta barnen få nu sina julklappar och sitt julbord, hvar-efter far och morbror gå och stänga sig in i det innersta rummet der de skola »arbeta» tillsammans. De små gå till sängs och klockan 8 dukas bordet. Då och då höres en häftig ringning, och en hemlighetsfull person uppenbarar sig i olika skepnader, alltid dock aflem-nande något paket.

Klockan half nio sätter man sig till bords. De hvarje jul återkommande rätterna voro lutfisk, risgrynsgröt och smörtårta, hvarpå följde vin. Några rimförsök på gröten förekommo icke ofta. (Att gäddan ersätter lutfisken i många Stockholmshus är en känd sak.) Tårtans serverande gaf signalen till julklapparnes inbärande i en klädkorg, hvilken placerades bredvid fadren, som nu läste upp utanskrifterna, hvilka oftast voro beledsagade af skämtsamma titulaturer eller också försedda med vers. Stundom voro paketen med omslagsadresser och vandrade då från den ena till den andra, innan de stannade hos egaren.

Omkring midnatt först var allting förbi, och man skildes åt med fasta föresatser att gå i julottan som började s klockan sju.

Klockan 6 juldagsmorgonen voro barnen och pigorna på fotter, och morbror Palle slets ur sin tunga sömn af mänga par små armar, och när han väl var vaken, var han snart på benen och nu tog han hand om de vuxna, medan pigorna fingo de små att föra till närmaste kyrka. Morbror Palle deremot ville alltid gå till Clara, ty han var född i den församlingen och tog aldrig något anseende tillpersonen som predikade. Mörka lägo gatorna; cn och annan Ar-gandisk lykta spridde ett svagt sken från sitt rep; en och annan upplyst rullgardin antydde, att

kyrkobesökare voro på benen; var morgonen klar, kunde man i en grändöppning eller på ett torg se en skymt af morgonstjernan och som för barnen fick gälla för Ledstjcrnan till Betlehem.

När man kom in på kyrkogården, sågs den mörka kyrkan resa sig som ett fjell och de höga lysande fönsterna mellan de aflöfvade lindarne utgjorde en syn som lemnade ett varaktigt intryck. Man gick in genom stora ingången, ryste vid åsynen af skampallarne, men kände sig snart varm vid de många ljusen. Och skolbarnen sjöngo >Hosiannaj, och »Så skön går morgonstjernan fram» och predikan var lång, och man frös om fotterna. Det stora altarfönstret, som först var svart, började emellertid ljusna, ty det låg åt öster, och ljusen blefvo röda, och ottan var slut. Då man kom ut, var det full dager. När husets söner blifvit något äldre, ändrades julotte-turen, så att Clara kyrka utbyttes mot Solna; men som ottan der började klockan 6 på morgonen, anlände man vanligen icke förr än allt var slut och kyrkan stängd, hvarefter Stallmästargården angjordes, der en mängd af stadens ungherrar hade glöggpartier och frukostar. Juldagen hölls familjemiddag för äldre nära slägtingar och bokhållarne samt gynnare och vänner hvilka eljest icke hörde till umgänget. Aftonen tillbragtes i lugn och utan buller vid whistbor-det. Annandagen äter var ungdomens dag. Då dansades och lektes om aftonen. De gamle öppnade balen med en promenadpolonäs. Valsen, polkan, frangaisen, mazurkan voro de gängse danserna. Äldre personer fortsatte ännu med gamla eller trestegsvalsen; skickligare halfgamla personer som besökt landsorten kunde också utföra cn förvånande slängpolka. Bland lekar voro pantlekar de mest omtyckta, och panterna måste lösas ärligt med det mest gångbara betalningsmedel, hvilket var en kyss. Understol, Gömma ring, Du duger, Skifta makar, Taflor och deviser voro de vanligaste lekarne. Af danslekar förekommo endast Väfva vadmal och långdans i hvilken alla husets innevånare deltogo och som drogs från barnkammaren genom alla rummen ända ut i köket, der pigorna adjungerades. Emellertid hadc de små fått ett skuggspel till julklapp. Det var »Den söndriga Bron eller Den muntra Peter och Gascognaren», som utkom pä Huldbergs förlag 1849 och hvilket med stort bifall gafs på alla små familjeteatrar. Personerna äro: Peter, jordbrukare; En Gascognare; Niklas färjkarl; En skock Gäss. Vid ridåns uppgång simma gässen öfver scenen ett par slag. Derpå kommer Peter med

Gam ta StocMabu, haft. /, 2: a tifi/il, 3sin hacka och går ner pa trappan till vcnstcr. Han ropar på Niklas. Denne kommer med båten och för öfver Peter hvilken går upp pä bron och börjar arbeta med sin hacka. Nu kommer Gascognaren fram pä bron på andra sidan och ser det öppna vattnet under sig, hvarvid följande märkliga dialog uppstår:

Gascogn. . . . Säg mig dä, min vän der pä andra sidan om strömmen, hvar har bron tagit vägen?

Peter (arbetande). Den har fallit i sjön.

Gascogn. Den har fallit i sjön! det är ett svar, som icke betyder nägonting det. Jng vill veta om man kan komma öfver sjön?

/

Fig. aa. Den »öndriga Hron. Skuggspel. Gifvet i Pari* pä 1770*talet; tryckt i Stockholm första gängen 1849.

Peter. Gässen gingo nyss öfver.

Gascogn. Besitta! Gässen kunna simma, det är inte något nytt; hvad är det du sladdrar; jag frågar om strömmen är mycket djup?

Peter. Den är så djup att stename nå botten.

Gascogn. Säg mig, säljer man godt vin i det der värdshuset?

Peter. Man säljer mera än man ger bort.

Gascogn. — — — Med hvem är du gift?

Peter. Med min hustru, den grodan.

Gascognaren kommer i fullt utbildadt gräl med Peter och lofvar honom stryk. Niklas anropas af G. och han kommer med bäten samt ror G. öfver; men när båten är midt under det ställe der Peter står, makar denne ner ett

stenras som krossar G:s halt. Nytt upp-trade. G. kommer i land, smyger sig bakom Peter och skuffar honom i sjön. Peter håller på att drunkna, då Niklas kommer till med båten och räddar honom. Ridå!

Detta lilla julnöje som var så omtyckt pä sin tid har icke någon namngifven upphofsman, men de bekanta litterära systrarne Granberg äro i bibliografier uppgifna som författare, hvilket får rättfärdiga denna lilla afvikelse frän ämnet. Stycket har nämligen vida äldre anor. Charles Magnin berättar i sin Histoire des Marionettes, att år 1776 en viss Ambroise i Paris förevisat skuggspel eller Ombres Chinoises, hvaribland förekom en bro, hvars hvalf har rasat, och arbetare som äro sysselsatta med dess lagande. En resande frågar dem om vägen är farbar; arbetarne drifva med honom och svara med den ryktbara kupletten: ankorna ha nyss befarit den 1 Den resande upptäcker en bät, ger sig öfver och piskar upp de näsvise. »Det är», tillägger förf., den ryktbara Pont cassé (Söndriga Bron) skuggspelens klassiska stycke, en gammal fa-bliau redan i grodd i le Diet de lerberie som man kan läsa i Rute-boeuf och som det behagat Cyrano de Bergerac att inflicka i sin komedi Pedant Jouc.

Vårt skuggspel går sålunda först tillbaka till 1776, då det är skuggspelstext i Paris; sedan till en författare före Moliére, och stannar hos en trouvére ifrån 1200-talet.*

Men sådana lärda saker hoppade morbror Palle öfver. Skuggspelet gick sin gilla julgång och omvexlade stundom med Laterna Magican. (I parentes en gammal inrättning som tillskrifves den mäng-lärde Athanasius Kircher.) Denna förlustelse är rätt gammal i Sverige. I Trenchierboken, 1745 ars upplaga, är en Laterna afritad af vidstående utseende, och i Argus 1734 annonseras sådana till salu hos Joh. Muller i Wattrangs gärd på

Stora Badstugatan. tig. »3. t—»terna Mag i c» (1745).

Bland lekar må äfven erinras om upptagandet i ordnar. Den

* Le Diet de Lerberie. Rutboeuf public par M. Jubiilal, p. 473—474. »lliex

vos saut, amisi Diex bduide, blutauxl döme estes vos? — D'ome sui-ge. -— De qucl home? — De char et d’os. — De tptel terre? — En volez-vos fairp por. ? — Ou fustes-vus ner? — Jc ne fui onques ne nef ne bnleux. — De qnel vile estes-vos? —De la vile enpris 1’aitre. — Ou siet li aitres? — Entor le mostier. — Ou slet ii ntostier? — Sor terre. — Pedant Jouc. De ltcrgerac. »— Ehl bonhomtne, quel est ton nom? —J'ainom tout comme mon pi re. — Comment se nommait ton pire ? — C’cst le scoret de ma mire. * — Vend-on du vin tinns cettc auberge? — On en veh'd plus qu’ on en donna. — Da riviirc est-elle profonde en eet endroit? — Les canards l’ont bien passdc etc.mest allmänna receptionen var den till Tysthetsorden. Ceremonien improviserades sålunda: Recipienten, hvilken endast kunde ha nöje af leken i det fall han eller hon icke varit med om densamma förut, instängdes i ett mörkt rum; ordenssalen tillreddes på det sätt, att ett bord midt på golfvet belamrades med alla tillgängliga ljus och lampor; framför dessa uppradades en myckenhet toilettsaker, och andra föremål med blänkande yta, bland hvilka insmögs en sak af helt värdelös natur, en kork till exempel. När nu stormästaren, vanligen draperad i en ut- och invänd nattrock (med rödt foder enligt tidens bruk) tillfrågade den införde recipienten, hvilken af ordens klenodier han skattade högst, skulle korken naturligtvis angifvas, så framt intagning skulle ifrågakomma. Gissades orätt, iakttogo officianterna en envis tystnad; men när det gissades rätt, utbrast sällskapet i ett bedöfvande anskri.

Detta om sjelfva Julhelgen.

Mellan Jul och Nyår började Lussigossarne,Lussigossar, så kallade i Vestra Sverige och Värmland, der de gä Lucia-dagen den 13 December. som de i Stockholm orätt kallades, att visa sig. De voro klädda pä det häfdvunna sättet till Herodes, Tre kungar och Judas, samt buro stjernan. En äldre inföding i Stockholm har uppgifvit, att det var den gamla mc-deltidsseqventien, med Gudmund Silfverstolpes ord:

»Det var de helge kungar tre.

De m finde sig pä väg bege Frälsaren att finna.

Och serla syntes det för dem Klart en stjerna brinna I natten öfver Betlehem.

Gladeligt de hinna Frälsarns första hem.»

På följande medeltidsmelodi:

Andra persöner hafva omkring ar 1850 hört både Staffansvisan och Goder afton både qvinna och man sjungas i Stockholm Annandag Jul och Trettondagen.

Pä de sista tio åren har man icke afhört Lussigossarnc i Stockholm; kanske traditionen är borta. Polisförbudna äro de icke.

Ännu för femtio år sedan firades julen på mera folklifsartadt, karnevalsmessigt sätt, om man får tro en mångordig Anonymus i ett Skillingstryck kalladt

3ul=3eftcit, om bcö 9liijcn, Suf SIttjijmr ori) 3uI*Scfcit Hnbcritolcn, iom intieljnUcc 77 llubcr,

trpdt f)0é SBefkrbcrg 1832. Han skrifver nemligcn bland annat:

"julafton, — broar är cu fjpbba dkr dt palats i Smcrige, fom ide bå bar fm fröjb? ffliången ^ar öfrocrlcfroat benna afton båbe i fjufnjubftabcn od) på laitbct. $uru fcr bet bå ut i Stodljolm l jpda tocrlbcn t rörelfe, alla torg od) gator (jioimla af mcnniffor, ftor niatf-nab IjålkS od) alkfjauba prpbliga od) flämtfamma ori) lädra fakr for barn od) fticfor od) ©ub »ct for Ijttjcm mer, äro bå på borb oib i bobar upplagba od) uppljängba. Stortorget odj anbra platfcr i Staben äro betädta mcb flera raber af ftånb od) tncb oräfncliga ljus upplpfta. 'ilfla banbdsbobnr, t fpnncdjct nipper* odj galanteribobar äro ctlärcrabe, ja äfroen priroata ^uS, ti) föroncS ftomtng ffafl ju bålla fitt intåg i tocrlbcn. 2Ran tror att bet är ftarnntral, od) änba till mibnatten Ijroimlar bet unber benna falla 'Jlorbftjerna på alla gator ori) torg af glaba od) jublanbe menniffor. gatmflerna fötfamla fig till glab gemenffap, bar* nen bliftua begåftoabc, be gamle cdjålla od) fficfa fina 2fuUlappar, allt ^toirflar, ftojar, od) fjtoimlar t uppfpllb eller roäntanbe gläbje. Sulfkppoi' fnltaS bcöfa ffänfer, fom man till-flidar Ijtoaraitbra. ©etta bruf är toerfligen oänbligt angenämt od) ger tufen tillfällen båbe att fröjba odj att brt). ©ct är fJlorbcnS Saturnalicr; fjtoent funbe od) mide bå upptaga någonting illa? 9)lan fan bcåfa bagar biftå nöbcit od) förlägcnljctcn, utan att föröbmjufa; man fan roa odj beftraffa ben qtoida genom ett i glabt Ipnuc alftrabt ffämt; man fan tufta beu fåfänga båren, förmana ori) tilkättaioifa ben fdaitbe, utan att beftoära bomftokn; man fan på dt fint od) bdifat fått tillfänba ben älffabe fitt bjcrtaS ftumma ori) bod få loältaliga tolfar, fjioilfa på benna tib minna mera framgång än på Ijtoarjc annan, odj fanljänba juft nu finna ben Iättafte roägen, entebon gläbjen gcrita är färkfenS förelöpare.. . tøunbrabc tufenbe färffilbta bub ori) maffer, poftiljoncr till fot, till Ijäft od) på ftpda äro benna afton änba till fent på natten t rörelfe till en bd i be albra äjroentyrligafte odj narraftigaftc för» fläbningar, jom en förtoägen fantafi uågonfin fan tänfa fig. ©i) uuberbart odj owäntabt måftc 3ulflappen tomma od) beg fänbarc odj öfrccrbringarc måfte roara ofättb odj blijtlift

roifa f«g od) förfroinna fom tn anbe.-HÖerlben måftc benna bagen cn gång riftigt toän*

baS upp od) ner. Cdj roerfligeu anfträuger man fig utomorbentligt, att öhocrgå tjmaranbra i fltoida odj uarraltiga infall, od) äfroen bcrttlt att man få mpdet fom möjligt förfroårar 3ulflapparnc§ igenfinnanbe, brnilfa ofta äro få narraftigt inpadabc ori) få unberligt gömbo, att man mcb många måftc (o§fa, uppffära, upptuedla od) föfa, ori) åter genomjöfa bet bort* faftabc, innan man fommer till färnan. 2öi antpba betta tiflrädligt, bå roi berätta, att en fin gulbring eller ett litet örl)ängc blir inffjutet i cn centner tung lifta eller att ett nätt gulbljjcrta fitter gömbt i cn punb§roigtig 3ulfafa. äfroen bet infallet (jar ntau flera gånger fett, att någon flänft fig jjelf fåfom ^ulflapp od) låtit rulla fig in i rummet i ett flört fat. Så ffänftc fig för flera år feban en ung greftoc i Stodf)olm till cn barn, fom länge roaritobetoefligt ftträng emot bonom. Uå man uppbamrat botten af bet toäl tittjlutna loinfatct, f7an cn ffön lång man iprunøit ut od) rutlat fifl tiö ben ffönaå fötter, från buftoub till fot fläbb i ett fjarnef! af tufifm odj tonfiturer ocb mcb ett ftort SRarcipanbjerta på bröftet, btoarpå i gulbffrift bcSfa orbcn glänfte: ©rpmma od) obcroefliga fföntjet! 9H I;ar reban förtärt bet bäfta af mig, förtär nu äfroen betla bierta, ja uppflufa mig meb Octa min fötma, få fom jag nu ligger för cbra fötter. — Xet måftc man äftoen fäga, man bar fuOt flöt att beunbra bet tålamob od) ben ffitfligljct fom båt toifa§ toib 3ulflapparneS upplflfanbe od) föfanbe, od) toerfligen fan i en familj, fom ej räfnar mer än fej titt tio mcblemmar od) blott (jar några flägtingar od) befanta, 3ulaftonSfc§fionen

meb ftn jublanbe od) ftojanbe gläbjc toäl ofta mara ifrån fl. 8 om aftonen titt fl. 3 u 4 på morgonen. —*

För hundra är sedan hade Stockholms Jul ända en annan karakter och vi begagna ett dyrbart tillfälle att ur det sällsynta Skillings- eller Snusbodtrycket återgifva en skildring som, fastän den är på vers, dock målar vida bättre än den förres lärda prosa och som lemnar rika anledningar till betraktelser. Skriften bär titeln:

@n

iTi? od) røucfcr

3uljlc = 3Bijfo,

5ör år 1772.

finn fjitiigntf fom, 'IMnlcniou fcrcf ut fin fiav i cn äng cic.

3ul)l*fufan od) ftafan iamt Sttörtbröb od) mer,

'))leb Sfinfan od) bringan på biffen,

3uf)t*3ufcn od) balmcn mi utbrebba fer,

C§ fenap od) fntör uppå Qriffcn;

®arn fefa i fjalmcn od) 3uf)l'Juppcn tar Cd) ungbomeu bunbrabe lefar itu b®r,

$e 9Bil)la, be fitta od) toiffen.

Härpå bryter författaren ut mot tidens seder, men tar åter sitt lugn i anspråk och återgår till skildringen.

SWen änbringar loinnaS cj genom toårf prat $äft är at toi Suljleu betradta Sötgröten mcb mera fom laga§ titl mat 'Jltt bantSa otp Icfa wi afta;

9löb Sjufbom od) funger ofc itu intet brpr trörättbring på tiben oänbelig bpr,

9Jleb 9lg»åbrct toill toi afioadla.

Cät ob plåtfa fRofor toi baufa i ring,

£ät ofj ffära fjafra od) binna,

Se blinbbotfcn fjuiu b«» löper omfring,

$Sr IcfeS pantlcfar, bär bömeS flå mån;

£är går ^roceSfton bär boppaS på tån,

^lf 3ubWöl)let färgen tu i toinna.Nästa strofer äro fulla af lika dyrbara upplysningar:

§öt Sjungs ftefta §arar odj mfil $öbba Smitt (rn £omare*bant5 mi btgpnna,

9Bi {hamma bort 3utcn, för mattn Bnitt mitt $j någon far brula ofpttnc, tøert kier tøerr 5?oflerman, IBolItrmanS bräng,

£är tillrcbS §fir bjubeö till SifelaS SJarnfäng Std nappaS bocf mcb ett glabt Ipnnc.

$tocm mar font pd unbcrftoljln robnabe itu, fjörargabeö öfmer ett unfacr,

S lefctt fär tdlaS allting fjfira bit.

Cm gläbjen ftafl eljeft bli Suttbcr;

§är Icfs Sitttott Seflc od) Smibc mcb mer,

Cd) be Stolta nunnor matt lomntanbc fer,

Samt flera rätt löjliga ftunber.

SRinudtat odj ijjolffan, Cmarnbaniett gar fifilt,

Cd) fp.'ltitfinttctt fupa od) fpela.

9)liti flötta Ijoit banfar förträffelig tält,

^Blott bc fom fla farten ej fela,

$e gamla nu fitta mib borbet i glam,

Xd ungbontcnS nfmentpr od lommer fram,

®e brida od) plfignittgett bela".

Fig. 24. Kuse och Kaka.

Kusen och Kakan äro ännu temligen apokryfiska. Om Kusen skrifver Ihrc i sitt Glossarium: *Kuse = Kalf. Häraf kallas Julkuse ett bröd som, enligt gammal sed, gafs en sådan form och helgades åt forfadrens gudar ...» Att kalfvens form undergått utveckling och numera försvunnit synes af ofvanstående moderniserade figur.

Törhända äro Nisse och Nasse och Kalfven och Grisen, hvilka alla hängas i trädet, hedniska minnesmärken från stora julofiret, dä offret hängdes i träd — kanske också icke!

Att Kusen haft ett annat utseende 1819 framgår af ett ställe i en liten skrift kallad »Julkusen eller Mägarne» utgifven i Stockholm nämda år. Der omtalas nämligen: »Den härliga Julkusen med sinavördiga lockar och ringfläta öfver magen enligt gammal plägsed placerad midt på bordet —>.

Pepparkaksgrisen som hängdes i gran och som är en qvarlefva af Frcys galt hade nedanstående utseende på 1600-talet. Andra julbullar sågo ut som synes, ehuru de kanske icke hade samma djupa betydelse som gamle Olof Rudbeck velat gifva dem, i det att deras hjulform skulle hafva afseende på årets kretslopp som vid jultiden

Fig. 25. Nisse och Kasse. Julbock. Gris.

Fig. a6. Julbullar frän i6oo-talct. Ur Rudbecks Atland.

fullbordas. Olaus Magni omtalar, att man på hans tid, 1500-talet, brukade baka julbröd af ett nyfödt barns storlek och skapnad, hvilket skickades som gåfva till vänner och anhöriga. Senare brukade bagarne om jularne åt sina kunder baka särskilda präktigt formade bullar på hvilkas utseende Fig. 27 är ett vackert exempel.

Här må begagnas tiljfället att vidröra de andra Stockholmsbrö-dens former. Bagarnes skrå från början af 1500-talet omnämner: ett Fyrikz brödh som skall väga 61/, lod, ett spijsebrödh vägande 30 lod, ett peningsbröd om 20 lod. »Såsom och ett penings Spijsebrödh i förtijden wogh 30 lod, och nu dher emoth måste dett väga 9 lod i Enligt månadstaxor 1652 förekommer det året endast föl-jande: Hvetebröd å 5 Lod, Skärt Roghmiöls Bröd ä 6 Lod, Oskärt D:o Limpebrödh, Kakubrödh. Alla å 1 öre. Året 1669 tillkomma några nya, nämligen: Raspat, Fijna Hvete Skorpor, Ankarstockar, Rundbrödh, Rågskorpor.

Fig. 27. Julbulla från 1637. Efter en brödstampel i Nordiska Museum.

1679 uppträda kringlor och Simblor för första gången. Året 1768 är epokgörande, ty då visar sig det Franska Brödet på Stockholms synkrets, der det sedan varit stadigt. Det vägde då 1 '/„ lod och kostade 1 öre. 1779 ökas listän med en runstyckes kryddlimpa. Sedan inträffar ingen förändring förr än 1812, då Sockerskorpan, Smörskorpan och Snuten uppenbara sig. Derefter stå uppfinningarnc stilla intill 1847, då taxorna upphörde.

Julbocken deremot är en fullt konstaterad stadsbo, mot hvars uppträdande magistraten måste ingripa genom en publikation af den 16 December 1721.

"Sfflbenjlunb", skrifver nämda auktoritet, "mait fafl ogierna od) ntcb ptfla raifstiöijc måiibc förnimma fjuru fafom i ptlet för bet/ al f)iuar od) en mcb innctlig tjierfanå nnbadjt borbe fig berebn/ at rätteligen funno 6cgä od) po ben inftunbanbe frögbefulla 3u(e=.v)ögtiben/ en part fjclfdmälbige gäjsarort) anbrc Iöfa 'Jlcrfoncr (ätla fig tillfammänä/ ort) löpa omfring gator ort) grän= bet/ fmnt intoinma uti tjufen/ meb bett få fodabc SuljteBodeit/ Stieman od) anbrc fafangetigtjeter/ fymarunber irtc ntlcnnft en ort) annan oanflänbigljet för= öfroaS/ utan od fom atbraroärft är/ blifioer bet loib ©ub» Ijcliga Ovb orf) flianm obetänrtjamt mifsbvufat; 9(tt berföre od enteban et

fäbant fjclfäroålb/ offid od) mifibrut ingalunba tan tåla-S etter tillåta»/ utan bör etc. . . ./ fjafmer £ian» ©reft. (Sjettcricc . . . etcetera".

Bruket med Julbocken måtte sålunda hafva antagit någon karna-valskarakter ocli väckt förargelse. Kungörelsen synes dock icke haft annan verkan än den, att genom ett och ett haift sekel bevara underrättelsen åt oss, ty ännu 1831 lefver bocken i Jönköping och figurerar på omslaget till en visa.

Fig. 38. Julgranar. Från Runstafven 1742.

Om julgranens betydelse äro meningarne flere. På den år 1742 publicerade runstaf synas två furuträn i kors den 21 :sta December, hvilka uppgifvas betyda .'att Solen var vänd i Furuträn hvilka nu gjöra samma tjenst. Denna sed, att Thomas-mässan resa upp Furu- eller Granstanger i kors, är ännu i bruk på många orter».

Olof Rudbeck lemnar i sin Atland (II: 237) följande upplysningar om julgranen :

"Så fattc» loijbf) alle tportar Ijoo» ©emene 3)lnn/ fom od) än i bag tmifab/ iluemtc gröne Stäit aff guvu/ fjroilfe od) på månge/ få etc. . . . 2i) be lvobbe/ al nät Solen blcff om mintern aff en ©all eller Sugga iljjel» rifmen/ få mätte aff be» Wob allena gurun up/ ort) fatlabe» få Solen» St)flet/ fid ort) betföt namn af Solen/ fom od fallabel gur/ bet är 61b/ . . . cmc= ban be fågo intet trä om mintern mara grönt ort) lijta fom lijjj fjafma/ mera att gurun/ ort) intet Tvä feetave än bet att brinna . . . etc."

Julkrubban var en julförnöjelse som roade stockholmarne ganska länge. Den tillhörde ursprungligen katolska 'kyrkan och förevisades först i Schönborgska huset, senare på Norra Smedjegatan.

Med Nyåret tynar Julen af och efter Trettondagen kan den anses vara slut, så att tjugondagen ofta går omärkligt förbi utan att man ens erinrar sig den.

Nyårets ingång har icke just någonsin blifvit firadt på något annat satt än med visiters afläggande eller korts kringskickande. *

M \

Påsk är kanske den af våra högtider som har den mest religiösa karakter. De sex fastlagsveckorna hafva utgjort en långsam forberedelse. Första fettisdagen har gifvit försmaken med siinla och fastlagsris (fig. 29), eller hetvägg och fetvägg. Passionspredikan på Onsdagar, Christi Pinas Historia i morgonbönerna i skolan, konfirmations-läsningarne på kyrksalen, de myckna klockringningarne ge en anstrykning af dysterhet som bjert afsticker mot naturens ljusnande yttre. Ty nu har det börjat våras; gatorna äro vanligen fria från is och snö, lärkan har hörts på Ladugårdsgärdet och bofinken har blåst reveljen i Humlegården, ströet ryker i trädgårdarne, kyrkogårdarnes nyklippta träd svälla i knopp, gamla pilen på Skeppsholmen har visat sina silfvergrå hängen, man börjar måla ångbåtarne vid Skeppsbron, och oljefärgen doftar i solskenet i kapp med tjäran; blåsippor hafva ut-bjudits på Djurgårdsslätten, rädisor hafva uppträdt på Munkbron och Hötorget, och stockholmarnes gämla favoritblomma Hyacinthen blommar i fönsterna. Marie Bebådelsedag har skänkt cn hvilodag gratis åt många. Skärtorsdagen har infallit med generalrepetitioner pä Skapelsen i Riddarhussalen och senare i La Croix' Salong. Långfredagen ingår lång och dyster till det yttre, ehuru inomhus icke alltid är så tyst som pä gatan. Skapelsen uppföres till förmån för Frimurarbarn-huset. Påskaftonen firas inom den slutna familjekretsen med ägg, hvilka i somliga hus bruka förses med inskriptioner, vanligen frågor och svar, hvilka gifva anledning till artiga skämt. Påskdagen gå barnen fram i de fattigare församlingarne emedan man icke vill

Det är vackert att på morgonen se unga flickor, klädda i svart, barhufvade eller i en hvit slöja, med psalmboken i handen, vandra framåt gatorna vid en moders sida, och ynglingar med brydda miner för första gängen bärande den

Eller att se dem, då de om middagen

efter nattvardsgången komma ut genom kordörren, bleka och röda, uppskakade af de gifna löftenas vigt och betydelse, mottagas med omfamningar af syskon och vänner som icke lätt rum inne i kyrkan. •

hålla dem från arbetet längre än nödigt.

höga hatten och den svarta fracken.^'

• Gammal Stockholinsvän. BlÄste nerfor \ y. ^ tL /TisCt r t • t i * * * mK

lifii

li*ii

‘ii*i

öäflflftt banb 'l‘ä mun od) tanb,

^ ©ören meb er banb

S'SggSggj’s

imimi

IlfliiJu

iiUlUh

* ilUffUI I«

; s ifpiftn i *

f Z V t .f rt -

i ~ i i §;£

bi)flbcti6 foflitn (t)rfa n

^ mart «ön fan (rrt fa bijrta

— ^ bet ej luiljni itljrfn -ä

3 lem fom praft od) wäUuft t,r(a. **

S f 1111!!! f l»

;i s; 11 i ii?-1

i«s filfifli

flfSfSItfSjf

/••JifipJIU

.<•*///#

/> // ? 11 i % %Ä\

im , * *y * f\ \ \ v*Med Annandag Påsk, som vanligen firas med nöjen af stillsammare art, går Påsken ut.

Hvad päsksederna beträffar, torde väl riset, som första fettisdagen begagnas skämtsamt som väckningsmedel, vara en åminnelse af Christi pina, oeh betyder väl då de granna fjädrarne att den pinan blcf verlden till glädje. Ett ganska kuriöst påhitt af en boktryckare är det vidstående ris-trycket, hvilket var i bruk vid detta århundradets ingång.

Aggen på påskafton torde väl icke hafva någon annan betydelse än den att hönsen börjat värpa,- såvida de icke skola, långsökt nog, antyda Christi uppståndelse ur grafven, återlösningsverkets utveckling

Fig. 30. Fnstlagsputs, ur 01. Magni.

ur grafvens skal. Kanske de äro en fastlagsrätt, ersättande det under fastan förbjudna köttet.

Semlan måtte ha någon gemensamhet med det osyrade brödet eller vara en enkel fastlagsrätt.

Att fastlagen fordom i Sverige varit firad i likhet med karnevalen utomlands intygar Olaus Magni:

»Jag har ofta», säger han, »blifvit åtspord af förnäma menniskor om Nordboerna bruka sådana der Mummerier och Förvandlingar. Men de hafva snart af mitt svar förstått att narrarnes antal är legio; derfor är narraktigheten kanske enfaldigare och renare ju längre den kommer under polstjernan . . . Aildenstund man icke i de nordliga länderna kan göra några fullkomligare ansigtsmasker, så betäcka de ädlare Narrarne sina ansigten med svart siden, förändra kläderna, binda om sig gyllene och silfvergördlar, tala med förvänd röst. Ef-ter deras exempel fara de andra narrarne efter; de rasa och ställa sig vansinniga med förvandlad gestalt, såsom i de ovidiansh-a metamorfoserna, i synnerhet i Fastan ... Så sätter slagtaren ett bock-eller oxhufvud pä sig och härmar dessa djurs stämma, eller grymtar han som svin. Så gå fiskarena omkring med nät och hof ... På samma sätt de andra Borgarena, efter hvars och ens stånd och väsen. En sädan frihet tillätes dem af Öfrigheten endast sex dagar före Fastan. Det fins också icke någon bland de utklädda, som fräckare utstyr sig likt lättfärdiga qvinnor än de utländska målarne . . . men af de inländska afskys sådant».

Under katolska tiden var påsken särdeles festlig; derom kan man få besked i 1571 års kyrkoordning som innehåller förbud mot åtskilliga ceremonier:

"£å jfaf oef om fpåjdja lijbf) Äorfet fjtoarfett uebfjctleggiaS etter upp* tagfja-3, ide om fving bragfjag ..."

"3dc ffaf fjefler luava fövbubfjet (jåjom loanbt ar) ringia i Simbefg* locdomic (jettet än någfjon annan tijbf) om åfjrct/ hj tfjeu febfjen font mar/ af man fä ide ffuttc ringia/ utfjan bläfa i fjovn etter annat flijtt/ ^affuer od fjafjt maantroo mebfj figfj".

"Så ffa(man ide getter fläbfja Scfätcn om gajlona".

Dessa gifva ett begrepp om det pittoreska gatulif som kulten framkallade. Att i sammanhang härmed, ringningen, hvilken vitl liksom än i dag pä landet, måtte ha varit frivillig, gifvit anledning till folkförnöjelser synes af följande bestämmelse i nämda Ordning:

"'Ulä flodor fjafjiicr od marit ffort mijjbruf . . . nemligfja jåbana jont tfjcn fonga ringning på Siälabagfjcn odj fiäfa ajjtonen/ tfjer en fjoop mcb unga geltiingar fotnota lil fltjrfiotta/ od) itttbcr jåbana ringnings ften bcbrijjua tmjfin öjfucrbåbigf) ffaldjfject".

Att skådespel under medeltiden uppfördes i Sverige, är alldeles säkert och att de då äfven förekommit i Fastan kan antagas. Olaus Petri säger nämligen i företalet till Tobie Comedia: »Somlighe bru-kadhe Spel eller Comedier och Tragedier på uppenbara spelplatser eller skodoplatser . . . Thetsamma haffua och våre förfädher brukat så här j landet sont j annor land, sedhan Christendomen hijt kom, tnedh vijsor, rijm och Comedier om helgha män, som föregaflz til godh exempel, om the ellies hadhe altijd så rett drabbat sanningen, som the ther sådana dichtade, synas haffua hafft meningen godh ...»

Ett Patent af 1669 angifver, att Fastlagen då ännu firades på ett bullersamt sätt och med Fastlngs-Spcl. Det förtjenar anföras, emedan det är förbisedt och emedan det ger visshet i en punkt der gissningar länge herrskat:“H. E. Her Öfwerſtåthållaren/ ſampt ©orgmeſtare och Rådh gjöre witterligt/ at alldhen ſtundh man befruchtar/ dhet Gefeller/ Lährdrängiar och andre uthi hwariehanda Embeten här i Staden widh dhenna nu tilſtundande Faſtelags tijdh ſkulle underſtåå ſigh at ſtijga op ifrån ſine Werchſtäder/ och föröfwa/ ſå i Krogar ſom uppå Gatur allehanda insolentier, ſtyggelſe/ och ſom dhe kalla/ Faſtelags-Spehl; Alt dherföre . . . blifwa . . . här med förmante/ at dhe ingalunda unberſtå ſigh . . . föröfwa ſådana wederſtyggelige Apeſpehl/ ſom för dhetta ſkedt är“.

***

Ännu för fyrtio år sedan qvarstod ett gammalt bruk på Fettisdagen, om hvars betydelse man numera icke kan ge någon upplysning. På torgen såldes nämligen rikt utsmyckade kritpipor afsedda till såpbubbelblåsning och gåspennor prydda med vaxbilder.

Kap. II.

Folkfester.

Första Maj. — Trefaldighctsafton. — Löfmarknaden. — Bellmansfesten.

När första Maj firades första gången i Stockholm, torde numera vara svårt att afgöra. Det är dock mycket troligt, att majfesten här förskrifver sig från stadens äldsta tillvaro. Kanske är han årsbarn med staden. När Birger Jarl genom sina befästningar gifvit trygghet åt dem som bodde på skären vid Mälareps utlopp, hade desse skärbor nog också anledning att roa sig en smula. Vintern släpte dem, och de kunde gå ut och fröjda sig åt vårens ankomst, utan att bchöfva frukta för sjöröfvarne från andra sidan Östersjön.

Att Majs inträde gifvit anledning till fester i landets större städer intygar ock den allvetande Olaus Magni.

Han meddelar, att sydsvear (följaktligen afven stockholmare) och invånarne i Göta land hade den seden, att städerncs styrelser läto på den första Maj samla två skaror ryttare af kraftige män och ynglingar, alldeles som skulle man draga ut till en väldig drabbning. Den ena flocken hade en genom lottning utsedd anförare som kallades och uppträdde som vintern, var klädd i skinn och pelsfordrade kläder samt väpnad med brandstakar. Han var till häst och sprängde fram med segerstolthet, kastande snöbollar och isstycken omkring sig, liksom ville han förlänga kylan, och han låtsade och gjorde sig så mycket barskare, om istappar syntes hänga ned från skorstenarne.

Den andra skaran deremot hadc en sommarhöfding, kallad blom-stergrefve (comes florealis), och han var klädd i grönskande löf och blommor, som då voro svåra att anskafiä, och föga tillförlitliga sommarkläder.

Bägge skarorna redo (rån landet in i staden, men på olika ställen, och derpå börjades ett offentligt tornerspel, i hvilket som-maren skulle öfverviqpa vintern. Hvarje afdelning var ifrig om att triumfera, men den gick värst på som den dagen syntes låna sin styrka af väderlekens mildhet eller stränghet. Om den stränge vintern ännu lät känna sin kyla, sa lade vinterhöfdingcn sina vapen (Vän sig, red fram och kastade på åskådarnc med glöd blandad aska som han tog ur en kruka eller en säck. Likaledes togo hans medhjel-pare, som uppträdde till häst i samma utrustning, och kastade eldkulor på åskådarne. Men på det sommarhöfdingen och hans ryttare icke skulle af brist på gröna grenar och qvistar beröfvas den efter-sträfvade äran, så hade de långt förut tagit björklöf och lindqvistar och låtit dem slå ut i värmen i badstugorna samt låtsade såsom hade denna grönska spruckit ut i skogen, hvarifrån löfven i hemlighet tagits och nu offentligt framvisades.

Fig. 31. Tomers pel pä Törsta maj. Efter OI. Magni.

Efter ytterligare strid, förklarade slutligen det omkring stående folket, som ej längre ville fördraga vinterns stränga herravälde, att segern borde för den allmänna glädjens skull tillfalla sommaren, och detta bekräftades genom ett dundrande kalas.

Det är hvad Olaus Magni på sitt ej synnerligt klara språk i latinsk drägt haft att anföra om första majs firande i svearnes och göternes städer och följaktligen äfven i Stockholm. Så svårt det än stundom är att tolka den gamle förtäljarens framställning, visar denna dock tillräckligt hvilken vigt skandinaverne lade på en fest som skulle sinnebildligt uttrycka vinterns underkufvande och huru de skyndade sig att med gästabud fira sommarens seger. Det gemen-

Gamla Stociliohn, t:sta haft., 3:Jra */// , 4samma dryckeslaget skulle ovilkorligt följa pj vinterns besegrande. Den seden är således urgammal i Stockholm.

Märkligt ar, att Olaus Magni talar om istappar och snöbollar. Detta visar, att förste maj i gamla tider, som dock motsvarade en nu för tiden långt mera framskriden dag i månaden, alldeles icke var mildare än i vårt århundrade. Den ofta sporda klagan, att våren skulle nu för tiden infinna sig senare än fordom, torde höra till de ogrundade klagomålen.

Vinter och snö hade våra förfäder, liksom vi, stundom ända in i maj, men förhoppningar på en mildare årstid

gåfvo äfven dem anledning till lekar och kalaser. Och så har det ena slagtet efter det andra plägats af våra hårda vintrar och fröjdats när våren skulle komma, äfven om istapparne ännu hängde i takrännorna.

Blomstergrefven var den glade befriaren, äfven om hans sommarutstyrsel tillkommit med ett litet knep. Denne comes Jlorca/is uppenbarade sig på många ställen, och hans namn är för öfrigt maj-grefve, hvilket namn torde härleda sig icke blott af månaden Maj, utan äfven af det tyska »MaU som betyder grönt, isynnerhet vårgrönt, hvarefter också majstången uppkallats, men som åtminstone icke hos oss tillhör Maj månad. De svenska vårfesterne äro nog slägt med andra lands lustbarheter vid samma tid på året, om de också skulle hafva sin egen prägel och firas med så mycken större glädje, som vår vin-Fig. Majuing. ters stränghet i vanliga år är större än t. ex.

K,i" Run“afv“ '»*• Tysklands och Frankrikes.

Af gamla handlingar kan man finna, huru högt stockholmarne ärade majfesten samt huru brukligt det var att till den utse en maj-grefve, sannolikt flere majgrefvar, en inom hvarje korporation.

Bältaresvennernes skråordning, som tillkom före 1437, föreskref: hwilken varder walder til meyegreff oc vil ey vara, böte I tunna öl oc vari likavel.

I smederncs skråordning af 1479 läser man: Itcm Smidha sve-

nane haffui ey flere samdrykkior um aarith än um fastegangh och Walborgamcsso (1 Maj) som aff aldher varitt haffuer tho sva ath um Walborgamesso bör them ey lengher samdrykkio at haffua uthan at theras meyergreflue giffui uth eena halfva thunna öl ok ther betale alle svenane eena thunna öl i theras companij ok the ey lengher samdrykke haffui än the halffandra thunna öl är uth drukkin ok bör ey svenane heem at fölghia theras meyergreflue i hans husbondhahus eller ther nokra ytermera samdrykkio hatnia än som före-skriffuit staar».

Stockholm har otvifvelaktigt sett mänga majgrefvar rida in genom Söderport eller Norreport, och det kan väl hända, att en och annan af dem varit en förnämlig man, liksom då sjelfve erkcbisko-pen Jöns Månsson, den bekante historieskrifvaren Johannes Magni, vår nyss anförde Olai Magni äldre broder, af konung Gösta kröntes till majgrefve och- vid konungens sida red blomsterkransad in i staden, dock icke i Stockholm, utan i Upsala. Majgrefvarne voro alltid skyldige att bjuda på gästabud, och det var just det gästabud som Jöns Månsson med anledning af sitt majgrefskap gaf för konungen hvilket vållade prelatens ofärd, dä han uttalade de sedan så bekanta orden:

- Vår nåd dricker eders nåde till».

Stockholmaren har alltid haft sinne för naturen i det fria, och hans majfest har gerna dragit honom utanför stadens område. Hvad är förklarligare än att han gått till den vackra Djurgården? Det har just aldrig varit förenadt med några synnerliga svårigheter att från Stockholm komma dit, och bruket att företaga lustfärder till Djurgården, den gamla Waldemars-ön, är otvifvelaktigt mycket gammalt. Åtminstone vet man att, enligt en gammal handling från 1660-talct, funnos der » frikal lade orter till Kongl. Maj:ts recreation, der ock in-vånarne i Staden om sommartiden plägade förlusta sig». Äfven Olof Rudbeck omtalar i sin Atland, huru Roddarpigor förde ungdomen öfver till Djurgården, att de der månde roa sig.

Med Djurgården är ock Stockholms första-maj-fest sedan äldre tider på det närmaste förenad. Vill man sysselsätta sig med första Maj i Stockholm, måste man först och främst tala om Djurgården, nästan endast om denna.

Djurgården var icke såsom nu befolkad och bebygd, när de första majfesterne började der firas, men der mycket folk samlas, der uppstå snart också förfriskningsställen, och det gör så i synnerhet i ett land, der man icke gerna är till sammans »utan att förtära • någonting». Sällskapsglädjen i norden kräfver alltid dryckesoffer. Sä bygdes tempel, der sådana offer kunde frambätas under majfesterne och äfven när Stockholm gick ut för att se på den kungliga jagten, som under 1500- och 1600-talen ofta brusade fram öfver Djurgården. Många af de jägareboställen, skog-, port- och djurvaktarekojor som omgåfvo jagtmarkerna lemnade äfven en styrkedryck för

en liten drickspenning.

Bland de äldsta förfriskningsställen, der första Maj festligast firades, var Lusthusporten, sedermera kallad Blå Borten. Namnet komaf färgen pä den Djurgårdsport, vid hvilken värdhuset låg, men den färgen tyckes dock hafva varit gemensam för de flesta, kanske alla portar vid infarterna till den kungliga jagtparken. I slutet af 1600-talet erhöll munskänken Johan Liipken rättighet att bebygga lägenheten och der idka skänkeri. Resolutionen derpå är af den 20 maj 1692, men man tror sig veta, att värdshusrörelse dock idkats der långt före den tiden.

Rättigheten gick sedan i arf inom Liipkens slägt, och år 1754, då omyndiga Dorothea Schvvartz egde lägenheten, hembjöds den, såsom i händelse af försäljning stadgadt var, till kronan, men tillstånd beviljades att sälja stället till kassör Bergman som bjudit 17,000 daler kopparmynt,] med förbindelse att till Djurgårdskassan årligen erlägga 300 daler. Resolutionen är af den 30 januari 1754. Bergmans affärer voro dock icke i godt skick, och ett par af hans för-dringsegare, Hofving och Pfarr, skulle sköta värdshusrörelsen, men Pfarr utlöste snart sin meddisponent, hvarefter kamreraren Cumlander köpte Lusthusporten.

Det var på den tiden som Djurgårdslifvet började utveckla sig till det folklif, som Bellman besjungit; men om Lusthusporten har han haft föga att sjunga. Det är endast i n:o 145 af »Fredmans testamente» som Blå Porten göres till föremål för skaldens glada qvinti-lerande, det stycke som börjar med »Mutter, jag kommer med lyktan upptänd» och som handlar om ett slagsmål vid en bal ...

Folklifvet drog sig allt mera åt slätten och den del af Djurgårdsstaden, de gamla »Båtsmans-tomtcrne», som gränsade dcrintill. Det var i den trakten som första maj firades kanske mest och der under Gustaf den tredjes tid folkförlusterna hade sin egentliga tummelplats. Men kort förut samt till och med samtidigt med flera af Bell-mans mest glädjespridande Djurgårdssånger hade man försport den ofta återkommande klagan, att glädjen vore i aftagande, att icke säga redan utdöd.

»Naturen har gjort Djurgården till ett af de vackraste ställen kring Stockholm», heter det i en liten veckoskrift från 1770;* »men naturen har ock ensam gjort sitt till: konsten har icke bidragit något, hvarken till fägring eller beqvämlighet. Byggnaderna äro de mäst usla emot det de borde vara på en så vacker belägenhet. Rummen äro små och låga, samt de ställen få till antalet där hederligt folk kunna få rum och bli serverade. Derföre är der också ganska trängt, och ett större sällskap måste ej sällan beställa mat förut eller

• Stockholms Oordentlighcttr, tryckt i Kongl. Tryckeriet, fjorton nummer 1770 och två nummer 1771.ock fara bort. I allmänhet har man tänkt sä litet hos oss pä den snygga beqvämligheten; och då något blifvit uträttat, vil Entrepre-neuren genast blifva brädrik samt tar derföre ofta för sig. Jag är öfvertygad, at om någon bemedlad man med smak bygfle på Djurgården, skulle han verkligen finna sin räkning dervid, allenast han cj vore för dyr på sin mat och sina rum. Hans hus blefvc säkert mycket freqventerat om Sommaren, och hvem ville ej denna vackra årstiden hällre fara ut till den vackra parken, än stänga sig in i en trång kammare på värdshusen i Staden?»

Det var kanske dock just det senare som stockholmarne af de »bättre klasserna» tycktes föredraga, under det »folket» med lust och gamman öfverlemnade sig åt glädjen i fria luften. Det måste man åtminstone antaga, då den nyss anförde författaren fortfar på följande sätt.:

»Det är sant, att man mycket litet nyttjar Sommaren och dess nöjen i Stockholm: man far i det warmaste wäder ut i en täckt wagn, låter servera sig i en Kammare, hwars fönster knapt får wara öpna, för dragets skull kan tänka, som Fruntimren och Cavaillererne lika litet kunna uthärda; man äter, dricker Caffe, spelar, gäspar, är sömnig, sqwallrar litet, får ledsamt och åker hem i samma wagn, utan att hafva varit ute för att nyttja den friska luften . . .»

Huru vidt skild är icke denna målning från de mycket mera kända skildringarne af det friska och rörliga Djurgårdslifvet under samma tid!

Folklifvet drog sig, som sagdt, allt mera åt slätten och Djurgårdsstaden. Den senare började bebyggas i slutet af 1600-talet, men af Tillæus' karta 1733 synes, att bebyggandet gått långsamt. Det var först det af grosshandlaren Lodsach inrättade skeppsvarfvet som gaf lif åt Djurgårdsstaden, och redan 1739, då det första fartyget,

fregattskeppet »Sveriges Lycka», gick af stapeln, fans stor verksamhet i det lilla samhället. Tomterna hadc dä bebygts af skeppare, skeppstimmermän, tjärvräkare, smeder m. fl. hvilka arbetade skarpt under veckan, men på söndagen roade sig tappert och icke iäto någon första Maj gå förbi utan att »dricka märg i benen».

Det var ett friskt lif, och »folket» i Stockholm gick gerna dit ut och deltog i det lifvet. Första Maj var dess invigningsdag för året och dess grundligaste festdag.

Det ena värdshuset efter det andra växte upp, de flesta ganska okonstlade, men några kanske af finare slag. Der hade man, i kanten af Djurgårdsstaden, med framsidan mot det nu varande Novilla, Mäster Nilses, hvars kock N. Berg var en berömd kökskonstnär.åtminstone efter den tidens stockholmsåsigt, och längre fram Bannets värdshus på en tomt som en sjöman Bomvall 1754 erhållit tillstånd att intaga och bebygga och som nu prydes af den villa, som stadsmäklaren Weylandt för ett hälft århundrade sedan der uppförde.

Hos Mäster Nilses lät Bellman ofta höra sin sång, men ännu oftare på Gråna Ltind, der det verkliga folklifvet hade kanske sin bästa förfriskningsort på den tiden och hvars hus ännu står qvar, liksom dess historia är allt för väl känd för att vi skulle behöfva här åter upprepa henne.

Ett värdshus af ännu lägre ordning var väl Tyska Paradiset som omtalas i C. I. Hallmans »heroiska Djurgårdsballet» Casper ock Dorothea, hvilken för öfrigt skildrar tidens folklif på slätten med båtsmanspojkar, krognymfer och våfielflickor.

Våffelbruket räknades till värdshusens antal och var med sina tre utskänkningsbyggnader, hvilka nedrefvos först 1826, ett af utflyg-ternas mål den första Maj samt för öfrigt under somrarne mycket besökt. Det låg norr om Waldemarsudden och intill Bergsjölunds egor, sedermera Frisens park, samt sålunda tämligen långt från slätten

Hasselbacken fans också på den tiden, men var en simpel krog. Stället hade först kallats Fågelsången, och der invid låg den gamla Djur-gårdssmedjan. Det var på den med hassel- och hagtornsbuskar då öfver-växta slätten nedanför backen som första-maj-lifvet gjorde mest väsen af sig. Här samlades sjömän och gardister, handtverksgcsäller och arbetskarlar, tjenstflickor och drängar. Här dansades och lektes. Här hördes, såsom J. E. Rydqvist säger i sin lilla bok »Djurgården förr och nu», fioler, nyckelharpor, gigor och vallhorn; här samlades fagel-fängarc och birfilarc, marktschrejarc och tiggare, månglerskor och gycklare i ett brokigt vimmel; glammades och grältes, sjöngs och väsnades; alla påhitt af den råa sinnrikheten, alla upptåg af den öf-verdådiga glädjen anstäldes; vinets gud hade sina altaren uppresta; Amor sköt sina pilar, skyddad från förtalet, inom sina välkända för-skansningar; allt andades munterhet, lycka, förgätenhet af verldens tunga och besvär. Till åskådande af denna brokigt rörliga tafla lockades mången bildad man. Stundom voro dock orgierna så vilda och saturnalierna så fria, att man endast under förklädnad kunde till dem vara vittne. På detta sätt fördold, träffades någon gång sjelfva Gustaf III. Den man var säker att ofta råka var Bellman, som sjelf blandade sig i de yrande kretsarne för att liksom ertappa menniskolynnet i något af dess obevakade ögonblick.

Det var Djurgårdslifvets och i synnerhet första-maj-lifvets glada och poetiska sida, men det hade äfven en annan, och den visade sig ifylleri, slagsmål octi mångahanda osedlighet. Myndigheterna tyckas hafva trott, att oordningarna funno skydd i hasselbuskarnc, ty de utfärdade en befallning, att buskar och träd skulle huggas bort och platsen sorgfälligt ordnas. Detta skedde, men dermed tyckes, om man får tro uppgifterna från vårt århundrades början, också en god del af det glada Djurgårdslifvet hafva utrotats.

Icke synnerligt lång tid efter Bellmans död skref Valerius sin elegi »Djurgården», som börjar med dessa vemodiga strofer:

<0! hvar är du, fordom sköna,

Åt Bacchontcr vigda park?

Fast jag trampar i del gröna,

Ser jag blott cn ödemark.

Ekens krona mindre löfvad,

Mera dufvcn blomman står;

Vandrarn går Tyst och bedröfvad Följande naturens bår.

Icke mer Najader bada Vid din öfvcrgifna strand;

Svarta ungar och en lada Titta fram ur tobnksland.

Halft bebygda småstadsgator. l.ångn plank och stängda hus.

Tomma krus,

Korpar och skator,

Många skyltar, inga rus.

Mvad skulle man då taga sig till pä första Maj? Jo, man gick likväl ut till Djurgården. Derom talar arfsägen, och derpå hafva vi äfven svart på hvitt. I ett litet häfte, med titel >Djurgårds.Nöjen den T.ste Maj», samt dess fortsättning tSlut pä Skådespelet, eller Djurgårdsnöjen den i:ste Maj. 2:dra och sista Delen», bägge tryckta i Stockholm i Marquardska Tryckeriet 1S16, finner man följande skildring, hvilken är ganska kännetecknande för den tidens förhållanden och som vi återgifva med originalets stafning och egna sätt att använda skiljetecknen:

»Omsider tillstundade den i Maj. Denna dag är, på alla orter Bachi högtid. Då skall man dricka märg i benen, men man dricker wanligen märgen ur dem . . . Jag adresserade mig till magistern och föreslog honom, att denna dag, dricka en bål med mig på den berömda Kongl. Djurgården. Han hade ingenting deremot: Dagen

kom; middagen war förbi; klockan slog fyra i Clara. (Klockslagen i detta Torn äro rätt hesa, som jag härmed vill anmärka till weder-

börandes beifran). Magistern, med sin pipa i bröstfickan, och jag wandrade nu åt Djurgården, och han begynte sina reflexioner, redan då vi vvi hunnit Ladugårds lands torg».

»Folkskaror hvimlade framför oss, efter oss, och bredwid oss. Man skrattade, man knuffades, och man begapade fruntimren, som i fönstren, å begge sidorne af Storgatan, sjelfva beskådade den förbi-strömmande folkmängden ... Se opp! ropade en bastant Kusk; och folkhopen lemnade fri rväg. En Calesche, ganska wäl gjord, och lika \\'äl lakerad, ilade oss förbi. T\\'å unga Officerare suto i, och tYvenne betjenter stodo bak. Hästarne Yvoro appelkastade: ett superbt spann! ägaren måste Yvara en afYvundsYvärd menniska.»

Så kommer den »afYvundsYvärda menniskans» historia, men hon hör ej till vår uppgift.

»Wi armbågade oss fram till Fredrikshof, gingo öfver bron* och kommo till första grinden eller porten, der man måste betala ett runstycke, för att fä passera. Gumman, som affordrade oss denna kon-tribution, var mycket alfYvarsam. Hon hade satt på sig en mine af Yvigt. Min Yvän sade: Undra icke nu att nästan alla Uppbördsmän Yvanligen äro lika högmodiga och dumdristiga; de kunna sätta oss som äro mindre bemedlade, i förlägenhet, halfva, ja hela året. Denna gumma har icke att fordra mer än ett runstycke af dem, som går förbi; och ickedessmindre låter hon oss förstå att hqjj^har att befalla öfYver Yvåra fickor».*®

»Sedan jag och Magistern länge begapat de skiljaktiga föremål, som företedde sig för Yvåra blickar, beslöto Yvi andtligen att gå in på ett Wärdshus och muntra oss. Wi gingo in i ett rum, der ungefär tie bord Yvoro höljda af buteljer, glas och afbrutna lerpipor. Några af gasterne disputerade om sina enskilda affärer; andra åter om det allmänna bästa; och trenne ynglingar, alla unga tjenstemän, berättade för hvarandra sina kärlekshändelser. TYvenne feta Herrar

• En af dc gamla traboama som efterträdt hvar andra i förbindelsen mellan Ladugårdslandet och Djurgården och den näst sista företrädaren till den nu varande, år 1847 bygda sten- och jembron. Omkring hundra år förut, 1745. hade en bro der brustit, så att en del deraf sjönk, då konung Fredrik med stort följe och många vagnar skulle fara

till Djurgården. Den reparerades då af egaren, Djurgårds-inspektoren Stenberg, och höll till början af iS20-talet, då den fans vara alldeles förfallen. År 1824 inköptes den förfallna bron af Djurgårdskassan och ombygdes under de påföljande åren för att inom två årtionden i sin ordning vika för den nu varande bron.

#* I förra århundradet betalade dc som från Ladugårdslandet begåfvo sig till Djurgården tre afgifter, först för den af presidenten Broman, som innehade Fredrikshof, genom Torstensonska trädgården anlagda vägen, sedan broafgiften och slutligen för inträdet till Djurgården.fördömde de många' Konkurserne; en litterär, ung man, talade widt och bredt, om swårigheten att på en lätt och ledig Swcnska öfvver-satta Tyska språket.»

>Som tobaksrök och pounschrök hindrade oss att se i detta rum, gingo wi i ett annat, som ej var så fullproppadt som det förra».

Författaren skildrar åtskilliga personer som der träffades och hvilken skildring också bidrager till kännetecknandet af den tidens Stockholm. Så faster man hans uppmärksamhet pä en kassör som kommit på ballans och på en ung tjensteman i ett kollegium med 200 riksdalers lön, men som nu kastade ut 5 rdr för en bål, fastän hans värdinna pä förmiddagen lagt beslag på hans tillhörigheter, emedan han ej betalt sin hyra, och han ej visste hvar han skulle få ligga den följande natten. En annan var vida lyckligare, ty han var by-satt för närvarande, men på det han skulle kunna bereda sig utvägar till betalning, hade hans fordringsegare tillåtit honom vistas ute om dagarne, fastän han livarje qväll måste »vandra på Söder».

Herrn der, med mustacherne och swarta fracken och den blå guldbroderade vvästen är en liten Kapten i Armén. Hans lyckas sol uppgick på ett wisst spelhus, och nedgick pä samma ställe. Den der andre är också Officer, eller rättare, har warit det. Det vvar just han som skröt med att han i Leipzig nedlade sju Fransoser med ett enda pistolskott. Men den romantiska berättelsen är längesedan glömd. Den der unga Herrn, som tar sig en pris snus, och liksom med ömkan, betraktar de öfriga, är en spritt ny Filosofi-Magister. På Upsala Parnass hafwa Muserna åt honomT upprest ett altar; och en vviss Musa, en halfgalen Nymf, i gammalmodig drägt, underhåller nu och i evvig tid, offerelden till hans ära. Just nu har Amor skjutit en pil i hans hjerta. Hans synliga Musa, skall du snart se, blir den lilla knubbiga uppasserskan. Hon är skön som en Cirkassisk flicka och oskyldig som en Vestal. Så tycker han. Det är besynnerligt att han icke från Universitetet medfört högre praktisk vvisdom >.

Författaren utropar: »Glädjen tycks ha vvalt sitt säte här, för denna afton, men jag tror likvväl icke att en enda af gästerna känna sig rätt lycklig», och han uppräknar flere som under den glada ytan täres af inre oro och bekymmer. Derefter visar han dock på några verkligt lyckliga menniskor, en familj som i ett enskildt rum på värdshuset firade förste Maj, .sedan den promenerat till Djurgården för att se den vimlande folkmängden.

I senare delen af dessa »Djurgårds-Nöjen», hvilken börjar med en upptuktelse af recensenter som sannolikt icke yttrat sig fördelaktigt om första delen, återtager författaren sin skildring och berättar

58

att han, som tör tillfället var kär i en viss Anette Jasmin och grubblade på henne, lemnade värdshuset för att fa frisk luft, men på landsvägen fick en spark af en häst, hvars ryttare var en ung handels-bokhållare som var ute och på sitt sätt firade första maj.

• Han hadc ej lärt att rida, det såg jag nog», förklarar författaren, »men hedern och den allmänna wördnaden fordrade att ett nyttigt kreatur, på sin rygg skulle fortskaffa denna vigtiga person till de ställen, der han, trött af dagens mödor, kunde få njuta en angenäm förströelse».

»En liten, wacker, rödblommig flicka, 9 år gammal, som hon sjelf sade, kom emot oss, och bad oss köpa wackra wisor af henne. Jag tog några exemplar i handen; och om jag rätt mins, började den ena visan så här:

Jag är lycklig i min lilla stuga,

Och naturen blott min s&ngraö är».

En annan \visa kallades: Jungfrun ock Ungcrswen el/cr Mån-skenet. Denna sång war rätt artig. Åter en annan

wisa bar namn af: Riddaren af sex ögon ...»

Derefter vandrade författaren fram åt Wåflelbruket och såg »många saker tilldraga sig, som wäckte både löje och förargelse». 1

Sedan besökte han och hans kamrat ett annat värdshus, der de endast tömde en butelj svagdricka, men fingo höra en visa sjungas af en besynnerlig figur, kort till växten, rödblommig samt med en på en gång himmelsblå och purpurfärgad näsa. Sången var satirisk och tycktes syfta på flera af de närvarande gästerne samt äfven pä värden sjelf. De närvarande kommo i tvist om sångaren och hans visor. Tvä herrar började disputera. »De fattade eld; stego opp — men som de begge druckit märgen ur benen, slutades affären dermed att de tillbakasjönko i sina stolar».

»Min vän tog mig wid handen, och påminte mig att det wore tid att gå. Jag betalte det tjocka nöte' Källarmästarn sjelf; som war fästman åt Wärdinnan, och först idkat egen Wärdshusrörclse på Källaren Krökta Armen*.

». . . Wi hade kommit ned på wägen och stälde wår wandring hem, dä wi hunno fyra till fem muntra ynglingar, som skrålade: wår Ulla låg i sängen och såf, med handen under öra*.

En bekant var i det sällskapet, och de följdes alla in på närmaste värdshus, der författaren drack brorskål med hela laget.

»Men tiden led, och wi beslöto gå hem. Wi gjorde det. Min lärde Magister var redan lite knäckt, och jag liknade honom».

Tornväktaren i Ladugårdslandet tutade tio. Efter ett litet slags-mål för Annettes skull, kom författaren slutligen hem, och det är dermed slut pä hans för den tidens första-maj-seder ganska upplysande skildring.

En motsats till denna realistiska framställning är C. F. Dahlgrens poetiska målning* af förste maj.

För skalden visar sig dagen som en storartad fest i skog och mark, i luften och på vattnet. Hans fantasi målar de pä en gång täckaste och lustigaste taflor, i hvilka Bacchusdyrkan visserligen träder i förgrunden, men der älskliga naturskildringar och en poetisk uppfattning af folklifvet mildra bacchantcrnas skrål. I verkligheten torde poesien dock ej hafva haft så stor makt. Ungefar samtidigt med Dahlgrens första skildringar af majfesten reste en dansk här i landet och uppehöll sig någon tid i Stockholm. Han betraktade vår första Maj ur sin mycket nyktrare synpunkt odi långt ifrån så poetiskt som Dahlgren.

Majfesten i Stockholm har något eget med sig, menade den danske skildraren. ** Den gång, dä han var vittne dertill — år 1818 — var Djurgården öfverallt täckt med is och snö, men alla menniskor voro likväl i rörelse från tidigt på morgonen. Bäde rika och fattiga, höga och låga hade för denna dag lagt bort allt arbete. Alla skulle de ut till Djurgården; till och med de kungliga åkte dit. En ofantlig mängd folk, till häst, i vagn, till fots, besökte Djurgården och några närliggande värdshus samt öfriga förlustelseställen, ja, hela båtar fulla med menniskor foro dit.

Men den egentliga afsigten med denna vallfärd i ett sä obehagligt väder var, förklarar den danske betraktaren, ingalunda så mycket att roa sig i det gröna, som ej snarare att dyrka Bacchus, äfven om man flera månader derefter skulle erfara de sorgligaste följder af detta majnöje. Han fann det ganska besynnerligt att se en mängd hel-eller halflulla menniskor ligga ute i snön i en skog och sjunga och larma. Att det gifves många sätt i verlden att roa sig på, visste han, men det der sättet vore högst underligt.

Under det följande årtiondet fortforo majfesterne på ungefär samma sätt, prisade af några, häcklade af andra, men aldrig glömda, och ständigt lockade de ut till Djurgården. Då vardt det ock ett alltmer cftersträfvadt nöje att sitta i fönstren på Ladugårdslandet, i

• Mollbergs Epistlar. Djurgården den första Maj. Kn Kamera Optika uti Nio taflor. Andra häftet.

** Dagbog paa en A'eise i Sverrig, af J. L. Bceken, Ilofboghandler. Kiöben-havn 1820.synnerhet vid Storgatan, och se på folkskarorna som drogo ut för att fira sommarens annalkande.

Dagbladets Utbjudes hyra fyldes med annonser om »fönster den i Maj», och likväl var efterfrågan stundom mycket starkare än tillgången. Familjefadren i andra stadsdelar fick flera veckor förut icke någon ro i hemmet, förr än han kom med den lugnande underrättelsen, att han ändtligen fått tag i ett fönster.

Ett var visserligen icke mycket, då familjen var talrik och det dess utom hände, att några vänner måste bjudas med, men man fick vara nöjd, packa ihop sig och tura om titten. Helst borde man dock skaffa sig flera fönster, men det ökade kostnaden i betydlig mån.

Redan klockan tre på eftermiddagen kommo hyresgästerna och drefvo ut invånarnc, hvilka då utvandrade till Djurgården eller flyttade in till gårdssidan. Fans det flera fönster i rummet, kunde det hända, att hvart och ett af dem hadc sitt särskilda parti, och livarje sällskap hade mat och dryck med sig. Stundom höllo de olika sällskapen sig pä afstånd från hvar andra, och damerna sneglade blott på det andra partiets klädningar och prydnader eller på de medhafda forfriskningarne och gjorde hviskande sina anmärkningar; men i vanligaste fall knöt man dock förr eller senare bekantskap, och till slut bjöd man kanske ömsesidigt på matsäcken.

På andra ställen gick det fint till, och der satt kanske aristokratien från Drottninggatan eller storfolket från Skeppsbron och visade sig i all sin glans för massan på gatan. Det var toiletter som på den ståtligaste bal, och ädelstenar i majsol. Men folket traskade på gatan och gapade upp åt fönstren, beundrade och klandrade, prisade och gäckade, och ut till Djurgården drog tåget. Det drog så både under 1830- och 1840-talet.

Klockan fyra på eftermiddagen satte »sta n inom broarna» sig i rörelse. Otåligheten hade varit stor. Och väderleksiakttagelserna sedan! Sommardrägterna måste invigas, voro det än aldrig så kallt, åtminstone någon del af dem, t. ex. de ljusa benkläderna och halmhatten och fruntimmernas mantiljer och sommarparasoll. Första Maj var vanligtvis bestämmande för sommarmoden i klädväg.

Skall man gä om bord pä någon af roddarmadamernas båtar vid Mellantrappan eller kanske fara öfver till Norra slagtarhuset och sedan gå ned till Sillhofvet och låta ro sig till Grefbron?

Det kan man göra, men det öfvervägande antalet färdas till fots hela långa vägen öfver Ladugårdslandet. De som bättre råd hafva eller som icke fråga efter livad de kosta på sig färdas i vagn eller till häst.Det var pä första Maj gom också de nya vagnarne skulle prof-vas (fig. 33), liksom de nya ridhästarnc, och begge slagen borde vara glänsande. Hade man icke egna vagnar, fick man nöja sig med hyrvagnar från Winter ock Blanck och senare från Berggren och Christiansson.

Hyrkuskarnes fordon började mot slutet af 1840-talet att thfla med herrskapens egna, stundom till och med att öfverglänsa dessa. Det var slut på de gamla oformliga, osnygga och löjliga »bagar-bodarne», och om hyrvagnarne ännu i skämtsamt tal kallades »hyr-kajson, hade aktningen för dem likval betydligt stigit, och pä första maj kunde man med riktig glans visa sig i en hyrkalesch med en

Fig. 33. Den nya giggen. Ur Mngazin lur kon*t, nyheter och moder.

kusk i »stora livréet», hvars med blanka knappar tätt besatta frackskört utbredde sig påfågclsstolt bak om kuskbocken.

I saknad af egen ridhäst, hyrde man en hos någon af foder-marskarne vid Tyska Stallplan, och från ryggen på det adla kreaturet kunde man sedan känna sig närmad de vackra damerna i Storgatans fönster (fig. 34) och stolt se ned på folkmassan som larf-vade i rännstenen, ty trottoirer funnos icke dä ännu på Stock holms gator.*

Småningom har man hunnit Blå Porten. Förskräcklig trängsel. Det är knapt möjligt för fotgängare att få aflemna sin styfver, och likväl är det icke tänkbart att komma in på Djurgården utan in-trädesafgift. Ändtligen går det för sig. Man är inne i paradiset.

Trouoirer tillkommo först i följd af en kung!, förordning af den 25 Maj 1849.Barnen vilja plocka blommor i buskarne, men blommorna äro anm

ej färdiga.

Nej, se sippor! Dc ligga pä en brun stentallrik, som sträcke fram af en fattig, barfotad flicka. Visst skall man ha sippor, nä man ej ser till en enda blomma på Djurgårdsmarkcn.

Man får hålla sig på vägen, midt i dammet, trängseln och stojet. Kanske att man litet längre fram kan fa komma upp i en backe och taga fram smörgåsame ur pirate n. Det finnes nog de som hafva både ägg och pannkaka med sig och en hel butelj bränvin kanske, men det är andra som nöja sig med en smörgås, fastän de kanske sedan gå till tältet der och rumla på färsköl och gräddvåfflor eller

Fijj. 34. Färata-maj-ryttarc. Ur Magasin för konst, nyheter och moder.

klifva upp till Vauxhalien och skaffa sig en kopp té. Personliga minnen från 1830-talet bevittna glada första-maj-dagar i enkelt fa-miljelif utan någon bachusdyrkan och likväl midt uti en ganska bac-chanalisk omgifning, en glad förnöjsamhet med frisk luft, så frisk den kunde erhållas bland Djurgårdsdammet, och mycket att se på och nyckelharpor och positivskrål i öronen, en helgdag — första Maj har redan.länge räknats bland den kristna kyrkans högtider — och riktig hvilodag, dä man från hvardagsmödorna hvilade sig med en vandring frän det inre af staden långt bort på Djurgården och sedan samma väg tillbaka.

Klif icke i bakelsekorgen! Ack så rara strufvor! Barnen måste ha strufvor, sexstyfvers med socker på. En gumma bjuder ut vat-ten för en vitten glaset. Vatten, första Maj! Nej tack! Färsköl skall det åtminstone vara.

3Jag tänkte mig nästan till Lubeckt, sade en sprätt, »men på en sådan här dag är der en faslig blandning alj folk. Jag är till fots, som ni ser, och civil».

Sprätten var kryddkrämare och löjtnant vid borgerskapets kavalleri.

»Vår officerskår tänkte ha middag på Franska värdshuset, och då skulle vi naturligtvis ha ridit ut i tropp och i uniform, men det är ingen enighet, och så pästå bryggarne, att de icke kunna ta hästarne till en promenadridt på en dag som fordrar så mycken ut-körning. Ska' vi nu gå till Carlniarks ... Är det för långt dit? Ja, ja, ända vid bysten! Då titta vi väl in på Pohlsro eller kanske vi gä upp till Pierres? Se'n skola vi ha oss en liten sexa på Blå Porten».

Af alla dessa värdshus och förfriskningsställen pä 1830-talet var Blå Porten, såsom vi redan sett, det äldsta. Det hade nu betydligt stigit i anseende. Inga Djurgårdsgäster vore väl nu mera, som då Valerius stämde upp sin ofvan anförda klagosång, rädda för Cum-landers knut». Cumlander hade. dess utom för längesedan sålt värdshuset, redan 1806, till traktör Klingberg. Efter dennes död kom musikdirektören De Broen genom giftermål med Klingbergs enka i besittning af lägenheten, hvilken efter De Broens död öfvergick till en ny Klingberg, den först nämdes son och den som skaffade Blå Porten ett stadgadt anseende och gjorde de der lagade abborrarne till riksbekanta storheter.

Vilja vi tränga närmare vår tid, så kan det erinras, att Blå Por ten efter Klingberg öfvertogs af Operakällarens väl bekante värd Hammarström, hvilken lemnade stället till mamsell Hellström, som i sin ordning afträdde det till källarmästaren Blag, den siste innehaf-varen af detta gamla värdshus, hvilket nedbrann två dagar före den I Maj 1869.

Näst i ålder var Franska värdshuset, nedanför slätten, mellan Ahlboms» (en tid såp- och tvålkokeri) och Pontins Rosenvik. Det anlades redan 1808 af traktören Jean Baptiste Le Maire, som hade köpt tomten af generalmajor Willcbrand.® Franska värdshuset var under flera årtionden mycket besökt äfven af den finare stock- *

* Kedan 1690 upprättades karta iifver denna lägenhet (gärden n:o 2). Ett stärkelse-bruk fans der en tid. Hofjuvelcrarcn Slurm köpte sedan stället af I.e Maires enka. Senare egare voro handelsbolaget Sivers & C:o samt slutligen grosshandlaren 1-- J. Hicrta. hvilka hyrde ut värdshuset.M

i

I k

holmsverldén, och på 1830-talet var det icke längre fråga om att ga till Räfsaxen, f. d. Bonnets här ofvan

omtalade värdshus, som efter dennes död fick nämda namn efter en ganska förledande, men mindre aktningsvärd värdinna.

På den tiden stod Pierre Richards värdshus också i stort rop. Det kallades egentligen Ludvigsro och låg der den beryktade Hasselbackskrogen haft sin plats. Der hade en skomakare Lundin redan 1748 (att tillåtelse att bygga ett värdshus. Anläggningen öfverläts till hoflakejen Stefan Bark, och stället egdes sedan af bryggaren Sjölin som .sålde det till byggmästaren Lindström, hvilken dock tyckes snart hafva afträdt eganderätten till krigsrådet Röslein, som satte stället i godt stånd. Efter honom vardt Pierre Bichard, år 1829, egarc och öppnade der en värdshusrörelse som fortfor i åtskilliga år, men sålde stället 1836 till grosshandlaren G. Michaelson, hvilken förskönade platsen och gjorde den till ett behagligt, enskildt ssommarnöje», från hvilket värdshus- och folklif voro utestängda.

År 1852 sålde Michaelson Ludvigsro till konditor Wilhelm Da-vidsön. Köpesumman var 25,761 riksdaler 8 runstycken banko. Da-vidson hade redan ett årtionde förut haft ett litet schweizeri vid ingången till Frisens park, der Kockum i Malmö satte upp en karrusel, hvilken sedan flyttades till slätten vid Pohlsro. Sedan han köpt Ludvigsro och stället återfått sitt gamla namn Hasselbacken, upprättade Davidson der det nu varande värdshuset som öfverträffat alla andra på Djurgården.

Det är till Davidsons Hasselbacken som nutidens majfestare mest dragas, men om ett så storartadt förfriskningsstalle hade man under 1830- och 1840-talen icke någon aning. Huru stället ser ur 1880 vet hvarje stockholmare och sannolikt hvar och en annan som någon gång besökt vår hufvudstad, men huru det såg ut innan Ludvigsro åter vardt Hasselbacken, närmast före den Davidsonska tiden, lefver kanske icke i mångas minne. En del af det gamla finnes dock under det nyas yttre. Om man afkläder den nu varande stora värdshusbyggnadens framsida hennes två torn och långs gående verandor samt i stället ditsätter en mindre balkong utanför första våningen och en liten trappa med staket och steg å ömse sidor framför bottenvåningens glasdörrar, vidare tager bort byggnaden ät gårdssidan samt stryker det hela med en mycket ljusgrå färg, så får man åter det husets yttre sådant det tedde sig på 1840-talet.

Den nu varande schweizeribyggnaden, hvilken pä den Michael-sonska tiden under många år hyrdes och sommartiden beboddes af •den bekante grosshandlaren Schwan, har bibehållit stommen af for-•dom jämte det brutna taket, men dc med denna stomme föga öfver-ensstämmande utbyggena och verandorna äro senare tiders verk.

På norra sidan af stora huset, der nu köksafdelningen är den regerande, låg på 1840-talet en starkt grönskande dam, skuggad af pilar och ovanligt rik på större paddor som uppförde regelbundna aftonkonserter. Bakom dammen, på det nu varande växthusets plats, lågo ekonomibyggnaderna i en rad som slöt med ett litet orangeri och bostad för den då för tiden oundgängliga kullan som infann sig hvarjc vår, ungefär samtidigt med lärkan.

På en grön plan, der musikläktaren nu afskär utsigten, reste sig en hög stång, kring hvilken klängde samma slags slingerväxt, som för närvarande skuggar löfsalen i närheten af schweizeriet. Till höger om planen, från hufvudbyggnaden räknadt, växte ett mycket stort valnötsträd.

Den grönklädda sluttningen, på ömse sidor om den nu varande stora porten, var bevuxen med talrika körsbärsträd, och hela trädgården i öfrigt ovanligt rik på utmärkta fruktträd. Stora ingången ät slätten fans ej den tiden. Ett okonstladt tempel i tvifvelaktig dorisk stil låg på den kulle, invid schweizeriet, der jerntemplet nu reser sig. Hela lägenheten omgafs af en hög och tämligen tät hasselhäck, som skilde stället från Djurgårdslifvet och första-maj-festerne.

På slätten nedanför Ludvigsro låg Pohlsro. Konditor Pohl, som höll vid Arsenalsgatan i Stockholm, midt emot operahuset, hvilken lägenhet senare innehades af mamsell Thunberg, hade på Djurgården öppnat ett konditori i en liten byggnad på gärden i Cantz-lerska egendomen, mellan >Weylands» och »Lewenhaupts»; men pä hösten 182g erhöll han besittningsrätt till en plats på andra sidan slätten, nedanför Hasselbacken, och den platsen utvidgades i början af 1830-talet samt bebygdes med efter då varande förhållanden ganska stor kostnad.

Detta konditori* var under många år det mest besökta på Djurgården**. Byggnaden bildade en rät vinkel mot stora vägen, men svängdes sedermera om parallelt med vägen samt förändrades slutligen till det nu varande Alhambra.

Då bildhuggaren Byström af det område han erhållit mellan Ludvigsro och teatern afstod några kappland till konditorn August

* Den äldste kände konditorn pä Djurgården var den i Fredmans Sånger nämdc Ilalling som erhöll tillståndsbref 1736.

** Ar 1S36 fick Pohl rättighet att ä lägenheten jemte schweizer! idka värdshus-rörelse. Ar 1849 öfverläts besittningsrätten till hofkällarmästaren Selcnius, som sedermera afstod den till handlanden Öberg, hvarefter den tillföll värdshusidkaren Cadicr och /rän denne öfvergick till värdshusidkaren Vasscur, skaparen af Alhambra.

Gamla Stockholm. £Davidson, uppförde denne der i medlet af iSjo-talct det s. k. Da-vidsbcrg och öppnade der ett schweizeri, på skämt kalladt »Fyllan» i motsats till »Villan», hvilket flitigt besöktes på första Maj, ett förhållande som fortfor under A. Davidsons efterträdare, konditor Bähr.

Man gick också upp i VauxhaUtn, hvars rätta namn var Lud-

till denna plats på 30 år och skulle der bygga en musik- och dans-salong samt inrätta ett kafé eller, som det då alltid kallades, konditori eller schweizeri med tillhandahållande af förfriskningar, mer» icke bränvin. Musik skulle uppföras hvarje söndag mot en inträdes-afgift af 24 sk. banko för person. Afgiften för platsen skulle vara 25 rdr banko .om året. Det troddes, att denna lägenhet skulle användas till något allmännare folknöje, och namnet Vauxhall tilldelades genast stället; men snart visade sig, att det vore fråga endast om en offentlig danstillställning i helt vanlig mening och ett äfven på icke dansstunder öppet förfriskningsställe.

Åtskilliga sällskap gåfvo der sina större tillställningar, och på Bellmansdagen hade Par Bricoll der sina sammankomsten* *År 1834 såldes stället för 6,000 rdr banko till grosshandlanden Joseph Za-noni, hvars enka ett par år derefter afyttrade det för 7,000 rdr banko till konditor Wazau, som år 1843 afstod det för lika stor summa till konditor Grischotti, från hvilken stället år 1847 mot 5,000 rdr banko öfvergick till konditor Winter. Under denne egare förekommer först namnet Novilla. Winters enka och omyndiga barn sålde 1850 stället till konditor Eckert, som förut haft ett schweizeri i hörnet af Vestcrlånggatan och Skräddargränden. Köpeskillingen var »4,100 rdr banko. Eckert innehade Novilla i 25 år och sålde det 1875 till konditor Schéele för 60,000 kronor. Af den ursprungliga Vauxhal-len finnes väl ej mer än stommen qvar, ty under de trenne senaste egarne har Novilla undergått betydliga förändringar.

Det afiägsnaste förfriskningsställe till hvilket första-maj-vandrin-garna sträckte sig var Carlmarks konditori, anlagdt 1828, nu Bcll-viansro* som eges af konditor Sundberg, hvilken 1857 köpte besittningsrätten af sockerbagaren Hagström, som tillhandlat sig den af Carlmarcks arfvingar.

Vill man få en närmare föreställning om första-maj-lifvet på 1830-talet och huru det uppfattades ur folklig synpunkt, skall man läsa följande, snusbodtrycket tillhörande

* Såsom bidrag till kännedom af ändrade förhållanden kan anföras, att före år 1S66 var utskänkningsskatten å /?/<? Porten 50 rdr rmt; Hasselbacken 150; DavieUbcrgijSSbxs Villa) 30; Novilla 50; Franska värdshuset 50; Bellmansro 25. Jämförelsevis nämnes, att numer crläggcr Novilla 2.000 kr. Jlrligcn, oberäknadt den afgift som utgår till Djurgårdskassan.

vigsberg. År 1832 hade hofjägaren Carlstedt erhållit besittningsrättWisa om en färd till Djurgården den Första M^j.

Stockholm 1835.

Se hvilken folkmängd i rörelse satt,

Brokig som harlekins tröja.

Skottgrands Maria i dag nyttjar hatt, **

- Sidcnkapott och läng slöja.

Plymer och blommor likt windwaggad räg, ,

Galoner och trasor, jag maken ej såg.

Exclensen och tiggam i bredd uppå täg Storgatan framåt till Djurgår’n.

Författaren anställer en mönstring af dem han ser åka förbi sig, skildrar en grosshandlare, som håller kalas för de stora, en aktris, hvars löslockar väcka hans ovilja, extraordinaricr i hyrvagn, o. s. v. Derpå fortsätter han:

Ser du Fru Rödfnas, en krögar Madam,

Wäktare! Hvad lider tiden?

Ar hon ej liksom förnämaste dam Guldsmidd och klädd uti siden?

Nog mins jag när du i Hopargrfind låg I fenstret och nicka åt alla du såg;

Armbanden voro den tiden af tåg.

Nu utaf guld och brillanter.

Månglerskor, Nymfer, Munsjörer, Police,

Skrifwarc, Sprcttar, Gardister, •

Gatpojkar, slusknr, hwar en på sitt wis

Fintklädda — något dock brister. ^

Så kommer »wår kung, störst ibland Hjeltarne alla», ,w^r g. r j, gud och Far», och för honom hurras väldigt. *

Tåget i Djurgården gör nu sin rund,

Kryssar båd’ fram och tillbaka,

Carlmarks besöks och grönskande lund,

Pols för att ta en bit kaka,

En å la glace, ett glas punsch eller två,

Tre fyra så noga man ej räkna må,

Den som har druckit, så han ej kan gå,

Han har fått märg uti bena.

Hör sådan Gardismusik wid blå port,

Där tömmes märgfulla bålar,

Hålles kalaser och lefwes så stort,

Uti Champagne drickes skålar;

Men nästa dag efter dyrbart märgrus Slotts-Cantzliets betjenter, utan allt krus,

Mången Seigneur torde leda burdus Hornsgatan uppåt till GilJstun.På Ilotcll Frangais och hos Pjerres äfvenså Täckaste Nymfer servera,

Hwad som dig lyster af dem kan du få,

Utan att just obligera.

Derpå skildras kroglif med Lotta i Skottgränd; så en anropan till Bellman; derpå ett slagregn, och så är det slut

med första maj.

Trefaldighet snatten — det är ett ord, som det yngre stock-holmsslägtet icke mycket känner till och som de äldre lefvande huf-vudstadsbor förbinda med föreställningen om råa upptåg, fylleri, blodiga slagsmål samt då och då ett ohyggligt dråp.

Det fans likväl en tid, då trefaldighetsnatten betydde något annat, då man åtminstone sökte gifva den utseende af något allvarligt religiöst, äfven af något poetiskt svärmiskt.

Under den hedniska tiden, långt förr än Stockholm vardt till, gick man i ljusa vår- och sommarnätter och offrade vid heliga källor. Det var ett godt bruk, fann katolicismen och tog upp det för egen räkning.

Trefaldighetssöndagen var i den katolska tiden en stor högtid i Stockholm. »Den gudomliga trefaldighetens högtid är den största bland årets högtider», heter det ännu i en katolsk, i Stockholm för icke många årtionden sedan tryckt religionshandbok, hvilken också förklarar, att i den högtiden alla andra äro liksom inbegripna. Inom kyrkan firades den icke med samma utmärkelse som de andra stora festerna. Hvarför? Jo, svarar samma religionshandbok, »derför att den icke nog värdigt kan begås här på jorden-. . Skälet torde vara tillräckligt öfvertygande. Men utom kyrkan och i synnerhet natten före sjelfva helgdagen var det en stor och glad högtid som utbildade sig till en folkfest, om också icke af samma betydelse som majfesten, triumffesten öfver vinterns underkufvande, eller midsommarfesten, glädjefesten öfver sommarens herravälde, likväl med ofta stor otålighet väntad.

Att det var en tid, då flertalet af stadsfolket gick ut för att fira trefaldighetsnatten är väl ganska säkert. Det gälde då för litet hvar att stå väl med kyrkan, och hon säg gerna, att de förnämligare del-togo i heliga vallfärder. Men en annan tid kom. Det var ej längre fråga om en religiös fest, utan om ett helt profant folknöje, och då försvunno dc förnämligare, drogo till annat håll eller stängde in sig i sina hus och föraktade hela tillställningen. Hvad underligt derför, att råheten tog öfverhand och slutligen växte, så att hela vallfärdenkom i dåligt rykte, småningom inskränktes och numera kan anses hafva i det allra närmaste upphört!

Firandet af trefaldighetsnatten har i Stockholm nedgått till några spridda och mycket spaka lustvandringar hvilka företagas lika mycket till Hagaparken, som till Uggelvikskällan, den ursprungliga festorten.

Nämda källa, målet för dessa vallfärder, ligger på norra Djurgården, vester om Ladugårdsgärdet och i trakten af den forntida gården Husarne, som Magnus Ladulås skänkte till Clara kloster. Nejden är otvifvelaktigt en gammal odlingsbygd, brukad långt före Stockholms uppkomst. Der i grannskapet låg sannolikt också den i gamla handlingar omtalade Unnaröra by. Genom ett bytesbref, af 1433, bytte Nils Jönsson, herre till Djursholm, bort till Clara kloster tre mark landjord i Unnaröra by, och denna del af byn tyckes hafva utgjort, åtminstone sedermera, den jord som kallades Helgands-ledarcn, i närheten af hvilken den nya kungliga ladugården anlades i medlet af 1500-talet, sannolikt vid det sedermera bekanta Fiskartorpet. Den gamla Kungsladugården låg, så vidt kunnat utrönas, vid det nu varande Fredrikshof.

Bland ängar som vid samma tid tillhörde gården Helgands-ledaren (möjligtvis nu varande Skuggan) nämnes också Uglaskjulsängen som blef den nya ladugårdens tillhörighet.

Ladugården upphörde. Unnaröra by försvann. Trakten ändrade utseende. Men trefaldighetsnatten firades der långt efteråt. Hon firades kanske allra lifligast, åtminstone allra bullersammast och sannolikt med de flesta slagsmålen under de första tretio eller fyrtio åren af vårt århundrade. »Bättre folk» var då ej med längre, men »folket» infann sig, i synnerhet ungdomen bland gesäller och tjenst-folk, gardister, sjömän och deras vederlikar.

Det led mot slutet af trefaldighetsaftoncn. Stockholms tjenst-flickor hade stor brådska för att afsluta sina sysslor för veckan. Ge-sällerne voro redan i ordning. Ända långt upp på Söder rustade man sig för lustvandringen. Kamrerns Mari, sjökaptens Sofi, skräddarens Kristin, fiskköparåldermans Lotta, alla skulle de vara med. Alla hade de lagat till matsäck, köpt för egna besparingar eller tagen ur husbondfolkets skafferi. Somliga hade lätt tillstånd att »gå ut litet på qvällen». Andra gingo utan tillstånd och smögo sig ur köket, sedan matmor gått till hviia och sedan de olofiigen tillegnat sig portnyckeln. Madam den och den, hjelphustrun eller gamla

sömmerskan, var med om partiet, hade kanske biträdt med smörgåsames påbredning och med inköpet af bränvin och höll »förningen» i ordning. Sjelf bjöd madam på ingenting. Hon var van att bjudas.Kanske att hon dock stoppat sin gamla kaffepanna i korgen, men kaffet hade nog Man, Sofi och de andra jungfrurna släpt till.

Der i hörnet står Andersson, gesällen, och väntar. Han lurar på flickorna och trakteringen, men på honom lurar Kalle, lärgossen, i andra hörnet, ty Kalle vågar ej gifva sig af förr än gesällen kommit ur sigte. I annat fall kunde det hända, att Kalle upptäcktes, finge sig ett duktigt kok stryk och kördes hem igen.

Nu bär det af. Andersson har en jungfru under hvardera armen. Madamen linkar efter med korgen. Anderssons kamrater äro på samma sätt utrustade. Vänner och bekanta träffas under vägen. Man är sorgfri, upprymd, glad öfver att ha sluppit från verkstaden och köket, i synnerhet från köket. Prat och skratt gatorna i ända. Brandvakten har redan somnat pä afvisaren i hörnet.

Kalle och hans kamrater kila en annan väg tills vidare. Komma de blott ut till Uggelviken, skola de nog reda sig åtminstone för den natten. Det är långt till måndagen, då de åter måste kröka sig för spannremmen eller kanske få ett pressjern i ryggen på sig.

Från skeppsbron skalla några mera högljudda än vackra sjömans-sänger. Polisbetjenterne smyga sig upp i granderne och låta skarorna obehindradt draga åt norr. Det skulle icke vara rådligt att bjuda dem tystnad.

En och annan »schangtil» bodbetjent styr också sina steg åt norr. Det kan hända, att kontorister och extra notarier, till och med några fina herrar från civil'n och finansen taga samma väg för att se på folklifvet, möjligtvis också för att fa sig en sväng i gröngräset och göra bekantskap med några vackra flickor. Men de ha icke kunnat öfvertala mamsellerna i Vesterlånggatans nipperbodar att följa med.

— Uscli, bevare oss för sådana tillställningar, hafva nippermam-sellerna sagt. De vilja dansa i Kirstcinska huset, men på inga vilkor vid Uggelviken bland »pigor och pack».

Allt tätare vandra skarorna, men inga oordningar märkas, bara litet skrål och några grofva qvickheter.

Vägen går öfver Arsenalsgatan, förbi Schultzenheimska huset och Brunska huset samt på den stenlagda träbron, Nybron, som då skilde Nybroviken från Katthafvet, underlaget till den plats som sedan blef Berzelii park.

Hvilken stank från det »hafvet!» Qvickhetema rätta sig derefter. Festtåget är kanske också dermed i öfverensstämmelse.

Så stretar man upp för Nybrobacken.

•. — Hvem bor i det der lilla huset till venster?

— Det är mamsell Höök, hon som är vid teatern, upplyser en extra ordinarie i civil'n, — och som spelade Rose i Sannljugaren. Ili uset der uppe i hornet bodde Schröderheim. Det tillhör nu grefvinnan Tawast*. På höger sida ha vi Hvita Björn, apoteket. Det är gammalt, från iöoo-talet, men var förut i Smala gränd. Det anlades först af tysken Berent, eges nu af Magdelo. Men innan vi gå förbi Björn kunna vi ju titta in till Selenius på Äplet och få oss något till lifs. Vi hinna tids nog fram till Uggelviken.

Några af de »bättre» herrarne rasta en stund på Äplet, i hörnet af Riddare- och Nybrogatorna, en källare efter gammal sed, men i ganska stort anseende. Det är sannolikt samma källare som under det namnet fans i förra århundradet vid gatans fortsättning vcstcr ut, vid (Jakobs) Bergs-Gränden och på 1720-talet hölls af Hans Mobergs enka.

Det bär af förbi Ladugårdslands torg, ett i många afseenden bedröfligt torg, heter det ännu 1829 i Lundeqvists »Stockholms stads historia», men i vära dagar ett vackert och lifligt torg.®*

Några druckna gardister föra oväsen bredvid de tvä spruthusen på torget. Klockstapeln reser sig som ett spöke på andra sidan »Bränvinspannan», såsom Ladugårdslands kyrka kallades för sin då varande, det redskapet ej alldeles olika, takbetäckning.

-— Det var här på torget som öfverste Hästesko miste nacken, anmärkte den ofvan nämde kungl. sekretern. — Om jag inte mins allt för galet, var det 1790.

Man var inne på Seved-Bååtsgatan, en bland dem som tillkommit, då Karl den elftes förmyndarregering 1663 utskiftade en del af Ladugårdslandet bland rikets trogne män och råd och dä presidenten, sedermera liksskattmästaren, frih. Seved Bådt ej heller vardt lottlös, nu mera norra delen af Nybrogatan. Mellan trädgårdar och plank, kogubbars doftande uthus, lador och kojor hann man foten af Tyskbagarbergcn och lemnade till venster det forna s. k. Bran-delska sockerbruket, uppfördt på 1600-talet af kommerserådet Eger-ström, men dennes måg, kungl. sekreteraren Brandel flyttade sockertillverkningen till Blasieholmen. Huset såldes för 8,000 rdr till kronan som använde det först till magasin och sedan till kasern för Svea artilleri. Åren 1834 och 1853 begagnades det till kolerasjukhus för garnisonen och har sedermera upplåtits stundom till sjukhus, stundom till fattigherberge och är ännu lika ohyggligt att se pä.

— Ser ni, mjölnaren har icke tagit sig ledigt på trefaldighetsafton. Det var en satans qvarn att knarra.

* Innehades sedan af statsministern, frih. Louis De Gecr och eges nu af Öfverste-kammarjunkaren, frih. G. Åkerhjelm.

*• Lundeqvists uttryck om Ladugårdslands torg är upptaget efter ett af J. C. Lin-ncrhjclms bref, skrifvet 1794.Vägen gick på mödosam stig öfver berget. Om Karl den femtondes port hade man då ingen aning.

— Här var det som tyske bagaren Martin Kammecker för ett par hundra år sedan fick rättighet att sätta upp två qvarnar. Kam-meckerska malmgården låg der nere vid Gröna eller Norra Humlegårdsgatan, till höger från Seved-Bååtsgatan.

— Kammecker? Han bodde ju vid Grefgatan och var en bland dem som inrättade det första enkhuset.

— Det var en annan bagare, sannolikt son till den förre. År 1728 bodde den Kammecker eller Kammäcker, med förnamnet Joachim och som var ålderman, vid Nybrogatan. Det finner man af v. Henels adresskalender.

Öfver Tyskbagarbergen gick trefaldighetståget. Lärpojkarne kunde icke stå emot frestelsen att stanna en stund och deltaga i kronväggskastningen och slantsinglingcn som redan förut börjats af andra handtverkslärlingar, sotarpojkar och åtskilligt löst folk, till och med af det slag som sedermera dref omkring under namnet hamnbusar. Det var folklif, men ej af bästa art. Spelpartiet ledde snart till slagsmål, och mer an en af deltagarne rusade derifrån eller stannade i bergskrefvorna med blodiga skråmor, biåslagna ögon eller krossad näsa.

Hufvudtruppen slingrade sig utför sluttningen på bergets norra sida, och många rastade vid Komötet för att der njuta några för-friskningar. Man drack färsköl i och utanför krogstugan och tog väl äfven några starkare varor till lifs. En och annan stannade kanske qvar för att redan der fira trefaldigheten. De flesta fortsatte på den vackra vägen i den ljusa försommarnatten och pustade ut först vid Uggelvikskällan.

Der var den stojande festen snart i full gång. Man gned på fioler och nyckelharpor, sjöng och dansade med full fart. Men, såsom Blanche säger i »Hyrkuskens berättelser», icke var det elfvors lätta dans på daggigt gräs. Nämda berättelser innehålla en, såsom de allra flesta af vära läsare väl erinra sig, högst målande skildring af en trefaldighetsnatt vid Uggelvikcn. Målningen torde, åtminstone i hufvudsak, vara naturtrogen. Alla ännu lefvande minnen frän dessa fester intyga det.

Visst är, att både Mari och Sofi, både Kristin och Lotta och alla de öfriga tjenstflickorna svängde om så länge de förmådde och sä länge Andersson och hans kamrater ännu kunde stå på benen. Men förfriskningarne, som oupphörligt utgjorde mellanslag, voro så gripande, att dansörerne ofta stodo på hufvudet i gröngräset och drogo damerna med sig. Först under skratt och skrik, sedan kanskeunder gråt och skrik tumlade par om par bland tufvorna. Och paren voro ej alltid af motsatta kön: äfven karlarne tumlade med hvar andra, och då var det icke under kyssar, åtminstone icke andra än som gälde att kyssa bort en eller annan bit af motpartens näsa eller att rafsa till sig ett stycke af hans öron.

Det var i synnerhet två stora partier som drabbade samman: gardister och artillerister på ena sidan och icke-

krigsmän på den andra. Mången bars lemlästad frän striden, och det hände nog, att någon stannade död på valplatsen. Nordiska kämpalckar hafva ofta kraft blod och lif.

De »bättres herrarne, de få från »verken» och kansliet, frän grosshandelskontoren och boddiskarne drogo sig vanligtvis i god tid frän tumultet, men det kunde nog hända, att äfven en och annan af dem fick en minnesbeta, i misshugg eller för att han velat tala allt för förtroligt med jungfrurna. De flesta af de »bättre» kommo dock i fullgodt skick från oväsendet, togo en frisk klunk ur källan och gingo skrattande och skämtande öfver »packet» åter till staden för att stärka sig med en grundlig sömn långt in på trefaldighetssönda-gen och sedermera kunna förtälja, att de studerat folklifvet vid Uggelviken.

Solen hade redan länge lyst öfver den sköna nejden, dä de som verksamt deltagit i festen, men ännu förmådde röra sina ben lemnade de af bränvin eller i slagsmål öfvermannade hjeltarne i ro utsträckta bland buskarne och återvände öfver Komötet, der Ladugårdslandets kogubbar då mönstrade sina kreatur som utsläptcs att beta på gärdet. Madamerna, så väl de som sålt bränvin och öl vid källan och hadc kjortelsäckarne fulla af kopparslantar, som de hvilka följt jungfrurna» från olika delar af staden, gingo nu i spetsen upp öfver Tyskbagarbergen. Åtskilliga bland dem voro kanske litet ostadiga på benen, men de voro dock de bäst bibehållna af hela festskaran. Andersson såg eländig ut, och Lotta, Kristin, Sofi, Mari hade ett föga kryare utseende. Hvad skulle »frun» säga, när de kommo hem? Men med löf och, om möjligt, blommor hadc de prydt sig, och många släpade stora löfruskor efter sig.

En och annan af de manlige deltagarne sökte ännu att hålla modet uppe och skrålade med full hals, men det lät som korplät och ej som segersånger. Vallfärden till den heliga källan hade varit allt för ansträngande.

Sådan var efter de flesta sammanstämmande underrättelser från den tiden trefaldighetsnattens fest vid Uggelvikskällan under de tre eller fyra första tiondelarne af vårt århundrade. Det finnes dock ettpar röster som tala i något mildare ton. En, hvars tolk är en liten bok från 1819, yttrar sig i följande ordalag:

»Der infinner sig en otrolig mängd af folk af särskilda klasser, dels för att roa sig, dels för att offra, och den öfriga mängden för att vara åskådare. Unga flickor och gossar dansa och sjunga och betala spelmännen; ungt folk af båda könen, som är mer civiliseradt, anställa kurtiser, och de äldre hemta sig ett glas vatten, under det de kasta en vitten, en knappnål eller (om det är en ung enerverad och städad yngling) en hårlock af en vacker flicka i vattcnränniln. Man tror detta vara ett förträffligt recept mot alla sjukdomar följande året».

I sammanhang med trefaldighetsfesten måste vi något uppehålla oss vid *Uggelviksbalerne,* d. v. s. icke de vilda, bacchantiska danserna omkring källan, utan de som höllos på annat ställe, men stodo i samband med denna källa och det folklif hon framkallat. Dessa baler skulle föreställa brunnsbaler, men de tyckas hafva varit af helt annat slag än de verkliga stockholmska brunnsbalerne, hvarför vi inpassa dem har bredvid trefaldighetsnatten, dit de väl rättast hörde.

Uggelvikskällan har en gång försökt att göra sig till en riktig brunnsinrättning. Om också krafterna fattas, är ju sjelfva viljan likväl lofvärd. Minnet deraf hade dock kanske snart varit utplånadt, om icke ännu funnes i behåll några småskrifter från den tiden hvilka innehålla en och annan upplysning i ämnet. Främst bland dessa skrifter böra vi kanske nämna »Uggelviks Balen. Sann händelse». Andra upplagan. Stockholm. Marqvardska Tryckeriet. 1814. Det är ett slags roman i fyra delar på till samman 238 sidor i oktav, såsom J. E. Rydqvist med skäl anmärker i alla hänseenden ömklig samt en misslyckad härmning af Cederborghs berättelser »Uno von Tra-senberg» och »Ottar Tralling» — och likväl på sitt sätt bidragande till tidsskildringen.

Dernäst har man »Majken Munters skugga till författaren af Uggelviksbalen eller et litet dock välment Nyårsoffer åt bemälde Auktors moralsatiriska snille». Tryckt i samma boktryckeri som den föregående, år 1814.

Vidare: »Offer-Festen vid Uggelviks Hälsokälla. Pendant till Uggelviksbalen». Stockholm, tryckt hos Carl Nyberg 1819, också en »roman», men på endast 35 sidor.

De s. k. »brunnsbalerne» höllos på *Claes på Hörnet,* det bekanta värdshuset vid hörnet af Stora Surbrunns- och

Roslagstullsgatorna.Enligt allmänt gängse sägen skall värdshuset hafva öppnats af kyparen Claes — tillnamnet okändt — hvilken förut varit i tjenst hos källarmästaren Ingemar Frodbom, som egde den längre fram vid Roslagstullgatan liggande egendom hvilken efter honom fick namnet Ingemarshof. Af sin stora egendom afstod Frodbom åt nyss nämde kypare ett litet hörn vid Surbrunnsgatan, och stället kallades derför *Claes få Hörnet.* Detta under lång tid mycket besökta värdshus låg vid äurbrunnsgatans *norra* sida och icke vid det södra hörnet, der en krog med samma namn funnits under senare tider.

En Ingemar Frodboms enka höll på 1720-talet den bekanta källaren Kasten-Håf vid Norr-Malms (Gustaf Adolfs) torg.Om man kan sätta lit till hvad förf. af »Uggleviks Balen» uppgifver, skall der hafva tillgått mycket bullersamt och oordentligt, under spel och superi, bland lättfärdiga qvinnor och afsigkomna karlar, och der skulle man, enligt en annan uppgift, icke hafva skådat annat än »fräcka lasters mängd som packet blott förnöjer».

Något ditåt erfar man äfven af »*Anna Cajsa Frodigs* Resa till Stockholm för att göra lycka samt hennes mångfaldiga äfventyr derstädes. Med fjorton illuminerade taflor, föreställande åtskilliga scener af hennes lefnad». Stockholm. J. Hörberg 1829. Bland de offentliga ställen som der omtalas, t. ex. värdshuset *Lanternan*, finner man äfven Uggelviken och Uggelviksbalerne (fig. 35), som dock vid bokens utgifvande hade upphört.

Fig. 35. Uggelviksbalen. Ur Anna Kajsa Frodigs Resa till Stockholm.

»Rycktbart var då Ugglevik Med sin källas klara bölja, Som på svafvel kännes rik; Ack, men andra tider följa — Källan rinner lika klar Men en bal ej mera har*.

Såsom en gensaga mot allt hvad man skrifvit om Uggelviks-balernes dåliga sidor skref den bekante kommissarien, bokhandlaren, i m. m. Emanuel Mallén, hvilken det äldre nu lefvande Stockholms-slägtet nog minnes såsom den stockholmska gångpostens nitiske uppfinnare, en liten bok, hvilken dock utkom först femton år efter de första i tryck synliga angreppen. Bokens titel är > Uggelviks Helso- I källas Ruiner eller låt Sanning tysta munnen, Julklapp till vederbörande ». Stockholm 1829. Ur denna skrift vilja vi till skildringens opartiska fullständigande göra ett litet utdrag.

År 1812 hade Mallén första gången som »brunnsgästs infunnit sig vid Uggelviken, der det då fanns äfven andra »brunnsgäster», och dessa valde honom till ordinarie brunnsfiskal hvilken skulle uppbära och förvara de frivilliga afgifterna. Dessa afgifter uppgingo det året till 45 rdr banko.

Samma är anställdes brunnspromcnad efter särskildt sammanskott till värdshuset Claes pä Hörnet, och promenaden lifvades af Andra lifgardets »väl arrangerade» regementsmusik, 16 man, klädda till parad på af regementschefen särskildt erhållen tillåtelse. Dagen var vacker, samlingen talrik, lysande och hedrande för stället, ty ordning och anständighet voro rådande — allt efter brunnsfiskalens försäkran.

Ett par år derefter, då samme Mallén var fiskal, och kassabc-hållningen gick till 82 rdr banko, anordnades tvä brunnspromenader och tre baler på ofvan nämda värdshus. Danssalongen var smakfullt prydd och rikt upplyst med hvita vaxljus i alla kronorna och tillhörande lampetter. Orkestern bestod af samma musik och var lika talrik som vid Djurgårdsbrunnsbalernc. Man hade äfven lyckats skaffa sig en »honneursvakt» af en korporal och fyra grenadierer. Brunnsgården, säger Mallén och menar dermed väl värdshusgården, var upplyst af marschallcr. Balgästerne utgjordes af »adeliga och borgerliga familjer samt ståndspersoner. . Mallén försäkrar äfven, att »de täta omvexlingarna af så väl privata som hyrequipager bevisade att samlingen var vald, äfvensom att ingen dame fick entré i dans-salongen, som ej förut blifvit inviterad med kort».

»Om några muntra Bacchibrödcr stannade qvar för att roa sig», tillägger Mallén, »var det något som ej hörde till balarrangementet».

Mallén fortfor under flera påföljande år att vara själen i de sär-skilda »brunnsnöjena». Redan 1S14 hade man ingått till K. Maj:t med ansökan, att fä bebygga och inrätta Uggelvikskällan i likhet med Stockholms öfriga helsobrunnar, men detta beviljades icke. År 1820 erhölls dock tillstånd att bygga cn brunnssalong, men som medlen ej räckte till, nöjde man sig med att sätta upp ett större och ett mindre tält, och Mallén tyckes hafva på

egen bekostnad anskaffat cn flaggstång med både flagga och vimpel. Han lcmnade äfven »två rustvagnar med sparrar och bräder till golf och kyrkbänkar, utom gungbräden, predikstol, altare med altartafia och nummertafla med lcyrksiffror». Till brunnspredikant förordnades k. hofpredikanten Rho-din första året, och pastor Ihrmark andra året. Vid gudstjensterne lära öfver tusen personer hafva varit samlade. »Under sammanringning tillströmmade folk från alla håll för att med uppmärksam andakt och stillhet deltaga uti denna högtidliga religiösa ceremoni».

Under åren 1820 och 1821 lär äfven, efter Malléns uppgift, en särskild brunnsläkare hafva funnits vid Uggelvikskällan, nämligen professor N. Åkerman, det ortopediska institutets stiftare, hvilken dock snart utbytte Uggelviken mot Djurgårdsbrunn.

Efter 1821 tycks »brunnsinrättningen» hafva återgått till sin ursprungskälla. Brunnsbalerne förekommo ej heller i annan form än den gamla som livarje trefaldighetsnatt utdansades vid sjelfva källan under den ofvan skildrade folkfesten, till dess äfven dessa dansnöjen och hela denna fest småningom upphörde för att slutligen tillhöra endast minnena af det gamla Stockholm.

***

Löfmarknaden är ett för hvarje stockholmare sedan barndomstiden kärt minne. Marknaden kan icke ordnas in under stadens öfriga marknader. Han har visserligen sin motsats i julmarknaden, hvilken ej heller är riktigt köpmansaktig, utan mera beräknad på nöje, i synnerhet för det yngre slägtet; men löfmarknaden är ett barn af den svenska sommaren och derfor af långt större poetisk natur, friare i sitt uppträdande, mildare i sitt sätt att bemöta folk på öppen gata, löfomkransad, blomsterrik, ljuslett och gladlynt långt in på natten eller till och med utan någon natt, solstrålande allt igenom.

Så uppfattades löfmarknaden åtminstone i gamla Stockholm. Huru gammal är den marknaden? Sannerligen vi våga oss pä att besvara den frågan. Han är visst icke ung. Nära slägt med midsommarfesten, har löfmarknaden nog också följt med sedan gamla tider, om också icke alltid i just samma skick som nu.

Liksom maj och trefaldighet, så har midsommarfesten öfver allti Sverige och äfvcn i Stockliolm gamla anor. Bruket att upptända eldar midsommaraftonen fans här liksom på många andra ställen i norden, fastän det nu i denna del af landet inskränkts till valborgs-messaftonen. I andra delar af Sverige, t. ex. i Bohuslän, brukas ännu att tända midsommarseldar, en plägsed som för öfrigt finnes i vår tid i land, der man dock i allmänhet föga eller intet bekymrar sig om midsommar såsom särskild högtid. I Frankrike tänker man icke mycket på Saint-Jean, och likväl brinna eldar der i många orter under midsommarnatten.

Olaus Magni förtäljer, att hos oss plägade folket, så väl män som qvinnor och af olika åldrar, vid midsommar strömma till samman i stora stora skaror på stadsgatorna eller på ängarna utanför staden för att dansa omkring talrika eldar.

Men samme mångförtäljande skildrare af gamla plägseder omtalar äfven, att man vid dessa midsommarfester ej blott besjöng de gamle hjeltarnes bedrifter, utan också vid klangen af cittror och flöjter i sång bestraffade vanslägtade ädlingar, grymma och tyranniske män samt skamlösa qvinnor. Dess utom skildrade unga flickor, dcr-till manade af livad mödrarna lärt dem, under strängaspel, huru männen förgå sig i spel och kroggräl, i yppiga kläder, i narrars sällskap samt i svalg och dryckenskap. Till gengäld stämde ynglingarne upp, också ledsagade af instrumentalmusik, en klagan öfver qvin-norna och glömde ej att framställa, huru dessa äro hycklande, trät-giriga, sladdcraktiga, lumpna och opålitliga. Allt detta skulle tjena att visa ungdomen, huru hög och härlig dygden är och värd evigt beröm samt huru man borde träda i de godas fotspår och akta sig för de onda.

Det var den allvarliga delen af festen, men för öfrigt glömde man visst icke att, såsom ofvan nämdes, roa sig med dans omkring midsommareldarne samt att tömma en och annan stånka. Stads-borne nöjde sig stundom att i stället för de stora bålen bränna några små tjärtunnor, och de gjorde det på sina förfriskningsställen utanför stadsportarne under gröna träd och vid de fylda borden i gladt sällskap af båda könen, då qvinnorna satte kransar på sina hufvud och villigt deltogo i männens lag (fig. 36).

Det var den gamla seden som Stockholm väl också snart till-egnade sig och med hvilken det höll i uti långa tider. Men så fick vår stad en särskild, stor fosterländsk anledning att gifva ökad glans åt midsommarfesten.

Midsommaren 1523 var en synnerligt glad högtid för Stockholm. Då höll Gustaf Vasa sitt intåg i staden, hvilken han efter läng belägring befriat från Kristian den andres blodiga välde. Med ett an-senligt följe drog han in genom Söderport och helsades med granslöst jubel af stadens invånare. Löt och blommor ströddes för hans gångares fotter; löf och blommor räcktes åt honom och hans följeslagare; med löf och blommor hade stadens borgare prydt sina hus. Man kunde ej fa nog med löf och blommor för att värdigt fira denna midsommarsfest. Landtfolket, som också strömmade in till staden, förde en stor mängd friskt grönt med sig, och det gjorde en god marknad.

Ill. E. WESTERBERG. X.A. Fig. 36. Midjommarfest. Efter Olaus Magni.

Det var kanske den första betydande löfmarknaden i Stockholm, en anledning att vid hvarje återkommande fästa ett högtidligt, fosterländskt minne. Om också detta minne ej kunnat i all sin ursprungsfriskhet bibehålla sig, torde väl ännu en och annan fosterlandsvän erinra sig det. Äfven en annan, med denna högtidliga tilldragelse förknippad, glad plägsed härleder sig från midsommaren 1523. I en gammal skrift läses:

»Utaf detta segersamma och frögdefulia Kongl. intåg Ur tvifvels-utan den sedvänjan inkommen, att Stockholms Stads Invånare, af högre och nedrigare stånd, på bemelte Midsommar-dagen, öfverfara »till Konungens Djurgård och anstella där hvarjehanda förlustning».

Dagarne näst före midsommardagen är det dock snarare landsbygden som kommer till Stockholm än stadens invånare som fara till landet: det är landets friska grönska som uppsöker staden för att låta denne pryda sig och inom stadsmurarne fira den svenska*Ill. W. MEYER, X. A.* Fig. 37. Löfmarknaden. Efter Elias Martins teckning.sommarens fest. Det var så kanske ännu mera förr än i vår tid, dä hvar och en stockholmare som möjligtvis kan dertill skafta sig tillfälle gerna skyndar från stadsqvalmet för att friska upp sig med en midsommar på landet.

I det gamla Stockholm kände man icke till något som svarade mot de nu varande sommarnöjena», de för den vackra årstiden hyrda eller köpta sommarboningarna kring Mälarens och Saltsjöns stränder. Då hade de förmögnare stockholmarnc endast sina malmgårdar i stadens utkanter, till och med längt innanför dessa kanter, och de mindre förmögna viste icke af längre sommarlif vid vikarne och i skogs-öackarne än för en eller annan söndag, ofta blott för några få timmar på en hvilodag, dess utom aldrig långt från staden.

Det var i synnerhet under den tiden som löfmarknaden var en kär fest, en verklig folkfest, åt hvilken ung och gammal gladde sig. l'å det att stadens invånare måtte hinna till midsommaraftonen pryda sina boningar, kom landtfölket redan dagen förut med sitt gröna marknadsgods, och den seden har fortfarande bibehållit sig. Det ar den 22 Juni som är den egentliga marknadsdagen.

Tidigt pä morgonen, så tidigt att icke ens sotarne äro vakna, syntes och synes ännu pä den dagen en mängd på Mälaren simmande löfruskor, alla styrande till staden. Det är landtfolkets båtar, så dolda under högar af grenar och hela träd med deras löfverk, att sjelfva farkosten icke märkes, utan endast den gröna båtlasten, hvilken tyckes af sig sjelf flyta till sin bestämmelse.

Här och der sticker ett lappadt segel upp bland grönskan. Under björkgrenarne som släpa i vattnet rör sig kanske en ära i långsam takt. Mälarens strandfolk har vakat och rott hela natten för att kunna taga Stockholm på sängen. Det folket har dagen förut ur skogame släpat allt detta gröna. Mången ung björk har fått sätta lifvet till för att glädja stadsfolket. Landtmcnniskorna och skogen •offra sig för staden. Skogen, ätfninstone björkdungarne på Mälarens holmar, hafva kanske svårast att repa sig. Landtfölket skördar alltid några slantar, köper kaffe och bränvin, och när det kommer hem är det på midsommaraftonen färdigt att dansa kring majstången. Det är ju icke natt ens midt i natten. Hvarför då behöfva sofva?

Emellertid seglar löfmarknadsflottan in i Riddarholmskanalen och ordnas, båt vid båt, längs Munkbrokajen, ända från Gustaf den tredjes vackra stenbro — vi äro ännu i det gamla Stockholm — och ända ned till sopbacken, den

väldiga, af ett ruskigt plank omgifna afskrädeshögen som dagligen och nattligen växer i höjd, bredd och djup, allt efter som ssta n inom broarne» hinner der uttömma allt det odugliga af sitt öfverflöd och äfven en god del af sin torftighet, enofantlig, färsk Kjökkenmödding midt i en stor, tätt befolkad stadsdel och som hvarje dag flitigt bearbetas under det dussintals arbetare gräfva i högen, lassa innehållet på små skottkärror, skjuta kärrorna på långa plankor öfver klappbryggan, der »Sta ns» tjenstflickor ligga och skölja herrskapets linne, tappa en god del af det feta och doftande innehållet och vräka återstoden på någon af de skutor hvilka ligga under lastning, spridande en skarpt genomträngande lukt vidt omkring, långt upp åt Riddarholmen, långt ned ät Slussen, öfver till Söder, in ät Stan.

Men nu komma löf och blommor. Man ser icke åt sopbacken, ålan känner icke lukten från den ofantliga Kjökkenmöddingen. Ängens friska dofter, skogens helsosamma luft ha kommit till staden. Allt flera båtlaster anlända. Munkbron liknar en ung skog. Man vadar i grönt långt upp i Stora Gråmunkegränd, der franciskanerne fordom larfvade på vägen till eller från sitt kloster.

Stockholm är nu vaket och på benen.

— Fort, Annette! Skynda dig till Munkbron och köp bjijrklöfl Tag en stor ruska, flera ruskor! Glöm inte att köpa blommor också. Konvaljer först och främst! Vi ska’ klä’ i saln och i köket se'n.

— Se så, nu har Janne sprungit bort. Man skall få se, att han går och drifver i löfmarknaden, men alldeles glömmer, att han skulle löfva portgången och klä’ verksta’n.

— Hit med björkstackarn! ... Se, syrener ännu! Dem måste jag ha. Och gullvifvor se’nl

Marknaden är högst liflig, med stigande »tendens». Stadsfolket slitcs om träden, grenarne och qvistarne. Tjenstflickor, lärpojkar, skolgossar, tjenstfria gardister (stadsbudens företrädare), sotarepysar, tjocka madamer släpa af med löfruskorna upp för de smala granderne, in på Vcsterlånggatans trånga handelsväg, pä Prestgatans ännu trängre, bortskymda stråt.

Öfver allt löfvas, från källargluggen till vindskupan, från sömmerskans lilla kyffe till den fina kramboden i hörnet af Tyska Brinken. Hvar enda bod vid Vesterlånggatan har en grön triumfbåge öfver dörren med blåklintskrans i midten och blommor här och der.

Gå in på Dufvan, den gamla källaren i hörnet af Vesterlånggatan och Stora Gråmunkegränd, och ni trampar på clggräs. Hela golfvet är dermed beströdt. Svagdricksångorna och lukten af kum-minsuparne och potkäsen duka under för blomdoften. Den stora skänkhyllan i yttre rummet är förvandlad til! en grönskande lund.

Åkarens hästkrake som stretar uppför Kåkbrinken har också fält sig en löfruska i luggen och en annan på svansen. Kärran är klädd med löf. Åkaren sjelf har prydt sin flottiga mössa med en hel blåklintsqvast.Roddarmadammema som knoga mellan Klappbryggan och Rag-valdsbro halva klädt sina gamla båtar med grönt innan och utan, och i fören, liksom i aktern, vaja späda björkar för Mälarvindcn.

— Gustaf har varit snäll nu hela långa tiden, och derför skall Gustaf fa sig en löfsal.

Lille Gustafs förtjusning är gränslös. Han har visst aldrig suttit i någon riktig löfsal. Han är född vid en träng gata, han har börjat sin skola vid en trång gata, lekt pä Tyska kyrkogården, der det icke finnes några löfsalar, bara några träd och grafkapell, nyttjade dels af döda tyskar, dels af lefvande svenskar, det vill säga för de senares handelsvaror. Lille Gustaf har några gånger varit på Djurgården, några flera gånger på Kastellholmen, en gång ända bort vid Drottningholm. Han har således sett äfven andra träd än Tyska kyrkogårdens, men bara i förbigående. En löfsal gjord af riktiga björklöf öfverstiger allt hvad han kunnat tänka sig.

Löfsalen anskaffas från Munkbron. Den har kommit från Ecker-ön på morgonen. Men hvar skall löfsalen ställas i det gamla, hopklämda huset vid den trånga gatan ? En gård finnes visserligen, men den är blott några qvadratfot stor och inbäddad mellan höga murar. Det är ingen plats för en löfsal från Eckerön som är van vid luft och sol.

På vinden får löfsalen sin plats. Der är det åtminstone närmare luften och solen, om också hvarken den ena eller

den andra någonsin hittat in der. I en vrå bredvid ett af de der beqvämlighets-kontoren som anlitas af allt husfolket, och i hvart hus bor mycket folk, ställes den vackra löfsalen, och der kryper lille Gustaf in och leker att han är på landet, om hvilket han nog hört talas, men som han icke det ringaste känner.

— Fy, sådan smutsig fantasi! säger kanske fina frun i våra dagar, fabrikörskan som bor i den för 1,000 kr. om sommaren hyrda villan vid en vik af någon af de stora saltsjöfjärdarne.

Ingen fantasi, lilla frun! Det är en fullt trogen verklighetsbild, ett ännu lefvande minne från gamla Stockholm. Det fans tider, då stadsfolket icke viste af sådana »sommarnöjen» som nu, hafva vi redan anmärkt, och det finnes nog ännu stockholmare, till och med det vida öfvervägande flertalet, som alldeles icke ha råd att skaffa sig ett sommarnöje; de kunna på sin höjd kanske bestå sig en liten löfsal på vinden. Annu äro vi icke fria från den »gamla goda tiden».

Men löfmarknaden hadc onekligen större betydelse i den riktigt gamla tiden, innan ångkraften gjorde det lättare för stockholmame att flytta på sig och byta staden mot landet. Förmiddagen användes att draga hem löfvet och blommorna och dermed smycka bo-städerne, handelsbodarne, värdshusen, att pryda menniskor och diur. På eftermiddagen gick man ut, »man ur huse», för att deltaga i festen pä Munkbron. Hela staden var i rörelse (fig. 37). Så var det åtminstone i förra århundradet och äfven långt in i detta.

Lille Gustaf hade visserligen fått en löfsal, men han önskade sig nog en majstång också för att stalla i vrån bredvid löfsalen. Och mången liten gosse eller flicka som icke fått någon löfsal måste ovil-korligt hafva en majstång, helst en så stor, att den kunde stå på golfvet. Då först var det midsommar i de ungas hjertan.

Det fans ej så litet urval: majstänger så höga, att de räckte nästan upp till första våningen i Bergstrahlska huset, men de funno ej många köpare; majstänger sä små, att de kunde stå på ett litet bord; majstänger af löf med blommor, med löf utan blommor, bara af blommor; majstänger af papper med rörpipor och förgylda äggskal; majstänger af alla slag, de flesta med vimplar i brokiga färger, många med bladguld, med mångfärgade lappar, med krus och klippningar. Den inhemska slöjden, stadsslöjden, passar på tillfälle och blandar sig med landtfolkets löfmarknad. Gungorna komma kanske från landsbygden, men lergökarne äro sannolikt stadsslöjd, och de små hundarne som man blåser i, tätt under svansen, lammen med riktig ull och med bomull och med förgylda horn, de gröna pap-gojorna af gips och Karl Johan i gips, stora bröstbilder och små bröstbilder i gips, alla med hjeltekonungens hufvud, några bronsfär-gade, stadsslöjd, men af utländskt ursprung, idkad af någon signor på ini eller etti, sjelf tillverkare och sjelf utbjudare och säljare.

Det är lifligt, och det är i synnerhet bullersamt. Ungdomen från tre till tretton år och äfven derutöfver är i musikalisk midsommarstämning. Lergökar, björkpipor, vasspipor, mungigor (munhar-monikornas föregångare), blecktrumpeter, trätrumpeter, trähundspipor och ännu flera konstläten täfla om att beherska marknaden. Man tränges och knuffas, tutar och skriker. Man har roligt.

Alla fönster i de omkringliggande husen vid Munkbron och Rid-darholmskanalen, Hebbeska huset, Geijerska huset (det förra nu för-vandladt till en del af riksdagshuset, det senare för längesedan ned-rifvet), Bergstrahlska huset, Petersenska huset och alla de andra, äro fylda med åskådare och åskädarinnor. Man 1 sitter i fönster , liksom pä första maj. Man har kafferep och supéer.

I Lilla SällskapetsLilla Sällskapet bildades 1829. fönster i Petersenska huset syntes på 1830-och 40-talen sällskapets ledamöter, sysselsatta att smälta en af Gustava Björklunds middagar, mycket angenäm sysselsättning, tycktesdet. Några hade för en stund ryckt sig från spelbordet för att kasta en blick på folklifvet.

I den då ännu låga flygeln i husets nordvestra del syntes också på den tiden fönstergäster. Der hade Lilla Sällskapets hufvudvakt-mastare stor bjudning för sina vänner. Allt för löfmarknadens skull.

Men det lider till natten. Landtfolket slumpar bort sina sista qvistar för att skynda från staden och hinna hem till midsommaraftonens morgon. Den stadigare delen af stadsfolket drager sig undan. De små barnen äro redan hemskickade. Gesäller, lärgossar, sjömän och alla de andra som kallas »folk» äro ensamma herrar pä platsen. Skrål, skratt och gräl, kragtag, bränvin, hattafslagning och stukning, löfruskekrig, polis — midsommaraftonens

sol går upp, och löfmarknaden tager en ända för det året.

***

Bellmansfesten. På det tredje årtiondet efter Bellmans bortgång ur tiden, började man tänka på, att någon synlig minnesgärd borde helgas åt den som i toner och ord sä mästerligt skildrat en för det svenska, synnerligen det stockholmska lynnet egendomlig del af vårt folklif och som så hänförande sjungit om stockholmstraktens, särdeles Djurgårdens sköna natur.

Inom statslifvet, Iiteraturen och konsten betydande män sökte gifva tanken verklighet och satte, är 1823, i gång en insamling af penningar för upprättandet af en minnesstod ät Bellman. Pä Djurgården skulle naturligtvis den stoden resas. Konung Karl Johan upplät genast en plats på Rosendals egor, en bland de vackraste punkter i den på skönheter rika Djurgårdsparken. Han skänkte äfven 200 rdr banko till samma ändamål, och kronprinsen bidrog med 100 rdr samma mynt.

Först tänkte man på en väldig bröstbild i marmor som skulle fä sin plats i ett storartadt tempel; men ehuru insamlingen gaf 4,000 rdr banko, ett för den tiden icke obetydligt belopp, räckte det likväl icke till för den ursprungliga planen. Man inskränkte stoden till en stor bröstbild i brons utan annan omgifning än en trädplantering.

Den förening som bildat sig för minnesstodens åstadkommande valde för arbetets ledning en direktion som bestod af d. v. general-tulldirektören, f. d. direktören för kungi. teatern, sedermera statsrådet frih. Äkerhjelm; d. v. statskommissarien, sedermera presidenten i statskontoret och en tid direktören för kungl. teatern Westerstrand; hofmarskalken, frih. Ridderstolpe; d. v. expeditionssekreteraren, kammarherren, ledamoten af svenska akademien, sedermera enkort tid direktören för kungl. teatern von Beskow samt direktören vid konstakademien, professor Westin.

Utförandet af konstverket uppdrogs åt professor Byström, den bekante bildhuggaren, som då vistades i Italien och derifrån erbjöd sig, att utan ersättning modellera skaldens bild. Han verkstälde arbetet hufvudsakligen efter den medaljong som Sergel modellerat i Bellmans lifstid samt det på Gripsholm förvarade, af Per Krafft d. ä. målade porträtt.

Sex år efter det man med allvar började tänka på saken var minnesvården färdig. Den 26 Juli 1829 skedde aftäckningen, och hufvudstadens allmänhet betraktade denna aftäckning som en verklig folkfest. Ur Stockholms Dagblad, Dagligt Allehanda och Heimdall hemta vi en skildring af högtidligheten. De två först nämda tidningarna, bägge då morgontidningar, innehöllo dagen efter festen icke ett ord derom. Man var icke så snabb i nyheters meddelande dä för tiden. Först pä andra dagen kommo de med sina skildringar, ingendera dock fullständig. Heimdall, ett literärt kritiskt veckoblad, utgifvet af J. E. Rydqvist åren 1828—1832, egnade deremot ett väl fyldt extra nummer helt och hållet åt festbeskrifhingen, men också detta utkom först den 28 Juli.

Den 26 Juli 1829 var en söndag. Vädret, som pä morgonen varit ruskigt, blef på aftonen liögst gynnande för den glada festen. En folkmängd, som räknade ett antal större än ögat kunde öfverse, säger Heimdall, så stor, yttrar Stockholms Dagblad, att den vanliga allmänna Djurgärdsfestcn den 1 Maj de år den varit talrikast likväl icke uppgått till hälften, och hvarmed ingenting, enligt Dagligt Alle-liandas uppgift, af livad man pä Djurgården sett kunde jemföras, utom den ofantliga samlingen sex år förut vid kronprinsessan Josefinas landstigning — denna talrika folkmängd begynte redan tidigt pä eftermiddagen samlas pä de kring monumentet belägna höjder. Vagnar med åskådare af livad hufvudstaden egde vackrast höjde sig här och der. Ingen plats i närheten var tom. På kuliarnes afsatser och spetsar syntes massor af folk med grupper långt i fjerran. Det hela var »skönare än någon pensel kunde aftecknai (fig. 38].

Klockan mellan sex och sju samlades subskribenterne (nära 300) inom ett stängsel omkring bysten. Bellmans enka fördes af en bland hans efterlefvande vänner, den berömde skådespelaren Lars Hjortsberg, till den för henne på en läktare utsedda hedersplatsen. Fru Bellman var då nära 72 år och lefde ännu i nära aderton år derefter. Skaldens ende dä lefvande son, kramhandlaren Adolf Bellman, som hade sin för alla stockholmare välkända bod

i n:o 57 vid Vester-långgatan, hörnet af Tyska Brinken, var naturligtvis också närvarande.Sägnen, att fru Bellman, då hon förestäldes för drottningen, hvilken lyckönskade henne såsom den hvilken utan tvifvcl egde de rikaste minnena af skaidens snille och älskvärdhet, skall hafva yttrat: »Säg inte det, ers majestät, salig menniskan var mycket tråkig när han var hemma», är helt och hållet obestyrkt och torde väl få räknas till de många uppdiktade framställningarna om Bellmans personlighet och de bellmanska familjeförhållandena.

Adolf Bellman var faderns minne med svärmisk vördnad tillgif-ven. Sjelf var han en ganska begåfvad person och en åtminstone inom »Bellmanska sällskapet framstående poet, hvarpå man bland annat finner prof i de under nyss anförda sällskaps namn af Arvid Ahnfelt tecknade »humoresker och silhuetter». Ännu lefva personer som mycket väl erinra sig kramhandlaren Bellman såsom en vacker och fin herre, gerna sedd i sällskapsverlden. Han föll i en obotlig sinnessjukdom och afled den 30 Juli 1834, »högaktad», såsom Claes Livijn skref om honom, »af alla för det fasta, redliga och verksamma väsen, som utmärkte honom under helsans dagar och tillvann honom allmän aktning och medborgares förtroende, begråten af en mor, af en maka och vänner».

På den läktare, der Bellmans enka hadc sin plats vid bystens aftäckande, satt äfven en af skaldens personliga vänner, den bekante läkaren, professor Anders Blad, hvilken, åtta år yngre än Bellman, öfverlefde honom i nära fyra årtionden och den 26 Juli] 829 fröjdade sig åt den folkets hyllning som egnades hans gamle väns minne. Det var till doktor Blad som Bellman egnade Fredmans epistel, N:o Si, »Märk hur vår skugga — märk, Movitz, mon frere .

Sedan slägt och vänner till dagens hjelte intagit sina platser, anlände konungen och kronprinsen till häst och stannade strax vid inhägnaden. Drottningen och kronprinsessan togo från grefvinnan Bakers byggnadOakhill, eges nu af grosshandlaren W. N. Burmester. högtidligheten i betraktande.

Festen öppnades med att från berget till höger uppstämdes af valdhorn melodien till »Opp Amaryllis», som sedan besvarades från venstra sidan af Svea gardes regementsmusik, hvarefter omkring 40 sångare af Harmoniska sällskapets ledamöter, uppstälda i halfeirkel framför minnesvården, afsjöngo en fyrstämmig, af den kände skalden, d. v. departementschefen i generaltullstyrelsen J. D. Vallerius till ofvan nämda melodi författad introduktionskör: »Neckar ur vassen undrande stiga». Sedan sången tystnat, framträdde frih. Åkerhjelm, direktionens ordförande, och tolkade festens mening och betydelse. Efter talets slut föll täckelset från bysten. Liksom en gnista af hänryck-ning for genom församlingen, och kören stämde upp, till melodien*Ill. W. MEYER, X. A.* Fig. 38. Bellmansbystens invigning. Efter Hjalmar Mörner.»Storm och böljor» en af J. D. Valerius författad sång: »Yfverborna diktens svan». Högtiden afslöts med en kör, hvars ord, som börja: »Backus förklarar», likaledes författade af J. D. Valerius, afsjöngos till melodien »Biåsen nu alla».De tre sångerna finnas intagna i förra delen af *Samlade Vitterhetsarbeten* af J. D. Valerius. 1855.

Derpå begäfvo sig konungen och kronprinsen innanför skranket, redo omkring bysten, beságo den och, såsom Dagligt Allehanda berättar, »helsade nådigt pä några utmärktare bland de närvarande och läto för sig presentera den odödlige skaldens son. Det sant humana sätt, hvarpå H. M. Konungen här visade sitt deltagande i firandet af denna verkliga folkfest, ökade ej ringa det allmänna nöjet».

Från aftäckningsceremonien begåfvo sig subskribenterne till några stora, för tillfället uppsatta tält, der »en collation var mycket väl arrangerad». I midten af det största tältet syntes på en minnesvård Sergels bekanta Bellmansmedaljong, omsluten af en rik lagerkrans. Of-vanpå såg man en gyllene lyra, kransad af friska drufvor och lager. Vid minnesvårdens fot låg Bellmans egen mandolin, omvirad af murgrön.

Glädjen, som stundom ökades af musik, sång och drufvans safter, fortfor till långt in på natten. »Aldrig såg man, heter det i Hcim-dåll, kanske i Sverige så stor samling af utmärkte män i literatur och konst». Kammarherren von Beskow föreslog konungens skäl på vers och hade äfven skrifvit verser till skålarne för direktionen samt för Bellmans enka och son. En ledamot af sällskapet sjöng en af en känd skald (Sondén) författad »Ulla Winblads epistel till Fred' man samma dag då Bellmans minnesstod aftäcktes». Vid midnatt gick sällskapet med gardesmusiken i spetsen tillbaka till bysten, slog ring omkring denna och »tog afsked af Bellman».

Hela aftonen och långt in på natten uppehöll den stora folkskaran sig på Djurgården och firade dels i den fria naturen, dels på värdshusen och öfriga förfriskningsställen Bellmans minne. Frän invid stränderna förlagda, med mångbrokiga flaggor utsirade små slupar aflossades under aftonen täta kanonskott. »Ända till långt på natten var», säger Stockholms Dagblad, »samlingen talrik och lef-vernet muntert, men anständigt».

Detta var ursprunget till den Bellmansfest som sedan årligen återkommit.

Kap. III.

Förlustelseställen.

Trånga gränder. — Norreport och Brunkeberg. — S:t Clara gärde. — Kungsträdgården. — Jungfruträdgården. — Lustdal. — Humlegården. — örtagårdar på Södermalm. — Mosebacke. — Strömparterren. — Barnhusgården. — Nya Komiska teatern. — Concerts à la Musard. — Beyers trädgård. — Värdshus söder- och norrut. — Norra Tivoli. — Djurgårds Tivoli. — På Kungsholmen. — Kirsteinska trädgården. — Montagnes Russes.

Det har naturligtvis icke varit endast vid folkfesterne som stock-holmarne velat roa sig. Arbetet kräfver oftare återkommande förströelser, och invänarne i vår hufvudstad hafva sedan gamla tider gjort sig kända för att icke förakta de tillfällen till nöjen som kunnat erbjuda sig som en vcderqvickclsc efter de stränga mödorna.

Några andra förlustelseställen inom .stadsmurarne än de vanliga förfriskningslägenhcterna tyckas just icke hafva funnits i stadens äldre tider. Der var icke rum för sådana. Mellan »Långgatan västan mur och den motsvarande på östra sidan voro stadsbornas hus så sammanträngde, att der icke gafs stort svängrum, ej ens pä sjclfva »Stortorget» som, oaktadt sitt namn, var så litet, att borgarena, då de skulle samlas till allmän rädstufva, trängdes omkring skampålen, hvilken visserligen bjöd pä kostnadsfria nöjen för hopen, men likväl aldrig varit ansedd som förlustelseställe.

Man hadc nog plats att pä det torget hugga hufvudet af några dussin personer på en gäng, och Kristian den andre begagnade sig deraf sä långt utrymmet medgaf, men till folknöjen af gladare slag har torget sannolikt icke ofta varit vittne.

Jerntorget, också ett gammalt torg, var ännu mindre, fastän Kristian cj heller här underlät att resa en galge, kanske såsom särskild uppmärksamhet mot borgmästaren Gorius Holst, hvilken bodde vid det torget och der hade äran att hos sig se konungen som gäst.

Korntorget var visserligen rymligt nog, men det låg utanför stadsmuren och der skulle köpenskap idkas.De öfriga torgen funnos icke i stadens äldre tid, icke ens pä femtonhundratalet. De få ört- och kålgårdarne voro icke offentliga, icke ens den som anlades på gamla svartmunkeklostrets kyrkgrund. Den örtagården skulle användas till hvad i vår tid kallas »praktiska ändamål», till i synnerhet läkemedels beredande, och en god del af jorden hade förts derifrån för att deraf göra salpeter till kruttillverkning, hvilket gaf Messenius d. ä. anledning att uttrycka sitt missnöje i följande ord: *

eij må forgiingeligh ört gro, thcr som de himmelske ha roo.

Dock fast större synd de göra %

som dödas mull tädan fora

och frän andra orter slijka

medh them på salpetersbruk fiika;

eij ähr christeligt i wäder

så skiuta sina förfader.

Det var till krigsbruk som förfädrens aska nyttjades och icke till lustfyrverkeri. Den i trädgården qvarlemnade jorden fick ej heller trampas af de fötter som på lustvandring voro stadda.

Hvart skulle man gå? I Sven Moisi gränd, i Mattis Mårtenssons gränd, i Lumparegränden, östan till, der Heliga Lekarna Gille hade två hus, Kopparporten och Taskehuset, eller i Mäster Michels gränd eller i Lasse Skomakares eller i fru Gunilds eller i någon af de andra gränderna? Det fans ett tillräckligt antal af dem, snart lagda utanför den inre stadsmuren, så vestan som östan till, mellan östra Långgatan och Fiskehamnen, d. v. s. Österlånggatan och den delen af n. v. Skeppsbron som är längst upp mot husraden (den öfriga delen var i äldre tider vatten), icke mindre än 26; mellan vestfa Långgatan och stranden, d. v. s. ned till Korntorget (Kornham) och Kaggehamn samt vidare vester ut öfver 40. Men alla dessa gränder voro så trånga, att i dem två personer knapt kunde komma förbi hvarandra. Några förlustelseställen i fria luften kunde man ej hafva der.

Inom hus hade man ej heller några andra lägenheter än dem som egdes af gillena, och dessa släpte icke in andra än sina egna medlemmar.

Man gick utanför stadsmuren, i fall der fans någon torr plats der gränderna togo slut. På vattnet for man kanske föga i annat ändamål än att fiska. Man måste krångla sig ut genom »Krantzcn»,

* En Lustig och Trovärdig Chrönika om Stockholm, som ähr fâ Hunna thid Statriges Eijkcs namf kunnige hufvud Stadh, ined nuenska rim beskrefven och i äf/tt böcker begrtpen of Johan Mcstcnio Åhr töat). Utgiften i Carl Silfverstolpes Historiska Bibliotek. 1S75.det pålverk sora ett stycke frän stranden omgaf både staden och Gråmunkeholmen, det gamla Kedjeskär (Riddarholmen). Visserligen funnos öppningar, men de voro stängda med svängbommar och lås, och nycklarne förvarades af de bomslutare som valdes bland stadens förnämste borgare.

En öppen plats tjenlig till förlustelseställe fans på fast mark utanför stadsmuren, och det var på n. v. Mynttorget vid inre Norreport.

Ill. R. H.W. MEYER, X. A. Fig. 39. Stockholm frän 1500-talet med Norrcport och Brunkeberg. Efter samtida gravyr.

Men det var trångt, äfven der. Riddaregatan (n. v. Myntgatan' fans icke ännu.Ett kungl. bref af den 2S Juli 1668 hefalde gatans öppnande från Norreport genom Salvii arfvingars och salig fru Ebba Leijonhufvuds hus. År 1669 afgafs ytterligare bref om samma sak, och öfverståthållaren anbefaldes, att gatan med det snaraste skulle göras färdig. Norreport tog bort en del af torget. Åtskilligt skräp förvarades också under bar himmel. Smedjegatan bidrog icke till förlustelserna. Der bodde och hamrade ännu vid medlet af 1500- p

talet fem smeder, en kopparslagare och en plåtslagare. På platsens östra sida gick en del af slottsgrafven, på den norra flöt sydligaste armen af Norrström, dubbelt så bred som nu.

Man ville hafva större svängrum och gick öfver bron från inre Norrcport till Helgeandsholmen (gamla Stora Stockholmen), vidare öfver Lilla Stockholmen, nu norra delen af Helgeandsholmen, ochgenom yttre Norreport öfver ännu en bro som kom fram ungefär vid östra kanten af n. v. arfprinsens palats, till foten af Brantberget, efter Jolian Brunkes afrättning der kalladt Brunkeberg, som sträckte sig på södra sidan ända ned till Norrström (fig. 39).

Der var man ändligen i det fria. Men det var ej alltid så lätt att komma dit. I ofredens tider, och dessa återkommo ej sällan, måste fredliga vandrare hålla sig borta från yttre Norreport, och på förlustelser var då ej att tänka. Anda in pä 1500-talet gick det ofta omildt till pä det stället. Då Gustaf Vasa slog sitt läger på Brunkeberg, voro der, såsom Erik Jörensson (Tegel) berättar i sin Gustaffs historia, >fyre Gaighar fulle hängde öffuerst uppå Bärghet med Swenske Man .

Äfven då det var fred i och omkring Stockholm, hade det sina farligheter att gä upp på Brunkeberg och roa sig. Der höllo röfvare och »arga skalkar» hus i de grottor som först bebotts af fromma eremiter.

Messenius d. ä. berättar i sin Stockholmskrönika, att der

Bodde Eremiter ej fä.

Under berget i Kula en,

Ther solen pä them icke sken Hwilken blef med tiden öde,

Nær the wore alle dcede,

Rcefvare intogo henne,

Them nionde Kungen oppbramne,

Och kastade Kulan igen,

Ei sker sedan ther nogon mehn.

Lyckades man fa vara ostörd af krigsmän och Brunkebergs-röfvare, kunde man nog roa sig pä S:t Clara gärde och i trakten der omkring. Det var visserligen litet sumpigt här och der, men mellan sandbankarne och morasen fann man dock några torra ställen, om det också icke växte mycket annat än ljung och små buskar. Der var en malm, såsom dylika fält heta på landsbygden än i dag, säger Nordberg i sin bok S:t Clara Minne, och skall Norrmalm på den sidan, liksom Södermalm på den motsatta sidan af Stockholm deraf hafva fått sitt namn. *

Man vallfärdade till det här belägna, af Magnus Ladulås upprättade S:t Clara nunnekloster, som med sin klosterkyrka i midten och åtskilliga små hus omkring henne, allt omgifvet af en mur, såg *

* Wittingh anför i sin bok 5.7 Jacobs Minne en annan härledning, nämligen att malm skulle komma af »Mnlamän», besoldade personer till stadens bevakning och försvar, hvilka vid sina tillfällen blifvit här inqvarterade, att de icke måtte vara den trångbodda staden till besvär.ganska inbjudande ut, synnerligen genom den vackra skogslunden, som gränsade in till norra sidan af klostret och kanske sträckte sig backen utför (Norra Kyrkogatan i vår tid), under det nunnorna pä södra sidan om muren, åt n. v. Södra Kyrkogatan, hade två instängda täppor, »tvifvelsutan», säger Nordberg, still nödiga behof i sin hushållning, för sådana jordfrukter som dem tjente».

Många gärdar i trakten tjenade till hviloställen vid utflykter från staden. Dessa gårdar hörde i allmänhet till klostret, dit förlänade af konungar och enskilda personer samt gifna i hemgift med de fruntimmer af de förmögnare klasserna som af sina anhöriga bestämts till nunnor eller af egen vilja tagit doket.

När man tröttnade att leka på S:t Clara gärde, som 1529 anslogs till mulbete åt de kreatur som egdes af stadens borgare, eller att besöka gårdarne i trakten, och man ej längre fruktade för oger-ningsmän, gick man ända upp på sandåsen för att njuta af utsigten, hvilken var ganska vidsträckt. Om vårdtornet deruppe hafva vi redan talat. Derifrån kunde man se öfver nästan hela Solna socken, och hon var likväl icke liten, utan sträckte sig i öster ända till Blockhusudden med det gamla försvarsverket samt i vester långt in åt Mälarsidan och slöt i söder först midt på Stortorget, så att Stockholms slott, Storkyrkan, Norrmalm, Ladugårdslandet och Kungsholmen allt på Solna sockens »förra botten funderade äro». Och en förlustelse var det att skåda allt detta.

Sedan Norrmalm börjat på allvar bebyggas, och man cj längre fruktade någon fiende från det hållet samt de förut så talrika, afrätt-ningarna på Brunkeberg mindre ofta förekommo, började man också tänka på att göra förlustelseplatserna på Brunkebergsåsen mer inbjudande. Man lär till och med hafva bygt några små vallar till vin-drufvors plantering, men detta »wärk» gick inom kort tid öfver ända. Det förtäljes också, att i sjelfva bergets klapper, ungefär 5 å 6 alnar ned i jorden, skola hittats åtskilliga slags snäckor, hvilket, utom alla andra skäl, skulle vara ett klart bevis, att »denna sandås mätte vid sjelfva syndafloden vara uppkastad». Likaledes uppgifves det, att »i berget tagits åtskilliga slags ädla stenar, som topas, agat, jaspis samt porfyr, marmor, bergkristaller och stenar som hafva malmådror i sig».

Man hade således ganska vackra föreställningar om Brunkebcrgs ädla egenskaper. Men stundom var det farligt att gå dit, sedan mörkret inträdt, till och med i skymningen, icke för vanliga oger-ningsmäns skull, men väl i anseende till de trollväsen som der uppe drefvo ofog. I den Dissertatio academica de Monte Brunconis viilgo

Brunkeberg, som Jonas Bång offentligen framstälde och på storaGustavianum i Upsala den 12 Juni 1732 försvarade, anföres bland annat, att 1685 i maj, gångedags måndag T skymningen, cn skrifvare gått den gatan som löper ifrån styckgjutarchusct upp åt Brunkeberg och då lian kom upp mot kullen på berget, vid det yttersta huset, som der var i uppgången på högra handen, ropade folket och varnade, att han icke måtte gä fram. Han gick likväl. Öfverst pä kullen fick han se åtta små personer dansa i ring, hållande hvar andra i händerna, alla i sida kläder, men med svarta ansigten och krithvitt hår som hängde rakt ned. Ingen var öfver sex qvarter lång. Skrif-varen kastades utför berget, så att det rasslade i den lösa klappern och blef han tillika så sönderkrossad och kramad, att han spottade blod. Han kallade till sig kapellanen i Maria församling Peter Stran-dell, tog nattvarden och omtalade livad som händt honom. Kort derefter dog lian.

Men det var i skymningen. På ljusa dagen var det icke sd farligt. Emellertid nöjde man sig ej längre med S:t Clara gärde som allt mer bebygdes eller med Brunkebcrgsåsen som också småningom inkräktades och hvarifrån byggnadsämnen togos till cn stor del åt de nya gatorna, ända upp på Södermalm, såsom Horns- och Götgatorna m. fl. Man drog sig utför bergets östra sluttning, den brantaste, eller vandrade från staden förbi bergets södra sida, der Malmtorget småningom bildade sig, men först vid den stora regleringen af Norrmalm under drottning Kristinas tid ordentligt afmättes och ordnades. Der var ganska länge endast en brant strandväg som gick fram till S:t Jakobs kyrka, hvilken antages hafva funnits redan vid början af 1300-talet och skall hafva varit cn »gammalmodig kors-byggnad», otvifvejaktigt af trä. Denna nedrefs 1527 bland de byggnader norr om strömmen som ansågos farliga, emedan fienden snart kunde lägra sig i dem, slottet och staden till förfång.

Snart bygde man dock åter i trakten, och här och der i kål-gårdarne förlustade man sig. Der tyckas också rastställen hafva funnits för dem som färdades från eller till Roslagen, dit vägen gick förbi den af Johan den tredje äter uppbygda Jakobs kyrka samt sedan öfver den bro, gamla Ladugårdslandsbron, som vi i inledningen omtalat såsom tillvarande ännu på 1730-talet och som genom den der liggande gamla Ladugårdslandstullen förde öfver Träskrännilen, der Jakobs Bergsgatas östra del nu leder till Gref Turegatan (f. d. Sqvalbergsgatan) och Riddargatsbacken (f. d. Sperlings backe). Vägen fortsatte öfver vestra delen af nu varande Ladugårdslandet och Ladugårdsgärdet.

Ville stockholmaren begifva sig till aflägsnare trakter utanför staden, så kunde han kanske ganska länge sjöledes komma från denPÖRL USTELSES T A LLEiV

del af Ladugärdslandsviken som sedan kallades Packartorgsviken och senast Katthafvet och der Berzelii park nu ar samt fara upp för ån till stora Träsksjön och derifrån till Kattrumpersjön, nu Norra Brunnsviken. Wittingh omtalar i »S:t Jakobs Minne», att ännu på hans tid (boken utgafs 1771) lefde gamla personer som mindes från sin barndom, att man med små båtar rott på Ingemarshofs-ängarne och der fiskat. »Åtskilliga jernringar af större slaget», fortfar Wittingh, »som ännu sitta qvar uti de Wästra Bärgen vid Träsket, nedan för den så kallade Nya Wägen, vittna, att man der fordom hamnat och hviiat med sina farkoster».

Bland kålgårdarne utanför staden var det i synnerhet en som snart öfverglänste alla andra, och det var konungens egen, hvilken fans åtminstone i förra hälften af 1400-talet, kanske förr. Redan tidigt nämnes konungens örtagård eller

Kungsträdgården, ett namn som ej var någon tom titel. Det var visserligen ett förlustelseställe, men ingalunda för hvem som helst. Det tålde ganska länge, innan trädgården uppläts ät allmänheten. Stockholmsfolket hörde visserligen mycket talas om denna lustgård och huru de kungliga der roade sig, men det fick ej tränga dit in. Det såg, att trädgården utvidgades på bekostnad af Jakobs kyrkogård ; det förnam, att Gustaf Vasa inkallade en utländsk örtagärds-mästare, Hans Friese, som skulle sätta konungens trädgårdar i stånd och om vintrarne väfva linne och dräll åt drottningen; det hörde ett par årtionden derefter talas om en annan utiänding, Jean Allard, som skulle af den kungliga trädgården göra en helt och hållet ny lustgård med främmande, sällsynta träd och örter; det fick veta, att Gustaf den andre Adolf skaffat sig en ny »Gartner som hette .Gabriel König och att drottning Kristina i sitt lusthus* skulle hafva haft »flera roliga och nöjda stunder»; men allt detta var endast pä afstand. Det

tyckes som Stockholms allmänhet ej heller fått på närmare håll beundra den vattenkost som under Karl den elfte uppsattes i trädgården och till hvilken vattnet, enligt kungl. trädgårds-intendenten Johan Härlcmans förslag, togs från Träsksjön, hvilken innehöll sådant »sött och af solen uppvärmdt vatten som för trädgården vore tjenligt .. När stockholmsfolket släptes in i trädgården, var det redan slut med vattenkonsten.

Först i det senast förflutna århundradet och i synnerhet under Gustaf den tredje medgafs det allmänheten att förlusta sig i Kungsträdgården. Då uppfördes också ett nytt varmväxthus i norra ändan af platsen (ett gammalt fans redan från Karl den tolf-

Nu sannoliki general-landtmätcrikontorets hus eller åtminstone en del deraf.tes tid). Det var också på den tiden som ett trädgårdsmästarebo-ställe bygdes bredvid växthuset, der Blanchs kafé nu ligger.

Alla uppgifter sammanstämma deruti, att platsen under 1700 talet var en väl skött trädgärd som hade sina af staten lönade vårdare, och då allmänheten omsider fick tillträde, vardt Kungsträdgården en förlustelseplats af gladaste slag.

Bellman upplyser oss, huru det stod till der på hans tid. Att vakt fans vid ingångarne ser man af Fredmans 371de epistel till Moll-berg på post vid Kungsträdgården.

Mollberg, stå stilla, stå stilla vid grind,

Stilla på din post — faltväbeln befaller —

Stå som en docka rödblommig och trind Inom Floras grönskande galler!

Att der funnos ej blott trädgårdsgångar, utan äfven byggnader, märker man af strofens fortsättning:

Stolt dina ben med hvita stöfletter Trippa beständigt kring gångar och hus.

Musik uppfördes också i Kungsträdgården på den tiden, ty:

I perspektivet, så långt som du ser Inom dessa murar, fönster och rutor Orfcus Flora sin dyrkan nu ger Vid cymbaler, flöjter och lutor.

Inom gallret skådas för öfrigt »blomstrande prål., »sammanvridna hvalf, blompottor och stöder», och folket i trädgården är i farten med »bugningar, nigningar, löjen och skrål, vid ett sorl af sprutande floder. Stolt här och der med dyrbara släp mötas och trängas herdinnor, grefvinnor».

Man ser en löpare i blått skärp och guldgul tröja framför två hingstar, och bullrande kommer en gyllene kaross med en turk bland fyra lakejer. Der en excellens till fots, »åldrig i purpur med stjerna och band går en landets drott». . . . »Stolt med en plym, i glimmande drägt, nyter och spänd, framstiger en annan: röd emot soln, med hatten för pannan, blixtrar på fingret juvelen så täckt».

Men det är icke endast den förnäma verlden: äfven fader Bergström, namnsdagsblåsaren i Katrinatrakten, är der och »fingrar bassongen».

• Och blond cn flock som sorlar på gången Hvälfvas of messing två glimmande lock».

Efter Gustaf den tredjes tid ändrades trädgården mycket. Åtskilliga träd nedhöggos för att skaftä ljus och luft i de täta gångarne;

Gamla Stockholm. /gröna fält anlades och mycket annat gjordes till platsens förskönande; men varmväxthuset förvandlades till en danssal eller s. k. *Vauxhall* (fig. 40), der baler gåfvos till förmån för lifgardets barnhus.Hade forst sin egen lägenhet i det hus i hörnet af Stora Kungsholmsgntan och Gamla Kungsholmsbron, hvilket en tid kallades Cathrineborg och der Melcher Jung år 1644 inrättade sitt glasbruk samt sedan egdes af hofjunkaren J. E. Snoilsky och ännu senare af grefve Carl Ehrenpreus. Sedermera intogos gardesbarnhusbarnen på Stora barnhuset.

Med dessa baler öfvergick Kungsträdgården helt och hållet till förlustelseställe för den stora allmänheten. Uti ett kungl. bref till öfverståthållaren, frih. von Essen, af den 24 dec. 1795, ålades denne att vaka öfver, det skick och ordning måtte i trädgården iakttagas vid promenader, festiviteter och andra folksamlingar.

Ill. R. H-lW. MEYER, X. A. Fig. 40. Vauxhall i Kungsträdgården. Efter samtida litografi.

Vauxhallen skulle, i likhet med sin förebild i London, afse fullkomlig jemlikhet. Der fick man, såsom fru Lenngren uttryckte sig, se »drängar bland stjernor och band». Vauxhallsbalerna voro talrikt besökta af »fröknar i flockar, vestaler i knippor». Der var »jemlikhet, qvalm och musik».

Trängseln var besvärlig, men man rörde sig i alla fall bland »flottiga kinder och os af kotletter», såsom fru Lenngren också sjunger. I salens enda ända var värdshus och i den andra schweizeri.

Vauxhallshärligheten räckte dock ej många år, ty redan 1801 inreddes byggnaden till arsenal och fyldes med de segertecken som under de närmast föregående åren, efter De la Gardieskapalatsets förvandlande till kungl. skådespelshus, varit förvarade på Fredrikshof.I Kungsträdgårdens »orangeribyggnad», såsom Vauxhallen åter kallades, stannade fanorna till 1817, då de flyttades till Riddarholmskyrkan och sedan åter några gånger släpades från det ena förvaringsstället till det andra, till dess de i vår tid å nyo hamnade i nämda kyrka.

På 1790-talet hade de mindre ingångarne på östra och vestra sidorna igenmurats, och trädgården vardt då tillgänglig från endast de norra och södra; men 1799 öppnades åter portarne på de först nämda sidorna (fig. 41). Mot slutet af Gustaf den f]erde Adolfs regering nedrefs södra muren, midt emot f. d. De la Gardieska palatset, och den der utanför liggande delen af Arsenalsgatan jemnades med trädgården.

VUE AF KUNGSTRÄGÅRDEN i Stockholm. 1801.Ill. W. MEYER, X. A. Fig. 41. Efter gravyr af Heland.

Redan under Karl den trettondes tid började trädgården småningom förstöras, men det var dock först under Karl Johans dagar som platsen miste allt utseende af lustpark. Dc frodiga gräsmattorna undanröjdes, blomstersängarna borttogos, en stor del af de gamla, majestätiska träden nedhöggs. Trädgården jemnades,grusades och förvandlades till ett sandhaf, endast på östra och vestra sidorna omslutet af några trädrader. Der lät Karl Johan resa en ståndbild af den konung, åt hvilken svenska folket aldrig skulle hafva rest någon minnesvård. Stoden aftäcktcs den 5 November 1821, och den 26 Mars 1822 påbjöd ett kungligt bref, att Kungsträdgården skulle kallas Karl den trettondes torg.

Dermed var det slut på lustgården; men i saknad af verkliga stadsparker lustvandrade stockholmarne på det sandfylda torget som dock efter en enda regnskur kunde förvandlas till träsk. På sommar-morgnarne drack man brunn i den till brunnsinrättningAnlades 1823 af med. doktor Johan Hedenborg, den sedermera genom mångåriga resor i österlanden bekante svensk-norske konsuln på Rhodus. Berzelius hade åtagit sig öfverinseendet öfver brunnsinrättningen. År 1825 öfvertogs inrättningen af professor Mosander, som sedan i många år egde den. Genom kungl. brefvet af den 17 Juli 1851 dömdes huset att nedrifvas. Det köptes af J. & C. G. Bolinder, hvarefter platsen jemnades, och der har sedan norra allén längs Hamngatan växt upp. förvandlade växthus-vauxhall-arsenalen, och pä aftnarne under samma årstid gick man för att höra på »(altmusiken», hvilken stundom äfven uppfördes i : lilla trädgården utanför spisningssalongen», d. v. s. det lilla värdshuset i nordvestra hörnet, det forna trädgårdsmästarbostället eller »lilla orangeriet». »Fältmusiken» var en föregångare till de »stora militära konserterna» som i vår tid gifvas på samma ställe, utanför Blanchs kafé.

***

Om några af de gamla förlustelseställena bibehållit sig, fastän kanske i förändrad form, har det också funnits sådana som spårlöst försvunnit. Ett par dylika låg på Ladugårdslandet. På 1600-talet fans der t. ex. Jungfruträdgården, af hvilken väl Jungfrugatan ännu har sitt namn, så vida det ej var gatan som gaf namn åt trädgården, och der man skall hafva lustvandrat med mycket nöje, men om hvilken inga tillförlitliga underrättelser nu mer äro att tillgå.

Ett annat sådant ställe var Lustdal vid Fredrikshof, pä den grund som ansågs vara den gamla Kungsladugårdens, en tid Kalfvehagen kalladt och år 1652 upplåtit till Jean De la Vallée, den bekante arkitekten som i unga år kom med sin fader från Frankrike, här vann stort anseende och slutligen befordrades till borgmästare i Stockholm. År 1653 fick han kungl. tillåtelse att på sin tomt bygga värdshus samt der ställa till allehanda lustspel och tidsfördrif

till »loflig reereation , såsom bollhus, klot och trycktaffcl med flera förlustande saker, såsom han sett på främmande orter eller sjelf inven-terat, samt dessutom upprätta bageri, gårkök, bryggeri, vinbränning och destillering. Företaget tyckes dock icke hafva haft framgång.

Humlegården hade större lycka med sig och har, fastän efter många vexlande öden, fortlefvat för att i vår tid framstå i forskö-nadt skick. Såsom namnet ännu utvisar, var der först en verklig humlegård, hvilken anlades på Gustaf den andre Adolfs befallning och sköttes af en humlegårdsraästare som tillika var bildsni-dare. Denne mästare skulle lära humlegärdsdrängarne bildhuggeri eller snideri, naturligtvis för att platsen måtte prydas med åtskilliga beläten.

Fig. 42. Rotundan i Humlegården. Ur Mngazin för konst, nyheter och moder.

Drottning Kristina förvandlade humlegården till en lustpark. Då var der, liksom i Kungsträdgården, en plats blott för det förnäma for-lustelselifvet. Den trädgård som sedan företrädesvis vardt folkets älsklingsställe utgjorde då endast en tillflyktsort för det kungliga husets medlemmar. Dit kom Ulrika Eleonora d. ä., Karl den elftes gemål, för att förströ sig från hoflifvets tvång och hon förde sina barn med sig, och der var således fältet för Karl den tolftes tidigare lekar. Men drottningen var sjuklig och tyckte sig behöfva tak öf-ver hufvudet, hvarför hon lät upprätta ett lusthus (fig. 42), hvilket skall hafva varit ursprunget till den »rotunda» som ända till vår tid, fastän i mycket förfallet skick, tronade i parjcens. medelpunkt och der alléerna frän fyra sidor sammanstötte. * ? r v -/ -

En annan kunglig person som på samma tid visade stort deltagande för Humlegården var nyss nämda drottnings svärmoder, Hedvig Eleonora, Karl den tiondes enka, och hennes långa lifstid räckte till för att se parken fullständigt tillväxa. Men efter hennes död tyckes Humlegården hafva vanvårdats. Nära femtio år efter hennes från-falle skulle parken öfvertagas af Adolf Fredrik sjclf, men stäldes snart under öfverstäthållarens förvaltning.

Det var under den tiden som Stockholms allmänhet fick utan inskränkning begagna sig af parken som förlustelseort, och der uppstod snart ett ganska muntert lif. Då erhöll också Petter Stenborg,* en för den svenska sceniska konsten verksam man, rättighet att uppföra svenska komedier och 1773 öppnade han just i det gamla kungliga lusthuset, i Humlegårdens »rotunda», en folkteater som i början föga uppmuntrades af »bättre folk», men småningom tillkämpade sig anseende samt slutligen ansågs som en farlig medtäflare till de kungliga teatrarne.

Skådebanan var liten och obeqväm, och åskådareplatserna ingalunda bättre, men mycket folk strömmade dit, slutligen äfven af de förnämare, och det säges, att Gustaf den tredje sjelf skall någon gång hafva besökt Humlegårdsteatern. En plats i »premieloge» kostade 6 daler kopparmynt; en i »sekund» 3 daler.

Der uppfördes nästan alla Hallmans just för denna teater skrifna parodier och lustspel, några ett stort antal gånger, såsom »Finkel» eller »det underjordiska bränvinsbränneriet» 46 gånger, »Skeppar Rolf» 34 gånger, o. s. v. Stenborg gaf också Holbergs flesta stycken. »Jeppe Nilsson på berget» eller »Den förvandlade bonden» gick der 16 gånger, sedan stycket förut gifvits af Stenborg på alla de ställen han förut haft sin teater, vid Kindstugatan, i gardeslägret på Ladugårdsgärdet, i Bergstrahlska huset och vid Jerntorgct, hvarom man för öfrigt erhåller närmare upplysningar i F. A. Dahlgrens »Anteckningar om Stockholms teatrar».

Bland skådespclarne har teaterkrönikan förvarat minnet af Petter Stenborg sjelf samt hans två söner Nils Gustaf och Carl, den förre föga framstående, men den senare** så mycket mer utmärkt både som sångare och skådespelare och äfven teaterledare. Han var i 33 ar anstäld vid kung!, teatern, fastän han under många af dessa år tillhörde äfven den enskilda scenen. Såsom Humlegårdens arleqvin omtalas först en Löfblad och efter hans död en Neuman, hvilken visade »åtskilliga konster och positurer i equilibrien>, något som intygar, att äfven den gren af »konsten» icke var helt och hållet bannlyst från denna teater.

• rädd 1719, död 17S1. *• Född 1752, död lS!3-Efter att i åtta somrar hafva spelat i Humlegården, flyttades teatern, då öfvertagen af Carl Stenborg, till det närbelägna Eriks-berg vid Träsket; men ännu några somrar gåfvos föreställningar på det gamla stället, till dess såväl Eriksbergs-scenen som Humlegårds-spektaklerna förlädes till bryggarenkan Nymans hus vid Nedra Munkbron (sedermera kalladt Kirsteinska arfvingarnes) och Nja Svenska

Teatern der öppnades.

Någon egentlig teater såg man icke åter i Humlegården förr än det lilla skådespelshuset i parkens vestra del uppstod, der Edvard Stjernström 1851 började gifva föreställningar och der bland andra Oskar Anderssons sällskap höll sig i tio somrar.

Få år efter Stenborgska teaterns bortflyttande fick polismästaren, sedermera underståthållaren Liljensparre upplåtelse på tio år af norra delen af Humlegården, och några veckor efter Gustaf den tredjes död förlängdes denna upplåtelse till 'tretio år derefter; men detta tyckes icke hafva hindrat allmänheten att nyttja södra delen till förlustelseplats. Liljensparre förband sig att anlägga en engelsk trädgård i parkens norra del samt för öfrigt underhålla planteringarne och stängslen; men då hans arfvingar 1817 sålde de återstående årens nyttjanderätt till en enkefru Svensson, förskonades denna af »gunst och nåd» från att uppfyll? de vilkor som skulle utgöra grunden för besittningsrätten. År 1822 öfverlemnades Humlegården till chefen för artilleriet, som skulle för sina hästar nyttja höafkastningen. Parken kom dä under generalfälttygmästarembetets vård och inseende, men vården var långt ifrån omsorgsfull och inseendet alldeles icke insigtsfullt.

Emellertid fortfor allmänheten att infinna sig i den gamla lustparken. Det hade också genom ett kungl. bref af 1820 stadgats, att trädgården borde för allmänheten hållas tillgänglig hela dagen utan afgift från den t Maj till den 1 November hvarje år.

Det stadigare folket vandrade stillsamt i de raka alléerna eller satt beskedligt på de lika raka bänkarne, och den manliga afdelnin-gen gick då och då in i rotundan för att vederqvicka sig. Det mindre stadiga folket, såsom gardister, artillerister, lärgossar, åtskilliga tjenst-flickor och barnpigor med eller utan barn tumlade om pä de illa eller alldeles icke skötta gräsmattorna. Fint såg det icke ut, men folket älskade Humlegården i dennes ej alltid så städade skick. Der kände det sig icke besväradt.

Positiv saknades icke. Förevisare af »schene Rariteten» infunno sig. Hornmusik skallade från rotundan. Karruseller förekommo då och då, i synnerhet en stor karrusell (fig. 43) i vestra delen af parken, och öfvade sin dragningskraft. De mindre stadiga åkte ochredo på karrusellen; de stadiga samt kanske den undcrafdelning af de förra hvilken inga slantar hade stodo nedanför och sågo på, och karrusellen surrade och snurrade hvar enda afton, men den mindre fina folkqvickheten tvekade ej att kalla honom >svinmatsqvarnen». Det var en qvickhet i gammal stockholmsstil.

Fig. 43. Karrusellen i Humlegården. Efter litografi af C. C. Dahlberg.

Då och då sväfvade en lindansare öfver den beundrande, rysande och hurrande mängdens hufvuden. En och annan ballong gick också upp frän den stora nordvestra gräsplanen. Fyrverkerier af-brändes ganska ofta under höstqvällarne, till och med vintertiden. Ett sådant sprakade så sent på året som den 28 December (1830), tillstäldt af kapten Rothlieb och styckjunkaren Norck. Vid sådana tillfällen släptes ingen in i parken som ej köpt biljett till 16 sk. eller till och med 32 sk. banko, och biljetterna såldes på Operakällaren samt källarnc Dufvan, Äplet, Södermalm och Gyllene Solen och pä Dagbladskontoret. Men de som icke ville betala någon inträdesaf-gift togo »plankbiljett», i synnerhet från Norra Humlegårdsgatan, der bevakningen var mindre talrik. Stundom stupade plankbiljett-egarne pä hufvudet i den grönskande dammen som låg i yttersta norden af parken, så vida dammen ej redan var tillfrusen.

Det var i gamla »Humlegåln». Sådant händer aldrig mer i den fina park som Stockholms stad, efter att hatva fått nyttjanderätten pä sig öfverlåten, låtit skapa omkring det nya bibliotekshuset.

***

På den södra malmen voro förlustelseställena ej synnerligt många. Der voro också otillgängligare och långt ödsligare trakter än utanför Norreport. Sjelfva Brunkebergsåsen var, oaktadt sin höjd, icke så svär att besöka som backklintarne söder ut. Visserligen stötte man här och der på en fri plats, t. ex. strax ofvanför stadsgrafven och Söderport, det nu varande Södermalmstorg, men der var dock föga annat än fri fägång», såsom det heter i Kristofers bref 1442 och 1444. Menniskor syntes just icke till.

Hela »Åsöna» såg ungefar likadan ut ända till dess Gustaf den förste, 1529, gaf den trakten åt Stockholms stad. Södermalm skulle höra under staden, men Norrmalm särskildt under slottet, till hvilket Norrmalmsborna skulle göra dagsverken, och ännu långt derefter voro de skyldiga att skura rummen i kungi. slottet och i rikets kollegier.

Trögt gick det med Södermalms bebyggande ända till pä sextonhundratalet, då förnämt folk började draga sig åt det hållet. Vi bc-höfva endast erinra om Jakob De la Gardie och hans hustru Ebba Brahe, som bebodde det hus, hvilket nu kallas det Schönborgska (så benämdt efter fabrikör Schönborg som köpte det 1762). De gamla kålgårdarne utvidgades och förskönades, men några offentliga trädgårdar finner man icke. Om Stadsträdgården ner åt Hammarby sjö känner man ej mycket. År 1619 köpte Gustaf den andre Adolf af borgaren Eric Larsson en trädgård vid Fatburssjön, men sannolikt blott för att der inrätta någon fabrik. Under sjuttonhundratalet nämnas många trädgårdar på Södermalm, såsom Rosenlund eller Lindroths trädgård i granskapet af Tantogatan och pestgrafvarne; Jungens vid Gamla Prestgårdsgatan; Holländare-trädgården vid Grinds Hage, nära Timmermansgatan; doktor Heræi mellan Tullports- och Södcrmanlandsgatorna; Gyllenborgs trädgård och Totties malmgård vid Stora Bondegatan; Wirvachs i Hornskroken; den grefliga Hor-neska, sedan af presidenten Vult von Steyern, fabrikören Hoving ni. fl. efter hvarandra innehafda trädgården i slutet af Wolmar-Yx-kullsgatan. Den sist nämda var kanske den enda offentliga eller åtminstone dit tillträdet icke alldeles förnekades, ty det sades dä, att egaren »icke missunnar beskedeligt folk att der promenera». Den sannolikt efter en Franz Zink, som hadc egendomar äfven pä Kungsholmen, uppkallade Zinkensdam tyckes icke hafva varit offentlig, ehuru staden förfogade öfver den platsen i senare hälften af sexton-hundratalet. En del af den trädgården offrades i vår tid åt södra stambanan, men den öfriga har bibehållit sig och åtminstone för tre eller fyra årtionden sedan fick man mot en måttlig afgift — 2 sk. banko — infinna sig der och under bärtiden förpläga sig af busk-

- .-T » /. ; ff// . iy ^,,»»)/*»X- t» V »-*' l .-C1't rA .

K-wlS-t y ' . 4, t-f. 1,frukter så mycket man förmådde, dock endast till »spisning pä stället».

Det första egentliga förlustelseställe af någon betydenhet på Södermalm var Mosebacke. Hvem som gifvit platsen dess namn vet man icke, men man känner, att der 1646 stått en väderqvarn, som kallades 1 Mosis qvarn». Detta finnes antecknadt i en af stadens äldre tomteböcker. Backen namnes äfven »Mose-Berg», och der fans åtminstone i förra hälften af 1700-talet ett salutbatteri. År 1762 namnes qvarnen »Ilökan», men om denne är den samme som Moses qvarn, vet man icke. »Hökens gränd» torde stå i något samman-manhang med qvarnen Hökan. Trakten var för öfrigt föga bebygd, men sattes genom långa trappor i förbindelse med Stadsgården (fig. 441.

År 1773 namnes kapten Grund som egare af tomten och huset

Fig. 44. Södra bergen Åt Saltsjösidon- Efter Elias Martin.

å Mosebacke, som han inköpt af skoflickaren Johan Berg. Ett par år derefter vardt då varande assessorn i Collegium medieum, professorn, sedermera kungl. arkiatern och ordföranden i Sundhetskollegium David von Schulzcnheim genom köp egare af stället och förbättrade det betydligt, i synnerhet genom vackra trädgårdsanläggningar.

Af en tomtkarta från 1787 finner man, huru helt olika trakten då såg ut mot i vår tid. Kartan är upprättad af stadsingeniören Micron, von der Burg, som afmätt källarmästaren Peter Fogelmarcks två tomter vid den s. k. »Mosis Backe», mellan Fiskaregränden och Lilla Glasbruksgatan, hvilka tomter Fogelmarck 1784 tillhandlat sig af fackelmakaren Johan Frantz för 1,333 rdr 16 sk. Specie.

På södra, d. v. s. öfra delen af Fogelmarcks stora trädgårdstomt hade staden tänkt uppföra ett vårdtorn, och stadsingeniören förklarar i sin kartan åtföljande afmätningshandling, att det förbehåll ärå stadens sida gjordt, att om staden framdeles, till allmän nytta och säkerhet, skulle finna nödigt, att på det högsta och mest eminenta stället å denna s. k. Mosis Backe, på ett område af 400 qv.-alnar, låta uppföra ett vårdtorn, berörde plats då utan lösen skulle till staden återställas, samt att emellertid dessa 400 qv.-alnar icke skulle fä på något sätt bebyggas. Ytan af den stora Fogelmarckska tomten uppgifves liafva varit 9,487 '/s qv.-alnar, och af den mindre 1,117 Va-

Vårdtornet kom ej längre än till funderingarna, och Fogelmarcks stora trädgårdstomt lemnades tills vidare ostyckad, ända till dess just den del, som i förra århundradet var »dessinerad vårdtornsplats , år 1842 ingick i det område hvilket då afsåldes från Mosebackc till Stockholms borgerskap, som på tomten uppförde Navigations-skolhuset.

Stället innehades sedan af flere egarc efter hvarandra och började allt mera besökas för den vidsträckta och vackra utsigten. En af Elias Martin tecknad utsigt öfver den del af Stockholm som ses

Fig. 45. Mosebackcs kallare i Torna dagar. Efter ett intradeskort till trädgården.

från Mosebacke visar i sin förgrund en ganska täck trädgård med åtskilliga manliga och qvinliga figurer samt barn i dragter från senare delen af 1700-talet. Man ser också bord med bålar och glas, ett intyg, att der då var värdshusrörelse. I början af vårt århundrade var egendomen dock mycket förfallen, men kom snart i hofkällar-mästaren Lundmarkers ego, och denne tyckes icke hafva skytt några kostnader för att försköna det genom sitt läge så eftersökta stället. Lundmarker undanröjde alla gamla bygnader, anlade nya trappor, terrasser, parterrer och blomstersängar. År 1829 egdes stället af källarmästaren Löfvenmark.

Sjelfva värdshuset, ett litet trähus, var dock ganska anspråkslöst, äfven efter Löfvenmarks tid, som kan ses af fig. 45 hvilken ar tecknad efter ett gammalt inträdeskort (»Entrée Billett till Stora Mosebacke Trädgård»). Georg Scheutz uppger i sin bok »Illustreradt Stockholm» (tryckt 1860), att stället förut varit föga kändt för hufvudsta-dens egna invånare, men mera bekant genom resandes berättelser.Emellertid gingo nog stockholmarna sjelfva också dit, hvilket bland annat intygas af en versmakare som på 1820-talet skref:

Med blicken uppSt sträckt jag nu framför mig ser

en kulle, väl bebygd, med namn af Mose backe. •

(Det namnet, hoppas jag, lär stället ge kredit.

Som Adams bostad förr i Kälkstad var belägen, som Kudbeck har bevist, sä är jag ock benägen att tro det Moses flyttat hit, när han att vara Kung ej mer var angelägen).

Uppför de trappors hundratal, som leda till den höjd som nu min äträ väcker, jag klifver steg för steg. Snart i en rymlig sal jag pä en soffas bädd de trötta lemmar sträcker, att sedan se den nejd som utbreds för min syn. *

Men Georg Scheutz upplyser, att man hade att leta sig väg genom trånga och slingrande brinkar eller sträfva upp för ännu brantare och krokigare trappor, inträngda mellan gamla träkojor och plank, tills man ändtligen efter trägna mödor stod utanför en liten port, porten till Mosebackes då högst tarfliga värdshus. Man steg in och befann sig på en gräsbevuxen gård, kringgärdad af flera famnars höga plank i vester, norr och öster, men såg ingenting mer än den blå himlen omkring dem. På gårdens högra sida stod ett rödbrunt trähus, dit en stenlagd gångstig ledde snedt öfver gräsmattan; det var värdshuset. Kring brädspel och glas der inne >sutto förståndige män», som Bellman skulle hafva uttryckt sig, och som sällan underläto att med en viss medlidsam nyfikenhet betrakta främlingen, när han hvarken begärde toddy eller biffstek, utan endast nyckeln till trädgården. Tillträdet dit måste nämligen begäras särskildt och betalas. En kyparegosse eller tjenstflicka fick tillsägelse att följa med och öppna porten.

När den slogs upp — fortfar Georg Scheutz i sin skildring — var emellertid utsigten lika öfverraskande då som nu; endast terrassen befanns ännu sådan som naturen danat den — en tvärbrant klipphylla med en gräsplan jemte några träd ofvanpå, och nedom denna iittestupa den s. k. trädgården — en liten kryddtappa i den fuktiga skuggan vid klippans fot, dit husets invånare kunde klättra ned på en mot bergväggen upplyftad trappstege. De enda anstalter man vidtagit till de här sällsynta gästernas trefnad utgjordes af en stadig ledstång utmed bråddjupet, efter den vanliga modellen vid landsvägs-gropar, och några på gräsmattan under träden utstälda små bord med

’ Stockholm, phiiosophisk, satirisk och poetisk mtllning. Första häftet. Stockholm 1S23. iAJ C&ttA-J'rx-Cbänkar omkring. Men detta var nog (or de få, som på den tiden brydde sig om att stiga hit in.

Georg Scheutzs skildring innehåller troligtvis ett minne från hans första tid i Stockholm (han var född 1785 och kom till Stockholm 1812), hvarför det är antagligt, att beskrifningen öfver Mosebacke gäller ställets utseende före den förskönande liofkällarmästarns tid. Den lilla värdshusbygnaden stod dock qvar mycket länge efter den tiden.

Värt eget minne räcker ej till för att bekräfta Georg Scheutz s lika lifliga som trovärdiga skildring, men nog kunna vi erinra oss den tid, då Mosebacke trädgård, oaktadt de Lundmarkska försköningarna, var en temligen tarflig förlustelseplats, der man dock hvarje söndag samt en eller annan hvardag mot måttlig inträdesafgift fick höra musik af biåsinstrument, hvilkas toner utgingo från en liten läktare på taket af ett särskildt, i trädgården beläget litet sclnveizcri och för öf-rigt skallade långt öfver sjön och Skeppsbron. Dä och dä uppträdde äfven någon konstmakare i trädgården.

Det var först för trettio år sedan som Mosebacke började åter snyggas upp. Den 2 Maj 1850 såldes stället af traktör Rydbergs arfvingar till handlanden C. A. Wallman, den redan från 1840 talet bekante folkförlustaren, hvilken genom de af honom tillstälda lustfärderna till Norsborg och Skärholmen med flera vackra ställen pumpade mera luft i stockholmarne än de kanske någonsin förut fätt i sig. Han gjorde ganska kostsamma anläggningar, uppförde en stor öppen danspaviljong och en täckt sommarteater, en karusell, en hjulgunga och ett par musikläktare, en schweizeribygnad med veranda, m. m.

Den 16 Augusti 1850 öppnades den till Tivoli förvandlade Mosebacke. Under återstoden af den sommaren samt hela den följande gåfvos konserter der flere gånger i veckan, och folknöjen af lika oskyldigt, som muntrande slag omvexlade med musiken. Inträdes-afgiften var 8 sk. banko. Vanligtvis började nöjena med en konsert-afdelning, ofta utförd af någon af gardens musikkårer eller af Schnöt-zingers orkester. Efter första afdelningen visades kanske en Pas anglaise af »lilla Louise», en Grand force tour (vi skrifva såsom det stod tryckt på affischen) med »flera nya förändringar och två gossar pä fotterna», en Globusdans fotproduktion och till slut den Stora Ascensionen — allt detta på lina. Så kom åter en konsertafdelning med Auber och Meyerbeer och Lumbye, Bellman icke att glömma, och när det var slut på föreställningen i trädgården, gick man in i sommarteatern och såg en eller annan pantomim, med eller utan balett. Inträdet till teatern betalades särskildt, liksom till balen i dans-paviljongen samt för begagnandet af karrusellen, hjulgungan och skjutbanan, men för fyrverkeriet erlades ingen extra afgift, och ett fyr-vcrkcri måste man naturligtvis ha, åtminstone på dc riktiga fcstaft-narne. Det var alltid ett ganska gladt lif, och Mosebacke var under några år en verklig förlustelseort.

År 1852 nedrefs det gamla trähuset med sin lilla källarsal, och grunden lades till Södra teaterhuset. Skådebanan i det nybygda huset öppnades den 20 November 1853 af J. W. Wesclius och R. G. Broman såsom föreståndare och kallades då »Nya teatern på Mosebacke», men snart endast »Södra teatern».

Natten mellan den 26 och 27 Augusti 1857 förstördes Södra teatern (L. Zetterholm var då direktör) genom vådeld, som hade börjat i ett litet trähus i Hökens gränd, andra egendomen vester om teaterhuset, och spridde sig till flera andra der intill liggande trähus. Vinden, häftig sydvest, förde lågorna till teaterhuset, hvilket jemte omkring tjugu egendomar, såväl trä- som stenhus, nedbrann. Ett tiotal egendomar skadades dess utom. Mosebackes öfriga förlustelselägenheter och trädgård tyckas dock icke hafva lidit af elden.

Men den företagsamme och ihärdige Wallman lät icke modet falla. Efter ett par år stod ett nytt, ännu ståtligare, efter arkitekten J. F. Åboms ritning, af byggmästaren Atterberg uppfördt teaterhus på det förras plats, och den 1 December 1859 invigdes det af Zet-terholms skådespelarsällskap.

* *

*

För femtio år sedan egde Stockholm icke många offentliga förlustelseställen i fria luften. Mosebacke hade då ett af sina minst fördelaktiga skeden. Något Tivoli kände man icke till. Humlegården stred också mot ogynsamma förhållanden för tillfället. Kungsträdgården var förvandlad till Karl den trettondes torg. Djurgården var det enda ställe, der man kunde njuta sin frihet en vacker sommarafton, men det var icke tillräckligt. Man behöfde någon

lustgård inom stadens område.

Då uppstod »parterren», och man tyckte, att han fylde ett länge kändt behof. Man var riktigt stolt öfver de stora framsteg som Stockholm gjorde. Parterren vid Nya bron kallades den nya anläggningen. Norrbro var väl sina trettio år snart, norra delen ännu äldre, men kallades likväl fortfarande »Nya» bron till skilnad från den Norrbro som i århundraden utgått från Mynttorget för att öfver Stora och Lilla Stockholmen hinna Malmtorget vid hörnet af Grills hus, f. d. Tor-stensonska palatset, som 1783 köptes af Sofia Albertina.

Af det slägte som nu lustvandrar i Strömparterren är det icke många som kunna minnas, huru stället såg ut för femtio år sedan,och ingen af de nu iefvande har sett den gamla Barkareholmen, hvilken var, åtminstone till en del, upphofvet till t parterren >. Hvem tänker nu på Slagtarhusbron, den gamla träbron som började vid stranden, nedanför slottets nordöstra sida, der den kungliga vedgården låg, gick på sned i nordvestlig riktning till Helgeandsholmen, krökte sig der och kom i mera nordlig fram till torget, midt emellan en blötfiskbod och en qvarn? De som nu förfriska sig i Strömparterren hafva kanske knapt hört talas om det stora slagtarhuset som låg der i äldre tider, hela det i strömmen utbygda qvarteret, med våghus och fiskarehamn och »Skoport», skomakareembetets gemensamma försäljningslägenhet, sedermera flyttad till vindsvåningen i embetets hus vid Slottsbacken, ett helt stort bråte, något förskräckligt skräpigt, men lifaktigt i köpenskap och omsättning för dagens nödtorft.

För femtio år sedan var allt detta bråte försvunnet. Om Barkareholmen hörde man ej talas. Men den lilla platsen nedanför Norrbro — Nya bron — var en upplagsort för fiskredskap, bygnadsvirke och annat af ännu mindre snygg art. År 1831 uppstod fråga att der anlägga en promenadplats med planteringar, och året derpå upplåts promenaden åt allmänheten, hvilken icke underlät att deraf begagna sig. Man uttryckte sin stora fägnad öfver anläggningen och prisade öfverståthållaren, frih. Sprengtportcn, samt stadsarkitekten, öfverstelöjtnant Lidströmer, och trädgårdsmästaren, direktör Lundström, hvilken sist nämde icke velat mottaga någon betalning för sitt besvär, men i stället fick ett kaffekök af silfver, värdt 200 rdr banko.

Det fans just ej mycken skugga i den nya anläggningens början, men popplarne sköto dock snart i höjden, och medan man väntade på att den lilla parken skulle varda fullfärdig, höll man sig till schweizeriet, och detta vardt snart hufvudsak på förlustelseorten. För-friskningar skulle man naturligtvis hafva, hvarför anläggarne genast tänkte på en »schweizeributik», som det då hette. Man ämnade för det ändamålet uppföra en byggnad af trä, men då kongl. maj:t icke fann en sådan lämplig, inrättades mellersta brohvalfvet till »butiks eller konditori, i hvilket dock icke skulle få finnas några starka drycker. Dessa läto likväl ej vänta på sig. Hofkonditorn A. C. Behrens vardt »schweizeributikens» förste innehafvare och betalade under de första åren 150 rdr banko i ärligt arrende till staden, men från 1838 måste han erlägga 1,400, hvilken summa under hans efterträdare småningom betydligt ökats.

Sedan man tänkt på förfriskningar, började man äfven tänka pä namn åt den nya parken. Parterren vid Nya bron fick han länge heta, men det var för långt och bara »parterren» ej nog betecknande.Strömparterren fans lämpligare, och det blef också namnet. Några af kungahusets vänner och kronprinsessan Josefinas beundrare ville belöna den nya anläggningen med namnet Joscfinalund. en stor ära för en liten plätt jord i Norrström; men så populär kronprinsessan än var, blef namnet dock aldrig populärt och försvann snart.

Bland dem som under Strömparterrens ungdomsår flitigt infunno sig der voro många unga, glada garnisonsofficerare, och på den afbildning af stället som vi från den tiden här införa (fig. 46) höra de allra flesta personerna till nämde klass. Längst till venster i förgrunden, från åskådaren räknadt, står en Montgommery, kapten vid Topografiska kåren, och i samtal med honom då varande löjtnanten vid Svea artilleri, sedermera majoren af Kullberg (under många år ordförande i artisternes och literatörernes pensionsforening). Vid bordet till höger sitta, från venster till höger räknadt, då varande löjtnanten vid Svea gardet, nu mera öfverintendenten F. v. Dardel (planschens tecknare); löjtnanten Leonard Reuterskiöld vid Göta artilleri, n. m. pensionerad öfverstelöjtnant; Erik af Edholm, löjtnant vid Andra gardet, n. m. kungl. teaterdirektör; grefve J. A. Cronstedt, löjtnant vid samma regemente, ordonnansofficer hos Karl Johan, känd karrikaturtecknare, gick sedermera i rysk

tjenst. Bakom af Edholm sitter (i uniform) löjtnanten, grefve Sven Lagerberg, n. m. generallöjtnant. Till venster om bordet och ungefär midt på planschen synes en då mycket bekant, ofärdig silhouettklippare. I bakgrunden sitter (i uniform) vid ett bord nedanför trappan majoren Dreyer, bördig från Ilannöver. Något bakom v. Dardel är uppassaren Kalin (sedermera värdshusvärd, senast pä Mosebacke, nu mera vinhandlare) i fart med den stora piskan, en af Strömparterrens då varande märkvärdigheter och som höll alla näsvisa hundar på afstånd. Till höger om Kalin visar sig profilen af d. v. löjtnanten vid Andra gardet Ehrenhoff, erhöll sedermera majors afsked och vardt postmästare i Visby; vidare till höger (i uniform) Bror Munck, löjtnant vid Svea gardet, och hof-konditorn Behrens sjelf; till höger om Behrens, fortfarande från åskådaren räknadt, löjtnant G. Fleetwood vid Svea gardet (också i uniform), nu öfverste för Bohus regemente, och allra längst till höger, innanför glasväggen, sångaren Belletti.*

Det var en del af den tidens unga och glada Stockholm. Bland de nämda hafva Montgommery, Dreyer, Ehrenhoff, Munck, Behrens och Cronstedt samt sannolikt också den ofärdige silhouettklipparen lemnat det jordiska, under det de öfrige äro nästan alla i full verksamhet, men kanske icke så ofta nu som förr synas i Strömparterren. Denne är likväl mer befolkad än någonsin förut. Efter Behrens • Italiensk opernsängnre, nnst.äld vid k. teatern i Stockholm 1839—J844.

Citw/it Stoeklislm.

8död, 1854, öfvertogs »butiken» af August Davidson som innehade rättigheterna till 1867, då de öfverlemnades till konditor Lagergren, efter hvilken de innehafvas af Magnus Davidson.

* *

*

Barnhusgårdcn var en i gamla Stockholm väl känd förlustelseort. Med den benämningen afses icke den inom Stora Barnhuset liggande gården, utan hvad som sedermera motsvarades af Trädgårdsföreningens park vid Drottninggatan på en Stora Barnhuset tillhörig tomt. På den gården fans en rund träbygnad. Der uppträdde konst-beridare. Der förevisades vilda djur. Der spelades också komedi.

Se här en konstberidaraffisch* från slutet af förra århundradet:

®cb fmit§ Äoitgl.

9dlcniåbigjlc Privilegium

i boa StjorSbog ben 15 3amtcm 1795 Miftwt för förflo oöngtn uppfört»

(?n ftor 9Hbtting& od) iffioltiflcrimi&tørcercicc

i ftort galopp.

Öerr Lailson, mibt&erömb fonftribare, primitegicrab nf äiffifliga utlänbffo våf, bär (jon blifttrit ärfättb för ben pppcrfla fonftribare i Europa, fä tuäl för fin roighetS ffttll, fom för filta fKiböfningarö flt)rfa (i fpuilfa affeenben fjait äfroen fmiefrar fig ntcb ail toara ben citba fom (an utföra bem) får nu ben äran, att jämte tyda fitt fäQffap giftoa ben förfta Representationen af bera§ Exercise. de ffola bentöba fig att titt* frcbSftätta Wttmänbeten genom iä omanliga ribfonfter, att man tuerfligen mäftc fe bem för att (unna tro bem. van ber allmänheten att uppffjuta fitt omböntc bärom, till beR ben fjälf marit åft)iia*tutilnc titt bera§ fficfligljet. 3or öfrigt år fterr Lailson ej man att utbeta Gasconnder, för att braga titt ftg en mängb af äflåbarc.

Vide & Crede.

©Sercitieme ffola ftutaS ntcb en fontiff feen, förcjtäflanbc Don Qvichotts ©apen-bragare od) IjanS f)åft.

'Början ffer fl. precis 5.

©täflcna§ pris: ftörfla Cogcrna 24 ffiflingar " Sfnbra " 16 "

" ©afleriet 8

JRibpTatfen är boS #crr J. Wcssman pa drottninggatan och ®arnbu8fättarcn, uti en betädt tKibbana, fom Ijan enfom bärtitt låtit uppbtjgga, ntcb trennc råber Loger, bär l)tvar od) en fan fitta ganffa bcqmäniligt.

Under många af de näst följande åren uppträdde dylika sällskap på samma ställe. Den 19 Oktober 1804 visade sig der -> Kejserlige

Finnes i k. biblioteket.Wienske och Kongl. Preussiske Privilegierade Konstberidaren Louis Chiariny från S:t Petersburg> med sitt sällskap, bland hvilket De-moiselle Chiariny d. y. visade »sin fermité till Häst», och Demoiselle Chiariny d. ä. hoppade öfver en hatt.

Om Barnhus- eller, såsom platsen också kallades, Barnhuskällarc-gården var upptagen, tyckas konstmakarne hafva fatt tillflykt i åldermannen Abraham Westmans hus, »i hörnet af Drottninggatan och Adolf Fredriks kyrka», der nu vetenskapsakademiens hus ligger. Der visades bland annat Ombres Chinoises samt »ballett af underjordiska andar». Och allmänhetens skädelystnad läckte till, äfven på den tiden. Den 21 April 1813 öppnades i ridhuset på Barnhusgården Nya Komiska Teatern, hvars styresman var Isaak Dc Broen, son till Abraham De Broen, som är 1795 hade fått privilegium pä Djurgårdsteatern. Isaak De Broen fortfor att innehafva Djurgårdsprivilegiet, men hade 1810 af kungl. maj:t erhållit personligt privilegium för sig och sin hustru att hålla teater äfven inom hufvudstaden, dock med vissa inskränkningar.

På Nya komiska teatern gafs 1814 en prolog i anledning af freden i Kiel samt andra stycken som icke hörde till det egentliga lustspelet, såsom Kotzebues skådespel »Den besynnerlige eller Oskuldens upprättelse», »Grefven af Burgund.', »Korsikanerna», m. fl., men for öfrigt samme författares komedier »Brandskattningen», »Byn i bergen», »Menskligheten vinner processen-, m. fl. Kotzebue tyckes hafva varit flitigt anlitad. Bland de spelande var mamsell Carolina Sofia Richter, då 21 år gammal och som året näst efter fick anställning vid den kungliga scenen, der hon stannade ett halft århundrade och hette fru Bock. Den 18 December 1813 hade hon recett på Nya Komiska Teatern, och då infann sig mycket folk på Barnhusgården. Teatern höll sig likväl icke uppe längre än knapt ett år eller till kort före Isaak De Broens död, som inträffade den 2 Maj 1814.

Skådeplatsen på Barnhusgården öfvergick då till föreställningar af mindre dramatisk art och fortfor dermed ganska länge. Före, under och efter hvar och en af dessa föreställningar hade åtminstone den manliga delen af åskådarne tillfälle att förfriska sig på den gamla Barnhuskällaren, ett redan under förra århundradet mycket besökt värdshus, som i synnerhet under källarmästaren Eric Hergemander pä 1720-talet stod i anseende hos Stockholms borgare. Det lilla gula trähuset som innehöll källarlägenheten nedbrann 1844 på våren, och ur dess aska reste sig Phcenix, den nya, mera tidsenliga Barnhuskällaren.

* *

På den gamla Barn-huus-Kiällarens förlustelsegård skapades en ny lustgård i Trädgårdsföreningens fark, af hvilken en del anlades redan 1838—1839 af föreningens då varande trädgårdsmästare Ha-berkorn. Föreningens växthus uppfördes år 1842 efter ritning af foreningens trädgårdsmästare, direktör Daniel Muller.

Redan sju år före den gamla Barnhuskällarens brand ingicks öfverenskommelse med konditorn August Davidson, hvilket kontrakt sedan ofverflyttades på dennes bror Wilhelm Davidson, om uppförandet af de två paviljongerna vid Drottninggatan. Dessa begränsade på hvar sin sida den plats der det gamla rid-, teater-, och menagerihuset stått. Af dessa paviljonger användes den södra till kafé och den norra till baler samt dramatiska föreställningar. Weselius uppträdde der med sin trupp hösten 1852 och i början af 1853. Bal-lettmästaren Selinder hade der sin barnteater under November 1858 —Maj 1859 samt sin elevteater från Oktober 1859 till slutet af Januari 1861, då den flyttades till Ladugårdslandsteatern. Bägge paviljongerna hafva under senare år användts till att förvara en del af d:r Hazelii Nordiska museum.

Trädgårdsmusiken hade länge funnits, i Humlegården, i Kungsträdgården, på Mosebacke, slutligen äfven i Strömparterren samt på ännu flera ställen; men det hade dock alltid varit i ganska blygsamt mått. Wilhelm Pavidson började i större skala, och i Trädgårdsföreningens park, som han fått upplåten for sina conccrts n la Mnsard, gåfvos instrumentalkonserter i fria luften. Musikdirektören Schnöt-zinger** hade kommit hit från

Tyskland, såsom orkesteranförare vid Guerras konstberidartrupp, spelade en god fiol och satte lif i spelet här i staden. Davidson m. fl. begagnade sig af honom. Snart kom Weller, en annan musikdirektör, den förres landsman, och hjelpte till af alla krafter. Våra inhemska musikanter ville ej stå efter tyskarne, och så började man göra stor trädgårdsmusile om somrarne och stor offentlig dansmusik om vintrarne, i Kirsteinska huset, i De la Croix' salong, litet hvarstädes. Det gick i stor skala, i stora massor. Man trängdes om vintrarne i De la Croix' salong och ännu mer om somrarne i Trädgårdsföreningen. Man skulle höra »kolossala tonmålningar», t. ex. Slaget vid Liilscn 1632, stor historisk-musikalisk målning (komponerad af C. G. Grahl, utförd af 80 musici, med »briljant fyrverkeri samt bengaliska eldar*). Det var ett haf af eld och af toner med kanonskott, och der flöto floder af punsch.

• Svenska Trädgårdsföreningen stiftades, på forslag af lifmedikus af Pontin, ftr 1S32.

*• Född i Wien 1816, utnämdes efter några års vistande i Sverige till mttsikfiire-stdndare vid Vestgöta regemente, afled i Stockholm den 27 Februari 1S65.— Skola vi icke hellre dricka öl? sporde en fosterlandsvän som var bryggare. — Öl är mycket helsosammare, det vill säga bayerskt öl, brygdt i Stockholm, och med musik till.

Bryggaren var f. d. löjtnanten Rosenqvist af Åkershult. Det var år 1847. Han öppnade ett förlustelseställe i Beyers trädgård i det stora qvarteret med samma namn som ligger mellan Götgatan, Stora Bondegatan, Tullportsgatan och Sandbergsgatan. Ingången till trädgården var från Tullportsgatan. De flesta stockholmare trodde, att trädgården kallades den bnyerska och fått sitt namn efter ölet, då han i sjelfva verket var uppkallad efter en Beyer. Der skulle nu ett nytt folklif utveckla sig under inflytande af det då i Stockholm nya bayerska ölet; men stället var alltför aflägset, till och med för södermalmsbor. Beyers trädgård fick såsom offentlig förlustelseort ej lång lifstid, och ej heller hoppet att i stället för punsch och toddy kunna införa öl, hvilket man inbillade sig skulle vara så helsosamt. En riktig »Biergarten» har aldrig kommit till stånd i Stockholm.

* *

•*£

Stadens invånare, äfven de som bodde på Södermalm, gingo hellre langt bort på Norr än de stannade vid Södra Tullportsgatan. Man har alltid haft dragning åt stadens norra delar, ända från den tiden man lekte på S;t Clara gärde eller då man roade sig med båtpartier pä Träsksjön. Man brydde sig derför ej heller om Beyers trädgård, utan fortfor att besöka Trädgårdsföreningen. Enskilda lustpartier hadc man visserligen redan i äldre tider gjort till ställen söder ut från Stockholm, i synnerhet till dem som egde värdshus, såsom Liljeholmen, Gronbrink, Snickarkrogen, m. fl., och då »sommarnöjena» började varda allmänna, slog man sig med förkärlek ned vid Liljeholmsviken, på Gröndal, Löfholmen och Charlottcndal, der man tyckte sig finna det »verkliga landet» som man förut inbillat sig skulle vara på Djurgården. Men lustpartierna norr ut voro ännu talrikare, sannolikt emedan värdshusen der voro flera.

På den nya Roslagsvägen, icke den som gick öfver Ladugårdslandet, träffade man Surbrunns värdshus, Claes på Hörnet och /«-gemarshof redan innan man kom till tullen. Strax utanför tullen hade man Albano, ej långt derifrån »Första Torpet» eller Kräftriket, vidare Ålkistan och Stocksund,

På vägen genom Norrtull kunde man rasta vid Barnhuskällaren, Hon Bijou i Kungsbacken (nu fransk skola med katolskt Jcapell, rysk kyrka o. s. v.), sedan flyttad ned på Norrtuilsgatan, Tre Liljor vidsist nämda gata samt vid åtskilliga »våflelbruk» med färskölsförsälj-ning, innan man på den förskräckligt dåliga stenläggningen hann tullbommen, der >besökarne. af inrikes tullbevakningen fritt släpte hvar och en ut, men voro mycket noggrannare i sina iakttagelser, när man åter skulle begifva sig in till staden. Utanför tullen hade man att välj? mellan Stallmästargårdcn, Norrbacka och Hagalund, så vida man ej ville fortsätta ända till Jiirfva och Ulriksdal samt, ännu längre bort, till Silfvcrdal. På 1840-talet — och äfven senare — fans också ett litet schweizer! vid Observatoriiplan, det s. k. Bernhards-berg, som lockade med åtskilliga frestelser, bland andra ett fortuna-spel, sådant som då roade kunderna pä de flesta schweizerier i Stockholm. *

Djurgården var dock en mäktig medtäflare till förlustelseställena på norra sidan, men så uppstod Norra Tivoli, och då trodde Norr-tullsgatan sig hafva vunnit öfvertaget. Köbenhavns Tivoli hade öppnats 1843, och svenskar som besökt det hemkommo med varma lof-ord öfver allt det märkvärdiga och roande som de der skådat. Tivoli-idén hade äfven djupare betydelse, såsom en skilnadsutjemnare mellan olika samhällsklasser, och den idén tilltalade mången.

Fem år efter början af det Köbenhavnska, i Juli 1848, öppnades det första Tivoli i Stockholm, det vid Norrtullsgatan, på den tomt, der nu det stora stenhuset med n:o 19, A, B och C reser sig och stoltserar öfver tivoli-idéns förgänglighet i vårt samhälle. Det var dock en tid, i synnerhet våren 1849, då Norrtullsgatans Tivoli (fig. 47) var ganska talrikt besökt, då der gåfvos konserter 1“ flere afdelningar, och Mozart fick vara med bland Lumbye, Weller och Lanner, men der man i synnerhet ståtade med Hols und Bleck, stort potpourri al Lanner. Vanliga tivoli-nöjen bestodos äfven, fastän mot särskild afgift. Man hade der kosntorama, ornithobalaja (fägelskjut-ning), karuseller, vertikal-, båt- och slänggungor, och man dansade i en ganska stor salong. Men härligheten räckte icke många år, och detta Tivoli måste stänga sina portar.

Mest dertill bidrog kanske öppnandet af Djurgårds- Tivoli. Det låg icke vid en vanlig gata, utan på sjelfva Djurgården, Stockholms älsklingsort under den vackra årstiden, midt i en förtjusande natur, och borde således kunna locka mera folk. Platsen hade köpts af färgaren Marino, en mulatt, hvars namn gått till efterveriden för en pä ett annat område högst nyttig uppfinning. Han utlöstes af ett bolag, och snart var det nya Tivoli färdigt samt öppnades den 5

• Fortunnspclct fans här redan i förra århundradet. J. C. Linnerhjclm nämner i sina »Bref under resor i Sverige», tryckta 1797, att ett sådant spel fans i trädgården vid Täcka Udden på Djurgården.

Aug. 1850. Der bjöds på tivolinöjen af alla slag, och allmänheten infann sig strax för att njuta af dem. Musik fattades naturligtvis icke. Inträdesafgiften var i början 8 sk. banko. Stora = karnevalsfester» voro ej sällsynta, anordnade af Charles och Frangois Rappo, och då gjorde Antonio Bono den »förfärliga promenaden genom luften», på lina från marken till högsta toppen af rutschbantornet. Charles Rappo företog »luftfärder på den höga väderqvarnen». Antipoden Homuth besteg en upprätt stående mast, på hvars skarpa spets han stälde sig på hufvudet oeh försvann i fyrverkeri, men kom igen i bengaliska eldar. Skulle det vara riktigt storståtligt, så fick inan höra skildring af ett fältläger på Ladugårdsgärdet, stor militä-risk tonmålning af P. Streck, kungl. bayersk musikdirektör. Hela

Fin. 47. Tivoli vid Norrtullsgntan. Efter ett intradttkort.

stället lyste dä i »orientaliska och bengaliska, eldar, utom den vanliga upplysningen.

Samma år som Djurgårds-Tivoli öppnades, uppkom eldsvåda der vid Josefinafesten, och Liphardts vaxkabinett, som der förevisades, smälte ned. Skadan på sjelfva Tivoli var dock snart botad, och nöjena fortsattes, i det Tivoli ett par dagar derefter åter öppnades med en karnevalsfest af gamle Gautier. Men »tivoli-idén» tycktes ej heller här vilja utveckla sig till något folkbehof: förlustelsestället i sin ursprungliga form upphörde och öfvergick till det inskränkta mått, hvaruti det ännu finnes. Med det nu varande Tivoli pä Djurgården har gamla Stockholm ingenting annat än en del af sjelfva platsen gemensamt.

Under det man försökte med Tivoli i stor skala på ett par ställen samt här och der bjöd på en och annan del af tivoli-förlustelser, fortforo flera musikträdgårdar och äfven nya uppstodo. En sådan öppnades i Grubbens trädgård på Kungsholmen, vid Reparebansga-tan, på den »Lenmarkska possessionens» grund som först bebygts af Tepslagaren Nyman och i slutet af förra århundradet egdes af kommerserådet af Grubbens samt der Gundbergska fabrikens bleck-och plåtslageri nu är. Kungsholmen hade i äldre tider icke helt och hållet saknat offentliga lustträdgårdar bland de många enskilda sådana som funnos på ön. En stor lustpark var på 1600-talet Karl Bondes trädgård, som låg vid den nu varande Trädgårdsgatan, midt emot den Piperska egendomen, sedan och ännu kallad »Piperska Muren». Karl Bondes trädgård tyckes dock snart hafva upphört såsom offentlig

förlustelseplats och var åtminstone i medlet af 1700-talet en till Piperska egendomen hörande köksträdgård.*

Det antages vara på dessa trädgårdar, som psalmisten, erke-biskop Haquin Spegel syftar, då han i » T h c t öpna Paradis» utbrister:

Thcr Munekars I.äger war i forna Påfwe dagar,

Ther är nu Konuugs-holm, then Man så härligt lagar På mycket kånstigt sätt, at ther nu föga sten,

• Mcti skiöna örter syns på mareken jämn och ren.

IIwar fordom Tall och Grann på skarpa Bergen wuxe,

Thcr är Orangeri, ja, hwnr man täckes koxa,

Så finnas rara trää och mycken främmnd frucht,

Som giör et stort behag medh smak, och färg och lucht.

I sjelfva det grefliga Piperska huset hade »konstmakare» till allmänhetens förlustelse slagit sig ned. Af en gammal affisch från 1761 finner man, att den 13 Januari nämda år skulle Nord-Holländske konst-mästaren Balthasar Siegerist samt Holländska konstmäslarinnan med samma namn visa sina i »Physikalisk-Mekaniska, Hydrauliska och Metamorpheserande Vetenskaper» bestående konster.

Öfriga förlustelseställen på Kungsholmen nämnas dock icke, så vida ej till sådana skulle räknas det värdshus, som låg der »Södra tegelbruket förut varit beläget» och tillhörde Barnhuset samt kallades Rålambens Hoff eller det värdshus som kallades Förderfvet och låg bortom Stadshagen, »norr om fältmarskalken gref G. Horn, nederst in till rännelen, och öster om torpet intill bergen» * samt sedermera källaren Mäster Anders. Inga andra höras af förr än Grubbens

O. J. Cjöding: Kongsholms Minne. Stkhlm 1754.trädgård började sina aftonunderhållningar på 1840-talet, hvilka dock snart åter upphörde.

Ungefär samtidigt med den senast nämda öppnades musikaliska aftonunderhållningar i fria luften i den gamla Kirsteinska trädgården som hörde till det hus vid Clara Strandgata hvilket hofrättsrådet Ar-gillander år 1808 köpte af majoren Kirsteins arfvingar, men som bibehöll de förra egarnes namn och der under många år baler, maskerader, teaterföreställningar o. s. v. samlade det unga och glada Stockholm samt der musikaliska akademien, efter att först hafva bott

Fig. 48. Montagues Russes pä Djurgården 1830.

i Riddarhuset, sedan vid lilla Nygatan, i hörnet af Tyska Brinken, samt derefter i arfprinsens palats, inhystes ända till dess akademien fick sitt eget hus. Trädgården var belägen på den del af nu varande Centralstationstorget som ligger nedanför Clara Vattugränd, fordom Lappgränden. Det var vid de musikaliska aftonunderhållningarna i Kirsteinska trädgården som eklärering med färgade lyktor <t la Tivoli först infördes i Stockholm.

Smaken fick en annan riktning. Så väl de gamla musikträd-gårdarne, som Tivoliförsöken öfvergåfvos allt mera för att slutligen lemna plats i allmänhetens tycke för Hasselbackens stora middags-och aftonkonserter, Berns salong innan och utan, Blanchs kafé o. s. v., och dermed är det slut pä gamla Stockholm inom det området.En förlustelse hvilken också tyckes helt och hållet höra till gamla Stockholm och som icke återkommit under de senare årtiondena var de is-rutschbanor hvilka under namn af Montagnes Russes lockade allmänheten och af hvilka en stor pä Djurgården i synnerhet drog mycket folk till sig på 1830-talet (fig. 47). En sådan rutsch-bana fans äfven i Humlegården.

De gamla förlustelseställen vi här sökt skildra för att dermed i vår män bidraga till kännedomen om forna tiders lif i Stockholm hafva varit i synnerhet de i fria luften jemte några fä med dem förenade teatrar inom hus. Öfriga teatrar hafva i F. A. Dahlgren funnit en skildrare, med hvilken ingen annan torde kunna mäta sig. Förevisningar af annat slag höra till följande kapitel.Gatmusik och Folknöjen.

Galans toner oeh gat musiken. — Marktschreier. — Forevi såre.

Skogen har sina visor och fjcllet sina låtar, men äfven gatan har sina toner; om de också icke åro af samma omedelbara natur

är utan tvifvel förhållandet med brandvakts- och väktareropen. Reglementet ålägger vakten att ropa; denne finner det lättare att sjunga och derför sjunger han; möjligen behöfver han en längre tid på sig innan melodien tränger fram och hinner stadga sig.

I Jakobs församling voro, som bekant, ända in till senaste åren, tutningarne från tornet förbjudna, och i deras ställe rop anbefalda. Melodien, om man ens kan kalla den så, som härvid begagnades, hade antagit den enklaste form och skulle nogast kunna uttryckas så:

Den rör sig pä två toner, men är i all sin enkelhet ursprunglig eller komponerad af väktaren, och dess rytm sammanfaller med ord-accenten, något som icke lär alltid vara fallet med konstmusiken. Något mera utveckladt finna vi väktarropet i Upsala domkyrkotorn.

Der har en mera musikalisk väktare varit framme, och der är redan utbildad melodi. Sin högsta blomstring torde dock denna väktaremusik ha nått i ett

som de förra, hafva de dock delvis behofvet såsom kompositör. Så

Väktar-rop från Jakobs kyrktorn.

Kloc - kan är ti - - o sia • gen.

Väktar-rop från Upsala domkyrkotorn.

Klo-ockan är ti - - o sia - gen.brand, frän tjuf-vars hand kloc-kan är ti - o sla-gen.

Detta är fullt folkvisa, diktad och komponerad för ändamålet. Så är äfven förhållandet med sotarton, pålkranston och grundläggarton, hvilka vi förut meddelat, och foga vi ännu härtill

Ton vid spåntpålning med docka.

Här går ett, här går två, här går tre och här går fy - ra, femman slår. Här går sex, här går sju, här går åt - ta, här går ni - o, ti - an står.

Men så kommer en annan art af toner, hvilka varit i säck innan de kommit i påse och hvilka troligen äro hemtade antingen från scenen eller ur visboken och sedan tillämpats vid arbetet. Sä upptecknades i Stockholm 1850 följande

Bergsprängarvisa.

Mi - i - ins du den der lå - ga ko - jan der du ge-noin fönstret kröp. In - in - te mins jag den der ko - jan Al-drig jag gc-nom fönstret kröp.

Hej fal-lal- le-ral -la Ilurra så Hurra så Hej fa - ral - le-ral - la Hurra så.

Detta är en ren kuplett eller visa komponerad i helt annan afsigt än den att underlätta en bergsprängares arbete och återfinnes i 1'ilikromen efter uppgift från Vestergötland. Samma är äfven förhållandet med en vid Röda Bodarnes forna kalkskutor upptecknad

• 1850, 51. Uppteckmad för detta arbete jemte flere andra af herr Willehnd Lindström.

Nattvaktsrop i en sjögård på Kungsholmen. *

Kloc-kan är ti - o sla - gen Gud be - va - re vår stad från eld ochLossnings-visa*

hoj — — — — — — — — "sjung fal - lc - ral - la - ral - la - rej! Detta må endast antydningsvis nämnas om gatans toner, ty tili att gifva sig in på den stora litteratur som under namn af skillings-

Fig. 49. Musikanter pX isoo-tnlct. Efier OI. Magni.

tryck gått ibland stadsbefolkningen, är icke i öfverensstämmelse med vår plan, och ett sådant arbete väntar ännu pä sin man.

Vi öfvergå derföre till gatans musikanter. Dessa äro urgamla; Rimkrönikorna känna pipare och trumbarc som ströfvade omkring och uppträdde på bröllop och andra fester. Lagarne ha bestämmelser om sLekare then sum med Gigu ganger, eller med Fidlu far, eller Bambu». Den på upplysningar outtömlige Olaus Magni meddelar ofvanstående afbildning af dem (fig. 49). Man kan tryggt påstå, att de funnits i alla tider, om ock icke många af dessa armes namn gått till efterveriden.

Bellmans figurer lemna vi å sido och skola i stället sysselsätta oss med några, hvilkas tillvaro är fullt bekräftad och hvilkas konterfej blifvit bevarade.

• Återfinnes deremot icke i Filikromcn. Orden riro delvis for grofvn ntt Älergifvn-.

Vo - re jag i flic-kors klä-der sjung fal - le - ral - la xal - la * lej.

— — — — — — — sjung fal - le - ral - la lal - la - lej! o •Om Lars CoUing eller Blinde Collingcn, som han på det portratt hvilket finnes i kungliga bilioteket kalias (fig. 50), vet man tilis vidare icke mer än följande:

Bellman säger i inledningen till Fredmans Epistlar om Christian Wingmark att han »egde i proportion samma skicklighet på flute-douce som den ännu lefvande blinda virtuosen Colling». Han blåste således flute-douce och var blind. Men han gjorde också visor. En

sådan tryckt (»i är») 1776 bär följande titel:

»Föreställning Til Menigheten Öfver det våld-samma Mord, som föröfvats uppå Tull-Besökaren Anders Wiberg, I December Månad är 1774. Samt Torparen Eric Jacobssons Och Bonden Carl Hind-richssons Dom, At med Tärningkast spela om lifvet, som skedde i Stockholms Läns Lands-Cancellie, d. 21 November 1775 — uppå hvil-ka lotten föll på Eric Jacobsson, som i följe deraf kommer at undergå dödsstraffet d. 10 Januarii 1776 pä Wärmdö Afrätts-Plats». I slutet står: »Författad af den till Synen olycklige Lars CoUing». Af de 21 stroferna meddela vi den första som prof på hans författarskap:

Mcd-mcnniskor! lät oss betrakta Den grymhet som på Wärmdö händt,

Där bittra uti arghet wnkta Uppå en Man hwars kall war kändt; besökare hans karaclär Uprctar Menigheten här.

Detta om Collingen.

En annan ryktbarhet, från 1810, är Filikromen, hvilken lånat detta sitt binamn ät en populär vis-samling som under det namnet vunnit rykte längt efter det originalets namn bUfvit glömdt. De enda upplysningar som kunnat vinnas om den egendomlige mannen sta att läsa i Rydqvists Djurgårdsbeskrifning (1833). Visserligen erhaller man icke der några underrättelser om mannens lefnadsomstän-digheter, men i dess ställe en mycket förträfflig karakteristik och ändå något derutöfver.Annu för omkring 20 år sedan fbrnummos några liksom gäckande återljud af dessa menighetens nöjen, och man träffade nästan i alla folksamlingar, men företrädesvis omkring Hasselbacken, en i sitt slag stor ryktbarhet, en rhapsod, änskönt af sämsta slaget — en f. d. gardist, hvilken under namn af Filikromen var vida känd. Ehuru han blott för den lägsta folkklassen var rolighctsminister, smögo sig dock mången gäng vettet och bildningen, för att göra några minuters bekantskap med denna parodi på folksångare, hvilken med alla segertecken af en Bacchi hjelte, fastän sjelf ett krigsbyte för den milde gudens» eröfringar, stod der — vild, rödbrusig och försupen — bland en troget lyssnande folkskara, och under de sällsammaste åtbörder, det våldsammaste ansigtsspel, sjöng till sin skorrande fiol allehanda visor och slagdängor, somliga af egen tillverkning, merendels utmärkta af en förvåpande oförskämdhet och inblandning af Filikromens beryktade namn (fig. 51). Liksom i skotska gränsstäderna ännu för ett par decennier sedan funnos 2:nc folksångare, Robin Hastie och John Græme (eller som den senare ock kallades, the long Quaker), hvillca, ehuru i ädel mening, ansågos för de sista tel-ningarne af Minstrelstammen; likså kan man tilläfventyrs betrakta

Filikromen som den sista, men vanfrejdade ättlingen af den svenska folkpoesiens målsmän. Visserligen var han ej, och fortjente ej att vara, i likhet med de skotska spelmännen eller Pifers, såsom de benämdes, i denna befattning ordentligen anstäld och på allmän bekostnad aflönad för att mimiskt och musikaliskt föredraga gamla nationalballader; visserligen ej detta, men i stället lade han på sin omgifning en frivillig skatt, och det ansågs för en pligt på samma gång som en fägnad, att slunga åt honom ett litet mynt, det han visste att med mycken färdighet uppfånga i munnen. Han uppförde i korthet sagdt, ett slags skådespel, beräknade för de lägsta tycken och odlingsgrader; han var (så föreställa vi oss), ehuru i en ytterst klumpig och förvriden form, en art af dessa trasiga improvisatorer, hvilka i Söderns landskap underhålla mängden: en upptågsmakare, med ett öfvermätt af italienarens oblyg-het, men utan en skymt af dennes konstsinnc och lätta naivitet. Emellertid skall Filikromens framställning haft någonting ganska eget och sällsamt, någonting öfverraskande genom den kolossala sjelf-

Fig. 51. Filikromen. Efter ett kort af Hillmark.förnöjelsen och den vidunderliga, allt afväpnande tilltagsenheten. Denna grofva fars, hvaruti stundom åskådaren sjelf blef mot sin vilja medspelande, företedde en sysselsättning, som, i brist af någon bättre, anlitades af personer med en mindre grannlaga känsla; och hade den icke inneburit något karakteristiskt, så skulle ej minnet deraf varit, efter ett 20-tal af år, sä lifligt och så allmänt..

Den i senare tider ryktbaraste gatuvirtuosen var utan tvifvel Blinda Kalle (fig. 52). Flertalet af de stockholmare som nu hunnit några och tjugu år minnas honom, och likväl finnes det högst få som veta

eller någonsin vetat hvad mannen egentligen hette. Äfven Blinda Kalle hade dock ett borgerligt namn.

Karl Johan Ström hette han, och han var född i Husby Långhundra socken i Upland 1818. Han afled i lunginflammation den 16 Juni 1864 i huset n:o 1 Lilla Bryggaregränd, i den gärd som kallas > Lam-byska verket» och som bildar en kil mellan Norrlands- och Stora Humlegårdsgatorna.

Detta är ju allt som man be-höfver veta om den blinde spelmannens samhällsförhållanden. Hans konstnärsomständigheter äro af större intresse. Under 38 år gick han omkring på Stockholms gator och spelade fiol. Redan vid åtta års ålder gaf han sin första solokonsert på Karl den trettondes torg. »Han är den moderniserade och förädlade Filikromen, han ar den genuina folkfiolen >, yttrade någon om honom få år före hans död. Blinda Kalle cgde ett fint musikaliskt öra och behöfde blott en enda gång höra ett stycke för att genast spela det. Så snart någon ny opera gafs på kungl. teatern, var han der, vanligtvis på vinden, och lyssnade uppmärksamt. Dagen derpå fingo Stockholms gator och gränder höra livad Blinda Kalle hört aftonen förut, och det var ett troget återgifvande af operans melodier. Illustrerad Tidning innehåller i slutet af 1S60 en, af Blanche gjord skildring af Blinda Kalle, ur hvilken vi anföra följande:

»Han ger konserter i solbadd, regn och snöyra och alltid med samma säkerhet, färdighet och smak. Hans instrument är ingen Stra-

Fig. 53» Blinda Kalle. Efter originalfotografi.divarius, men ingen Stradivarius skulle uthärda så många vädervex-lingar och strapatser som Blinda Kalles fiol. Den är icke något bortskämdt barn; gud vete, om den någonsin varit klädd i fodral. Ingen må tro, att det blott är dansmusik och s. k. slagdängor som Blinda Kalle spelar. Bekant med hela den klassiska musiken, medföljer han lika troget den moderna, och han gör rättvisa åt alla mästare, alla skolor.»

Blinda Kalle uppträdde också med accompagnemang, i början af ett positiv, men under senare år af en annan blind man, som spelade fiolonsell. Under de sexton är som förflutit sedan Blinda Kalles död har ingen honom värdig efterträdare låtit höra af sig.

Gatmusiken har alltid varit älskad af folket och samtidigt hatad af de rike. Redan 1770 klagar en ondsinnad Anonym i Stock-holms Oordentligheter öfver att »en hop trumslagare och pipare hafva tagit sig före at om Helgedagarne ställa sig på allmänna ställen och för en liten vedergällning visa sin färdighet på livar sina Instrumenter». Författaren anbefaller dem åt polisen, emedan de skrämma hästar att skena.

I början af detta århundrade anländer positivet till Sverige. Det var ett lättskött och demokratiskt instrument som höll allmänheten i kunskap om operans repertoar, och allmänheten visade sin tacksamhet härför genom att

uppmuntra det nya företaget till den grad, att positivmusiken blef en plåga. Ropet mot den vardt så högt, att det, år 1843, ger anledning till ett lustspel i 4 akter. (Positivhataren af Aug. Blanche.)

Aderton hundra femtio sju ingår en ny period i gatmusiken. Hertiginnans af Östergötland ankomst frän Nassau till det nya fäderneslandet åtföljdes af en invandring af små Nassauer, hvilka populariserade dragharmonikan (fig. 53). Detta instrument slog genast an och döfvadc för en tid positiven; men de små musikanterna blefvo snart hemförlofvade af polisen, och positivet blomstrade åter. Dock hade dragharmonikans tilltalande och rikare harmonier gjort ett varaktigt intryck på en mängd individer, hvarför instrumentet spred sig såsom sällskapsförnöjelse öfver hela landet, särskildt bygden, och har nu, kan man säga, till en stor de! utträngt fiolen.

En annan företeelse var femtonkonstnären (fig. 54). Han betraktades mera som ett underverk och vann aldrig någon egentlig popularitet, ty han var mera beundrad och afundad, än han kunde bli älskad.

)< A-C' (Af e'.e <ZM/n ; u . e- i l~_ , -

6

* *

*Bland de mest omtyckta af alla gatans föreställningar torde väl Marionetterna vara. När de kommit till Sverige är osäkert, men före 1731 hafva de säkert funnits, emedan en kunglig förordning af det året anbefaller >att Comedianter och Marigenet Spelare Lindant-zare och dylike betala för hwarje gång de agera 6 dr Kmt pr gång till Rasp- och Spinnhuset». Den som vill söka igenom de gamla spinnhusböckerna (i Kommersekollcgii och Kammarkollegii arkiv) skall finna namnen på mången numera förgäten marionett-storhet. Under Gustavianska tidehvarfvel blomstrade de på Djurgården. I Hallmans ballett »Casper och Dorothea» sjunges i introduktionskören:

antydande dermed marionetternas stora popularitet. Att röra i detta nöjes historia är detsamma som att gä tillbaka till Rom och Grekland, och det ämna vi inte på några vilkor göra; vi vilja blott anmärka, att förlustelsen är urgammal som teatern och att den ännu för några år sedan var mycket populär på Djurgårdsslätten, då den så kallade Kasperteatern derstädes cgde bestånd. Det är om stock-holmarnes oförgätlige Kasper, Mosi Kasper, vi vilja utbreda oss något efter de källor som stå oss till buds. Kaspcr-Häusermann har benäget meddelat oss sin sjelfbiografi, och ur densamma torde vi fa meddela följande:

SS Marjonetters dans pS lystna hjertan rår, Att det förtjust från Skepp och Vofflor går;

FJg. 53. Naisancrgosse, med dragharmonika.

Fig. 54- Femtonkonstnär.Häusermann (fig. 55) kom, som harpspelare, till Stockholm första gången 1856. Kort efter sin ankomst hit bestälde han sig hos en nu mer afliden bildhuggare vid namn Hartman hufvuden till sPotio-nelU eller Kasper-figurer samt erhöll tillåtelse att å alla offentliga platser och torg i Stockholm fa förevisa sin »Potionell»- eller Kasper-teater. Den första förevisningen egde rum på Riddarhustorget vid Gustaf Vasas stod. Det var en söndagseftermiddag, och knapt hade Häusermann börjat låta allmänheten se den glade Kasper, förr än hela torget var öfverfyldt af menniskor, så att polisen icke utan ansträngning kunde skaffa fritt utrymme på platsen. Derefter flyttades Kasper-teatern till Gustaf Adolfs torg, och der samlade sig ännu mera folk, hvarpå Häusermann drog till Hötorget samt vidare till andra öppna platser i hufvudstaden. Efter ett treårigt vistande i Ryssland, dit Häusermann reste redan på hösten 1856, men icke trifdes rätt bra, återvände han hit och fick då Djurgården sig anvisad såsom förevisningsort samt stannade der i många år.

Hvad Kaspers dramatiska föreställningar beträffar, måste vi egna dem några ögonblick, emedan de icke äro så alldeles betydelselösa som man kanske föreställer sig. De äro klena, det är sant, men de äro återljud af en diktart som en gäng var något sjelfständigt och som i sina verkningar visat sig ega den befruktande kraft som allt ursprungligt eger.

I Wien spelade marionett teatern en stor rol och man eger ännu periodiska teater-almanackor från 1700-talet, der en särskild afdel-ning af kritiken är anslagen åt marionetterna. Under franska revolutionen (den stora)

begagnades marionetterna såsom uttrycksmedel för opposition, och detta med en frihet som icke var unnad pressen eller scenen. I norra Tyskland kunde man icke täppa munnen till på de små trägubbarne, under det andra trästockar predikade dumheter. Reformationens djupaste dikt, Faust-sagan, går först öfver dockteatern, och det är från ett af dessa Puppenspiel (först utgifvet afSimrock 1846) som Goethe icke blott fick sin impuls, utan rent afsin idé till Faust. Detta dockspel, som härleder sig från ett under 1600-talet uppfördt drama (hvilket är förloradt), åskådades af Goethe i Strassburg 1769 och gifves än i dag i Tyskland. Forstå aktens första scen skall gifva ett begrepp om dockspelets och tragediens förhållande till hvarandra.

('Jiura meb inånga folianter).

jfaitft (jittet 10ib ett tiorb, på Ijrailtet en bot ligger uppflagcn). Så långt bar bi jag, 3of)anmtc5 Saufl, tomrait meb min (arbom, att jag måfte rent bttjgaS för mig fjetf! Cfroer*

Kasper.

ollt [frattnr man ät mig; ingen läfcr mina t>örfcr, alla förafta mig. 3ag ffutte fora genta iwilja bli fullfomlig! 3>crför tjar jag bejlutit informera mig i Dicgromanticn.

Gti 91 itbc (meb rä ba§ftämma, ofpnlig). Öfmcrgif ftubium tljeologicum odj gä pä meb ftubio ncgromanlico, om bu mitt blijma Ipcflig oc§ fullfomlig pä jorben.

(QfouftS) WeniuS (ojqnlig, i ljög biffant). Öfmergif ©tubium negromantieum oå) gä pä mcb ©tubio tfjeologico.

tJauft (uppfpringanbe frän ftolen). llnbcrbart! 3ag mitt bocf närmare Ipfjna till be bäba röfterna! till fjöger, fjmem är bu?

@cniu8 (ofpnlig jom förut). ®in SfpbbSanbe.

ftnuft. 3a, bimmclcnS omforg är bocf nfigot maefert! 9)ten bu titt menfter, bmetit är bu?

Hnbrn (ofpnlig). Gn utfänb frän fpiutoS rife, fjmilfcn tommer för att göra big Ipcf--lig od) fullfomlig i ben öfre merlbcn.

ftauft. O, fjutii angenämt Ilingar icfc betta orb * fullfomlig!“ $>ctta är min eitba öitffan. fltoft frän fjöger, lemna mig! Odj big frän menfter mäljer jag titt min blifroanbe Icbfagarinna!

©eniuö (fom förut). 9Bc bin arma fjäl!

Vtnbcn (tiflfammanS meb en mängb röfter frän Ijelroetet, ffrattanbe). £a! Jpa! tpa! ^>a!

Fig. 56. Kasper-icatcr pi Djurgfirden.

Mexikanaren. Djcfvulen.

Fig. 57. Kasper-figurcr.Jyouit. Unbcrbart! fnappt talabc min gcniuS, förrän dt Ijanflratt l)örbcå. Tod, min ftamuIuS lommer ; jag mäftc brpta upp.

Kasper engageras som resebetjent, Mephistopheles och Wagner m. fl. uppträda och stycket går framåt till slutet, då himlaröster höras: Fans tel Fans te! in acternnm damnatus es!

Derpå följer en slutscen mellan Kasper och Auerhahn: flaiper. flibi: 3öer ba? — 9luerbaf)H. flänner bu bå inte mig? — fl. 9lej jag fänner big ide. Örocnt är »i bä, mon djer ami? — 91. 3ag är 91ucrba(jn. — fl* «å ? gär jag fe big i ögonen? 3a, bu är flidjelbabn! §nmb milt bu ba ? — 91. flafper, bin tib ar ute, bu mäftc gä meb mig till bclmctc! — fl. 3ag tänfte, äuba in i ugn§t)älet. — 9Wcn bu är roiiit inte rigtig i bufroet; tror bu att mina tolf är är förbi? — 91. 3a. — fl. 9il) nej! 3ag aflågger i bag mina förfta prof fom branbroaft. — 9t. Tet rör mig inte! Tina tolf är äro förflutna otb bu är nu min egenbom. — fl. tøroab bu fäger! 3ag märter att bu lurat mig. — 91. 3o, fäfert! — fl. 9tä, bä är bu od|'ä lurab. Tu bar löpt min fiäl, men flajper bär ingen fjäl! §al)aba! — 91. Ctb ont bu od|ä inte Ijar nägon fjäl fä mäftc bu änbä meb mig. — fl. §ör pä flitbclbabu, ge mig inte rabic«, gä bin roäg eller bu fär Ipltan i bufrod. — 91. 913, roet bu broab? Gjtcr fom bu är braubroalt fä roill inte fan b« big. (9?ort genom luften.) — fl. ((htfain.) Tet är

Om man med denna slutscen jemför Kasper-Häusermanns på Djurgården sä ofta gifna stycke, »Der Tod und Kasper», skall man lätt komma på den tron att vår Kasper hemtat ur samma källa som sjelfva Gcethe.

Ber £ot> unö Rasper.

perroner:

flafper.

Töben.

Tjefroulen.

flafper. 3a, nu tror iag bet ffall mara min fifta tib att gä fnart till böben. 9(((e jellar! öroab fer jag ber? 9lba farbror, fonnuer bu? (Töbeit lommer.) 3afä, broab begär bu frän mig? — Töbcn. 3ag begär tyxrnS ijäl! — flafper. llrfäfte, lille män, min fjäl, ben b«r jag förfält pä 9?ibbarbuétorget för gobt pri§. — Töben. Tu ffall ide mej narre. Tu gär me! — flaiper. öroa fäjer bu? 3ag mar fntc'? 9lej, bet mar jag inte; jag roar ffräbbermamiell, otb min mamtne mar fnetbt otb min pappe mar barnmorfle! (Töben tar ät

flafper. flafper brar jig tillbafa otb jlär Töben i bufwubd.) Tet mar en märfmätbig en

fanaricnfägel; ben bar jag albri inte fett förr. (Tjefmulen lommer), tøroab blir ben ber för en'frcatur ? — Tjefmulen. 3ag blir Taocrcå otb ScnireS Don ber 3nfcl 3ajo! — flafper.

Öm! Tet mar märfroärbiftb! Sötlät mig, broab föfer bu b«r in Sroergclanb? — Tjef-

mulen. 3ag mill ba bin fjäl. — flafper. öroab, tr0r bu att jag gär lanb pmlring odj banblar meb fjälar? Ta loutm förut jdjon ett britte lälbufmub od) mide l)a min fjäl; men ben Ijar fatt fm »arme mat. 9Hcu fäj mej, liDe män, b»ar lommer bu frän Don ftftc gäng ? — Tjefroulen. ®on Sonbon. — flafper. 9?on Suntpbon? 3a bet tror jag; bu fer odfä trajig ut! — Tjefroulen. 3ag ar ben bjefmul. ftörftär bu nu mig rätt? —flafper. 9ld>, ba lan jag begripa, att bet är mig iom fatan föfer. ftörlät mig, finS bet flere fäna ftbmartc fatan in bonbon fom bu? (Tjefmulen brar in ()onom i fnuöbojan. flafper lommer upp ur benjamma.) 91 j, aj, bet mar en bälig bimmelljärt. Öroar roar jag? 3ag mar i gammel« morå fnuåafle. §roab fäger bu? 3ag roar i min gamle mormorS bränroinSffafle. Tu ffallide fcrblanbc en fnuSaffe meb bräntuinSflafle. ftörlåt mig, too lommer jag from igen? 3afå ben ffa gå aftcr tillbafaS. lad få mpdct, min fnfitte berrffap.

Med mera dramatisk färg och rikare på handling samt så att säga mera egentligt stockholmsk är följande folkmuntration med dess anspelningar på dagens förhållanden och med dess ordförråd hem-tadt delvis ur småteatrarncs repertoar. Äfven denna dramatiska produkt torde ha sina anor, åtminstone skall man till exempel med möda känna spår efter en och annan af typerna i Romerska komedien, såsom Den Girige i Fordringsegaren och Miles Gloriosus i Officern.

ftnfpcr. 9ta, ta, ta, tralala! ©ob bag, gob bag, min lille fttällc berrffap! 3a, itu baftuer ni er treflige ftafper l)är igen! 3ag Ijafiocr loarit uti bet ftore Satcrlanbct! Odj iog baftuer fjaft mange fafer att beftire; jag fjafiocr l)elfat på mitt bror od) min ftjftcr; jag toillc mig låne fpmffjunbcrt tillbaler uttb be giftoa midj bare fem od) tjugo odj jag föpa åtta flafdjer potatis unb åtta puteljer ftclt fdjtrctnling! (©junger). — lift run. ©ob bag, ntin lille fnälle, rare ftafper! — ft. (affibcS). ©c ber lommer mitt fru, bet gamla trollet! 3ag f)ar luft att inte fänna igen l;cnnc. (©junger.) — £>. ©ob bag min lille fttälle, vare tuadre ftafper! — ft. Xra, la, la, la, la! — $. ©obag! — ft. (pärmar) 9ljö! — Xu

ffa fäja gobag! — Ib. 3d) fann nitbt! — 3a! — ft. 9lcj! — £. (ftaftoar.) ©, o. —

ft. ©o. — £. X, a, g. — JR. Xag. — #. ©obag. — 11. 9lj5. — #. ©obag! — ft. 9ljö (otttfägeS många gånger; ftafper glömmer fig od) fäger) ©obag! — £. Xct tuara bra, nu är bu min lille fnälle man igen, nu ffall toi battfe! — Si. 3ag ffafl bare Ijcmtc min ftore baSfiolc. (Xar en fäpp, fjunger od) banfar, flår flutligen if)jel benne). ©c få, nu är l)on riktig bö! Xra, Ia, la, la! (58är ut Ijenne). Xra, la, Ia! fJlå nu är jag ungfarl igen od) nu ffall jag bride titid) åtte fjalfroc SJapcr; Ob ljcrre 3e! Xcr lommer ben uerbamntte tuärbS* buStoärb, font jag är ffplbig ntide

pengar; jag ffall lure l;onom! (fiåtfaS tuara böb). — »Vorbrlngécgarcn. Of)! ftafper! ftafper! Söillft bu mitte mange penge betale? flafper, Ijörft bu ni(bt? — ftafper. fRig mabam. — §å, l)å, tuänte titid). (fiägger fitt Ijufiuub på fta»

fper o. f. tu.) ©e få ja! 3al lurer! ©iflft bu bleiben? (?får en örfil). 9lub! Of)! ftafper! Otuffar ponom). ftafper! $ift bu tucrflidj bö! — Si. 3a! — fr. 9tej, bu bli inte böb! — St. 3°! — 5» 9lej! (friere gåttger.) tøtuar bar bu tuarit ben bde lange tib, jag inte fett bej, ntoåfiö ftafper? — ft. 3n bas groSfe Hatcrlanb, 9?erlin, Hamburg unb 9Bicn. — fr. Otoab f)ar bu gjort ber? — ft. 3ag bar Wtt mig barbere folf efter npafte ntetbob. — fr. ©åå! 'Jtå tuillft bu tnid mitte mange penge betale? — ft. Jøtuilfe mange penge? — 3« ©»tu bu är mid ffilbig! 80 rifsbalcr for fdjtremling unb potatis unb baperfft 51 unb pund) unb tobbi! — ft. (funberar). $undj od) tobbp — jag albrig brida fåbant! 3ag är abfolut; — tb. 9lcj. — Si. 3o. (Stånga gånger). — 5* Unbt få bar bu fått lofte roftuor, ftefte roftuor odj rotamoS, nors od) ttorS-foppa, ftll od) fitlfoppa, fteft ftfl i papper, fteft papper utan fifl, fläfl od) potatis od) potatis utan fläff — unb alle fat ba tuarit gartterabc mcb notS^uftucn

— tuiflft bu betale mid) mitte penge, moSftö ftafper? — ft. 3ag flatt rafc big för tretti rifSbaler! — fr. Xet tuar bra! — ft. 3ag ffa bare bemte mitt lille beffeblige tmålborfte!

— fr. $ft fir ju en gatfopningSinad)in! — ft. Wij! Xet är en lille beffeblige troålborfte efter itpcftc tnefob! (Xtuålar itt bonom.) ©tilla! jag ffall fjemte min lille beffeblige rafafttif. (tøemtar läppen.) 3a, efter npafte metoben. (£an flipar fniftuen, rafar bonom od) flår b°! nom.) Xralalala! 'Jlu baftuer bu fått mide ftor tualuta för bina tretti rifSbaler. Xralala!

HNrrifanarcn. (Såttg.) 3<b lomme nu från 9)?e|ifø, ett Iattb, tuo bie Citronen bliibcti! — ft af per (Qftrmar). SlUben! (frörftoinncr). — 2M. §åbå! Xufen teufel! (Söfer.) Xonner* »etter, tuo bift bu bå? Ifhitj toeg! Xå fan jadj börje fjunge min lille arie igen! 3adjtommer nu från SRegilo! — ft. fto! — SR. 9Ioc^ cinmnl! getbommte tøfl! tfår jod) biø bare faft, få (letar). Slocp cin mal putjmeø! 3

— ft. Då ffullc toi fjunøa en lille buet t! — 391. 3a wopl. (Sånø.) ftalofpintcrolromalo* trene! — ft. §toab ar bet för en fprad^ ? — SR. Det mare bet SRcfopotamiffc fpradje. — ft. 3d) lflnn nu$t. — SR. Du flall bid) lernen! — ft. 3a toopl! — SR. (fjunøet). ftalo* ipint... — ft. (förföfer; lommer af ftø). Dralala! — SR. $åU, påH, bet mdjt rieptiø! — ft. 3o! — SR. Slcj! (SRånøa øånøer.) 3oø flall läre bid)! Säg font jaø! — ft. Som jaø!

— 3R. Slein! — ft. Stein! — SR. Du är bum! — ft. 3a, bet är bu (flår ponom). — 9R. Stå, nå, ftillc bin blutiøc fdjtoärbt! Sä0 fom jaø fåøer! ftalo. — ft. ftallc! — SR. Spinte. — ft. Springtc. — SR. Sto. — ft. Sto. — SR. ftro. — ft. ftroø. — SR. SRato.

— ft. SRafarn. — SR. ftrene! — ft. 3 ©renna! — SR. ftalofpinterofromatofrenc. — ft. ^allcfprinøtcflomalarniørcnna! (De fjunøa). — ft. SBänte mal lite, jacl flall bare järnte min liQc beflebliøe tältpinne. (Qämtar läppen od) flår ponom).

Cffirern (fjunøer). fcell bid) ftolte brottninø in Storben. Unb Sd)ioca mcb fjell od) nteb trän. — ftnfpcr. Dralalala. (Stöter emot officern). — D. Donnertoettcr! — ft. ©obbaø, øobbaø, min lille fdjnctle øranne perre! — C. Dpder bu om folbatcr? — ft. 3a, jaø tpder mpdet otn fallater! — C. Sin bu bli folbat? — ft. Sallat ? Stejn! — O. Stej, folbat faøe id), en Iriøarc! — ft. £>røab får jaø bå? — C. Du får tio rilSöalcr odj äta flåfl od) ärter. — ft. 3aø ttiH bare äta fcptremling unS potatté od) palfwc baper! — O. Du får ullt pioab bu røill! -—ft. Det toar bra! 3aø biir folbat. — C. Då flall bu fepmäre. — ft. Smörc. — 3o

5gcr om! — ft. (toänber od) flår tiH ponom). — C. Donnertoettcr. — ft. IRccplå unb littls, red)t§ unb lin!§! (iprpglar bonom). Stu fla bu man* inte cserccre ttåøra flere! Dralala, la!

Djcftuulen. ftafper, ftajper! 3aø flall bid) benita! — ftafpcr. Clj, bet toar en ttterf* tourbiøer Od)§! ©obbaø, øobbaø, min fcpnclle, øamlc perre... ftommer bu pa tcleørafcn eller ^a jerntoåø? — D. Cl), jaø jeøla pit i ben ftore føitntnelmanS ballong uttb jad) itball taøc biø mcb. — ft. Cl)! proab blir bu för cn

ftoarte, laderebe marlatta? — D. 3d) bin ide <n marlatta. 3<P bin ben ftoarte bjeftoel aus SJtarodo! — ft. Db! ©ob baø berr auSSRa* rodo! Silift bu ein rønappS papfen? — D. 3a, id) tajren! — ft. Säntc, jaø flall bare Ijemte min lille puntøflcf. (©år ut.) Smule på perr au§ SRarodo! (Slår ponont; D. för* ftoirater. ft. till publilen): Dader öbmjuleft, ntitt lille beflebliøe perrflap för bentte øånø. Slu fla jaep taøc miø åtte flafcper ftelt ftrcmlinø unb åtte boutelj SManlfmörjc unb åtte palftoc baper. Dader fä »icl! Diener! Dicncr! (Slut).

Och härmed lemna vi Kasper-Hausermann, hans bilder och dramatik åt glömskan och odödligheten.

Gubben ined skåpet har omkring midten och slutet af förra århundradet varit en mycket omtyckt person, hvilken gått till efterverl-den såsom typ i flere komedier. Hvad han haft att förevisa kallas omvexlande skåp, spelverk, schene Rariteten och latenia magica, och han sjelf går under namnet Marktschreiern. Så förekommer han i Bellmans divertissement Mantalsskrifningen, der han förevisar: »i:o

der stadt Rostock, das grosse Kollegium filosofikum mit seinen per-tinentien, zum 2:o der juristen kollegium auf alten markt. 3:0 then

schturen synteflut und then berg

Fig. 58. Lars Hjortsberg som Alarktschreiern i Tillfallet gör Tjufven.

Ur Svenska Theatcr-Galleriel t8a6.

Fig. 59. H. M:t Carl XIILde.

• Den påfallande likheten med sal. H. traktaren.

Arrarat 5.

I Hallmans »Tillfället gör Tjufven» blef han, först genom llellmans, senare genom Hjortsbergs spel (fig. 58) odödlig, sär-skildt med kupletten:

Fifat fifat chermnntc Margret!

Schene Spilleverk undt schenc Raritet!

»Ho hal wass pekiken sie da! Dar stehet Eve die erste Frau Mutter for den gantze welt und plocker äbblen undt pirim in Paradis, undt te schwartze puchlen schlingrcr sich auf die weise hals rundt hirum, undt seinen mandt, den grosmutige Adam schpatsirer schwissen te krene pusker, undt lurer undt schmilrer unter lugg på ten schene Eve...»

In på våra dagar har Johan Jolin låtit Gubben med skåpet uppstå i en dikt under samma namn, hvilken blifvit ett länge omtyckt deklamationsnummer, och dermed var ämnet uttömdt.

För att gifva ett begrepp om de »schene Rariteten» som verkligen visades på 1840-talet meddelas vidstående bild (fig. 59), tryckt i Jönköping.*

De skåp som nu för tiden visas på Djurgårdsslätten hafva förlorat sin karakter af sjelfetän-dig konstart och stå i förbin-kallas Lyckans Stjcrna (fig. 60). M:t Carl XII:te torde väl icke undgå bc-Till förevisningarna ännu mer än till de teatraliska nöjena måste tonstbcridarnes föreställningar räknas. Så länge ringränningar och tornerspel ännu idkades som adliga idrotter, och folket ej sällan till-läts att som åskådare vara vid dem närvarande, hörde man icke talas om konstridning såsom yrke, och manégeföreställningar visste man icke af. De förekomma dock allt oftare pä sjuttonhundratalet, synnerligen mot århundradets slut, och vi hafva redan omnämt konst-beridaren Lailsons och hans sällskaps m. fl. uppträdande på Barnhusgården. Någon synnerligt uppmärksammad efterträdare tyckes Lail-

Fig. 60. Lyckan* stjernn.

son icke haft, med undantag må hända af den här ofvan likaledes omtalade Louis Chiariny, förr än fransmannen Foureaux med sällskap inträffade i Sverige. Under sommaren 1824 erhöll han tillåtelse att i riket inkomma och

att begifva sig till Stockholm samt vardt med ett pass af den 11 Juli nämda år försedd. Sällskapet tyckes dock hafva under sommaren och hösten uppehållit sig i landsorten. Först i December anmälde Foureaux sig att under vintern gifva föreställningar i hufvudstaden, men dä svarade öfverståthållarembetet, att passet hade afseende på endast sommartiden samt afslog hans begäran att här få uppträda. Truppen fans för tillfället i Norrköping,och öfverståthällarembet nekade den att fortsätta resan till Stockholm. Näst följande år infann sällskapet sig här utan hinder från de stockholmska myndigheternas sida, och Foureaux vardt en mångårig gäst här, mycket omtyckt af Stockholms allmänhet.

Han var dock icke utan medtäflare. Redan 1828 fick konstberida-ren Gauthiér tillstånd att på Djurgården visa sin skicklighet och att uppföra en manege. Samma år hadc en annan konstberidare, Kuhn, erhållit en plats i granskapet af Hasselbacken, egentligen dock för att der uppföra ett ridhus och gifva undervisning i ridkonsten. Det var mellan Kuhns och Gauthiers områden, som konditor Pohl året •derefter anlade sitt schweizeri. År 1833 skaffade Foureaux sig tillstånd att på den plats som Kuhn innehaft bygga en manége för förevisningar inom den »högre ridkonsten», men också för lindansning och akrobatiska prof. Sex år derefter fick en tredje fransman, Tour-niaire, också idkande samma »konst», tillstånd att på samma ställe sätta upp en mycket större manégebygnad. För platsen skulle han betala 300 riksdaler årligen samt dess utom för hvarje föreställning till kungl. teatern erlägga en särskild afgift, hvilken vanligen steg till 200 riksdaler banko och derutöfver.

Sedan Foureaux försvunnit från Stockholms synkrets, täfiade Gau-thier och Tourniaire i många år om allmänhetens gunst, till dess ett nytt sällskap, under anförande af direktör Guerra, kom med nya föreställningar eller som allmänheten åtminstone inbillade sig vara nya.

Den gamla Gauthierska manegen refs ned, men ännu många år efter dess borttagande syntes på Djurgårdsslätten, midt emot ingången till Tivoli, ett stort cirkelformigt märke i marken, der intet gräs ville växa och som antydde området af den forna arenan. Den Tour-niairska manégen brann natten efter 1 Maj 1847. Redan i Februari samma år hade maskinmästaren C. Mothander erhållit riksmarskalks-embetets resolution på öfverlåtelse till 1851 års slut af den plats hvarå nyss nämda manégebygnad var uppförd, och den 24 Juli 1847 fick Mothander rättighet att uppföra en ny manégebygnad, i hvilken sedermera många konstbcridarsällskap uppträdt till stockholms-allmänhetens förlustande.

* *

*

Lindansare halva sedan gamla tider förekommit än här än der i Sveriges hufvudstad, men deras namn hafva sällan gått till efter-verlden. Från förra århundradet nämnas dock Troni & C:o samt luftspringarne Lion och Albertus. Den sist nämde gaf för hundra år sedan många föreställningar, dels på Djurgården, dels i Loiskanuset vid Stora Nygatan, dels ock i Stadshuset, hvilket allt man finner antecknadt i de uti Kommersekollegii arkiv förvarade spinnhus-räkenskaperna. För hvarje föreställning erlades nämligen, enligt kungl. förordningen af den 17 Juni 1731, en viss afgift till spinnhuset, och på 1780-talet utbetalade så väl Albertus som Troin & C:o samt I-ion många sextonskillingar för det ändamålet. Troin & C:o samt Lion höllo sig i synnerhet på Eriksberg vid Träsket, der också en ofar-dig amerikansk officer, De Dille, år 1785, dansade på kryckor. Samme man uppträdde äfven i Humlegården.

Snabblöpare hafva ock stundom roat gamla Stockholm. Den mest bekante var löparen Philip som 1827 visade sig på Djurgården. Han sprang på 63 minuter från Kuhns manége vid Hasselbacken till Manilla tre gånger fram och lika många gånger till baka samt en del af vägen baklänges och utan något uppehåll.

Bland luftseglare som i Stockholm uppsändt ballonger, vare sig att de sjelfve medföljt eller icke, tyckes en Robertson hafva varit den förste. Han steg, 1805, upp i balong från Humlegården, men hann ej längre än till Tyskbagarbcrgcn. Sedermera väckte en viss Venetien, såsom han kallade sig, stort uppseende i början af 1830-talet, icke sä mycket för sina verkliga luftfärder, som ej mer för dem som aldrig kommo i fart. Under sommaren 1831 annonserade han oupphörligt om en stor ballong som skulle innehålla femton tusen kubikfot gas och

hvilken skulle gå till väders, men afseglingen uppsköts vecka från vecka, oaktadt den varit bestämdt utsatt flere gånger. Venetien upp-gaf, att kostnaderna stego till tre tusen rdr banko. Då ballongen icke ens vid den senast utfästa uppstigningsdagen höjde sig, förlorade allmänheten tålamodet, och ett högst obehagligt uppträde inträffade, i det folket förstörde ballongen och skulle kanske ha rifvit luftseglaren sjelf i stycken, i fall han ej lyckats undkomma.

Lyckligare var, tjugu år senare, luftseglaren Tardini, hvilken från Djurgårds Tivoli, den 13 Juli 1851, afreste i ballong, åtföljd af grefve Ambjörn Sparre, den bekante mekanikern. En ofantlig men-niskomängd hade då infunnit sig på Djurgården. En vecka senare skedde uppstigandet från Humlegården, och äfven då medföljde grefve Sparre samt för den gången Tardinis tioårige son. Första gången sänkte ballongen sig ned på Björknäs egor vid Skurusund; andra gången vid Stegesundslandet, bortom Vaxholm, och resan räckte blott 20 minuter. Vid ett tredje tillfälle medföljde en lef-vande ren. ^Några årl senare omkom Tardini i Öresund.

Ofvan nämde Venetien hade, sommaren 1830, uppträdt på Djurgården i kraftprof och pantomimer. Han kallade sig då »Europas förste Herkules och Gymnasiarque hos H. M. Konungen af Frank-140

rike>. På hösten samma år spelade han apans roll i den komiska pantomimen -Jocko eller apan beskyddad af magiens.

Stockholms allmänhet tyckes stundom iiafva med stort intresse sett menniskor spela apa. Många minnas ännu den tyske bal-lettmästaren Heinrich Springer, som ej blott på Djurgårdsteatern, utan äfvcn pä den kungliga scenen med stor framgång uppträdde som apa i »Kärlek och hämnd eller den amerikanska apan», melodram i 2 akter, samt »Domis död», melodram i i akt, hvilka stycken drogo till k. teatern ett stort antal skådelystna i början af 1838, och det första af dem lär hafva gifvit en inkomst af 33,351 rdr. Elfva år senare spelade en annan tysk också apa på kungl. teatern, nämligen den komiske pantomim-dansören Klischnig, som uppträdde i »Trollkarlen eller apan och fästmannen» samt i »Jocko eller den brasilianska apan». Smaken hade dock, tyckes det, något ändrat sig, ty det först nämda stycket gick ej mer än fyra gånger, och det andra endast två.

Verkliga apor hafva naturligtvis ofta förevisats och täflat med de falska. Vi veta dock icke, att någon af dem någonsin gjort sig ett namn. Det hafva hundar deremot gjort. För femtio år sedan visades t. ex. en pudelhund som hette Munito och som väckte mycket uppseende för sitt stora förstånd och sin exempellösa skicklighet. Han skall till och med hafva »surprenerat» sin egen husbonde och lärmästare, signor Castelli d'Orina. Munito insjuknade under sommaren 1830, och allmänheten visade mycken oro för sjukdomens utgång, men lyckligtvis vardt den märkvärdige pudeln åter frisk och uppträdde snart igen, då tillsammans med sin son, äfven en pudelhund», heter det i annonserna. Förevisningsstället var värdshuset Tawern i guldsmeden Sandbecks egendom Sofieberg vid Djurgårdsslätten. Man gaf två föreställningar hvaije eftermiddag, en kl. 5 och en kl. 7. Första platsen kostade 24 sk., den andra 16 sk. banko.

Lejon och andra vilda djur fördes äfven någon gång i äldre tider till Stockholm, mest dock såsom skänker till någon kunglig person, men äfven i sä fall förevisades djuren vanligtvis för allmänheten. Ar 1647 fick drottning Kristina ett lejon i gåfva från hertig Jakob af Kurland. Året näst efter hitfördes ett dylikt djur som Kö-nigsmarck tagit i Prag. År 1731 fick Fredrik den förste till skänks af deyen i Alger tvä lejon, tre tigrar, en vildkatt och — en frigif ven slaf. Sedan djuren någon tid här visats, skänktes de till August den andre i Polen. De lejon som hitsändes under Kristinas tid förevisades på Slottsbacken, ungefär der obelisken nu står. Platsen kallades också Lejonkulan, hvilket namn öfvergick till nya Bollhusetsom der uppfördes på 166otalet och der redan 1686 den kunglige teatern inrymdes. Logården, vid kungliga slottets östra sida, kallades äfven Lcjongårdai och Leofardg&rden, emedan vilda djur der förvarades på 1600-talet. •

Bland förevisningsställen inom Stockholm har Bergstrahlska (f. d. Falkenbergska och sedan Hamiltonska) huset vid Riddarhustorget varit mycket anlitadt. På Brunkeberg hafva också sedan gammalt sådana förevisningar funnits. Äfven Dævelska (nu Intecknings-garanti-aktiebolagets) hus vid Gustaf Adolfs torg har till dylikt

användts. För öfrigt hafva förevisningsställen för kosmoramor och dylikt funnits i hörnet af Tyska Brunn och Skärgårdsgatan, i n:o 7 (gamla nummerordningen) vid Skomakargatan. i gamla n:o I vid Myntgatan, i Schultzenheimska huset på Blasiiholmen, i Schönborgska huset vid Götgatan, m. fl. Den förut omnämda julkrubban var länge det förnämsta förevisningsämnet i Schönborgska huset och dermed följde gamla och nya testamentet i [64 transparenta taflor »i Etrusque smak;, af Deprés . . . sEtt verk», tillägger en annons år 1830, »som i anseende till många förbättringar år ifrån år hat-fullkomligt hunnit sitt ändamål att befrämja ungdomens undervisning i kristendomen».Kap. V.

Gratisnöjen.

Främmande sändebud. — Kröningar. — Illuminationer. — Kungliga begrafnin-getr. — Nummerlotteriet. — Likvisning. — Brudvisning. — På Ladugårdsgärdet. — Kappåkftingar. — Kiksdagsblåsning. — Vaktparaden.

Främmande nationers sändebud hafva alltid varit städers befolkning till stor förnöjelse, i synnerhet om de uppträdande kommit från mera aflagsna och pittoreska länder. I förra århundraden, då Sverige

ännu begagnade utrikespolitik, voro dylika skådespel vanligare än nu för tiden. Redan 1580 uppvaktades Johan III af Tartariska sändebud. Åren 1650, 51 uppehöll sig en Tartarisk ambassad i Stockholm i ändamål att vinna Sverige mot Ryssland. De affardades ändte-ligen med några presenter. Vid afresan uppfördes ett lustspel för hufvudstadsbe-folkningen: herrar och tje-nare råkade nämligen i slagsmål inne i en vagn, så att knappt en fönsterruta blef hel qvar. År 1661 hedrades Carl XI med ett besök af samma älskvärda folkslag frän fjerran land. Ambassaden öfvcrlemnade sina kreditiv, hvilka i Riksarkivet förvaras i långa påsar af guldbrokad, uppskurna i botten.

Fig. 61. Tartariskt sändebud i Stockholm 1650. Ur Thcatrum Kuropatum.Ett bref börjar sålunda: »Vänskap och Broderskap! Vi Mächti-gaste Kejsare till Krims stol och tron, Mehemet Gerey Chani, hvars Majestät sträcker sig till verldens yttersta dag, skicka Hans Majestät Konungen af Sverige såsom vän och broder, vår helsning ...»

Nämda folkslags ambassadör öfverlemnade till H. M:t en båge med tre pilar och en tandpetare af trä. Så berättar i6oo-ta!ets illustrerade tidning Theatrum Europæum. Bågen torde återfinnas r Lifrustkammaren, men tandpetaren lär, dess värre, vara bortkommen. Som erkänsla för den erbjudna vänskapen tilldelades ambassaden 3,000 gylden.

År 1669 förnyades den knutna vänskapen, och en ambassad af 12 personer un-def ledning af den 18-årige Jasilanus Aga. Han förärade majestätet en usel häst och en båge. Följande året hade två tartariska sändebud,

»gamla smutsiga menniskor-, audiens. Deras ärende bestod i att förklara, det deras herre vore mycket glad öfver Hans Majestäts goda helsa. De öfverlemnade en sabel och en dålig häst som måste nedslagtas, erhöllo 3,000 gylden och fri återresa, emedan deras vistelse i huf-vudstaden började antaga en oroande långvarighet. Om de tillika erhöllo någon vink om det opassande i sådana slags ambassader, berättar icke krönikan, men det goda förhållandet med tar-tarerna synes icke ha vuxit i vänskaplighet efter hvad man sedan fick se under Carl XII:s krig.

År 1687 funnos perser i Stockholm, hvilka hemföljde ambassadören Fabritius. Några af dessa lära ha stannat i staden och efter ingångna äkta förbindelser gifvit upphof åt en ännu lefvande slägt, hvars persiska härkomst bör kunna spåras i namnet.

Turkar besökte Stockholm 1650, 1671, 1727, 1733 och 1773. Den siste var en sjöröfvare från Tripoli som var här för att preja svenska staten, hvilket äfven lyckades. Ambassadören var mycket populär till en början, men när han dröjde för länge blef han hatad

F»ij. 6a. Turkiskt sändebud i Stockholm 1650. Ur Thentnun Kuropæum.Bellman gaf uttryck åt det allmänna missnöjet i sin 30:de Fred-mans-Sång.

Si’ken turk, se på den,

Se, hur turbanen strålar;

Af perlor, guld och nålar,

Förgyllda vagnen prålar Med sjöröfvaren. lian andas tungt och flåsar,

Och den djefvulen I sina tiggarpåsar

Samlar penningen —

Sen far han hem igen.

% * th

Den mest populära af alla främmande beskickningar torde dock den första kinesiska hafva varit genom de rika anledningar till gatu-nöjen den skänkte befolkningen, då den uppehöll sig härstädes 1866 frän den 6 till den 12 Juli. Ambassaden, hvilken icke hade fullt officiel karakter (oaktadt Sverige sedan 1847 har traktat med Kina), leddes af excellensen Pin-Ta-Jin (fig. 63), en 63 ars man af Mand-schuisk härkomst, och dennes son, sekreteraren Kuang-Ying. Tack-vare den österrikiske konsuln i Tien-Tsin, C. F. Möliendorfif, som anskaffat Pin's utgifna resebeskrifningar, äro vi i tillfälle att meddela något om deras intryck från Sverige, ät hvilket land egnas några kapitel. Den lårde mannen utgaf nemligen vid sin hemkomst 3 böcker. Den första kallas Tcheng-Tcka-Pi-Chi, och är tryckt i Pe-King 1869. Sidan 38 börjar beskrifningen om resan i Sverige, som han

kallar Sui-Tien-Kuo och tecknar sålunda M

Något pikant eller tokigt i högre mening bjuder vår författare icke på, ej ens en satir. Han berättar lugnt, sammanträngdt och flärdfritt.

»Ankommo till svensk hamn (Malmö) kl. 1—3 e.m.* Satte oss upp pä eldvagnen; reste åt nordost 900 li; kl. 9—11 e.m. anlände vi till Yun-Ku-Ping (Jönköping); bodde öfver natten på första hotellet som ligger helt nära en sjö som är 300 li i längd». Morgonens inträdande skildras på följande sätt: »Då syntes plötsligt i nordost det gryende dagsljuset göra en öppning genom morgontöcknet, himlens färg blef lysande klar-röd, och sträckte sig ända ät norden och

* Tidsbestämningarna kinesiska; kunna icke anges närmare otn icke årets tidtabeller anlitas.upphörde först vid 20:de graden». Derefter företogo de en promenad, klädda i sina högtidsdrägter. »Qvinnor kommo och betraktade nyfiket våra sobelskinn; de hade sköna anleten och behagliga manér; vi hörde att de skola vara graciösa, talangfulla och dygdiga».

»Resan till Sz-Ta Ko-O-Man (Stockholm)

den nuvarande hufvudstaden som räknar 1,400 li från Yun-Ku-Ping, fullbordades på mycket kort tid».

Fig. 63. Ur Illustrerad Tidning 1866.

Dagboken under första dagens vistelse i Stockholm meddelar följande.

»Klart väder. En officer* beordrades till vårt hotell för att ledsaga oss i staden. Vi gjorde parti, och på eftermiddagen besökte vi kristallpalatset (utställningen). Betraktade alla slags redskap; jordens produkter, metaller, stenar, träd, och andra saker och upp-

• Kaptenen i flottan, den talangfulle författaren Herman Annerstedt.finningar, alla skickligt utstälda. Djurskinn voro äfven i stor myckenhet framlagda.

i Efter middagen besöktes ett offentligt hus;* der betraktades målningar och ritningar af menniskor, ting, fåglar, fyrfota djur, blommor, frukter, hvilka voro liksom lefvande; samt berg, vatten, sol och måne hvilka lyste och voro ytterligt liknande verkligheten.

5På aftonen promenerade vi i den stora parken (Djurgården); grönskande tallar, sällsamma klippor följde den åkandes öga. Under en angenäm sinnesstämning färdades vi i skymningen tillbaka genom parken. Besökte på

qvällen ett komedihus och sågo ett skådespel, af så besynnerlig och ovanlig art, att man icke kan beskrifva dess form eller karaktär. Då vi kl. 11 — 1 e.m. (kinesisk tid) återvände hem, var himlens färg så hög och klar, att man kunde urskilja färgen på de förbigåendes kläder».

»Den 28:de dagen mulet. Konungens yngre broder** sammanstötte med oss i kristallpalatset. Han förklarade för oss åtskilligt samt konverserade ganska artigt och skämtsamt samt gaf oss en sigillbild af silfver (utställningsmedaljen)».

Så långt dagboken. Versboken å sin sida har poem till Sveriges konung, drottning, konungens moder och konungens yngre broder, poem till Malmska hvalen och Ulriksdal m. m.

Poemet till hertigen af Östergötland är utmärkt vackert, men som det både skulle förlora på öfversättningen och möjligen ge anledning till missförstånd, återgifva vi det på det väl ljudande grundspråket :

Kien Sui Tien Kuo Wang Ti.

Wei Kwtui Kiun I.iao Tai Ti Tsun Chi Ping Kia Chang Tsan Pang Chiun Wan Yen Yln Li Chun Fong Tu Kien Tcli Yao Chwen 1 Yu.

De underrättelser vi kunnat förskaffa oss om den populäre Pins senare öden äro tyvärr icke af någon lugnande beskaffenhet. Petit-Journal i Paris spridde ut, att han fallit i onåd vid hemkomsten och blifvit halshuggen. Sekreteraren i Franska Kina-missionen har försäkrat, att Pin är död i reträtt, men icke halshuggen. Österrikiske konsuln i Tien-Tsin bedyrar, att Pin lefver än och bekläder en af de högre posterna i Nei-vou-fu, eller kejserliga husets departement i Peking. Huru härmed må förhålla sig, Pin-Ta-Jin lefver

• Nationalmuseum.

•• Hertigen af Östergötland.dock i tacksamma stockholmares minne, både deras som klättrat på hans fönster när han bodde på hotell Rydberg, och deras som dragit i hans hårpiska i Slottsbacken,’4 ja hans minne lefver ända ner vid Stångån, der vi senast sågo hans godmodiga bild med ett champagneglas i handen, tecknad och målad af dén förträfflige F. D—1.

Några år senare hade Stockholm också kines-besök, men de voro icke alls roliga, ty de voro officiela och åkte i sjuglasvagnar; och de japaner som ändå senare gästade Stockholm voro rent odrägliga, ty de hade inga hårpiskor och gingo dessutom i svarta kläder.

De praktfullaste kröningar som i Sverige egt rum äro Erik XIV:s och drottning Christinas. Den förres hölls i Upsala, men åtföljdes af ett efterspel i Stockholm. Der emottogs konungen af borgmästare och råd med allra största reverens; från rådhuset spelades och

*

*

frän Tre Kronor blåstes i basuner; räntmästaren utkastade penningar bland folket till ett belopp af några tusen mark och daler, och man berättar att en knekt samlat ända till femton daler. Dagen efter hölls stor måltid på slottet; då gick konungen kring borden och talade med gästerna. Derefter såg man »flygare-konst», då en flög utur Svermare hålet på Kincke Tornet» och ner på Slottsbacken. När nu detta gästabud öfverändadt var, vände k. maj:t sig till vigtiga saker att handla och betrakta, säger Laurentius Petri Gothus som skildrat den kröningen.

Det fordrades drottning Christinas snille till att omsider inse, det Upsala vore för litet för sådana tillställningar som kungliga kröningar, och hon vardt den fjerde svenska regent, som kröntes i Stockholm, sålunda bry?ande med den rådande folktron, att hufvudsta-den icke skulle vara lyckobringande för kröningar, då exemplet visat att de tre, Magnus Smek, Johan II och Christian II icke fått behålla tronen.

Det blef ett storartadt upptåg som räckte i många dagar, och mera lysande har aldrig sedan någon kröning blifvit firad i Stockholm.

Från Jakobsdal (Ulriksdal) höll drottningen sitt intåg i hufvud-staden, den 17 Oktober. På strömmen lågo fyrtio krigsfartyg nedanför slottet. Tre äreportar voro uppresta, bland hvilka en af rådet. Denna hadc sin plats vid norra fästet af Norrbro, var försedd med vers och skall hafva kostat 16,000 rdr. Festtåget var så långt, att det räckte från Jakobsdal till slottet, och varade marschen från half 3 pä middagen till 5 på qvällen, då skjutningen började, så attDe två följande dagarne användes till förberedelser; och den 20 Oktober försiggick sjelfva kröningen i Storkyrkan, der Johannes Mathiæ höll predikan. Vid tillfället sjöngs bland annat Veni Sanctc Spiritus.

Derefter gafs stor middag. Ridderskapet fick äta i matsalen. presterna i vestra fyrkanten, borgarena i förmaket för rådkammaren, och bönderna på »gillestugan». Presterna fingo ett berömligt trac-tamentc och voro tillsammans till klockan fyra efter midnatt. Krö-ningsoxe, och vin ur tre springbrunnar tilldelades folket.

Dagen derpå hölls gästabud, och natten efter funnos tio menni-skor ihjelslagna på gatan.

På de fester och lustbarheter som sedan följde har riksdagsmannen, pastor Jonas Petri i Hassle gifvit ganska oskyldiga skildringar i en dagbok (Skoklosters Bibi. Utg. i Hdlr rör. Skand. Hist. 22.) hvilka visa huru den lärda drottningens allegoriska balletter och upptåg gingo till sin andemening förlorade för massan.

Den 24 Oktober höll hertig Carl upptåg på rännarebanan,* och begyntc det klockan tio förmiddagen och varade intill mörkret. Först red hertigen med sitt folk, hvilka alla hade lansar i händerna. »Näst dem följde tre gröna menniskor i skogsråds liknelser, klädda i qvin-folks kläder. Derefter följde en vagn, som gick sjelf, och voro inga hästar före; der uti satt en som hade eld, hvilken brann som ett bloss. Der uppå stod ett beläte på en fot och hadc en fana i handen. Kom strax derefter en annan ganska stor vagn, der uti satt en som var förklädd och underlig att se uppå. Sist efter detta kom ett stort berg gåande och skriande; der uppå suto ock månge förklädde menniskor i gröna och andra kläder. Till det yttersta redo de till rings en lång stund, och der med var det beslutit».

Detta upptåg, af hvilket vår gode pastor icke synes hafva fattat den djupa betydelsen, hade följande lärda titel:

»Lycksalighctenes Ahrepracķt Uppå then Stormæcktigste Drot-nings Christina Höghprijsslige Cröningsfest, förd af Ridder Eudemon och hans trogne Gesäller Philander och Dorisel».

Författaren var Georg Stjernhjelm, hvilken äfven till samma tillfälle skrifvit Virtutcs Rcpertæ The igenfundne Dygders Uptog.

Härmed ett prof på hans kröningspoesi ur Lycksalighctenes Äre prackt. I förste Inträd föreställes Örlig och Krigsguden Mars till häst anqvickande manskapen till krigsöfningar.

Ey, du skadlige fred! Ungdoms forderflige Vallust!

Manlige hjertans vank! Ett fel för modige hjeltar;

Till all laster ett upphof, fostermoder i odygd;

• Nu ungefärligen Nya Elementarskolans gårdstomt.Dugse till intet som allvnre bär; men bringar S banen Dådlöse sysslor, lärdt dvaleri, forgätligit arbet;

Tidforderf uti lek, och Fröjas snöplige tjenster.

Freden är hin, som folk och land med lättja betungar; Freden är hin, som modstjäl mannen, och märgen i benen Smälter S väg: är den som förstame vaggar i sömnen, Trygger i säkran dröm, uti kättia och i veklige luster: Vapen och värja bli tung, slott gränsor kom’ uti glömska In till dess att land och rike, de fall’ uti händer Dem som.i vapen st& lura derä, och vakta p& glaset.

Den som af detta prof känner åhåg att läsa mera, kan slå upp Stjernhjelms Musa Suetizantes, der en älskvärd typografi förlänar njutningen mera stämning.

Gustaf Casimir Leionhufvud höll senare också ett upptåg, på hvilket vår beskrifvare icke blef stort slugare. »De som voro bädhc till häst och fot, voro med turkeske hattar och kläder utstofferade, med förmommade (maskerade) svarte ansigten allesammans. Här uti var ett brinnande berg; der på suto musicanter och spelemän

och spelade ganska ljufligen. Var också ett skepp, som gick af och an, och der uti suto några mönstra och några, som rodde med ådror. Var ock en vagn, som två elefanter drogo (i elefanters liknelse); der uti suto ock någre mönstra och en smed med en hamar och smide uti vagnen och hvad annat mer der var till att se».

Den 7 November hölls kunglig taffel igen. Der är vår skildrare på fast mark. »På presternas bord voro två anrättningar med mat och 36 rätter i hvar anrättningen. Den tredje anrättningen var med allahanda konfeet och suckaat, ock så till 36 slag, ganska kostligt, och inbars i silfver confecte faat, hvilka hade en hög fot under sig, och stod borden sä öfver dermed att det ena skiöts in på det andra. Godt välsmakande Spanskt och Renskt vin gafs der tillfyllest, och inga andra dricker, utan den som begärde svalkedrick, fick god Brunnswicks Mumma. Hvar och en drack så mycket honom luste och behagade, och ingen blef tvingad, qvod notabile est. Allenast när de drucko H. K. M:ttz Enkiedrottningens och Hans F. Nådes Hertig Carlz lyckönskan, måste drickas uth». Gästabudet varade till kl. 3 efter midnatt.

Den 12 November hölls ett annat slags spektakel, som redan vid Erik XIV:s kröning hade praktiserats. »Effter middag var ett speetaeulum med allahanda djur, som insläpptes uti en gård, hvilken murad var in under slottsmuren på den sidan, som vetter åt Bollhuset.* Först släpptes ett lejon och en buffeloxe tillhopa. När lejo-

 reste sig upp, lopp buffeloxen under dess bringor att lejonet nästan föll omkull; så skötte lejonet intet mer om buffeloxen. Sedan släpptes lejonet och en stor björn tillhopa, reste sig något litet emot hvar andra, men gingo strax ifrån hvar andra. Lejonet gick der med och lade sig i en vrå i gården; björnen gick bak om det, steg på det och bet det några bitande i ryggen, men lejonet skakade honom af sig och slog litet efter honom, men skötte intet mer om honom. Luckan drogs upp; der med gick lejonet in i sitt hus. Dcrnäst släpptes björnen och en yr häst tillhopa. Björnen kunde intet mycket skada hästen, utan tog honom allenast en gång i låret; hästen träckadc der vid och slog bak efter sig, sedan rörde björnen honom intet, utan gick och lögade sig i ett vattenkar, som der stod nedgrafvet, fullt med vatten. Lupo der ock två räfvar, men de andra djuren aktade dem intet. De sköto några raketer ner på björnen att göra honom vred. De hade gjort liksom en menniska, satt på en påle, klädd i rödt kläde, och stoppad full med hö; den samme ref björnen först tvärt af och sedan tog han och ref i sär hans lår. Hängde ock en annan sådan på ett snöre, som några drogo upp och ned; när björnen fattade efter honom, drogo de honom upp».

Med dessa och dylika många flera upptåg firades drottning Christinas kröning, prisad af många, häcklad af flere. Den 18 Juli samma år hade en bonde af Östergötland visat drottningen ett stycke barkbröd, hvaröfver hon ömkat sig, men trösteligen tillagt: hafve vi an-nammat de goda, hvar om icke de onda.

*

*

K

Den praktfullaste illumination hufvudstaden bevittnat var den som vid Carl Xl.s anträde till regeringen egde rum i sammanhang med den praktfulla karusellen. Vid detta tillfälle skylde en enda kolossal transparang Rådhusfagaden på Stortorget; Kungsholmsbrpn var öf-verbygd med flere äreportar; men på Norrmalmstorg (Gustaf Adolfs torg) tronade en pyramid af ofantliga dimensioner, rundt om behängd med lyktor af oljadt papper mellan festoner af granris, och öfverst besatt med en kunglig krona. Planschen (fig. 64) erbjuder utom illuminationen en intressant vy af Gustaf Adolfs torg sådant det såg ut 1672, den 19 December. I fonden (der kungliga teatern nu står) synes Axel Lillies palats; bakom detsamma, öfver taket åt höger, synas tre af tornen på De la Gardieska palatset (Makalös, Arsenalen, Dramat, teatern); till venster på taflan fästes uppmärksamheten afJakobs gamla kyrktorn; till höger vid strömmen synas »stadens bodar».

Mångfaldiga voro för öfrigt, i synnerhet under vår stormaktstid, de tillfallen, då Stockholm firade för fosterlandet märkliga tilldragelser. Än var det en vunnen seger, än ett ärofullt fredsslut som skulle högtidlighållas, och alltid fick allmänheten då ett särskildt gratisnöje.

En mycket lysande fest var den som, med anledning af segern vid Narva, firades den 5 Februari 1701. Då lyste

från Brunkebergs topp en »härlig pyramid», 42 alnar hög och 26 alnar bred, upplyst med 2,500 brinnande lampor, hvar och en af två qvarter tran, nedtill klädd med granris och ofvantill med papper samt försedd med latinsk inskrift med sex qvarters höga bokstäfver. Denna pyramid syntes öfver en stor del af staden, och folket drog genom gatorna och fröjdade sig deråt samt hade äfven sin glädje öfver de upplysta kyrkorna och de många enskilda hus, der ljus voro tända och lyktor uthängda. Ungefär på samma sätt firades Karl den tolftes öfriga segrar, år efter år, ända till dess nederlagen och pesten kommo och gjorde ett slut pä dessa nöjen för folket.

Under Gustaf den tredje voro sådana nöjen talrikare än under frihetstiden. De präktigaste voro de som, med anledning af Gustaf Adolfs födelse, ställdes till för folket, men som slöto med en förskräcklig tilldragelse, en af de sorgligaste offentliga olyckor som inträffat i Stockholm.

Efter freden i Kiel följde, den 20 Februari t814, en stor illumination i Stbckholm. Alla offentliga och enskilda hus voro upplysta samt ett stort antal prunkande med transparanger. Stora kostnader hade gjorts. Få Södermalmstorg hade brukspatron J. Gödecke låtit uppsätta en äreport, hvars mellersta öppning infattade en transparang, framställande Karl Johans triumf. Vid Gustaf Adolfs torg hade hofapotekaren Sprinchorn pä det der då belägna apoteket Lejonet en praktfull transparang. Likaledes fans en sådan hos viktualie-handlanden Thunberg vid Ladugårdslandstorg, på bagaregesällernes och skomakaregesällernes herbergen, och ända långt upp på Söder, såsom hos barnmorskan Mellberg vid Stora Bondegatan. Den 19 December samma år fick man en ny, ännu grannare illumination, med anledning af Sveriges och Norges förening. Bland de mest lysande voro grefvinnan Carolina Lewenhaupts två transparanger, mellan hvilka, pä en altan, syntes ett altare med Karl Johans byst, rikt upplyst. Vid de kungliga personernas ankomst till stället började en harmonimusik spela folksången till följande ord:

Suédois, Norvégien!

Que 1'un å 1'autre enfinT ende la main;

Et d'dge cn Äge Qu'un dignc homtnnge A Charles rende les Tributs Qu'on doit aux Yertus.

Dcrpä sänkte sig odödlighetens, af sju stjernor bestående krona öfver kronprinsens byst, och en annan fransk strof afsjöngs.

Bokbindarålderman Richter vid Högbergsgatan, fabrikör Bergman vid Stortorget, stadsmäklar Zethräus på Kungsholmen, handlanden Holmlund vid Vesterlånggatan, m. fl. utmärkte sig för sina stora och granna transparanger.

Många voro illuminationerna under Karl Johans regering, hvarje gång han kom hem från någon resa i Sverige eller till Norge, men den präktigaste var den 6 Februari 1843, då konungens 25-åriga regeringsjubileum firades, och alla dessa illuminationer utgjorde omtyckta gratisnöjen för folket.

* *

*

Den ståtligaste af alla kungliga begrafningar som hållits i Stockholm är Carl X:s. Den har också blifvit förevigad i ett kopparstick som är 16 fot långt och 1 fot högt, hvilket återfinnes i Pufendorfs Historia om Carl X. Tåget börjar vid yttre borggården, der flere tusen man trupper stå uppstälda, drager sig ner åt Slottsbacken, tar af ät Skeppsbron, åt höger, under salut från örlogsfartyg på strömmen, viker öfver Jcrntorget, öfver Kornhamn och Stora Nygatan (Kungsgatan), öfver Riddarbron och in i Riddarholmskyrkan. Processionens mest pittoreska parti är hoflruntimren, klädda i dok och mantlar, liknande nunnor. En mindre sorglig grupp är den som vi afbildat här nedan (fig. 65). Det är räntmästaren Cronenberg som utkastar guld- och silfvermynt åt folket, hvilket tagit sin tillflykt i en portgång på Jernvågen, då belägen vid Jerntorget, ungefär der Riksbanken nu står. Figuren längst till höger är konungens kammarherre Johan Gyllenstjerna i rustning; derpå konungens lifhäst, ledd af stallmästaren Herman Winter och kammarherren Niclas Kagge; dernäst följer öfversten Bertel Mortagne (i spetsen för 80 drabanter) samt tvänne härolder.

» *

*

Nummerlotteriets dragningar utgjorde under nära sjutio år ett af Stockholms folknöjen, både för dem som spelade och icke spe-lade på lotteriet. Hela samhället tänkte på den närmast förestående dragningen, talade och drömde om denna, och när hon slutligen inträffade, hvilket skedde hvar tredje onsdag, ilade man till Slottsbacken för att icke försumma någon del af högtidligheten.

Lotterier hade länge funnits i det öfriga Europa. Den första offentliga dragningen uppgifves hafva egt rum i London redan 1569, och tre år derefter skall en dylik hafva försiggått i Paris. Här i Sverige anställdes då och då lotterier för olika ändamål och pä olika ställen. Det största dittills var det som omnämnes i vår inledning och som upprättades af tullarrende-socictetens fullmäktige* samt hadc sin dragning i Maj 1733, på det då nya rådhuset. Lotteriet bestod af 10,000 lotter och äfven så många specie-dukater eller 180,000 daler kopparmynt, och största vinsten var 24,000 daler.

Kig. 65. Bcgrafningspcnningars kastande vid Karl X:s licgrafning.

Ur Pufendorfs Historia.

Några och tjugo år senare anställdes ett annat lotteri, som också tilldrog sig mycken uppmärksamhet. År 1757 föreslog öfverståthål-laren, grefve v. Diiring, att Gustaf den andre Adolfs bildstod måtte pä allmän bekostnad uppresas i Stockholm. Förslaget vardt af kungl. maj:t »med särdeles nådigt välbehag ansedt», och för att skaffa pengar gjorde man ett lotteri af 100,000 lotter med ett pris af 100 daler k.-mynt på hvarje lott. Behållningen utgjorde 364,027 daler, och det vardt grundplåten till häststoden på n. v. Gustaf Adolfs torg,

* Sä väl dc »stora» som de »små» lullarne voro, jernte accisen i riket, bortarren-derade till en gencral-lull-socictct, som hade omkring trelio fullmäktige, beslående af nägrn handlande, men ett vida större antal förnäme män, såsom generaler, amiraler, lnndshöfdingnr, m. fl.fastän ett annat lotteri, just kungl. nummerlotteriet, också sedan måste bidraga till samma ändamål.

Allmänheten hade fått smak för lotterispel. Regeringen tyckte att den smaken kunde användas som inkomstkälla för skattkammaren, och sä uppstod den spelinrättning som ansågs jembördig med statens öfriga embetsverk och kollegier.

Den 16 April 1771, innan Gustaf den tredje efter sin faders död återkommit från Paris, utfärdades kungl. maj:ts »Nådiga Kungörelse angående et til inrättande Genuesiskt Lotterie». Detta skulle gagna det allmänna och lemna inkomst till stora och nyttiga inrättningar utan statens belastande samt gifva fördelar åt de enskilda som der-uti försökte sin lycka, »i det uppå hvars och ens välbehag ankommer att våga deruppå en efter dess förmögenhet och godtycke lämpad summa». Alla hade hopp att vinna högsta vinsten, »utan att den enas lycka utesluter den andras».

Det var den tidens nationalekonomi i Sverige, offentligt uttalad af landets regering. Allmänheten lyssnade andäktigt till de vackra förespeglingarna. Det hette också, att »allt slags lotteri, taget rätteligen för hvad det bör vara, är en gren af rörelsen, som lättar myntets omlopp, sysselsätter den tänkande och dem som dervid arbeta Men det var ej nog dermed: det, kungliga spelverket skulle också bidraga till — folkmängdens ökande. Det var just derför som det var ett genuesiskt lotteri. I Genua hade man fordom, dä embeten skulle genom val tillsättas, icke skridit till sådant förr än fem ledigheter uppstått. De sökande borde dä vara minst nittio. Namnen på dessa lades i »särskilda foder, hvilka kastades i ett käril, der utur man sedan uttog fem, det ena efter det andra». Men detta valsätt gaf anledning till vadslående af ganska stor utsträckning och hvarvid ofta betydliga summor sattes på spel. För att förekomma att med-borgarne skulle på detta sätt öfvcrlemna sig åt spellidelsen, utan att det offentliga hade någon fördel deraf, togo de genuesiska myndigheterna saken om hand och gjorde spelet til! en statsinrättning. I stället för tjenstsökande sattes giftasdugliga flickor på nittio numror, och åt livar och en, livars nummer utkom ur dragningshjulet, tilldelades en hemgift som togs af den fördel som genom lotteriet tillföll staten.

Så skulle det nu också tillgå hos oss, och derför heter det i den plan som åtföljde kungörelsen af den 16 April 1771, att till uppmuntran för giftermål och folkmängdens ökande i riket, i synnerhet bland Sveriges allmoges, hade kungl. maj:t i nåder velat anslå af lotteriets vinst 500 daler silfvermynt vid hvarje lotteridragning, »hvilka skulle utdelas med 100 daler till livar och en af fem giftasvuxnaflickor mellan 15 och 24 års ålder». Nittio namn på af landshöfdin-garna föreslagna flickor sattes på de nittio numrorna i dragningshjulet, och fem af dem vordo de lyckliga.

Kungörelsen hade utfärdats' 1771, men den första dragningen skedde ej förr än i början af 1773. Under tiden hade embetsverket ordnats och fått sin kungliga direktion, sina tjenstemän och kollek-törer. Hela verket var omgifvet af kunglighetens glans, och stormän skulle styra det. Till förste direktör utnämdcs presidenten i Kammarkollegium, grefve Carl Johan Cronstedt, hvilken var af Kongl. Maj:t »känd att ega all den insigt som till detta lotteries behöriga styrsel erfordras». Till meddirektörer utsågos statskommissarien Claes Wircll (adlad Lagerstråle), kammarråden Carl Stjerngranat och Anders af Botin (den bekante häfdatecknaren). Verkets förste sekreterare var Gustaf Fredrik Blomborg, hvars namn finnes i kalendern ännu 1776, men från och med 1777 står Carl M. Bellman såsom sekreterare. Att Bellman verkligen tjenstgjorde under några år är väl otvifvclaktigt, såsom C. Eichhorn också visat i sin skrift »Bellman och hans senaste biograf». Men man kan nog tänka sig, huru föga öfverensstämmande med skaldens smak denna tjenstgöring skulle vara. Det är väl i ett af Bellmans svåra ögonblick, då han morgonen efter en i vänners lag gladt genomvakad natt söker stärka sig till dagens föga poetiska verksamhet i nummerlotteri-direktionen som hans vän Sergel tecknat honom, i öfverdriften uttryckande ett skämt med den glade sångaren (fig. 66). Underskriften är också af Sergels hand.

Under det direktionen och tjenstemännen skötte embetsverket i nummerlotteriets hus vid Svartmangatan (nu mera medicinalstyrelsens lägenhet), sålde kollektörerne lotter litet hvarstädes i Stockholm, och allmänheten såg med glad förhoppning dragningsdagen nalkas. Det var i synnerhet mot slutet af den vecka som närmast föregick dragningen lotterna funno lifligaste afsättningen. Man spelade på enkelt utdrag, då blott ett nummer behöfde komma ut och då vinsten var femton gånger insatsen; på ambe, då man spekulerade på två num-ror; på terne, quaternc och quinterne, då vinsterna voro i stegrad höjd. Insatsen för enkelt utdrag fick göras i början från 8 öre till 200 daler s. m. och så vidare i förhållande efter utdragen.

Hvilken trängsel på torsdagen, hvilken ännu större på fredagen och allra värst på lördagen! Man måste köpa en lott (fig. 67). Man hadc kanske pantsatt en nödvändig klädespersedel för att skaffa pengar till lottsedeln. Man hade gjort sina fina uträkningar och var nästan säker om vinst. Man såg siffror öfverallt, i kaffekoppen, i bränvinsglaset, bland soporna på gatan, lika väl som bland skyarne.

nnj'cT iii.mILSLM wi"^!W!^,HlOTag nck göras i början från 8 Öre tiTI

N:o ,

Fo

1 erne 5200 ganger, tor hvar Qvarterne 64000 gånger, och (or hvart Bestämt Utdrag 75 gånger. Denne

rU-iM . C--... « » r O O

Fig. 67. Lottsedel i Nummerlotteriet. Facsimile.

Man hade kanske också drömt något betydelsefullt. Drömmar spelade en stor roll i det kungl. svenska nummerlotteriet.

— Vet madam, i natt drömde jag, att jag var på bröllop.

— Kära hjertandes, det betyder begrafning, men dä skall frun spela på 20 och 15 och t. Tag en terne, så vinner frun femtusen två hundra gånger insatsen. Frun blir rik.

— Jag drömde, att det regnade och tänker spela på nummer

Fig. 66. Carl Michael Bcllman. Efter Sergel.

Bcllmnns morgonsup, med smörgås i hand, trott och trumpen.

5, för si, jag har icke råd till mer än enkelt utdrag, fast jag nog ville ha ett bestämdt.

Drömde man om en regnbåge, skulle man spela på 13, 7 och 5; om bröd, kunde man vara säker att 56, 75 och 11 kommo ut; om äplen, att vinsterna föllo på 48, 44 och 35; o. s. v. Om allt detta fick man underrättelse i någon af de många drömböckerna, t. ex. >Förklaring på de förnämsta drömmar sådan som den af Philo-sopherna blifvit uppgifven, samt hvilka af det s. k. Genuesiska ellerKongl. Nummer-Lotteriets Numror säkrast svara mot hvarje dröm. Fri öfversättning från Fransyskan af C. Moberg». Flera upplagor utkoramo, den sista tryckt i Linköping 1824. Samtidig är en i Stockholm tryckt »Fullständig och af erfarenheten befunnen säker Drömbok för Lotterispelare i allmänhet». Ännu 1843, således tre år efter nummerlotteriets upphörande, utkom en »Drömtydare», som angaf lotterinummer.

Men huru skulle man alltid kunna hålla reda på de sjutton dragningsdagarne? Afven för den saken hade kungl. direktion sörjt, i det hon gaf ut en Kongl. Svenska Nummer-Lotteriets Almanack som i sitt kalendarium särskildt påpekade dragningsdagarne och för öfrigt innehöll förteckning på lotteriets direktörer och tjenstemän, uträkning af vinsterna o. s. v. samt i alla årgångarne, ända till lotteriets ändalykt, ett upprepande af den nådiga instiftelsekungörelsen af den 16 April 1771.

Ändtligen inträffade den lifligt efterlängtade onsdagen. Då njöt man af det egentliga gratisnöjet. Redan på förmiddagen infann man sig på Slottsbacken och tog i betraktande tillrustningarna utanför Indebetouska huset. Det var just på samma- plats, der en stor trädgård fordom funnits, den af hvilken Trädgårdsgatan (i Staden) fått sitt namn. Nu var det slut med trädgården, och handelsmannen Isaac Breants hus, till hvilket den hört, hade från sin siste enskilde egare, politi-borg-mästaren Johan Indebetou, inlösts för kronans räkning. Huset, som ännu i dag kallas det Indebetouska, hade användts till mänga olika ändamål. Der voro en tid slottskansliet, krigs-expeditionen m. m., men utanför, åt Slottsbacken till, restes hvar tredje onsdag en tribun på hvilken nummerlotteriets direktion tog plats, och under trumpetstötar, basunlät och trumhvirflar från en särskild liten läktare, der gardesmusiken bidrog till det festliga intrycket, började och fortgick högtidligheten. Ett storartadt lyckohjul tog uppmärksamheten i främsta rummet i anspråk, men de som vakade öfver lyckans rullande hjul voro äfven förtjenta af att tagas i betraktande. Bland dem såg man många gånger skalden Gyllenborg, skalden Leopold (medlem af direktionen ända frän 1796 intill sin död) och andra förnämlige män, presidenter och statsråd, såsom Gabriel Poppius (från 1814 ordförande i direktionen), Matthias Rosenblad, C. D. Skogman, m. fl.

m, wm

Fig. 68. Frinuirar-Banihtisbum.GRA T1SXÖJEN

>59

Bredvid en Leopold, en Rosenblad eller Poppius stod ett barnhusbarn (fig. 68) som förestälde det blinda ödet hvilket utdelade lyckans håfvor. Lottutdragningen verkstäldes nämligen icke af direktionen eller tjenstemännen, utan af en för verket fullkomligt främmande person i de oskyldiga barnaären, en gosse från frimurarbarn-huset, som högtiden till ära var klädd i sin paraduniform och utstyrd med hvita handskar samt med förbundna ögon.

Vinster och »nieter» kommo om hvarandra, men de förra utgjorde blott en ringa del af samtliga numrorna. De hylsor, till utseendet liknande gamla nålhus, i hvilka de utdragna numrorna lågo, slungades tomma ut bland folkmassan som under hurrarop och skrän slogs om dem. Den som var nog lycklig att eröfra en sådan hylsa fick en liten vedergällning, om han till lotteriet åter öfverlem-nade henne.

Skådespelet i sin helhet skildras i följande, år 1823 tryckt rimsnideri:

Men hvarfrån kommer väl det gälla sorl jag hör, som disharmoniskt sträft igenom rymden bryter; som med trumpeters skräll så o vand t sammanflyter, och i min tankfullhet mig stör?

Om jag ej, denna stund, befann mig midt på dagen, så skulle jag till slut med lätthet bli bedragen att enkelt tro, att denna ton är posten som far bort och brandvagten som ropar;

Men som min forskande person i intet fall är nöjd med en supposition, så skyndar jag mig upp mot Slottet ifrån bron; tills invid Storkyrkan jag trängs af stora hopar af folk, som redan hastat hit, att se på dragningen af Nummer-Lotteri't; en stiftelse som har den prisvärda tendencen,

(fast tadlam skriker jemt på dess förderflighet) att vänja Stockholms Allmänhet att uti elakt spel. behålla contennncen.

Bakom ett skrank, Gud vet af hvad architcctur, står Verkets Dircction, som fogeln i sin bur, och liksom Lotteri't på säker fot sig stöder.

Der ser jag lyckans hjul som mängdens pengar öder, fast det är sällsynt nog ätt få en skärf derur.

Allt tilreds uppenbart. De skrifna nummerlappar uppvisas, vecklas in, i hjulet läggas ner;

på det att syndaren som tappar, må Öfvcrtyga sig, att det methodiskt sker.

Med hvita handskar på och duk på ögat bunden, står bamhusgossen der, och väntar på den stundendi dragningen sin början har.

Nu vrides hjulet om. — En bullrande fanfare uppstämmes, till signal, af pukor och trumpeter;

(ty fastän Lotteri't publikens pengar tar

ger den likväl en Iröst mot spelets vidrigheter.)

Ur hjulet nuramem dra's och långsamt ropas opp.

hvarje anletsdrag röjs fruktan eller hopp. *

Med sedeln i sin hand stir spelaren och följer med hörsel och med syn den utgång spelet får.

Dels med ett tillgjordt lugn sin bittra harm han döljer, dels i hans fikna blick man röjer glädjens.spår.

Jag der en herre ser, ej mycket nöjd till sinnes; han ej ett utdrag har, och dragningen är slut.

Han svär, att sådan tur, som hans, omöjligt finnes: ty han liar trettiosex och trettiosju kom ut.

Men se på den Mamselln, med nya sidenhatten, som nyligt på kredit uti cn bod hon fick och nu betala tänkt! Se hennes vreda blick!

Den stackarn drömde sig tre numror häroni natten, men hela vinsten är för hin!

Men allt förgår, och äfven det kungl. svenska nummerlotteriets dragningar upphörde en gång. Allt flera och starkare röster hade höjt sig mot staten såsom spelhusvärd. Tidningarna klagade hög-ljudt och ifrigt öfver det sedeförderfvande och för mången olycks-bringande i hela den kungliga lotteri-inrättningen. Man anförde allt flera exempel på personer som genom att spela på lotteriet ruinerat sig sjclfva och sina familjer, och allmänt talades om en brukspatron Borgenström som ärfde 80,000 rdr banko efter sin far, spelade bort hela sin förmögenhet och hängde sig. År 1839 utkom en hos Samuel Rumstedt i Stockholm tryckt flygskrift, kallad 5 Lotteri-Spelar ne eller Nummer-Lotteriets hemligheter uppdagade», hvilken väckte mycket uppseende och väl i sin mån bidrog till stärkande af åsig-ten om den kungliga inrättningens skadlighet.

Under 1840 års riksdag afläto rikets ständer en skrifvelse om det kungl. nummerlotteriets upphörande, och ehuru den kungl. förordningen derom ej utkom förr än långt fram på 1841 (den 4 Juni), fans lotteriet likväl ej till längre än med 1840 års utgång. Brud-gåfve-fonclcn öfverflyttades dä på Riksgäldskontoret.

Den 16 December 1840 var det sista gången som detta gratis-nöje bestods Stockholms allmänhet. Då försiggick den 1,143:dje dragningen.Likvisningar voro i gamla Stockholm mycket omtyckta gratis-riöjcn. Kungliga liks förevisande hafva naturligtvis hört till de allra förnämsta af sådana tillställningar och äfven längst bibehållit sig. Det sista kungliga lik som åstadkom en folkrörelse af det gamla slaget var Karl den fjortonde Johans. Detta visades under en hel vecka, 17—24 April 1844, från klockan 11 till klockan 2 på middagen och från klockan 5 till klockan 8 eftermiddagen. Trängseln var ofantlig på yttre borggården och äfven på närgränsande platser.

Redan på första dagen gick det mycket bullersamt till, och folket råkade i strid med de soldater som skulle upprätthålla ordningen. På yttre borggården fans ingen annan stängsel än den som för tillfallet bildades af soldaternes led, men dessa genombrötos snart af folkmassan som trängde på under den vildaste oordning. Det var vid detta tillfälle som en högre myndighetsperson ansåg sig böra tala till folket och beklaga, att det vore så otacksamt att ställa till något nöje för stockholmarne. Såsom nöje hafva onekligen likvisningar uppfattats, vare sig att de varit kungliga eller enskilda.

På andra dagen af i fråga varande likvisning fans ett stängsel uppsatt för att på det sättet hålla den skådeiystna hopen inom behöriga skrankor; men det hjelpte icke mycket, och på den dagen trampades en qvinna till döds. Hon hette Kristina Pahlin, var vakt-mästareenka och 64 år gammal. Hennes begrafning var visserligen icke så ståtlig, men dödsfallet gaf likväl anledning till ännu en af folket med begärlighet skådad likvisning. En dag gick man raka vägen från slottet till den utbod pä en gärd vid en fattig gata, der enkan Pahlins lik visades, och sä fick man på samma dag se både högtsalig kungens och den för hans iikvisning ihjeltrampade gummans jordiska qvarlefvor, dubbelt gratisnöje.

Till förekommande af vidare olyckor under förevisningsdagarne började de stockholmare som sett sig om i verlden att yrka på queue. Så brukades i främmande land, men något sådant kände man ännu ej till i Sverige. Aftonbladet, som med vaken blick följde alla offentliga tilldragelser, • föreslog först, att någon af allmänheten känd och aktad person, t. ex. kommendanten, öfverste Dævel, skulle låta en samling anständigt folk ordna sig ledvis, t. ex. på Mynttorget, och derifrån sätta sig i marsch till slottet. Då det förslaget icke vann framgång, skref samma tidning »Några ord om konsten att göra queue». Det väckte uppmärksamhet, och queue gjordes verkligen, för första gången i Stockholm. Under de sista dagarne af den kungliga likvisningen gick det derför ganska ordentligt till. Att »köbildning! sedermera i Stockholm så ofta förekommit och hindrat

Gam/, t S/ocMa/m. I Iträngsel samt upprätthållit ordningen, när det gäller att i massa skrida fram till något mål, har man i främsta rummet Karl Johans likvisning och dernäst Aftonbladet att tacka.

Redan vid Karl Johans begrafning, den 26 April 1844, visade folket mycket större benägenhet att sjelft upprätthålla ordningen. Der queue kunde bildas, gjorde man det frivilligt, och för öfrigt stod man i ordentliga led och såg den högtidliga processionen skrida förbi, allt från det kompani af Svea gardet som öppnade tåget och allt till de sista af de 64 olika afdelningarna som till samman utgjorde den kungliga begrafningsvandringen. Då hade man ännu kadetter i gemensam uniform, barnhusbarn i uniform och stånddrabanter att se på. Barnhusgossarne gingo med sina »informatorer», såsom det hette, i tredje ledet (fig. 69) och sjöngo: »O Jesu, när jag hädan skall». Stånddrabanterne, hvilka togos bland invaliderne på Ulriksdal, marscherade med stolta steg och med sin korporal i spetsen såsom i gamla tider vid de kungliga begrafningarna (fig. 70).

Bruket för öfrigt att »gå och se lik» höll länge i sig i Stockholm. Ju »schangtilare» lik det var, d. v. s. ju högre den aflidna hade stått på samliällstrappan eller ju mer de efterlefvande anhöriga hade kostat på svepning och likrummets utstyrsel, dess större var naturligtvis antalet af skådelystna, dess mer uttryckte dessa sin förtjusning öfver skådespelet och sin glädje öfver att icke hafva försummat det. Men äfven ganska anspråkslösa lik föraktades icke. Ofta var de senares förevisning mer poetisk kan man säga. De rika och förnäma kropparne lågo ofta i praktfull svepning, i siden och äkta spetsar, i en dyrbar ekkista på silfverfötter och med silfver-beslag fram och bak, i ett likrum klädd med fint svart kläde, kanske till och med öfversålladt af silfvertårar, med tjocka vaxljus som strålade från dyrbara armstakar och storartade kandelabrar bland sorge-stolta cypresser och en myckenhet blommor. Det var något som måste göra mäktigt intryck.

Men folket gick kanske lika gerna till ett lik som stod i ett lusthus i en af malmarnes trädgårdar och som icke hade det finare

Fig. 69. Barnhusgossar.än en enkel svepning i en tarflig furukista, illa svartlackerad, med bleckplåtar vid hufvud och fotter och utan annan prydnad, i ett litet rum utan svart kläde, endast med ett eller ett par lakan framför fönstret, utan silfvertårar, utan cypresser, men tjockt med granris pä golfvet och några blommor från trädgården, inga kandelabrar, endast ett par enkla stakar med talgljus i en vemodig skymning.

Askådarne, som gingo kanske ganska bullersamt till väga vid en af de der storståtliga likvisningarna, åtminstone på gatan och i trapporna till sorgehuset, kommo ofta stilla och tysta till kistan i det lilla lusthuset bland den tarfliga grönskan och gingo lika saktmodigt bort. Detta hindrade dock icke, att kritiken efteråt ofta lät höra af sig.

Det kunde finnas så mycket att klandra.

Än hade liket, trots all enkelhet, en i folkets ögon för ståtlig utstyrsel, än, och det var kanske vanligare, klagade man öfver, att skådespelet varit alltför knapphändigt, för litet ljus, för få blommor, för simpel svepning — och en sådan kista sedan! • Det hade ej varit nog ögonfägnad.

Det der var kritiken efteråt, men det hindrade ej att man vid nästa likvisning utan tvekan skyndade att njuta af gratis-skådespelet. Det var en egendomlig sida af gamla Stockholm. •

* *

Brudvisningarna voro ej mindre egendomliga. Att det vid dem alltid gick muntert till är ej förvånande, och munterheten slog ej sällan öfver i bullersamma upptåg, till och med i störande af husfriden Men äfven vid de allra fredligaste brudvisningar fans det något störande och sårande för den sanna bröllopsglädjen, ofta något motbjudande för den qvin-liga blygsamheten. Och likväl tyckte kanske de flesta brudar, att det ej vore något riktigt bröllop, om icke en sådan förevisning egde rum. Så var äfven allmänhetens åsigt. Bruket var visserligen icke inskränkt till Stockholm, utan gängse i hela landet, men hade kanske ej så nära sammanväxt med folkets vanor som just i hufvud-staden. Om icke medlemmar af de bildade och förmögnare folk-klasserne sprungo för att se brudar här och der i staden, så kunde

Fig. 70. Ständdrnbrant. Efter A. Schiitzercrant/ »Sccncr ur Holdatlifvct».dock icke gcrna någon af de klasserna vid sitt eget eller sina anhörigas bröllop undandraga sig den gamla seden.

Det var ej heller alldeles omöjligt att finna »bättre herrar» bland den skara som trängdes i dörrarna vid brudvisningar, och det var ofta just från dem som den värsta kritiken öfver skådespelet utgick. Under det kanske flertalet af gamla qvinnor och unga tjenstflickor i hopen uttryckte sin beundran öfver brudens skönhet och präktiga utstyrsel och ansågo sig ganska lyckliga öfver att hafva fatt se härligheten, och det utan ringaste afgift, ej ens så mycket som en tolf-skilling banko, hvilket var priset på en plats på femte radens sida på kungliga operan, hördes från de »bättre herrarne» det ena spe-ordet efter det andra, sårande anmärkningar och stundom ganska plumpa yttranden. Och den manliga ungdomen instämde och lade till, vare sig att den ungdomen kom från skolsalen eller från gatan, från verkstaden eller rännstenen.

Kritiken gälde ej blott bruden, utan äfven de lysande marskal-karne och de bakom dem sig flockande tärnorna. Det var i gamla Stockholm icke alltid så angenämt att uppträda som bröllopsmarskalk och under förevisningen tjenstgöra som hedersvakt. Mången af dem var nog också frestad att, då speorden voro för närgångna, slunga armstaken, som han höll, midt in bland åskådarne. Det kan väl hända, att sådant äfven någon gång inträffade, och då kunde man vara viss på att polisen måste uppträda med kraft för att stilla oväsendet. Polis fans i allmänhet vid brudvisningar, åtminstone vid de större bröllopen och i synnerhet vid dem som firades på något värdshus, t. ex., för att icke gå längre än omkring 40 år till baka, på Franska värdshuset, på Hotel Ture, äfven kallad Norra Slagtarhuskällaren på Blasieholmen, eller hos mamsell Björklund i Lilla Sällskapets lägenhet i Petersenska huset vid Munkbron.

Var någon nog djerf att söka undandraga sig det gamla brukets eller oskickets fordringar, hände det ofta, att ej säga vanligtvis, att en folkhop samlade sig utanför bröllopshuset och under högljudda skrän pockade på rättigheten att fa se bruden. Efterkoms ej denna pockande uppfodran, var man ej säker för att icke fönsterna inslo-ges i bröllopsvåningen, kanske i hela huset, och oväsendet kunde stundom urarta till riktigt upplopp som måste med våld stillas.

Men der man icke sökte komma ifrån det gratisnöje som folket ansåg sig hafva rätt att fordra, der kunde det stundom jjå ganska fredligt till, och detta var kanske oftare händelsen vid småfolkets bröllop än vid de högre

klassernas, dem ungdomen frän gatan helst utsåg till föremål för ett mer eller mindre groft skämt, utan att der-för helt och hållet skona de sina, så snart tillfälle erbjöd sig att se en brud på Söder (fig. 71).

Ännu letver minnet af de gamla brudvisningarna i Stockholm, men efter en mansålder skall man kanske knapt tro att bruket någonsin funnits.

Bland kostnadsfria nöjen hafva åskådandet af krigslekarne på Ladugårdsgärdet länge räknats. Fältet har åtminstone sedan början af 1700-talet nytjats till »campements- och exerceringsplats; förgår-

.'vvv.y

Fig. 71. Brudvisning pil Söder. Efter F. v. Dardel.

nisonsregementena och dit kommenderade trupper. Under Gustaf den tredjes tid hade män öfningsläger åren 1773 och 1774, och då trupperna skulle rycka ut till gärdet, uppstäldes de först längs Skeppsbron, Kornhamn och Stora Nygatan samt tågade derifrån under klingande spel ut till lägret; men det var i synnerhet under Karl Johans tid som »gelet-. ansågs såsom en af hufvudstadens förnämsta platser för gratisnöjen. Då var midsommardagen, hans majestäts höga namnsdag, nästan lika stor högtidsdag som sjelfva första Maj.

Redan tidigt på morgonen drog stockholmsfolket med sina matkorgar och öfriga förfriskningar ned åt Grefgatan och ut genom Ladugårdslands tull eller lät i roddarbåt frakta sig till Källhagen ellervandrade till Rosendal* och derifrån på den under lägertiden (från sommaren 1826) utlagda pontonbryggan öfver till gärdet. Man spridde sig i de olika lägren. De flesta sökte upp beväringstälten för att sällskapa med unga fränder och bekanta. Mången yngling i bevä-ringsåldern fans dock icke i lägret, endast utanför såsom åskådare, under det hans »lejkarl» gjorde tjenst för honom.

Men lägerbesöket var dock icke förnämsta eller ens egentliga delen af nöjet. Detta bestod i att se kungen. Derfor drog folkmassan sig till den »kungliga borgen».** Der skulle konungen snart infinna sig för att gifva stor middag för hofvet och högre officerare, utländska sändebud och äfven svenska civilembetsmän.

Man gick tidigt till borgen för att skaffa sig en god plats — utanför byggnaden. Ofta fick man vänta ganska länge, men slutligen visade sig konungen sjelf som red i häftig galopp, oaktadt sina några och sextio år, kanske äfven då han var öfver de sjutio. Uppvaktningen hade möda att följa honom. Före och efter konungen och hans följe sprungo en skara sjömän och andra »fria medborgare» och hurrade så mycket lungorna förmådde under en så våldsam rörelse. Det har uppgifvits, att dessa »hurrabasar», såsom de pä folkspråket kallades, voro betalda med 1 rdr riksgäld för hvarje strupe. Huruvida uppgiften är sanningsenlig eller icke, kunna vi ej af-göra. Men att det hurrades, det är visst, och det med dundrande fart och förvånande ihärdighet.

Konungen såg glad ut, satt med den stora, trekantiga hatten i hand, nickade fryntligt åt alla sidor, böjde hufvudet då och då. Folkets kärlek min belöning», stod det pä slantarne. Och folket var verkligen i hänryckning.

Karl Johan höll ändtligen stilla och lät trupperne »defilera». Det var en glädjesyn för folket. . Landtsoldaterne äro bäst», hette det. Oaktadt gardisterne väl böra räknas till stockholmare, hafva de dock

* Var fordom ett djurvaktarboställe, som af Gustaf den tredje skänktes till kammar-junkaren, sedermera ståthållaren De Besche, hvilken der nära Djurgårdsviken, på 1790-talet, uppförde en byggnad af trä. I denna bodde hertig Fredrik Adolf flere somrar. Stället egdes sedermera af direktören Schvan samt af generalmajoren de Camps, men köptes 1817 af Karl Johan som lät göra nya anläggningar och förbättra byggnaderna. Ilufvudbyggnadcn nedbrann 1S19, och fyra år derefter började s uppförandet af det nya slottet, enligt d. v. Öfvcrstclöjtnant Fredrik Bloms ritning. Förut hadc dock den nedra, östra paviljongen uppförts af öfvcrstclöjtnant Lidströmer. År 1825 uppstäldes viman från Elfdals porfyrverk.

*• Den på Drottningberget efter d. v. majoren Fredrik Bloms ritning uppförda bygg-ningen, hvars hufvudpaviljong är från 18iS, konungens sidopaviljong från 1821 och kronprinsens paviljong från 1S22.aldrig varit riktigt omtyckte af de öfriga stockholmsborna, förr ännu mindre än nu.

Så satte konungen sig i spetsen för trupperne, och med lifgar-det till häst bar det af öfver gärdet. Då var det rådligast att akta sig undan. Från en sådan ridt härleder sig det gamla bekanta »trafva madame!» som Karl Johan skall hafva tillropat en stackars qvinna hvilken råkat att komma midt fram för frontén af det framåtilande rytteriet.

Men till slut kom hvilan efter striden. Då »dinerades» i Borgen, och det var först klockan fem e. m. Folket uttryckte alltid sin förvåning att konungen åt middag så sent, men det var en förvåning blandad med beundran för något ovanligt.

Man trängdes omkring paviljongerna för att uppsnappa en skymt af den kungliga »taffeln». Fick man ej ens den skymten att skåda, nöjde man sig med att betrakta hoflakejcrne och de granna löparne som ilade fram och tillbaka mellan den kungliga matsalen och det kungliga köket. I allra värsta fall nöjde man sig med att se på rörelsen i det kungliga disktältet. Det smakade ändå något kungsfågel.

Vare sig att man sett eller icke sett Karl Johan äta, så meddelade man sig likväl med sina grannar i trängseln öfver den otroliga hastighet hvarmed han »spisade». Detta var alltid ett mycket omtyckt ämne, så snart samtalet föll pä konungens middagar. Man förtäljde med riktig förtjusning, att gästerne ofta icke hunno ens smaka på en rätt förr än tallriken rycktes från dem, enär konungen redan förtärt sin del af den rätten, och det naturligtvis icke vore med hofetiketten öfverensstämmande, att någon annan närvarande tuggade, när konungen upphört med den rörelsen.

Sådana berättelser bidrogo till gratisnöjet för dem som icke fingo en enda bit af den kungliga anrättningen, och bland folket skrattade man rätt godt åt denna art af kunglig gästfrihet. För dem som icke ville så alldeles kostnadsfritt njuta af nöjet utanför matsalen fans tillfälle till forfriskning i det pä Drottningberget af konditor Pohl upprättade schvveizeriet, hvilket var talrikt besökt midsommardagen samt den 4 Juli, kronprinsen Oskars födelsedag.

Sedan man tillräckligt njutit af kungligheten på Drottningberget, knogade man åter beskedligt in genom Ladugårdslandstull eller tog å nyo vägen öfver pontonbryggan till Rosendal, der man, om lyckan var god, fick ännu en gäng se Karl Johan, då han återvände från Borgen för att gå till hvila i Rosendals lilla slott, der han under lagertiden vanligtvis bodde.Kappridter af det slag som under de senare årtiondena någon gång roat hufvudstadens allmänhet kände man icke mycket till gamla Stockholm. Deremot voro kappkörningar icke ovanliga. De höllos för det mesta på norra Brunnsviken och samlade många deltagare, men naturligtvis ännu flere åskådare. Det var också ett under, vintrarne cfterlangtadt gratisnöje — icke så alldeles kostnadsfritt för deltagarne, men väl för dem som sågo på.

Det var pä Stallmästargården, det gamla värdshuset vid Brunnsvikens strand, som de kappkörande samlades och dit de efter slutadt värf för dagen återvände. Stallmästargården var också det närmaste målet för de frän staden komna åskädarne. I några verser, nu mera sextio är gamla, skildras nöjet på följande sätt:

Med glädtig håg och fröjdfullt hjerta jng skådar templens rad dem nöjets Gud rest opp;

i hvilkas gömda, tysta sköte, så mången glädjens Vän har gått, med nytändt hopp, till bålens eller flickans möte.

Med rörelse jag nämner er,

Albano, Hagalund! hvars ljufva, våta minnen så mägtigt lifva våra sinnen!

Och du, Stallmästargård! som frän Norrtull jng ser!

Om hvarje Inrättning grundläggarns namn förvarar, och om åt Stiftarns verk en rättvis gärd man ger;

jag nu högtidligen förklarar: att den Stallmästarns namn förtjenar häfdens vård, som här sin storhet uppenbarar, och, verklig menskovän, har grundlagt denna gård.

Förf. omnämner en politisk klubb som samlades hvarje afton pä Stallmästargården och vafgör Itvad som sker och det som borde hända», men fortsätter derefter:

Till andra ämnen nu jag går från politiken.

Stallmästargård! då här jag nämnt det lugna lif man njuter i ditt sköt, af glädjen ej besviken, förglömmom ej ett tidsfördrif, som, Vintertiden, skänks uppå den frusna viken, uppå hvars strand man rest din tempelbyggnad opp!

På isens faste bädd en afmätt ban jag skådar; der utaf Stockholmsbor en tidigt samlad tropp en ovan fest mig förebådar.

Med hvar fördröjd minut förökas incr mitt hopp, att se det föremål, som hopens längtan frestar.

Min väntan snart jag lönad ser; det ändamål hvarför sig folket hit beger är endast för att profva hästnr.

Den glatta ytan höljs af ystra kampars spann,

som drifvas snart i kapp, att, skyndsamt, om hvarann upphinna de bestämda målen.

Se hur den unga, ystra fiilen tycks lifvad af begär att sträcka ut sitt språng!

Hur ägam, delande hans ifver, till färden ren beredd, helt stolt i slädan klifver!

Knappt hålles hästen qvar; när hastigt på en gång, med sina täflare han Ijungar fram sin bana.

Hvar körsven mödar sig att Springams ifver mana;

med trygg förtröstan till sin häst, hvaren tror Hjelten bli i denna Segerfest.

En gynnad älskare, som, af sin älskarinna, för en bevisad tjenst, en blick af bifall får; som ser af kärlek hennes ögon brinna och sig en sällhet förespår, han, for sin framtid, sökt att vinna; — har sällan rönt den fröjd på körams hjerta rår, när han, vid banans slut, omsider målet når, som företrädesvis bekräftar hästens dygder, framkallade af piskans slag; och hvilka ifrån denna dag,

snart sprida Springams frejd omkring i dessa bygder, (fig. 72).

Men nu höra kappkörningarna på Brunnsviken till en länge sedan förfluten tid.

*

#

Riksdagens ut- och afbl&sning hör också till förgångna seder och bruk, men var under långa tider ett välkommet gratisnöje för hufvudstaden. Blåsningen hörde för öfrigt icke blott till riksdagarne, utan äfven till Stockholms marknader, och ännu är i mannaminne, huru höstmarknaden pä Skeppsbron högtidligt utblåstes, fastän icke med så lysande ceremonier samt ej heller i närvaro af en så förnäm person som rikshärolden, hvilken var den förnämsta af de i riksdagens biåshögtidlighet deltagande personerna. Vid marknadernas ut-blåsning ersattes rikshärolden af en stadsfiskal.

Vår plansch öfver riksdagens afblåsning för femtio år sedan sätter oss bäst in i förhållandena och är en ganska upplysande bild af den tidens Stockholm. Det är år 1830, efter slutet af den långa riksdag som började redan 1828 och räckte, om icke tre år, åtminstone in på det tredje årtalet.

Längst till höger i förgrunden, från åskådaren räknadt, synes en officer. Det lär vara planschens tecknare, då varande löjtnanten vid andra gardet Adolf Schiitzercrantz, hvilken afled såsom majortjugutrc år derefter. Han och en annan hufvudstadsbo, som vänder ryggen ät oss, ser på lifgardets till häst musik, hvilken just svänger om hörnet in på en annan gata, öfver hvilken en lykta af den då alldeles nya argandska sorten svajar på sitt rep mellan de mot-liggande husen. Det är vinter, och hästgardet har sina hvita lifpel-sar, hvilka vid blidare väderlek flaxade såsom dolmans öfver ena skuldran. Efter hästgardets musik kommer pukslagaren som med sina hvirflar gaf laga kraft åt rikshäroldens uppläsning af kongl. maj:ts kungörelse. Pukslagaren är till häst, och som han sjelf måste sköta pukorna, ledes hästen af två, stallbetjenter, i frack och trekantig hatt,

Fig. 7*. Kappkörning pi Brunnsviken.

ridbyxor och kragstöflar. En bondfamilj intages af en sådan vördnad för den i trekantig hatt med plym, halskrus

och häroldsstaf utstyrde pukslagaren, • att bonden lyfter på hatten och inbillar sig kanske se majestätet sjelft. En annan landtman, sannolikt en brukspatron eller större »possessionat», i vargskinnspels och hög käpp med guldknapp, stannar också för att njuta af ståten, under det att en kadett i den tidens krigsskoleuniform icke bekymrar sig om puk-slagarn, utan fortsätter sin väg, med blicken på de två härolderne som, något ovande till häst, skumpa fram efter pukslagaren. Närmast bak om den sist namde, till en del dold af dennes häst, synes en brandvakt, och bredvid honom en duktig mångelska. Närmast framför härolderne märker man en stadssoldat, på folkspråket korf,*Ill. W. MEYER. X. A.* Brandvakt. Kadett. PukslagareLifgardet t. häst.Tecknaren. Lifgardet t. häst.Slottskanslibetj.Löpare.Rikshärold.Palt. Härolder.Stadssoldat. RIKSDAGS-AFBLÅSNING. Efter en i enskild ägo befintlig lavering af A. Schützercrantx. 1830.och bredvid honom, närmare oss, en riksdagsman af bondeståndet i sin hemlandsdrägt, företrädd af en stockholmare i kappa med krage.

Härolderne äro präktigt utstyrde i blä kåpor med guldgaloner och gyllene kronor, rikt sirade häroldsstafvar, halskrås, hattar med guldgaloner och hvita plymer, ridbyxor och höga stöflar. De voro, såsom ännu vid högtidliga tillfällen, unge tjenstemän i konungens kansli. Efter dem kommer rikshärolden, också naturligtvis till häst, men långt praktfullare. Hans kåpa är af purpur-rödt sammet, hans staf lika purpurfärgad, schabraket på hans häst likaledes. Hästen är hvit och ledes också af två stallbetjenter i paradlivré. Bakom rikshärolden trafvar en afdelning af lifgardet till häst i den husaruniform som dä var det regementets utstyrsel.

Om vi återvända till folket på gatan, så fästes vår uppmärksamhet i förgrunden, hitom de två härolderne, af en s. k. separationskarl, på folkspråket »seffrations-» eller palt, hvilken med ett rep leder en qvinlig fånge som gråtande döljer sitt ansigte, en syn som till och med många år senare icke var ovanligt på Stockholms gator. Detta par mötes af en italiensk gipsfigurförsäljare, med sitt bräde på hufvudet. Bland figurerna igenkännes en bild af Napoleon den förste. Efter italienaren stretar en sotarpojke i snön, och honom följer en kunglig löpare, hvilken, i samma drägt som i vår tid, vandrar stolt med högt vajande fjädrar i mössan och ett stort papper i handen. Han är synbarligen ute och »befaller» till middag hos konungen. I bakgrunden, mellan rikshärolden och hästgardes-officern, ser man en qvinna med ok och ämbar, ett minne från den tid, då Stockholm icke hadc vattenledning. Bak om löparen och sträfvande i motsatt riktning, obekymrade om hela ståten, synas tre manspersoner som hafva alla yttre kännetecken för att vara två slotts-kanslibetjenter med sin fånge, pä vägen till »Söder». Dem möter en grann dam, följd af en i den tidens synglas spejande herre.

Det hela är en god bild af gatan för ett halft århundrade sedan och på samma gång af den ståt, med hvilken riksmötena då upplöstes, ett gammalt gratisnöje för folket, så gammalt, att man spårar det åtminstone ett par hundra är till baka. I tidsbilden från 1830 saknas icke krogskylten med Bacchus på tunnan och den stora affischen med ormtämjaren och lejonvännen samt bagarbodluckan med kringlan och det nu mera försvunna raspebrödet. Bagarbodfrun synes sjelf i fönstret, öfver hvilket ett litet skyddstak värnar de köpande mot regn och snö. Äfven i husens fönster följa stadsborna upptåget på gatan.Vaktparaden är ett kostnadsfritt nöje som ännu bestås Stockholm, men det är långt ifrån så storartadt som i gamla dagar. Så länge Stockholm haft garnison, har det ock kunnat roa sig med vaktparad, åtminstone allt sedan den garnisonen började utgöras af ett lifgarde, och detta kan frän Karl den elfte räkna sitt bestämda ordnande. Innan man fick på beständig fot värfvade regementen, omväxlade 3 landtfänikorna» med vakthållningen i Stockholm, och stadens borgare deltogo äfven deri. Karl den nionde afskaffade borgarvakten och förordnade, att 360 man af Smålands-knektarne skulle till vakthållning uttagas och underhållas till hälften af kronan, till hälften af borgerskapet. Borgarenas vakthållning infördes dock sedan å nyo.

Efter Karl den elfte var det hufvudsakligen det kungi. lifgardet som bestred vaktgöringen. Detta regemente räknar sina anor från Gustaf den andre Adolfs tid, och i slagen vid Leipzig och Liitzen finner man ett kompani garde. Under Karl den elftes tid var namnet »lifgardet till fot»; under Gustaf den tredje »konungens blå och gula lifgarde»; 1792 »Svea lifgardet»; 1806 åter »lifgardet till fot»; 1808, då Gustaf den fjerde Adolf nedsatte dess rang, »Fleet-woodska värfvade regementet»; 1809, då det efter regeringsförän-dringen återfick sin rang, kallades det »konungens Svea lifgarde» och heter så ännu i vår tid.

Det regemente som nu kallas Andra lifgardet uppsattes 1741 af grefve G. D. Hamilton och kallades då efter honom, men räknar kanske sin egentliga tillvaro från den af öfverste v. Kaulbars 1773 uppsatta tredje bataljonen af enkedronningens regemente, hvilken bataljon 1793 förenades med lätta infanteriet af lifbrigaden, 1803 åter skildes derifrån och lades i Finland under namn af »finska gardesregementet»; återkom till Stockholm 1805, miste sin rang 1808, återfick rangen efter statshvälfningen 1809 och kallades »Andra gardesregementet», hvilket namn 1818 ändrades till »kongl. Andra lifgardet».

Det är i synnerhet dessa två gardesregementen som komma i fråga, när man talar om vaktparaden i Stockholm. De öfriga garnisonsregementena, lifgardet till häst (förut Sprengtportens »Lätta dragoner») och artilleriet, hafva haft sin vaktparad för sig, utan att synnerligt uppmärksammas af folket. Gardesparadens mål har varit det ena regementets aflösning af det andra i vakthållningen vid kungl. slottet, och folket har derfor haft godt tillfälle att taga denna parad i betraktande. Sedan norska gardesafdelningcn och pontonierbataljonen började deltaga i vakthållningen, har det likväl varit i synnerhet de svenska gardesregementena som man afsett, när man talat om vaktparaden.

Enligt en gammal förordning om »Wackt-Paradens Formerandeoch af-marche», skulle i alla större och mindre garnisoner alla trumslagare som ej voro på vakt kommenderade samla sig på garnisons-paradplatsen att om söknedagarne klockan nio och och pä stora helgdagar klockan tre slå »förgaddring».* En annan förordning, från Karl den tolftes regering, säger:

»När som ett Regemente skall komma tillhopa, bör hvart och ett Compagnie sambla sig för sin Capitens dörr; åliggandes hvar Corporal att föra sitt Corporalskap dijt, hvarest sedan alle Öfver-och Under-Officerare noga tillsee, det alle Bussar äre riktigt tillstädes, nyktre, försedde med fult Liverie och Ammunition, snygge i Skor och Halsdukar, så och att deras Gewär ar blanckt och i gått stånd; Observerendes der hoos, när Soldaten intet har håret bundit i pung att det då stickes in under Hatten, så ock att han altid har Handskarne på Händren när han skall giöra parade. Desslikest böre både Öfver- och Under-Officerare så wid detta som vid hwariehanda andre till fallen altid formane och tillhålla Soldaten, att han bär sitt Gewär väl, håller Hufwudt rakt och oprätt, och marscherar långsamt och jämt, men likväl altid friskt der hoos».

Sedan skulle löjtnanter och fänrikar med handpikar i händerna föra kompanierne till det ställe, der bataljonen samlades. Dock-måste detta ske utan spel. När kompanierna kommo till bestämmelseorten, »rangerade de sig i deras ordning till höger och venster som ett snöre uti en front». Sedan formerades bataljon, i det majoren kommenderade: »Gie akt att formera eder batallion». Derpå

vände alla officererne sig mot fronten. .Underofficerarne togo sina korsgevär högburna och stodo färdiga till dess det kommenderades:

»Gevär på hand! Höger och venster formerar eder batallion 1 Marche 1»

Alla kaptener, löjtnanter, fältväblar, yngste sergeanter, furirer och rustmästare följde då musketerarne; men fänrikarne, de äldste sergeanterne och förarne följde med pikenerarne, o. s. v. som i reglementet af 1701 noggrant föreskrifves.

I sammanhang med vaktparaden torde det kunna intressera att erfara något om infanteriets handgrepp, sådana de föreskrif-vas i nyss nämda reglemente. De voro naturligtvis olika för musque-terare, piqueiierare och granadierer. Vi meddela blott de först näm-des handgrepp, som kommenderades på följande sätt:

1. Luntan emellan hngren. 2. Musqueten i högra handen. 3. Skillrer med musquet ten. 4. Musqueten på axleu. 5. Sänker eder musquet. 6. Tager med högm handen under pannan. 7. Presenterer eder musquet. 8. Musqueten i u-ichten. 9. Fatter luntan med förvänd hand. 10. Blåser af luntan underarmen. IX. Passer luntan. 12. Bc-

• Holländska ordet vergaderen, församla.täcker pannan med tre finger. 13. Blåser af luntan. 14. Öppner pannan. 15. Lägger an. 16. Geer fyr. 17. Bräcker af. 18. Tager af luntan och sätter henne mellan fingren. 19. Blåser och torker ur pannan med tummen. 20. Slår fangkrut på pannan. 21. Görer igen pannan. 22. Skaker och blåser af pannan. 23. Venster svänger eder till laddning. 24. Fatter laddningen. 25. Öppnen med tänderna. 26. Slår krut i

musqueten. 27. Kulan utur munnen. 28. Förlnddningen af hatten.* 29. Tager ut ladd-stocken ock presenterer honom. 30. Kaster om, korter af mot bröstet. 31. Sätter honom i musqueten. 32. Förcr ned förladdningen. 33. Tager ut laddstocken och pre-sentercr honom. 34. Kaster om och korter af mot bröstet. 35. Sätter honom till sin ort. 36. Till höger presenterer eder musquet. 37. Skillrer med musqueten. 38. Musqueten för fot, 39. Lägger neder edert gevär. 40. Tager opp edert gevär. 41. Skillrer med musqueten. 42. Kaster om eder musquet. 43. Gevär af.

Vaktparaden i Stockholm har icke alltid omedelbart uppmarscherat till kungl. slottet. Han har på några tider först stält upp sig framför öfverstens bostad, såsom på 1750-talet, då vaktparaden uppstäldes på Munkbrotorget framför öfverste P. G. Pfeiffs hus, nu Arméns pensionskassas.* Pfeiff var åren 1751—56 öfverste för lif-gardet. **

Högvakten har dock alltid varit vid kungl. slottet eller der konungen bott. Då hofvet efter 1697 års stora slottsbrand flyttade till Wrangelska palatset på Riddarholmen, det s. k. »kungs-huset, (nu Svea hofrätts, Kammarkoliegi och Statskontorets hus), hadc lifgardet sitt corps de garde till höger nedanför stora trappan, der då fans en liten, af cn mur omgifven borggård. För .detache-rade» vakter hafva flera corps de garde funnits (fig. 74). Det som ännu är utanför arfprinsens palats har länge haft sin plats på samma torg, fastän först i särskild byggnad, ned åt strömmen. Denna byggnad togs bort 1775, och vakten flyttades sedermera till operahuset. Efter det prinsessan Sofia Albertinas pajats fullbordats, förlädes detta corps de garde dit der det nu är. Från gamla tider har lifgardet haft en »detacherad» vakt vid Södermalmstorg, först i Stadshuset, sedan i den lilla för det ändamålet uppförda byggnaden vid torgets norra sida. Sä väl vid Adolf Fredriks torg, som vid Nya Kungsholms-bron anlades corps de garde 1793, men togos bort igen 1797. Då öfverståthällare-embetet, år 1795, flyttades till Riddarholmen, inrättades också der ett corps de garde, i nu varande marinförvaltningens hus, rnen det upphörde redan 1798, då öfverståthållarembetet åter förlädes till Slottsbacken.

• Förladdningarna voro fasta vid hattbandet.

•* Öfverstcbostället var under lång tid i Kastenhofshuset, nu Hötcl Rydberg.

A raU ; i /<fOt . ÄT M « A. //m J . S

Figf. 73- Vaktbrick# från Gustaf ITI:s tid.Men utan afseende på särskilda corps de garde och »detache-rade> vakter har hufvudstyrkan af »paraden» marscherat upp till slottet, och gatans folk har trängt sig omkring soldaterne och i synnerhet musiken eller vandrat i spetsen för denne, år från år, det ena slägtet efter det andra, alltid lika begärligt lyssnande till biåsinstrumentens klang och trummornas dån samt fröjdande sig åt de turkiska bjällrorna med de fladdrande hästsvansarne. Förr hade gar-desmusiken gerna en svart tallriksslagare. Det hörde till stycket. Om icke någon neger fans att tillgå, svärtades en hvit musikant. Tambourmajoren har alltid varit en ståtlig företeelse, åt hvilken ga-

Fig. 74. Corps dc garde.

Efter A. SchiiUercrnntz' »Scener ur soldutlifvet*.

tans folk och ännu andra visserligen ofta skrattat, men som också väckt vördnad genom sin präktiga hållning. Fig. 75 visar en vaktparad för sextio år sedan, kanske något öfverdrifven af den glade tecknaren, hvad hautboisternes magar och tambour-majorens marschsteg vidkommer, men, enligt hvad gammalt folk försäkrar, på det hela en trogen bild af den forntida verkligheten.

Vid högtidligare parader, såsom de under Karl den fjortonde Johans tid brukliga torsdagsparaderne, skulle regementets timmerman också uppträda. De förekommo i storartade, hvita förskinn, bila på skuldran, björnskinnsmössor och långa skägg. De senare räckte ned till medjan, men voro endast lösskägg. På generalorderna stod upptaget när skägg skulle anläggas och när de åter skulle afläggas. Inga andra än timmermän tillätos att pryda sig med helskägg, ochbruket af skägg var for öfrigt underkastadt mycket reglementerande. Gustaf Björlin har i en efter samlingar i krigsarkivet m. fl. källor i månadsskriften »Nu», första årgången, införd uppsats om »soldatens drägt och frisure för 100 år sedan» erinrat om, att på 1770-

talet fingo granadörofficerarne, regementsväbeln, regementstrumsla-garen, granadörerne i regementet samt timmermännen och professerne icke afskära sina mustacher, utan skulle kompanicheferne der-vid hålla hand, »att de låta dem växa, och blir för trumslagare och pipare samma lag». På samma ställe nämnes, att enligt orderaf 1775 skulle manskapets lösa hår sammanflätas och tvingas under hårpiskan; frisuren skulle gå jemt med örsnibben och »grenadiererne med dess spel som bära mössor jemte timmermännen och professerne svärta sina mustacher genast, och i akt tages dervid, att mustacherne ej sammanklämmas, utan väl utredas». Vax till svärtning af *stöflar* och *mustacher* skulle hvarje soldat medföra till mötet. Genom generalorder 1802 anbefaldes anläggandet af »polisons», hvilka skulle sträcka sig från öfre delen af örat längs kindbenet och gå under halsduken, så långt fram, att de kommo i lika höjd med yttre ögonvrån. Bredden skulle vara en knapp tum öfver och en fjerdedels tum under vid halsduken.

Detta var för hundra eller åtminstone åttio år sedan, men äfven långt senare utkommo liknande påbud. Så befalde Karl Johan, att alla militärer skulle hafva mustacher vid parad. Det påbudet *måste* efterlefvas. Hade man icke tillgång på egen skäggväxt, nödgades man skaffa sig lösmustacher eller åtminstone svärta öfverläppen. Helt skägg var deremot icke tillåtet för andra än regementenas timmermän.

Under framfarna tider uppmarscherade vaktparaden till inre borggården och gjorde der front mot norra sidan af slottet, hvarifrån sedan så väl högvaktens afdelning, som de afdelningar hvilka voro bestämda till de »detacherade» vakterna afmarscherade till sin bestämmelse. Äfven vakten vid Gustaf Adolfs torg tågade med upp till slottet och återvände sedan till torget. Vanligtvis tog Karl Johan paraden i betraktande från ett af slottsfönstren, och detta var alltid händelsen på de ofvan nämda torsdagsparaderne. Dessa föregingo med mycken ståt, och i dem deltogo äfven afdelningar af lifgardet till häst och af Svea artilleri. Lifgardet till häst hade då samt äfven långt senare ett corps de garde utanför Husgerådskammaren vid vestra ändan af yttre borggården.

Efter den tid, då paraden marscherade in på inre borggården, gjorde den i många år halt på Slottsbacken, hvarifrån regementets fana hemtades, innan marschen fortsattes till högvakten. Fanan förvarades i ett skåp i vestra slottshvalfvet, der hon af det regemente som aflöstes från vakten insattes för att påföljande dag vid samma regementes anträde till vakten åter uttagas.

Alla dessa militära ceremonier höra nu mera endast till gamla Stockholm.

Kap. VI.

Farsoter.

Digerdöden. — Pesten 1710. — Engelska svetten. — Koleran 1834. — Läkare i gamla tider. — Bardskärare och badare. — Hofapotekaren mäster Lucas och hans efterträdare. — Stockholms apotek.

Om den förfärliga pest som under namn af Digerdöden rasade i Stockholm 1350 lemna Kronologierna och Diarierna högst njugga underrättelser. Diarium Fratrum Minorum Stockholmensium, som nu borde vara särskildt inne i hufvudstadsförhållandena, nämner ingenting om saken. Diarium Wadstenense säger blott, att: »på den tiden regerade en stor dödlighet i Sverige, den största någon kan minnas ha varit, och hade Birgitta långt förut profeterat densamma». Arvid Trolles Annotata Chronologica äro mycket kortfattade i sin uppgift: tha stodh then store dödhen. Rimkrönikorna tiga. Olaus Petri är den mångordigaste; han skrifvcr i sin krönika: »Hffter Christi byrd år 1350, var then stora pestilentien här i Sverige, som kallas Digerdöden, thet är then store döden. Somliga kalla honom Svarte döden. Samma pestilentia gick då öfver alt, och dödde så jämmerliga, att minsta parten blef lefvandes i verldene. Mång lnius och byar blefvo platt öde, thet man ännu mångastäds see må. Ther står nu skogh som förra bodde folk. Sådana plågor skola lära oss, hvad Guds vrede hafver innebära. Så förgiftigt var vädret, att ther dödde både folk och fä».

Att denna sjukdom stått i sammanhang med en stor hungersnöd i Kina, att den grasserat i hela verlden och att många minnen om densamma ännu lefva på landsbygden är kändt och beskrifvet; huruledcs den särskildt uppfört sig i Stockholm är icke upptecknadt i häfderna.

* *

*

Deremot vet man, att en annan art af festen härjade i Stockholm vid början af fjortonhundratalet. Jahan Messenius skrifver i sin Chrönika om Stockholm:i Stockholm monne grassera then grufuelige pesten tå, thär af dogo store och små.
Sedermera bortrycktes 9,000 stockholmare på det enda året 1451, och 15,000 året 1484, då »folket strömmade till Svartmunkaklostret, som nu är Tyska kyrkan» och sökte för ett medelmåttigt vaxljus bot vid dess »altare med belåtet om Christi nedertagning af korset>. Ar 1495 sköflades Stockholm af eldsvåda, öfversvämning och pest, hvarigenom 18,000 stockholmiter ströko med. Under 15 och 1600-talen förekom pest här många gånger. År 1623 bortryckte den sjukdomen 20,000 menniskor.

Fullständigare äro underrättelserna om pesten tyio, hvilken företrädesvis tagit Stockholm till vistelseort. Förebuden till den store härjarens ankomst läto redan året förut spörja sig. I början af året var kölden så stark, att Östersjön låg tillfrusen. I Sverige stodo ckarne sommaren derefter liksom förvissnade. Då snön smälte, uppkommo öfversvämningar. Följden var missväxt, och landet öfversvämmades af tiggare. Så kom Pultavadagen — och derefter pesten.

Redan den 25 Augusti 1709 utfärdade senaten en förordning om karantän. I Sandhamn och Vaxholm skulle fartyg ligga i fyratio dagar (deraf namnet quarantainc). Den 2 September 1710 förbjödos skärkarlar och roddarpigor vid lifsstrafif att sätta i land folk. Men då var pesten redan inne i Stockholm. Den säges hafva inkommit med liffländare, som flyttat öfver Östersjön för de segrande ryssarne; och detta bestyrkes af den omständighet, att sjukdomen först yppade sig i det hus på Ladugårdslandet, der de tagit in. Sjukdomens symptom voro bölder i ljumskarne och armhålorna. Nu förordnades om pesthus, pestdoktorer och pestbarbcrarc. Och apoteken Björnen, Lejonet, Förgylda Örnen (sedan Korpen) och Enhörningen förordnades till pestapotek. Läkarne och pestpresten skulle bo tillsammans i barberaren Zicrvogels hus på Kungsgatan (sedan Stora Nygatan), och en »målad Rosenkrantz» borde beteckna deras bostad. Liken insveptes i kläderna, lades genast i grafven med kalk, och rökningar med tjära anstäldes. De smittade husen tecknades med ett hvitt kors hvilket vid lifsstrafif icke skulle få utplånas. Hundar och kattor dödades saklöst; på torg och gator röktes med enris och hästgödsel tre gånger om dagen.

Som kyrkögårdarne snart blefvo öfverfulla, upptogos nya be-grafningsplatser. Sådana voro de vid Rörstrand och Båtsmanskyrko-gården pä Ladugårdslandet. Den s. k. fattigkyrkogården på Ladugårdslandet (fig. 77) var så öfverfyld med lik, att jorden knappast täckte dem. Trädgårdstomten ytterst på Badsfugatan å norr upp-läts åt Klara och Jakobs församlingar. Äfvcnsä Ormträsket, i grannskapet af Norrtull. På söder anvisades en tomt vid Danto- eller Tantogatan och Grindshagen vid Skanstull.

Hvad sjelfva begrafningssättet angår, meddela vi ur Elias Brcn-ners färgrika skildring, af d:r J. V. Broberg införd i hans sakrika och upplysande bok »Om pesten k Stockholm 1710», andra upplagan, Stockholm 1879, några detaljer om de flerahanda processer som Brenner såg tåga förbi sina fönster:

»Den första och hederligaste är deras, som åtnjuta Kyrkogår-darne; de blifva burna af vissa dertil! bestälda likbärare af Borger-skapet, som af sig komne äro och ingen annan förtjenst för den för-derfvade handelns skull veta att tillgå. De hafva nu efter- Gollegii Medici förslag och Magistratens ordres måst anlägga en särdeles habit

och det för tvenne orsaker skull; 1:0 att de skola vara utmärkte att de ej så lätte-ligen besmitta andra 2:0 att denna drägten, som består af svart glatt dvälk, intet så lätteligen skall antaga smittan som ylleкläder. De skulle ock i dessa sina svarta skinande Kläder på Thea-ter intet så illa representera D:r Fausti följe. Inga kappor eller bårkläden få nu brukas att derigenom förekomma smittan. Af kistan som står bar på båren och antalet af bärarne kan man märka hvilken är hederligare eller ringare. Den andra och något ringare Processen är den: när tvenne Gardies-Karlar eller drängar slagit ett rep kring kistan och så bära den döde till grafven. Dessa bägge föregående Processer ske på sterbhusets bekostnad, men efterföljande sumtibus publicis på följande sätt: Fram i Processen

gå några hederliga ma. tronor som för sina dygder skulle ha lång tid haft fritt logemente på hindergården; ibland dem gåt en som hela vägen ringer med en klocka; ingen annan själringning bestås åt dessa. Sedan följer den stora Pest-vagnen med fyra hästar förespänd och derpå ligger en stor kista som en lagom bagarbod, allt vackert svart omstruken. I denna kista ligga 14 å 15 lik tillika; bredvid vagnen går en åkare, som med en stor piska befordrar de döda till sitt hvilorum, och så bär processen antingen Horns- eller Giöte-gatan uppföre till en ort utom

Fig. 76. Den sista grafstenen pil Ladugilrdslands fattigkyrkogärd.Fateburen, hagen benämd, der de i stora gropar livar på annan blifva kastade, och kalk emellan hvart lik strödd. De som hafva kistor blifva fuller med kistorne nedlagde, men alla locken aftagne, sönder-slagne och uppbrände och kalk strödd i kistorna hos liken . . . Den 4:de Processen är nästan lik den förra, allenast att här intet gär så ansenligt och präktikt till, förty här är allenast en häst spänd för en långkärra, och kistan drar inte mera i sender än 3 lik, dock tar åkaren med denna kärran sin respekt något bättre i akt än med den stora, i det denne intet gär utan sätter sig gränsle öfver kistan med en tobakspipa i munnen, och stundom klockan i den ena och piskan i den andra handen, och dä kutskar han med liken till deras lägerstad. Den $:te sista och ynkeligaste Processen, den vi ock intet mer än en gång sett. Den sal. afsomnade var stoppad i en säck, som intet räckte honom längre än till halsen, der säcken var tillbun-den, så att hufvudet allenast syntes ute, den tvenne käringar lagt öfver en stång och så bar den sal. dödes andelösa lekamen till sitt hvilorum».

Sinnesstämningen i hufvudstaden under dessa svåra tider var en blandning af extas, panik och yra. Menniskor mötte döden under lofsånger och utbrott af religiös hänförelse, andra hängåfvo sig åt dryckenskap och vildt lefverne. »Och, huru sorgligt är det dock att förnimma», säger Svedberg, »det månget veridsens barn intet kunnat späkt blifvit af dessa tiders svåra plågor, utan jemväl bredvid döden hållit stora Collationer, dansat och syndigt plägat sig. Här är ett sådant fylleri, enkannerligen om Herrans Sabbatsdagar föröfvad, som någon tid i bästa frids- och vällustdagar pläga öfvas. En fransyska, en du-syster, en a la mode grangerningsdocka, som du efter aftonsången snackar med, hon förmår med ett ord mer än Mosen och alla Profeterna . . . Hvad äro de svarta fula lappar dem Evas döttrar flicka i ansigtet, hvad den vederstyggliga huf. udbonaden, den der Fontangier kalla, annat än mästra Gud . . .»

Paniken grep omsider hofvet och regeringen. De kungliga reste till Sala; rådet stannade i Arboga, och kollegierna nedsatte sig i Westerås.

Under hela pest-tiden hade en tryckande dimma hvilat öfver den härjade staden. »I September blef en sådan stark töcken och förgiftad dimba öfver hela staden. Det var helt stilla lugnt: ingen droppa regn kom under hela hösten. Natten emellan den 24 och 25 December var litet fruset pä gatorna, och kl. 11 på dagen försvann alldeles den förskräckliga dimban; himmelen blef alldeles klar och solsken». Härjaren lemnade gamla Stockholm sedan han be-

röfvat 20,000 menniskor lifvet.

* »

*

En besynnerlig sjukdom som tyckes icke hafva haft något gemensamt med pesten, åtminstone icke med den bubonpest hvilken härjat i gamla Stockholm flera gånger, och som vi derfor särskildt omnämna var den så kallade Engelska svetten. Denna sjukdom uppträdde år 1529. Erik Jörenssen (Tegel) talar derom i sin Gustaf den förstes historia pä följande sätt:

• Detta år om hösten, vid Michelmässotiden, vankade här den grufsamma svcttesot och sjukdom som kallades den Engelska svett, för den skull att den först i England började och då regerade mest utöfver allt Tyskland, England och andra landskap flera, och var det en slik förfärlig och besmittclig sjuka, att der en man eller qvinna bäst gick kanske ock hclbregda kom honom uppå en kall svett, såsom en väderflaga, och hvar den samma icke strax tog sig till vara, lade sig ned i sängen och svettades under kläderna uti fyra och tjugu timmar och höljde sig väl till, så att platt intet väder kunde komma till hans lekamen, då blef han strax död, inom två eller tre timmar,

och måtte han slätt intet sofva i tre, fyra och tjugu timmar, så framt han ville blifva vid lift.

Lika plötsligt som denna sjukdom uppstod, lika hastigt tyckes han åter hafva försvunnit, så vida icke allt samman skulle hafva varit ett foster af en uppskrämd inbillning eller att Erik Jörensson försummat att taga reda på verkliga förhållandet.

Koleratiden 1834 var en svår tid för Stockholm. Sommaren hadc Varit ovanligt het och torr, och hemska aningar fylde redan i Juli mångas sinne. Flertalet ville dock icke tro, att någon farligare sjukdom skulle uppstå.

»Gud bevarar oss nog-, hette det. Man tycktes liksom kunna göra räkning på att förskonas från någon större olycka. De gamla pesttiderna voro för längesedan glömda, och mången inbillade sig, att Sveriges och i synnerhet Stockholms klimat vore otillgängligt för hvarje farligare sjukdom.

Koleran hadc under de näst föregående åren härjat på flera orter i Europa, men icke visat sig i Sverige. Detta vore ju, sade man, tillräckligt bevis för att farsoten icke här funne något fält för sin verksamhet. Ar 1831 hadc den asiatiska koleran framträngt ända till Rysslands och Preussens vid Östersjökusten belägna landsdelar. Dä utfärdades också en kunglig kungörelse om hvad iakttagas borde, i händelse samma sjukdom skulle yppas inom Sverige. Enskilda personer, i synnerhet läkare, började redan då sysselsätta sig med tan-Var på försigtighetsmåtts vidtagande. Den ena afhandlingen efter den andra utkom af trycket, om »Cholera Morbus», dess rätta kännetecken och behandling, och Svenska läkaresällskapet utgaf en »Kort underrättelse om sättet att förvara sig mot choleran». Bland de mest lästa var kanske G. Svederus' lilla bok om »Cholera Morbus, uppkomst, härjningar, kurmetod och preservativ».

Rökning skulle vara ett mycket verksamt medel att förekomma sjukdomen, och många olika rökningssätt annonserades i tidningarna. De rökkulor som funno största afsättningen bestodo af t skälp. pul-veriseradt svafvel, i skålp. harts, i skålp. koksalt, i */, skalp, trä-tjära, 6 lod renadt salpeter och 4 lod renadt kamfer, hvilket allt blandades med hvetekli och formades till kulor af en valnöts storlek.

Ett något dyrare rökningssätt var kanske det som hadc uppfunnits af då varande verkmästaren vid kungl. Myntet Teofron Munck-tell, sedermera så berömd inom den svenska storslöjden. Han hadc, 1831, för Sundhetskollegium förevisat en apparat för mineralsura rökningar, och dylika apparater såldes för 3 rdr 16 sk. banko stycket.

Kaptenen, frih. E. von Vegesack uppfann ett nytt slags stolar för imbad som skulle vara ett verksamt medel mot kolera, och på dessa stolar mottogos beställningar efter 10 och 12 rdr banko stycket i hattstofferaren Risbecks bod vid Gustaf Adolfs torg.

Man tycktes således sätta sig i försvarstillstånd, men det stora flertalet af Stockholms allmänhet kunde dock icke tro, att det försvaret någonsin skulle behöfvas. Ar 1831 förflöt också utan att någon kolera visade sig här, och likadant var förhållandet under de två näst följande åren. Under ett af dem, 1832, läste man med stort intresse de skildringar som i Aftonbladet meddelades om kolerans förskräckliga härjningar i Paris våren sist nämda år; men det är långt mellan Paris och Stockholm, sade man.

Sommaren 1834 var dock, som sagdt, ovanligt het, och föga regn föll, hvilket nog kunde ingifva farhågor. Men man var godt bevakad genom karantän och sorgfällig uppmärksamhet på personer och varor från smittade och misstänkta orter. Riksdag var samlad i Stockholm, och tidigt på vårep, den 17 April, hade en stor deputation till konungen framburit ständernas tacksägelseadress »för K. M:ts visa styrelse och sorgfälliga bemödanden att genom noggrann bevakning vid rikets gränser förekomma tillfallen för (kolera)sjukdo-mens inträngande».

Vid midsommartiden talade man ej så mycket om koleran, som om den stora stölden ur klädeskramhandlaren Sprinchorns bod vid Storkyrkobrinkcn samt,om riksdagsmannen i bondeståndet N. Insulins kostliga memorial i bränvinsfrågan. En månad senare kände mansig kanske nier besvärad af hettan, men sysselsatte tankar och samtal mest med högsta domstolens då fälda utslag i högmålsrättegån-gcn mot kapten Lindeberg, hvarigenom hofrättens dödsdom öfver honom bekräftades. Öfverståthållar-embetet utgaf forbud mot försäljning af skämd fisk och omogen frukt samt befalde noggrann tillsyn öfver hundar och kattor, emedan vattuskräck hos några sådana djur visat sig. Några vidare sundhetsåtgärder afhördes icke ännu.

Allmänheten svettades, men gick om aftnarne till Djurgårdsteatern, der Wildners sällskap fortfor att spela, såsom det hade gjort under nitton föregående somrar, och man såg »Galerslafvarne», »Don Ranudo de Colibrados», »Kung Salomon och Göran hattmakare» eller >Sista Ressourcen». Man besökte också Gauthiers manege och roade sig ät »Antonie eller Milano och Grenoble», en stor pantomim. Man hörde på hr Wollberg som gaf soiréer på luta i Djurgårdens skolhus. Man dansade till och med på Vauxhallen (n. v. Novilla), som hadc öppnats den 27 Juli och då besöktes af 500 personer, »folk af alla stånd och vilkor», säger en tidning.

Men en dag. hette det plötsligt: Koleran är i Göteborg! Det ville man knapt tro. I Göteborg hade en magåkomma som kallades »puken» visat sig långt förut, men det var ju icke riktig kolera. Den 8 Augusti lästes likväl i Dagbladet, att kungliga karantänskommis-sionen i Stockholm från landshöfdinge-embetet i Göteborg mottagit rapport om en derstädes utbruten, hastigt dödande sjukdom. Det lät betänkligare.

I rapporten klagades öfver brist på läkare, och redan den 6 Augusti hade flere läkare i Stockholm anmodats att ofördröjligen af-resa till Göteborg. Den 7 Augusti hade karantänskommissionen utfärdat en kungörelse om karantän för fartyg och båtar från Göteborgs och Bohus län. Samma dag utgaf K. M. en rundskrifvelse till samtliga konsistorier med befallning att låta i kyrkorna hvar söndag uppläsa en denna skrifvelse bifogad bön.

Nu kunde man ej tvifia längre. Koleran härjade verkligen i Göteborg, och man hade till och med der erkänt henne vara den asiatiska. Läkare skyndade dit ej blott frän Stockholm, utan äfven från Köbenhavn m. fl. orter. Men i hufvudstaden hade man ännu icke hört talas om något kolerafall.

Då omtalades en dag, att en person dött i kolera äfven i Stockholm, men den 9 Augusti meddelade Aftonbladet en rapport af andre stadsläkaren, assessor N. W. af Grubbens, som förklarade, att den i fråga varande personen, en gördelmakaregcsäll vid namn Sjögren, aflidit under ett epileptiskt anlall och icke af kolera. Några trodde på assessorns rapport, andra icke. Man började dock allt mera kännasig orolig, och, hvad värre var, man besvärades i allmänhet af matthet och försvagad matsmältning. Att hastigt påkommande svettbad infunne sig, kunde väl förklaras af den höga värmegraden, men dess utom kände man yrsel samt fann matlusten minskad och sömnen mycket orolig.

Under det man gick och mådde illa, sysselsatte man sig med gissningar och tvister om orsaken till farsotens uppkomst i Göteborg, om hon förts dit med något fartyg eller uppstått på stället. Tvisterna derom voro oändliga. Emellertid hoppades man kanske ännu kunna utestänga sjukdomen från Stockholm, och till sjökarantänen lades derför också en karantän för dem som landvägen anlände frän Göteborg, Wencrsborg och Jönköping, i hvilka bägge sist nämdc städer sjukdomen också utbrutit. Resande från någon af dessa ställen skulle undergå tio dygns karantän, och fem sådan i fall de kommo från någon för smitta »misstänkt» ort. Karantänen skulle undergås pä de till hufvudstaden närmaste gästgifvargårdarne Fitja, Barkarby, Rotebro, Ensta och Lenna, och en polisbetjent skickades till hvar och en af dem.

Till Jönköping hade sjukdomen förts, sade man, af den för huf-vudstadens allmänhet väl bekante skådespelaren Anders Collberg, en mycket omtyckt och ännu mer lofvande konstnär hvilken sedan 1831 varit anstäld vid den kungliga scenen. Han hade jemte herr och fru Torsslow, hrr Hyckert, Lemos och Wennbom samt fruarna Erikson och Fröslind gifvit ett par föreställningar i Göteborg; men alla dessa hade flytt derifrån och begifvit sig till Jönköping, dit de anlände den 4 Augusti. Collberg var redan dä illamående och insjuknade snart i utbildad kolera samt afled den 8. Underrättelsen derom orsakade ett obehagligt intryck i Stockholm.

Den 13 Augusti väckte hrr Winberg och Santesson i borgarståndet förslag om ständernes hemförlofvande, och i presteståndet föreslog prosten Nordin ärendenas påskyndande, så att riksdagen kunde snart aflysas. Förslagen ledde sedermera icke till någon påföljd, men de bidrogo att öka den allmänna oron som tillväxte för •hvarje dag. Föreskrifter om ökad noggrannhet i den offentliga snyggheten utkommo och väckte stadens fiskaler och polisbetjening till strängare vaksamhet. Den 13 skedde undersökning i alla hökarbodar, och i flera af dem anhöllos varor som voro mer eller mindre skämda, hvilket gaf anledning till mycket prat bland allmänheten.

Den 14 Augusti tillkännagafs, att sundhetsnämden redan vore i full verksamhet i alla församlingar, och

tillräckligt antal läkare funnes att tillgå, liksom fullständiga förråd af läkemedel. Särskilda sjuk-hus voro också i ordning. Mängden af de från trycket utgifna råd och upplysningar var i ständig tillväxt.

Man rustade sig således efter bästa förmåga, men de allra flesta trodde sannolikt att sjukdomen icke skulle hitta vägen hit. Man skötte derför sina vanliga nöjen, och musikvännerne hade- ännu den 18 Augusti en njutningsrik afton i Kungsholms kyrka, der musikdirektören G. Giinther från Göteborg (fader till professor Julius Gun-ther) gaf en orgelkonsert, biträdd af orgelspelaren G. Mankell och sångaren, direktör Nordblom. Detta var dock det senaste offentliga nöjet i musikväg. En af Svea lifgardets musikkår, under direktör F. Preumayrs anförande, annonserad konsert i Ladugårdslandskyrkan instäldes.

På Riddarhuset uppträdde Crusenstolpe med ett, till rikets ständers konstitutionsutskott sfäldt anmärknings-memorial mot konungens rådgifvare, hvilka anmärkningsframställaren anklagade för »lamhet i i det antagna skyddssystemets handhafvande» och för att hafva forspilt en half million riksdaler, hvarför han mot statsrådets ledamöter yrkade tillämpning af § 107 i Regeringsformen. Anklagelsen tycktes skjuta öfver målet, men betraktades dock af många som en helso-sam motvigt mot den underdåniga och fjäskiga tacksamhetsskrifvel-sen den 17 April.

Så stodo sakerna, dä det första verkliga kolerafallet inträffade i Stockholm. Det var den 19 Augusti, då sjötullsvaktmästaren Malmberg, som i tjensteärender fann sig om bord på ett engelskt fartyg i Stockholms hamn, häftigt insjuknade i utbildad kolera, fördes till Serafimerlasarettet och der afled den näst följande dagen. Samtidigt insjuknade en dalkulla som haft arbete vid Tjärhofsgatan, i gran-skapet af Stora varfvet, men hon tillfrisknade. Den 20 Augusti sjuk-nade rodderskan Maria Engström kl. 8 f. m. och afled kl. 1 på middagen. Närmast derefter insjuknade och afledo en matros på ett fartyg från Waidemarsvik, en plåtslagaregesäll, en tulluppsyningsman och en tornväktare.

Nu var sjukdomen i full fart. Myndigheterna gjorde hvad i deras makt stod att hejda eller hindra farsoten och hennes följder. Ofverståthållaren, frih. Sprengtporten, var i synnerhet outtröttliga Förste stadsläkaren, lifmedikus J. D. Ahlberg visade också mycket nit, och bland öfrige läkare minnas såsom verksamt ingripande medicinalrådet Trafvenfelt, professor v. Döbeln, lifmedikus af Pontin, professor Ronander, professor Cederskjöld, lifmedikus Ekman samt doktorerna Westman och Setterblad.

llland de särskildt inredda sjukhusen var det i Sivertska kasernen vid Tjärhofsgatan störst, ty det innehöll 239 sängar; dernästkommo ett nytt sjukhus vid Kartagos backe, i granskapet af Garnisonssjukhuset på Kungsholmen, och stadens norra kasern på Ladugårdslandet (nu norska kasernen) med hvardera 100 sängar; vidare ett sjukhus på Kastellholmen med 70 och ett å Sabbatsbergs värdshus med lika antal sängar; det till sjukhus inrättade Jakobs och Jo-hannis församlingars försörjningshus med 54; det på Piperska Muren med 50.

I »staden inom broarna» mötte svårigheter att få något sjukhus, och de sjuka fördes från denna stadsdel sjöledes till Kastellholmen, till dess frimurarorden genom kronprinsens bemediing upplät sitt hus på Riddareholmen med utrymme för 46 sängar. Utom Sivertska kasernen funnos två, mindre sjukhus pä Södermalm, och på Djurgården förvandlades der varande skolhus till kolera-sjukhus. Värdshuset Claes pä Hörnet användes också till sjukhus. Till sjukhus för garnisonen togs det gamla sockerbruket vid Ladugårdslands Tullgata, hvilket vi omnämt i Kap. II.

För sjukhusens behof antogos 318 sköterskor och 211 sjukhusdrängar eller bärare. De senare skulle också biträda vid jordfästningar. Sjuksköterskorna aflönades med 40 sk. banko, och drän-garne med 1 rdr 16 sk. banko om dagen samt fri kost.

Den 25 Augusti förklarades Stockholm för smittad af kolera, och innan månadens utgång fans ingen del af staden, der icke något sjukdomsfall förekommit. Värst härjade farsoten dock i Katrina församling. ,

Sinnesstämningen i Stockholm vardt allt dystrare. Ingen var säker för sig och de sina. Många och olika voro de råd som i tal och tryck gåfvos för att bevara sig för smitta. Man visste ej hvilket af dem man skulle följa. De förståndigaste höllo sig dock till Svenska läkaresällskapets i tusentals exemplar spridda »underrättelse om sättet

att förvara sig mot cholera».

Vi vilja här skildra en dag under koleratiden 1834, sådan den förekom i en handtverksfamilj i »sta'n».

Familjefadren och hans hustru voro, som vanligt, tidigt uppstigna. Några droppar, hvilka föregåfvos vara tjenliga mot smitta, togos före kaffet, och man meddelade hvar andra intrycken från den förflutna natten. Det hade varit ett förskräckligt bultande på porten, utanför hvilken en af de stora rustvagnarne som nytjades till likforsling hade stannat. Kusken och likbärarne hade kanske ej varit riktigt nyktra. De påstodo under ohyggliga svordomar, att ett lik ovilkorligt skulle finnas i huset till afhemtning. Ur flera fönster stucko hufvuden ut under gemensam försäkran, att inga lik funnes för tillfället att tillgå. Klädmäklarfrun som bott på nedra botten ochdött ett dygn förut hade ju afhemtats redan förra natten. Likmännen ville ej läta sig nöja med den upplysningen. Gräl och oqvä-dingsord hördes. Slutligen hade vagnen rasslat af till ett annat hus, der bättre skörd gjordes. Man kunde i det knappa skenet af de argandska lyktorna se huru kistorna ruskade mot hvar andra och hoppade upp och ned i den med ett otillräckligt skynke endast till en del täckta vagnen. Men man gick åter till sängs. Nattluften vore mycket skadlig.

Barnen hade också vaknat af oväsendet. De hörde ropen på lik och huru vagnen sedan rasslade mot den dåliga stenläggningen. Efter en stund' kom ännu en sådan vagn. Här och der hördes starka bultningar på portarne. Ljudet af springande steg återskallade i den trånga gatan. Det var kanske någon som ilade till närmaste sund-hetsbyrå för att söka hjelp för en nära anförvandt. Den barnsliga fantasien hade stark sysselsättning en stund, men öfvergick snart till verksamhet inom drömmames verld, och vid uppvaknandet på morgonen var det kanske icke utan välbehag som den lilla tänkte på att skollofvet räckte ännu och skulle väl räcka så länge kolerän hindrade all skolgång.

Morgonen var kommen. Fastän farsoten rasade rundt omkring, måste de dagliga bestyren dock utföras. Pigan kom från bagarboden och hade mycket att förtälja. Hon hade länge stått utanför bagarbodluckan och samtalat med madamen innanför och med de andra qvinnorna utanför. De rysligaste historier uppdukades. En qvinna hade omtalat, att på sjukhusen gjorde man af med dem som fördes dit, och att brunnarne voro förgiftade, det hade man hört långt förut.

— Si, de rika vilja bli af med de fattiga.

En arbetskarl på Söder hadc fått kolera och förts på sjukhuset. Hans hund hade följt med. När den sjuke väl kommit i säng, och sköterskan skulle gifva honom in, spilde hon några droppar pä golf-vet. Hunden slickade upp dropparnc och dog genast. Då kunde man väl första, hvad det vore för medikament. En madam på Ladugårdslandet hade också förts pä ett sjukhus, och på hennes schal brändes ett stort hål af några droppar som fallit bredvid, när hon skulle taga in medikamenten. Nog kunde koleran vara farlig, men ändå farligare vore det att komma på ett sjukhus.

Det var åsigten hos en stor del af folket. De vidunderliga historierna växte i antal och gräslighet. En dag berättades, att kronprinsen förklädt sig till båtsman, låtsat sig vara sjuk och låtit föra sig till ett sjukhus, der han doppat en guldkråsnål i de medikament man ville gifva honom. Då kråsnålen genast svartnade, märkte kron-prinsen, att man gåfve de sjuka gift och han förebrådde lakarne på det skarpaste deras missdåd. En grefve hade också låtsat sig vara sjuk och tillkallat läkare, men i stället för att taga in de läkemedel som föreskrifvits, rusade grefven upp ur sängen, satte värjan för läkarens bröst och tvang honom att sjelf taga in medikamentcn. I.ä-karen dog naturligtvis genast.

Under det sådana historier hvarje morgon omtalades, tvättades och kläddes barnen och förmanades att vara mycket snälla. Stygga barn finge genast koleran. På bröstet bands en kopparplåt som skulle skydda för smitta. Ingen kopparslagare hade fått kolera, och derför kunde hvem som helst skydda sig med en sådan der plåt, hvilken var antingen rund eller fyrkantig eller trekantig med afrun-dade hörn, men som alltid skulle täcka bröstgropen och som satt der och ärgade till föga gagn för helsotillståndet, ända till dess man hittade på en ny sort, finpolerade plåtar som icke medförde någon olägenhet. I stället för plåtarne eller tillsammans med dessc nytja-des

»amuletter» eller sidenpåsar med kamfer.

Maggördlar kommo också mer i bruk än förr, till och med för barn. De bästa voro, sades det, de s. k. polska gördlarne, med »samma slags mellanfoder som polackarne begagnade under kriget». De såldes i synnerhet hos hattstofferaren Brandelius vid Gustaf Adolfs torg.

När barnen voro fullständigt utsrustade, gaf man dem ett glas tjärvatten att dricka och stack en bit kalmusrot i munnen på dem. Det skulle vara mycket nyttigt, så vida de ej ville tugga hvitlök, ty det vore ännu nyttigare, men det ville de icke på några vilkor. De fingo ej gå ut och leka, ty då kunde de lätt utsätta sig för smitta. Ett barn i »sta n» har dessutom ej många lekplatser. Det får ofta hålla sig inom hus. Svårare var förbudet mot att äta frukt. Det var kändt att vid munkbron funnes de läckraste plommon, men icke ett enda köptes hem af husmodern.

Husfadern, som tidigt gått in i sin verkstad, återvände mången morgon med bekymmersamt utseende. Någon af gesällerne hade plötsligt insjuknat eller vore kanske redan död. Det var ej lätt att i hast få tag i en annan. Ett stort antal gesäller hade redan aflidit, andra hade flytt staden och gifvit sig ut på vandring, några hadc tagit tjenst som sjukhusdrängar eller sjukbärare. Två riksdaler riksgälds om dagen och fri kost vore ej att förakta. Så mycket kunde en gesäll icke förtjena.

Nu måste man se efter, huru många -som sjuknat och dött under senaste dygnet. Det fick man veta i Dagbladet. Husfadern,som tagit sig cn ny tesked dubbla malörtsdroppar och af dem k.inde en angenäm värme i maggropen, läste högt.

En dag hade 59 insjuknat och 25 dött, och 85 lågo ännu sjuka. Det ansågs mycket, men ett par dagar derefter hade under det senaste dygnet 100 sjuknat och 46 dött, och 176 lågo sjuka. Så stego siffrorna för hvarje dag, och med dem ökades oron och ängslan. Hvarje morgon lästes Dagbladet, och pä qvällen rådfrågades Aftonbladet. I början af September steg de insjuknades antal till öfver 200 på dygnet, och de dödas till too, och 400 voro qvarliggande sjuka.

Mvart skall detta taga vägen? hette det öfver allt, och man såg med bekymmer omkring sig. Kastade man blicken genom fönstret, märkte man den ena sjukbåren efter den andra bäras förbi. De som ännu voro på benen trängde sig upp till husraden i den trånga gatan. De fruktade för smitta från sjitkbårarne, höllo för mun och näsa och vände bort hufvudet. Och likväl skulle den dagliga verksamheten hållas vid lif.

Mången dag kom den lärgosse som mästaren skickat ut med någon räkning hem med underrättelsen, att den person som borde betala räkningen dött natten förut. Det kunde ofta vara ett hårdt slag för tillfället. Men modet måste hållas uppe. Kunder och bekanta infunno sig, om icke för affärer, men för att prata en stund, höra och förtälja nyheter. Det var alltid liten omväxling. Man höll i med ändlösa tvister, om kolerans uppkomst och utbredning, om den vore smittsam eller ej, huru den skulle botas o. s. v. Hvar och en ansåg sig förstå saken. Den ene menade, att man borde äta bara grönsaker for att undvika koleran. En annan påstod, att kött vore det bästa och ofelbara. En sade sig hafva hört från Söderköping, att doktor Lagberg fodrade bloduttömningar i massa, tjogtals blodiglar pä hufvudet, högar af iglar på andra kroppsdelar, åderlåtning . . . och föredraget af den blodiga historien afbröts af ett hjertskärande skri från en öfre våning. Det var en kolerasjuk som vred sig i ett outhärdligt krampanfall.

De främmande personerna aflägsnade. sig skyndsamt. Äfven de som sagt sig icke tro på smittan hade stor brådska att komma från ett farligt granskap. Efter några timmar var den krampanfallne blott ett lik. I husets öfriga våningar rökte man, dels med de ofvan nämda rökkulorna, dels med rökkort som köptes hos Benjamin Leja och luktade ganska godt, dels också med råa kaffebönor, eller med »rökgubbar» som funnos till salu i Tjäders tobaksbod vid Brunke-berg. I den tränga gården stod cn gryta med tjära som inrökte hela huset. Luften var mättad med rännstensdofter från den trångagatan, med koleradunster och med ångor från de många rökanstalterna. Frisk luft kande man ej mycket till.

Det var först på aftonen som man fick något luft, så frisk som kunde bestås i den kolprafylde staden. Husfadern tog de sina med sig och gjorde den vanliga aftonvandringen. Man brukade förut under sommaren fara med

roddarbåt från Bomslupstrappan öfver till Skeppsholmen och derifrån göra en liten tripp till Kastcllholmcn; men nu låg ett kolerasjukhus pä sist nämde holme, och från Bom-slupstrappan gingo kolerabåtarne med sjuka. Det var således icke rädligt att taga den vägen. Det lilla värdshuset vid kolerabyggnaden stod nästan öfvergifvct. Det var blott en och annan djerf säile som smög sig in på gården och tände sin pipa vid den evigt brinnande luntan. I staden var det ännu ej tillåtet att röka på gatorna, men i slutet af Augusti gjordes i Aftonbladet en framställning derom, och det dröjde ej länge förr än förbudet icke mera fans till, och man såg både pipor och cigarrer blossa i det offentliga, en ganska ovanlig och, som man tyckte, underlig syn.

Den lilla familjen tog vägen längs SkeppsSron, der det var friskast, men undvek Bomslupstrappan, der bårarne trängdes med hvar andra under bärarnes mustiga eder eller plumpa skämt. Man gaf akt på alla dem man mötte, och upprepades mötet flere aftnar, tyckte man det vara riktigt roligt att se samma ansigten å nyo. Det funnes således folk som icke ännu träffats af sjukdomen. Saknades ett bekant ansigte, kunde' man förstå hvad orsaken vore.

Hemvägen togs längs Munkbron, der frukt såldes till riktigt i röfvarpris>, men barnen fingo icke mera för det, och det var stor anledning till sorg. På den i ett föregående kapitel af oss omnämde stora sopbacken utstjelptes icke mera någon orenlighet under kolera-tiden, men hela trakten var långt förut så inmängd med stank, att det ännu luktade ganska obehagligt, och likväl lustvandrade en icke ringa del af »sta’ns» invånare hvarje afton på den längs sopbacks-qvarteret utlagda, långa flottbron och inbillade sig der hemta frisk luft.

Man gick alltid tidigt hem. Aftnarne voro dess utom redan mörka. Man var ett godt stycke in i September. I den skumma portgången stötte de inträdande kanske mot en likkista. Nå, det var man van vid.

En ny förordning hade utkommit, att de döda skulle afhemtas tidigt om morgnarne, men på det icke något uppehåll måtte ske eller husfolket onödigt störas, borde liken, sedan de utan föregående tvättning eller svepning nedlagts i kistan, genast bäras ned i portgången för att vid likvagnarnes ankomst utan uppehåll vara för af-hemtning tillgängliga. Den aflidnes efterlefvandc ville så fort sommöjligt göra sig af med de döda kropparnc, och derför fördes de ofta redan på aftonen ned i husets nedra förstuga.

Begrafningsplatser voro Nya kyrkogården utanför Norrtull, en på Enskede egendoms utmark utanför Skanstull belägen begrafnings-plats, en vid Laboratorium befintlig plats, som 1809 nytjats för begrafningar, samt Ladugårdslands redan under pesttiden 1710 till samma ändamål begagnade fattigkyrkogård på f. d. Kammeckerska tomten, nära Garnisons-kolerahuset. Fruktan för att lefvandc be-grafvas var icke sällsynt, och många inbillningsrika historier om. sådana begrafningar berättades.

Vid familjens hemkomst intogs aftonmåltiden, hvilken just icke alltid bestod af lättsmälta födoämnen. Husfadern tog sig alltid en aptitssup. Gamla vanor borde ej afbrytas. Omedelbart efter den stadiga måltiden gick man till hvila. Ingen i den familjen anfölls af kolera, sä omgifven man än var af farsoten, men vid minsta illamående användes kamfer och fläderte.

Sjukdomen växte i förskräckande grad. Dygnet 10—11 September, från kl. 8 den ena morgonen till samma tid den påföljande, afledo 217 personer i kolera, 449 insjuknade och 1,661 lågo qvar sjuka. Men då hadc farsoten också hunnit sin spets. Från det dygnet minskades både de insjuknades och de dödas antal.

Fruktan hadc visserligen fått makt med många, men i allmänhet visade stockholmarne ganska mycket lugn och oförskräckthet, och ädel sjelfuppoflfring för det allmänna bästa var icke sällsynt. En person som öfver allt i hufvudstaden och framför andra omtalades för sin outtröttliga möda och oegennyttiga nit var löjtnanten vid flottans sjöartilleri-kår, grefve Otto August Cronhjelm, ordförande i Klara församlings sundhetskomité, för öfrigt känd såsom framstående medlem af Riddarhuset och der en af oppositionens ledare. Han ansåg sig hafva anledning att hos Öfverståthällar-embetet klaga öfver polismästaren, lagmannen Nermans bristande nit i omsorgen om stadens helsovård och var för öfrigt ständigt vaksam och ihärdig för det allmänna bästa. Kort efter det han utsetts till ordförande för fullmäktige i Riksgäldskontorct och midt under sina sträfvanden att motarbeta farsoten och lindra nöden, angreps han sjelf af kolera och afled den 9 September i en ålder af blott 34 och ett

halft år. »Vi hafva icke hört någon som ej saknat honom», lästes i Dagbladet, hvilket visst icke delade Cronhjelms politiska äsigter, »och icke någon som känt honom hvilken icke också älskat honom».

Att farsoten rasade häftigast bland fattigt folk, är icke förvånande, men äfven de i ekonomiskt afseende lyckligare klasserna skonades icke. Bland mera bekanta och framstående personer som afledoi kolera var revisionssekreteraren Pehr Nils Poignant, en kunskapsrik och allmänt aktad man, hvilken valdes till justitieombudsman den 6 September och dog den 7, samt justitierådet Olof Johan Lagcr-htim. en utmärkt embetsman och lika värderad och omtyckt lör sitt menniskovänliga sinnelag. Såsom ordförande i Storkyrkoförsamlin-gens sundhets-komité var Lagerheim utomordentligt verksam. För att visa godt föredöme och gifva allmänheten mod, satte han sig sjelf på kuskbocken och körde vagnen med koleraliken. Han föll offer för sitt nit och dukade under för den fiende, från hvilken han lyckats frälsa så många af församlingens medlemmar.

Bland hufvudstadens borgare väckte sidenfabrikör Hornbergs död mycken saknad, och bland alla klasser beklagades professor, med. doktor Lindströms frånfälle.

Under hela koleratiden fortsatte riksdagen sin verksamhet. Riksdagsmännen höllo sig i allmänhet krya. Bland dem som angrepos af kolera var ledamoten af borgareståndet, kommerserådet Hemberg från Ystad, hvilken afled i farsotens början.

Crusenstolpes anmärkningsmemorial ledde icke till någon påföljd. 1 början af September beviljades ett kreditiv på 500,000 rdr banko till kostnader för hämmandet af kolerafarsoten. Redan i slutet af Augusti väckte grefve D. Frölich på Riddarhuset en af grefvarne Horn och v. Fersen samt hrr Dalman och Silfverhjelm understödd motion om upphörande af alla spärrningar, men förslaget hade icke någon framgång.

1 farsotens början hadc allmänna sundhetsnämden tillstyrkt den kungl. teaterns återöppnande den 1 September. Folk borde hafva tillfälle att förströ sig. Djurgårdsteatern hade också fortfarit att spela, utan att något enda sjukdomsfall kunnat derifrån härledas. Få grund deraf öppnades kungl. teatern på utsatt dag. Man gaf »Landtpoe-ten», en komedi af Destouches, öfversatt af Lars Hjortsberg, och »Den sedesamma», komedi afDupaty. I den första uppträdde mamsellerna Widerberg och Jenny Lind (då 14 år). I det andra stycket hade mamsellerna Mathilda och Charlotte Ficker (sedan fruarna Gel-haar och Almlöf d. ä.) mycken framgång. Under några följande aftnar fortfor teatern att spela, men få åskådare infunno sig, ehuru platsernas antal på Stående parkett och Femte radens sida inskränkts samt salong och korridorer vädrades, och salongen före hvarje föreställning röktes och stänktes med »aromatiserad» ättika. Det hjelpte ej. Man hade ej mera lust att gå på teatern. Den 9 September stängdes kungl. teatern åter, och Djurgårdsteatern följde föredömet. Äfven Gauthier upphörde med sina föreställningar. Den kungl. teatern öppnades å nyo ej förr än den 8 Oktober, dd »Qväkarcn och

Gamla Stackhalm. I 3dansösens, med hr N. W. Almlöf och mamsell Högqvist i titelrollerna, samt» Den döfve» uppfördes. Askådarne voro likväl ej många.

Med början af Oktober kunde farsoten anses öfvervunnen. Lugnet och förtröstan återvände. Söndagen den 12 Oktober var en allmän glädjedag. Vädret var utmärkt vackert, och en mängd men-niskor lustvandrade på Norrbro och i Karl den trettondes torg. Ingen hade dött i kolera under det senaste dygnet. Alla sågo glada ut. På aftonen gick man till kungl. teatern och såg »Hedvig eller Banditbruden» samt »Kalifen i Bagdad».

Af farsoten hade 7,895 personer angripits, och bland dem 3,277 aflidit.

Koleran har sedan dess hemsökt Stockholm, men icke så svårt som första gången, och ehuru dödsprocenten var större år 1853, enär då af 4,819 insjuknade 2,852 afledo, var tillståndet i hufvudstaden likväl i alla afseenden bättre än år 1834.

Att sjukdomar ofta rasade i gamla Stockholm, liksom i alla gamla städer, kan icke förvåna oss, då vi veta huru dessa städer voro bygda och huru det stod till med renligheten inom och utom hus. Frågan gälde icke att bo rymligt och beqvämt, med tillgång till sä mycken frisk luft som möjligt, utan att tränga sig till samman vid smala gator och ännu smalare gränder och från bostädernc utestänga både luft och ljus; att sällan bortföra orenligheten,

utan låta den hopa sig på de små gärdarne och längs gatorna; att begrafva de döda ej blott pä de inom staden liggande kyrkogårdarne, utan till och med inne i kyrkorna, från hvilka en förskräcklig likstank vanligtvis spred sig i trakten. Hvad trängseln, orenligheten och liklukten icke förmådde förstöra, det förderfvades ofta af det dåliga dricksvattnet, hcmtadt ur brunnar som förpestades af smutshögarne och begrafningsplatserne.

Om gamla Stockholm inom sig bar månget sjukdomsfrö, hade det deremot icke många medel till sjukdomars botande. Hvar skulle man söka hjelpf Hvarken läkare eller läkemedel funnos här i medeltiden att tillgå, och af Peder Månssons skildring (i hans Stridskonst och Stridslag), sådan den af G. O. Hyiten-Cavallius återgifvis i första delen af Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar, ser man huru det stod till ännu i början af 1500-talet. När någon allvarligt insjuknade, tänkte man icke på annat än den stundande begrafningen. Skullenågot kunna uppehålla lifvet, vore det böner och offer till helgonen eller andra rsignerier». Peder Månsson skref:

Läkedoms Doctor är ingen i thet riketh, Swa äter hwar sin math illa i spikith, Ej heller Chirurgus som studerat haffwer Wtan Äfwentyrera som frästa hwat lagh thet tagher.

Och sä fortfor det långt in på femtonhundratalet samt till och med intill århundradets slut. Visserligen omtalas i medlet af århundradet en och annan läkare, men de tyckas dock icke hafva uträttat mycket, och skulle någon anlitas, var det den närmaste bard-skäraren, som medlemmarne af barberareskrået kallades, och han infann sig för att slå åder, vanligtvis det enda han kunde. Åderlåtningar voro för öfrigt mycket vanliga, ej blott för att återvinna, utan äfven för att bibehålla helsan, och en frisk person lät öppna åder pä sig vissa förut dertill bestämda dagar.

Bland de få medici som uppvaktade konung Gustaf pä hans sotsäng voro licentiaten Matthias Palundanus och magister Guilhelmus.* Den senare var sannolikt den samme som Wilhelm Grotherus, hvilken omtalas i Simon Berchelets traktat om Pestilensicn.

Under Erik den fjortondes tid hör man talas om ett par andra studerade läkare, nämligen Guilhelmus Lemnius, en holländare, som praktiserade i Stockholm, åtminstone vid hofvet och af hvilken man har den första i Sverige tryckta medicinska skrift, också en »Tractat om Pestilentian , samt Benedictus Olai eller Olavi, hvilken gjort sig mycket känd för sin, 1578 tryckta, handbok i läkarekonsten, ett arbete som i väsentlig mån bidrog att utetränga anlitandet af helgonen, hvilka icke ens efter reformationen saknade praktik. Benedictus Olai tyckes dock icke sjelf hafva hunnit synnerligt långt i vetenskapen, då han mot hufvudvärk föreskrifver, att man skall hårdt binda båda låren med ett starkt snöre eller band så länge man läser ett »fader vår» och använda detta fyra gånger. Han råder också, att bära ädelstenar på sig, emedan safir skulle stärka lefvern och smaragd hjernan samt derfor att hyacint och rubin också vore mycket helsosamma.

Så väl Lemnius som Olai voro kunglige lifmedici, och att åtminstone den senare icke vardt obelönad, ser man af Stockholms Stads Tänckebook för år 1564.** Der finnes ett i Kalmar den 25

* Peter Jonas Bergins: »Om Stockholm för 200 år sedan», inträdestal i Vetenskapsakademien den 20 Augusti 1758. V. J. Bergius var född 1730, med. dokt. 1754. assessor i colleg. medie. 1766 och en af hufvndstadens mest anlitade läkare. Han skänkte till Vetenskapsakademien sitt bibliotek, sin örtsamling och sin vid Carlbcrgs allé belägna malmgård, den s. k. Bergianska trädgården, lian dog 1790.

" I Stockholms Rådhusarkiv.Sept. nämda är utfärdadt kungligt bref, enligt hvilket Benedictus Olai fick sig upplåtet »ett vårt och kronones hus, liggande i vår stad Stockholm nordan för den plats som Svartmunkeklostret stått uppå, emellan Svartmunkegatan och salig herr Lars Flemings hus samt med gårdsrum der innanför klosterplatsen sunnantill, efter som framlidne doktor Johannes Krop Hilde hus, gårdsrum och plats innehade. Dock skall förbemälde doktor Bengt, icke heller hans barn eller arfvingar på samma plats några hus eller annat bygga, utan allenast dem bruka till lustgård».

Ehuru Benedictus Olai otvifvelaktigt var mycket känd i Stockholm, skref grefve Pehr Brahe d. ä. på 1580-talet i sin Huusholdz-Book, att »här uthi Sverige fattas både Apotheek och Doctores.»

Då Johan den tredje, som mycket verkat för läkarekonstens upp-hjelpande, låg på sitt yttersta, var Benedictus Olai redan död (han afled 1583), och såsom Pufendorf yttrar, tog konungens sjukdom en olycklig utgång,

»emedan man då för tiden inga medicos i Sverige hade».

Under Karl den nionde nämnas några läkare i Stockholm, men en fransk författare som reste i Sverige på den tiden yttrar dock: > Outre quc mime en la cour du Roy, l on ne trouve pas presque deux Médecins ou Apothicaires.i Emellertid skrefs just på den tiden »En liten Läkiare Book sammandraghen aff M. Olao Martini Archi Epi-scopo Upsaliensi sigh och gemene man ganska nyttigh till att bruka.,* Den boken vardt otvifvelaktigt icke utan inflytande på läkafeprakti-ken i Stockholm. Bergius nämner dock ingenting om Olaus Martini, vare sig emedan denne icke bodde i Stockholm eller derför, att den lärde professorn och collcgii-medici-assessorn på 1700-talct föraktade doktor-dilettanten från 1500-talet.

Deremot glömmer han icke Gustaf den andre Adolfs lifmedikus, skotten Jakob Robertsonus, adlad under namn af Robertson, sedan Kristinas lifmedikus och kunglig arkiater, hvilken äfven var apotekare i Stockholm och afled 1652, åttiosex år gammal. Plan tyckes hafva haft stort anseende och likväl i sjelfva verket varit ganska okunnig. Det var Robertsonus som af Gustaf Adolf fick den trädgård, hvilken låg »östan för stora kyrkan» och som sedan egdes af handelsmannen Isaac Breant jemte det här förut oninämda hus, som sedan slutet af 1700-talet kallats det Indebetouska.

Under Kristina tog läkarekonsten större fart, och då kommo

* Utgifven med inledning och anmärkningar af d:r y. V. Broberg 1879.

Anteckningar om Olaus Martini af Pehr Erik Tkyselius, Stockholm 1S80, ratta Åtskilliga misstag i uppgifterna om den läkekonst-älsrkande ärkebiskopens lefnadsomstän-digheter.månge utländske läkare till Stockholm. Bland dem gjorde Peter Kirstenius från Breslau sig bemärkt. Han sades känna tjugusex språk. Det var hans sonson som, 1686, adlades med namnet Kirstein. En annan utländing, som vardt ännu mer känd i Stockholm, var G. F. Duriez, född i Arras i franska Flandern 1607, med. doktor i Sala-manca, professor i Frankrike, kallades till Sverige af Bengt Skytte och kom hit på 1640-talet samt antogs till Kristinas lifmedikus och lönades med gods och ereställen. Han dog 1682. Duriez' (pä folkspråket Dörjes) »modervatten» användes ännu. Arckenholz säger om honom: II était savant, ma is hableur et grand comédien, fai-sant parade de ce que d'autres avoient inventé avant lui.

Mycket bekant i Stockholm var också Pierre Bourdelot, Kristinas gunstling, efter samstämmande underrättelser charlatan och ränkma-kare. Han lemnade Stockholm 1653 och dog i Paris 1685.

Bland infödde stockholmsläkare på den tiden nämnas Zacharias Wattrang som 1657 utnämdes till stadsfysikus i Stockholm och sedan vardt rådman, lifmedikus samt — häradshöfding öfver Rasbo och Olands härader för att slutligen dö som arkiater. En annan medikus och titulerad häradshöfding var Johan Munthelius eller Muncthelius, adlad under namn af Lagercrona. Han var e. o. assessor i Svea hof-rätt och sedermera häradshöfding i Finspånga län samt två andra härader i Östergötland, ett härad i Upland och ett i Vestmanland, och fortfor likväl att i Stockholm utöfva läkareyrket.

Mycket anlitad på sin tid var Karl den elftes lifmedikus, den berömde Urban Hjärne, som var icke blott præses i Collegium mc-dieum, utan äfven vice-præses i Bergskollegium och, 1719, fick afsked med landshöfdings titel. Han dog 1724 i den höga åldern af 83 år. Samtidig med Urban Hjärne var Johan Martin Ziervogel, af den i vår läkare- och apotekarehistoria namnkunniga, från Österrike inflyttade Ziervogel-slägten.

Bland stads-fysici i Stockholm utmärkte sig Nils Boy (död 1739) för en öfversättning af John Smitts afhandling om »Vatnets egenskaper och goda verkan». Boy tyckes hafva varit den förste vattenläkaren i Sverige, och det förtäljes, att han gjorde vattendrickandet nära allmänt i Stockholm, åtminstone i de förnämare husen.

Ehuru läkarekonsten under 1700-talet allt mera utvecklade sig här i fullt vetenskaplig riktning, uppträdde dock en och annan medikus med mycket underliga föreskrifter, hvilka påminde om medel-tids-barbariet. Det fans i Stockholm t. ex. en hit inflyttad tysk läkare vid namn Dem som tillät den sjuke att äta hönssoppa, men endast med det uttryckliga förbehåll, att hönan ej vore spräcklig. Denne Derns egentliga läkemedel voro Elixir viscerale, pulver afbittersalt samt gelé af kalfkött och metmaskar som smältes i mjölk-vassla. Män, sådana som Erik

Victorin, Peter Jonas Bergius m. fl., förde dock läkarevetenskapen framåt på den rätta vägen och röjde plats för den nyare tidens förståndigare helsovård och på allvarliga studier grundade sjukdomsbehandling. Då vardt också slut på de utländske läkarnes invandring hit, och de svenske läto ej längre promovera sig i utlandet, sedan doktorsgraden, såsom P. J. Bergius säger, »genom öfverhetens uppmuntran med bättre förmån kan nu vinnas här hemma».

Om läkarne under Stockholms äldre tider lemnade mycket öfrigt att önska, voro barberarnc eller bardskärarne ännu mindre tillförlitlige. De fleste voro tyskar, okunnige äfventyrare utan studier i fält-skärskonsten. De betraktades också som handtverkare, och barbe-rarstugorna kallades »verkstäder». Från Gustaf den förstes tid känner man konungens egen barberare, mäster Jakob. Hundra år senare omtalas mäster Adam. Han hette egentligen Adam Hirt och var från Schlesien. Förnäme herrar hade »hof- och lifbarberare» som bodde i deras hus och följde dem på deras resor. Men såsom verkliga fältskärer voro de allmänheten till föga gagn.

Johan den tredje sökte ordna bardskärareskrået och 1571 förordnades, att uti bardskärare-embetet i Stockholm skulle ej flere än sex mästare vara besittne borgare, med mindre konungen »någon besynnerligen thet gunsteligen vnne». En ålderman skulle alltid finnas, tillsatt vid Valborgsmessan af borgmästare och råd. Ingen fick utan borgmästare och råds medgifvande intagas i embetet, och borde bevis företes »at han sigh ährligen skicket hafuer utländes.» Ingen bardskärarc skulle understa sig att förbinda öfver den andres band, och bröt någon mot det budet, skulle den skyldige för livar gång plikta ett pund vax. Om en bardskärarc skadat någon under åderlåtning, skulle han i två rådmäns närvaro inställas för embetsbrö-derne, der ransakning skulle ske. Taxan för ett förband var en lialf mark. Hvarje söndag skulle embetsbröderne gifva minst en gammal »ortigh» i sin bössa, på det att om någon bardskärare råkade i fattigdom, han då måtte erhålla understöd. Då någon af embetet eller hans hustru eller barn aflidit, skulle alla de öfrige embetsbröderne med sina hustrur följa den döde till grafven. Försummades detta, skulle den skyldige böta fyra mark.

Några och sjutio år efter införandet af denna skråordning ingick magistraten ett kontrakt med badare-embetet, som då ännu icke var förenadt med bardskärarne, att embetet skulle låta bruka sig som pest-barberare. Det var vid ett af de många tillfällen, då pesten rasade i Stockholm, år 1657. Då hade stadens ordinarie chirurgusfunnit godt att aflägsna sig, och barberarne hadc ej heller velat göra tjenst. Badarne läto deremot tala med sig och fingo då de af dem länge eftersträfvade, men dittills nekade skrårättigheter, som gjorde dem lika goda med bardskärarne, eller, som dessa redan då kallades, barberarne. Badare-embetet skulle för sin tjenst under pesten 1657 uppbära 80 riksdaler i månaden, hyreshjelp samt hvart dygn ett stop vin, »dock icke på karlen, utan samtelige tillhopa som up-wachtai*

De bägge skråen kallades sedermera med ett gemensamt namn Badaremästare, för hvilka Colleg. medicum 1809 utgaf en särskild ordningsstadga.

* *

$

I nära tre hundra är hade Stockholm funnits, innan man här hade någon ordentlig apotekare, och när sådana började uppträda, kommo de naturligtvis från främmande land. De stodo ej heller till tjenst för allmänheten, utan blott för de förnäma och i synnerhet för konungen och hans familj. De voro hof-apotekarc i ordets vidsträcktaste betydelse. Den förste af det slaget var mäster Lucas som var i tjenst hos Gustaf den förste. Han fick sitt förlag af konungen och måste för denne derför redovisa samt understod sig icke att lemna ut läkemedel till andra än det kungl. hofvet. Dcrnäst namnes Antonius Busenius som hofapotekare, men han fick af Johan den tredje, 1585, tillåteke att hålla ett öppet apotek i Stockholms stad. Han skulle der få sälja de medikament som den kungliga familjen icke behöfde.

Samma år som Busenius fick tillåtelse att sälja medikament i staden, erhöll också en annan apotekare, Simon Wallden tillstånd att hålla ett apotek i staden vid, såsom det uppgifvits, Stortorget, ehuru ovisst är om eller huru länge detta apotek egde bestånd. ** Hofapoteket fortfor att hafva åtminstone sin hufvudafdelning på slottet, och

då Casper König år 1609 mottog hofapotekarbefattningen, tyckes icke någon annan medikamentsförsäljning hafva funnits i Stockholm. König var en betydande man, ty han var Gustaf den andre Adolfs både hofapotekare och kammartjenare och hade i lön 300 rdr, som togos af lilla tullen. Under någon tid förenade han köksmästarebefattningen med sina öfriga embeten, och under tyska kriget, dit han följde konungen, utnämdes han till krigskommissarie. Det var också han som öppnade och balsamerade det kungl. liket och ledsagade

* Stockholms stads Ordinantier. Första delen, till 1679 års slut.

*• A. Timot. Wutrand: »Om Stockholms apotekares privilegier». Stklin 1862.det till Sverige, och för dessa många tjenster erhöll han åtskilliga förläningar samt upphöjdes, 1637, i adligt stånd, då han tog namnet Liljecrona. Han dog 1647.

Under det König var frånvarande i något af Gustaf Adolfs krig införskrefs från Tyskland Philip Schmidt som antogs till hofapote-kare, men fick tillåtelse att till Stortorget flytta det inom slottet varande medikamentsforrådet. Något annat apotek synes då icke hafva funnits till allmänhetens betjenande, och de apotek som Busenius och Wallden möjligtvis öppnat hade sannolikt för längesedan upphört. Men samtidigt med Schmidts privilegium utfärdades ett dylikt för den ofvan nämde skotske läkaren Jakob Robertsonus, hvilken öppnade sitt apotek vid då varande Kungsgatan, nu Stora Nygatan, der det under skylten Markattan fortfor att hållas i öfver två hundra år, ända till dess det, 1861, flyttades till Stora Badstugatan å Norr.

Från och med 1620-talet hade Stockholm således två apotek, och var den egentliga staden i det afseendet tämligen väl försedd, men i förstäderne fans icke någon medikamentsförsäljning. Om be-hofvet af läkemedel var aldrig så trängande, kunde de på Norr- eller Södermalm likväl icke nattetid förskaffa sig något, enär stadsportarne då voro stängde. För att afhjelpa detta, fick Liborius Fintzenhagen

1648 privilegium på ett apotek som skulle ligga i norra förstaden. Hvar detta låg är nu okändt, men dess medikamentsförsäljning tyckes hafva sammansmält med det Schmidtska apotekets, som af Daniel Roberg 1675 flyttades från staden till Norrmalm. Det senare hade ända till den tiden kallats slottsapoteket, men tog dä namnet Lejonet och fick till skylt ett liggande lejon. Läget var då i hörnet af Regeringsgatan och Norrmalms (Gustaf Adolfs) torg. Enligt hvad Sack-lén och efter honom Wistrand uppgifva, skall detta apotek också hafva legat på två andra ställen vid samma torg innan det förlädes till sitt nu varande läge, i hörnet af Regeringsgatan och Jakobs Kyrkgata. Ett af de nämda ställena vid torget var måhända i det Celsingska huset, ty då detta hus ombygdes, fans der en större apoteksmortel, hvilken tyckes hafva tjenat till skylt och som nu sitter i en nisch på det n. v. apoteket Lejonets gård. Anmärknings-värdt är dock, att på morteln finnes årtalet 1650, vid hvilken tid intet annat apotek än möjligtvis Fintzenhagcns legat i den trakten. På morteln står devisen ora et labora samt ett sammanbundet T.H. men någon apotekare T. H. i Stockholm känner man icke.

Fig. 77. Apoteket Lejonets gamla skylt.Den träbild af ett liggande lejon som utgjorde i fråga varande apoteks skylt satt langt efter apotekets flyttning till sin nu varande plats qvar i hörnet af torget och Regeringsgatan, hvilket otvifvel-aktigt ännu är i äldre stockholmares minne. Nu mera finnes samma lejonbild på den ofvan nämda gården (fig. 77) och är otvifvelaktigt den äldsta apoteksskylt i Stockholm. Apoteket är, som det under större delen af sin tillvaro varit, fortfarande hofapotek.

Det nästa apoteket i ordningen vardt Engeln, som anlades af Anders Månsson Biever eller Biber, hvilken var den förste i Stockholm födde apotekare. Detta apotek inrättades i stadens södra del, vid Jerntorget, i hörnhuset mot Banken, men flyttades sedan till nästa qvarter, i hörnet af Trievalds gränd och Kornhamn, i det Plom grenska eller Plommenfeltska, fordom Adlerschöldska huset, lifter Bievers död öfvertogs apoteket Engeln af Ch. Molitor, och i dennes slägt stannade det i öfver hundra år.

Privilegiibrefvet är af 1649, men knapt en månad efter Bievers bref, eller den 12 Juli 1649, fick tysken Samuel Ziervogel, Maria Eleonoras hofapote-kare, privilegium på ett nytt apotek,

Svanen. Enligt Sacklén skall detta apoteks privilegium dock ej grunda sig på Ziervogels, utan på Caspar Scheps rättigheter, utfärdade 1650, men Wistrand Fig. 7$. Apoteket Morianc»» »kylt. visar med ett kungabrefaf 1675,

att apoteket hufvudsakligen grundats på Ziervogels privilegium. Visst är, att Ziervogel öfvertog apoteket efter Scheps död 1655. Det anlades vid Svartmangatan, midt för Tyska brunn och stannade der ända till 1878, då det flyttades till Regeringsgatan. I mer än hundra år innehades detta apotek af slägten Ziervogel, med undantag af de ar, då den förste Ziervogels efterträdare, Friedenreich, var egare, men det var i alla fall i slägten, ty F. var gift med Samuel Ziervogels enka.

Redan innan slottsapoteket flyttades till Norrmalm, anlade Christian Hcrceus, 1670, ett nytt apotek, amiralitetsapotcket Morianen, på Norrbro, midt emot kungl. stallet, men det flyttades snart till Stortorget i Bosellska huset, hvarefter det förlädes till Heræi eget hus vid Mynttorget, sedermera Rosenadlerska huset (nu Stockholms stads brandförsäkringskontor). Derifrån flyttades det, 1707 till Drottninggatan, i hörnet af Kungsholmsbrogatan. Vid den stora branden i Klara-trakten 1751 brann äfven apoteket, men öppnades åter på samma ställe i apotekaren Salbergs nya hus, hvarifrån det 1825 flyttades till n. v.läget, i hörnet af Lilla Vattugatan. Skylten är, efter uppgift, gammal (fig. 78).

År 1674 fick Södermalm sitt första apotek. Det kallades Förgylda Örnen och öppnades af Jiirgen Brandt, men det dröjde ej mer än tre år, förr än det flyttades till Stortorget, i det hus der Mo-rianen nyss förut varit och der apotek hållits både före den tiden och der det ännu finnes. Apotekaren Dove, som 1721 köpt Förgylda Örnen, förvandlade namnet till Förgylda Korpen, och så heter det ännu.

I flera år efter Örnens flyttning var Södermalm åter utan apo-potek. Det första beståndande i den stadsdelen blef Enhörningen. som tysken Strobell öppnade i början af 1690-talet, sannolikt 1694. Något privilegiibref finnes dock icke mer i behåll. Det anlades först i Götgatsbacken, till höger från Södermalmstorg, men flyttades snart till venstra sidan. Såsom vi redan nämt, var Enhörningen pestapotek 1710. Efter den stora eldsvådan 1759, då en del af apotekaren Wirrwachs hus brann, var det i Stadshuset, men flyttades sedan tillbaka till det hus till höger i backen, der det allra först hållits, »dock till venster i portgången», upplyser en handskrift, som benäget del-

gifvits oss. År 1805 öfver-togs apoteket af J. Svahn från Finland, som flyttade det midt öfver gatan, bredvid Stadshuset och sedan till Mariagatan, n:o 10, hvarifrån det slutligen af assessor A. Pripp, 1817, förlädes till Hornsgatan, der det ännu är. Enhörningens skylt (fig. 79) eller »emblem», som apo-teksskyltarne kallas, är sannolikt gammal. Man har gissat, att det kan förskrifva sig från samma tid som apotekets öppnande, eller åtminstone att Wirrwach anskaffat det. Denne Wirrwach var, liksom de allra fleste apotekare i gamla Stockholm, född i Tyskland. Han skildras som en »fullkommen och ärlig man», som grundeligen och väl examinerades i Collegium Medium, är 1740 erhöll förnyadt pri-vilegieum på apoteket och satte detsamma i »stort flor». Derför tror man, att han också skaffade »emblemet», och det är ju möjligt, att det räddades undan branden, enär blott en del af huset förstör-des. Att skylten icke tillkommit under de senaste innehafvarnes tid, vet man. Han ådrager sig fortfarande uppmärksamhet genom sin egendomliga och åldriga stil, och ofta ser man i synnerhet främlingar stanna och med intresse betrakta enhörningen. De egenskaper som tillagts detta fabeldjur hafva orsakat, att det som sinnebild ofta nyttjats af kemister och guldsmeder.

I tidsföljd kommer Hvita Björn på Ladugårdslandet, hvilken stadsdel i slutet af 1600-talet började så mycket bebos, att man der bchöfde ett apo-

Fie. 80. Apoteket Hvin Bjom« meddela är den gamla som satt i en nisch öfver fönstret, då apoteket fans i n:o 14.

År 1693 utfärdade Karl den elfte privilegium för Casper Zier-vogel att inrätta ett nytt hofapotek. Lejonet hadc nämligen fallit i onåd, emedan det efter Dan. Robergs död, dä det innehades af hans enka, sköttes illa af en utländsk provisor. Det nya hof-apoteket,* kalladt Kronan, anlades i Storkyrkobrinken och, efter

stort afseende. Vid eller strax efter slottsbranden 1697 flyttades apoteket till Svartmangatan, vid pastorsbostallet nära Tyska kyrkan, men 1710 forlades det i Rosenadlerska huset vid Mynttorget, der Morian kort förut haft sin lägenhet. På denna plats stannade Kronan i 63 år, men flyttades 1773 till det hus vid Myntgatan, der detta apotek ännu är "'och hvarest man ser så väl den gamla skylten

• 1 v. llencls adresskalender 172S kallas Svan kung!, hofapotek. Flere apotekare

tek. Tysken Johan Berent fick 1692 privilegium på ett sådant och öppnade det i Lampas hus, i hörnet af Nybrogatan och Smala gränd (nu Gref-Thure-gatans östra del), hvar-ifrån det sedan flyttades till nu varande n:o 14 vid Nybrogatan och senast till n:o 15, B vid samma gata. Den skylt (fig. 80) vi här

livad vi kunnat utforska, just i det hus (nu n:o 3) öfver hvars ingång en förgyld krona ännu sitter (fig. 81). Folksägnen har visserligen påstått, att kronan skulle vara ditsatt såsom ett minne af att Karl den tolfte pä sin kröningsfärd framför i fråga varande hus tappat sin krona ; men det är en sägen som icke förtjenar synnerligt(fig. 82) som den från flyttningen till Mynttorget under Karl den tolftes tid bibehållna tafian med lejonen som hålla den krönta skölden med den kungliga namnchiflern (fig. 83). I ett hundra elfva år var detta apotek i samma slägt, ty efter Casper Ziervogels, anläggarens, död drefs det af enkan, till dess mågen P. E. Georgii mottog det och sedan af två andra Georgii efter hvar andra ända till 1804, efter hvilket år det gått genom många egares händer.

Innan Enhörningen, Hvita Björn och Kronan inrättades, utfärdades, 1675, ett allmänt kungl. privilegium för apotekare i Stockholm, och skulle då ej flera än sex apotek (a finnas. Ingen materialist, occulist. operatör, bruchsnidare, badare, sockerbagare eller kryddkrämare skulle hafva rättighet att sälja några venera, abortiva, antidota, purgantia composita, agnas tam simplices quam compositas,

slagvatten, viol-, rosen- och andra syruper, m. fl. uppräknade medicinska saker som höra till apoteken. Dessa privilegier förnyades 1683, då materialister, qvacksalvare, empirici och andra som stryka ikring landet och sig den ena tiden efter den andra i hufvudstaden uppehålla strängeligen förbjödos att göra de i Stockholm bosatte apotekarne något ingrepp, förfång eller prejudice, hvarför ock slike 3qvacksalvare och landstrykare» skulle från staden och riket afhållas och ingen tillåtas att »smörja pä gemene man sine förfalskade och bcdräglige kompositioner». I det för Collegium medieum, 1680, utfärdade privilegium stäldes apotekare och barberare under kollegiets inspektion, och förordnades, att en syndieus af »doctoribus collegii» skulle tillsättas för apotekens tillsyn och besigtning. Med de förnyade privilegier för Collegium medieum, hvilka utfärdades 1688, följde också den första medicinal-taxan.

Fig. 83. Apoteket Kronans vaggtafla sedan Karl XII:« lid.Vid 1600-talets utgång hade redan privilegier för flera an sex apotek utfärdats, och steg deras antal i Stockholm då till nio, men dervid stannade det till medlet af 1700-talet. Då en pharmaciæ studiosus Lampa af åtskilliga norrmalmsbor, 1707, kallats till apotekare och derpå fått magistratens bekräftelse, öppnade han ett apotek vid Hötorget, men Collegium medieum lat slottskanslibetjenter kasta apoteksvarorna ut genom fönstret, och Lampa måste upphöra med rörelsen. Schmidler, en annan >apotekargesäll>, som 1724 anhöll att få öppna ett nytt apotek, fick också afslag på sin ansökan.

Ar 1760 ansågs tiden vara inne för några nya apoteks upprättande. Södermalm och Kungsholmen samt norra delen af Norrmalm hade fått ett betydligt ökadt antal invånare, och på samma år upprättades derför apoteken Elgen vid Hötorget, Hjorten på Kungsholmen och Gripen på Södermalm. Det först nämda flyttades 1762 till det hus vid Drottninggatan, der det ännu är, och ändrades namnet till Armerade Ugglan.

Kungsholmsapoteket kallades Stående Hjorten och öppnades i färgaren Fermans hus i hörnet af Handtverkare-gatan och Glasbruks-gränden, men flyttades 1769 till n. v. n:o 8 vid Handtverkaregatan, hölls sedan någon tid i Westinska huset, n:o 4, och återflyttades slutligen till n:o 8, der det ännu är. Gripen (fig. 84) inrättades i borgmästaren Falks hus vid Götgatan, i granskapet af källaren Hamburg, flyttades sedan till Bungeska huset, i hörnet af Högbergsgatan, och derifrån till det hus, n:o 19, der det ännu är.

Mellan 1760 och 1817 inrättades icke något nytt apotek i Stockholm, men sist nämda år utfärdades privilegium för Nordstjernan, som öppnades till instruktionsapotek, i Westmanska huset (nu vetenskapsakademiens) vid Drottninggatan, hvarifrån det, 1829, flyttades till n:o 84 vid samma gata och slutligen, 1854, till det pä Barnhustomten uppförda nya huset, n:o 75.

Sju år efter Nordstjernans öppnande inrättades apoteket Fcnix i n:o 34 vid Götgatan, snedt emot Tjärhofsgatan, men flyttades sedermera till n:o 30, i hörnet af Högbergsgatan.

Efter år 1824 har icke något annat nytt apotek an Djurgårds-apoteket inrättats i Stockholm.

AP O III KK.I

Fig. 84. Apoteket (iripcm skylt.I nästan alla de äldre privilegiibrefven tillförsäkras apotekarne uteslutande rättighet att handla med allehanda medicinaliska saker äfvensom *specerier* och *confiturer*, hvarjemte de vanligtvis hugnas med någon viss tullfrihet samt frihet för »borgerlig tunga, pålagor, stadsbeställningar samt inqvarteringar och andra slika onera ehvad namn de heldst hafva kunna».

Genom särskildt kungl. bref 1686 fick innehafvaren af Korpen tillstånd att årligen tull- och accisfritt låta inkomma två pipor franskt bränvin, hvilken fördel också tillförsäkrats apoteket Svanen. Bland de förmåner som beviljades den förste innehafvaren af Hvita Björn var ock tullfrihet för ett fat franskt bränvin, och skulle han hafva rätt att årligen i sitt hus inlägga en åm rhenskt och tre oxhufvuden franskt vin, dock skulle, accis derför erläggas. På rikets ständers framställning 1766, fick Kammarkollegium i uppdrag att undersöka apotekar-tullfriheterna, och denna undersökning ledde efter hand till inskränkning i dem.

Svenskt bränvin fingo apotekarne icke destillera och lika litet tillverka. Under Gustaf den tredjes tid förseglades apotekarnes destillationspannor, men frigåfvos åter, dock med uttryckligt förbehåll, heter det i Slottskansliets kungörelse af den 24 November 1772, att apotekarne skulle lemna fiskaler och uppsyningsmän fritt tillträde till sina laboratorier samt att den apotekare som beträddes med att tillverka eller destillera svenskt sädesbränvin skulle böta och mista privilegierna.

Huru det i gamla tider var beskaffadt med lärjungarnes undervisning är, i brist på tillräckliga källor, icke lätt att uppgifva, men i stället vilja vi här meddela ett prof på de tjenstebetyg eller orlofssedlar som apotekarne i förra århundradet gåfvo sina »apotekargesäller», såsom pharmaciæ studiosi då kallades. Nedan stående betyg är den 30 September 1761 uppvist i Collegium Medicum, och det är i nämda kollegiums, nu Medicinalstyrelsens arkiv, som vi funnit det:

Jag *Johan Scharenberg*, Kongelig Priviligerad apothekarePå apoteket Korpen. i Kongl. Residence och Hufvudstaden Stockholm, gifver härmed tilkiänna at Innehafvaren af detta Rådmannens och Præsidis vid Stockholms Stads högtärade KämnersRätt, ädel och högaktad herr Gustaf Johan Raths kiäre Son, Monsieur Abraham Rath,Rath vardt sedermera den förste apotekare i Säther och dog der som rådman 1793. »Var en liten och krokryggig man och i sitt yrke väl erfaren», säger Sacklén i Sveriges Apotekarehistoria. har ifrån år 1755 til 1760, och således uti Fem år warit såsom Discipel uti mitt Apothek, samt sedermera Gesäll uti halftannat år; under hvilken tid han sig som en ärlig och trogen Betient förhållit, och sina Laborationer med största flit förrättat, så att jag af honom ett särdeles nöjehaft, och med honom wäl til frids warit; hwarföre och som han nu är sinnad att widare försöka sin lycka uti denna sin lärda Konst och Wetenskap, samt därföre hos mig om Afsked och Wittnesbörd anhållit, hvilket jag honom icke förwägra will; Ty warder han Monsieur Abraham Rath härmed hos hwarjom och enom som detta förekommer, men i synnerhet hos den wällofliga Apothekare-Societeten til det Bästa Recommenderad; jämte wänlig och tjänstlig anmodan, at honom all Gunst, Bewågenhet och Wälwillia måtte wederfaras; hwilket icke allenast han på allt sätt sjelf lärer söka, at med all wördnad och tacksamhet erkänna, utan ock jag wid alla tillfällen med alt tienst tilbaka, skall weta at bemöta. Til yttermera wisso, har jag detta egenhändigt underskrifwit och med mitt Sigill bekräftat, som skiedde i Stockholm den 21 Septembr år Ett Tusend Siuhundra Sextio Ett.

Ett år senare fick samme Monsieur Abraham Rath ett nytt, likaledes i Medicinalstyrelsens arkiv förvaradt betyg, den gången i ett ståtligt »öppet bref» af Eric Zimmerman, »kongl. privilegierad provinsial-apotekare, i Vestmanland och staden Vesterås, på hvars apotek Monsieur Rath ett år »serverat».

Kap. VII.

Eldsvådor.

Elden renhållningsentreprenör. — Eldsvador i Stockholms äldsta tider. — Släck-uingsanstalter fordom. — Gamla brandreglementen. — Eld farligt uppträde på Söder. Malmstorg i66j. — Stockholms slotts brand. — De stora eldsvådorna ijji och IJJQ. — F. y. v. Åkens eldsläckningsförsök 1792. — Branden på Riddarholmen 1802.

— Dramatiska teaterns brand 1825. — Riddar holm skyrkans brand /8jj. — Eldsvådan i Stadsgården 1842.

I det äldsta Stockholm funnos icke läkare och apotekare, men farsoterna hadc en annan tuktomästare, och det var elden. Han gjorde tjenst som renhållningsentreprenör och lät aldrig länge vänta på sig. Dä smutshögarne på stadens gator, i gårdarne och inne i husen vordo allt för besvärliga, och pesten sannolikt icke var långt borta, kom ofta en eldsvåda och förstörde rubb och stubb, tog med sig smittämnena och gjorde platsen ren. Infann elden sig icke, kunde man vara säker på att pesten, som ständigt låg pä lur i de stinkande kyffena, började sitt arbete.

Så slets vårt gamla Stockholm, liksom ^Nordens alla städer,* i århundraden mellan eld och farsoter. Den förre var välgörande i helsoafseende, men han bidrog icke att öka välståndet. Hvarjc husfader måste vara beredd på att att åtminstone en gång i sitt lif förlora allt hvad han egde och finna sig och de sina utan tak öfver hufvudet.

Byggnadssättet och byggnadsämnena voro också synnerligt gyn-samma för storartade eldsvådor: trähus med torf-, näfver eller halmtak, hopträngda i täta massor erbjödo elden till fråssande gästabud, och han förtärde också hvar enda smula af livad man lagat till åt honom.

Staden var icke gammal förr än han hemsöktes af härjande brand. Redan 1297, den 12 April, gick »en förderfvelig vådeld öfver staden Stockholm, att rådstugan tillika med större delen af staden af-brändes».** Några och tretio år derefter kom elden åter lös och »gick ej allenast öfver hela staden, utan ock förbrände slottet.» Det

• Troels Lund: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det i6:de Aarhun-dredc. Anden Bog. Kbhvn 1S80.

*• A. O. Rhyzelius: Brontologia Theologico-Historica. 1721.är den eldsvådan, om hvilken Jahan Messenius i sin Stockholms-krönika förtäljer:

Mehrn staden då och missgick, större af eld hon skada fick, när then i siutijo sex åhr stått hade fardigh, om en wår han och slottet brann i roter; sent fick Stockholm thär pä böter, hwar häller pä byggia med flijt.

Åskan var ofta orsak till eldsvådor i gamla Stockholm, men en gång visade hon sig mycket missnöjd öfver en brand som ej var till-ställd af henne, utan af de tyske borgarena i staden. Det var natten emellan den 11 och 12 Juni, mellan Barnabas och Eskil, som 1389 var helga lekamens högtid, »då de tyske Stockholms borgare, som under konung Albrechts regementstid sig mycket förökt hade, genom sina frntres cucullatos eller hättebröder så obarmhertigt handterade sina svenska medborgare och en del af dem, efter mycket marte-rande, på Keplingeholmcn (Blasiiholmen) vid Stockholm midnattstid lefvande uppbrände».

Under det denna missgerning föröfvades, : ljungade det i skyn grufveliga och förskräckliga, och luften skakade frän sig en sä stor vattuflod, att man ej annat kunde tiinka än Stockholms stad skulle genast sjunka i grund».

Jahan Messenius skildrar en förskräcklig eldsvåda som skall hafva rasat i Stockholm ätta år efter Albrechts fördrifvande, vid hvilket tillfälle »halft annat tusen man» skall hafva omkommit. Desom icke brändes eller qväfdes i lågorna och röken sökte sin tillflykt på båtar i hamnen, men båtarne sjönko:

thär till kom hastig storm och wijn fast mänge skutor nedsänekte, mäst qwinfälek och barn fördränekte.

The som flydde för cldzcns glö sä mätte the i wattnet dö.

Vid samma tillfälle skadades Svartmunkcklostret, och aldrig then skada fönvan, som på böker giordc then bran.

Eij fans sä herligt libcrij Som thetta klåstret wnr wthi.

Ehuru årtalen ej stämma riktigt öfver ens, ser det dock ut, som skulle den af Jahan Messenius skildrade stora branden hafva varit den samma som finnes omnämd hos Rhy/.elius under år 1407 och som hade åstadkommits genom åskan. Då brann större delen af staden jämte rådstugan samt »alla stadens bref och böcker.» Rhy-

Gamla Stockholm. 1 4-zelius uppgifver, att några hundra menniskor omkommo, men anför, att hans sagesman, Alb. Krantzius och Munsterus, göra ej allena antalet af dessa förbrända menniskor mycket större, nämligen 1,600, utan tillägga ock, att många omkommit i vattnet, af den orsak, att »thet gemena folket ur staden å alla sidor så inträngde och öfver-lastade fartygen, att de med allt hvad derpå var gingo i grund».

Dittills tyckes ej hafva kommit i fråga att i Stockholm bygga enskilda hus af annat än trä, men denna förskräckliga eldsvåda gaf anledning till en förordning, att alla hus »inom staden», d. v. s. i den del af Stockholm som nu kallas »staden inom broarne», skulle uppföras af sten. Att förordningen likväl icke allmänt efterlefdes och ej heller synnerligen strängt öfvervakades, finner man af de

Fig. 85. Gamla Vårdtornet på Brunkcbcrg. Efter en handteckning i Rosenhaneska Saml. Hist. Mus.

många eldsvådor som fortforo att härja gamla Stockholm, då det icke var ett eller annat hus som brann ned, utan då hela gator och stora qvarter ödelädes.

Om elden fann rik näring i byggnadsämnet och byggnadssättet, hadc han ej heller någon farlig motståndare i släckningsanstalterna. Förordningar i det afseendet tyckas tämligen tidigt hafva funnits, men huru de åtlyddes är en annan sak. I stadslagen föreskrifves, att hvar man som gård hafver, skulle denna redskap hafva: en sju alnar lång stege, en tolf alnar lång hacka, en eldyxa, ett ämbar, en tunna vatten framför sin gård ståndande.

Samma lag föreskrifver till eldsvådors förekommande, att ingen tavernare (värdshushållare), man eller qvinna, skall längre hafva ljus eller något slags eld eller ölförsäljning i sitt hus eller något slags drycker sedan i »värd är ringt».Denna ringning skedde hvarje afton från vårdtornet på Brunke-berg (fig. 85), och dermed fortsattes i århundraden. Det gamla tornet togs ned 1769, dä brandsignalerna flyttades till Clara kyrktorn.

Oaktadt sådana förbud mot ljus, eller »något slags eld», stod lågan ofta i himmelshöjd, innan man visste af det. Huru då skulle förfaras finner man bland annat hos Olaus Magni, vår gamle vän. Så snart lågorna brutit ut, skulle man slå larm. Tog elden öfver hand, ringdes i alla klockor som funnos i de största kyrkorna. Då skulle alla skynda till med eldhackor och läderämbar, och så började eldsläckningen och fortsattes i de flesta fall utan den åsyftade påföljden (fig. 86).

Fig. 86. Eldsläckning pÄ 1500-talet. Efter OI. Magni.

Oupphörligt klämtade brandklockorna i gamla Stockholm. Ej mer än tolf är efter den senast nämda ohyggliga eldsvådan led staden äter stor brandskada, i hvilken, förutan mycket annat, »Canccl-liet med Riksens och Stadsens Acter, documcnter, privilegier &c. förbrändes».

Under det nästföljande fjerdedels århundradet voro stockhol-marne skonade från någon eldsvåda af större utsträckning, men den 5 April 1445 brann tredjedelen af staden, från Skomakareporten* in till Gråmunkegränd. Året derpå brann S:t Clara kloster. Messe-nius qväder äfven om den tilldragelsen.

* Vid Stortorget och Kåkbrinken. Stadens öfriga portar, utom de redan förut nämda ytterportame, vid samma tid voro: S:t Nicolai (vid Storkyrkobrinken och n. v. Helvetiigränd), Köpmansporten (vid n. v. Köpmantorget) samt flere vattenportar, af hvilka en betydligare vid n. v. Tyska brinken. Husbyggnaderna utom murame tyckas, vid samma tid hafva tagit sin början i större utsträckning.Tretton år derefter brann hela staden, utom slottet och kyrkan:

»Hela byn lijder thet elsmen, för ivtan byrckiorna allen, the blefvo frälslc med stor ncidh från then grymma loga och glödh».

År 1495, samma år som pesten rasade och bortryckte 18,000 menniskor, skall, enligt uppgift i Peringskiölds samlingar, en fjerdedel af staden hafva brunnit.

Då vådeld icke tog med sig en eller annan stadsdel, brändes stundom stora sträckor af fienden eller af våra egna höfdingsmän för att dermed göra fienden skada. Så skall Karl Knutsson hafva låtit afbränna en mängd hus utanför staden, på det att den upproriske crkebiskopen ej af dem måtte hafva någon nytta och kunna intaga Stockholm. År 1501 tände danskarne, som innehade slottet, eld på staden, då femtio hus nedbrunno.

Under Gustaf den förstes tid härjades staden af eld flere ganger. År 1555, medan Gustaf höll på att bryta bort ett stycke af Stockholms stads kyrka (Storkyrkan) på östra ändan, som tycktes vara för nära in på slottet, yppade sig en vådeld på vestra sidan om staden, som förderfvade hela Vesterlånggatan, utom några andra hus, som då voro

bygda närmare åt sjön.

Denna eldsvåda inträffade halftannat århundrade efter den stora hvilken gaf anledning att börja tänka på den ständiga fara som låg i trä- och korsverkshus, täckta med halm eller spån, näfver eller bräder, och likväl hade, tyckes det, ej mycket af de gamla byggnadsämnena utbytts mot tegel. Efter en af de stora eldsvådorna under Gustaf den förstes tid förordnade han, att alla trähus i staden skulle rifvas och stenhus i stället uppföras. Men ännu under Erik den fjortondes regering voro stenhusen ganska sällsynta. De kungliga påbuden efterlefdes icke. Den som med större kraft genom-drcf dem var den byggälskande Johan den tredje, men ännu långt efter hans tid funnos torf- och näfvertak i den inre staden, och derfor brann det lika friskt, om ock kanske icke i samma ohejdade utsträckning.

Under sextonhundratalet började förhållandena i den gamla staden att bättras, men då kom ordningen till sjelfva det kungliga slottet. Redan under Gustaf den förstes regering, år 1525, brunno, efter hvad Erik Jörensson Tegel meddelar, > Konungsmaket och Sölff-Cam-maren slätt aff, ther utaff Konung Gustaff en stoor Skadha bekom •.

I början af 1641 kom elden lös i nordvestra delen af slottet, motsvarande ungefär n. v. vestra hufvudsidan, åt yttre borggården,Redan aret derpå var slottet utsatt för ny vådeld. Samma afton

som markgrefven af Baden, hertig Fredrik, hade med stort följe an-ländt för att fira sin förmälning med pfalzgrefven Johan Kasimirs dotter Kristina Helena, uppstod en ganska farlig eldsvåda som varade ända till följande morgon i östra delen af slottet, så att >fyra kosteliga torn afbrunno och föllo ynkeligen neder». Dagen derefter brann den katolska kyrkan i slottet. Så väl 1646 som 1648 brunno några delar af slottet. Peringskiöld förtäljer närmare om alla dessa eldsvådor.

Den stora slottsbranden den 7 Maj 1697 är allmänt bekant och derom kan för öfrigt läsas i Fryxells »Berättelser ur Svenska historien», hvarför vi här endast erinra om denna märkliga tilldragelse. Mindre allmänt kändt torde vara, att elden kastade bränder sä vidt omkring, att ock Banan på Skeppsholmen i det samma antändes och afbratm tillika med mänga hundra trossvagnar. Då nödgades de nästan oräkneliga fattiga menniskor, som i den stora hungersnöden voro på Banan inlagda till att spisas, fly ut och såsom fä ligga på bara marken, derigenom många tusen af dem döddes.*

Sedan byggnadsämnena och byggnadssättet i det inre af staden betydligt förbättrats, var det i synnerhet malmarne som hemsöktes af elden. Der växte trähusen upp, oaktadt alla förbud, brunno ned, och nya byggdes. På allmän rådstuga den 4 Januari 1641 beslöts, att den som icke afskaffade sina korsverken och brädbodar innan derpå följande Valborgsmessa, för honom skulle de rifvas och »han ingen vedergällning hafva att njuta för sin tredska skull.» Det hjelpte likväl icke. År 1640 hade nästan hela Maria församling brunnit, och blott fyra år derefter gick större delen af trakten omkring Maria

Brädbodar och stånd af trä såg man på flere torg, och brunno dessa icke då och då af våda, så kunde det hända, att de påtändes af okynne. Ett sådant uppträde tilldrog sig på Södermalmstorg 1663 och förtjenar att särskildt omtalas, emedan det på sitt sätt bidrager till skildring af tidsförhållandena.

Den 26 November på aftonen hölls bröllop med stort gästabud i inspektor Daniel Jungs hus vid Södermalmstorg. De kuskar och lakejer som från bröllopsgården skulle hemta sina herskap infunno sig för att vänta på dem utanför huset. Tiden föreföll dem otvifvelaktigt något läng och för att hafva sysselsättning kastade de först facklorna som de förde med sig i en hög midt på torget och läto dem

* A. O. Rhyzdins: Brontologin.

kyrka åter upp i lågor. Efter ytterligare tre års förlopp brunno öfver femtio gårdar pä Södermalm.brinna. Men den elden kunde icke gifva tillräckligt aftonnöje, hvar-för kuskarne tände på det tak som var lagdt på Peter Bokbindares bod och brände åtskilligt annat. Derefter gingo de öfver torget och bröto ned munsiör Claus Sirkers Bagares bod och brände den i grund. Jernspikar och lås kastades på folket som gick förbi, och pä husen och brädbodarnc rundt omkring slungades glödande heta jern.

Dernäst stucko de eld på en fattig skoflickares bod som stod bredvid salig borgmästaren Grundels halfbyggda hus. Fru Anna Skytte talade från ett fönster och varnade mordbrännarne, att de icke skulle fara fram pä det sättet och bränna upp hela malmen. Men den förmaningen aktade de icke, utan vältade skoflickarboden från väggen ned i elden, och boden med allt hvad deruti var, läster, skor och verktyg, brann upp. En jerngryta som stod i boden och var glödande het kastades på de andra träbodarne för att antända dem, idet dock Gud icke tillstädja ville».

Efter dessa bragder gingo våldsverkarne löst på Bengt Bagares bod, stucko med värjorna genom springorna och ville med »gewalt. hafva äfven den boden på elden. Pigan Annika Månsdotter, som låg i boden, skrek och ropade på hjelp. De vilda kuskarne lof-vade att kasta både henne och boden på elden och hade otvifvel-aktigt uppfyllt löftet, om de kunnat få boden lös, men nöjde sig att sparka sönder dörr och lucka. Våldet fortsattes sedermera mot en annan bod, Anders Bagares, och hadc de fått eld på den, är det troligt, att branden förstört alla hökarbodarne pä torget jemte Ryssgården och i trakten liggande hus.

Och huru slöts denna mordbrand? Jo, »när förbemälda öfver-dådiga bofvar således grasscrat in mot klockan 4, skildes då deras rotha åt af orsak att herrarnc som i gästabudet voro reste då hvar till sitt».*

Under allt detta förskräckliga oväsen och under det brädbo-darne på torget brunno hade herrarne suttit helt lugnt mellan skål och vägg.

Året efter ofoget på Södermalmstorg uppkom vådeid i samma stadsdel, och ett hundra femtio hus nedbrunno. Detta var dock endast tre år efter det Stockholm fått en ny brandordning (den 10 Maj 1661), genom hvilken »allehanda oskickligheter och vanartige stycken som vid brand och eldsvåda pläga förelöpa, till stadens och in-vånarnes gagn och nytta härefter kunna hämmade och rättade varda .

Enligt denna brandordning skulle staden (inom broarne) delas i fyra qvarter under livar sin rådmans öfverinseende, och i hvarje qvar-ter tvä ärlige gode män af borgerskapet förordnade varda till brand-

Handlingar i Riksarkivet.mästare. Likaledes skulle forstaderne i vissa qvarter fördelas med brand- och rotmästare.

Noggranna föreskrifter gåfvos om aktsamhet med ljus och facklor. Det skulle åligga husvärdarne att hafva noga uppsigt öfver, att icke ovårdsamt förfores med elden i vindar och ohvälfda bodar, i synnerhet i stall och andra uthus, och skulle äfven noga tillses, att ingen »dricker tobak» uti sådana rum. Man skulle ej heller få slå facklorna mot trähus, timmerhögar, broar och källarfönster.

Hvar husvärd skulle hafva två läderämbar och cn vattenspruta, en stege om tjugu alnar, cn god båtshake och en eldyxa. Såsom man finner, var visserligen ett framsteg gjordt sedan den gamla stadslagens bestämmelser — stegen var hela tretton alnar längre, ett ämbar var tillagdt och, vigtigast af allt, en spruta — men brandredskapen tyckas likväl vara föga bättre än under medeltiden. Erinras måste dock, att utom redskapen i hvarje hus skulle hvarje qvarter på gemensam bekostnad anskaffa och staden sedan underhålla en stor spruta (en som på den tiden kallades stor) och en något mindre, två stora stegar (af 20 och 24 alnars längd), två stora båtshakar, två yxor, två kar på »släpor» och två dussin läderämbar med sju famnar tåg vid hvart ämbar, så ock ett stort segel.

När eldsvåda nu uppstod, gaf värden i det huset till ett anskri (det var föreskrifvet i brandordningen), och dä kommo grannarnc med sina ämbar, båtshakar och yxor samt med den lilla sprutan från hvarje gård. Emellertid höllo de som icke bodde i närmaste granskapet sig i sina qvarter färdiga och samlade sig vid brandmästarens bostad, och han förde dem till elden. En del af sitt folk satte brandmästaren till vakt att afhålla obehöriga och med den andra delen skyndade han att söka släcka elden, hvilket dock högst sällan lyckades.

Strax efter det branden gifvits till känna, infunno sig också stadens åkare med sin ålderman och började köra vatten, minst en tunna i omgången efter hvarje häst. För att hjelpa till kommo dragarne (de privilegierade bärarne) med sin ålderman, murmästarne med gesäller och arbetskarlar och timmermännen med sina »underhafvande gesäller». Samtidigt syntes bryggare och bagare med tjenare och hästar och med åldermännen i spetsen. Bland bryggare och bagare funnos alltid sex särskildt för hvarje qvartal utsedde gode män som skulle

hjelpa att föra fram sprutorna. De af magistraten som hörde till Byggnadskollegium begåfvo sig genast till rådstugan, der också medlemmarne utaf Kämnersrätterna samt stadens vaktmästare och tjenare infunno sig; men de borgmästare (Stockholm hadc då fyra) och rådmän som ej hörde till Byggnadskollegium skyndade till brand-stället. Hälften af stadsvakten gick »rundt omkring staden», och, de» andra hälften stäldes vid eldsvådan till brandmästarens förfogande för att hålla obehörigt folk på afstånd.

År 1675 utkom en ny brandordning, som ytterligare sta'dgade>

Fig. 87. Brand uti a fr£n 1738. (I Nordiska Museum}.

huru vid eldsvådors släckning skulle tillgå. Den inre staden var fortfarande delad i fyra qvarter, Norrmalm i vestra och östra malmen samt Ladugårdslandet, Kungsholmen och Södermalm i tre delar, alla med flera brandmästarskap. Staden och malmarne hadc tillsamman fyra brandhus med redskap. Hvarje husvärd skulle hafva sådana slåckningsredskap som föreskrefvos 1661, de förmögnare dock i dubbelt antal, samt dessutom vattentunnor i husen och pä taken och några badqvastar för att stänka omkring vatten. Utom förut påbuden vakt, skulle borgerskapets infanteri äfven deltaga i ordningens upprätthållande.

Ytterligare förordningar utfärdades 1728, då det bestämdes, att eldsvådor i de olika stadsdelarne skulle med olika antal skott och klämtslag, fanor eller lyktor tillkännagifvas. Vi meddela här en gammal brandtafla (fig. 87) som närmare angifver de olika signalerna. Så snart eld utbrutit skulle från Skeppsholmen gifvas tecken med skott samt flaggor om dagen, och lyktor efter mörkrets inträdande hissas »högt i vädret» på Skeppsholmen och Brunkeberg. För den inre staden fladdrade en röd flagg, för Norrmalm en blå och för Södermalm en röd. Kungsholmen, Ladugårdslandet och Djurgården hade särskilda standarer.

Utom manskap af samma slag som förut användts, skulle flottans folk samt artilleriet och gardet äfven tjenstgöra vid eldstället. Icke alla som tillhörde flottan bodde pä Skeppsholmen, utan skulle somliga samlas på Blasiiholmen, mellan Soopiska. och Douglaska husen, n. v. Blasiiholms-torg, andra i Ryssgården och på Skeppsbron. Ofverståthållaren skulle Fig. se, camiu brandreddtap: «pmu, sv,.tu

alltid'fora befälet, »hafvande han vid “',hink' " NonlUk“ *.....um)-

handen, jämte magistraten, stadsfogden och stadsarkitekten». De borgmästare »som voro i staden och vid halsan» skulle skyndsamt infinna sig, likaledes alla rådmän som voro »så friska och röriga», att de kunde göra någon nytta, och i synnerhet skulle stadsmajoren vara bland de första som instälde sig. Han skulle drifva på sprutkompanierna och på tjenligaste sätt framskaffa dem som tredskades.

Släckningsredskapen voro ungefär lika som förut (fig. 88). Bland väckelsetecken om nätterna tillkom 1729 brandvaktsskramlan (fig. 89) och sprutmanskapet fick särskilda hattar (fig. 90).

År 1797 utfärdades särskilda instruktioner för sprut- och brandmästare m. fl. vid eldsläckningar anstälda personer.

Den 1 Oktober 1828 fick Stockholm åter nytt brandreglemcntc,•och staden delades i sexton distrikt. Öfverstyrelsen af brandväsendet fördes af öfverståthållaren med biträde af polismästaren, och en särskild brandadjutant som aflönades af Stockholms stads brandförsäkringskontor staldes till öfverståthållarens förfogande. Eldsläckningen besörjdes af stadens borgerskap med underlydande samt jern-bärare, vågarbetare, vindragare, sillpackare, spanmålsmätare och öf-riga till stadens arbetsmanskap hörande personer (fig. 91). Med några sedermera tillkomna ändringar gälde detta reglemente till dess Stockholm fick sin nya brandkår.

Men så mycket man än redan på sextonhundratalet och ytterligare i förra århundradet lagstiftade i eldsläckningsfrågor, kunde stora

vådeldar hvarken förekommas eller snart släckas. En af de största var den som i Juni 1751 började i färgeriet Blå Hand vid Clara sjö, härjade Norrmalm och genom eldbränder och gnistor, som af vinden fördes öfver Mälaren, fortplantades till Södermalm. Vi låta en med denna brand samtida stockholmstidning skildra tilldragelsen, men i denna skildring namnes icke något om den för öfrigt ganska utbredda uppgiften, att elden skulle hafva flugit

öfver sjön.

I Stockholms Post-Tidningar af den 10 Juni 1751 läses:

äistleclne lördag klockan ungefär tolf, om middagen, uppkom å Norrmalm, bred-vid Drottninggatan och i den sä kallade Mäster Samuels gränd cn sä häftig vädeld, som frätte med hädan hast omkiing sig, att, medan vädret med starka ilningar l&g öfver S:t Clnrä kyrka, den samma inom half timme var itänd, och äfven allt hvad tändas kunderundt omkring. så att husegame icke hadc något utrymme att bärga sin egendom, så mycket mindre, som elden bredde sig än fram åt, än tvärs öfver Drottninggatan, och hjclpen var så mycket otillräckligarc, som knapt cn timme var förlidcn, innan & Södermalm vid Skinnarviken äfven elden sig viste, hvilken i hast derifrån utbredde sig Öfver Hornsgatan till Sinkens dammen och Hornskroken. Man förmår nu icke utmärka den dryga delen å Norra och Södra Malmen, som genom denna brottska elden är medtagen, utan måste korteligen allenast nämna, att den kosteliga S:t Clarä kyrka, som stått uti 179 år, är alldeles blefvcn förstörd med all sin utvärtes och invärtes prydnad, tillika med ganska många präktiga hus; till förtigandes dem som, fastän de cj alldeles blifvit af-brände, dock mer eller mindre illa äro medfarne. Det som öktc tlenna förskräckliga och hiskeliga brandskadan vnr, att emot kl. 8 om aftonen å Ladugårdslandet hos en bryggare jemväl eldslågan utbrast och hadc så mycket snarare vid cn så allmän bestörtning kunnat fräta omkring sig, om icke Hans Kongl. Maj:t i egen hög person varit å alla ställen tillstädes och gjort så väl faderliga, som nödiga anstalter. Vådan blef å Södermalm och ladugårdslandet snarare dämpat än å Norra Malmen möjligt var, der lågan icke förr kunde neddämpas än inemot kl. 3 följande morgon, in till hvilken tid Kongl. Maj:t var närvarande och först kl. 4 begaf sig till Ulriksdal tillbakns, sedan ytterligare befallning blifvit gifven, alt med ständigt vattusprutande qväfva elden, som låg fördold under stenhögame och ännu milade. Nu och ehuruväl man förmodat, att denna olyckan numera skulle vara öfverstånden, så har dock i morgons vid pass kl. 9 en ny eldslågn uppkommit vid I.adugårdslandstorgct, hvarigenom äfven många hus blifvit lagda i aska, och utan tvifvel hade den förorsakat än större skada, om ej genom Hans Maj:t, som öfver allt var tillstädes, tagne mått sådant lyckligen förekommits.

Ett par dagar derefter uppkom ny eldsvåda i Smala gränden pä Ladugårdslandet utmed den s. k. Näckeströmmen. Nya Ladugårds-landsbron (Nybron) var i fara, och utom de å sjelfva Packartorget (nu Norrmalmstorg) itända husen syntes elden vilja gå ända upp för Sperlingsbacke, »om icke», säger Stockholms Post-Tidningar för den 13 Juni, »genom de af Hans Kongl. Maj:t, som äfvenledcs vid detta bedröfliga tillfälle öfver allt var närvarande, tagne och lyckeligen verk-ställdc författningar sådant blifvit förekommet, det den faseliga elden, hvilken har ett vidt begrepp af hus i aska lagt, mot midnatten blifvit dämpat».

Oaktadt dé mångfaldiga vakter som skulle tillse, att allt ginge ordentligt till bland de släckande och räddande och att inga stölder föröfvades, tyckes dock ett stort antal icke uppbrändt husgeråd hafva gått förloradt eller alldeles försvunnit vid sist nämda stora eldsvåda. Några dagar efter branden fans bland andra tillkännagifvanden i Stockholms Post-Tidningar en annons, hvars början är af följande lydelse:

Den som varit sä Christelig och biirgat nUgre saker inur Secrcteraren Wagners af-brändc hus vid S:t Clara och ännu har något theraf i forsar eller eljest kan äga nägon underrättelse hvarom de finnas, täcktes sådant tillkännagifva i huset N:o II vid S:t Clarä östra kyrkoport. Och saknas nu för honom i synnerhet 3 st. stön-e och mindre Speglar med förgylta Ramar, en svart Läder Coffert med Fruntimmers Linkläder, en inyckcnhcl brukade dukar, servietter och andra Linkläder, in. m.

Annonsen räknar upp fåtöljer och stolar, svarta sammetsbyxor,en myckenhet böcker med nya franska band, manuskript i »juris-pendencen och andra faculteter», »schilderier», hälften af ett stort valnötsskåp, allehanda kökssaker af koppar, tenn, messing, jern, »hvilket säkert skall af christmilda menniskor under ägarens frånvaro utur huset räddats, men ej ännu kunnat igenfinnas».

På sjuttonhundratalet var man icke van vid så stora eldsvådor som hundra år förut, t. ex. då på Norrmalm den 8 Juni >686 branden förstörde 646 gårdar, men den stora eldsvådan i Maria församling den 19 Juli 1759 var dock en af de betydligare i Stockholm. Maria gamla kyrka brann då också, och den nya, som snart reste sig på samma plats, är ingalunda någon värdig ersättning för den förra, vackra byggnaden.

Stockholms Post-Tidningar inskränkte sig, i numret för den 23 Juli, till följande meddelande om den stora branden:

Förlidne torsdag den 19 innevarande månad kl. 3 e. m. uppkom en svår vådeld på Södermalm vid Besvärsbacken. Uti det då varande biåsvädret, som efter handen med elden tilltog, spridde sig lågan hastigt och vida omkring, så att 20 qvarter emellan Sö-dermalmstorg, Honisgatan, Bengt Bryggares gränd och Mälaren, som ock 2 qvarter på östra sidan om Hornsgatan tillika med Maria kyrka alldeles afbrunno, förutom 6 andra qvarter hvilka tillika med Jernvågen af elden blefvo till en del skadade. Branden varade till fredags morgonen kl. 4, sedan mer än 250 gårdar afbrunnit. Den bland dem befintliga myckenhet af trähus jemte en fömtgående långvarig torka samt brist på vattenr der det var mest af nöden, och en allmän bestörtning voro eljest dc förnämsta orsaker, att elden fick sig till så stor vidd utbreda.

Under den återstående delen af århundradet hördes inga synnerligt stora eldsvådor af, men man började allt mera tänka på att försäkra sig mot följderna af sådana olyckor. I äldre tider hade man ingen aning om brandförsäkringsverk. Då vädjade man endast till den allmänna barmhertigheten, och det var icke ens på sjuttonhundratalet ovanligt, att den som lidit brandskada anhöll om kollekt r Kyrkorna. I Riksarkivets samlingar finner man en sådan anhållan af en husegare vid Luntmakargatan, hvars egendom nedbrunnit i Juni 1738. Men kollekten var ett osäkert medel att repa sig. På 1730-talct hade kungi. sekreteraren Carl Carleson, * sedermera statssekreterare för krigsärendena, väckt förslag om ett »brand-assecurance-contoir», och år 1745 kallades genom allmän kungörelse samtlige husegare i Stockholm att öfverlägga derom. Man öfverenskom om inrättande af ett sådant kontor, och den 18 Mars 1746 utfärdades kungl. maj:ts reglemente, hvaruti föreskrifves, att afgiften för stenhus skulle vara första året en half för hundra, hvilken sedan

* Född 1703, död 1761, utgaf jemte sin bror Edvard Carleson, slutligen president i Kammarkollegium, »Den sedolärand» Mercurius» samt ensam månadsskriften »Huslidlls-råd» och ett »Hushållslexikon*. Var för öfrigt varm vän af literaturen.småningom nedsattes ända till dess efter tolf år endast en half för tusen erlades. För korsverks- och trähus var afgiften betydligt högre. Alla försäkrade hus fingo genom kontorets forsorg ett kännemärke (fig. 92} för att vid eldsvåda njuta handräckning. Till kontorets förvaltning utvaldes ett hundra män, nämligen tjugufem af ridderskapet och adeln, lika många af ståndspersoner och femtio af borgerskapet.

Brandförsäkringskontoret sökte att i eget intresse införa förbättrade släckningsredskap och skaffade 1760, bland annat, pråmsprutor för att tjenstgöra dä eldsvåda uppstår vid Stockholms stränder. Det var en sådan spruta som sedermera kallades amiralsprutan och som vi återfinna vid eldsvådan i Stadsgården 1842, då i eländigt skick.

Afven enskilda personer och slöjdikare ansträngde sig för att hjelpa upp gamla Stockholms dåliga släckningsredskap. Den som

Fig. 92 Gammalt Uraiullois.tkniigsm.tikc.

mycket utmärkte sig i det afseendet var den bekante styckgjutaren Gerhard Meijer, en af den stora och ryktbara gjutareslägten som i flera led verkade här i sin konst. Han hade redan 1730 erhållit uppdrag att hafva inseende öfver stadens brandredskap och förbättra dem, och om han icke förmådde synnerligt verksamt motarbeta de stora eldsvådorna 1751 och 1759, så gjorde han likväl sprutor lika goda som de holländska och engelska hvilka man förut in-förskrifvit. Meijer föreslog i en till vetenskapsakademien 1754 ingif-ven skrift, att man till släckning skulle använda »saturcrade saltsolu-tioner», alun, vitriol, lut jämte krita, kalk och krita, kalk och aska.

Ända dittills hade man sökt att släcka med vatten, så vida branden icke uppkommit af åskeld, ty då tog man sin tillflykt till —qvinnomjölk. Det försäkra åtminstone gamla författare, bland andra A. O. Rhyzelius i sin af oss flere gånger anförda Brontologia, hvars fullständiga titel är »Brontologia Theologico-Historica, Thet är Enfaldig Lära och sanferdig Berettelse om Åske-Dunder, Blixt och Skott», en historisk framställning om Sviogothia fulminibus & flarn-mis punita, åtföljd af »Några få Böner att bruka när det dundrar».

På 1790 talet uppträdde en man som tycktes påverkad af Meijers

Fig. 93* Riddnrholmens forna utseende

förslag, men för öfrigt gick sjelfständigt till väga. Det var apotekaren i Örebro Frantz Joachim von Alten, hvilken visat sig vara hemmastadd i mycket och bland annat hade namn af skicklig fyrverkare. Han förklarade, att bara vatten icke vore tillräckligt verkande vid släckning. Till 90 kannor vatten skulle man taga 30 skålp. pulveri-serad alun, 40 skålp. grön vitriol, 200 skålp. slammad, lindrigt torkad och sigtad lera samt 20 skålp. Crocus Marti». Denna blandning skulle sprutas på elden för att genast släcka honom. Offentliga upp-visningar gjordes af v. Akcn. En sådan egde rum pä Laboratorii-Iiagen å Ladugårdsgärdet den 27 Oktober 1792 och bevistades af konungen, hertigen af Södermanland, en stor del af rikets högre och lägre embetsmän, utrikes ministrar samt en talrik samling af Stock-

holms invånare. Det var en folkfest af allra finaste slag, och den' som icke varit med om v. Åkens försök kunde ej göra anspråk på-att räknas till »verld». På gärdet hade v. Aken stält upp en 12 alnar lång båt, innan och utan öfverdragen med tjära samt omgifven af cn stor mängd tjärtunnor, strukna med terpentin.,. Detta bål påtändes och brann med stor häftighet, men släcktes inom fyra minuter, så snart v. Aken kom med sin lilla spruta, hvars slangöppning var blott */» tum i genomskärning. Till släckningen åtgick half-annan tunna af v. Åkens blandning.

Nu tycktes man kunna känna sig befriad från alla farhågor för stora eldsvådor, och likväl vann v. Åkens uppfinning icke myndigheternas erkännande. Berzelius medgaf idöns riktighet, men visade, ätt den icke vid större eldsvådor kunde användas. De ofientliga 'uppvisningarna stämplades till och med som humbug, ehuru ingen trodde att v. Aken sjelf ville ställa till något bedrägeri.

Och så brann det åter, icke lika vidsträckt som i äldre tider, men •ofta lika häftigt, och detta »till trots för von Aken», såsom fru Lenn-gren sjöng i »Törst-släckningen, vetenskapsrön af en Bacchi brodér-.

År 1802 uppkom en häftig eldsvåda på Riddarholmen. Af figurerna 93 och 94 finner man huru helt annorlunda mot nu det såg ut på den platsen fordom samt, hvilket synes af eldsvåds-planschen, till och med i början af detta århundrade. Måndagen den 15 November kl. tre qvart till fem pä morgonen bröt elden ut i Kammarrättens hus, orsakad af cn vaktmästares vårdslöshet vid eldning. Genast efter det larmtrumman börjat gå, samlade sig garnisonsregementena på sina larm-platscr, hvarifrån piketerna och arbetsmanskapet skickades till eldstället. Redan kl. en qvart till sex hade elden spridt sig till södra sidan af Kammarrättens hus samt äfven itändt taket på gamla Kungshuset (nu Hof-rättshuset). Manskapet fördelades på tre ställen: Riddarholmskyrkogår-dcn, södra sidan af Kammarrättens hus samt pä planen framför stora uppgången, och sedan äfven inne i huset. Dettas höjd och eldens häftighet gjorde*, att hela taket hastigt antändes, utom på vestra flygeln som blef alldeles oskadad. Frampå förmiddagen ramlade det brinnande taket ner och tände trossbottnen ofvanför öfversta våningen. Elden fortfor hela dagen. Den 16 tidigt på morgonen försökte man skjuta ned en del af öfra framsidan på huset, men kulorna gingo genom muren, utan att störta denna. Bägge våningarnes trossbottnar i södra tornet på gamla Kungshuset ramlade och förstörde i fallet tornets yttermur. Dä kunde man lättare komma åt elden, men största delen af sprutorna var skadad. Efter 36 timmars arbete var elden den 16 på eftermiddagen ändtligen så mycket kufvad, att garnisonen fick aftroppa.

Konungen hade sjelf fört befälet, och Inrikes Tidningar försäkra, att hans föredöme lifvade militären, af hvilka så väl officerare som manskap arbetade oförtrutet mellan de hotande ruinerna och i den qväfvande röken. Också civila tjenstemän, borgare m. fl. visade

* Inrikt t Tidningar den 24 November 1802.mycken ifver och raskhet. Genast i början af eldsvådan räddades rikets regalier, som under betäckning fördes upp till slottet. Ur em-betsverken räddades också de flesta handlingar, ehuru åtskilliga gingo förlorade. En stor förlust var, att under denna eldsvåda uppbrann det enda kända exemplar af Kort Steinkamps, Hans Krus m. fl:s kopparstick öfver Stockholm och Kristian den andres intåg, hvilket Gustaf den förste låtit sticka i Antwerpen. Fyra år efter branden nedrefs kyrkogårdsmuren, kyrkogården borttogs och platsen förvandlades till torg.

Under ett par årtionden var Stockholm icke utsatt för någon större eldsvåda, men efter de årens förlopp uppstod

en af dessa härjande eldar som erinrade om de rysliga brandtilllallena i gamla Stockholm. Det var den stora eldsvådan på Blasiiholmen den 12 Juni 1822. Först fem dagar derefter omtalas olyckan i Post- och Inrikes Tidningar. Skildringen är af följande lydelse:

Onsdagen den 12 dennes, kl. omkring half sju pä morgonen, yppades oldsvädn på Blasiiholmen, hvnrvid innan middagstiden dels uppbrunno, dels i mer och mindre mån skadades fem enskilda egendomar, Skcppsholmsklocknrebostäilet, en mängd staden tillhöriga salubodar, Skeppsholmskyrkan, södra flygeln af norra Slagtarhuset, största delen af Skeppsholmsbron, åtta större och fyra till fem mindre fartyg och båtar, en stor mängd, dels på Brädgården och Sillhofvet, dels på fartygen befintliga stenkol, spanmål, viktualier, bräder och ved samt åtskilliga andni varor. Efter hvad vid undersökning hos öf-verståthhllarc-cmbctet kunnat utrönas, har elden föret utlmitit ur något uthus i den så kallade kontorsbvggningen på den närmast sockerbruks-egendomen varande brädgård, och ehuru full visshet om orsaken till samma eldsvåda icke stått att vinna, har likväl anledning förekommit, att gnistor från skorstenen i sockerbrukshuset påtändt uthuset i kon-torsbyggningen å brädgården samt att uthusets med tegel täckta tak haft trävirke till nnderlag. så att taket, i synnerhet under den då varande starka torkan lätteligen kunnat genom eldgnistor från sockerbruket antändas.

Den stora Blasiiholmsbranden gaf ett helt annat utseende åt denna del af Stockholm. Hvad som ännu då var qvar af den gamla Skeppsholmen förstördes till det mesta för att lenina fri plats åt vår tids Blasiiholme. Redan långt förut hade gamla Skeppsholmen, så kallad emedan en del af flottan der hade sin station, under det den öfriga delen låg på andra sidan strömmen, nedanför slottet, bytt bort sitt namn och skänkt det åt den stora holmen på andra sidan om Kyrkholmen. Det var på 1630-talet som flottan flyttades från gamla Skeppsholmen till den nya, som ännu har det namnet. Hvarifrån namnet Blasiiholmen, kom vet ingen med säkerhet, huru mycket man ;än gissat och huru gärna man velat unna den stockholmske storborgaren Blasius Dundeij äran af att vara namnfader. Det var på Kyrkholmen, i äldre tider kallad Myntholmen, nu förenad med Blasii-holmcn, som den kyrka stod, hvilken kallades Skeppsholmskyrkan eller endast Holmkyrkan och som brann den 12 Juni 1822. Ungefär

'5

Gant la Stockholm.på samma plats reser sig nu Nationalmuseum. Det Norra Slagtarhuset, som låg bredvid kyrkan, skonades af elden och stannade qvar till dess man började planera för museum.

***

Endast något öfver tre år efter Blasiiholmsbranden utbröt en eldsvåda som visserligen icke var af samma utsträckning, men som sannolikt mycket längre stannar i stockholmarnes minne. Det var *Dramatiska Teaterns brand.*

Fig. 95. Sandstentornament från De la Gardiska palatset. Numera i sockeln på Almska huset å Norrmalmsgatan.

Den som under vandringar på Stockholms malmar observerat sandstensornament af åldrigt utseende (Fig. 95) inmurade i jemförelsevis nya hus, har oftast vid anstäld efterfrågan erhållit det besked, att de varit spillror från Dramatiska teatern. Som ingen större detaljerad plansch än den unika gravyren i Upsala Bibliotek finnes som kan gifva någon upplysning om ornamentens utseende på De la Gardieska palatset, torde frågan om alla dessa spillrors äkthet förblifva oafgjord. De som bestämdt med hjelp af nämda gravyr kunna verifieras äro de som sitta i sockeln på Almska huset vid Norrmalmsgatan åt gårdssidan. De som hafva traditionen för sig äro: 1:o. Turkhufvudet i Höpkenska huset på Blasiiholmen, åt gränden till. Detta hufvud gaf anledning till husets förra namn *Hôtel Turc*. 2:o. Liknande hufvud i Styckjunkaregrändens nedre del. 3:o. Samma på insidan af Keyserska huset vid Röda bodarne, uppsatta af Christian Hammer. 4:o. Samma på in- och utsidan af huset n:o 69 vid Mäster-Samuelsgatan. Tvifvelaktiga äro de som förekomma vid några bakgator på Ladugårdslandet. Detta är emellertid hvad man eger qvar af det äldre Stockholms mest praktfulla palats, som genom eldsvådan den 24 November 1825 gick upp i lågor.

Ebba Brahes man, Jakob Pontusson de la Gardie, byggde, år 1647, detta hus på 18,000 pålar. Sonen Magnus Gabriel ärfde detsamma, förde der sitt lysande hof, icke minst illustreradt af den snillrika drottningen. Men det

stolta palatset, som af folket erhållit namnet Makalös, hade snart lefvat sin bästa tid. Det togs först i mät och drogs sedan in till kronan af Karl XI samt inreddes, 1690, tillArsenal. År 1793 invigdes byggnaden till dramatisk teater, vid hvilket tillfälle, (Gustaf IV Adolfs födelsedag), »Den svartsjuke Neapolitanaren» och operan »Alcides» uppfördes. Till detta ändamål användes byggnaden sedan ända till dess den brann, hvilken händelse gjorde ett djupt intryck på stockholmarne, emedan de kände huru ett gammalt minne från en förfluten storhetstid plånades ut. Hvad som förhöjde verkan af intrycket voro de dramatiska omständigheter, under hvilka den fallna storheten tog sitt afsked från lifvets skådeplats.

Aftonen den 24 November 1825 spelades femaktsdramen »Redlighetens seger öfver förtalet», af Kotzebue, i hvilket stycke 1820-talets heroer, Hjortsberg, Torsslow och Almlöf, uppträdde. Vid slutet af fjerde akten förspordes röklukt, inne på scenen, dock utan att någon till en början lät oroa sig deraf. Men snart jagades sufflören upp ur sin håla af den nerifrån uppträngande röken. Ridån föll efter fjerde akten, och hotande moln började stiga mellan kulisserna. Sista akten, den värsta, återstod nu, nämligen att meddela publiken hvad som väntade bakom ridån. Det var Hjortsberg som åtog sig den ensam, och han skall hafva utfört den så väl, att publiken, lugnad af hans spelade lugn, utan buller och trängsel aflägsnade sig.En teaterordonnans och två tjenstflickor blefvo deremot innebrända. Skådespelarne hunno ej upp i sina klädloger, utan måste rädda sig i de drägter, i hvilka de spelat. Det var på torget utanför man skulle skåda slutet af ett skådespel, hvars make Stockholm påstås aldrig hafva erbjudit. (Fig. 96). Ett ögonvittneCrusenstolpe. skildrar det samma på ett så praktfullt sätt, att vi, som endast ega samtida tidningsreferat att gå efter, hellre låta honom måla:

»Se, huru gräsligt skönt det brinner, det gamla minnesdigra palatset med sina åldriga murar och sina fyra stolta torn, denna prydnad i bakgrunden af Stockholms oförlikneliga hamn! Se, huru de sprakande gnistorna sväfva i luften som stjernor, lösryckta från det mörkblå fästet, der i ett omätligt fjerran myriader sådana tindra i den mörka November-qvällen! Se, huru den hvita snön öfverallt i nejden vid det röda skenet glimmar likt diamanter! Se, huru lågorna rasa derinne, huru deras glödande tungor girigt slicka de grå murarna derute! Se, huru en tron, en stad, ett berg, en sol i ett ögonblick förvandlas i aska ... huru elden frossar bland siden och sammet, bland spetsar och flor, huru drägter från alla tidehvarf, alla punkter på jordklotet, för alla åldrar, alla samhälls-belägenheter sekund efter sekund varda till intet: vildens tigerhud, konungars mantel, munkens kåpa, riddarens pansar, hofmannens bjäfs, tiggarenstrasor, allt förtära de hungrande lågorna, och deras hunger, i stället att stillas, förökas, ju mera de sluka! Nu linda de sina flammande armar kring de spotska tornen. Men försåtet, förstörelsen, förgängelsen bo i dessa famntag. Och hvilka syner derinne ... Ser ni denna qvinnohamn i det nordöstra tornet? Ser ni huru hon vrider händerna af ångest, huru förtviflan ropar ur hennes anletsdrag, medan röken qväfver hennes röst. Der är Kristina, den makalösa qvinnan, som grämer sig öfver härjningen af sin gunstlings makalösa slott, detta slott, der hon mången gång ökat glansen af hans ståtliga banketter och förstulet bortjollrat tiden mången vällustig herdestund.»

Fig. 96. Dramatiska teaterns brand 1835.

»Och i nordvestra tornet, ser ni denna vålnad, som från tredje våningens fönster förtviflad mäter afståndet från sin höjd ned till marken och synes tveka mellan valet att brinna eller krossas? Det är Karl XI, som genom reduktionen röfvade detta palats från sin egen faster, prinsessan Euphrosyne, förmäld med Magnus Gabriel de la Gardie ...»

»Och skepnaden, som rör sig så blixtsnabbt, så fjäderlätt derinne i sydöstra tornet ... hvilken annan kan det vara än tredje Gustaf! Kanske hafva de politiska menederna, säkerhetsakten, Hästeskos stupstock med fasa fyllt tjusare-konungens långa slummer i Riddarholmens hvalf. Kanske har han vaknat vid klämtslagen. En teater brinner: huru skulle han kunna motstå denna dragningskraft...»

»Ännu kämpar sydvestra tornet mot förödelsen. Från dess tinnar gjutes Armidas eldregn öfver nejden. Röda drakar susa i alla riktningar genom luften. Elementerna brottas. Massor af vatten, slungade i massor af eld, åstadkomma åskors dån och uppjaga svarta molnstoder, som emellanåt dölja föremålen för åskådarnes blickar ...» -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- --

»De aristokratiska tornen hafva således upphört att sticka afunden i ögonen. Den fullkomligaste jemlikhet råder inom det nedbrända palatsets rykande ruiner — eldens böljor öfverskölja dem först, sedan kastar röken öfver dem sin tjocka mantel ... 'När allt är allt, så är allt allt'.»

»Åskådarne, höga och låga, återvände till slott och kojor.»

»Och det vardt natt.»

***

Tio år efter Dramatiska teaterns brand inträffade *eldsvådan i Riddarholmskyrkans torn*. Det var den 28 Juli 1835. På morgonen hördes häftiga åskknallar.

»Åskvädret i dag på morgonen har hållit på att anställa förödelse på Stockholms kyrkor» stod det på qvällen i Aftonbladet. Så var det också. Strax efter de starka åskskrällarne, kl. något före åtta på morgonen, började det ryka i öfversta spetsen af Riddarholmstornet, och vid samma tid trängde rök ut ofvanför urtaflan på Katarina kyrktorn. Det talades också om, att en åskstråle träffat Kungsholmstornet. Man hade mycket att tala om den dagen i Stockholm.

Kungsholmstornet glömde man dock snart bort, och efter några timmar var elden släckt i Katarina, men i Riddarholmstornet brann det. Man gjorde många försök till släckning, och sotare och plåtslagare hade fullt med sysselsättning der uppe, men de kommo icke åt elden. Flera gånger sökte de tränga upp i den smala tornspetsen, men måste derifrån afstå.

Så gick hela dagen den 28. Dagen derpå rykte det ännu, och klämtning hördes från alla andra kyrktorn i Stockholm.

— Det kan ingen annan än Nyberg hjelpa — sades det bland folket.

Kofferdikapten Nyberg var en rask karl som förut dämpat en brand i Tyska kyrkans torn. Nu tillkallades han af myndigheterna och lät föra upp en ställning utanför tornet och reste derifrån en stege för att på det sättet komma närmare tornets yttre spets . Han och hans folk visade den största oförskräckthet, men det svåraarbetet gick icke hastigt, och under tiden började röken komma ut i allt större och tätare massor.

— Qvinnomjölk!

Det var på fullt allvar som det släckningsämnet ännu en gång föreslogs, men hvarken öfverståthållaren, frih. Sprengtporten, eller kapten Nyberg lyssnade till förslaget. Många bland folket funno denna halsstarrighet högst klandervärd och vådlig, så mycket mera som det nog kunde hända, sades det, att tuppen ramlade ned. Någon större olycka tycktes man ännu på middagen den 29 icke frukta. Kungen hade ej heller visat sig i staden. Han bodde på Rosersberg. Och när man icke såg kungen, kunde det väl icke vara riktigt farligt.

Strax efter middagen tycktes också röken aftaga. Det var åtminstone åsigten hos många bland den skara menniskor som fylde Riddarhustorget och Munkbron och med mycket tålamod stirrade upp i luften. Men vinden, som varit sydost, kastade hastigt om till nordost, och det började blåsa skarpt. Genom de öppningar som gjorts för att komma åt elden inne i spiran tittade nu lågor ut. Klämtningen, som en stund upphört, hördes åter. Det lät hotande, och det började äfven se hotande ut. Kl. mellan fyra och fem tog blåsten till i häftighet.

Kapten Nyberg ville kapa spirans spets, men det var för sent. Vid femtiden störtade det präktiga förgylda korset med tuppen ned från den ofantliga höjden och tog med sig öfversta delen af tornspetsen. De brinnande styckena föllo tätt bredvid kapten Nyberg och hans folk.

Ett sorl af smärtsam öfverraskning, kanske också af häpnadsfull beundran för det storartade skådespelet, gick genom folkmassorna, ty eldslågan hade genast efter öfversta spirans fall brutit ut ur det öppna tornet, såsom ur skorstenen på en ångmaskin. Alla möjliga försök i släckningsväg gjordes genast och oförtrutet af det talrika brandmanskapet och många frivilliga, men förgäfves. Manskapet i tornet nödgades vika från den ena posten efter den andra, oupphörligt jagadt af den nedåt rusande elden.

Hvilka växlande scenerier från det ögonblick, då tuppen störtade ned och till dess lågorna hade hunnit sjelfva stentornet! Åskådarne kunde icke ett enda ögonblick vända sig från den hemska, men måleriskt sköna taflan, och de som sågo henne hafva sedan aldrig kunnat glömma den synen. Elden forssade ur den afbrutna tornspetsen, bröt fram genom kopparplåtarnes fogningar och slickade girigt metallen. Tornspiran smälte allt mera bort eller föll i stora stycken. Lågorna lekte rundt omkring ramarne af de kringskurnatorngluggarne, bröto fram längre och längre ned, ända till urtaflan. Länge stod en glödgad, hög pelare af det väldiga tornets inre stomme, ett fasansfullt spöke öfver eldmassan, men slutligen svigtade pelaren och brakade ned öfver murarne under ett tätt regn af brinnande bjelkar och gulröda, fladdrande kopparplåtar. Klockan sju på aftonen fans ingenting qvar af detta dyrbara minne af femtonhundratalets byggnadskonst.

Småtornen stodo längre emot, men det ena efter det andra svigtade och föll slutligen. Det sista stupade klockan tio. Då var hela öfre delen af kyrkan ett eldhaf. Allt trävirke gick upp i ligor, och millioner gnistor flögo omkring i luften. Klockorna föllo ned från sina ställningar och spräckte hvalfvet bak om orgelläktaren, men stannade der, och från kyrkans inre lyckades man afhålla elden.

Så snart man börjat inse farans vidd, hade man också börjat flytta bort kyrkans dyrbarheter. Alla fanor, vapen, rustningar, porträtt, sköldar m. m. nedtogos skyndsamt från hvalfven, ur grafkoren och sakristian samt fördes till frimurarelogen.

Folkmassorna bibehöllo sina platser på Munkbron och Riddarhustorget. De stodo der under större delen af natten och vände icke blickarne från branden. Hvarje fönster, hvarifrån kyrkan kunde ses, var också fyldt af skådelystne och af dem som med ängslan afbidade eldens vidare utbredning. Efter midnatt hade kyrkans hela tak brunnit, äfvensom öfverbyggnaden på gustavianska grafkoret. Flera enskilda grafkor ledo mycket af elden.

Klockan fyra på morgonen den 30 juli kom kungen från Rosersberg och begaf sig genast till Riddarholmen, der han med excellensen Brahe och öfverståthållaren gjorde en tur kring kyrkan. Då var den värsta faran öfverstånden, och man behöfde ej frukta att de närliggande husen skulle angripas af branden, men först klockan sex e. m. den 30 var elden fullkomligt släckt.

Många af Stockholms invånare utmärkte sig under släckningen. Bland dem nämdes i synnerhet kapten Fittinghoff, boktryckerifaktorn Wennström, sadelmakaren Igelström, viktualiehandlaren Norling och skräddaregesällen Wahren. Åtskilliga af dem som deltogo i släckningen hade skadats, dock ej svårare, och en gardist hade fallit och slagit i hjäl sig. Under de närmast följande dagarne talade man icke om något annat än den förskräckliga branden, och i lång tid derefter gick man och tog förödelsen i betraktande, djupt beklagande förlusten af det vackra tornet. Man hade klagat ännu mera kanske, om man då kunnat ana hvilken föga värdig efterträdare det skulle få.

***

Lördagen den 22 Januari 1842 var en angenäm afton för Stockholms teatervänner. Kungl. teatern gaf en stor föreställning till förmån för den omtyckta skådespelerskan fru Erikson. Salongen var fyld. Man hade klappat händerna åt några tablåer, med stort nöje hört på en scen ur Rossinis »La Cenerentola», som utfördes i kostym af Belletti och Dannström, hvilken sist nämde sångare vann mycket bifall för äfven sin lyckliga maskering och fann, såsom tidningarne sedan yttrade, tillfälle att visa sin fallenhet för den komiska genren. Man hade också sett »Richelieus första vapenbragd», som då för första gången gafs på svensk scen och i hvilket stycke Emilie Högqvist utförde Richelieus roll. Slutligen hade man hört en del af fjerde akten ur »Den Stumma», men under det Julius Günther med vanligt behag sjöng Masaniellos kavatina »Hugsvalare för dem som lida», spred sig i salongen ett rykte, att det vore stor eldsvåda någonstädes i Stockholm. Man vardt orolig. Många störtade ut. Snart fick man upplysning, att det brann i *Stadsgården*. Nå, det kunde just icke röra flertalet af dem som voro i salongen.

— Det är Bohnstedts och Bergmans spinneri — hette det sedan.

— Hr August Bergman sitter ju der ... Nej, han hade visserligen varit på teatern den aftonen, men var redan

försvunnen.

Föreställningen gafs till slut, men de flesta i salongen hade så stor brådska att komma ut, att fru Erikson icke vardt inropad. En stor del af de teaterbesökande skyndade bort åt Söder för att se på elden. Kronprinsen hade också varit på teatern den aftonen och han begaf sig genast till Stadsgården. Det stora spinneriet stod redan i full låga. Fabriken utgjordes af två stora, tätt sammanbygda hus, strax bortom Ballastplatsen och som lågo så nära stranden, att endast en gångväg af sex alnars bredd skilde husen från vattnet. På husens andra sida var en obetydligt bredare gård, till en del undersprängd i det höga berget som går brant upp till Katarina Östra Kyrkgata. Detta försvårade i hög grad vattentillförseln med tunnor landvägen.

Klockan strax efter nio på aftonen hade elden först visat sig och slog snart ut genom fönstren i det längst åt öster belägna huset. En stark östlig vind dref lågorna in på det andra huset. Mycken oordning rådde bland de släckande, och massor af obehörigt folk gjorde oordningen ännu värre. Så snart kronprinsen infunnit sig, trängde hela massan åt det hållet. En del ville se honom, andra önskade ses af honom. Befäl fördes af kronprinsen, öfverståthållaren (generalmajor Möllerhjelm), underståthållaren (Kuylenstjerna), de två polismästarne (Berg och Limnelius), en mängd brandchefer och åtskilliga andra personer, af hvilka några alldeles icke hade någonbefattning vid brandväsendet. Hvad den ena befalde, motsades af den andra.

— Rif ned den der vedtrafven! kommenderade kronprinsen.

— Låt bli det! skrek en viktualiehandlare som ville tillvälla sig högsta befälet.

Alla skreko, och deras hojtande hördes långt bort på Skeppsbron och öfver till Skeppsholmen.

Sprutorna voro i allmänhet obrukbara. Några lågo på Sjöbergs verkstad vid Gamla Kungsholmsbron för att lagas. Sedan elden hunnit gripa omkring sig, kom på sin pråm den s. k. amiralssprutan, redan förut omnämd. Hon tillhörde staden och skulle skötas af Södra varfvets manskap, men slangen gick oupphörligt sönder, och sprutan var i det närmaste overksam.

Länge trodde man sig kunna rädda det vestra huset, men klockan tolf på natten, då det först antända huset var till hälften nedbrändt, slogo lågorna ut ur äfven det andras fönster. Skenet spred sig vidt omkring, upplyste hela synkretsen och gaf en eldröd färg åt husen på Skeppsbron. Aska och eldgnistor regnade öfver en god del af staden. Klockan två på natten hade också det andra huset brunnit ned, och då antändes det längst på öfra sidan liggande ångmaskinshuset. Ofantliga vedtrafvar, innehållande öfver tusen famnar, fattade eld, oaktadt att man spänt brandsegel öfver dem och oupphörligt sprutat på dem. Under hela söndagen brunno dessa vedtrafvar och återstoden af byggnaderna. Det var en hemsk söndag. Klämtningen upphörde icke en enda stund, icke ens under gudstjensttimmarne, och man hörde oupphörligt talas om den eller den som skulle hafva förlorat lifvet vid branden. Den som sannolikt varit skuld till olyckan, en ung flicka som vårdslöst umgåtts med elden, då hon sökt något i en skrubb, vardt illa brand och fördes till Seratimerlasarettet, der hon afled. Flera innebrändes, och andra afledo af sina brandskador. Klockan två på natten ramlade en mur åt sjösidan och sårade samt dödade menniskor. I allt omkommo, såsom man med säkerhet vet, elfva personer, fastän det förmodades att ännu flera satt lifvet till. Under de närmaste dagarne efter branden inlemnade andre stadsläkaren, assessor af Grubbens och stadsfiskalen, advokatfiskal Fredholm till poliskammaren förteckning öfver lårpipor, ryggkotor, hufvudsvålar m. m. som påträffats i ruinerna samt bland annat en stöfvel med innesittande fot. Hvilket ämne till »intressanta samtal» under flera veckor derefter!

Eldsvådorna i gamla Stockholm hade alltid något intressant» med sig, tyckte en stor del af stadens invånare. Man väcktes ofta midt i natten af larmskotten och klämtslagen, och strax deraftergingo larmtrummorna genom staden. Hela styrkan af gardestrumslagarne marscherade ut från Ladugårdslandet och förde ett ohyggligt väsen. De fördelade sig i stadens olika trakter, och när trumman kom dundrande och skrällande i den inre stadens trånga gator, måste äfven den döfve vakna. Så redo hastgardisterne i sporrstreck, och fotgardisterne klefvo på med steg som gåfvo genljud mellan de höga husen. Der slamrade en kärra med en liten vattentunna på den ojemna stenläggningen. Strax efter dundrade en stor sprutvagn. Det var ofta mörkt på gatan, kolmörkt, men de

menniskovänliga husmödrarne satte brinnande ljus i fönstren för att vägleda dem som ilade till elden, och dit ilade hvar enda en som kunde röra benen. Alla måste vara med: Efter en eller annan timme eller ett och annat dygn hördes en glädtigt bullrande regementsmusik. Det var glädjemusiken som alltid marscherade genom staden efter slutad eldsvåda. Många hus hade kanske brunnit ned, flera menniskor voro innebrända, hela familjers välfärd förvandlad till aska, men glädjemusiken måste röra på spelet. Så lydde lagen i gamla Stockholm.'

*

Kap. VIII.

Gatans ryktbarheter.

Seseman. — Nils von Rosenstein. — Död-doktorn. — Bakelse-Jeanna. — John Hall. — Getgubben på Adolf Fredriks torg. — Vackra dalkullan. — Apotekar Ris. — Mallén och gångposten. — Professorn i aftagande. — Gustaf Björn.

Det kan tyckas, såsom vore det i en stor stad, med dennes många olika och ständigt växlande företeelser, ganska svårt att väcka uppmärksamhet, och likväl är det kanske blott i stora städer som man finner hvad man kallar *gatans ryktbarheter*, personer som af en eller annan orsak gjort uppseende, äro kända af hela staden och för främlingar visas som märkvärdigheter. Vanligtvis är det yttre, från den stora mängden skiljaktiga egenskaper som ådraga dem uppmärksamhet, ofta sådana som väcka löje, stundom, men visst icke så många gånger, af motsatt slag, som framkallar beundran.

Så är förhållandet öfverallt, och så har det varit sedan gamla tider. Men gatans ryktbarheter hafva vanligtvis en ganska kort tillvaro i folkets hågkomst, och om äfven ett och annat namn ännu tränger sig fram frän aflägsnare tidehvarf, är det omgifvet af så mycket mörker, att man i våra dagar ej kan göra sig någon rätt föreställning om sjelfva personligheten. Det är först under de senast förflutna hundra åren som man kan framleta några klarare minnen om dem som på Stockholms gator vunnit rykte. Vi påminna här om några af dem. Åt alla kunna vi ej lemna plats i dessa blad. Någon rangordning iakttaga vi icke. Ett par af dem vi här framställa eger en vida betydelsefullare ryktbarhet på ett helt annat område, men jämte denna var det deras yttre uppträdande, och detta kanske i främsta rummet, som gjorde dem kända af Stockholms allmänhet. Vi hafva för öfrigt sökt inskränka antalet och hafva äfven i det föregående redan omnämt några som onekligen hörde till ryktbarheter af samma slag, såsom blinda Collingen, blindaKalle, Häusermann, m. fl., men hvilka hade till *yrke* att roa allmänheten och derför borde upptagas på de kapitel, som vi redan afslutat.

***

Fig. 97. Hans Jakob Seseman. Handteckning i K. Bibl.

Hans Jakob Seseman (fig. 97), »Aritmetices magistern» och apologisten i Vadstena, vann sin största ära och sin odödlighet genom de galna poem han lät trycka och på Stockholms gator sjelf sprang omkring och sålde. Hans odödlighet stod honom dock billigare än Bager och Bjugg, ty han är icke rolig i sin dårskap, och att den stränge Hammarsköld tog honom in i Svenska Litteratur-historien står som ett under. Bland hans minst odrägliga poem är följande:

Täcka L..., Caramell, är Brunell, Mycket Snäll, Utan Lön; För Sit Kön, Är Hon Skön, Något Grön. Stor Optant, Mycket Brandt, På Sin Kant, Så Brillant, Och Galant, Ja Chermant, Til Present, Åt Sergeant, o. s. v.

ehuruväl de karakteristiska siffrorna här saknas, hvilka i typografien eljest göra ett ganska lifligt intryck, såsom i brudskriften till löjtnant von Wallvijk, 1788.

1. Jag önskar Mamsell lycka, I Giftermålet Sit 2. Fast Hon mig månd förtycka, Det war så Ödet mit. 3. Jag önskar Mamsell Lycka, För Sinom Rika Man, 4. Fast hon mig månd förtycka, Jag icke war så gran, o. s. v.

der siffrorna onekligen äro det roligaste.

Seseman hade en god vän i Elis Schröderheim hvilken lär ha hjelpt honom i hans små omständigheter. Denne

roade sig äfven med att skrifva vers till Sesemans bröllop, då han sammanvigdes med mademoiselle Helena Susanna Comstedt, och ur hvilka vi anföra vers 27 och följande:

27. Ja! muntre Hon Dit lif i Dina raska år 28. Och luske Hännes hand Din ålders gråa hår. 29. Nu ifrån alla bråk Er Himmelen beware

30. Och Qvatour Species uti Dit Hus Förklare 31. Hur styrkan af Din Konst ej blott är Theorie, 32. Men gräla aldrig där med Regula de Tri. 33. Til alt hwad du begär, må nöjen lika swara, 34. Som rimslut, dem du wet, så sällsynt sammanpara. 35. Ja! allt hwad lyckligt är och alt hwad önskas kan 36. I werlden, glädja må Hans Jacob Seseman.

Seseman var född 1751; blef student 1774; collega i Vadstena 1791, tjenstefri 1805. Dog 1819 och ligger begrafven i Clara kyrkogård.

***

Fig. 98. Nils von Rosenstein. Efter handteckning af Sergel.

Nils von Rosenstein (fig. 98). Att Nils von Rosenstein, gustavianen, var född 1752, inträdde i Konungens kansli vid 19 års ålder, att han blef ambassadsekreterare i Paris, kanslisekreterare för Upsala universitet, sekreterare i Svenska akademien, statssekreterare och informator för Gustaf Adolf, det allt är saker som de många stockholmare, hvilka gladde sig åt den förtjente mannens löjeväckande yttre, icke höllo reda på. Folket hade anlagt sin synpunkt, och från den sågo de en koloss, åt hvilken de under sina gatuvandringar skrattade. För att icke vara ensidiga, meddela vi tvenne utlåtanden: det ena af en man som såg längre än till tingens yta, och det andra af en som mera hade sinne för det som synes.

»En ärans man, i ordets fulla mening», skrifver Böttiger i sitt minnestal 1876, »hade han tagit till valspråk *servare modum*, och hela hans personlighet var ett uttryck af detta lyckliga jemnmått. Endast i hans oformliga kropp låg ett öfvermått, men i ingen af hans själsyttringar och egenskaper fans en öfverdrift. — — — Med sitt jemna, godlynta väsen, sitt jovialiska sinne och qvicka skämt, sin upprymda munterhet, sina underhållande och innehållsrika samtal, kunde han ej annat än vara en eftersökt och firad gäst i de bästa kretsar, och — ungkarl som hanvar — fick han en vana att, efter arbetets oafkortade timmar söka uppfriskning och hvila i ett gladt sällskapslif. Han njöt derunder af bordets nöjen med ett välbehag, som kunde hafva en förklaring i hans jettevulna kropps behof af stark näring. Man hade lagt märke till, att han åt med ett slags andakt, ett tack till alla goda gåfvors gifvare, och vanligen var tyst, tills han fått sitt första lystmäte tillfredsstäldt. Men då började också glädjen att stiga, infallen att flyga, orden att flöda. Ehuru detta goddagslif aldrig tilläts att göra någon inkräktning på hans noga utmätta arbetstid, måste det dock, fortsatt år från år, i längden menligt inverka på hans helsa. Det ökade kroppens fetma och orörlighet, men minskade dess krafter och lade grunden till den andliga försoffning som beklagligen föregick hans slut.»

Och om detta hans slut fortfar skalden-biografen:

»Man tyckte att han gick igen. Det var hans vålnad som satt till bords, det var hans vålnad, som åt och drack. Det gick icke bättre på Stockholms gator. Hans digra gestalt, när den, uppburen eller bevakad af en gammal trotjenare, dagligen skred fram öfver Norrbro med stapplande steg, med pustande andedrag, var en för stor ruin att icke falla i ögonen på en hufvudstads yra befolkning och gifva ämnen åt lättingars gyckel.»

J. M. Rosén skildrar i sina, 1877 utgifna lefnadsminnen ett besök hos sin onkel på följande ganska karakteristiska sätt, hvilken målning må komplettera den förra.

»Det hadc blifvit oss sagdt, att vi ej skulle gå till honom allt för tidigt på morgonen, för att ej träffa honom på sängen, hvarefter vi rättade oss och stälde vår tid derefter, så att vi inträffade hos honom klockan något efter 11. Men äfven detta var för tidigt, ty landshöfdingen var ännu ej uppstånden, efter hvad en gammal fru sade, som kom att öppna för oss, dock kunde vi stiga in. Rullgardinen var ännu nere i sängkammaren, hvarför det första var att rulla upp den, hvarefter vi kunde se oss omkring i det i sig sjelft något mörka rummet. (Utsigten var, om jag

rätt påminner mig, åt en gränd). Af den, uppvaktningen gällde, sågo vi ej mer än nacken — eljest ett stort berg med täcke öfver —, ty han låg vänd åt väggen (som var alldeles fullspottad) och HammarbergRosensteins gamle betjent, för Stockholms allmänhet lika mycket känd som hans husbonde. var icke tillstädes, så att kolossen i sängen kunde ej vända sig om, utan låg som han låg, hvilket dock icke hindrade honom att ingå i konversation med oss, så till vida att vi kunde redogöra för, på hvad grund, nemligen slägtskapens, vi tagit oss friheten göra honom vår uppvaktning, hvilkethan ock syntes uppfatta, men icke så lätt hvad det var vi hade att skriftligen lemna honom, ty när vi kommo på det kapitlet, sade han endast: »Jaså, det är en disputation», och bad oss läsa upp vår disputation, och ehuru vi förnyade gånger sade: »det är ingen disputation, vördade onkel, det är *ett bref*», vidblef han dock sitt: »Jag förstår väl det; det är en disputation! Läs upp er disputation,Rosenstein var van att få sig akademiska disputationer tillegnade. gossar!» (allt vänd inåt väggen), och då vi funno det ej vidare löna mödan att disputera om disputationcn, beslöto vi oss för att läsa upp brefvet, hvilket han åhörde med uppmärksamhet, talade icke vidare om någon disputation, utan gjorde några frågor om familjförhållanden och slutade med att säga: »Gif mig en kyss gossar!» Ja, det måste naturligtvis efterkommas, men huru skulle det gå till? Det gick också så godt det kunde, genom att klättra upp öfver det stora berget — han låg der som en på land kastad hvalfisk — och applicera en kyss på den vördade onkelns kind, hvarefter audiensen var slut.»

***

Fig. 99. Christopher Carlander. (Död-doktorn). Efter handteckn. af Krafft, Nat. Mus.

Död-doktorn (fig. 99). Assessor Christofer Carlander var inför verlden en besynnerlig menniska med alla de yttre egenheter som kunde ådraga honom en allmän, om ock icke vinnande uppmärksamhet. I sjelfva verket var han en ovanlig personlighet, ty han besatt en stor menniskokärlek, älskade dygd och hatade flärd, egde ofantliga kunskaper och ett genomträngande förstånd som ofta leddes af en obestridlig genialitet. En del af dessa egenskaper hade han vunnit i den härda nödens skola, han i sin ungdom fått genomgå, en skola så bittert hård, att han ofta var i förtviflan, såsom till exempel den gång han skref till en vän: »Det är ett förskräckligt tillstånd, då en förnuftig menniska är bragt dertill, att skatta den tiden lyckligast, då hon sofver, då hon är utan sitt plågande förnufts bruk!»

Men det blef bättre tider, och han kom ut i verlden. Han for som skeppsläkare till S:t Barthélemy, blef adjunkt på Barnbördshuset i Stockholm; derpå »gick han till fot öfver Ålands haf» för att bli fältmedikus i Finland; återvände till Barnbördshuset, höll föreläsningar iMålarakademien; bildade jemte andra Svenska Läkare-societeten i Göteborg; blef stadsläkare i nämde stad; slutade som assessor i Sundhetskollegium och »slog sig i ro» i Stockholm, der han dock ständigt tillkallades till konsultatation i svårare fall, hvarför han erhöll sitt binamn af befolkningen som väl kände hans yttre och aldrig kunde se honom utan en viss rysning.

»En liten mager gubbe med sträft, nästan jernhårdt ansigte, svart frack, stöfvelkragarna uppdragna öfver pantalongerna samt en guldkrycka i handen» så skildras han af Blanche i Hyrkuskens berättelser», der han uppträder på ett temligen brutalt sätt i en familj. Denna sida, hans barska sätt har alltid framhållits såsom det mest framstående draget i hans karakter, och framträder i den mängd kända anekdoter som ännu lefva om honom. Men om hans godhet och tysta välgörenhet mot fattiga har man mindre att berätta; dock minnet har bevarat det. En förtrogen vän till Carlander hade sett i hans räkenskaper en rubrik: apoteksräkning, som upptog ända till 30 rdr banko i månaden. Det var under denna rubrik Carlander dolde sin välgörenhet. *Bene latere* var hans valspråk. Och det höll han vid. Då han donerade till de fattiga i Yllestad, hans födelsebygd, skulle donationen kallas »Rydellska legatet».

Han var äfven en from man och ödmjuk inför försynen, som så underligt hade hulpit honom. Clara kyrka var hans församlingskyrka, och den besökte han regelbundet. Man berättar såsom exempel på hans rättrohet, att han för sin del ändrat predikstolspsalmens strof

»Och då jag lefvat, som jag bort. För mig Du öppnar himlens port»

till

Och fast jag lefvat som en l..., Du för mig öppnar himlens port,

emedan han icke kunde erkänna, att någon lefvat som han bort.

Efter Carlanders död fans följande föreskrift, hvilken i högre grad än alla anekdoter, gjorda eller sanna, skildra hans sinnelag och karakter:

»Då jag af guds nåd kommit hem i fadershuset låter man aset ligga i sängen ett dygn, tills det blifvit väl stelnadt, derpå lägges det utan all förberedelse i kistan med de lakan i sängen äro, det ena under och det andra öfver. Kistan skall vara svart utan alla prydnader, utom en plåt vid hufvudet, hvarpå står: »Christofer Carlander, f. d. Assessor i K. Sundhets-Collegium, född d. 30:de Julii 1759, död d. .....» samt en plåt vid fötterna, hvarpå tecknas: »Jag åstundar skiljas hädan och vara när Christo, hvilket också mycketbättre vore. Phil. 1: 23», och derunder, »Psalmboken N:o 480». Inga lakan för fensterna, ingen ringning, men klockor och ringerskor betalas som vanligt. Begrafningen sker också utan ringning; 6 à 8 vaktmästare, som betalas hederligt, bära kistan till likhuset, der jordfästningen sker efter handboken och utan allt vidare prat. Det förstås, att pastor får sin vederbörliga likstod och honorarium för jordfästningen så godt huset förmår. Procession behöfves ej, utan brorsonen och 3 à 4 personer till prestens sällskap. — Slutligen föres aset till sitt hvilorum, und damit basta!»

Carlander dog den 8 Maj 184S i en ålder af 89 år.

***

Fig. 100. Bakelse-Jeanna. Efter kopparstick af Ruckman.

Bakelse-Jeanna (fig. 100). Det fins en bakelsegumma hvars namn gått till efterverlden och blifvit odödligt genom ett kopparstick, en komedi och en visa. Det är öfver hundra år sedan hon lefde och stretade på Stockholms gator under öknamnet Bakelse-Jeanna. Framför Hallmans komedi »Donnerpamp» (1782) sitter hennes bild stucken i koppar. Inuti texten förekommer hon blott i en enda scen (i Intermeden), representerande både sig sjelf såsom »bakelsebest» och såsom medlem af den »Nya Secten» — den tidens läsare. Scenen är ganska karakteristisk och förtjenar såsom tidsbild sin plats, helst den är fristående.

Auscultanten Ballett och fältskären Pillerkopp äro inne, då

Bakelse-Jeanna (kommer fram). Ska' dä vara färska bakelser, Spanska tortor och pepparkakor, mina sköna herrar? — *Ballett*. Si Jeanna ... god dag Jeanna lilla. (Han springer till och låtsar som han ville kyssa henne.) — *Jeanna*. Tvy, tvy, tvy, gå bort ogudaktiga menniska, som intet tänker på annat än verldsliga galenskaper och vällust; tvy, tvy, tvy, skulle jag smitta mina läppar på hin håles afföda. — *Ballett*. Jeanna, jag tror du är en medlem af nya secten. — *Jeanna*. Ja rätt, nya secten ja, dä är en skön sect, de köpa många bakelser af mej de; Sectern skulle gå i deras predikningar, så blef han omvänder en gång. Om secter Capriol hade gått dit, så hade han inte behöft rymma. — *Ballett*. Kände du secter Capriol, Jeanna lilla? — *Jeanna*. Ja, nog kände jag den; när han först blef Skulltant så köpte han hvar dag bakelse, som Skulltanterne plä göra, men så blef han bekant med herr Farao och hans syster Tippa, och så sågjag honom aldrig mer i Kolleijc, der jag gick och sålde. — BalUt. Men säg mig allvarsamt, Jeanna, är du med i nya seeten? — Jeanna. Ja visst är ja så, och om jag ville, så fick jag nog predika der, men jag säljer bara bakelser under predikan att knappra på. — Ballett. Kära Jeanna, om du vill hålla här en liten predikan, så ger jag dig två skilling. — Jeanna. Ja, ge mej då, så ska jag predika. (Ballett ger henne, Jeanna börjar att kröka sig, ruska på kroppen och darra.) — Ballett. Hvad fattas dig, Jeanna, är du rasande? — Jeanna. Tyst ogudaktiga tunga, och förhindra icke andan, som faller på mig. Och jag skall predika för dig om den kloka Sibilla, som låg ined sin heliga gåsfot mellan klipporna i ödemarken och propheterade och sade: den tiden, skall komma då så många näsvisa Skulltanter uppresa sig bland folket som gräshoppor på jordene, och de skola kringsvärma på alla ställen och skicka sig underliga, och ingen skall veta om de duga att gömma eller kasta bort, de skola stassa i kosteliga kläder, som de icke kunna förtjena och förstörn sina föräldrars penningar, de skola se ut som ufvar i hufvudct, de skola hvissla hvar de gå, tralla, hoppa som unga slutar, brösta sig och begrina folk. Den tiden skall komma, säger Sibilla, att ifrån morgonen allt intill sena aftonen skola dc skala från cafiehus till caffehus och se beställsamma ut, men om de någon gång arbeta, så blir dermed sällan bevändt, snubbor och skrapor blir deras lön. — Ballett. Tyst, tyst nu Jeanna, jag hör du har goda gåfvor. — Jeanna. Nej, jag skall förkunna dig ännu mer, du syndapalt, på Sibillas vägnar, så ropar hon vidare: I gossar, I unge Skulltanter! löpen icke som rdbockar, ty då skolen I förskingras, den ena hit och den andra dit, och få af eder skola beståndande varda. (Ballett springer till och håller henne för munnen; hon mumlar och skriker oredigt): Slotts-Canccllie, Gillstuga. (Han drar henne ut).

Med detta gyckel är dock icke Jeannas varande i verkligheten bevisad; man skulle snarare vara böjd att tro, det

hon blott vore en teaterfigur, som genom en skådespelerskas framställning blifvit populär. Vi voro en längre tid af denna mening och sågo med saknad hoppet om att få införlifva Bakelse-Jeanna med galleriet af ryktbarheter från gatan felslaget, då en tillfällighet gaf full belysning och bekräftelse. Under det att detta arbete pågick, råkade vi nämligen få höra sjungas följande visa:

Känner du Bakelse-Jeana? Ja, nog känner ja'na Och har känt'na i många år!

Hon går på Stockholms gator, Säljer pepparkakor, Tar för stycket så mycket hon får.

Detta var dock spår af biografi.

Såsom biprodukt, och icke minst intressant, kom melodien: »Movitz valdthornet proberar», hvilken »air» Bellman uppgifver sig hafva hemtat från: »Inte ha jag sagt, och inte ska jag säja», en grotesk bondvisa, sjungen ännu i dag. Men Bellman viste således icke hvad vi nu (med Atterbom) veta: att melodien ursprungligen är gamlafackeldansen, som första gången spelades på Erik XIV:s kröning, sista gången på Carl XV:s*.

Emellertid återstod att utröna hennes borgerliga namn och härkomst.

Till det senare har en okänds anteckning på en papperslapp förhjelpt oss att gifva vid handen, det Bakelse-Jeanna var >en gammal namnkunnig månglerska född i Ålands härad och Åbo län år 1702, Finströms socken och Bergö by». Som dödsår uppgifves 1788; en uppgift derbredvid, att hon skulle »ligga i Catharina kyrka» för-

Flg. joi. Drottninggatan med bakclscstindct i hörnet af Sqvalbiinken. Efie; litografi nf Tollin.

anledde ett sökande i församlingens likbok för nämda år, der hon dock ej kunde återfinnas**.

• Att den äfven dansats dessemellan framgår af en strof ur Gustaf Johan Ehrensvärds Dagboksanteckningar, der han omnämner hofiröken Böhnens bröllop med öfverste von Stauden på Ulriksdal. »Efter måltiden skall den bekanta fackeldansen dansas. Den sä-ges vara en gammal sed i Sverige, men förnyad af vår enkedronning (Ixjvisa Ulrica) vid dess biläger 1744. Vid kungl. eller furstliga biläger dansar rådet fackeldansen i sinn talarer, vid hofbröllopen endast hofcavaliereme, det förre spectaclet för ögat mycket roligare, än det senare. Man kan ej neka sig allt löje att se gamle män, som vilja styra Europas öden, med darrande knän och en drypande fackla hoppa några polsketakter och med all romersk gravitet dansa efter andras violer».

** Att hennes öknamn senare blifvit appellativt och ärfts af andra bakclsegumnior synes framgå af uppgiften i Rictz ordbok : Bakclse-Schana för bakelscqvinna, — käring. Förf. beder jemföra sanskrit is chani = hustru, till hvad verkan det kan hufva.X en senare tid upphörde flertalet af bakelsegummor att gå om kring, utan slogo de upp sina stånd hälst i eller invid gamla plank. Ett sådant bakelsestånd, på sin tid mycket berömdt, afbildas här (fig. ioi). Det stod i hörnet af Sqvalbänken och Drottninggatan, der nu apoteket Nordstjcrnan har sitt ståtliga hus, midt emot f. ryska ministerhotellet.

*

*

*

John Hall var icke född stockholmare, men han vann såsom sådan sin största ryktbarhet och han utsåg Stockholms gator såsom

förevisningplats för sitt slösande lefverne, sina sista lidanden, sitt förfall och snart sagdt sin död; derför

> Hören hvad jag nu berätta skall : Om den rike arfvingen till Erwich, Om hans lyckas höjd och om hans fall.-

John Halls fader var en skotte som slagit sig ner i Göteborg i slutet af förra århundradet och der blifvit millionär. John var ende sonen och uppfostrades i största öfverflöd. I"'adren lär ofta skrytsamt yttrat, att hans son icke behöfde arbeta, ty han kunde icke bli fattig. Och John arbetade icke heller, utan slog sig redan i ungdomen på rike-mans sysselsättningar, naturvetenskap och konst. I naturvetenskapligt ändamål skulle han en gång resa till Köpenhamn, men måste i anseende till sjösjuka vända om, hvarefter han beslöt göra resan landvägen rundt om

Bottniska viken; men först återvände han till sitt palats vid Sillgatan för att aflasta de stenar och snäckor han plockat vid Helsingborg och Torekow.* Af Desprez lärde han teckningskonsten, och man eger ännu i behåll etsningar och litografier af hans hand, de förra från hans stormakts tid, de senare från förfallets. I de rum herr John bebodde hadc han sina samlingar huller om buller. »Der

• Vetenskapsakademien eger cn bundt anteckningar i mineralogi af John Hall.

Kig. töa. John Hall. Efter handteckning af Sergel.stodo dyrbara marmorbyster, der lågo Hoffbros, Högarts, Åkerströms och Correggios taflor, der lågo sällsamheter, vapen och redskap från Australien, och der befunnos paradisfoglar i långa glascylindrar, och colibri pä nålar, mellan Buffons praktverk, Frimurarckalcndrar, Col-dinu- och Neptuni-Ordens band.» Här hvilade han nu en tid i den största osnygghet, utan att tvätta, raka eller kamma sig, tills han anträdde resan till Ryssland.

Omkring år 1800 dog fadren, och nu inträdde en ny period i Halls lif — han blef faktiskt rik man och på samma gång högfärds-galen. Han utfärdade anvisningar på killekort och strödde pengar omkring sig. Man ville köpa hans affär, men han nekade envist, och derfor tog man den sä småningom ifrån honom, tills han, snarare än man skulle kunnat tro, blef försatt i konkurs.

lin af Halls ungdomsbekanta, som utgaf en stockholmstidning, begärde i sitt blad en subskription till hjelp for den bysatte John, och den menniskovänliga allmänheten sammansköt omkring två tusen rdr banko för att upprätthålla processen mot sysslomannen i Hallska konkursen. Nu började den Hallska rättegången som frambragt en ofantlig litteratur af tryckta rättegångshandlingar, och det är nu Hall uppträder strykande som en tiggare kring Stockholms gator. Processen slutade just då den skulle komma från högsta domstolen, med en förlikningsfrukost, vid hvilken Hall narrades underskrifva allt, och ingå på att mottaga en rund summa 100,000 rdr b:ko, af hvilka han sjelf ej erhöll en skilling, utan tvertom befann sig bysättningsmessig, ja, han lär icke en gång ha blifvit bjuden på ett enda glas portvin vid den stora frukosten. Nu sjönk han allt djupare i uselhet. »Sjuklig och höljd af trasor — men lika envis att vilja processa sig till stora rikedomar, gick han ännu i åratal som ett vidunder på Stockholms gator, ett föremål väl för medömkan, men tillika för föraktet öfver ett blott på ärfda pengar grundadt anspråk.»

Sent omsider lär John Hall ha aflidit vid Jultiden 1830, enligt uppgift af en tidning, i en spisel långt bort på en malm i Stockholm. »Sic transit gloria mundi.» Så slutar sagan* »om den först rike och ansedde, sedermera fattige och föraktade John Hall, dess lefnadsöden och ömkansvärda död», hvilken är tryckt i Stockholm 1831.

* Ett välvilligt försök har i senare tider blifvit gjordl att fa John Hall till något annat än en rik som genom slöseri blef fattig. Se : Förr och Nu 1877, Tilläggs-bladet Sverige.Getgubben på Adolf Fredriks torg, en Södermalmsryktbarhet från 1820.

Brokigt och grönskande, gångutstakadt, hviloinbjudande för dem som i snygghetens tillstånd vilja hålla sig på sätena och ej förgripa sig på de gröna mattorna samt ändtligen sidoprydt med två lummiga alléer, sträcker sig Adolf Fredriks torg mellan två af Södermalms förnämsta gator: Horns- och S:t Paulsgatorna. Kungen som gif-vit upphof till platsens namn vardt dock icke der förevigad, och mindre troligt an någonsin är det, att hans staty nu kommer dit, sedan hans sonsons föregifna dotter förklarades för en simpel äfventyrerska, sedan Helga de la Brache (också en ryktbarhet) mist sin gloria. Under 1820- och 1830-talen funnos ej ännu de två lind alléerna, hvilka senare tillkommo, kanske som ett skrytsamt frikostighetsbevis, kanske som ett slags försoningsgärd åt samhället af en samvetssjuk bryggare, hvilken, lik de fleste af den tidens större näringsidkare, var en riktig tyrann mot sitt folk. Förr framstälde sig torget med gräs på en sida, sten på en annan och en sandåker i midten, samt ej mer harmoniskt med tre brunnar, en i livar sitt hörn. Men, likt den tidens borgarfolk, gjorde torget der i sin tarflighet mycken praktisk nytta för sig. De småländska oxdrifterna, som då utgjorde en samling beresta turister, hade der sitt rastställe vid ankomsten inom stadens murar. Oxarne voro då ej så yra i hufvudet efter sin resa som nu, och deras förare, till det mesta skinktädda drängar, voro betydligt klipskare karlar än de handelsman som nu fullfjädra sig med en resa till Paris och ej glömma att rista sitt namn i rese-annalerna vid Rue de Rivoli. De gingo till fots i klumpiga skor, dessa karlar, men de trampade vägen jemn och säker framför sig, till och med uppför de

trappsteg hvilka ledde dem in i det firmament, der stjer-nor gnistra om kommunalstorheter. — Deremellan företeddes å torget landsregementenas bjertare uniformer, hvilkas bärare söderifrån gjorde intåg i staden. Lifligast var det dock, när borgerskapets infanteri der hade sina öfningar. Då skockades å sidogatorna en tacksam publik, hvilken med stort nöje och liflig yttring deraf tog i betraktande sitt »försvars» framsteg i krigarens svåra kall. Den mili-täriska stämningen hos den tidens frivilliga försvarskår var ej heller så sträng som nu. Många gemytliga scener egde rum, t. ex.: 1 Sta rak i ledet, bror Lundström!» — »Jag kan icke, kapten; du har gjort mina stöflar för trångal» En annan gång lärde öfver-instruktören, baron Leuhusen, sina rekryter att stadigt blicka åt ett håll, medelst följande kommando: »Se dén långä bunden dur, méd de långä

liörna, hansés långä näsä sen I ändä hit, — takt tu, takt tu, takt tu!»

Det är ej troligt, att denna muntra stämning i stor mån mode-rerades af, att H. M. konungen, Gustaf III, jemte sina bröder ofta förekom på balkongen till Suterska (nu Philipsonska huset), då de gjorde besök hos den holländske bankiren och finansieren af näm-öa namn. Denné Suter bygde raskt upp en flygel och ett midtparti, säker om att genom sina rikedomar förmå grannen öfvergifva sin tomt till husets utsträckning genom hela qvarteret. Detta lycka-<les dock ej, och bibehåller huset än i dag sitt ofullbordade skick.

Vi vilja dock nu lemna å sido torgets kommunala förhållanden och vända oss till en mer idyllisk sida.

Morgnar och aftnar hade traktens barn der en lefvande illustration till sina plugglexor i bibliska historien. Det var en gammal getherde af ganska egendomligt utseende. Lång och ståtlig med nobla drag, djupt liggande ögon och ett långt hakskägg, hvilket rimmade med getternas, var han klädd i tvä länga getskinnsstyckcn, livilka med en ostuderad söm möttes i sidorna och på det enklaste sätt Icmnade genomgång för hufvud och armar. En högtoppig get-skinnsmössa, stora träskor och en hög, i andan krökt staf fullbordade drägten.

Förr hade herden — Ekström hette han — varit dödgräfvare och vaktmästare och i detta embete åtnjutit mycket förtroende. Hans hustru förestod en inkomstbringande krögeriaftär vid Hornsgatan. Frukterna af föräldrarnes möda, hvilken hade sin rot i de anspråkslösare regionerna, plockades i högre sådana af deras barn, hvilka förde ett mer salongsartadt lif. Plötsligt började dock rykten af besynnerlig art, förda i hviskande, spöklika toner, gå omkring. Många slägtkära personer tänkte med orolig undran på, hur saligen afsom-nade skulle i hast la sin aska hopplockad vid domsbasunens ljud, strödde som de vigda lemmarne lära varit mellan kyrkogården och ett visst institut, hvartill man ej gerna ville lemna oundvikliga bidrag, men af hvars lifs gerning man gerna ville njuta frukterna. Ja, — det sades till och med, att de äkta spetsar som festligt prydde döttrarne varit med på fester af helt annan och djupt högtidlig art. Det var en sådan skandal, att krögerskan och hennes döttrar ansågo sig ej längre kunna umgås med en så vanhedrad person, som mannen och fadren. Denne tog sitt parti och kastade sig in på en bana af ganska olika art mot den föregående. Som nämdt, blef han get-lierde, hvilket den tiden var rätt lönande, då lungsots-patienter och kandidater satte lika stort förtroende till den kraftiga verkan getmjölken åstadkommer, som nutidens bröstsjuka sätta till punschen. Och liksom de flesta moderna medel användes den ej blott af de sjuka till läkemedel, utan ock af friska som preservativ.Hvad Ekström om morgnarne filosoferade öfver, medan han ä ett af brunnstaken inväntade de gummors återkomst, hvilka i de lef-vande hemtarne i husen kringförde lifselexiret till de sjuke, fick man ej då veta. Meddelsam blef han egentligen ej förr än mot qvällen, då han återvände från betesmarkerna kring »Sinkens dam», en då för tiden mycket anlitad promenadplats i utkanten af Södermalm. Då, medan hjorden fick ett sängfösningsbete å torgets magrare grästorfvor, samlade Ekström omkring sig en tacksam publik af sådarfa, som om qvällen hemtade vatten från brunnarne. Inför dessa uttalade han sina åsigter i politik. Utpräglad demokrat, gil-

Fig. 103. Getgubben* tårpil pä Maria kyrkogärtl.

lade han monarkien endast i det fall, att han sjelf vore kung. »Ty dä», sade han, »skulle den fattige få kakan tvä skilling billigare än nu!» Som nu kakan endast kostade I skilling, jublade de muntra åhörarne. »Hurra! om Kräfta-far (ett honom af okänd anledning gif-vet öknamn) vore kung, så finge vi en kaka för ingenting och två styfver på köpet!»

Hans son, en ganska lofvande yngling af vackert utseende, ehuru halt, och som studerade vid Upsala akademi, öfvcrgaf vid fadrens fall helt och hållet sina framtidsplaner och kom att dela ljuft och ledt med den gamle. Till den ändan valde han vattenåkareyrket till sitt kall. Afvcn han samlade vid dagsverkets slut kring sig en roadpublik, för hvilken han berättade sagor med en färdighet som på-minde om studietiden, men med en ursprunglighet som karakteriserade honom sjelf. I sina berättade äfventyr, der han på ett Mtinch-hausens-likt sätt var hjelten, viste han alltid att på ett ledigt och roande sätt smäda höga vederbörande.

Det var egentligen vid nattens inbrott, som far och son sällska-pade, då de i restaurationslokalen aflöstc den bortgångna publiken och der huserade, huru de ville vid sjclflagade mål, enär tjenstfolket af matmodren på det strängaste var förbjudet att störa deras före-hafvanden. Utgångnc innan deras qvinliga anhöriga gnuggat söm-nen ur ögonen, förde de sålunda ett från dessa fullkomligt isole-radt lif.

Snart dog dock den unge. Fadren yttrade ej någon klagan; men en dag kom han hemlöpande med en tårpil, som han planterade på grafven, der den står än i dag vid kanten af Hornsgatan (fig. 103). Efter den dagen försakade han ock politiken och till-bragte sina »heures de loisir» under tårpilens hängande grenar, tills han slutligen för alltid hamnade der.

***

Fig. 104. Vackra Dalkullan.

Vackra Dalkullan (fig. 104). Ännu på 1850-talet kunde ungdom höra gammalt folk tala om »den vackra dalkullan», således tjuguår efter hennes uppträdande på Stockholms Stortorg, hvilket visar hvilken ovanlig och varaktig ryktbarhet hon genom sin person vunnit. Och än i dag lefver hon i en liten litteratur af skillingstryck, och en litografi har bevarat hennes verkligen vackra drag. Ur samtida tidningar har en anonym gatpoet gjort vederbörliga utdrag, hvilka åtfölja en »Sång vid den undersköna Dalkullans Karin Ersdotters från Leksand flykt från Stortorget; af en onämd tillbedjare» (1831), och som vi med tacksamhet mot den okände tillbedjaren taga oss friheten begagna.

»Hvarje förmiddag har, någon tid bortåt, en liflig folksamling uppfyllt den sidan af Torget, hvarest mjölkbuden från Landsbygden vanligen hålla med sina kärror. Den, som på afstånd ser det förtviflade armbågandet omkring dessa anspråkslösa åkdon, faller i början i häpen förundran öfver den oerhörda afsättning, som mjölken i en hast synes hafva fått; men vid närmare efterfrågan, erfar man, att folket tränges, icke för mjölkens skull, utan för att se den »vackra Dalkullan» ... Hon afyttrar sin grädda och mjölk med ett särdeles behag, och mer än en gång har folkskockens beundran blifvit så stormande och närgången, att hon, efter fruktlöst motstånd med tagelsnärten, nödgats fly undan i något af de angränsande husen. Vid ett af de senaste dylika tillfällen måste hon med häst och kärra jaga in uti en rymlig förstuga, och man kunde icke hindra mängdens inrusande, utan att begagna husets brandsprutor — onekligen de tjenligaste vapen mot lågande hjertan.»

Dagen derefter, då den beskådande folksamlingen försvårade passagen åt Skomakaregatan, företog sig Policebetjeningen, i välment tjenstenit, att uppkalla den förtjusande Kullan i Kongl. Police-Kammaren, med ödmjuk rapport, att hon stängde gatan med sin skönhet. Karin befans oskyldig, och fick återvända till sina mjölkflaskor; ty — vare det sagdt till de skönas lugnande — om än en och annan säges böra »plikta för ful uppsyn», är det dock ingen förment, att vara så vacker som möjligt.... Hon är engagerad som mjölkbud för Jerla egendom på Sicklaön utanför Danviks tullen; och det är först i denna egenskap som hon börjat göra furör, sedan hon två år förut incognito gått i byggnadsarbete vid Brunkebergstorg. Hon säges vara omkring 18 år, af smidig växt, med ovanligt fina drag, den skäraste hy, mörkt hår och med ögon som äro obeskrifliga, i synnerhet för dem, som icke sett dem, med ett ord, en verklig Engel i skinnpels. De skönas aristokrati har således allt att frukta af denna Dalarnes Helena; men deremot lärer ingen hafva någonting att hoppas, ty hon har sin Fästman — i hembygden, och skall vara honom odrägligt trogen.»

Länge räckte emellertid icke det vackra skådespelet, ty en dag var kullan försvunnen, och saken var tyst en tid, tills man ånyo fick läsa i en tidning:

»Hwad tro wäl wåra läsare i Landsorten för närwarande utgör den förnäma werldens i Stockholm favoritnöje wid dess supéer och soiréer? Att göra musik, att åskåda taskspelarekonster, att betrakta nya litografier och gravyrer ...? Allt detta hwilar för närvarande, eller intar åtminstone blott andra, tredje, fjerde rummet, efter de föremål som la haute volée finner högst pikant, emedan det är nytt, och detta föremål är ... ingen annan än anledningen till folkskockningarna på Stortorget, Engeln i skinnpels, med ett ord, *den wackra Kullan.* Hon gör nu sin rund kring Stockholms eleganta Salonger; hon hämtas i Herrskapets wagn, införes i Societen, begapas, öfwerhopas med frågor, undfägnad och stundom kanske litet afundad, samt återsändes med en gåfwa. Hon är så upptagen, att den, som will förskaffa sitt sällskap njutningen af hennes anblick stundom måste prenumerera på henne några dagar förut. Det uppseende hon gjort och den wisshet hon erhållit att hon är wacker, en wisshet, hwilken stundom är lika dyrköpt, som wår Stammoders kunskap om den förbudna fruktens smak, lärer likwäl ännu icke förledt henne att bortlägga något, hwarken af sin drägts eller sina seders enkelhet. Då man en gång bjöd henne win, wägrade hon att förtära det, emedan hon, som hon sade, om hon wände sig wid dylika läckerheter, sedan skulle så mycket mera sakna dem, då hon återkom till sin torftiga hembygd. Denna moderation är naturens, icke öfwerläggningens, och man bör önska, att hon länge måtte kunna behålla den.

Men så försvann hon på allvar. Och då började en literär brefvexling: »Sändebref till Stockholms ungherrar af Carin Ersdotter», besvarades med »Svar af Stockholms ungherrar på Sändebrefwet , hvilket återigen framkallade »Dalkullans swar till Stockholms ungherrar». Hon var och förblef borta. Man sade, att hon rest hem och gift sig med sin fästman i Dalarne, men andra sade, att hon gift sig med en rik och förnäm herre, och än i dag finnes folk, som när de gå till Djurgården, utpeka det vackra hus, der den vackra dalkullan skulle ha bott som gift och hvilket hon besutit som enka.

***

Apotekar Ris (fig. 105) var på 1840-talet och kanske äfven förut en af gatans ryktbarheter i Stockholm, liksom han redan under århundradets andra och tredje årtionde var känd öfver en stor del af Sverige och hade sträckt sina ströftåg till Norge, Danmark med flereland. »Hof- och Reseäpotekare» var hans titel, men verklig apotekare var han dock aldrig, och i Sackléns > Sveriges Apotekarehistoria» söker man hans namn förgäfves.

I Stockholm var han i synnerhet känd till häst, och vi beklaga, att vi icke kunnat skaffa oss någon afbildning af honom såsom ryttare, ty till fots såg han ej synnerligt märkvärdig ut, men då han stoltserade på sin ädle gångare, ett ljuslett, ofta ganska skrangligt och illa medfaret kreatur, var han värd att se på. Tillfälle dertill fick man också dagligen under längre tid. Ris red fram och till baka pä de mera besökta gatorna och syntes alltid i spetsen för vaktparaden, vanligtvis under »förtruppens» skämtsamma och hånande anmärkningar. Gatpojkarne pekade fingren åt honom, hurrade för honom, hvisslade åt honom, men han tycktes icke känna sig sårad, och när den öfriga allmänheten tämligen högljudt uttryckte sin åsigt om hans narraktiga uppträdande och skrattade åt honom, såg det ut, som vore han riktigt smickrad af en sådan uppmärksamhet.

Hvad som gjorde Ris mest märkvärdig var dock icke hans mindre vanliga uppträdande till häst på Stockholms gator, ej häller det sätt hvarpå han bar kungssorg, i det han under sorgetiden efter Karl Johan icke satte flor på hatten, utan borstade luggen baklänges till hattens halfva höjd, utan det var hans skriftställarverksamhet som bar sin fagraste blomma i »Hans Nicolaus Ris' Res-tryckt i Kristianstad, första upplagan 1835 Det är denna samling af tokigheter, detta oöfverträftliga verk i det befängda som gjort Ris odödlig. Ingen annan än möjligtvis författaren sjelf har kunnat genomläsa dessa 240 sidor, af hvilka livar och en är fyld af idel fånigheter, men antalet köpare var likväl ganska stort, ty för den saken sörjde författaren, i det han gjorde en »subskriptionsrund» i landet på 300 mil och icke for förbi någon herr- eller prestgård, utan hemsökte alla och på hvarje ställe skaffade sig åtminstone en, stundom flera afnämare af boken. Han for icke sin väg förr än man köpt eller subskriberat på ett eller annat exemplar, och det kunde hända, att han äfven derefter stan-

Fig. 105. A polekar Ris.

Efter handteckning i K. Bibi.

och Lefvernes-Beskrifning», och andra upplagan 1837.nåde en vecka, stundom mycket längre, på våldgästning för sig ocli sin häst.

Hans Nicolaus Ris berättar sjelf om sin födelse: »Eleonoradagcn, eller den 11 Juli 1780 var min triumfdag öfver mörkrets välde; -jag krossade dess dittills höjda spira; ty domen var falld: bildskön var Pilten.» Dä han var fem år, föreslog någon, att han skulle låta in-skrifva sig som husar. »Hadc far tillåtit detta>, säger Ris, »så skulle kan hända ingen Corsikan bestigit Galliens tron, än mindre skulle den kommit att stå vacant, som den 20 och 25 Mars 1815 i 21 timmar var tillfället.» Vid femton ärs ålder antogs Ris till apotekarlärling eller biträde, såsom han sjelf uttrycker sig, på »Esculapii territorium». Det var i Helsingborg, och på »Esculapii territorium» larfvade han omkring, dels i Sverige, dels i Danmark, ända till dess han skaffade sig en häst och vardt »rese-apotekare» samt genomgick, åtminstone efter egen uppgift, mångfaldiga öden inom och utom fäderneslandet. Hans hästar voro just ej alltid af yppersta slag, men stundom fick han tag i något praktexemplar.

År 1824 »bortbytade jag», skrifver han, »ett skönt guldrepeter-ur mot en krullig ridhäst som tillhört Hofmarsk. Grefve Frölisch, men nu som farlig ridhäst för damer bortbytades jemte ett pitscher på fyra dukater en örslef */, eko och cn ny damascherad sabel frän Dobran. Nu var jag då ryttare. Jag gjorde mig närmare känd med södra delen af mitt fädernesland till häst från den 5 Febr 25 till 4 Juni 26 bered jag denna i alla afseenden sköna ridhäst utom det felet att kunna äta oupphörligt natt som dag sina 3 lispund hö på dygnet samt att icke på ojämn väg utan jämn — — — göra kullerbytta.»

Det lär hafva händt, att Ris i början af sina Stockholmsridtcr gjorde en och annan kullerbytta med sin häst, men sedermera red han vanligtvis ytterst forsigtigt, och den häst, på hvilken han här under 1840-talet gjorde sina lustridter framför vaktparaden förmådde icke göra några kullerbyttor, endast försöka sig på ett och annat knäfall.

Slutligen försvunno Ris och hans häst från Stockholms synkrets, men det finnes nog ännu många som minnas dem bägge.

* *

*

Mallen och gångposten. När August Blanche var barn, hade Mallén lånbibliotek pä Fredsgatan och brukade en gäng om året i Kirsteinska huset hålla en parentation öfver sin aflidne son. Detta måtte ha varit på 1820-talet. Senare uppträdde Mallén som »rumor-mästares vid Norra Brunnen,* men först 1838 den 7:de Maj var det som gubben Mallén började sin gångpost, hvilken i Stockholms annaler alltid skall intaga sin plats. Sjelfva postens uppträdande hade något pittoreskt med sig; iklädd en kask och med en väska om halsen, gick antingen gubben sjelf eller hans postiljon med en ringklocka i handen (Fig. 106) mellan 5 och 7 e. m. sin rond, och upphemtade de bref som skulle aflemnas på posten. »Första dagens profgång gaf visserligen icke stor uppmuntrans, skrifver Mallen i sitt år 1846 utgifna Kalendarium eller Post-Löjligheter, »enär under hela postrun-den, endast 2,ne brefver upphemtades, men tänkte jag: 'friskt mod lät sorgen fara, bekymren från dig slå' ochjredan andra dagen upphemtades ett större antal brefver, som ökade sig så småningom, med hvarje postdag.»

Det var icke någon liten väg den norra postrunden hade att tillrygga-lägga. Började på Stora Badstugatan gick den öfver Hötorget, Nedra Ban-gränden, Beridarbansgatan, Odensgränd, Clara Östra Kyrkogata, Bergsgränden till Norra Kyrkogatan; denna gata fram till Appelbergsgatan, Drottninggatan upp till Kungsbacken, Kammakaregatan till Badstugatan igen; vidare framåt Ox torgsgatan, öfver denna till Regeringsgatan. Vidare öfver Gustaf Adolfs Torg, Malmtorgs- och Malmskilnadsgatorna, Oxtorgsgatan, Hötorget, Holländargatan och Drottninggatan till Fredsgatan, delposten slutade klockan 7.

Emellertid började moln uppstiga pä Malléns klara himmel. Kryddbodarnc, hvilka åtagit sig hans kommissionärsskap och blifvit försedda med hans postskyltar, togo helt enkelt af honom hans uppfinning, associerade sig och upprättade skillingsposten, hvarigenom Malléns verksamhet stängdes och han en vacker dag fann sig beröf-vad sin inkomstkälla. Men då uppfann Mallén är 1842 sin lokalpost, en inrättning som många år förut praktiserats af öfverste-löjtnanten Montonie och kapten Rosenqvist af Akershult. Denna sin skapelse fick

gubben Mallén behålla ostörd ända tills K. Postverket sjelf tog hand om saken, dä Mallén afbröt och af verket erhöll en liten pension.

Om hans uppträdande vid Uggclvikskällan se haft. 2.Nu skulle gubben slå sig i ro, men detta lär endast delvis ha lyckats honom ty han hade en något orolig hustru. Derför flydde han sommartiden ut på en täckt båt, i hvilken han bodde, och som han rodde med mellan Djurgården och Norrström. Båten blef ryktbar, erhöll af okänd anledning dubbelnamnet »Gåsen och Gåsungen».

På 1860-talet träffade August Blanche Mallén i en Ladugårds-landsomnibus. Då var gubben skral och begagnade kryckor. Han afled någon tid efteråt, efter att ha pröfvat lifvet frän mänga sidor. Hans första och stoltaste uppgift hade dock varit som regementskommissarie, hvarför han äfven vid högtidliga tillfallen begagnade civilist-uniform med trekantig hatt, hvilket ådrog honom en mängd bjudningar på mindre begrafningar, der man förstod att uppskatta sådana yttre företräden.

Professorn i af tagande (Fig. 107) kallades en person som under slutet af l840:talet syntes öfver allt på Stockholms gator och vann ryktbarhet genom sitt länga här, sitt på den tiden ännu tämligen ovanliga, långa skägg, sin runda hatt och sitt i allmänhet föga hyfsade, men högst egendomliga utseende. Namnet kom deraf, att mannen var porträttritare samt gick omkring och »tog af» folk. Några fina kunder hade han icke, men de som läto honom rita af sig tycktes vara ganska belåtna, och visst är, att Adolf Pettersson, så lydde hans riktiga namn, var en ingalunda oskicklig tecknare fastän han aldrig fått tillfälle eller måhända sjelf försummat eller föraktat att skaffa sig fullt konstnärlig utbildning.

»Professorn i aftagande» såg icke snygg ut, men var icke af-sigkommen och hade aldrig sett bättre dagar. Han förde ej något oordentligt lefnadssätt och var ingalunda drinkare. Han var cynisk filosof, kan man säga, ett slags Diogenes som filosoferade öfver vcrl-dens dårskaper och icke bekymrade sig om verldcns goda. Om han icke bodde i en tunna, så hade han ej derför något egentligt hemvist. En tid tillbragte han nätterna i Karolinska institutets anatomisal. Detta gjorde honom ännu intressantare i många stockholmares ögon.

Han inlät sig gerna i samtal om religiösa, politiska och nationalekonomiska ämnen och hade en viss, om också just icke alltid så redig kännedom af ett och annat, hvarom man just ej hadc tilltrott honom. Han hade läst åtskilligt, men utan tillräcklig underbyggnad för att kunna sofra och smälta, och på det sättet hade han gjortupp för sig ett system, enligt hvilket han ville lösa tillvarons problem och samhällets kinkigaste frågor. Det systemet var mycket radikalt. I politiken var Adolf Pettersson utbildad demokrat. Det var således icke underligt, att han med nöje mottog anbudet att vara ansvarig redaktör för tidningen Demokraten, ett litet blad som gafs ut i Stockholm 1850—51. Bladets egentliga redaktör var Frans Widstrand, en ung tjensteman i riksbanken, en lika ifrig och lika uppriktig demokrat som »professorn i aftagande», men af vida större bildning, p'rans Widstrand begaf sig fä år derefter till Nordamerika för att slippa ifrån den gamla verldens utnötta samhällsförhållanden och söka sin lycka bland friare omgifningar. Man var i goda ekonomiska omständigheter och en hederlig samt mycket menniskoälskande man som här lemnade ett stort antal vänner. Möjligtvis var det för att hjelpa Adolf Pettersson som den egentlige redaktören antog honom till ansvarig utgifvare. Sådana »an-svaringar» voro då tämligen allmänna, äfven inom den bättre delen af pressen.

Tidningens tillvaro räckte från Oktober 1850 till medlet af September 1851. Det första numret gafs under namn af »Demokratien» ut den 5 Oktober 1850, men redan den 13 i samma månad ändrades titeln till »Demokraten», hvilket namn bibehölls till slutet af Mars 1851, från hvilken tid den första titeln åter antogs och qvarstod till

Fig. 107. Profcvsom i aftagande. ... , . ,

Efter litografi i k. Bibi. dess bladet upphörde.

I numret för den 17 Maj 1851 lästes en uppsats med öfverskrift: »Inkonsequenser (motsägelser, orimligheter, lögner m. m.)» samt med undertitel: »Astronomien och

Verldsbyggnaden å ena, Religionen, Bibeln och Katekesen, m. m. å andra sidan». Författaren angrep läran om Kristi himmelsfärd och sökte på grund af jordens skapnad och rörelse bevisa orimligheten i denna lära.

Uppsatsen åklagades, och tidningens ansvarige utgifvare dömdes till landsflykt. Många bland allmänheten beklagade den arme utgif-varens olycka och trodde, att han blott lånat eller sålt sig för att påtaga sig straffet, i stället för den verklige författaren; men sanna förhållandet var, att Adolf Pettersson just var den verklige författaren. Det var »professorn i aftagande» som sjelf skrifvit uppsatsen.Då landsförvisningsstrafiet skulle verkställas, fick Pettersson till-låtelse att i all maklighet till fots anträda färden, hvarför han ej heller förr än efter tre månader nådde Öresund. Längre kom han icke, utan stannade på en mudderpråm utanför Malmö. Slutligen fördrefs han dock från pråmen, och som man ej mera bekymrade sig om att pä honom tillämpa landsforvisningsdomen, begaf han sig till Lund, men häktades slutligen som lösdrifvare och fördes med fångskjuts uppåt landet, hvarvid han, enligt egen uppgift, skall hafva förlorat många intressanta, af honom författade afhandlingar i manuskript jemte andra papper, t. ex. ett betyg af med. dokt. Lindhagen öfver Petterssons kunskaper i anatomi och fysiologi, utom ett påbörjadt urverk af förbättrad konstruktion, ett kromotypiskt tryckeri, m. m.

Under senare delen af 1850-talet syntes han åter på Stockholms gator, hadc ånyo sitt högqvarter på Karolinska Institutet och sin sängkammare i obduktionssalen. Han gick ofta på bokauktioner och inropade sällsynta böcker, som han sedan sålde till sina gynnare på Karolinska Institutet. Cynismen fick dock slutligen allt mera makt med honom, och fallenhet för starka drycker infann sig äfven. År 1868 togs han in på Allmänna försörjningsinrättningen, efter platsen vanligen kallad »Grubbens gärde» . Der ritade han af de öfriga hjonen jemte andra personer och skref på lediga stunder äfven vers. Ett af hans qväden har till öfverskrift: »Mcnsklighetens idé och men-niskans bestämmelse, excentriska tankar vid uppvaknandet på morgon qvisten en sommarmorgon på Grubbens gärde.» Det börjar i bunden form skildra menniskans värde och slutar med en rå, men sannolikt trogen skildring på prosa af morgonlifvet bland arbetshjonen och år i sin helhet ett ganska egendomligt bidrag till denne stockholmske Diogenes' historia.

»Professorn i aftagande» afled på försörjningsinrättningen den 24 Maj 1877 i en ålder af 66 år.

® *

*

Gustaf Björn var Norrmalmsbo, men genom täta promenader åt de andra stadsdelarne spridde sig hans rykte så långt, att han under flera årtionden var lika känd öfver hela Stockholm. Och hvad var han känd för? För sitt yttre, för sina skelande ögon, med lurande, skygga blickar, sina tunga skor, sitt blå förkläde (Fig. 108). Mången pojke i sta’n som frågade Björn, om det skulle bli vackert väder, viste icke hvarför Björn skulle ha reda på det, fast han viste, att man skulle fråga honom så; men norrmalmspojkarne viste, att

Gaatla SlotkholiH. I 7Björn hadc en syssla i Observatorii vedbod, och derfor skulle han ha reda på väderleken.

Allmänheten vill så gerna finna en »intressant historia» hos livar och en som något afviker från det vanliga, och en sådan trodde mången, att äfven Björn skulle hafva haft. De flesta som på 1860-talct sågo honom på Stockholms gator viste icke, att han gått så der redan i fyrtio år, eller också hadc de glömt det. Några minnesgoda gamla kunde visserligen erinra sig, att Björn aldrig varit annat än ett fattighjon, men de unga eller de glömska ville icke tro annat än att han genomgått märkliga öden, och mångfaldiga voro sägnerna Ddet fallet. Af Sabbatsbergs fattighus-längder finner man dock, att Gustaf Björn, son till en gardist och född i Stockholm den 3 Juli 1803, redan 1814 togs jemte sin moder Katarina Kristina Björn, född Bergqvist, in på nämda fattighus. Der hade han också sitt egentliga hemvist under större delen af sin lefnad. Stundom ansågs han för fullständigt svagsint och flyttades 1844 till Danviks dårhus, der han dock ej stannade längre än till 1845, då lian kom till baka till Sabbatsbcrg. I fattighusets dagböcker finnes om honom antcck-nadt: »brukbar, sågar ved, går ärenden», men derjemte också »sjelfsvål-dig.» Hans sjelfsvåld gick så långt, att man en tid inackorderade honom hos en enskild person för att slippa honom på fattighuset, fastän han fortfor att räknas till fattighjonen ända till 1869, då han utskrefs från Sabbatsberg och intogs på Allmänna försörjningsinrättningen, der han den it Maj 1872 afled.

Fig. 108. Guntaf Björn. Efter fotografi.

Men antingen han bodde på Sabbatsberg eller tidtals vistades pa annat ställe, så användes han att biträda med utsysslor hos enskilda personer, såsom vid Observatorium och Bergiilund, och för öfrigt ströfvade han omkring på gatorna med eller utan särskildt uppdrag, men ständigt profeterande om väderleken samt utbjudande sina »gratulationer», dem han sålde i synnerhet i köken, der han trifdes väl, emedan han icke saknade blick for könets behag. Hvadhan hade i bleckflaskan blef kanske för mången obekant, men det lär i de flesta fall dock ej hafva varit annat än vatten, ofta Hagavatten.

När Björn gick fram på gatan med sin bleckflaska, var det som en stor man skulle tåga fram. Alla sågo på honom, de flesta nickade, och pojkarne svärmade omkring honom. Någon gång gick dock den smickrande uppmärksamheten så långt, att Björn förlorade tålamodet och med sina träskor mörbultade några individer, hvarför han en gång uppkallades i polisen, men blef frikänd.

I stockholmarnes minne lefver han som en olycklig dåre, hvilken dock icke var nog beklagansvärd för att upphöra att vara löjlig. Men de finnas också som tro, att Björn var en slipad karl hvilken var nog klok att inse det fördelaktiga i att vara tokig.

*

Kap.

IX.

Barn och ungdom.

Vaggan och dopet. — A mvisor. — Leksaker. — Lekar. — ABC-bokcn. — Tuppen. — Or bis pictus. — Regne rs begrepp. — Tilcmaque. — Robin son. — Godtköpssagor.

När en stockholmare blifvit född till verlden, kommer han genast i händerna pä »frun», hvilken badar den lille, hvarefter hon icke underlåter att kasta ett kol i badvattnet, och fortfares dermed ända tills barnet är döpt; af hvad orsak uppger man ej, ty en stadsbo har visserligen sina vanor, men kan aldrig vara skrockfull. Det är en gammal plägsed.

Sedan lägges lillan i vaggan, en inrättning som synes vara urgammal, men nu håller på att försvinna ur bruk.* Vi begagna derfor ett tillfälle att meddela afbildningar: 1:0) af en vagga i medeltidens stil (fig. 109); 2:0) en dylik som tillhört en af de mest ryktbara stockholmare — konung Karl XII (fig. 11 o), hvars bekanta vaggvisa, på en outsägligt jämmerlig melodi, än i dag gifvcr ett nytt Fis. IO,. Va£B»; medeltida» uti. slägte en lefvande försmak af den- Kr,cr ""* ' H”'- Muwim.

na verldens uselhet**. Den finnes

upptecknad med många olika texter. Stockholmarne begagna dock aldrig andra än »vyss, vyss», med variationer.

Åtta eller fjorton dagar efter födelsen hålles dopet; då den nyfödde skall vara klädd i sin dopklädning, på hvilket plagg fordom nedlades kostnad och arbete. Vid tillfället skänka faddrarne en gåfva, vanligen en silfversked. I stället erhålla faddrarne krona och

* Till och med pä Stora Barnhuset, hvilken inrättning sålt af hela sin uppsättning af vaggor och skafTat jern sängar.

** Melodien skall vara efter en mycket gammal fransysk visa.krans (fig. 111 och 112): de unga damerna kransen oeh herrarne kronan, som de sedermera byta med hvarandra under afgifvande af fadderkyssen, hvilka älskvärda plägseder nu äro försvunna.

Fig. no. Karl XII:* vagga. Efter orig. i Hint. museum.

Fig. 111 och 11a. Krona och Krans Fig. 113. Karl XII:s gungstol. Efter orig. i Hi*t. Museum, pil 1830-talet. Efter orig. i N. Museum.

En viss roll spelade konfekten med dess poesi. I början af detta århundrade, innan anständigheten ännu riktigt

kommit, kunde man läsa ganska dräpliga saker på dessa karameller. Från ett ark sockerbagarpoesi, tryckt 1818 hos Sohm i Stockholm, äro vi icke nogdjcrfva att meddela de starkare, utan gifva ett par mera oskyldiga prof från bröllops- och dop-karameller:

Det kostar nog på

För 60 års ungkarl till brudsängen gå.

Lär Apostelens ord besinna Bättre gifta sig än brinna.

År 1838 läste man deremot mildare saker på karamellerna: »liör man kalla tiden lång, När som vaggan är i gång.» Eller: »Faddrar tagen genast ut Er rätt; Det har sig sedan ej så lätt.» Eller ändå oskyldigare 1845: »Ett barn som fruktar Gud och lyder mor och far, I alla sina dar den största lycka har.»

Den första uppfostran ombesörjes af »Dadda» hvilken måste använda hela sin uppfinningsförmåga för att göra tiden kort för.den lille. Hennes förnämsta tillgångar härvid äro dessa små poetiska miniaturer, till hvilka författaren är okänd och hvilken genre ännu icke erhållit någon rubrik. Af dem som ännu icke varit upptecknade öfverlemna vi härmed följande ät det oförgängliga.

A mpjoller.

Kära far och mor Ge mig lite mjöl och salt Jag skall sticka min lilla grisegalt SÅ han skall säga Pip!

Det kommer en katt Han kryper, han går Han tar allt hvad han får Pip!

Baka, baka Liten kaka,

Mjöla, mjöla, mjöla;

Nagga, nagga, nagga, nagga!

Buss i ugnen!

Om man härmed jemför den af Simrock i Deutsches Kinderbuch meddelade

Backe, backe, backe

Das Mehl hol aus dem Sacke,

Die Eier aus dem Neste, t'nseren Kindlein das Beste.eller den ur Wegeners Samling från Norddeutschland

Backe, backc Kauk'n Mehl in Dauk'n Brott’r inne Hose,

Waerd de Kauk'n lose,

så skulle man kunna tro, att till och med barnkammaren varit nödsakad att från utlandet införa sitt poetiska behof.

Mammas lata piga Lunkar efter vatten Hos i! Hös i!

Klappa, klappa handama Små, små, små, små!

Tussa, tussa hundarna Grå, grå, grå.

Haren gick i bondens åker Och så bet han en bit

, Och så log han ett skutt

Kicketi, nickcti, nickcti,

Nick!

Tumme tott Slicke pott,

Långe man,

Gullehand

Och lilla, lilla Wi wi.*

* 4>

*

Att leksaker begagnats i alla tider är otvifvclaktigt; från den yngre jernåldern har man på Björkö i en barngraf funnit en skallra, hvilket skulle angifva, att denna leksak varit bland de första brukade. S:ta Birgitta lekte med dockor. Gå vi litet längre fram i tiden,

* Pä engelska:

Hcrt’s Breakbom,

Here’s Stealcorn,

Here’s Iland-watch,

Here's Rinnawa,

And little wee-wee Cronachic pays for i.

Tummen var heligast af fingren. Heter på latin pollex, hvaraf polliceri = lofva; i svenskan tumma på något.

Pekfingret heter i Bremen och Holstein Botterlicker (Buttcrlecker) hvaraf Slicke pott. Langfingret, Langelei (Bremen), Langluchs (Pommern), Langhals (Hessen). Ringfingret Goldfinger, Annulaire.

Lill fin gr et Piphans, Pipling.kunna vi meddela afbildningar af några dockor först från Karl IX:s (fig- 114), sedan frän Gustaf II Adolfs tid (fig. 115) jemte porträtt

Fig. 116. Barnporträtt fr&n 1613. Orig. i Nord. Museum.

fig. *14. Docka fran Karl IX:s tid. Hist. Museum.

Fig. 115. Docka från 1613.

af den senares lilla egarinna Sigrid Oxenstierna vid ätta månaders ålder. Hennes drägt torde ega sitt intresse för sig (fig. 116).Att finna ut hvad eljest barnen för 250 är sedan lekte ined har icke varit lätt i anseende till bristande källor; dock hafva vi med hjelp af tulltaxorna erfarit hvilka leksaker varit införda till Sverige. Sålunda nämnas år 1614: munkar por (-gigor), dockor, fidlar, fbrnni-

Fig. 119. Lcksakjfrän början af t Sork talet. Orig. I Nord. Ntiucum. Fig. iro. Skallra frän 1700-talet.

lade taflor. År 1653: barntrummor, barnpipor, barnskaldror, barn-knifvar, skalmejor.

Hundra år senare förekomma äfvcn gäckspel och kägelspel, hvar-förutom dockor (fig. ii7 och 118), hvilka, som synes, följt tidens mod och uppträda i nya kostymer, med pudradt hår. Att lcksa-

Fig. 117 och 118. Uockor Mn Gustaf III s tid. Orig. i Nord. Museum.kerna under ett sä förfinadt tidehvarf äfven antagit ett mera konst-ladt väsen framgår vid betraktandet af Gustaf IU:s egna, förvarade i statens Historiska Museum (fig. 121 och 122).

Sinclairs bojor är en leksak för vuxna barn, som i Sverige, otro-

Fig. 133. Snöfastning och snöbolUkrig på 1500-talet. Efter Olaus Magni.

ligt nog, berättas ha sitt namn efter en fange (Malcolm r) i Ryssland, hvilken under fängelsetiden uppfunnit och förfärdigat dem af en qvast.

1 Tyskland (Guthsmuths Spiele 1796) kallas de Ringspiel eller Nurnberger Tant. Man har uppgifvit att en boja med 20 ringar skulle fordra 64 dagar, en med 30 ringar 2,760 är o. s. v.Huru gossarne lekte i fria luften pä Gustaf Vasas tid synes af flera teckningar i Olaus Magni, der snöfästningar med snöbollskrig (fig. 123), bollkastning, bågskjutning med mera förekommer. Att man i drottning Kristinas dagar icke lekte stort annorlunda än nu för tiden framgår af en beskrifning på barnspel i Orbis Fictus från 1600-talet (fig. 124). 1 Gossarna pläga leka»,

säger den berömde för-

fattaren, »antingen med knäcker;1 eller kastandes klotet1 till käglorna;1 eller trissan med klubban * slående genom ringen;1 eller snorran “ med piskan1 omkringdrifvandes; eller med blååsröör" och båga1 skiutandes; eller på styltor10 gåendes; eller på gungan 11 sig bevä-gandes, gungandes».

Ett nöje i fria luften som, enligt hvad undersökningar gifva vid

Fig. 124. Barnlekar på 1600-taict. Ur Orbis Piclus.

handen, först med detta århundrade kommit i bruk i Sverge, men sedan blifvit dess mera allmänt är Hoppa Hage (fig. 125). Detta är ett mycket gammalt europeiskt nöje. I Frankrike fans det redan 1684 och kallas La Merelle (eller Marelle). I England kallas det Scotch Hopping; i Tyskland Hoppen eller Fuss-scheibenspiel och fans der säkert före 1796. I Schweiz tecknas hagen med ätta lika stora mellanrum. Der, likasom hos oss, kunna tre 'slags fel begås, hvilka göra att den spelande måste börja om: 1) om någon kastar stenen i orätt rum; 2) om stenen stannar på en linie; 3) om någon stiger på en linie eller ställer sig på båda benen. Hvem som uppfunnit denna lek är okändt, liksom dess betydelse. Dock har någon vid betraktandet af stockholmarnes hage kommit pä den tanken, att leken skulle kunna ega en betydelse mera djup än troligen uppfinnaren tillernat. Som bekant, är hagen delad i nio fält; den runda platsen i midten kallashelvete» och den runda platsen vid hagens öfra anda »himmelriket». Hvad ligger närmare till hands för en fantasi än att betrakta leken som en afbild af jordevandringen, kryssande fram mellan helvetets vädor och till himmelriket, ibland pä ett ben, ibland på två; och innan man kommer in i himmelen, skall man hoppa omkring den tre gänger; sedan lägger man stenen på stöfvcltån, tackar för godt sällskap och kastar den ut genom hagen tillbaka hela den långa väg som den arbetat sig fram — ett drag vittnande om stor humor och stor menniskokännedom.

En annan himlavandring, men inom hus, är Jakobs stegf, hvilken företogs i skolan, helst under lektionen. Man gömde nämligen grif-feln i ena handen och sedan skulle kamraten gissa i hvilkendera; gissade man rätt, erhöll man ett streck, hvilket bildade en pinne i stegen. Den som först kom upp, hade vunnit, den som blef efter hängdes in effigie i en för ändamålet från början ritad krok.

Om dessa båda himlafärder ega något sammanhang, återstår att upptäcka; att förneka dem en betydelse, en mening, är för-hastadt.

Att kasta smörgås är en lek som väl få Stockholmsbarn icke öfvat på Kastellhol-mens stränder den tid dessa voro mera tillgängliga än nu. Det är ett klassiskt nöje, är verldsbekant och har förnäma anor.

Grekerna kallade det Epostrakismos.

Engelsmännen nämna det duck and drake, (göra änder och and-rakar) eller också »att flotta.»

I Nordtyskland heter det Butterbemmen werftn (= kasta smörgås).

I Wiirtemberg: Die liebe Fr au er tiisen.

I Nederländerna: Slingherspel, botten opt teater, seilen etc. I Schweiz (Appenzell) heter det Vater und Mutter scklagen, kiisseu. erlösen. Den första bågen kallas-nämligen far, den andra mor, de följande äro barnen. I Österrike: Jungfern machen, Jungfernsprimg niachen, med mycket mera.

Hland lekar i fria luften hafva Hök ock dufva, Jägare och hund samt Dunk sedan forna tider varit de vanligaste och äro allför bekanta att kräfva en beskrifning; men det finnes en omständighet vid dessa, nämligen vid räknandet som gifvit upphof åt en märkvärdig diktart, hvilken ännu saknar namn och om hvars ursprung

Fig. 135- Ty»t liage frän 1700-talet.många gissningar varit i gång. Den i Stockholm vanliga tiraden lyder så:

Apala, mcsala,

M esinka, meso.

Scbedei, sebedo,

Extra lara.

Kajsn Sara!

Gick jag mig p& Badstugatan Hittade jag en pepparkaka, Kom en bonde tog den opp, Gjorde jag bonden värre skada Brände upp hans bästa lada, Ladan till brinna Jag till springa Ileck, veck.

Vällingsäck,

Gnck du din långe man,

Veck ut med dig.

Att våga några gissningar öfver denna svenska härledning ar väl icke mera vågadt än andra gissningar, der ingen visshet står till buds.

Några tro, att början åtminstone skall vara ett fragment af en latinsk bön, hvilken efter katolicismens fall af lutersk nitälskan blif-vit missbrukad, gudi och den nya läran till behag.

Fäster man sig vid ordet Zebedei och erinrar sig minnesversen öfver de mindre profeterna:

kan man derigenom komma på den tanken, att här förelåge en minnesvers öfver de tolf apostlarne, hvilken blifvit så småningom utvattnad och undergått alla tidens misshandlingar. Om ej så är, har dock slumpen genom vissa ljudlikheter gifvit stöd åt antagandet. Man jemföre endast Matthæi io:e kapitel 2:a vers ur versio vulgata.

(Duodecim autem)

Om man sedan antager, att vulgatas text blifvit förvandlad i en minnesvers i hvilken endast apostlanamnen qvarstått, så är icke öfver-gången alldeles omöjlig. Detta är i alla händelser blott en gissning.

Osen Joel Amos Obad' Jona Miclia Nahum llabakuk Zefnuia Hnggai Zacharia Malachi

Apostolorum nomina sunt hxc Primus Simon qui dicitur Petrus Et Andreas frater ejus Philippus et Bartholomeus Jacobus Zebedei et Johannes frater ejus

Apala mesala Mesinka me>o Sebedei sebedoVid Dunk och Kurra gömma plägade fordom den som istod» och räknade till tjugo göra detta på följande sätt:*

En och två Bad mig gå Tre och fyra Spela lyra Fem och sex Valla gäss Sju och åtta Bär till måtta Nie tie Slipa lie 'Elfva tolf Slå näsan i golf Tretton fjorton Plocka hjortron Femton sexton Vattna hästar Sjutton arton Sopa gatan Nitton tjuge Slå bolln i hufve.

Spänna kyrka (Spåna kyrka) är en lek som icke anses tillhöra det finare slaget och som blifvit förvisad till kasernen. Och ändå är den en högst klassisk lek. På franska heter den Hautcs-coquillcs, pä engelska Hot-Cackcls och förekom bland de engelska fruntimren redan 1344, frän hvilket år ett Bodleianskt manuskript meddelar en afbildning af leken. I tredje delen af Atland omnämnes den bland jullekar och kallas Spennia kyrkia.

För att nu öfvergå till allvarligare ämnen vilja vi tala något om de första undervisningsböckerna. A-B-C-boken, nyckeln till al] kunskap, orsaken till de första bittra tärarne, är en urgammal uppfinning. I Tyskland kallas den Fibel och var ett bland de första föremålen för boktryckarekonsten. I Sverge är abe-boken påbjuden i 1571 års skolordning, dock hafva vi icke sett något äldre exemplar än ett från 1637, hvilket är tryckt i Upsala och uppger sig vara andra upplagan. Att boken är på latin, behöfver väl knapt anmärkas, och att innehållet mestadels består af gudsord icke heller. Först kommer ett abc; derpå oratio dominica (fader vår); symbolum (trons artiklar); dcccm præet pta (tio buden); bordsbön; tacksägelser, döpel-sens och altarets sakrament, morgon- och aftonböner och slutligen

• I Svenska Fomsånger är cn bond-variant.

jungfru Mariæ lofsang; men allra sist och upptagande hela sista sidan står tuppen (fig. 126). Hvad denna egentligen skall betyda far man icke veta förr än i 1700-talets abc-böcker, der han angifves såsom ett föredöme i

vaksamhet eller såsom egande den förträffliga förmågan

'*11

Fit;. ta6. Tuppen i »637 ur* Abc-bok.

Fig. 127. Tuppen l Karl XIT:s Abc-bok.

|| 6n>if[on | 'ais.

ii

Fig. 128. Tuppen i 1760 Sr* Abc-bok.

Fig. 129. Tuppen år 1816.

att kunna stiga upp om morgnarne — alla barns fasa.

Bland lööo talets tuppar (Karl XII:s abc-bok, fig. 127) hafva vi upptäckt förmågan att undervisa i sang; först på 1700-talet får han undervisa i läsning och erhåller förmågan att värpa (fig. 128 och 129).

Långt härligare var dock den under ett århundrade såsom abc-bok och lärobok begagnade Orbis pictus af Johannes Amos Comenius. Den ledde sitt ursprung från Tyskland, der den kom i bruk i medlet af 1600-talet, infördes hos oss i ren öfversättning med de tyska träsnitten redan i slutet af samma århundrade och fortfor ända in till 1700-talets slut att vara en omtyckt läsebok.

Orbis pictus är en tjock bok på 300 sidor, afhandlande allt som finnes mellan himmel och jord; handtverk, religioner, dj'gder, laster, djur, örter, konster, näringar, historia, geografi. Den öppnas med en framställning af de olika naturens ljud till underlättande af staf-ningens inlärande, och det är denna framställning som gick igen i

Comix cornicatur, fträfait qqOI. A A A a Agnas balat, Öflrct bväfer. bé éé B b Cicada stride t, ©rfigfyoppan jjunger. ci ci Cc ~ Upöpa dicit, SBijpött ropar. du du Dd etc.

Fig. 130. Ur Ortm pictus. Frän 1600-tatct.

vår abc-bok under det bekanta »kråkan kraxar , »lammet bräcker» o. s. v., ehuru vi aldrig fingo veta meningen. Att metoden icke var dålig, synes af ofvanstående (fig. 130).

Såsom ett exempel på gamla tiders enkla begrepp om det passande anföra vi kapitlet 112, hvilket på ett kärnfullt och lättfattligt språk äfhandlar det intressanta ämnet Måttelighct (fig. 131).

»Mätteligheten (nychterheten)1 föreskrifver mätt i Maat och Dryck5 och håller i sichte Begärelsen, lika så som med ett betzl:5 och altså styrer hon alting: at icke något förmyckit sker. Slämare . . . dricka sigh druckna* stapla (snafva, stamma)5 rapa (spy, kasta up)a och kijfva (träta)’. Utaf fyllerij (dryckenskap) upkommer (förorsakas) Kättia, uthaf denna ett skörachtigt (lätferdigt) Lefweme medh Kyssande, Klappande, Famntagande och Danssande, *, *, I0.»Detta osminkade språk kunde icke stöta ett tidehvarf som fortfarande hemtade sina begrepp om vett och seder ur Erasmus Rotero-damus' år 1530 utgifna Liber aureus Dt eivi/itate viorum puerilimn, på svenska (och latin) utgifven under Gustaf II Adolf, »En gyldene Book om unga personers Sedhers Höffweligheet». I den boken (år man nämligen läsa saker som dessa:

»Med hatten eller kläderna att snyta sig, stär såra bondaktigt; med armen eller armbogan, hörer dem till som med salta fiskvaror umgås; det står och icke mycket höfveligt när det med handen sker, om du strax stryker snoren på kläderna.»

»Att helsa en annan uti hans nysande, och honom der till lycka önska, står väl och christeligt, och der som flera åldrige tillstädes

Fij{. 131. • Måttclighet •. Ur barnboken Orlit pietut frän i6oo-tnlcl.

äro, som en ärlig man eller qvinna helsa, så skall en yngling sin hatt aftaga.»

»Reprimere sonum, quem natura fert, ineptorum est, qui plus tri-buunt civilitati quam saluti».

Och än värre rörande bordseder, der författaren på fullt allvar ifrågasätter inträffandet af en olycka och hvars förekommande han icke ens tillstyrker, utan hvars fördöljande han anbefaller på följande sätt:

»Si licet secedere, solus id faciat: sin minus juxta vetustissi-mum proverbium; tussi erepitum dissimulet (= thet medh hosta öfwerhölia).»

Nog för den som förstår!

En annan mycket ryktbar ungdomsbok af yngre ålder var Regnirs Begrepp, eller fullständigare: »Första Begreppen af de nödi-

Gamla Stockholm. I 8gaste Vettenskaper, till Svenska barns tjenst utgifne.» Påverkad af tic franska encyclopedisternas sträfvan att sprida allmänbildning och särskildt uppmanad af den mångkunnige bibliotekarien Gjörwell, sammanfattade expeditionssekreteraren Gustaf Regnér denna bok, hvilken sedan begagnades i skolorna ifrån 1780 ända in på vår barndom. På omkring 200 sidor afhandlas här på ett lättfattligt sätt alla vetenskaper, ordnade under 9 kapitel: historien, geografien, svenska och norska historien, svenska och norska geografien med statskunskaper, lärdomshistorien, verldsbeskrifningen, innefattande naturhistorien, naturläran, astronomien; de moraliska vetenskaperna: naturliga theologien, natur-rätten, statsrätten, sedeläran; mytholo-gien och sist gamla geografien.

Boken var i sitt slag förträfflig och hade 1820 utgifvit sin sjunde upplaga.

* #

*

Egentliga rolighetsböcker för ungdomen torde icke hafva förekommit 1 Sverige förr än i 1700-talets början, men dä fick man en, hvilken sedan höll sig i hundra år, ja längre, ty våra föräldrar läste den ännu, om med nöje må vara osagdt. Och boken hette i 1721 års öfversättning: »Telemacks Ulysses Sons Händelser under resan at ttpsöka Dess Fader, Bcskrefnc til undervisning för Hertigen af Bourgogne utaf dess Præceptor i Frankrijke Den Widt-Berömde Krkie-Biskopcn Hertigen af Cambray Herr Francc de Salignac», oftare och kortare Fénélons Avcntures de Tclémaque. Att denna bok, hvilken innehåller dels läror rörande furstars uppfostran, dels anspelningar, numera delvis obegripliga, pä samtida politiska förhållanden, kunnat hålla sin roll som förnöjelsebok uppe, visar att den var väl och med konst författad. Att den svenska ungdomen kunde läsa tio delar om tillsammans 437 qvartsidor om något så ointressant som Ulysses son, visar att tidehvarfvet icke hade några djupare behof eller också att det hade så tråkigt, att det ville höra äfventvr, huru gamla som helst. Att de hade tålamod med de långa, klassiskt formade satserna, förvånar tvifvelsutan värt snabbgående tidehvarf. Man höre till exempel den berömda början till första delen:

s Ulysses afresa förorsakade Calypso så stor bedröfvelse, at hon hwarken kunde eller ville taga sig någon tröst; och uti sådant dess ängsliga tilstånd hölt hon sig så mycket mer vara olyckeiig, som hon wiste, at den förmån hon egde til at räknas ibland de odödelige, tilstadde henne ingen förhoppning, at som en Menniska vid lifwets slut, kunna få slippa sin sorg. Hon lät intet mer höra någon ljufligsång, hwar pa elljest altid hennes Grotta gaf ett behagligt genljud. Nympherne som tiänte henne, fördristade sig icke at tiltala henne. Hon geck ofta helt ensammen af och ann på de blomsterrijka Parker, hvilka en oaflåtelig wåhr på hennes O, hela åhret igenom förnyade, o. s. V.»

Böljan af detta stormiga århundrade hadc ett annat ideal. Revolutionsperioden i Frankrike hade visat ett fenomen sådant som Bernhardin de S:t Pierre’s Paul och Virgtnie; man hade vandt sig bort med afsky från anblicken af en ruttnande öfvercivilisation och man kände behof af att dyrka de egenskaper man saknade, natur och oskuld.

Mera direkt på ungdomen verkar Arnould Berquin, hvilken också vänder sig till densamma. Redan 1782, 83 hade han ut-gifvit sin Barnvän, men denna kommer icke i svensk drägt förr än 1808; dock hade den härstädes blifvit läst på Transka under hela slutet af 1700-talet och fortfor att läsas ända in på våra dagar. Det är en oskuld som förefaller oss tvungen, och en välmening som kan vara tvifvelaktig i sina verkningar. Låt oss blott höra

några rader ur den halft dialogiserade berättelsen Den lille Brodern:

Fanchette hadc en dag stigit tidigt opp för att gä ut att plocka blomster och bära dem till sin moder pä sängen. Just som hon ämade gä, kom hennes fader smäleende in i kammaren, tog henne i famn och sade: god dag min kärn Fanchette: följ mig, sä -.kall jag visa dig nägot, som säkert sknil roa dig.

— Hvad dä, pappa? frägade hon honom ifrigt.

— Gud har i natt skänkt dig en liten broder, svarade han.

— En liten bror? Ack, hvar är han? Ar pappa så god och för mig till honom.

Fadern öppnade dörren till rummet, der hennes moder låg. Utmed sängen satt en

främmande qvinna, som Fanchette icke förr sett i huset, och som insvepte det nyfödda barnet i en linda.

Nu gjorde flickan tusentals frågor, hvilka fadern besvarade så godt han kunde, och han trodde sig liafva gjort henne reda för allt, dä Fanchette sade: Pappa t hvem är den der gamla qvinnan? Ilur hon inlindar min lille bror! Är pappa inte rädd, att hon skall skada honom? «

Herr Gensal. Ah nej, bekymra dig inte. Det är en beskedlig hustru, som jag låtit hemta för att sköta och vårda honom.

Fanchette. Men han hör ju mamma till. Ilar hon redan sett honom?

Fru Gensal (som drar sänggardinen lite på sidan). Ja Fanchette, jag har sett honom. Än du, är du nöjd med att se honom?

Fanchette. Ja, mycket nöjd, mamma. Det är en liten alltför täck kamrat, som mamma gifvit mig. Hvad han ser lustig ut! Han är röd, som om han nyss sprungit. Tillåter pappa, att han får leka ined mig?

Herr Gensal. Det är omöjligt; han kan inte stå på föltcrna. Ser du, huru svaga de äro?

Fråga följer på svar, men Fanchette (är egentligen icke veta annat än hvad hon och hvarje barn vet förut. Men resultatet? Jo, Herr Gensal som har sista ordet gör sammanfattningen så: >Gifaktpä, hur vi hädanefter sköta din bror, och säg till dig sjelf: äfven jag har förorsakat mina föräldrar så mycken möda.»

Att Fanchette af denna fina anspelning skulle känna sig uppmanad till tacksamhet, faller sig högst naturligt för författaren. Samma tema, ehuru utfördt pä 210 sidor i tröttande enformighet, återfinnes i Carl Grandison eller Ungdomens mönster, en högst ryktbar bok, hvilken ensam skulle vara tillräcklig att skrämma ungdomen från dygden, särskildt i den dygd som består i att ersätta föräldrar det be-

Fig. 13a. Ur Campcs »Robinson». Stockholm 1785.

svär de haft med ens uppfostran. Den svenske öfversättaren D. Krut-mejer lefde dock i en annan tro: han slutar nämligen sitt svenska förord sår >man skåde honom (Carl Grandison) i dessa och andra belägenheter» — (stigande af hästen för att hjelpa en anträffad döende officer, eller sittande vid sin faders sjuksäng — huru enkelt!)— »och jag gör mig försäkrad, att livar yngling skall känna sig lifvas af den ädla föresatsen: jag skall alltid beflita mig att likna unge Carl Grandison.»

* *Midt i barndomsvandringen genom en öken af sandtorra föreskrifter, öfver lårdomens hvassa tistlar, på uppfostrans hårda kiselstenar, vidgar sig synkretsen för ett ögonblick, och det röda, förgråtna, förlästa ögat hvilar på en grönskande oas. Åttaåringen har redan blifvit så trött, så genompinad af all förkonstling, af civilisationens och böckernas fördömelse, att han som nyss lemnat naturens sköte, erfar hela tjusningen af att dit få återvända i fantasien. Midt i verlds-hafvet, på Robinson Crusoes ö faller den unga fågeln, sedan han lyft sig ur den labyrinth af sten, der han blifvit född i fångenskap; der

Fi(j. >33* Ur Hcfires Robinson. London 1719.

har han sina första möten med den evigt unga, föryngrande naturen.

Robinson Crusoe och Julafton äro många barns enda ljusa minnen som följa genom lifvet. De svenska barnen fingo tidigt njuta af Robinson, ehuru i kort sammandrag, före eller omkring 1750. Fullständig utkom icke Dcfoes Robinson före 1842, men dessemellan hade öfversättning af Campes bearbetning (fig. 132) gått in i Uppfost-ringssällskapets Weckoblad för Svenska Ungdomen 1785. Dcfoes egen bok® (fig. 133) utkom under titel .Robinson Crusoes Lefverne och *

* The ii fe and stränge sur fr is ing advent ures of Jtobinson Crusoe of York. London 1719.äfventyr.» Bearbetningarnes antal sedan är stort, men huru man än stympat och förfuskat det odödliga originalet, har idén ändock Iefvat, lyst igenom och verkat befruktande.

Att boken är spridd öfver hela verlden, att till och med araberna öfversatt den åt sig under namnet Dur-el-Bakul, Hafvets perla, är bekant. Att den öfverlefvat alla modets nycker, alla revolutioner och reaktioner, visar att den har behandlat en hela mensklighetens lifsfråga, att den uttalat allas längtan, berört allas hjertan. Derför har den ock i gamla Stockholm varit en vigtig faktor i barnaupp-fostran under mer än 150 år.

»Det gifves en bok», säger Rousseau, »som efter min åsigt innehåller den bästa afhandling om en naturenlig uppfostran; denna bok är Robinson Crusoe.»

Förträffligt har Oehlenschläger skildrat det intryck boken gjorde vid sin utkomst på samtiden och dermed har han ock rest den ett monument som står:

»T hvarje hus man läser Robinson ;

Den unga ladyn med de gyllne lockar Sitt hufvud stöder mot sin randa arm,

Me'n ögat girigt ilar genom bladen;

Den gamle köpmannen vid sin pulpet Sa ifrigt läser om den öde ön,

Att han förgäter conto; lilla miss Och hennes älskare med undran tänka På unge Fredag och på Vildame,

Och glömma till och med bort sjelfva månen:

Den lilla gossen lyssnar uppmärksamt Uppå sin pall, när gamla mormor läser;

Den stränga domaren i hemlighet Tar med sig Robinson i sjelfva domstoln,

I sakristian prestcn, der han låtsar

För klockarn, som han läste sin predikan.

I kungaborgen har man boken bunden I maroquin med guldsnitt, medan tiggarn På gatan sitter med en smutsig lunta,

Som han lånat sig; den lärde glömmer För detta arbet' sina folianter. —

Vid himlen, det är likväl skönt att verka Med snillets kraft uppå en hel nation —.«»

I de fattiga stockholms barnens lif har Robinsons underbara äfventyr dock icke haft så mycket att betyda, ty den boken har varit dem för dyr. För dem har godtköpslitteraturen, skillingstrycket som kö-pes i snusboden och är »tryckt i år» varit trollspöet som öppnat fantasiens ljusare rymder. Och det har dock icke varit dålig spis, ty det är hela det soliga Indiens och Arabiens uråldriga sago-verid som öppnat sig för dem inom dessa gråa pappersblad; der hafva också den franska sagolitteraturen, den tyska, den engelska, hela veridens sagor stämt möte. B/åskägget, Be sju Sofvarc, Mäster-Katten. Doktor Allvetaude, Sjelfdukande bordet, gullåsnan och dansande knölpåken, Tumme-Liten, Nisse i livar gata. Prinsessan i so/-vande skogen, Pelle Båtsman, 1 edhuggaren AU och Lnnkentus, äro alla gamla bekanta och fulla af underbar poesi som icke doftat af dem på den mer eller mindre långa väg de haft att tillryggalägga, innan de hunno våra nordliga bygder.

För att nu hålla oss vid den kanske mest lästa af dem alla eller Lunkentus, sä är den äldsta bibehållna upplagan vi sett tryckt i Örebro 1785. Sedan dess kan man säga, att den utkommit i ny upplaga hvartannat år.* Den

fullständiga titeln ger ett begrepp om innehållet och uppgifver äfven året för dess författande: »En ny och nöjsam Historia om Konungen uti Arabien, hvilken erhöll en Prinsessa frän America till Gemål, som aflade Tre Prinsessor med honom, hwilka blefwo borttagne af en sky och af den samme bortförde till ett fortrolladt Land uti Siberica. Skrifwen 1772. 1 hvilken som ej har Bacchus och Venus till vänner kan under tiden roa sig med honom, hwilken lärer taga bort dess nöje och önska sig vara Lunkentus följeslagare.»

Berättelsen rör sig som kändt, kanske glömdt är, om en soldat som skall ut och söka de tre bortkomna prinsessorna, hvarunder han gör bekantskap med trollkarlen Lunkentus. Att sagan skulle vara en bearbetning frän tyskan hade man varit böjd att tro, men äfven om så vore, har den vandrat långt innan den kom till Tyskland. Otvetydiga spår hafva vi funnit i den mongoliska sagosamlingen Siddhikur. der sökandet efter prinsessor, påträffandet af klippdörrar till trollpalats, pipor som kalla menniskor til! lif, stöflar som fort-skaffa en menniska hundra mil äro de vanligaste saker, och hvilka just figurera i Lunkentus. Hvad som stärker tron på det mongoliska ursprunget är den omständigheten, att de tre prinsessorna skulle hemtas i Siberica. Lunkentus skulle dä kunna vara af våra Pultava-fångar införd i Sverige från Sibirien, der de hadc flitig gemenskap med de mongoliska stammarne, sedan lefvat pä folkets läppar och. så omsider blifvit vanstäld nedskrifven.**

Mera påtaglig är likheten mellan Sjclfdukande bordet, gullåsnan och dansande knölpåken, och en af Siddhikur s samling, hvilken

* I följande städer utom Stockholm har den genomgått tryckpress: Örebro, Malmö, l.und, Wexiö, Göteborg, Gette, 1’psala, Falun, Jönköping, Nyköping, Kortis. Sundsvalt, och kanske flerestädes.

** Lunkentus berättades i Asien redan pä Tschingis Khans tid. (Abtl-Rcmusal: Mélanges Asiatiques).likhet styrker antagandet om Lunkentus. Siddhikur berättar om en man som blef landsförvist och gick ut att vandra. Han hittar först en trollbägare som framställer kött, fläsk och vin. Derpå möter han cn man som har en käpp, hvilken heter » kretslöparen» och som har den egenskapen att på befallning ramla om en antagonist. De byta bägaren mot käppen med det resultat, att »kretslöparen»

Fig. 136. Lunkcniu». Norrköping 1791» Fig. 137. Lunkentus. Oefle 1800.

återbringar bägaren till dess förre egarc hvilken naturligen behåller käppen. Med denna käpp förvärfvar han sig andra ovärderliga saker och så vidare, och så skiljas sagorna åt.

Vi måste lemna Lunkentus till ett annat tillfälle och sluta med att gifva några souvenirer (fig. 134—137) af hans vandringar genom Sverige, hvilka på samma gäng må visa, huru träsnitten vandra och få tjena som afbildningar för växlande personnager.

--------«M»---------Kap. X.

S kolor.

I mörker och köld. — Latin, sang och stryk. — Trivialskolans iilds t a tider, — Martini bulla 14IQ. — Äldsta skolhuset. — 1 Gramunkcklostret. — Annalcs Scholoe fr fot löjo. — Vid SJiilagardsgatan. — Socken- och likgftng. — Huru lärare hadc det. — Raballer. — Skadespel och skolfester. — Hvarifr&n skolgossarne kommo. — Gymnasium. — Tyska skolan. — Riddarhusskolan. — .Malmskolor. — Lancaster-skolan och folkskolor. — Enskilda skolor.

Det är en mörk vintermorgon. Kölden är skarp. Snön ligger 1 i väldiga drifvor längt upp åt husväggarne och spärrar vägen på de tränga gatorna. Blåsten har gått i förbund med snön. Det är svårt att taga sig fram öfver Stortorget, ännu svårare att komma om hörnet vid Storkyrkan. Inga lyktor, inga banade vägar, intet skydd, när man skall förbi kyrkans östra gafvel. Der streta några barn mot snö och vind.

Ilvad skola barnen göra ute sä tidigt? Klockan är ännu icke fem på morgonen. De vika om hörnet vid kyrkan och krafia sig fram till ett litet hus framför norra sidan af templet.

Så snart piltarne — det är endast gossar, inga flickor — komma in i det stora rummet, falla de på knä och göra

morgonbön.

Det är pä latin de göra sin andakt. De allra flesta förstå icke ett ord af de långa bönerna, och likväl upprepas de hvarje morgon, i mörkret och kölden. Det är icke fullt sä mörkt inne i salen, som ute pä gatan. Det är kanske icke fullt så kallt, ty gossarnes ut-dunstning är varm nog, åtminstone stark nog för att motverka välbefinnandet, att fylla rummet med de ångor som pläga framkalla sjukdomar.

Sedan man läst långa latinska böner och sjungit länga latinska sånger, var klockan sex. Då togs latinska grammatikan fram. Hon var under långa tider den enda läroboken, hvilken latinsk grammatika är svårt att nu veta, men det var sannolikt den Doctrinnlesom Alexander de villa Dei hade skrifvit på tolflumdratalct. Det kunde också ha varit den Donat som Aelius Donatus, den romerske språkläraren, hade utarbetat långt, långt förut, redan på trehundra-talet. Hvilken hon än må hafva varit, så var hon en stor pläga för piltarne. »Doctrinalen var skrifven pä latinsk vers, ytterst svårfattlig och hade fått hedersnamnet »pinobänk för själens.

Man lärde sig äfven att något skrifva och prenta, och så hade man ständigt nya psalmer att lära sig för att kunna sjunga kyrkosången, vackra stycken, sådana som den katolska kyrkan består för att locka folk till templen och der qvarhålla dem och komma dem att åter längta dit från det torra, tråkiga och omusikaliska hvar-dagslifvet.

Kunde piltarne icke sina regler i grammatikan eller symbolum eller de många bönerna, så var käppen alltid till hands. Han var i full verksamhet bittida och sent, och latinet blandades med svenska klagoljud. Äfven sången nöttes in med käppen. Det var alldeles nödvändigt, ty på sången låg ofantlig vigt. Han skulle icke blott tjena den heliga kyrkan, utan också skaffa någon liten föda åt den utsvultne skolmästaren och hjelpa den af skolpiltarne hviikas föräldrar icke hade tillräckligt med mat åt dem. Till omväxling med käppen gjorde riset sin rund på ungdomens lemmar. Latin, sång och stryk — det var programmet. Och med dessa tre började man kl. 5 på morgonen och höll i större delen af dagen.

Det var i Stockholms gamla Storskola, stadens Sc/to/a Trivialis. Der fans otvifvelaktigt mycket barbari, men bildningens frö gömdes der nog också, och blotta underhållandet af t konsten att läsa» måste räknas högt på de tiderna. Skolan tyckes hafva varit med redan i stadens barndom, ty i början af 1400-talet var hon, såsom vi här nedan finna, redan gammal. »Om Stockholms skola pä den tiden kan icke tviflas, emedan man finner dess skolastici och rektorer nämnda i gamla skrifter».® Och att der tillgick såsom öf-ver allt i medeltidens skolor, lär väl häller icke kunna dragas i tvif-vcl. De derefter följande tiderna, frän hvilka uppgifterna äro både talrikare och säkrare, visa oss ett tillstånd som icke synnerligt mycket skiljer sig från det nyss framstälda, och det är nästan först i vårt århundrade samt allramest under de senare årtiondena som Stockholms skolor undergått någon riktig väsentlig förbättring.

Det var icke alla stockholmsbarn som skickades till skolan. Långt derifrån. De förnämares undervisades vanligen af enskilde lärare i hemmet. De som skulle egna sig åt hvad nu för tiden kallas »det

A. M. Rkyufius: Episcoposcopia suiogothica. Linköping 1752.praktiska lifvet», fingo ingen undervisning alls. Dit hörde nog flertalet af stockholnisgossarne. Någon undervisning åt flickor kunde i gamla tider icke häller komma i fråga. När derfor i gamla Stockholm talades om skolor, var det alltid läroanstalter för gossar och i de flesta fall för de gossar som utan att ega tillgäng till enskild undervisning egnade sig åt kyrkans tjenst. Fattige voro dcsse skolgossar vanligtvis, men af en eller annan orsak hadc de bestämts för att studera, och studierna hade icke annat ändamål än att skaflä dem embeten, förnämligast inom kyrkan. Öfrige medborgare behöfde icke någon undervisning. Latinet var kyrkans språk, och derför utgjorde det hufvudämnet i skolan.

Trivialskolan var i århundraden Stockholms enda klassiska läroverk samt ända till Tyska skolans uppkomst, som med säkerhet kan räknas från medlet af femtonhundra-talet, den enda offentliga undervisningsanstalten. Namnet antyder att undervisning skulle meddelas i medeltidens tre läroämnen: grammatik, retorik och dialektik; men lutrit den undervisningen drefs, det varder en annan fråga.

Ehuru skolan var, såsom alla medeltidsskolor, beräknad på att bilda tjenare åt kyrkan, var hon dock, i olikhet med de flesta skolor under den tiden, upprättad af staden sjelf och stod icke pä länge under något biskopligt

herravälde. Hon styrdes af Stockholms magistrat, dock med biträde af »kyrkoherren». Någon prelatensisk inblandning i skolans angelägenheter tåldes icke. Då erkebiskop Johannes Jerichini, sorglig i åminnelse, försökte sätta till,rektor, klagade stadens styrelse och borgerskap hos påfven, hvilken gaf dem rätt. 1'å grund af gamla påfliga privilegier för skolan förbjöds erkebiskopen, påfvens »venerabilis fräter», att lägga sig i det som angick endast staden. Och för öfrigt skulle, enligt påfvens uttryckliga tillkännagifvande, hvar och en som sökte antasta dessa privilegier utsätta sig för att förtörna den allsmäktigc guden och hans salige apostlar Petrus och Paulus.*

Trivialskolan lär i äldsta tider hållits i ett hus norr om kyrkan, ett hus som för längesedan försvunnit. Huru det varit inredt vet man nu mer icke, men på grund af hvad man känner om dylika undervisningsanstalter kan med sannolikhet antagas, att hvarken lärare eller lärjungar njöto af några beqyämligheter. Sådana skolor liöllos i långt senare tider i ett enda rum, möjligtvis afplankadt mellan de olika klasserna, kanske också utan någon gränsskilnad mellan alphabctica och rhetorica, under den mörka årstiden, otillräckligt

• Mnrtini V:s bulla, daglecknad Florentia.* XVI Kal. Julii i andra Uret af Martin! pontifikat (16 Juni 1419), finnes intagen i M. v, Cclses Apparntus ad Hirtortam Suco-Gothicnm: Sectio prima. Itullnriuni. Stlilm 17S2.upplyst, under de kallaste dagar utan annan uppvärmning än den ofvan nämda.

Om lärjungen också icke alltid i knäböjande ställning, såsom Olaus Magni visar (fig. 138), mottog undervisning, fick han dock sitta på en bänk utan ryggstöd och der krympa till samman så mycket han i sitt oförstånd ville eller så mycket tröttheten tvang honom. Något att lägga boken pä fans icke. Henne måste han under alla lärotimmarne hålla i handen.

Så fortgick det, slägte efter slägte, ända långt in i vårt århundrade. Ehuru 1724 års skolordning uttryckligt föreskref, att >hvar och en klass hafver sina bänkar, hvaruppå skolpiltarne sättas i ord-

ning efter sin qvickhet och framsteg, hafvandes en pulpet framför sig, så lång som bänken är att beqvämligen skrifva uppäs, och ehuru samma menniskovänliga afsigter lifvade den uppfostrings-kommission som var upphofvet till skolordningsförslaget af år 177S, hvilket visserligen i tysthet begrofs, men hvars innehåll dock visar hvad ordningen inom skolan kräfde;* ehuru flerfaldiga påminnelser och äfven lagstadganden gjorts, sutto likväl ännu under 1840-talet Iärjungarne pä Stockholms gymnasium pä bänkar utan ryggstöd och utan någon pulpet eller ens den enklaste tillställning för att lägga boken pä.

* Förelaget, som sedermera alldeles glömdes, har åter framdragits af Hugo Hern-lunU och af honom meddelats i rektor G. F. Gilljams skolprogram vid inbjudning till årsexnminn i Stockholm vårterminen 1SS0.Några skriföfningar idkades visserligen icke pä gymnasii lärorum under den tiden, men några af tärarne dikterade långa tillägg och anmärkningar till läroboken, och dessa nödgades gymnasisten« ned-skrifva med papperet på sina knän.

När reformationen kom, hade Trivialskolan varit i verksamhet väl ett par hundra år. Emedan hon icke egentligen hade något med kyrkan gemensamt, utöfvade den kyrkliga omstöpningen icke häller något inflytande på henne, åtminstone icke, såsom på så mänga andra skolor, något ofördelaktigt. Trivialskolan vann tvärt om i timlig välmåga, enär Gustaf den förste skänkte henne åtskilliga hus och trädgårdar som förut egts af presterskapet eller tillhört de katolska gillena.

Ett kungl. bref afår 1529, »torsdagen nest föreletare» (midfasto-söndagen) innehöll, att som en predikare förutom kyrkoherden är af nöden och som skolan måste hållas vid makt både för att sköta sången i kyrkan och för att uppfostra de personer som framdeles skola uppehålla kristendomen, så förlänas Norra badstugan: Mårten I.indorms prebendehus, sunnan för Skomakarebrinken; Sancti Eriks hus i Sancti Laurentii gränd; det hus som kallas bagarehuset och skall hafva legat under Helga Grafs gille; Sancti Eriks hus i Kråke-granden; de hus som lyda till apostlaprebenden och några trädgårdar som hafva legat under Helga Lekarna gille; ett hus i Matts Mårtens sons gränd; de hus som lyda under Elfva Jungfrurs prebende, med ett guldsmeds prebendehus vid Skomakaregatan.*

Staten kom således skolan till hjelp, och de skänkta egendo-marne lemnades i borgmästare och råds hander för

att med afkast-ningen löna skollärarne, så långt detta räckte, »till dess man må ytterligare vara förtänkt om deras uppehälle». I stadens räkenskaper finner man att 1540 gifvits 32 mark i kostpengar åt herr Anders Skolmästare.®* Ar 1555 fick Trivialskolan bestämd aflöning af staten, nämligen 96 tunnor spanmål af kronans behållna kyrko-tionde i Olands härad.

Fyra år förut hadc skolan flyttats till ett af de då tomma klosterhusen på Riddarholmen, der hon efterträdde det 1531 dit förlagda hospitalet, som 1551 flyttades till Danviken. Gustaf den förste fortfor att värda sig om undervisningen, men från de sista åren af hans regering erfar man ingenting särskildt om Stockholms Trivialskola. Denna tystnad fortfar under Erik den fjortondes regeringsår, men i början af Johan den tredjes regering talas åter om skolan,

* Iinndlingnr rörande .Sveriges historia, utgifna nf K. Riksarkivet: Körsta serien. Konung Gustaf den förstes registratur, utgifvet af V. Granlund. VI. Sthlm 1875.

*• 1 Riksarkivet.hvars rektor da var Abrahaimis Andreæ Angermannus, den sedermera så bekante och slutligen så olycklige erkebiskopen.

Det var under hans tid som Sveriges första skollag utkom, i förening med kyrkolagen 1571,* och af denna finner man, huru ovilligt folket var att låta undervisa sina barn. Det hette pä den tiden, att en stor hop af dem som komma till skolorna »varda skalkar och bofvar».

Emellertid skulle skolmästaren i Stockholms klassiska läroverk nu vara cn »förhörd och examinerad» man samt i synnerhet god grammaticus». Det ålåg honom, att med de djeknar som voro vuxne och något kunde, icke tala annat än latin samt ej heller tillåta att de sins emellan talade annat språk. Så lydde lagen öfvcr hela landet.

Beträddes skolgossarnc med att tala svenska, så straffades de med »passelig scholenepst», liksom för andra förbrytelser inom läroverket. Straffen voro »proban», äfven kallad »prubban», (fängelse), skolestock, ris och färla (ferula).

Skolmästaren skulle vara »med redelig underhållning försörjd , ty det är visst, heter det i 1571 års skolordning, att ingen kan bättre vara värd ett godt underhåll än en trogen och flitig skolmästare. Här i Stockholm ålåg det borgmästare och råd att sörja för, det skolmästaren hade fri bostad. Hans underhåll tyckes dock hafva varit ganska knapt.

Djeknarne tillätos »löpa socknar», d. v. s. att gä omkring på landet och tigga, »efter det de som fattige äre icke annan råd hafva att hålla sig vid skolan». Och att Stockholms skolgossar äfven idkade sådan sockenlöpning skola vi här nedan framvisa. Men det var också »skalkar och rihaläer» som gingo omkring under föregif-vande, att de voro djeknar och begärde almosor, och dem skulle hvarken presterne eller fogdarne lida, utan låta dem bekomma deras tillbörliga straff.

Fattig var Stockholms Trivialskola, fattige voro hennes lärare, och med almosor uppehöll sig en stor del af lärjungarne. Men !ä-rarne voro prester och om de tjenade i sju år för Lea och sju år för Rachel, så fingo de dock till slut den senare i form af något godt pastorat eller ännu fördelaktigare kyrkoembete — förutsatt naturligtvis att de icke svulto ihjäl, innan de hunno så långt. Utom Abrahamus Angermannus, nådde äfven Nicolaus Olai (rektor 1576)

• Handlingar rörande Sveriges historia, utgifna af K. Riksarkivet; andra serien. II. Sthlm 1S72.och Peter Kenicius (1591) till erkebiskopsstolen, och Olaus Elimæus (rektor 1609), dog som biskop i Wiborg.

I allmänhet deltogo rektorerne i sin tids teologiska strider, och om kyrkans högste icke derför tuktade skolmannen, så var det konungamakten som i kyrkans eller åtminstone i ett visst kyrkpartis intresse ingrep med sina maktspråk och ofta sina våldshandlingar. Rektorerne i Stockholms Trivialskola kommo i erfarenhet deraf. Abrahamus Angermannus skildes frän sitt embete, emedan han var motståndare till liturgien. En annan ängermanländing, Ericus Olai, som vardt rektor 1577, kastades i fängelse 1590, och samma öde vederfors hans närmaste efterträdare, Ericus Skinner, bägge lör att de predikat mot liturgien. Olai vardt dock sedan kyrkoherde i

församlingen, men åter afsatt, den gången af hertig Karl, och slutligen kyrkoherde i Enköping.' Ericus Skinner vardt teologie professor i Upsala.

Under det skolmästarne sysselsatte sig med teologiskt gräl, tyckes skolan hafva fortgått på det gamla sättet. 1 lon fick en med-täflarc i det då, likaledes i de forna klosterhusen på Riddarholmen upprättade Gymnasium regium eller Collegiitm Stockholmerne, som lemnades i de under Johans tid hitkomne jesuiternes händer och hvilket tyckes hafva varit ämnadt till en fullkomligt lärd skola, der undervisning äfven i grekiskan lemnades,* något som då ännu icke var vanligt i skolorna. Gymnasium regium hade dock icke läng lifstid, och redan omkring 1590 var Trivialskolan befriad från den medtäflaren, men dä hade Tyska skolan hunnit få en ordnad verksamhet och började täfla med stadens skola. Mera derom längre fram.

Skoltiden var ungefär den samma som i det gamla skolhuset, började kl. 5 på morgonen och fortsattes till kl. 8. Mellan kl. 8 och 9 hade gossarne frukostlof. Kl. 9 började undervisningen äter och fortgick till kl. 11, då middagslof lemnades. Kl. 12—1 öfvades lärjungarne i sång samt musica choralis et figurativa. Vid sist jiamde timme återtogs lexläsningen, men kl. 2—3 fingo gossarne sitta för sig sjelfva och läsa öfver. De voro dock icke utan kontroll, ty »dörrvaktaren» (ostiarius) eller custos skulle skrifva upp dem som Ii.^L eller sprungo ut, kommo sent eller voro frånvarande. Kl. 3—5 Iä®i äter för läraren och sjöngs aftonpsalmen, naturligtvis med latinska ord. På slaget fem voro lärjungarne fria frän skolan för den dagen, men de hadc hemlexor till dagen derpä. Arbetet i skolan

* Bernhard Lundstcdt: Bidrag till kännedomen om grekiska sprSkels studium vid de svenska läroverken. Sthlm 1875.räckte således nio timmar hvarje dag, och detta fritog icke från hemarbete. Allt skulle läsas utantill, till och med lexoma i Terentii komedier och Virgilii ekloger. Äfven om söndagarne togs lärjun-garnes tid i anspråk, ej blott i kyrkan för sången, utan äfven, åtminstone till någon del, i skolan.

De årliga terminerna voro fyra och togo sin början den 19 Januari, den 1 Maj, den 10 Augusti och den 1 Oktober. Loftiderna voro mycket korta. Dä och då firades skolhögtider, vanligtvis med långa latinska tal, men också med lekar och gästabud. Huru vida dock lärjungarnc fm"0 deltaga i de sist nämda är icke så säkert.

Om Stockholms Trivialskola fick nytt lif med reformationen, utdelade lärdomsbetyg och ville, att hennes sigill (fig. 139) skulle anses som giltig kunskapsprägel, tyckes hon dock åter hafva råkat i förfall i första fjerdedelen af sextonhundratalct. Man var åtminstone icke nöjd med undervisningen der, och det behöfdes den allmänna väckelse som Gustaf Adolf gaf läroverken för att rycka äfven Stockholmsskolan ur hennes dvala.

I kungabrefvet af den 11 Mars 1620* frän tsoo-taict. klagas ofver den okunnighet som radde bland

statens och städernes tjenstemän, hvilka voro så olärda, »att icke en part kunde skrifva sitt namn». Vore det någon som hade lust till studier, så hindrades han dels af fattigdom, dels af sockncgäng, hvarmed en dyrbar tid forspildes, och ungdomen vande sig vid dryckenskap, »svärmeri», tiggeri, dagdrifveri och andra odygder». Funnes någon som icke behöfde gå och tigga medel till studiernas fortsättande, så vore dock »institutionen i akademien så oriktig och elak, att ingen der kunde komma till någon erudition . Ferierna voro också för länga. Religionsundervisningen kunde »någorlunda passera», emedan alla lararne egnade sig åt predikoembe-tet, »men som præceptorerne sjelfve intet förstå eller akta livad till regementet eller ett borgerligt lefverne hör, alltså kunna de det icl^ heller någon annan lära».

Detta gälde visserligen hela riket, men Stockholms Trivialskola som företrädesvis borde utbilda tjenstemän för staten och sKn, icke mindre än tjenare åt kyrkan, kunde taga åt sig en drylPdel» af det kungliga missnöjet.

Den väckelse som gafs af Gustaf Adolf hann dock icke unddr

• /'. . Thystlius: Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia.

Örebro 1S39.lians tid framkalla något fullt vaket lif. Trivialskolan tyckes liafva gått sin vanliga gång under de nårmaste åren efter den bättring som afsågs med »k. maj:ts resolution och mening, korteligen och summevis författad, hvar efter H. K. M. aktar skolorna och akademien att förordna» och som är dagtccknad den 13 April

1620.

I denna resolution nämnas tre slags skolor: gymnasier, halfgym-nasier eller trivialskolor samt små trivialskolor. Det tredje slaget är otvifvelaktigt det första fröet till realskolor, men detta frö spirade icke -på mycket lång tid derefter upp i Stockholm. Gustaf Adolf sjelf visste icke hvar till sådan skola »omkostnad ex publico skall göras*, utan skulle staden sjelf bekosta henne, hvilket för öfrigt också fortfarande var, åtminstone till en dryg del, förhållandet med Stockholms sjelfva Trivialskola.

De »små trivialskolorna» kallades äfven barnskolor och i k. stadgan, 1619, om städernas förvaltning räkneskolor. I Stockholm uppstod ingen enda sädan skola. Man skulle kunna misstänka, att Tyska skolan varit en läroanstalt af det slaget, men, som vi snart skola få se, så rättade äfven den skolan sig efter tidehvarfvets smak och var klassisk.

Från och med 1630 finnas tillförlitligare uppgifter än förut om Stockholms Trivialskola. De kunna framletas ur Norra Latinläroverkets, frän Gymnasium ärfda arkiv. Gymnasium, sjelft en fortsättning af Trivialskolan, hade 1821 mottagit de gamla handlingarna, af hvilka de förnämsta äro Annalcs Schala af anno 1630; Liber Scholte Stockho/meusis anno 1647; Stockholms Stads Trivialscholas Inscriptions-Bok 1731 —1820; Stockholms Stads Trivialscholas Journal 1731 —1821; Förteckning på Ungdomen och dess framsteg i studier uti Trivialscholan 1788—1821, åtskilliga matriklar, m. fl., alla i handskrift, dels på latin, dels på svenska.

Det är ur dessa handlingar som vi, jemte anlitande af livad vi kunnat för ändamålet finna i Riksarkivet och i Stockholms stads konsistorium, hemtat det återstående af hvad vi ansett oss böra i korthet meddela om Stockholms äldsta läroverk.

Utom af den allmänna vanmakt, i hvilken de svenska skolorna tyckas liafva funnit sig under första tredjedelen af sextonhundratalet, led Stockholms Trivialskola också af de olyckor som pesten 1629 orsakade. Rektor Nicolaus Niurenius dog i farsoten, och skolan var utan rektor ända till slutet af Oktober [630. Läsningen försummades, och lärjungarne sysselsatte sig med att bära bort lik. Många dogo, blott få infunno sig i skolan.

I Oktober 1630 tillträddes rektoratet af Jacobus Bose Rud-

•9

Gamla Stockholm.bcckius, hvilken förut varit rektor i Örebro och inlagt stora förtjen-ster om den skolan samt sedan lärare vid det Collegium illustre som ridderskapet och adeln inrättat i Stockholm, men som fick endast få års tillvaro.

Under år 1631 inskrefvos 146 nya lärjungar i Trivialskolan, och vid slutet af samma år var gossarnes antal 200. I allmänhet inskrefvos under de närmast följande åren IOO till 150 årligen.

Ar 1631 läste rektor teologi, Cicero och Ovidius samt geografi, hvilket sist nämda ämne väl var något ovanligt på den tiden. Det var först öfver hundra år senare som en skolman* anmärkte, att de studier som inpräglas i trivialskolorna icke mycket afvika från de tre, af hvilka de hafva sitt namn, med undantag af att historia och geografi på den senare tiden tillkommit.

Grekiska tyckes hafva ingått i undervisningen redan på 1630-talet, ty Annales Scholæ meddela, att konrektor under året 1631 gick igenom Pauli hela bref till Philippus och hälften af det ena brefvet till Thessalonikerne. Någon profan grekisk författare lästes hvarken då eller långt senare. Jemte öfversättning af Nya Testamentet på grekiska, som alltid gjordes till latinet, öfvades grekisk grammatik. Konrektor undervisade för öfrigt i teologi och logik. Kollegerne läste latinsk grammatik (-.Donaten»), Ciceros bref, Aesopi fabler jemte katechescn och Salomos ordspråk samt undervisade också i aritmetik.

Den offentliga examen, som under många föregående år instälts, hölls 1631 nyss före midsommar i närvaro af stadens kyrkoherdar samt andre lärde och aktade män. Skolan tyckes således då hafva varit på god väg till en fullt ordnad verksamhet.

Många af lärjungarne måste dbck då och då afbryta läsningen för att gå sockucgång ej blott för sig, utan äfven för lärarne. Ehuru Gustaf Adolf önskat afskaffa detta kringdrifvande tiggeri, hade dock presterskapet, derom tillfrågadt, anmärkt, att det nog vore nyttigt, att man tilläte ungdomen på vissa tider en liten rekreation pä ätta dagar, tilläggande, att i medeltal kunde de som hafva sina socknar på fyra eller fem mil nära staden på den tiden väl uträtta sin sockengång och begifva sig till baka igen till sina studier.

De områden i hvilka Trivialskolans lärjungar hade rätt att gå sockengång voro inom Stockholm, utom sjelfva staden (inom broar-nc), Norrmalm, Södermalm och »Clösteret» (Riddarholmen med livad som hörde till den församlingen). Utanför Stockholm gingo triviali-sterne i VVärmbdöen, Waaltuna och Täby, Spånga och Eedh, Åker

• Daniel Z. Torpatlius: De scholis trivialibus. Linköping 1748.och Ry, Skiäfftuna och Wijdsbo, Frösunda och Markhicm, Skånela och Fresta, Sånga och Ska, Akeröen och Lofoen, Tärnhcm ocli Mil-lesöen, Allzröen och Munsöen, Ånger och VVaada, Solna och Bräma samt Osby och Gaarn. Annu flera socknar hade varit anslagna (or Trivialskolans allmoseinsamlingar, såsom Botkyrka, Grödinge, Sorunda m. fl., men dessa togos genom biskop Laurentius Paulinus' åtgöranden år 1626 från Stockholms och lades till Strengnas' läroverk.

Hvarje lärare i skolan hade vissa socknar sig tilldelade, och inom dessa gingo skolgossar omkring och togo upp bidrag. Längre fram i århundradet, 1670, förekommer i Annalcs Sckolce, att kollegan i andra klassen Vernicius Johannis klagade hos borgmästaren öfver att rektor, itvyrdige och väl lärde Mag. Petrus Livo-niusj gjort honom orätt med socknarnes delning, i det han tagit ifrån honom Spånga, Jerfälla m. fl. och gifvit dem åt en annan lärare, under det Vernicius fått Markhiem, Orckestadt, m. fl., med hvilka han icke kunde vara nöjd, och begärde han derfor, att magistraten ville laga, att han finge sina gamla socknar till baka.

Af detta mål synes, att terminationspengame, de medel i klingande mynt (varor in natura hade förut lemnats, såsom bröd, kött, ljus, o. s. v.), hvilka upptogos under sockengången, icke omedelbart lemnades åt den lärare som hade dessa socknar sig tilldelade, utan buros af de sockengående djeknarne till rektor, hvilken delade ut dem. Vernicius klagade nämligen också deröfver, att rektor gifvit honom för litet af det som samlats i Marckhiem och öfriga socknar, blott 14 daler kopparmynt, och menade, att han skulle hafva 2 daler till.

På dessa klagomål svarade rektor, att Vernicius ingen orätt lidit, utan att rektor följt den vanliga ordningen, enligt hvilken Spånga, Jerfälla o. s. v. hörde till första klassen, der den klagande förut tjenstgjort; men som han nu mera läste i andra klassen, så skulle han hemta sina terminationspengar i Marckhiem och med denna förenade öfriga socknar. Vidare nekade rektor att hafva betalt för litet. Emedan Vernicius icke vårdat sig om att i tid taga upp terminationsafgifterna (han hade i förargelse öfver att få Marckhiem o. s. v. sig anvisade icke velat skicka dit någon insamlare), så hade den djekne som skulle terminera kommit i otid och ej kunnat fä i hop mer än 20 daler samt ej velat gifva ifrån sig mer än 14 daler, utan behållit de öfriga för sitt omak.

Hela målet är synnerligt kännetecknande för sextonhundratalets skolforhållanden i hufvudstaden. Rektor inskränkte sig icke att inför magistraten stå som svarande part, utan uppträdde sjelf som klagande och förevitade Vernicius hans »oflijt och olydnad>, anförande,att han plägade komma mycket sent i skolan, men gå tidigt derifrån och litet uträtta den stunden han var der samt att han brukade en »elak och otidig mund, då han varder till flijtigheet förmanat . Magistratens utslag vardt, att rektor ingen orätt gjort Vernicius, och skulle socknarne enligt gammal ordning så delas som rektor gjort. Vernicius skulle också låta sig nöja med de 14 dalerne, emedan han ej i tid vårdat sig om att låta taga upp afgifterna. Slutligen förmanades Vernicius till flit i tjensten och lydnad mot sin forman, rector scholæ, med sådan åtvarning, att om skolan derefter skulle genom hans försummelse lida något mehn, skulle han »gå qvitt denna sin tjenst».

Utslaget i målet ar undertecknadt icke blott af den bekante Olaus Thegner, som då var »justitiæ consul», såsom han sjelfskref, d. v. s. justitieborgmästare, utan ock af Nicolaus Rudbeckius, då pastor primarius och pastor civitatis, d. v. s. kyrkoherde vid Stor-kyrkoförsamlingen, samt ordförande i konsistorium.

Ett par år derefter finnes i Annates Scholæ intagen en annan handling, undertecknad af Olaus Swebilius, dä

varande pastor primarius, och Olaus Thegner, hvari dessa förklara, att de den 30 Mars 1672 infunnit sig i skolan för att examinera och om möjligt bilägga den stridighet och tvist som uppstått mellan samma kollega i andra klassen Vernicius Johannis och apologisten Ericus Hcnrici, i det den förre i hela skolans närvaro kallat Henrici tjuf och skälm och haft flere ärcröriga beskyllningar mot honom. Saken hadc förevarit inför konsistorium, utan att kunna förlikas, och detta lyckades ej heller i skolan, ty Vernicius sprang sin väg, och »då kunde vi ingenting uträtta», förklara Thegner och Swebilius. Målet hänsköts till vcrldslig domstol, men den 24 derpå följande Juli afsattes Venicius »ob summam morositatem extremamque in informando negligentiam».

Vid hvilken tid »terminerandet» eller »sockengången» från Stockholms Trivialskola upphörde finner man icke klart af de gamla handlingarna. Att den var i full verksamhet långt efter 1649 års skollag synes af historien om Vernicius, och det tyckes som skulle den gamla plägsedcn hafva fortfarit långt in uti, kanske under hela sjuttonhundratalet.

Om mycken tid gick för läsningen förlorad genom sockengången, drabbade detta dock icke alla lärjungarne i Trivialskolan. Ett vida större antal, man kan tryggt säga de allra flesta, måste, såsom vi redan nämt, för sitt eget Iifsuppehällc gå omkring och tigga inne i staden, och detta var ännu mera hindersamt för läsningen. Myndigheterna reglerade detta tiggeri, och i de ordningsstadgar som finnas i Annales Scholæ läses:iil luiiiii granner cflrr borgare förorbutera» aøcuaft en fattig biefne, font tijer fiungcr oc inge anbre: ^milten, tljc font t gränben bo, om tfjem få ft)tte§, pø en tbi|b fibf) om roiefan citer fjrrarja 14 bagar, gifroa allenail en mältib maat.

Det var icke blott med sång, utan äfven med läsande som skole-piltarne skulle visa sin erkänsla för almosorna. För det ändamålet utdelades tryckta sedlar, i hvtlka innehafvarens namn skriftligen ifyldes och som skulle uppvisas, när skolgossen infann sig i något af de hus som tilldelats honom för almosans mottagande. Ett par sådana sedlar finnes i Riksarkivets samlingar och vi anföra här innehållet som är fullkomligt lika både under 16- och 1700-talen:

Såfom ©uh i fitt f)dga Crb binber ort) befader alt odet Sam ffoln uppföbaé i lurt)t ort) §crran» förmaning, ort) ,0:5 ftötigl. i'lai):lt urtr Stdcr* nåbigfte fionuug af fjögftbcprifelig görfovg ort) Oiijt om Ungbomcuå Uppfojhan ort) ttitbcriotjfimbe uti ett faun ©fjrijlenbom ort) ©ubjfrurt)tan/ bemte Sörorb» ning ademåbigfl giotbl bet fattige £rf)olc=Sarn Ijafua att niuta Wlmofa uti itägra bem tilbcette §uu§/ Ijmavcfi be pä luiifc lijber förmebelft läfonbe eder ftunganbe fig infinna ma : 3lttjä i födic bet af tuatba benne eder befjc fattige studerande tfjilt af

Sdjola

tidorbnabe å attbra fijban specificerade .ymuätjåtb/ at bär fammafläbert jör= mcbclft tnfanbe eder fiunganbe emedan ftlärfan 11. ort) 12. för dJlibbagen/ famt medan 5. ort) 7. om 3lftonen fig inftäda ort) bär 3ttmofa unbfä/ tncb förmo-ban att t)iuar ort) en f)ar af bett 3llbva()ögfta aflftönS Ctjcfa ort) SBälfigncljc att förtuäuta.

Datum Stockholm af

Sdjola ben Anno 16

Sången skulle tjena till många ändamål. Discant siunges ordinarie om högtijder», heter det i ofvan nämda ordningsstadgar. 1 Ther emellan them som begiära discant, gifwe för än Scholens instrumenta musica uttagas til Scholcn hwad honom synes sedan efter seedwanen».

Skolan bjöd pä ej blott vokal-, utan äfven instrumentalmusik. Enligt ett gammalt inventarium egde Trivialskolan är 1630 två basuner, en dulcian*, en cornet eller »sinka» af hvitt ben, med »sölff i ändan», en cornet af trä, med svart läder öfverdraget, en discauts-fedia och en tenor-fedla. Under A. Leufstadii rektorat, på 1600-talet, köptes till skolan också en tuba eller trombona.

Det var allra mest vid begrafningar som Trivialskolans musikaliska förmåga anlitades. Skolan skulle också genom sin närvaro öka liktågens högtidlighet, och denna plägsed var kanske den mest tids.

ttläsinstrument af trä, snarlikt fagotten.ödande och studiehindrande af allt. Antalet af skolgossar i tåget berodde af den aflidnes högre eller lägre ställning i samhället. Dä någon af prcsterskapet, någon borgmästare eller annan

magistratsperson eller ännu förnämare skulle bcgrafvas, gick hela skolan med, och då skulle rektor och konrektor, de fyra kollegerne* samt två notarier** deltaga i tåget. Mindre betydande lik måste åtnöjas med half skola. För hel skola räknades 32 par gossar »till dess skolan mera förökas», heter det i »lijkordningen», ty då skulle flera par läggas till. Half skola var 16 par. Men äfven vid det senare tillfället skulle rektor och konrektor samt två kolleger och en notarie ledsaga liket. Om någon ringare person begärde hel skola för att följa en afliden till grafven, vardt detta föremål för en särskild underhandling med rektor.

Skolan gjorde detta naturligtvis icke för intet. För hela skolan betaltes först och främst ordinarie en half tunna öls värde i penningar och sedan extra efter hvar och ens råd och lägenhet samt goda vilja efter bruklig plägsed. Då gafs särskildt till livar och en af rektor, konrektor och de fyra kollegerne, särskildt också till hvar och en af de två notarierne, liksom till dem som sjöngo efter likpredikan och likväl dess utom »bastuge pengar» till alla djeknarne till hopa samt något till skolan.

Önskade någon hällre i en summa betala denna extra afgift, skulle derom särskildt underhandlas med rektor eller ock i ett för allt gifva, liksom i ordinarie afgift, en half tunna öls värde i penningar.

Högre afgifter crlades, om skolan skulle infinna sig vid begraf-ningen efter någon som icke bott här i staden eller då någon af-rättad persons lik jordades, allt »efter rektors diskretion och gode mäns betänkande».

Skolans lärare och lärjungar brukade äfven någon gång biträda vid begrafningar pä landsbygden, och då skulle den ordinarie afgiften erläggas här i staden, men den extra »der liket utfördes«.

En punkt i de gamla skolhäfderne upplyser, att begrafnings-pengarne skulle delas i tre delar, af hvilka rektor skulle taga en del, de öfriga lärarnc. en och skolgossarne den återstående delen. Af sin del kunde rektor efter godtfinnande gifva något till konrektor.

Att dessa »likgängar , såsom Trivialskolans deltagande i be-

• Af denna ordningsstadga (1630) finner man, att antalet af lfirare var redan dä lika stort, som det sedan bestämdes genom 1649 &rs skollag.

♦ Notarier voro skolgossar, liksom eustedes, ostiarii, m. fl., tillsatta för att vaka 6fver kamraterna och anteckna deras felsteg.grafningar kallades, icke inskränkte sig till att under sång följa de aflidnc till grafven, utan att skolgossarne tjcnstgjort äfven såsom lik-bärare finner man af skolans ofvan nämda inventarium, der bland annat upptagas 1 en likbår, samt en bårpäll af kläde med fransar omkring» och »ett bårkläde som plägar läggas under likkistorna, groft». I marginalen finnes antecknadt, att detta bårkläde stals bort 1636.

Huru tidsödande Trivialskolans deltagande i begrafningar måste liafva varit, finner man af anteckningarna om deras antal. År 1631 gick det till 188. Året derpå steg det till 212 År 1633 var antalet 174, men under det året hade skolan icke någon inkomst på sång, emedan all sådan måste inställas i anseende till att konungen vore död och ännu icke begrafven. För att gifva skollärarne en väl behöflig ersättning skänkte borgmästaren dem 100 daler, rektor ovetande. År 1634 deltog Trivialskolan naturligtvis i Gustaf Adolfs begrafning, men dessutom i 25S andra likbegängelser. Året näst efter i 275, och år 1638 i 304. Man finner således, att det icke var mänga dagar, då icke skolgossarne skulle gå »likgång». Och så fortfor det i lång tid.

Ännu på Trivialskolans sista tid, i början af vårt århundrade, brukade lärjungarnc gå och sjunga vid begrafningar, men dä gingo rektor och kolleger icke längre med, och skolgossarne, endast ett mindre antal, mötte vid Storkyrkogårdens grind, vanligtvis den östra, och följde under sång liket till grafkoret eller in i kyrkan. Gos-sarne voro då klädde i gamla, svarta, illa tilltygadc kåpor, grofva som hästtäcken, enligt hvad en ännu lefvande deltagare i dessa likgångar för oss förtäljt. Kåporna förvarades i ett skåp i kyrkan, och vanligtvis uppstod slagsmål om de minst trasiga. De yngste och klenaste gossarne gingo derfor i svarta trasor och skrålade likpsalmer. Den vedergällning de derför uppburo utgjordes af sex skilling.

Men jemte »likgången» och »sockengången» samt bruket att under sång gå »ostiatim», först från dörr till dörr och sedan, som vi redan sett, endast till vissa för ändamålet anvisade hus, utgjorde läsningen i skolan naturligtvis

lärjungarnes sysselsättning. En bild ur Orbis Pictus (fig. 140) visar, huru en skolsal på 1600-talet var inrättad, och vi få väl antaga, att om Trivialskolans icke varit alldeles lika, den dock efter all sannolihet icke skilt sig mycket deri-från. Den likaledes pä 1600-talet skrifna förklaringen till denna teckning är af följande lydelse:

* O. A. Striäibog har i sin •Historik öfver Klara skola 1649—lS8o, (Stlilm 1S80) också omnämnt denna de! af Trivialskolans inventarium, som han funnit i någon annan än den af oss anlitade källan.Skola»1 är en verkstad, uti hvilken de unge [späde sinnenJ till dygd undervisas; och fördelas uti I.okor [klasser]. Lärefadren* sitter uti Lärostolen*, Lärjungarna* på Ifiga bänkarhan [Lärefadren] lärer, desse [Lärjungame] läras. Somt foreskrifves dem med krita på taflan*. Somlige sitta vid bordet och skrifva7, han [lärefadren] förbättrar [rättar] felen", somlige stå och uppläsa det de i uti minnet förvarat hafva*. Somlige sqvallra1* och ställa sig motvillige och försummelige: desse varda straffade [tucktade] med ferlan" och riset **.

Att Jacobus Bose Rudbeckius, den ofvan nämdc rektorn, betydligt hjelpte upp Trivialskolan, finner man af flera antydningar i skol-häfderna. Han afled docjc redan 1640, > uti den då i Stockholm gras-serande pesten», heter det i Riidlings IFlor stående Stockholm, men om den dödsorsaken hafva Annaies scholæ intet att förkunna. De

Fig. 140. SkoL.il på 1600-talet. Efter Orbit pi c tus.

säga endast, att han, den 10 Maj nyss nämda år, fromt och stilla afsomnade (pie placidcque obdormivit).

Hans efterträdare var en icke mindre märklig man, nämligen Samuel Hencdictus Hamarinus, som efter att i nio år hafva varit komminister i norra förstaden (S:t Clara) 1638 tog magistergraden och vardt konrektor i Trivialskolan samt utnämdes till rektor efter Rudbeckius. Han var den tjugondeförste af Trivialskolans rektorer, och stannade i det embetet till 1647, då han utnämdes till kyrkoherde i S:t Clara. Om hans verksamhet på sist nämda plats äro underrättelserna från många håll tämligen talrika, men Annaies sc/10-Ue hafva föga eller intet att förtälja om hans rektorat. Förär 1641 står antecknadt: ht c est hiatus, och den luckan slutade icke förr än 166g. Om Hamarinus eller, såsom han vanligen kallades, Mäster Samuel var en lärd och sedermera såsom kyrkoherde mycket verksam man, så tyckes han dock icke hafva vårdat sig om några an-teckningar i Trivialskolans annaler under den tid han der var rektor. Samma underlåtenhet läto de bägge följande rektorerne, Christiernus Alsinius och Andreas Leufstadius komma sig till last. Den sist nämde skall hafva tillträdt rektoratet 1659. »Om honom ar tystnaden stor», läses längre fram i skolhäfderna, dock tilläggcs pä samma ställe, att han säges hafva varit allvarlig, lärd och pålitlig samt i handhafvande af skoltukten sträng, hård och pedantisk.

Det var under Leufstadii rektorat som Trivialskolan äter flyttades från Riddarholmcn. Redan förut hade tvä omständigheter inträffat som vordo af stort inflytande på skolan: tillkomsten af en ny skolordning, grundligare och mer omfattande än någon föregående, samt upprättande af en skola på Norrmalm. Bägge äro af samma år, 1649. Huru vida skollagen och den nya Norrmalmskolan dock inverkat omedelbart på flyttningen finnes ingenstädes antydt, men bägge måste hafva väckt tanken på nödvändigheten af att Trivialskolan följde med sin tid.

Den lägenhet i hvilken skolan varit inhyst ända sedan 1551, i gamla klosterhusen, hade tillhört staten, men Gustaf II Adolf skänkte dessa hus till staden, med vilkor att staden skulle i dem, som konungen ämnade till kaserner, hålla soldaterne med ved och ljus samt skaffa annan lägenhet åt skolan. Kaserninrättningen kom aldrig till stånd, men staden fick likväl behålla de gamla klosterhusen och skolan stannade der ända till 1666.

Mellan 1640 och nyss nämda år fans i samma gamla klosterhus jämte skolan också det af Kristina upprättade gymnasium, men som lemnat föga spår efter sig och icke tyckes hafva haft någon, vare sig fördelaktig eller ofördelaktig inverkan på Trivialskolan. Gymnasium flyttades till Gefle 1668, två år efter detTrivialskolan lemnat Riddarholmcn, och något nytt sådant i Stockholm inrättades icke förr än 1821.

Från den fria och friska Riddarholmcn föstes skolan in i den trångaste delen af gamla »sta’n» och fick sin lägenhet i den gamla Själagår.den, vid den gata som efter honom nämdes Själagårds- (nu Skärgårds-) gatan. Der hade i äldre tider varit en katolsk fattiginrättning, hvilken, jemte andra sjuk- och fattighus, efter reformationen forlades till det då af munkarne utrymda gråbrödaklostret på Riddarholmen, men 1551 måste, såsom redan är

nämdt, lemna plats för skolan. Det var således andra gången på något öfver hundra år som Trivialskolan fick flytta in i ett fattighus.

Under mellantiden hade Själagärden användts först till kungligt prentcri (boktryckeri) samt sedan kommit i enskild ego och tillhörde på 1600-talet riksrådet Bengt Horn, hvilken anhöll att få mot dettahus af magistraten tilibyta sig stadens skolhus på Riddarholmen. Regeringen gaf sitt samtycke, och på hösten 1666 drog Trivialskolan in i det gamla huset vid Själagårdsgatan, der hon stannade ånda till 1814.

Detta hus, som således i halft annat århundrade hyste Stockholms äldsta lärdomsskola, är det som nu har adressnummer 13 vid Skärgårdsgatan och hvars andra sida, åt Baggensgatan, dcrifrån ingången dock nu är stängd, visar nummer 20.

Det tyckes icke hafva dröjt länge, förr än klagomål uppstodo öfver bygnadens olämpliga skick, och sedan fortsattes denna klagan under hela 1700-talet, dä och då dämpad af någon liten förbättring, men snart åter upplågande med samma kraft som förut. För att gifva ett litet prof på det krångel och bråk hvarmed skolan då hade att kämpa anföra vi, efter de i skolans journal för 1731 och 1732 af d. v. rektor Erik Beckman gjorda anteckningar, följande i största sammandrag:

I sjelfva skolrummet (således dä ännu blott ett rum för alla klasserna) voro fönsterkarmarne nästan ruttnade, glasen af ålder och oren-lighet helt förderfvade, borden sönderskurna, väggarne af dam och orenlighet helt svarta, och för öfrigt såg allt »rätt förstördt ut . »Hela huset är», tillägger rektor, »både innan och utan rätt eländigt».

År 1732 anhöll rektor genom herr inspectorcs om nödig reparation så väl ä skolrummet, som å våningarna. Undersökning gjordes, och reparation beviljades, men företogs icke förr än på »hög-vördige herr doktorns» ytterligare föreställning. Rektor begärde dock knapt fjerdedelen af hvad som behöfdes. I salen refs gamla spiseln, och ny uppsattes. Kakelugnarne togos ned och sattes åter upp på träfötter. Taket kläddes med väf och målades. Öfverallt hvitlim-mades i rummen. Nya och större glas sattes i fönstren. Och, tillägger rektorn, »blef så allt rätt vackert».

Collega supremus, mag. Portuan, fick också reparation på sin vindskammare, men konrektor ville icke hafva rcparcradt, t)' det vore för honom olägligt.

»Här till var allt väl», heter det vidare i rektorns anteckningar, »men härpå kom jag att tämligen förfalla i Byggnings-collegii gunst . Ät Baggensgatan hade skolan en ganska stor gård, men på andra sidan den gatan bodde en handelsman Claesson, hvilken tyckte att skolgossarne voro för nära pä näsan pä honom och derför sökte att genom ränker afhända skolan denna gärd. Detta hade dock icke lyckats så länge biskop Barehius* var Trivialskolans inspektor, men

• Pastor i Storkyrkan 1725—31, sedermera biskop i Vcstedis, f 1733.då d:r Andreas Kalsenius* vardt inspektor, tyckes det hafva gått ledigare för Claesson. Han lyckades öfvertyga myndigheterna, att gården borde vara vändplats på den trånga Baggensgatan och att den der varande brunnen vore oundgänglig för allmänt behof, i synnerhet vid eldsvådor. På politi- och brandkommissionens föreställning, befalde kungl. niajit, att den gamla gårdsmuren vid Baggensgatan skulle rifvas. Handelsman Claesson skyndade att erbjuda sitt folk såsom biträde till stadens arbetsmanskap och förde vid rifnin-gen sjelf befälet med, såsom rektor försäkrar, »ett ogement nöje». Bland stadens folk och pådrifvare utdelade han ansenliga drickspengar och till middagen samma dag hade han de fleste medlemmar af bygg-ningskollegium till gäster hos sig. Efter slutadt kalas gick han med stadsarkitekten och mätte ut, huru mycket af gården skulle till gata utläggas, allt till rektorns förskräckliga harm och raseri.

Men rektor Beckman gaf icke saken förlorad. Han anhöll pä det bevekligaste hos herrar inspcctores, att de ville värda sig om det intrång som skedde skolan och söka hos kungl. maj:t nådig ändring.

Skolan vore nu mera icke stadens, utan kronans egendom, sade rektorn, gifven i vederlag för Gråmunkeklostret, och skolbrunnen kunde icke göra det allmänna någon nytta, ty den cgde på vissa tider af året icke vatten ens för husfolket. »Högvördig herr doktorn hade betänkande vid att fullfölja saken», men gaf rektorn tillåtelse »att få göra de steg som kunde lända till skolans bästa». Dä förfogade sig rektor och konrektor upp till »Kongl. Maj:ts

Cancel-lict» och anhöllo om hjelp och handräckning. Rektorn förklarade sig i underdånig ödmjukhet respektera kungl. maj:ts nådiga vilja, men här vore fråga om skolans privilegier, om en gård och en brunn, som hon ej kunde släppa från sig, och derför fordrade han relaxation».

Denna »anbringan» togs strax till protokoll, och underståthållaren A. von Drake, som förde præsidium, försäkrade skolan om all med lag och kungl. förordningar enlig assistance. Klockan 10 förfogade underståthållaren sig upp i Byggningskollegium, från hvilket då strax kom befallning till arbetsfolket vid skolan att tills vidare innehålla med arbetet. Då > förfogade sig högvördige herr doktorn mot middagen också sjelf upp i Kongl. Slotts-Cancelliet att tala för skolans bästa». På e. m. kommo underståthållaren, skol-inspektorerne, ledamöterne i Byggningskollegium med arkitekten och herr Claesson till samman pä skolgården. Kollegium ville då icke

* Efterträdde Barchius på Vesterås' biskopsstol, f 1750.kännas vid sitt nyligen åt murmästaren lemnade »projekt», utan sade det vara endast förslagsvis. Underståthållaren förklarade, att brunnen ej borde blifva publik» och att af gården icke skulle tagas mer än 6 alnar till vändplats. Kollegium ville, att man skulle taga 11 alnar. Då trädde herrarne till samman i »rectoris logemente», men man kom ej till något slut. »Herr Claesson ville gerna hafva ett ord med i laget», skrifver rektor, »men då han intet hördes och herrar inspectores begynte fråga, om han icke vore then Achab, som friade efter thenne Naboths vingård, absenterade han sig alldeles».

Efter flera sammankomster och öfverläggningar beslöts sedermera, att af gården skulle blott 6 alnar utläggas, brunnen blifva skolans, och inga hyrebodar, såsom ock föreslagits, upprättas utan inspektorernes vilja och vetskap. Men Byggningskollegium och i synnerhet dess præses, Adelcrantz, embets- och byggnadsborgmästare, samt rådman Roland voro missnöjda och sökte ställa till åtskilligt krångel för rektorn.Ännu i vår tid finnes vid Baggensgatan den lilla, från skolgården tagna vändplatsen, men brunnen, som slutligen vardt allmän, är nu borta.

Redan 1733 tarfvades åter reparation, enligt hvad man finner af skoljournalen. En kollega klagade då öfver sina »rätt miserabla rum», i hvilka det drog genom brädväggarne. Rektorn anhöll också, att huset, som förut var allenast hvitlimmadt, måtte åt gatan, »för bättre anseendes skull anstrykas med grå färg, men fick ett temme-ligen vrängt afslag». Rektorn begärde då att fä låta göra det pä egen bekostnad, och då resolverades ändtligen, att huset åt gården skulle hvitlimmas, men åt gatan strykas med grå färg. Vid samma tillfälle anhöll rektorn om en ny port ut åt Själagardsgatan, »men härvid var än intet att göra».

För att gifva en föreställning om Stockholms förnämsta lärdoms-skolas yttre utseende för 120 år sedan, så olikt hufvudstadens Norra allmänna läroverks i våra dagar, om kanske också icke så synnerligt afvikande från det Södra läroverkets, meddela vi här en efter en fagadritning i stadens Byggnadskontor med benägen tillåtelse af-bildad framställning af Trivialskolans hufvudsida ät Skärgårdsgatan 1761 (fig. 141).

Det var året näst före det då erkebiskopen Samuel Troilius klagade hos kungl. maj:t och anhöll, att magistraten måtte åläggas, att »ofördröjligen taga sig an denna saken och likmätigt den skyldighet staden åligger förse skolan med sådant hus och sådana rum som omständigheterna fordra och uti k. maj:ts residensstad allraminst böra saknas och umbäras».I Riksarkivet.Boställslägenliet för alla lärarne tyckes ickc liafva funnits i början af Trivialskolans härbärgerande i gamla Själagården. Derpå finner man bland annat bevis uti en klagoskrift som kollegan Matthias Morin ingaf till kungl. maj:t år 1699* och i hvilken han ödmjukli gen anhöll att varda frikallad och förskonad från betalande af hushyra för de orepარerade och lediga stående rum, i hvilka han inflyttat i Trivialskolans hus, men för hvilkas beboende han affordrats hyra af stadens kassör och hotats med utpantning. Morin tillkänna-gaf, att han för sin fattigdoms skull icke mäktade någonsin betala hyra, utan ansåg sig såsom skollärare kunna fa bo fritt i skolhuset.

På denna ansökan finnes en af Karl den tolfte egenhändigt undertecknad påskrift, att konungen ville i nåder veta, om magistraten

Fig. 141. Trivialskolan» hus 1761. Efter en ritning i Stadens Ryggiiudskontor

dervid hadc något att påminna. Dertill svarade magistraten i ett pä samma ställe ännu tillgängligt, längre

anförande som upplyser om åtskilliga skolförhållanden på den tiden och hvaraf man bland annat får veta, att alla »skolbetjenter» då vore fattige och bodde långt bort på malmarne, till och med på Ladugårdslandet, »hvaraf sker att de höst och vår med stort besvär kunna komma att uppvakta sina stunder i skolan». Magistraten fann det vara nyttigt äfven för ungdomen, om »præceptorerne» kunde bo i skolan och alltid vara tillstädes för att hafva tillsyn öfver lärjungarne. På Riddarholmen hade lärarne haft fria husrum i skolan, så ock vid öfriga pædago-gier i Stockholm, liksom rektor och konrektor också hadc i nu (1699)

* I Riksarkivet.begagnade hus för Trivialskolan. Dä kunde väl också några af shörarnes (kollegerne) hvilka hafva så träget arbete och ringa underhåll fa sina rum, menade magistraten. Mo-rin måste likväl kräfvas för hyran, enär sådan skulle betalas af alla som bebo stadens hus och i den saken hade magistraten icke kunnat göra något på eget bevåg. Dock föreslogs, att hyran måtte denne fattige >lärare» ef-tergifvas, liksom flere af lians fattige likar.

Huru det förslaget mottogs af kungl. Maj:t hafva vi icke funnit om-nämdt i några gamla handlingar; men att ej blott rektor och kon-rektor, utan äfven tre kolleger hade boställsrum i Trivialskolan åtminstone i senare delen af 1700-talet intygas af en planritning från samma är sdtn den förut anförda fagadritningen och hvilken vi funnit äfven i Stadens Byggnadskontor samt erhållit tillstånd att afteckna (fig. 142).

Förklaringen af denna planritning är, uppifrån och nedåt, följande:

Bottenvåningen: it) gårdsrum; i) bagar-

stuga; c) första kollegansvedbod; J) rektorns skräprum; e) konrektorns vedbod; /) tredje kollegans rum; g) rektorns vedbodar; h) första kollegans kök; i, k, l) första kollegans rum.

Våningen en trappa upp:

a, b) rektorns rum; c) rektorns sal; J) rektorns kök; e) stora skolsalen med första, andra, tredje och femte klasserna i samma rum; f) fjerde eller rektorsklassen.

Våningen två trappor upp:

a, b, c, ti) konrektorns rum; e) rektorns bibliotek; f) rektorns visthus; g) konrektorns skräprum; //) rektorns dito; i,k./,tn) andra kollegans rum; n) konrektorns visthus.

Att andra kollegans rum voro försedda med blyinfattade fönster, grön, tysk kakelugn och endast brädtak angifves, liksom att rektorns och konrektorns lägenheter ståtade med gipstak, men huru första och tredje kollegans rum voro i det afseendet utrustade omtalas icke.

År 1774 besökte öfverståthållaren, frih. Carl Sparre Trivialskolan och fann huset oundgängligt tarfva reparation for minst 80,000 daler kopparmynt. Tjugutre är derefter lofvade öfverståthållaren, frih. Essen fullständig reparation och aflät bref derom till justitie-borgmästaren, lagmannen Ulner. Likaledes samma år den då t. f. öfverståthållarfm grefve Samuel af Ugglas. År 1798 flyttade »lä-rarne eller de pyresmän som mot en obetydlig hyra i förlitande på sin starka helsa vågat bebo de först nämdes rum 5. År 1800 gillade kungl. maj:t ritning och förslag till reparation, och öfverståthållare-embetet befalde vederbörande att skyndsamt företaga byggnaden, hvarpå kanslersmilet 1803 »insinuerade hos kungl. maj:t, anhållande om nådig befalmiftg till magistraten, att skolan måtte repareras». Och 1806 var dock ingenting ännu för det ändamålet gjordt*. Dä skref rektor J. C. Höijer i sin »ödmjukaste promemoria om Storskolhuset» att dettas tpå väl yttre som inre rysliga utseende är väl ett ovedersägligt bevis derpå, att på femtio års tid ingen reparation åtminstone som förtjenar namn deraf blifvit skolan bestådd».

Redan 1766 uppstod frågan, att magistraten skulle återlösa Lilla Myntet (på hvars tomt en del af cellfängelset nu står) och dit förlägga Trivialskolan (nu äfven kallad Katedralskolan), och i stadens Byggnads-kontor finnas planer och förslag för en sådan anordning, men frågan förföll, utan att något likväl gjordes åt det gamla skolhuset. Lärarne begärde slutligen (1809) ersättning af Handelskollegium, som hadc vården om huset sig anförtrodd, för att de i elfva år nödgats hyra rum på andra

* Handlingar rörande Scholcverken i allmänhet och Cathedral- Se halan i synnerhet. Handskrift i Norra allmänna läroverkets arkiv.ställen, och skriftväxling försiggick i längre tid mellan åtskilliga myndigheter, till dess fordringarne slutligen nedprutades betydligt, och rektor fick ett vederlag af 33 rdr 16 sk. banko för hvarje år han icke kunnat bo i skolan, konrektor af samma orsak 25 rdr, de tre kollegerna samt apologisten hvardera 10 rdr banko.

Detta var redan ett stycke in i vårt århundrade. Då huset t id Skärgårdsgatan slutligen var alldeles omöjligt både såsom bostads-och skollägenhet, flyttades, 1814, Trivialskolan till Riddarholmen, dock icke i den gamla lägenheten som skolan lemnade 1666, utan i det hus som fordom länge kallats Knut Kurchs hus. Att det utgjort del af de gamla klosterhusen tyckes vara tämligen säkert, och Elers i sitt »Stockholm» säger om samma hus:

En del af klostret på Gråmunkeholmen, som första köpebrefvet innehåller, sålde magistraten i Stockholm till (altmarskalken herr Johan Banérs nrfvingnr den 20 Aug. 1642 för 3,000 sp. rdr.

Huset bytte mänga gånger om egare, till dess det af kammarherren G. VVachschlager, 1758, såldes till Riddarholmsförsamlingen för 150,000 dal. k:mt. Redan året förut hade kungl. maj:t bifallit, att församlingens gamla kyrkoherdehus® vid Munkbron skulle få säljas och ett annat, rymligare inköpas. Detta gamla kyrkoherdehus hade ungefär hundra år förut (1663) skänkts till församlingen af riks-marsken och general-föltherren Lars Kaggs enka Afjneta Ribbing. Vi erinra derom med anledning af den minnesstenBmi ännu står i nedre förstugan till det i fråga varande huset på Riddarholmen och som så många slägten af gymnasister stannat och betraktat — eller gått tanklöst förbi.

Denna minnessten är icke, såsom vi hört många förmoda, inflyttad från Riddarholmskyrkogården, utan var förtit inmurad i väggen öfver porten till gamla presthuset vid Munkbron, men följde med pastorsbostället till Riddarholmen. År 1793 låg han, enligt livad Elers uppgifver, sönderslagen i det nya presthusets portgång. När han restes på sin närvarande plats kunna vi icke uppgifva. Med skolfrågan har denna sten visserligen ingenting att göra, men emedan han finnes i ett hus som i 66 år användes till Stockholms förnämsta undervisningsverk, så anse vi oss icke böra glömma honom.

Inskriften* ** är följande, men första ordet (Det) har, liksom det hvarmed andra raden skulle börja (Nowitii), försvunnit dä stenen skadades:

* Kyrkoherdame vid Riddarholmsförsamlingen hade i äldre tider icke särskildt boställe, utan bodde i något nf de forna klosterhusen.

*# Angifves äfven af Rttdling, liksom i C. F, Rolhliebs »Beskrifning öfver Kongl.

Riddnrholmskyrkan», men af ingendera fullt noggrant.S. R. M. Regnorumque Seciæ Senatoris Marsclii et Generalis Campiductoris Præsidis Collegii Militaris, Judicis Provincialis Ostrogothiæ Generosissimi Illustrissimique Domini

Comitis de Söhvizborg Lib. Bar. de Tockmaierfi, Domini de Fiellskefte, Kaggeholm, Nætersberg & Siöstorp &c.

EX PERVETVST A

Et sanguini antiquorum in Suecia Regum Innexa Nobilitate

% SVPERSTES CONJVX

Illustrissima Generosissimaque Domina

AGNETA R1BBING

Comes de Söhvizborg &c &c in Illustrissimi Mariti Suique et Suorum Memoriam

Hane heroa domum fundumque Virago dieavit, Egerat ad coelos unde maritus iter. (J)ussit esse tui memorabilis insula templi Cui Sveca nobilitas nomen equestre dedit, Ne tibi qui praebet coelestia pabula pastor, Illius æternæ spem rcfovetque domus Amplius incertis habitaret sedibus hospes Hæcce larem certum sed data teeta darent Ann.

M. DC. LX. III.

ECCLESIÆ In Regia Suecorum Metropoli RIDDAR HOLM IANAitr Tan 1 i

(För den högste gudens namns och äras skull liar kungl. maj:ts och Svea rikes råd, riksmarsken och general fältherren, presidenten i kungl. krigskollegium, lagmannen i Östergötland^ den högvälbome och vidtberömdc herr Lars Kogges, gTefve till Söhviz-borg,4 friherre till Tockmaierfi, herre till Fiellskeftc, Nætcrsberg och Sjölorp, o. s. v., eflerlefvande maka, den högvälborna och vidlberömda fru Agneta Ribbing, grefvinna till Sölwizborg o. s. v. pä grund af forntida uti Sveriges urgamla konungaätt medfödt adeligt sinne, till minne af sin man, sig sjelf och de sina, skänkt till Riddarholimkyrkan i Sveriges kungelige hufvudstad detta hus och denna grund, hvarifrän hennes make gått till himlen. Den högsinta frun vill, att det skall tillhöra dig, du holme med det minnesvärda templet, som Sveriges adel gifvit riddames namn, på det att den herde som dig bjuder himmelsk föda och upplifvar hoppet om det eviga hemmet ej längre må gästa växlande bostäder, utan i detta skänkta hus ega en varaktig boning. År 1663.)* ••

Frän 1758 till 1807 bodde Riddarholmsförsamlingens kyrkoherdar i detta hus. Sist nämda år upphörde Riddarholmen att vara egen församling, och dä öfverlemnades huset till bostad åt finska församlingens kyrkoherde, hvilken innehade det till 1814, då Trivialskolan,, som då också kallades Storskolan och Katedralskolan, tog det i besittning. Det var denna skolas sista härbärge.

Efter denna korta öfversigt af Trivialskolans yttre historia, vända vi oss åter till sjelfva undervisningen, sådan denna från medlet af sextonhundratalet öfvades under inflytande af 1649 års skollag.

Om pilten förut icke erhållit någon handledning i skolkunskapen, sattes han i Alpkabetica (första klassen), der han undervisades i kännedom af bokstäfvcrna, i att läsa svensk och latinsk stil, i väl-skrifning [scite et eleganter pingere et eonnecteré), i att skrifva och känna siffrorna och der han fick lära sig utantill Luthers lilla katekes och en hel mängd bibelspråk samt genomgå helgdagarnes evangelier. Dess utom började han redan i den klassen att läsa Ciceros epistlar och måste hvarje dag lära sig utantill någr? latinska ord.

Från första klassen uppflyttades lärjungen i Donatistica (andra klassen), der han lärde latinsk grammatik samt fortsatte med Cicero,, katekesen och helgdags-evangelierna, hvarjemte han skulle muntligen öfversätta från svenska till latin.

I Syntactica (tredje klassen) fortsattes med Ciceros bref, lä-

lica, hela latinska grammatikan med prosodien, skrefs och talades latin'1'* och öfvades grekisk innanläsning i Pauli bref till Titus. Dess utom lästes augsburgiska bekännelsen pä latin och »Synopsis loco-rum theologicorum».

• Inskriften är författad af professor Martinus Bruonerus.

•• Den som talade svenska strafTades efter 1649 års lag, lika väl som förut efter 1571 års, men straffet hade kanske något mildrats och bestod vanligen deri, att den felande skulle sitta på skampallen eller åsnebänken eller ock bära bilden af en åsna.

stes en bok af Livius, de lättare af Virgilii Ekloger och Buco-

1I Rhetorica eller Logica (rektors klassen) lastes återstoden af Ciceros bref samt hans tal för Archia och M. Marcellus, vidare Cornelius N'cpos, första och andra boken af Livius samt på grekiska, l'auli bref till Titus och till Epheseme, helgdags-evangelierna och Aesopi fabler; dess utom Rudimenta logiccs, Elementa rhetoriccs samt återstoden af Synopsis. Latinskrifning och latinska talöfningar idkades flitigt i hela Trivialskolan, och sången var likaledes ett af de förnämsta läroämnena.

Om historia och geografi namnes ännu ingenting. Icke ens i den s. k. C/assis peculiaris scribarnm, sedan kallad »apologistklass», skolans realafdelning, finner man någon undervisning i nyss nämda läroämnen. Der lärde man sig endast skrifva och räkna.

Ännu 1731, således efter att 1724 ars skollag påbjudit läsning af historia och geografi, klagade rektor Beckman i skoljournalen, att »in geographicis» var intet att göra af brist på kartor. Han lyckades likväl vinna herrar »inspectores scholæ» så att han kunde af skolmedlen anskaffa nödiga landkartor och började derför höstterminen nyss sagda år med undervisning i geografiens första grunder. Äfvcn matematik tyckes länge hafva varit bannlyst från undervisningen.

Bland läroböckerna intog den redan nämde Donatus förnämsta platsen, och af de många, under århundradena tillkomna nya upplagorna tyckas de som här mest begagnats hafva varit Donatus de novo revisus ,6 summa c ura cas tiga tus A-c. Upsala 1550 samt i synnerhet Donatus seu Grammatiric Latime Rudimentet pro Juvcntute Scholastica in indy to Suecice Rtgno conscripta. Stockholm 1628.* ** ••• Donaten» undanträngdes i Trivialskolan på 1670-talet af Arvidi Tideri grammatika, äfven kallad Donatus, hvars första upplaga trycktes i Upsala redan 1626. I sin ordning måste Tidcrus, sextio år efter sitt införande i stockholmsskolan, gifva vika för en nyare, nämligen Christophori Cellarii latinska grammatika, på svenska öfversatt och tryckt i Stockholm 1722. Den åttonde upplagan gafs ut i Vc-sterås 1801**. Men sedan lärjungame i Stockholms Trivialskola i några led efter hvar andra plågats med Cellarii regler, sattes i deras händer Johan Strelings9*® »Grammatica Latina, På ett lätt

• Den äldsta som finnes i kungl. biblioteket är tryckt i Upsala 1644, på Imin och svenska. Innantill på permen har någon skrifvit:

Donation discas, si purt scriberc gestis.

Jloc pner observes, si lit/gmc iommoda noscis.

** Z. Jfammar sköld: Förteckning på de i Sverige, från äldre till närvarande lider utkoinne Schole- och Undervisningsböcker. •Sthlm 1817.

••• Rektor i Vcxiö, med professors titel, f 1773.och tydligt sätt, hadc för Kcgynnare och them som mognare äro i thet Latinska språket>. Första upplagan kom ut 1765, och det tyckes icke hafva dröjt länge förr än den infördes i Stockholms Trivialskola. Från och med sjette upplagan (Vexiö 1796) förbättrades denna grammatika af den bekante Håkan Sjögren, och derefter fortfor hon att allmänt användas vid undervisningen i latinet ända till 1845, dä G. R. Råbe gaf ut sin grammatika.

Näst •Donatcn. var sannolikt den ordförteckning, ur hvilken gossarne skulle lära sig latinska glosor, den mest använda läroboken i Trivialskolan. En sådan Variarum rerum vocabula ctirn Sueca in-terfretatione (motsvarande nutidens iparlörer»), tryckt i Stockholm 1538 samt ett litet, ofullständigt exemplar från 1579 och ett fullständigt, tryckt i Rostock 1607, finnas i kungl. biblioteket.

Mycket begagnade läroböcker under lång tid voro Matthke llafenreferi Synopsis locorum theologicorum, (Strengnäs 1650 och femte upplagan 1714); Gerardi Joannis Vosii Rhetorices contractee (Strengnäs 1645) och Elementa rhetorica (Strengnäs 1674; elfte upplagan Vesterås 1770) samt J. Plenningii Rudimenta Logictc (Vesterås 1776).

Hafenrefers lärobok i teologien fick till efterträdare Sam. Joh. Alnanders Sammandrag af christna salighetsläran (Sthlm 1771), som äter i sin ordning aflöstes af Anders Bruhns Compendium Theologiæ dogmaticæ (1827) hvilket lastes på Stockholms gymnasium ännu i början af 1840-talet och hvaruti då ännu examinerades på latin. Dess efterträdare vardt A. E. Norbccks Lärobok i Theologien.

Vosii Rhetorik och Hennings Logik lästes långt efter det Stockholms Trivialskola gått till sina fäder, och Plennijig fick till efterträdare F. G. Afzelii Lärobok i logiken.

Bland grekiska läroböcker i Trivialskolan må först nämnas J. G. Gezelii* Grammatica græea (Dorpt 1647), af hvilken ännu 1813 utkom en, i Vesterås tryckt, upplaga, den sextonde i ordningen. Gezelius aflöstes af Christ. Dahls** Grammatica græea (Upsala 1809).

Ville lärjungarne eller åtminstone lärarne läsa något annat än läroböcker, så fans ett litet bibliotek i Trivialskolan.

På förteckningen deröfver, upprättad 1630, finner man bland andra Prima pars summæ fratris Anthonini de Florentia (1478) samt tre andra delar af samma bok; en upplaga af Livius af 1534; en Lucanus, 1578; en Ensebius, 1539; en Homerus. 1567 och en Plutarchus, 1574, m. fl. hvilka alla folianter ännu förvaras i Norra Latinläroverkets bibliotek.

* Professor i Dorpt, sedermera biskop i Åbo. f 1690.

•• Professor i Upsala, kyrkoherde i Näs. f 1S09.Ett musikbibliotek fans också i aldre tider, åstadkommet, såsom det tyckes, i synnerhet under Leufstadii, Livonii och Stiernmans (1676) rektorater samt under kantor Nicolai Hillers tid, och köpt folen del af de pengar som inflöto för sangen. Der kunde man få göra bekantskap med Samuel Scheidts Cantiones sacræ in 4:0 atm Basso generali in folio, liksom med Daniel Frederici Deliciæ juveniles, Petri Lappii Itali Psalmi concertati, Aegidii Henrici Motetti saeri, Henrici Sagittarii Sympkoniæ sacræ, Andreæ Hammarschmidts Kirchen- und Taffelmusik. Der funnos för öfrigt flera Libri missarum af olika tonsättare, och der hade funnits Leonardi Pamimgarii Motetter, men det verket hadc kantor Ericus tappat, dä han en natt flydde för soldater.

Trivialskolan ansåg sig fortfarande hafva rätt att vara ensam om den klassiska bildningens utlärande och såg derför mOT ovänliga blickar på den som ville arbeta för samma mål. Hon ville icke fördraga de Barnskolor som upprättades pä malmarne och i synnerhet icke Clara skola, öfver hvilken klagades mycket frän Trivialskolan, hvilken hade haft så god sockengång och äfvcn kunnat få obehindradt gä »ostiatim» på hela Norrmalm och nu måste maka åt sig för den nya skolan, till och med vid likgången, hvilket var det värsta af allt. Saken utgjorde föremål för öfverläggning i konsistorium, och man finner, att det var äfven den nya skolan som stundom var klagande. Bägge skolorna täflade om liken pä Norrmalm, och slutligen kom äfven den nyupprättade Jakobs skola och ville hafva sin andel. År 1655 förklarade konsistorium,* att den som ville vara content med barnskolan», stode det honom fritt, men ville någon vid begrafningar hafva bägge skolorna, förvägrades det icke. Alla »herrelik» brukade dock använda Trivialskolan.

Äfven i afseende pä sjelfva undervisningen klagades öfver den skada som Trivialskolan led af de nya »barnskolorna». År 1674 finnes i Annales Scltolos antecknadt, att sju lärjungar det året afgått till Upsala universitet, men att de nya i förstäderna upprättade »collegia» uppblomstrat icke utan skada för Trivialskolan (uon sine Sc/tohe Trivialis detrimento flor nere).

Andra, ännu slemmare bönhasar» i undervisningsväsendet voro de raballer (skrifves äfven rabeller, riballer o. s. v.) soqi enskildt fuskade i yrket. I ett memorial om skolstaten, icke dagtecknadt, men tydligen från 1600-talet **, hvaruti uppställas de »Morbi eller orsaker hvarför studie icke kunna härtil hafva lyckeligt lopp och tilbörlig frucht af sigh haft», talas om de rabclUr som uppfylla staden, hindra»

* Stockholms stads kon si stor i i protokoll 1655.

** I Riksarkivet.uti lukt, kläder och seder, att den gud hafver satt i något värde och gifvit medel drager i betänkande, ja, ingalunda vill sätta sina barn i den skolan», utan hellre antager oduglige, enskilde lärare.

I samma skrift klagas också öfver »barnskolorna» som mot skol-ordningarnes lydelse hade hvad sjelfsvåld de ville med lexor och annat. Mvar och en skola ville vara så god som den andra, hvari-genom uppstodo »olidlig kamp och ambition». Hvad som också ansågs mycket skadligt var, att lärare förordnades från Upsala, »utan stockholmcnsiums vittenskap och gillande».

tyckas »öra d. v. gymnasium i Stockholm, såsom inskränkt antal lärare, men med större inkomster för hvar och en af dem, förbud

tillhållas att icke till sina barns informator antaga någon som cj undergått förhör inför konsistorium.®

Pä detta sätt slog Trivialskolan sig fram under sexton- och en god del af sjuttonhundratalet. Under några tider höllos qvartalsc.xa-mina, under andra blott års- eller halfårsexamina. Examinatorer voro alltid pastor primarius och en eller flera af hufvudstadens öfriga kyrkoherdar samt en af borgmästarne och ett par consnltissimi se-

natores civitatis, det vill på enkel svenska säga stadens rådmän. Vid examen höll en eller ett par af rektorsklassens lärjungar tal pä latin, och ämnena voro ganska omvexlande. Så talade vid en examen 1683 en lärjunge om literatur och skolor, en annan om de kristnas högst gräslige fiende turken (de immanissimo Christianorum hoste Tnrca), den tredje om lärjungars fyra hufvuddygder.

m I afseemlt* på utländska, t synnerhet tyska, latare sotn inkonuno i riket och af

dikstolnr i Stockholm den 16 Juli, nit ingen af främmande nation mn antaga* till deras

varning tyckes dock hafvn gäll mest farhågan for spridande af villomeningar i religion.

Ofta stodo sådana rabatter anklagade för konsistorium, och mänga af dem anförde till ursäkt, att de icke kunde föda sig och familj med något annat yrke än barnundervisning. Dc släptes vanligtvis, men förständigades att icke ånyo göra sig saker till slika förbrytelser. Stundom tyckes man hafva hetsat värfvare på dem och pressat dem till krigstjenst för att de icke vidare skulle göra skada at skolan.

hvilka ett ganska stort antal tyckes hafva slagit sig ned i Stockholm, titgaf magistraten 16S2 en »Åtvaming och förmaning till alla stadsens inbyggare, publicerad på alla pre-

bams information, med mindre han först af Ven. Consistorio är examinerad.» DennaSkolordningen af 1693 tyckes icke hafva gjort stora ändringar i Trivialskolans inre, lika litet som i lärarnes fattigdom. Med 1724 firs skollag ökades läroämnenas antal, och hela undervisningen fick en något annorlunda karakter, utan att de klassiska språken derfor förlorade sitt herravälde.

Den gosse som intogs i skolan skulle, före 1724 års lag, erlägga en afgift, hvars storlek ej var bestämd. iHvar gifve efter råd och amnei, hette det. Men efter 1724 skulle för inskrifning i Trivialskolan till rektor betalas en daler silfvermynt och till kollegan i den klass, der skolpilten sattes, tvä mark silfvermynt. Dock skulle de veterligen utfattige förskonas från denna afgift.

I särskildt kapitel uttalades den åsigten, att en lärare borde efter 7 eller 8 års arbete i skolan blifva »utur oket släpt» och få ett godt pastorat.

Trivialskolan var fortfarande delad i fyra klasser och en apolo-gistklass, men dagsarbetet började först kl. 6 f. m. och räckte till kl. 10, fastän liksom förut med frukostlof mellan kl. 8 och 9. Sedan lästes mellan kl. 12 och 2 samt mellan kl. 3 och 5 e. m.

Bönen förrättades nu på svenska. Först sjöngs en psalm, sedan lästes en af Davids botpsalmer, med hvilken fortsattes i tre eller fyra veckor, pä det gossarne måtte få tid att lära sig honom utantill. Derpå följde några gudeliga böner och afsjungandet af en vers, hvarefter det hela afslöts med ett kapitel ur bibeln, hvilket måste läsas frän begynnelsen till ändan.

Lärarne voro skiftesvis tillstädes vid de allmänna gudstjensterne och släpte icke ungdomen ur sigte. Söndagen var ingalunda någon fridag. Lärjungarne måste infinna sig både i kyrkan och skolan. De kunde visserligen få ledigt en timme eller två efter måltiden »för att leka eller eljes hafva för händer pro reereatione hvad de vilja; - men efter aftonsången skulle de åter infinna sig i skolan för att förhöras öfver dagens predikningar, och de mindre gossarne skulle examineras i katekesen; dock kunde de allra minsta uteblifva frän kyrkan under sträng köld och oväder.

Om någon af skolgossarne bullrade under läsningen eller i kyrkan eller försummade skolan och gudstjensten, straffades han med vanlig skolaga, d. v. s. stryk. Om en skolgosse spelade kort, förtärde starka drycker, med fula ord öfverföll sina medlärjungar, gjorde oljud på gator och gränder med »skrikande, fönsters sönderslående och ärlige mäns oroande eller oqvädinsords utdelande», så sattes han i stocken eller fick ris på bara kroppen. Hjelpte ej detta, drefs han ur skolan. Lag samma gälde för otillbörligt uppförande mot lärarne.Vid påsk och pingst gafs lof tre dagar före helgen till måndagen efter högtiden, således lialf annan vecka, men ett kungligt bref af 1773 inskränkte ledigheten till onsdagen efter helgen. Vacationes so/lcnme, de långa lofven, voro då, som nu, två om året, nämligen jullofvet från Luciadagen till Kyndelsmessan, således sju veckor, och sommarlofvet från

Midsommar till Bartholomæus, två månader.

Skolfesterna voro icke många under sjuttonhundratalet, och det tycktes slutligen hafva varit endast Luciafesten som firades i Trivialskolan. Det cpulum scholte, som omtalas på sextonhundratalet, namnes icke i det derpå följande århundradet och var väl heller aldrig till förmån för gossarne, utan endast det gästabud som rektor stälde till vid den årliga inventeringen af skolans tillhörighetcr, då han inbjöd de tio eller tolf personer som dervid varit närvarande och undfägnade dem på bekostnad af skolkassan — i fall någon sådan fans, såsom det i Annales Scholæ forsigtigt tillägges.

Huru vida några skådespel uppförts i Trivialskolan efter sextonhundratalets slut upplyser icke det gamla skolarkivet. Man märker icke något motsvarande till det tillfälle då Terentii komedi »Adel-phce», 1635, gafs i skolan, dervid äfven lärarne deltogo i utförandet. I annalerna upplyses nämligen, att rektorn (sjelfve Jacobus Hose Rudbeckius) utförde Demea's roll, och Christiernus Alsinius (sedermera rektor) spelade Micio, de tvä främsta personerna i denna komedi. Samma år gåfvo skolgossarne på svenska språket komedien »Rebeccha»* inför drottningarna och pfalzgrcfvcn pä Stockholms slott, och sedermera i skolan. Pfalzgrefven skänkte skådespelarne 30 daler, men af drottningarna och borgarne fingo de intet, ehuru de gjort sig mycken kostnad för detta spektakel. Året derpå uppfördes i Trivialskolan »inför biskoparne och andra församlade» en af Christiernus Alsinius författad komedi »Hildegardis», om hvilken vi icke funnit några närmare upplysningar. I skolans inventarium står antecknadt, att vid det tillfället skadades några karmstolar, af hvilka skolan egde åtta.

Man finner således af Trivialskolans egna häfder att skådespel äfven der uppförts, ehuru bland dem som forskat öfver detta ämne antagits, att det i Stockholm skulle hafva varit endast Tyska skolans lärjungar som sysselsatt sig med dramatiska öfningar.

Hland skolfesterna återstod slutligen endast Luciadagens firande, sä vida man icke till sådana fester får räkna de högtidliga »intro-

* Kanske cn äldre svensk öfversättning af den » Rebecca* som är upptagen i G. E. K lemmings Sveriges dramatiska liter atur och som var först skrifven pä latin af N. Frischlin och sedan pä svenska rim af J. Rcronius samt spelades i Söderköping 1674.duktionerna >, då lärare invigdes i sina embetcn och som försiggingo med åtskillig ståt, mycket latin och psalmsång. Luciafesten tyckes hafva firats sedan skolans äldre tider, men dock icke alltid hafva varit tåld af myndigheterna. År 1655 förklarade visserligen konsistorium,* att af Trivialskolan och Gymnasium skulle »formeras ett corpus musieum, som skulle hafva Luciesången öfver hela staden,» men samma år stodo inför samma konsistorium åtskilliga ynglingar anklagade för att hafva »i förleden julhelg lupit kring om staden med en stjerna och apats med Kristi födelse och andra heliga verk, som pläga i guds församling predikas öfver». Dä och dä visade sig äfven rektorerne obenägna att låta gossarne fira Lucia inom skolan.

År 1734 står antecknadt: Rektor tillstadde den i skolan förr brukliga illuminationen på Luciæ dag, dock så, att inga ljus fingo sättas i fönstren och på planken, och allt måste gå tyst och ärbart till.

Ar 1736 inföll Luciadagen på måndagen efter jullofvets början. Da skedde intet »ljusbrännandc» i Trivialskolan, men »i Tyska skolan var stor illumination med många tyska inventioner och fåfäng-ligheter». Aret derpå tilläts, på trägen anhållan, ljusbrännande pä denne dag, »vid hvilket allt nu gick vackert och skickeligen till».

Är 1743 började ljusbrännandet på Luciadagen kl. half sju f. m. med några hundra ljus och lampor. Rektorsklassen var öfver allt inuti klädd med granris och sirad med »glaslampor». Katedern i denna klass, »stor-quarta», var klädd med granris och illuminerad »i fronten» med den nye inspektorns, d:r Bergii namn, som var inbundet och hade öfver sig en krona, och på sidan palm- och lagcr-qvistar. Oration hölls på svensk vers den gången, af en skolgosse i öfversta klassen, om dagens högtidlighet. Derefter sjöngs fyrstäm-migt en psalm, understödd af basuner, hvarpå följde »serenad med röster och instrumenter», och »doktorn behagade vara sjelf tillstädes», jämte mycket folk af alla stånd.

Tre är derefter tillspordes ungdomen, om den äfven det året ville fira Lucia, och derpå svarades enhälligt ja. Rektor erinrade då, att det vore ».direkt stridande mot konungens förordningar», men det hjelpte icke. Gossarne

måste hafva sin Luciafest. Kl. sju f. m. tändes ljusen. Mycket förnämt folk hadc infunnit sig, såsom inspektor, pastor primarius d:r Andreas Bergius, justitie borgmästaren Au-levill, presterskapet och ståndspersoner samt mänga förnäma fruntimmer. Kl. half åtta uppstämdes en »serenad» af några och tjugu röster, ledsagade af basuner, och efter afsjungandet af psalmen »Ljus af ljus, o morgonstjerna», understödd af basuner qch allehanda in-

* Stockholms stads konsistorii protokoll.strunicnt sjöngs ett andante ur intendenten och kapellmästaren Romans* Jubilate. »med allehanda instrumenters omväxling, och det med sådan accuratess och smak, att en kännare måste förundra sig öfver ungdomens färdighet i denna konsten». Efter ett latinskt tal af Carolus Fornander, en välartad och skickelig yngling af superi-oribus uti classe suprema», utfördes »med bara instrument ett pastorale gjordt öfver vår frälsares födelse af den namnkunnige italienske mästaren Sc/tiassi . Derpå uppfördes »sångevis» ett allegro af Roman, och till slut sjöngs psalmen »Nu tackar gud allt folk .

Denna Luciafest bevistades, tillägger anteckningen, af otroligt mycket folk, och der uppstod så stark trängsel, att många måste åter gå sin vag. Justitieborgmästaren lofvade att skaffa vakt till nästa gång.

Den journal som fördes af rektor i Trivialskolan pa 1700-talet har bland annat antecknat åtskilliga tilldragelser som kunna vara af intresse för forskaren i Stockholms häfder, men egentligen icke hafva någon gemenskap med skolans historia, såsom när riksdagarne börjades och afslötos, när grunden lades till den ena slottsflygeln vid Lilla borggården, att en trumslagare vid gardet mördade sin hustru, att en judinna döptes i Storkyrkan, att eldsvåda härjade på Södermalm och prestmöte hölls i Upsala, att kanonsalut gafs på nyårsmorgonen, att tjufven Göthe hängdes (1737) i galgen utanför Skanstull, o. s. v. Mord och skamliga brott äro i allmänhet noga antecknade under några är, och dessa anteckningar äro ett ytterligare bidrag till upplysningen derom, att sedligheten i Stockholm visst icke stod pa högre ståndpunkt under föregående århundraden än i vår tid. Konsistorii protokoll hafva för öfrigt i den saken mycket att intyga.

Journalen upplyser också, att skolungdomen användes för att sjunga vid alla offentliga fester, såsom kungliga och furstliga intåg, bröllop, m. m., dä Trivialskolans lärjungar höllo sig vanligtvis i Storkyrkans torn, der de utförde »allehanda härliga lofsånger, understödda af basuner, hvilka likaledes af dem trackterades». Alltid betygade de kungliga deröfver »ett besynnerligt nöje och behagade det med nådigt välbehag af höra».

Men hvarifrån kom all denna ungdom som år efter är intogs i Trivialskolan och af hvilka åtskilliga, kanske dock det minsta antalet, sedan afsändes till Upsala att idka studier ? Var det barn af föräldrar inom de s. k. »bättre» klasserna? I de flesta fall icke. An teckningarna från 1700-talet upplysa ofta om fädernes yrken. Man

• Johan Ilehnih Roman, knllnd »den svenske musikens fader», född i Stockholm 1694, studerade i England under Ilamdels ledning, vnrdt svensk hof kapellmästare 1727,

t »75S-finner ett förvånande stort antal krigsmän, ty allt som oftast stöter man på en skolgosse, livars fader ar miles gregarius, simpel soldat, eller legatns pedestris eller miles in satellitio regio pedestri (gardeskarl) eller eques in tegione primaria equestri (liästgardist). Sällsyntare är att finna en underofficer, t. ex. en fältväbel, men denne får dä också följande ståtliga latinska benämning: Ductor manipnli pn-marice legionis levis armatnræ, d. v, s. vid lätta dragonerne.

För öfrigt var fadern murare, jernbärare, kock, skeppare, matros, mjölnare, palmmätare-ålderman (inspector illorum qui pålmos erignnt. in quibus ligna venduntur ut et foenum). Man finner endast en och annan handtverksmästare, såsom skräddare, skomakare o. s. v., men väl en fiskare (piscator apud comitissam Piper).

Några få gossar voro från landet, men det märkliga är att de flesta, åtminstone på 1720 talet, icke bodde i den inre staden, utan på malmarne, och detta fastän »Malmskolorna. då länge funnits. Så bor en mjölnarson i qvarnen vid Kungsbacken, andra gossar vid Hötorget (Forum foenarintn), Luntmakargatan, Seved Hats gata. Styr-mansgatan och andra gator på Ladugårdslandet, Stora Badstugatan, Hornsgatan och gator ännu längre bort pä Södermalm, t. ex. Bondegatan (Pia te a rusticorum). Stundom har gatornas latiniserande icke kunnat ske utan mycket bråkiga omskrifningar, såsom dä Luntmakare-gatan kallas Platea qui kabet nomen ab iis qui couficiunt funieulos

igniarios. Deremot äro Platea Baggiana, Kindstadiaua, Cornea. och äfven Cellis molestiarum (Besvärsbacken) icke så tillkrånglade. Kåkbrinken fick det vackra namnet Col/is eippi infamis prope forum magnum.

'Men antingen lärjungen bodde vid Forum coactorum (Packartorget) eller Platea Sacerdotum (Prestgatan), sä hände det, att vid hans namn antecknades, att han ingenting kunde — puer nikil tenet — möjligtvis med ett tillägg: »utom katekesen», eller till och med mindre än ingenting — puer tenet qnasi nihil, immo minns nikilo.

Under hela 1700-talet tyckas omkring femtio lärjungar hafva in-skrifvits hvarje år, och hela antalet af dem som bevistade skolan utgjorde omkring ett hundra femtio årligen, således mindre än på 1600-talet. Gossarncs ålder växlar mellan sju och sjutton är.

Att skolrummet i de äldsta tider varit oeldadt, tyckes, såsom vi redan omnämt, vara tämligen visst, och ehuru sedermera, i 1649 års skollag, säges, att skolan icke finge sakna spisel, ser det dock ut, som skulle det påbudet ej alltid hafva skyddat mot kölden. När ved icke bestods af allmänna medel, skulle lärjungarne skaffa bränsle, men ännu 1731 klagades, att hvarken lärare eller lärjungar kunde göra något för köld i skolan. Det var den nitiske rektor Beckmansom äfven i det fallet stod på skolans bästa och utverkade tillåtelse af inspektor att fa köpa två famnar finnved. Dessa två famnar skulle räcka hela den vintern, och finge man något öfver, borde det gömmas till den följande.

I början af vårt århundrade fans ved, men gossarne måste sjelfve hvarje vintermorgon bara upp förrådet för dagen och elda i kakel-ugnarne innan kl. sju pä morgonen, dä läsningen tog sin början. En ännu lefvande stockholmare, hvilken 1811 intogs i Trivial- eller, såsom hon då allmänt kallades, Storskolan, har för oss förtäljt åtskilliga minnen från dessa skoleldningar. Han har också omtalat, att ingången till skolan då var från Baggensgatan. Sannolikt var den egentliga ingången, från Skärgårdsgatan, så förfallen, att han icke mera kunde begagnas.

Efter flyttningen till Riddarholmen upphäfdes snart Trivial- eller Storskolan och fick till efterträdare Stockholms Gymnasium, hvilket öppnades den 4 Okt. 1821. En inbjudningsskrift var utfärdad af erkebiskop Carl von Rosenstein. Direktionen öfver Stockholms elementarläroverk och de redan tillsatte lärarne samlades kl. half elfva f. m. i stadskonsistoriet, h vari från de, följde af skolungdomen och under högtidlig ringning, begåfvo sig in i Storkyrkan, der mycket folk infunnit sig och der pastor primarius J. O. Wallin predikade med ingångsspråket: »Silfver och guld hafver icke jag; men det jag hafver, det gifver jag dig: i Jesu Kristi Nazarcni namn, statt upp!» Efter gudstjenstens slut skedde invigningen pä Gymnasium, der erkebiskopen höll ta! pä latin, lektorerne aflade embetseden, och rektor för läsåret utnämdes af erkebiskopen.

Dermed var visserligen icke början till den nyare tidens uiider-visningsskick i Stockholm sä helt och hållet invigd, men medeltids-skolan var dock för alltid jordad.

De förste lektorerne voro Petrus Alm, förut rektor i Storskolan, i teologi och grekiska; Lars Magnus Enberg, i filosofi och hebreiska; Josef Wallin, i latin; Jonas Lundstedt, i matematik. Den förste gym-nasii-adjunkten var Sven Lundblad, och kantor Anders Rothman, kantor i Storkyrkan. Såsom särskild tillförordnad lärare i natural-historien, ett då ännu föga aktadt ämne, började professor Johan Emanuel Wickström att tjenstgöra redan vid Gymnasii öppnande.

Under Storskolans sista läsår hadc 34 lärjungar der inskrifvits. Under Gymnasii första år inskrefvos 46. Af de sist nämda funnos vid Gymnasii halfhundraårsfest, den 4 Okt. 1871, ännu femton i lif-vet, och af dem deltogo sju i festen.

Antalet af inskrifna var af särskilda orsaker under läroverkets första år större än under många år efteråt och upphans först1868—69, för att sedan hålla sig högre under Gymnasii hela återstående tid.

Det var med en känsla af stolthet som skolgossen gjorde sitt inträde i det gamla Riddarholmshuset och genom den hvälfda förstugan (fig. 143), der den ofvan nämda Kagge-Ribbingska stenen ännu har sin plats, hann trappan till lärosalarne. Skilnaden mellan skolan och gymnasium ansågs under några årtionden nästan lika stor som mellan det senare och universitetet. Gossen tyckte sig hafva tagit en riktig lärdomsgrad, när han väl undangjort sin inträdesexamen till Gymnasium. Men med nämde examen voro pröfningarna icke slutade; ett helt pröfvoår

återstod för att uppfostras till san-skyldig gymnasist, och den pröfningen verkställdes icke af lärarne. utan af äldre kamrater, i synnerhet af den afdelning som var närmast öfver den nykomne. Pcnalismen var i åtminstone ännu ett par årtionden efter gymnasii öppnande i full verksamhet. Under den tiden var läroverket deladt i två hufvudafdelningar, Öfre och Nedre Ringen, hvilka åter voro livar för sig indelade i sufieriorer och inferiorer.

Det var i synnerhet superiorerne i Nedre Ringen som tyranniserade samme Rings inferiorer, de från skolan senast uppflyttade. Superiorer och inferiorer sutto i samma rum, ty lärosalarne voro endast tvä, men de hade derför icke samma rättigheter. Tiljan utgjorde den stränga gränsskilnaden, en högst betydelsefull golfplanka, som gick från katedern till kakelugnen pä tvären, under det de andra plankorna voro lagda efter rummets längd, från dörren till motsatta väggen, med fönstret ut åt Mälaren. En superior gick med hatten på hufvudet långt på andra sidan om tiljan, men en inferior måste helt underdånigt taga af sig mössan redan i förstugan och vågade icke en enda gång på hela året träda öfver den ödesdigra plankan. Kroppslig aga sparades icke, om någon inferior varit nog fräck att sätta sin fot pä tiljan.

Det kunde också hända, att inferiorerne för någon allmän förseelse mot superiorerne tvungos att falla pä knä och kyssa tiljan, ett ganska förödmjukande straff, som den straffade underkastade sig endast i förhoppning att taga skadan igen, när han, året derefter, skulle som superior sjelf tukta inferiorer. Någon gång kunde det väl hända, att några om sitt menniskovärde mer än vanligt öfverty-gade samt med duktiga armar utrustade inferiorer gjorde uppror, men detta undertrycktes snart genom de kraftigaste mått och steg frän superiorernas sida.

Ett älskningsnöje för superiorerne var att stoppa en eller ett par inferiorer ned i en uti öfra förstugan stående vedlår, stänga tillIH

räknas.

Med allt detta föddes dock icke ovilja och hat mot de grymme superiorerne. Så snart pröfvoåret var förbi, voro också pröfningarna, äfven de mest förödmjukande, glömda, och ofta knötos sedermera fasta vänskapsband för lifvet mellan dem som misshandlat och de misshandlade.

Tjugo år efter Gymnasii öppnande upphörde penalismen åtminstone mest sjelfsvåldiga och svåra yttringar, ty 1841 delades undervisningen på tre rum, och de senast intagne lärjungarne sattes för sig sjelfva samt befriades derigenom från tyranniets allt för nära granskap. Dermed försvann också en god del af gamla Stockholms gamla skolseder.

År 1848 inreddes en fjerde lärosal. Åtta år derefter slogs en brygga från Gymnasihuset öfver den trånga, stängda gränden, till det gamla Fatburshuset, i hvars öfversta våning tvä lärosalar och en större högtidssal samt i våningen en trappa upp boställsrum åt rektor inreddes. Åtskilliga andra förbättringar och tillökningar verk-ställdes sedermera.

Sjelfva undervisningen pä Stockholms Gymnasium anse vi oss icke böra göra till föremål för någon skildring, enär hon icke är kännetecknande for gamla Stockholm, utan otvifvelaktigt i det närmaste lika med motsvarande läroanstalters i det öfriga Sverige. Vill man läsa något mera om t. ex. 1840-talets gymnasiilif, väga vi hänvisa till en i » Frän Stockholms synkrets3 (Sthlm 1880), af Claes Lundin intagen liten uppsats, som skrefs med anledning af halfsekel-festen 1871.

I femtionio år räckte Stockholms Gymnasii lifstid. Det var endast en kort tid i jemförelse med de århundraden, under hvilka den gamla Trivialskolan hade sin tillvaro, och det är derför i synnerhet åt den sist nämda vi ansett oss böra egna större delen af vårt kapitel om gamla Stockholms skolor, allra hälst som Trivialskolans historia ej förut varit tryckt. Om de bidrag vi framdragit från gamla, förr icke begagnade handskrifter kunde, på samma gång de låta »Gamla Stockholms» läsare få en inblick i vår stads äldre skollif, också gifva kommande skolhäfdetecknare några vinkar och antydningar, hafva vi icke arbetat förgäfves. *

*

*Och nu några ord om gamla Stockholms öfriga skolor. Inom denna del af kapitlet kunna vi fatta oss kortare,

emedan åtskilligt pä det området redan är tryckt, och i synnerhet två framstående skollärare under de senast förflutna åren behandlat hvar sin skolas historia, d:r David Sjöstrand Maria skolas* och d:r Olof Arvid Stridsberg Klara skolas• **.

Jemte den klassiska Trivialskolan fans sedan gammalt en annan undervisningsanstalt i det inre af staden, dock i början icke afsedd för svenska lärjungar. Det var Tyska skolan. De många tyskar som under medeltiden slogo sig ned i Stockholm och hvilka ej sällan egde makten inom stadens styrelse hade troligtvis också redan tidigt tänkt pä upprättande af en uteslutande tysk undervisningsanstalt. men med visshet känner man icke nägon ordnad skola förr än 1569, då församlingen, enligt hvad räkcnskapcrne upplysa, skall hafva underhållit en skolmästare hvilken synes hafva också varit ledare af sången vid gudstjensterna. I 1574 års räkenskaper förekomma två skolmästare, och i början af 1600-talet tyckes antalet hafva ökats till tre, af hvilka en kallades moderator, den andre can-tor och den tredje arithmeticus. Till och med en fjerde lärare tillkom kanske innan midten af århundradet.***

Hvar skolan haft sin lägenhet i äldsta tider är icke kändt, men det synes dock icke olikt, säger Liidekc i sin disputation, att Arnold Grothusen till Längebro, Sigismunds lärare, på hvars välvilja mot tyska församlingen finnas många och utomordentliga bevis, der-till upplåtit sitt, på gillestugans tomt liggande, korsvirkshus [e tiguis lateribusquc struttum), hvilket han sjelf i gåfva mottagit 1576.

Den gillestuga som här afses var den heliga Katarinas, som ock kallades svartbrödernes, belägen i hörnet af Själagårdsgatan och den gränd som en tid kallades Korsgatan, sedan Tynnebindargrändcn och nu länge haft namnet Tyska Skolgränd.**** Läget var således det samma som det nu varande tyska skolhusets, och någon del af byggnaden är kanske också qvar sedan gamla tiden.

Före 1600 påträffas inga hyresutgifter i räkenskaperna, och det tyckes således vara klart, att Grothusen kostnadsfritt upplåtit sitt hus; men han afled 1599 och sedan utbetalades 16 speciedaler till hans mag, borgaren i Stockholm Berend Hafverstadt, som vårdade qvarlåtenskapen, hvilket synes antyda, att huset då ej längre

• I Gymi.asii rektorsprogram vårterminen 1879.

•* I rektor G. F. Gilljams inbjudningsskrift med anledning af invigningen af Stockholms norra latinläroverks nya läroverksbyggnad 3 Sept. 1880.

y. A. A. Liideke: Dissertatio historica de Ecclcsia Tcutonica. 1’psnln 1791.

Tyska Skol gatan är samma gata som nu heter Tyska Stailplan.innehades utan hyra. Omkring 1603 indrogs Grothusens egendom till kronan och förlänades till hofkansleren, d:r Nils Chesnecopherus, hvilken sedan i årlig hyra uppbar 14 speciedaler till dess han, 1611, sålde huset till tyska församlingen. Egendomen tyckes dock hafva återvunnits af Grothusens barn och tillhörde en tid Jahan Mcssenius som var gift med Lucia, Arnold Grothusens dotter. Skolan blef likväl qvar och betalade åter 16 speciedaler i hushyra. Efter Mes-senii fall kom huset i händerna på Hans Mej er, källarmästare på Gyllene lejonet, äfven kalladt »Tyska lejonet»,* i hörnet af Skomakaregatan och Vattubrinken (Tyska brinken); men redan 1626 cgdes

Fig. 143. Stockholm* Gymnasii ned ra förstuga.

det åter af tyska församlingen, som 1653 köpte hattstofferaren Isaac Fougdts eller Fagedts bredvid skolhuset, vid Själagårdsgatan liggande hus för 2,500 specicdaler och derpå erhöll fasta 1663. Nu fick man större och beqvämare lägenhet för skolan, i synnerhet efter en ombyggnad eller fullständig reparation som slöts 1670, och till minne af hvilken ännu i dag ett portöfverstjxke åt Tj ska skol-gränd (fig. 144) har en inskrift af följande utseende:**

dVM sChoLa teVtonICI CoetVs eXstrVCta VIgesCIt, eXs\’rget stVdlls gLorla IVsta pils.

Det var således ungefär samtidigt som Stockholms gamla klassiska läroverk och den särskildt för tj-skar upprättade skolan inhy-

• Fans qvar ända in i v8r tid.

•• »SS länge den af Tyska församlingen uppbygda skolan blomstrar, skall med redliga studier vinnas billig ära».

llokstäfvcrna nf stora alfabetet bilda sammanräknade årtalet 1670.stes i hvar sitt, visserligen icke nya, men nyinrättade hus i hvarandras nära granskap.

Man skulle kanske tro, att Tyska skolan varit en sädan rcal-läroanstalt, som de räkneskolor, hvilka Gustaf II Adolf ville inrätta, men sä vidt utrönas kan har detta dock icke varit fallet, utan tyckes äfven den skolan hafva rättat sig efter tidehvarfvets smak och gjort sig till klassisk. Hon uppläts snart för svenska lärjungar och hade rättighet att »dimittera» till universitetet. I början af 1700-talet togo många af Tyska skolans lärjungar en ganska vacker studentexamen. I den anhållan som Tyska församlingen gjorde, 1717, hos Karl XII om privilegiernas stadfästande heter det också: »Tyska skolan är den endaste i hela staden, som med ett Gymnasio någorlunda kan jemföras och den äran hafver, att nästan intet Collegium ifrån det högsta till det ringaste i hela riket är, der icke någon lärer finnas som deri grundvalen till sina studier lagt och immediate der utur kunnat till Akademien sig med nytta och heder begifva».

Redan 1627 hade kyrkoherden Rothlöben* satt upp en skolordning, hvilken antogs 1635 och 1773 ytterligare förbättrades. Denna ordning användes i skolan eller, såsom hon sedan kallats, Tyska na-tionallyceum ända till 1841, då åtskilliga ändringar på grund af 1820 års allmänna skollag infördes.

År 1744 ökades skolans utrymme genom inköp af nya tomter, och 1776 ombygdes huset, hufvudsakligen genom de af hofkällarmä-staren Fuhrmann skänkta medel (44,000 dr kmt). Samme Fuhr-mann testamenterade till skolan sitt »midt i staden belägna hus»,** hvars afkastning skulle användas till stipendier och tolf gossars underhåll i skolan.

Läroverket tyckes emellertid hafva undergått åtskilliga växlingar, än stått i högt anseende, än legat i förfall och stundom besökts,

* Den ene af Tyska församlingens tvä samtida kyrkoherdar 1624, hofpredikant hos erkebiskopen af nremen 163g, slutligen prost i Iladerslcben, der han dog 1649.

#* Tillhör ännu Tyska församlingen och ligger vid Tyska Brunn och »Svartmanga-tan, nummer 20. I samma hus hadc Ehrcnstrahl sin konst verkstad.

utom af församlingens ungdom, af nästan endast sådane lärjungar som på ett lätt vis önskade att snart lära språket.*

Dr Christofer Wilhelm Liideke,** far till Johan Anton August, hadc, 1773, kallats till församlingens andre kyrkoherde och vardt året derpå den förste, då han såsom inspektor insåg skolans dåliga tillstånd och vidtog kraftiga mått och steg för att afhjelpa missbruken. Med-den år 1773 förbättrade skolordningen förenade han klasserna till ett sammanhängande helt, efter att de förut varit liksom särskilda skolor. Det hadc händt, att lärarne af egennytta hållit

Plageman, far till den bekante apo-

verk tillhör endast gamla Stockholm.

Det var på den gamla klassiska tiden som Tyska skolan gjorde sig känd för sina teatraliska föreställningar, t. ex., såsom (let heter pä en teatersedel: Actum Ptolemceco-Horatianum, Regia partim sessione, partim Tragoedia de pugtta trigeminorum fratrum Romano ann appa-ratu a nobili Sr illustris spei Juventute Germanica Holmice ipso Ptolcnuzi die /p Oct. horis a tiona matutina cxhibcndum moderabi-

* C. U. Broocman: Magasin för föräldrar och lärare. II. Sthlm i8n.

** Född 1737 i Schöncburg i Altmark (Brandenburg), tysk predikant i Smyma 1758—68, pastor i Magdeburg

1769, i Stockholm 1773. f 1805.

•** Född i Mngdeburg 1772, student i Upsala 1788, kyrkoherde vid Hedvigs församling i Norrköping iSoi, andre pastor i Tyska församlingen i Stockholm 1802, ensam kyrkoherde derstädes 1817. f 1838.

qvar vissa gossar i en eller annan klass, men detta missbruk upphörde, sedan lärarne förmåtts att dela skolaf-gifterna lika sins emellan

Såsom god lärare och ledare på den tiden omtalas rektor J. F.

Fig. 145. Relief u Tyska skolans hus.

tekaren och farmaceutiska kemisten, assessor C. J. F. Plageman. Liideke deltog sjelf ofta i undervisningen, var allas vän, allas rådgifvare, uppmuntrade, varnade, tröstade och vårdade skolan på det ömmaste. Äfven sonen, J. A. A. Liideke,*** den nitiske forskaren och kunskapsrike skriftställaren, var en förtjenstfull vårdare af läroanstalten, hvilken allt mer öfver-gick till en realskola och hvars betydelse såsom klassiskt undervisnings-tur Jac. Gnospclius. * Af detta tillkännagifvande finner man bland annat, att skolans teaterföreställningar började redan kl. nio p;j morgonen.

G. E. Klemming i sin »Sveriges dramatiska literatur» och efter honom Gustaf Ljunggren i »Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet» anföra många andra skådespel som på 1600-talet uppfördes i Tyska skolan, ända till dess äfven vid detta läroverk den sceniska konsten tynade bort, och styckena blott lästes upp utan någon teatralisk utstyrsel.

Om den gamla relief (fig. 145), föreställande Tron, som finnes i Tyska skolhusets mur åt gården, öfver portgången åt gränden, saknas närmare upplysningar.

*

*

Den som under de första årtiondena af sextonhundratalet från Tyska skolhuset gick Korsgatan eller Tynnebindaregränden fram till Svartmunkegatan och sedan vek af söder ut vid St. Gertruds gillestuga, der man vid den tiden höll på att bygga den Tyska kyrkan, hade då denna kyrkbyggnad till höger och till venster Matts Bardskärares hus. Fortsatte han sedan några steg rakt fram, fann han sig midt för riddarhuset.

Sveriges första riddarhusbyggnad låg nämligen på en del af den plats som nu upptages af Tyska kyrkogården. Trakten omkring Tyska kyrkan såg i början af sextonhundratalet och äfven långt senare helt annorlunda ut än i vår tid.** Det då nya riddarhuset

* J. A. A. Ludeke: Denkmal der Wiedercröffhung der Deutschcn Kirche in Stockholm 1821. Sthlm 1823.

** Vester om kyrkan, vid Vattubrinken och midt för Skomakaregatans mynning låg Storkyrkoförsamlingens pastorshus, hvilket fans der åtminstone från 1568 och efter att hafva varit taget af Johan III, då han ämnade använda det vid den för Finska kyrkans räkning åsyftade förlängningen af gamla gillestugan, återlemnades till Storkyrkan och först 1667 såldes till Tyska församlingen. År 1717 beskrifves detta hus som urgammalt och liggande vägg om vägg med Tyska kyrkans tom. Ännu 1729 stod det qvar. Huset hade en sida åt Öfre Gränden (Tyska Prestgatan) samt begränsades i söder af en gård, på hvars andra sida låg ett annat gammalt stenhus, som också hade sin vestra gafvel begränsad af Öfre gränden, men den södra sidan af en ännu smalare gränd, Lilla Prestgränden, som nu mera ej finnes, men gick från Prestgatan till n. v. kyrkogården och slutade der kyrkans s. v. hörn nu skjuter fram. Vid öfra, d. v. s. östra delen af Lilla Prestgränden samt upptagande en del af den då varande öppna platsen söder om Gillestugan, således på nu varande kyrkogården, låg Lars Flemings hus, hvilket efter hans död (1561) egdes af hans dotter Elin och hennes man, riksrådet Clas Nilsson Bielke, samt efter deras frånfälle (1623) af sonen Erik Bielke, som sålde huset till ridderskapet och adeln. Huset refs, och det svenska riddarhuset bygdes på den tomten och ett par närgränsande tomter, åtminstone på den som Johan III ämnat till plats for den påtänkta Trefaldighetskyrkan. Riddarhusbyggnaden fullbordades, och i den höll ridderskapet och

adeln sina första sammankomster efter den riddarhusordning som Gustaf II Adolf utfärdat. Redan 1657 såldes dock huset, fastan ridderskapet och adeln tyckes icke hafva haft sammanträden i det nya riddarhuset förr än vid 1680 års riksdag.skulle icke blott användas för att förvara ridderskapet och adelns »privilegier och acter», samt för att adeln der skulle hålla sina »samqväm, brölop och andra högtidligheter», utan äfven för att der hafva en »skola för sina barn.»

En sådan skola vardt också under namn af Collegium illustre genast inrättad. Till rektor antogs magister Johannes Matthiae Gothus, sedan biskop i Strengnäs. Riksrådet Johan Skytte åtog sig förnämsta styrelsen och omsorgen vid det nya läroverket, hvilket också derför, jemte nyss anförda namn, kallades Collegium Skytteanum. Bland skolmaterialer nämnas till ock med kartor, något högst ovanligt på den tiden. Utom andra lärare, omtalas en språkmästare Claus som skulle undervisa i franska språket.

I den särskilda skolordning som utfärdades för detta läroverk förklarades, att ridderskapet och adeln ansett nödigt och nyttigt, att vid ungdomens undervisning det lägre och fattigare folkets barn afsöndrades från adelns och de förmögnares. Derför borde en adelig yngling före sitt sjunde år hos föräldrarne hafva lärt uppläsa utantill kristendomens fem hufvudstycken och botpsalmerna, hvarje dag hafva fäst i minnet ett och annat latinskt ord och sentens samt hafva lärt känna och skrifva svenska och latinska bokstäfver och lärt sig stafva.

Vid sjunde året skulle gossen intagas i den adliga skolan. Denna skulle innehålla tre eller fyra klasser. I hvarje klass skulle finnas »vise och käcke» lärare. Undervisningen skulle hvarje dag börjas och slutas med bibelläsning, i synnerhet på söndagar och helgdagar. Inga auctores obscoeni skulle läsas, utan endast goda klassiska, såsom Terentius, Cicero och Virgilius. Äfven grekiska skulle öfvas. Terentii och Aristofanes' komedier skulle läras utantill. I andra klassen började latintalandet. Lästiden skulle vara kl. 7—10 fm och kl. 2—5 em, men lärjungarne borde i hemmen arbeta för »privata informatorer». Onsdags- och lördagseftermiddagar voro fria. Julferierna räckte från den 16 December till den 8 Februari, och sommarlofvet blott från den 3 till den 23 Juli. På kroppsöfningar lades mycken vigt, i synnerhet bållspel och kägelslagning, fäktning, dans, kapplöpning, voltigerande, samt rida, svänga med pikar, uppställa trupper m. m., och till »kroppsöfningar» räknades äfven schackspel.

Utom Johannes Matthiæ och den franske språkmästaren, voro Jöran Olofsson Lilia (sedermera Stiernhielm) och Vilhelm Simonis

eller Simonius, jur. licentiat från Rostock, lärare i skolan, men Stiernhielm lemnade henne snart, och då tillkallades Jacobus Rudbeckius med en aflöning af 600 daler s. m. årligen.*

Skolan hade öppnats hösten 1626, men redan 1629 började lärjungarne öfvergifva henne, då adeln flydde från Stockholm för pestens skull. Året derpå följde Johannes Mathiæ såsom hofpredikant med konungen till Tyskland. Simonis reste med Skytte till Dorpt och vardt assessor i der varande hofrätt. Rudbeckius kallades till rektor i Trivialskolan. Inom få år hade Collegium illustre alldeles upphört. Platsen der de adliga gossarne undervisats förvandlades sedermera till Tyska församlingens grafkor och benhus.

* *

«

Den äldsta af Stockholms Malm- eller Barnskolor, sedermera kallade Kyrkskolor, är Clara skola, hvilken på kyrkoherden Hamarini anhållan upprättades 1649, såsom vi redan sett till icke ringa förargelse för Trivialskolan. Privilegierna för Clara läroverk äro utfärdade i Juni nyss nämda år, men redan förut var undervisningen började i enskild lägenhet och fortsatt i pastorsbostället. Skolhuset bygdes i kyrkogårdens nordvestra hörn och vardt färdigt 1655. Huru det såg ut nära hundra år derefter hafva vi redan visat i inledningen till vårt «Gamla Stockholm». Det brann i den stora eldsvådan 1751, men bygdes åter upp på samma ställe. Många gånger reparerades huset, och såsom anmärkningsvärdt anföres, att, 1799, en kakelugn sattes i fjerde klassen, då förut blott en enda fans för alla skolrummen. År 1820 bygdes huset om. Ett par årtionden derefter skedde ny ombyggnad och betydlig utvidgning, men lärjungarnes antal tilltog så mycket, att ett par klasser slutligen måste

förläggas utom skolan.

Enligt hvad man finner af konsistorii protokoll för 1655 hade Malmskolorna då tre klassser: Alphabetica, Paradigmatica och Grammatica. I den första skulle gossarne lära »lectura» »pictura» och »catechismus minor». I den andra, som var Apologistklass, skulle blott läsas innantill, läras skrifva bokstäfver och siffror samt utnämna tal. I tredje klassen skulle läsas etymologi och de allmänna reglerne för syntaxen.

Vid ett tillfälle yppade sig i konsistorium ett meningsutbyte mellan præses (Emporagrius, sedan biskop i Strängnäs), Mäster Samuel (Hamarinus), Andreas Tollstadius, kyrkoherde i Riddarholmen,

* J. Murberg: Vitterhetsakademins handlingar, 1808.m. fl. ledamöter om förhållandet mellan Trivialskolan och Malmsko-lorna, hvaraf man finner, att om föga lärdes i den förra, så var tillståndet i de senare ännu sämre. Så länge Mäster Samuel var kyrkoherde och Clara skolas inspektor, hölls läroverket dock någorlunda uppe, men efter hans bortgång* får man stundom höra farhågor för skolans »totala undergång och ödeläggning». År 1690 klagas, att »rektor måste, snarast sagdt, betla ihop med vanheder sitt underhåll, kunnande han med dess tre kolleger, fördjupade i stor skuld, under ett så träget och ledsamt arbete med en slik myckenhet af den usla och utfattiga ungdomen på intet sätt längre subsistera.»

Sist nämnda anföres af O. A. Stridsberg, som för öfrigt fullständigt redogör för Clara skolas öden ända till hennes sista stund.

Lärjungarne i det läroverket, liksom i Trivialskolan och öfriga offentliga skolor i gamla tider tillhörde nästan uteslutande de fattiga klasserna. För att skaffa »hederlige och förnäme mäns barn en lämplig undervisningsanstalt upprättade den 1668 till kyrkoherde i Clara utnämde, f. d. biskopen i Åbo Jöns Terserus en högre skola, kallad Öfverskolan eller Claramontamim, äfven Collegium Illustre. Den skolan, som herbergerades i öfra våningen af Clara skolhus, egde dock icke bestånd längre än till århundradets slut.

Innan den tiden funnos fyra klasser i Clara skola, och under hela 1700-talet rådde ungefär samma förhållanden der som i Trivialskolan. Efter 1820 uppblomstrade Clara skola såsom verklig »lärdomsskola» eller såsom hon, jämte Maria, då mera kallades »Trivialskola», sedan gamla läroverket med det namnet icke mera fans till. Namnet utbyttes sedermera mot »Clara lägre elementarläroverk», och till de fyra klasserna lades en förberedande klass, hvars skolrum vi här af-bilda (fig. 146), sådant det såg ut för trettio år sedan och ända till dess skolan upphörde. Den qvinnobild som synes i rummet är ett bevis på att de tider, dä skolgossarne eldade och städade läro-salarne, voro försvunna. Vi kunna tillägga, att skyldigheten att vintertiden skotta upp vägarne till skolhuset efter 1820 öfverflyttades från skolungdomen till kyrkobetjeningen.

Trettio rektorer efterträdde hvarandra i Clara* skola, från och

* Samuel Hamarinus, som var kyrkoherde ej blott i Clara forsamling i Stockholm, utan äfven i Ilromma i Roslagen, hadc på sist nämda ställe nedskurit en qvinna som hängt sig, hvilken menniskovänliga handling enligt tidens uppfattning ansågs så förnedrande, att Hamarinus anklagades både vid häradsrätten och i konsistorium samt dömdes tjen-slen förlustig. Han lefde sedermera såsom enskild person i Stockholm och bodde i den gränd som efter honom fick namn Mäster Samuels gränd, nu »Mäster-Samuelsgatau*. Han var också egare till ett hus på Kungsholmen, i hömet af Ilandtverkaregatan och Parmmätaregränd, der Kurhuset nu är beläget. Hamarinus dog 1665.med Erieus Thomæ Storm, 1649, till och med Johan Söderlind vår tid. En och annan af dem har gjort sig känd i samhället, några dock icke till sin fördel. De flesta lemnade rektoratet för att mottaga något prestembete. Under de senaste hundra åren hade skolan blott tre rektorer, nämligen Daniel Djurberg, den flitige geografiske författaren, som var rektor under 1780—1S20, Johan Gustaf Trysén 1820—44 samt Johan Söderlind 1845—80.

Under skolans första år voro lärjungarne 80. Mot slutet af 1 1600-talet hadc antalet stigit betydligt, men minskades under näst följande århundrade för att i vårt århundrade åter tilltaga, så att det under de två sist förflutna årtiondena höll sig mellan 200 och 250 samt vårterminen 1880, skolans sista termin, utgjorde 2t6.

Nu tillhör Clara skola helt och hållet gamla Stockholm.

* *

*

Tio år efter Clara skolas upprättande hadc Stockholm åtminstone en Malmskola till, kanske två, ehuru den ena, på Södermalm, icke tycktes hafva kommit riktigt i gång förr än aderton år efter Clara. År 1652 hade förordnats, att det skulle finnas två barnskolor på norra malmen och en på den södra. Den som först sökte efterkomma det påbudet var magister Olaus Jonae Skough, kongl hof-predikant och kyrkoherde i S:t Jacob. År 1659 böljade han med en >skolinrättning» i den församlingen, men som kyrkans inkomster denna tid ännu voro ganska svaga, kunde icke någon stadga i skolväsendet och synnerlig båtnad deraf för församlingen vinnas.*

Kyrkoherden Magnus Pontinus, Skoughs närmaste efterträdare, förmådde kyrkorådet att besluta om anskaffandet af egen skolgård. Förslaget att bygga skolhus på kyrkogården öfvergafs snart, och är 1680 köpte församlingen en gård på d. v. Näckströms eller Lilla Trädgårdsgatan.** Köpeskillingen var 5,500 dal. k:mt, men till förbättringar åtgingo dessutom 3,000 daler. Då Pontinus flyttade från Stockholm för att tillträda sitt biskopsembete i Linköping voro »både skola och skolgård i så godt stånd, som i anseende till den tiden stod att förmoda», säger Witting.

Redan i början af 1700-talet och i synnerhet efter pesten 1710 tyckes Jacobs skola dock vara på förfall, både livad undervisning och skolhus vidkom. År 1719 fick skolan 2,000 dal. s:mt af fru Elsa Guthermuth, enka efter kongl. sekreteraren och läraren för

• F. L. Witting: S:t Jacobs Minne. Sthlm. 1771.

** På en del af den tomt, som nu är bebyggd af Wilhelm Da vidson, med adress-

nummem 20.Karl XI:s döttrar C. F. Guthermuth, samma fru som skänkte den dyrbara dopfunten till Kungsholms kyrka. Dessa 2,000 daler skulle användas till skolhusets reparation, men som de utgjordes af endast mynttecken smälte de tillsamman till 875 daler, hvilka togos till hjelp, då församlingen, 1729, köpte en gård i Smålandsgränd för 9,000 dal. k:mt. Den gamla skolgården vid Östra Trädgårdsgatan såldes för 3,600 daler till landshöfdingen De Geer, och skolan flyttades till det köpta huset, »just det samma hvarest enkehuspre-dikantens boställe nu är», säger Wittingh 1771, sannolikt på samma plats der huset med adressnummern 13 i vår tid är uppfördt.

Den nya lägenheten fans dock snart för trång, enär skolans alla tre klasser hopträngdes i ett rum, hvarför församlingen, 1748, på auktion efter aflidne hökaren Matts Stolpe inropade huset i hörnet af Regeringsgatan och Herkules backe.* För detta hus betalades 40,000 dal- k:mt, och det gamla skolhuset i Smålandsgränd** såldes för samma pris som det nitton år förut hade kostat. Men redan 1756 måste huset vid Regeringsgatan från grunden ombyggas, då det också tillbygdes med tvä våningar.

Denna lägenhet begagnades till skola i nära 70 år eller till 1817, då den såldes och skolan flyttades till ett året förut inköpt hus vid Norra Smcdjegatan (n. v. adressnummer 17). Många nu

* Der hotellet Kung Knrls Annex nu ligger.

*• I Jacobs skolas journal för 174S står J/andsgränd, hvilket dock måste vara ett skriffel, ty det är tillräckligt intygadt, att skolhuset verkligen låg i Smålandsgränd.

Fig. 146. Clara akolas förberedande klass.lefvande stockholmare hafva fått sin skolundervisning i det huset och erinra sig många tilldragelser från den tiden. Gossarne i Jacobs skola hade Brunkebergstorg, beläget på skolhusets baksida, då till sin lekplats, och der var också det slagfält, der striderne utkämpades mellan dem och claristerne, om hvilka idrotter August Blanche haft åtskilligt att förtälja. Åt torget fans då blott ett plank, som skilde det från skolgården, och hadc skolgossarne ingen annan utväg till torget, så klättrade de öfver eller krupo under planket. Vid planket funnos åtskilliga kiädmäklcribodar, och en af dessa tillhörde kantorn och korsångaren Michals hustru, Louise Michaelis moder. Der reser sig nu det stora hus, som vid Brunkebergstorg har nummern 16, 18 och 20. Församlingen sålde nämligen huset och tomten, 1848, till kramhandlaren J. F. Folcker, som der uppförde det stora huset. För sin lägenhet fick församlingen 25,000 rdr banko och köpte for samma summa i

riksgäld den s. k. hofbageri-egendomen vid Regeringsgatan, i hörnet af Brunsgränden, med adressnummern 79, samt den derin-till liggande egendomen, nummer 81, af hvilka bägge hus dels om-bygdes, dels nybygdes det skolhus som invigdes den 9 Oktober 1851.

Om den gamla skolans rektorer hafva häfderna icke mycket att förkunna. Den förste af dem var Stcphanus Bcrgius, otvifvelaktigt den samme »pædagogus i Jacobs skola», som under namnet Stcphanus Stephani finnes omnämd i Stockholms stads konsistoriiprotokol! för 1667. En församlingsbo hade klagat pä honom, att lian för skolsång tagit betalning efter bestämd taxa, hvilket vore förbjudet, menade käranden, utan skulle hvar och en få gifva efter råd och lägenhet. »Pædagogus» uppkallades till konsistorium och varnades. En annan gång stod samme Stcphanus inför konsistorium anklagad för att hafva omenskligt agat en djekne, slagit gossen på munnen, ryckt honom med håret om kull på golfvet och illa sparkat honom. Vid ett annat tillfälle hade han på kyrkogården slagit gossen med en karbas. Stcphanus nekade icke, men anförde till sin ursäkt, att djeknen gjort honom mycken förargelse, sjelf sällan infunnit sig i skolan och narrat andra derifrån. På grund deraf näpstes Stcphanus och släptes.

Den ursprungliga barnskolan sökte snart göra sig till lärdoms-skola för att täfia ej blott med Clara, utan äfven med sjelfva Trivialskolan, och äfven på denna undervisningsanstalt kan sannolikt tillämpas C. U. Broocmans anmärkning, att kyrkskolornas lärare berömde sig gerna deraf, att en och annan gosse läst några kapitel i Cornelius Nepos eller »Novum», helst detta, som de hoppades, i synnerhet kunde lända dem till den billiga förmån att få räkna dubbla tjensteår.

Då Gustaf Murray (sedermera pastor primarius och ordensbiskop,slutligen biskop i Vcsterås) 1780 vardt kyrkoherde i Jacobs församling, sökte lian omskapa skolan för att både tarfliges och förmögnes barn kunde få undervisning, de förres utan all afgift och de senares mot erläggande af vissa skolpenningar, hvarför han indelade skolan i den gamla och den nya. De döda språkens läsning inskränktes, och de nyares utvidgades. Men framgången svarade ej mot afsig-ten. En enskild skola i grannskapet, Stridsbergs institut, vann allmänhetens förtroende i högre grad. Jacobs skola återtog derför, 1788, sin gamla form och fortfor sedan, liksom stadens öfriga kyrkskolor, ända till 1820-talet att undervisa företrädesvis den fattiga ungdomen.

År 1820 förvandlades den gamla kyrkskolan till högre apolo-gistskola och sedermera till lägre elementarläroverk, och dermed äro vi inne i nyare tider. Ännu för 40 år sedan var skolagan lika hård och lika ofta använd som i gamla tider. Hvarje skolgosse räknade som en högst ovanlig dag den då han icke fick stryk. Efter morgonbönen afstrafiades den som fått sitt straff uppskjutet sedan föregående dag, och sedan haglade rappen under hvarje undervisningstimme. En lärare mag. N., som lemnade skolan för att tillträda någon annan lärarebefattning—det var i senare delen af 1830-talet — tog afsked pä följande sätt: Först framkallades till katedern två gossar som hade stryk att fordra. Derpå läste magistern »fader vår» och så slog han en stund den ene af strykkandidaterne. Sedan det arbetet var väl fullbordadt, läste han »herren välsigne oss» och derpå mör-bultade han den andre gossen. Dermed hade han tagit afsked af sina lärjungar. Dessa hade sammanskjutit pengar och köpt ett ur som skänktes honom i afskedsgåfva, möjligtvis dock af glädje öf-ver att slippa honom.

*

*

*

Maria skola var i verksamhet åtminstone 1666, ty af gamla räkenskaper finner man, att då betalades hyra för den gård, i hvilken skolmästaren bodde. Året derpå invigdes ett särskildt skolhus med boningsrum för rektorn, men det huset tyckes icke länge hafva användts för sitt ändamål, ty 1675 var fråga om att ät skolmästaren upplåta kyrkans hus. Att skolhuset på 1740-talet varit beläget i hörnet af S:t Faulsgatan och Maria Qvarngränd, der det an nu ligger, är med visshet kändt. Då tillbygdes det ät sist nämda gata. Sin senaste stora tillbyggnad erhöll huset 1854—56.

Tillståndet inom denna skola motsvarade hvad vi redan funnit iTrivialskolan. Ur den här ofvan åberopade

historiken* anlora vi

följande:

År 1672, den 2 Augusti, instälde sig på begäran af kyrkoin-spektoren, rådman L. Franc, justitie borgmästaren O. Thegner och en stor del af församlingen i sakristian, då hr Franc beklagade den fattige ungdomen som här i skolan borde hållas i tukt och bokliga konster, att den litet eller alls intet förkofrade sig; och som ungdomen, så väl som rektor och kolleger, voro tillstädes, trädde de samtliga upp i skolan. Hr Franc anmodade hr Thegner att hålla examen med ungdomen, hvilket hr borgmästaren lät sig mycket väl behaga. En och annan gång sändes bud till kyrkoherdeu, men han exeuserade sig. Examen slog illa ut, ty ungdomen befans dervid af en högst ringa profekt. En del kunde litet läsa i bok, en del något bättre, men ingen var perfekt i innanläsning. Största delen kunde intet skrifva, endast några fä litet. Kyrkoinspektoren ansåg orsaken härtill vara bristande flit hos lärarne och trägen likgång. Rektor (Erik Lundius) klagade, att skolan anlitades af endast de uslaste och orenaste, som icke hade råd att gifva sina barn kläder, mycket mindre böcker, papper och annat. De andra hadc privata prreccptorcr och höllo sig för goda att låta sina barn gä i skola. Icke heller finge rektor sin lön; i stället för 20 tunnor, som han borde hafva, hade han icke fått 6. År 1675 föreslog kyrkoinspek-torn, att man skulle försöka antaga en vacker ung karl, åt hvilken rum upplätes i kyrkans hus att undervisa församlingens barn efter den stil och det skick, som vid S:t Jacob skedde, men det förslaget tyckes icke hafva hjelpt. Eländet fortsattes under hela 1700-talet.

Först i vårt århundrade började Maria skola visa någon lifaktig-het. Två utmärkta rektorer, Olof Nordhammar och Anders Fryxell, skötte läroverket närmast före och åtskilliga år efter den nya skolordningen af 1820, Nordhammar 1816—27, Fryxell 1828—36. Under den tiden ökades lärjungarnes antal, och denna »Trivialskola» kunde värdigt täfla med Clara, från hvilka bägge läroanstalter Stockholms gymnasium förnämligast rekryterades under mer än ett halft århundrade.

Rektorer efter Fryxell voro Fredrik Carlstedt, 1837—44, Jonas Frykstedt, 1845—59. och Anders Gabriel Hallström, 1869—73. Den siste tjenstgörande rektorn var kollegan David Sjöstrand, hvilken var tillförordnad under 1873—79. Från höstterminen sist nämda år har skolan utgjort del af Södra allmänna läroverket, och dermed har ännu en af Stockholms gamla »malmskolor» gått till hvila. Detgamla läroverkshuset begagnas dock fortfarande af de klasser som motsvara den nu upphörda Maria skola.

* *

#

När den andra malm-, barn-, eller kyrkskolan på Söder inrättades kan ej med bestämdhet uppgifvas, men år 1672 omtalades en Engelbrekt Bure såsom rektor i Catarina. Ett bref från Stockholms stads konsistorium af den 24 Sept. 1690 tyckes dock visa, att om någon skola i den församlingen då fans, denna underhållits endast på församlingens enskilda bekostnad. Konsistorium yrkar nämligen, att äfven den stadsdelen måtte få en skola med underhåll för en pædagogus och två kolleger. I början af 1700-talet var skolan i verksamhet, under rektor Axel Gåse, men upphörde, liksom öfriga skolor, under pesttiden 1710. Då hon åter öppnades, 1711, infann sig blott en lärjunge, och det var kyrkovaktarens son. Pehr Bollerman var då rektor. År 1753, då Joh. Lexelius var rektor, bygdes ett skolhus vid Högbergsgatan och kyrkogårdens n. v. hörn, der läroverket stannade i nära hundra år eller till 1852, då det flyttades till Götgatan, i s. v. hörnet af Högbergsgatan, hvar ifrån det sedermera förlagts till Catarina Vestra Kyrkogata.

Från den gamla skolans tider höras de vanliga klagomålen öf-ver de svårigheter man hadc att bekämpa i skolrum utan golf, der det regnade genom taket och der spiseln var oduglig samt kölden vintertiden så sträng, att bläcket frös i bläckhornen.

Med lärarne stod det ej heller alltid bra till. Enligt livad de anteckningar som ännu finnas i S:t Catharina: Scholas matrikel upplysa, häktades 1763 andra kollegan Petrus Elglind för delaktighet i en köpmansbetjents tjufnad. Han afled, året derpå, i fängelset.

Den gamla likgängen i de gamla, svarta kapporna fortfor sannolikt allra längst i denna skola och var i bruk ännu i slutet af 1840-talet. Likgångs- eller, såsom de på senare tiden kallades, lik-sångspengarne delades mellan kantor, lärare och skolgossar.

* ' *

*

Kungsholmsskolan omtalas såsom börjad 1672, Ladugårdslands-skolau 1690 eller kort derefter och S:t Olofs (Adolf Fredriks) skola 1695. De voro alla skolor af lägre ordning, men man sökte nog då och då gifva äfven dem en klassisk anstrykning. Skolan på Kungsholmen är lika gammal som kyrkan der, ty då den senare inreddes iaflidne Anders Slorfis gamla trähus,® fick skolan ett rum sig upplåtet i samma byggning. Den förste skolmästaren var Anders Kure-nius, som tillika var kapellan, hvilken befattning han fått, 5 efter han var en skickelig person och till forsamlingens nöje några gånger predikat aftonsångerna.« Församlingen kunde dock icke gifva honom tillräckligt underhäll, utan bidrog dertill äfven baron Gripen-hjelm, för hvars son Eurenius varit præceptor.

Skolan hade i början 20 lärjungar, hvilket var betydligt mer än i samma skolas sista tid i vårt århundrade. Men, säger Giöding, < emedan det föll kapellanen Eurenius för svårt att uppehålla aftonsånger och veckopredikningar samt informera så många skolgossar, fans nödigt, att honom måtte en collega förskaffas, som kunde ungdomen också uti musica undervisa, så ock ottesången hålla, blef så herr Anders Luderhoff, som i stora skolan på Riddarholmen collega var** och uti musiken öfvad, vocerad och till högvördigste herr erkebisko-pen d:r Lars Stigzelius rekommenderad. Och således kom skolan i vacker gäng, och ottesånger blefvo livar söndag hållne».

Det till kyrka och skola förvandlade trähuset gjorde dock icke länge tjenst, utan brann redan 1679. Skolan fans icke till under flera år, men öppnades åter mot slutet af århundradet och hölls från 1695 i repslagaren Nymans vid Bergsgatan liggande gård, hvilken sedan köptes, då Nyman i betalning erhöll två murade grafvar, den ena i den nya kyrkan, den andra på kyrkogården. ICöpebrefvet är af den 20 Sept. 1717. Men skolhuset var dåligt, och skolan långa tider i lägervall. En bland de bäste lärarne var sannolikt den O. J. Giöding som skrifvit »Kungsholms Minne.» Såsom något ovanligt anföres, att piltarne fingo undervisning in Oeconomicis & Botanicis, som på 1750-talet meddelades dem af provincial-schäfiern och docenten i landthushålhiingen H. Lorentsson Nybom, hvilken företog botaniska utflygter med gossarne.

Ar 1761 inköpte kyrkorådet ett vid Garfvarcgatan liggande hus * *

• Handelsmannen Anders SlorfT vardt, säsom det uppgifves i O. J. Giodings »Kungs-holms Minne» (Sthlm 1754), af droltning Kristina benådad med utrymme till en »Want-makare bahn», hvilken upptog hela det qvarter som nu kallas Ulrika, d. v. s. den backe, pä hvilken Kungsholmens n. v. kyrka och kyrkogärd ligga. I lär lät SlorfT nederst vid hörnet af Ilandtverkaregntan uppsätta en stor träbyggning med dubbla väningar, till boningsrum och materialiers förvarande, och upprättade en stor klädesfabrik. Efter hans död sålde enkan detta trähus, och der gjordes lägenheter för kyrka, kyrkoherde och skola. Kyrkoherden linde tre rum pä nedra botten och en studerkammare »öfverst». Näst intill i nedra väningen inreddes en kammare för kapellanen, och den yttersta till ett skolrum.

*# Giöding begär liär ett misstag, ty Trivialskolan hadc, säsom vi redan oninämt. flyttats frän Riddarholmen redan 1666, men det är ju möjligt, att ordet »var» influtit i berättelsen i st. f. varit.och flyttade skolan dit. Det var det andra huset till venstcr, när man kommer från Parmmätaregränden, nu n:o 3. Tomten hade först bebygts af Mattes Sadelmakare. Kyrkan köpte det af garfvaren Olof Beckmans enka, elfva år efter den stora eldsvådan som lade i aska sju vid den gatan kostsamt anlagda garfverier. År 1824 flyttades skolan till n. v. n:o 4 vid samma gata, hvilket hus till församlingen testamenterats af lifmedikus C. A. Lindblad. — I vår tid har skolan alldeles upphört.

Om Ladugårdslandsskolans äldsta öden äro underrättelserna mycket sparsamma. Året 1690 uppgifves såsom instiftelseår. De äldsta skrifna och ännu bibehållna handlingarna gå icke längre tillbaka än till 1731. I n. v. Ladugårdslands elementarläroverks bibliotek finnes nämligen »Ladugårdslands Skolebok, inrättad af den 12 maji

1731 af Olof Ekman, Rector Scholæ» och som naturligtvis börjar med en latinsk uppmaning:

Venite pueri, audite me, timorem Domini docebo vos, men meddelar föga upplysningar. Skolans journal från äldre tider innehåller i synnerhet anteckningar om liksångspengarne.

Är 1731 fans skolan i kyrkoherdehuset, vid Ladugårdslands torg, men flyttades sedan till komministerhuset, i hörnet af Storgatan och Skepparegatan. Der upplefde den gamla skolan sin sista tid. Då läroverket sedermera förlädes till öfra delen af Nybrogatan var det icke längre lägre apologist-skola, utan lägre elementarläroverk, och dermed hade det lemnat sin plats i gamla Stockholm bakom sig.

Långt före S:t Claras och S:t Olofs församlingars åtskiljande hadc S:t Olofs kapell en egen skola, tillkommen 1695 genom pastor Isogæi* •• bemödanden. Om den skolan känner man föga. Hon tyckes i sin början icke hafva haft något stadigt uppehållsställe, men 1707 bygdes ett skolhus vid norra kyrkogårdsporten, och i väggen åt kyrkogården sattes en sten med denna inskrift:

Surgere me vavit Postar Simon Tsogmes,

Qnem lautiabit gens viva et ventura Nepotum A.o D-.ni MDCCVJI•»

Stenen sitter ännu qvar i husväggen inåt kyrkogården, och det gamla skolhuset nyttjas nu till församlingens arbetsskola.

Med församlingen ändrade skolan namn 1773 och kallades derefter Adolf Fredriks.

• Simon Isogrcus, kyrkoherde i Clarn, känd minncstalare och i synnerhet bekant for sin likpredikan vid Virika Eleonora den äldres begrafning. Bland de många vers-makare som prisade honom efter hans frånfalle, 1709, var äfven fm Brcnncr, som liknade honom vid — ett pomeransträd.

•• Pastor Simon Isognrus, som lofvade upprätta mig, skola samtida och efterkommande slägten prisa.För femtio är sedan flyttades skolan snedt emot, till ett då nybygdt hus, n:r 8 vid Kammakaregatan, och stannade der till dess hon i vår tid, 1872, stilla afled.

Till gamla Stockholm måste räknas äfven den skola som i Storkyrkoforsamlingen inrättades 1823 och var en lägre apologist-skola, men vanligtvis kallades Storskolan och förvcxlats med stundom den till Gymnasium förvandlade urgamla Trivialskolan. Apologist-skolan hade sin lägenhet i n:o 2 vid Trädgårdsgatan i staden, en af Stockholms smalaste, mörkaste och otrefligastc gator. Nu är också den skolan död.

Den yngsta af Stockholms Malm- eller Barnskolor var Johannis skola. Först hadc Jacobs- och Johannisborna en gemensam skola, men sedan församlingen, 1769, bcslutit, att den yngste kapellanen alltid skulle bo vid Johannis kyrka, så inrättades äfven en skola i kapcl-lansbostället (på den plats der huset n:o 9 vid Norra Tullportsgatan nu står, midt emot vestra kyrkogårdsporten) »till mera beqvämlig-het för de fattiga barnen, som bo häromkring, och hafva, i synnerhet höst och vår, en lång och besvärlig väg ned till S:t Jacob. >* ** År 1764 var skolan i verksamhet, och mag. F. L. Wittingh hennes förste lärare. År 1825 införlifvades denna kyrkskola såsom en förberedande afdelning med Jacobs och Johannis fri- och fattigskola, skapad genom donation, år 1812, af grosshandlaren C. A. Greves-miihl.

* *

*

Hvad man nu menar med Folkskolor fans icke i gamla Stockholm. Alla offentliga undervisningsverk voro då för fattigt folks barn. Föräldrarne voro så fattiga, att de ofta icke kunde förse med nödiga skor och kläder de barn som skulle besöka de kostnadsfria kyrkskolorna. Erfarenheten deraf, jemte en vaknande ömhet och omtanke för stadens fattige framkallade slutligen i Storkyrkoförsamlingen en egen Fattigskola (1794),** der barn af båda könen — detta var en stor nyhet — fingo fri undervisning »i de nödvändigaste kunskaper och färdigheter» samt ett månatligt understöd. Hofpredi-kanten N. E. Netzel var inrättningens verksammaste upphofsman, och en liten summa pengar hade redan 1790 till ändamålet testamenterats af traktörsenkan A. W. Warodån. Läget var det

samma som sedan användes för äfven apologistskolan, sannolikt det minst helsosamma som kunnat utfinnas. Hvarje skolbarn fick 32 skilling banko i må-

* F. L. Wittingh: S:t Jacobs Minne. Slhlm 1771.

** C. U. Broo c man \ Magasin för föräldrar och lärare.nåden, men det tyckes ej hafva lockat mycket, ty efter några och trettio års tillvaro hade lärjungarncs antal tillväxt med blott en och var dä, 1828, icke större än nio*

Hofinstrumentmakaren Peter Kraft hade (1807) genom testamente skänkt något öfver 16,000 rdr banko till fattiga borgarebarns undervisning. Den skolan hölls i början ej blott i samma hus, utan äfvcn i samma rum som fri- och fattigskolan, men var dock en särskild anstalt. Lärjungarncs antal utgjorde vid skolans första inrättande tjugu, heter det i Lundeqvists »Stockholm», men C. U. Broocman uppgifver i den lägre klassen sexton eller tjugu och i den högre tjugufem och påstår äfven, att fattigskolan vid den tiden (omkring 1810) hadc sextio lärjungar.

Skolan för fattiga flickor stiftades, 1806, och underhölls af med. d.r J. N. Brandt, känd och aktad läkare och menniskovän, hvilken utnämndes till generaldirektör för Stockholms stads alla barmhertig-hetsanstalter, en befattning som dock snart åter upphörde. Han inrättade också en, sedermera af fattigvården öfvertagen kostnadsfri Söndagsskola för gesäller och lärgossar, och vi veta, att många af de handtverksmastare som på 1820- och 1830-talen voro ansedda så väl inom sina yrken, som bland borgerskapet i allmänhet aldrig haft annan boklig undervisning än den som skänkts dem i denna Söndagsskola. Hon utsträckte sedermera sin verksamhet till undervisning äfven ett par timmar på hvardagsqvällar samt kallades Handt-verksskola och förenades, 1848, med den under tiden inrättade Borgare skolan, som hade ordenssällskapet »Redliga förbundet» att tacka för sin tillvaro.

Till det gamla måste räknas de nu försvunna vexelundervis-ningsskolorna, dels offentliga och för de fattigare stadsbarnen, dels också enskilda och afsedda för andra bemedlade. Redan inom ett par årtionden efter Bell-Lancasterska metodens tillämpning på några skolor i Storbritanien infördes den i Sverige. Vid början af 1820-talet var vexelundervisningen i full gång i den af grosshandlaren H. Th. Philipsén, 1811, inrättade fattigskolan vid Adolf Fredriks torg. Skolans lärare, magister P. R. Svensson, hade, på uppmaning af generalen, grefve Jakob De la Gardie samt på uppfostringskomiténs bekostnad, 1817, företagit en resa till Storbritanien, inhemtat kännedom om metoden och efter sin återkomst, 1819, tillämpat den i nyss nämda skola.

Mest bekant af Lancasterskolor i Stockholm vardt »Stockholms allmänna barnskola» i staden inom broarne, hvilken låg i ett sedan

• JV. llr. Lundeqvists tillägg till N. Lundeqvists ^Stockholms stads historia.» Sthlra 1S29.nedrifvet hus vid Munkbrogatan, der Mälartorget nu är, och förestods af magister C. O. Fineman.* Denne berömmes af många såsom en synnerligt utmärkt pedagog, men lär äfven hafva varit synnerligt sträng och användt kroppslig aga af ej sällan verkligt grym natur. Såsom ett bidrag till Stockholms inre skolhistoria ännu (or få årtionden sedan, meddela vi här en liten skildring som lemnats oss af en person hvilken på 1840-talet gick i Finemans skola.

Läraren Fineman var stor anhängare af systemet att med stryk inplanta vetandet hos sina lärjungar. Till biträde St handen användes pinnar, omkring i '/* fot länga, afsedda egentligen till pekpinnar, och åtgången af dessa var stor, enär de brötos ofta af, då kraften, hvarmed de svängdes öfver lärjungarncs hufvud, armar och ben, var starkare än redskapet. Men vid sådana fall var läraren ej förlägen om medel att fortsätta bestraffningen, och olycklig då det offer som hadc god och kraftig lugg. För att erhålla sådan bestraffning, behöfde felet ej hafva varit stort. Vid sittande lektion, såsom vid räkning, användes pinnen, att slå på lärjungarncs fingrar. Då griffeln härigenom föll ur handen, fingo armar och ben uppbära bestraffningen, samt då benen af sjelfbevarelscdrift drogos undan det hårda redskapet, fattades pinnen af läraren mellan tvennc fingrar och stöttes obarmhertigt med spetsen i elevens rygg, så att solar och stjemor skimrade for det våta ögat. Ej heller skonades hufvudet. Med en förskräcklig hårdhet fick pinnen dansa, utan någon slags urskilning, hvar den träffade å de späda hamnhufvudena. Att klaga med ord mot behandlingen var som att hälla olja på eld. Det gafs äfven skymflig bestraffning, synnerligen vid olydnad eller motsägelse, kanske ock vid bristande kunskap i den gifna lexan för dagen. Då fick gossen sätta sig

under den bänk, hvnrå svarta tafian stod, i samma ställning som cn skräddare sitter på sitt sybord, med benen i kors, men hufvudet under bänken, och ansigtet vändt mot väggen. Vid denna ställning blcf ryggen spänd som en båge. och läraren, som ofta gick rundt kring den ganska stora skolsalen, glömde ej att åt sin fånge i kurran dela

ut ett rapp, hvar gång taflan passerades. Ännu skymfligare straff var den s. k. kräft-

gången, som begagnades hufvudsakligast då någon lärjunge kommit för sent. Krypande baklänges på armar och ben, härtill tvingad af dcrtill beordrade kamrater, af hvilka en satte sig på offrets rygg, med hufvudet vändt åt sätet, hamrades och bultades det sist nämda af såväl honom, som den öfriga omgifvande kamratskaran, ända tills ett hvarf omkring skolsalen var tillryggalngdt.

Otaliga voro de smärre bestraffningnrne. Vid lärjungens ouppmärksamhet under lektion eller bön, kunde densamme utan vidare afbrytas for att befalla den ouppmärksamme att »lägga oket på sign, som tillgick så, att händerna knutna lades öfver

nacken, och ansigtet böjdes ned åt bordet framför bänken. Att hålla handen än på ena än på andra ögat eller å munnen var bot för alltför lifliga ögonkast åt obehörigt håll eller för lösmunhet. Vid läsning inom cirkel hade custos makt att åt okunnig eller kanske ock åt någon kamrat som hadc att fordra för »gammal ost» påbjuda att »gå ur cirkeln» och ställa sig »bock», d. v. s. med händerna mot knäna och kroppen i rät vinkel mot benen. Att »stå bock» medförde ock att efter förhör af läraren få emottaga en större eller mindre bestraffning.

* Född 1793, magister och prest x$18, först huspredikant hos presidenten O. E. Lagerheim, sedan 1821 lärare vid ofvan nämda skola som han skötte i trettioåtta år, t 1863.

Att de förnämas och förmögnas barn i gamla Stockholm ätnjöto enskild undervisning i hemmen hafva vi redan anmärkt, och att enskilda lärare utom hemmen täflade med de offentliga skolorna hafva vi ock sett. »Rabellerne» voro ganska ihärdiga, så mycket de än förföljdes af konsistoriet. »Hvem mäktar uppräkna», säger C. U. Broocman ännu i vårt århundrades början, »den skara af kända ocb okända, pröfvade och opröfvade studenter och skrifvare, forne handlande, fabrikörer, mästare, gesäller, bladarbetare, väfvare, brandvakter, m. m. som med och utan tillstånd i alla delar i hufvudstaden för en ringa vcckpenning undervisat och ännu undervisa eller rättare vanbildat och ännu vanbilda samhällets framtida medborgare.»

»Icke bättre är det beställdt med flickornas undervisning», skrif-ver samme nitiske skolvän, »i de s. k. pensionerna, om vi ock först blott hafva afscende på de större och mest ansedda. Det ar en lycka att de finnas, då så många mödrar gifvas, som sjelfva icke ära i stånd att till alla delar undervisa sina döttrar. I dessa pensioner kunna de åtminstone vinna skicklighet i alla för ett fruntimmer erforderliga handaslöjder. Men hvilken bildning få hjerta och förstånd?»

Broocman klagar öfver katekcslexorna och den klena undervisningen i öfriga ämnen. All vigt lades på franskan, »som man oför-skämdt nog uteslutande behagar kalla språkets, men hvaruti de flesta dock hade endast en mycket ofullständig kunskap.

Hvarifrån flickskolornas föreståndarskor och lärarinnor togos i en tid, då den qvinliga undervisningen stod på sä dålig fot är svårt att säga. En och annan utländsk lärarinna hittade dock vägen hit, och1 det redan på 1700-talet. År 1725 sökte hos konungen* madame Marguerite De la Caze, »ett för religions skull ifrån Paris fördrifvet fruntimmer», tillåtelse att i Stockholm upprätta en fruntimmersskola, ungefär på den fot, som vid Saint-Cyr eller som madame Mirami-ons i Paris, m. fl. Hon ville till det ändamålet hafva »något gammalt kongl. hus, som med liten omkostnad kunde få förbättras och lagas, att ett tillräckligt antal hederlige mäns barn der kunde logeras och rymmas, tillika med de personer som till deras uppsigt behöfvas.» Madame De la Caze »hoppades, att rikets ständer skulle bevilja det och sjelfvilligt och skyndsamt sammanskjuta till nödiga möbler och husgeråd, så ock till madame De la Cazes och hennes dotters underhåll.»

Ansökningen hänsköts till ständerna, och vi veta icke hvad dessa svarade, men frukta, att madame De la Cazes

hopp kom på skam.

Ansökningen finnes, på så väl franska som svenska, i riksarkivet.Bland enskilda skolor för gossar nämnas i slutet af förra århundradet, utom det af oss redan anförda Stridsbergs institut, Tlior-sanders, Nissers, Bonnedals, Knös, Löhmans, Silfverstolpcs, Envalls, Vierecks, m. fl. På Brolins karta, 1771, finner man också en enskild realskola i Hcsselgrenska huset vid Storkyrkobrinken, sannolikt hofpredikanten Thenstedts, den första verkliga realskola i Stockholm som stod i högt anseende på 1760-talet och der de döde språken icke ansågos såsom hufvudsak, utan de lefvande, jemte vetenskaperna. > Der undervisades i zoologi, botanik, kemi m. m, och bland lärarne namnes >vår sedermera sä namnkunnige naturforskare Retzius.»* Skolan stod under kongl. maj:ts och dess kanslis omedelbara beskydd, erhöll flera gånger offentligt understöd och uppmuntrades på åtskilligt sätt af uppfostringskommissionen, men upphörde likväl efter några år.

På 1820- och 1830-talen uppstod ett stort antal enskilda skolor i Stockholm, hvilka utmärkte sig för ett mildare behandlingssätt än det vanliga i de offentliga läroverken. Bland dem kunna vi särskildt nämna J. N. Palmgrens vid Tyska Prestgatan, hvilken ehuru belägen vid en af stadens oansenligaste gator besöktes på 1830-talet af ett stort antal lärjungar från äfven aflägsnare stadsdelar och stod i godt anseende. Palmgren öfverlemnade skolan 1837 till mag. Sallberg, hvilken dock icke hade henne längre än till 1840, då skolan upphörde. Der undervisade mag. C. A. Bagge, sedermera en af Stockholms förnämste bokhandlare, den bekante frisinnade teologen Ignell, C. J. B. Berndtson, sedermera lektor i Gefle och i våra dagar känd såsom författare af »Svensk-fransk ordbok» (1880), m. fl. erkändt skicklige lärare. Teckningslärare var en tid N. M. Mandelgrcn, den bekante utgifvaren af »Monuments scandinaves du Moyeh-âgc»; sånglärare var J. P. Cronhamn. Palmgren vardt sedermera lärare i Philipsénska skolan och slutligen kyrkoherde i Gudmuntorp och Hurfva i Skåne, der han afled 1865.

Det hus, n:o 27 Tyska Prestgatan, der denna skola hölls, var ett af Tyska församlingens pastorshus, har under senare år varit lägenhet för Isaac Marcus’ boktryckeri och rifves nu ned för att lemna plats för en ny byggnad, hvilken skall uppföras från Svart-mangatan till Prestgatan, längs Tyska kyrkogården, på det område som i gamla tider intagits af Matts Bardskärares, en del af Lars Plemings m. fl. af oss redan förut omnämda gamla hus. Huset n:o 27 gränsade i söder till en plats som i gamla handlingar uppgifves

Anders Johan Retzius uppehöll sig under åren 1768—71 i Stockholm innan han tillträdde sin adjunktsbefattning i Lund.

såsom Hans Gammals köksträdgård, men som åtminstone i detta århundrade af folket i trakten kallats »Klostergården» och spelade stor roll i de Palmgrenska skolgossarnes fantasi, som hade mycket att förkunna om underjordiska gångar o. s. v. Hela trakten hörde stadens äldsta tider sannolikt till svartmunkeklostrets område.

Ofriga enskilda skolor vid samma tid som den senast nämda voro Bollins, Ullgrens* Reuters (en tid vid Prestgatan, n:o 42, med genomgång till Vesterlånggatan, n:o 69, sedan på Eriksdal vid Skanstull) för att icke tala om den mycket bekanta s. k. Hillska skolan på Barnängen.

Alla dessa enskilda skolor äro för länge sedan försvunna. Några få större voro, liksom den offentliga Nya Elementarskolan, från 1828, inrättade i senare tiders anda. t. ex. Lyceum, stiftadt 1838 af akademi-adjunkten C. O. Ramström och 1851 öfverlemnadt åt doktorerne C. J. Bohman och O. v. Feilitzen. De offentliga skolorna vunno allt större anseende och drogo Iärjungarne till sig.

Hvad som redan inträffat med gosskolorna återstår för flickskolorna, men den tiden hör blott till gamla Stockholm, då de skolor som höllos af »gamla jungfrur och gummor, af soldater, gesäller, besökare o. s. v.» drogo till sig ett stort antal barn, flickor och gossar om hvar andra och gåfvo den s. k. undervisning för några skillingar i veckan, der barnen läste abe-boken och katekesen under snäsor, hugg och slag.

Den första större flicksskola var den Wallinska, som nu hunnit sitt halfva arhundrade och derigenom tillhör gamla Stockholm, men dock fortfarande lefver och gagnar L det nya.

* 'Kap. XI.

Gillen. Skrän. Gesällskap.

5.7 Karins gille. — Vårfru-gillet. — 5.7 Gertruds gille. — Helga Lekarna gille. — Gillets organisaticn. — Huru det tillgick edd gille/eiterna. — Huru mycket man förtärde på åldermannens revisionskalas. — Gillets slut. — Skriiddarnes skrå från sjj6. — Skriiddarnes skyddspatron. — Mästareskörd och miistarekost. — Gil/esdrick-ning. — Skomakarnes skrå. — Murare ock Smeder. — Guldsmeder. — Dragare. — Snickare. — General-cmbctes-skrå. — En peruk inför Hitta. — Gesällhtrlerge. — Van. drande gesälls mottagning. — Vindragarcherberget. — Sallrniitarnes och spanmålsbä-rarnes herberge. — Förhållandet mellan •mästare och gesäller.

Medeltiden egde i gillena en motsvarighet mot våra dagars klubbar och ordenssamfund, och att dessa oaktadt deras halft religiösa prägel, emedan de alltid voro stiftade till något helgons ära, likväl ytterst hade menniskans enkla verldsliga behof af sällskap och förströelse till grund torde få anses otvifvelaktigt.

Bland Stockholms medeltidsgillen voro följande de mest bekanta: S:t Karins gille, i hörnet af n. v. Tyska Skolgränden och Skärgårdsgatan; Vårfru-gillet, i hörnet af samma gata och Persilje-gränden; S:t Gertruds gille och Kapell, i hörnet af Kinstu- och Svart-mangatorna; samt Helga Lekarna gille på Skomakargatan, med ingång från Lekamagränd, enligt 1400-talets jordebok.

De spär vi kunnat finna efter de forna gillehusens grundmurar äro mycket otydliga och lemna nästan intet i behåll. I den källare der Vårfrugillet stått (n:o 15 vid Skärgårdsgatan) fans en underjordisk gång, och på S:t Karins tomt en källare, bestående af ett enkelt tunnhvalf med två par ljusöppningar, hvilka numera icke kunna släppa in ljus, sedan marken betydligt höjt sig. En storartad anblick gifva de höga tunnhvalfven under Tyska kyrkan, hvars norra mur lär vara Gertruds-kapellets eller gilleshusets gamla, hvilken skall ha blifvit qvarstäende och begagnad vid nybyggnaden.Mest förvåna dock de höga hvalfven under huset n:o 30 vid Skomakaregatan, dit traditionen förlägger Helga Lekarna gille och om hviket förhållande husets egare än i dag äro förvissade. Här*nedstiger man till ett betydligt djup under hvalf med ganska ringa spännvidd och när man kommit ner till fast grund, finner man spär efter eldstad med skorstenshål och fönsteröppningar hvilka senare numera icke kunna insläppa något ljus, något som synes angifva, att en mycket lång tid förflutit, sedan grunden lades, enär marken kunnat hinna höja sig i så betydlig mån.

Mera upplysningar om forntida lif i detta Stockholms förnämsta

Fig. 147. Helga Lekarna Gillets vapen och sigill.

gille lemna dess i Storkyrkan, mot slutet af förra århundradet, funna handlingar, bestående af nio häften papper, af hvilka de två sistas omslag äro prydda med gillets vapen (fig. 147). Med ledning af dessa anteckningar och de bearbetningar af desamma, hvilka, första gången är 1797, företogos af Johan Murberg till en afhandling Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien, sedan af riksantiqva-rien H. Hildebrand i Hist. Bibliotek 1877, skola vi försöka återgifva några drag af detta Stockholmsgilles lif och plägseder.

Helga Lekamagillen stiftades af en långsökt anledning till ära åt Kristi lekamens förvandling (trans-substantiation), hvilken trosartikel antogs på Lateranska mötet 1215. Sådana funnos i Up-sala, Kalmar, Malmö samt på Gotland, i Upland (Alsike) och i Stockholm.

Detta sist nämda skall hafva sin upprinnelse på 1300-talet, egt prebender och altare i Storkyrkan, vid sydvestra dörren under läktaren. Gillets samlingslokal eller stuga låg redan tidigt vid Skomakaregatan, >på högra handen ifrån torget», och kallas i handlingarne Helga Lekarna gård. Den bestod 1436 af två hus: curia inferior eller egentliga gillestugan och curia superier. Här höllos i äldre tider sammankomsterna. Då ledamöternas antal sedermera betydligt ökats, hyrdes rum stundom i Vårfru Gillestuga, stundom i S:t Gertruds; mindre sammanträden höllos i Storkyrkans sakristia.

Ehuru gillet egentligen var ett andligt sådant for Stockholms klerkeri, blefvö dock bröder och systrar af alla stånd antagna. Kungliga och furstliga personer, riksråd, riddare, embetsmän, borgare, handtverkarc, bönder, drängar och pigor; ingen som fört en oförvitlig lefnad och kunde erlägga afgiften var derifrån utesluten. Ordentliga tiden

till nya ledamöters antagande var då »gillet blef drucket» och vid de fyra större begängeiserna, dock kunde intagning ske äf-ven vid andra, mindre sammankomster.

Med hvilka ceremonier receptionerna skedde vet man numera icke. Inträdesafgiften var ganska skiftande, och om den ej kunde utgöras i pengar, erlades den in natura, såsom med guld- eller silfver-pjeser, tennkannor, kopparflaskor, messingskittlar, grytor, vapen, sängkläder o. s. v. Men i synnerhet var vax ett gångbart betalningsmedel, emedan stora förråd af detsamma åtgingo till ljusen, både i kyrkan och på gillesalen.

Gillets förnämsta embetsmän var åldermannen. Honom måste alla såsom sin förman med heder och lydnad bemöta, och då han med klockan äskade ljud, måste hvar och en tystna, vid vite af ett halfpund vax. Han skulle vara prest och valdes på ett år. Till biträde hade åldermannen två klerkbröder, kallade stolbröder, vid hvil-kas sida funnos medhjelpare eller skaffare, som hade att beställa om gillets hushållning och framför allt om det som hörde till gillesdrick-ningen. Derjemte funnos andra betjenter, hvilka dels voro ständiga, dels tjenstgjorde vid vissa tillfällen.

De förra voro: Kapellaner som förrättade messorna uti de kor som gillet egde i Storkyrkan;

Klockaren vid bykyrkan som hade årlig lön för ringning och klämtning i primklockan; hvarförutom han drog försorg om ljusstöpning och duktygstvätt;

Orgamästarcn som skötte orgelverket vid gillets gudstjenst;

Orgtramparen som fick 2 penningar i veckan, dä han tram-pade gillets mindre orgel, men en albus (*/, öre) då han trampade

kyrkans;

GiUesvcnnen som gick omkring och kallade.

De som endast tjenstgjorde vid vissa tillfällen voro:

Fyra större djeknar som vid de större begängelserna buro stångfacklorna kring kyrkogården eller kring staden samt biträdde vid gillesalens klädande till drickningen;

Fyra mindre djeknar som vid drickningen understödde sången;

Musikanter af flere slag som legdes, då man drack. År 1438 betalades till Conrad trumpetare och följande året till Conrad lute-nista 1 mark 6 öre. År 1510 voro två af stadens lekare närvarande, och 1516 och 19 nyttjades, utom gillets lekare och hans stallbroder, herr Stens pipare, bombcslagare och tymblare, stadens tyske trumpe-slagare, en lekare med trummeskyde; o. s. v.

Dörrvården som hade fyra öre för sitt omak och af ingen fick ofogas;

Badstufvuqyinnan som hadc gillets badstuga om hand.

Heliga Lekamensdag firades af gillet genom en stor procession med sakramentet omkring gatorna, hvarvid de fyra större djeknarne buro stångfacklorna, och en hop mindre underhjelpte sången. En af de hymner som då sjöngos till Kristi lekamens ära var följande, hvilken kan återfinnas i samtida breviarier och i gradualet:

Fange lingva gloriosi — Carports mysterium Sanguinistjue preciosi — Quem in mundi precium Fructus ven tris gloriosi — Fex effudit gentium.

Gillet firade dessutom fyra egna stora bcgängelscdagar, nämligen söndagarne näst efter H. Lekamens dag, Marie födelsefest (den 8 Sept.), Martinsmessa (den 11 Nov.) och trettondedag Jul.

Blef någon af samfundet, andlig eller verldslig, illa sjuk, voro-alle klerkbröder förbundne att i full skrud hålla en stor procession och med ljus och sång af vissa stycken andäktigt besöka honom, både vid processionens början och slut.

GilledricktuHgen, som egde rum vid den stora begängelsen första söndagen efter helga lekamens fest, skedde

med många ceremonier och efter grundliga förberedelser. Alla syskonen sutto kring sina bord, och samtliga klerkbröder vid det öfversta. Framför åldernians-bordet stodo fyra djeknar med vaxljus, och på bordet voro sex stora kannor framsatta. Åldermannen äskade ljud med en klocka. Skaf-farne med de andra betjenande fylde brödernas bägare, den de sittande emottogo, och då det var gjordt, stego de alla upp och af-sjöngo sånger, beledsagade af pukor, trummor och pipor, hvarpåskälen tömdes. De vanligaste skålarne gälde jungfru Maria och frälsaren.

Man har ännu i behåll en gillesvisa till jungfru Maria:

Jesus Christus vår herre,

Och han var Jodder i Betlehem;

Och alle Guds helga änglar De sungo honom loj igen.

Sången sungo de alle Jnla otta så,

Lofvat vari Jesu Marie Son.

Driekiom nu det Jyrsta sinne Vårs Drottins minne m. m.

Vid måltiden, som samtlige ledamöter nu höllo, spisade hvar och en hvad han sjelf låtit förut tillreda och uppsända. Men för att förekomma täflan och yppighet var vid vite stadgadt, att ingen måtte hafva mer än 2 eller 3 fat. Af samma skäl var ock förbudet att hafva egen duk och egen bänkdyna. Ölet var gemensamt för alla, och vid dess upphemtande ur källaren tjenade de många kittlar och flaskor af tenn, koppar och messing, som gillet egde. Ingen, utom de tjenande bröderna, skafferne och klockaren samt deras medhjel-pare djeknarne, fingo under drickningen vid vite af en mark vax gå i källaren, der merendels klockarens hustru med en hjelpqvinna skötte tappningen.

Sjelfva gillesalen var klädd med löf och granris, golfvet beströdt med färskt och välluktande gräs och blomster, och utanför dörren voro satta löfruskor. Rummet var alltid upplyst med vaxljus, äfven om solen sken. Vid plikt af fyra marker vår det förbudet att lasta ölet; derför skulle det förut pröfvas och gillas vid en stämma, öl-smakningen, vanligen torsdagen i pingstveckan. Till denna förrättning beredde man sig med en måltid pä gillets bekostnad, hvarvid vankades, utom annat, skinka, groflmat (oxkött) och färsk såsom varande särdeles lämpliga förberedelser.

I samma vecka höll åldermannen en stämma för bisittare, skaf-fare och några förnämligare klerker och lekmän, hvarvid räkenskaperna granskades. Att dervid gick ganska grundligt till kan inhem-tas af följande räkning för en dylik stämma år 1513, hvilken äfven gifver ett begrepp om tidens matordning:

1 oxsida, 2 får, 2 pund rökt kött, 2 skinkor, 3 nötatungor, ett halft pund grant salt, 1 pund groft salt, 1 lod saffran, l skålpund russin, t skålpund mandel, 3 lod peppar, som hönsen fyldes med, 3 lod ingefära till puder till stekarna, 3 lod socker till kienothen, 14 höns, persilja, lök, ägg till klenoth och aftonkost, 1 kanna ättika, 18 marker smör, hvetekakor, semblor, hvetebröd, 2 .säkker kooll», salt torsk, 3 lod peppar, kummin, senap, 2 marker honung, I kanna vin, 2 tunnor öl.346

»Rogbröden räknar jag intet», tillägger räkenskapsföraren. Man uppger, att endast fjorton personer voro närvarande vid denna revisionsmåltid, men det låter otroligt för oss.

Helga Lekamagillet hade vexlande öden. En gång på 1430-talet var det nära att upplösas, men sedan förkofrades det igen och blomstrade som mest omkring 1450. År 1523 tog Gustaf den förste betydliga tvångslån ur gillets kassor och 1527 >öfvertog» han all gillets fasta egendom som uppskattades till 5,590 mark, och vid samma tillfälle befordrades åldermannen till föreståndare i Helgeands-hospitalet. Så slutade Stockholms ryktbaraste gille, sedan det fylt sin uppgift att vara en föreningspunkt för de olika samhällsklasserna och ett medel för ståndsskilnadens utjemnande.

* *

*

När Stockholm anlades på 1200-talet, århundradet efter Mälarstaden Birkas sannolika förstöring, var dess hufvudändamål att tjena som befästad ort och bevaka inloppet till Mälaren.

Likasom Tysklands äldsta städer uppstått omkring gamla Romerska lägerplatser, så växte också en stad så småningom under skyddet af Stockholms befästningar. Att denna stad i andra århundradet af sin tillvaro endast skulle utgöras af en handtverkar-koloni synes icke oväntadt: när denna först blef utbildad, kommo köpmännen —- de stora köpmännen, ty handtverkarcn sålde sjelf sina varor i »öppet fönster» eller i »gatubodh» (stånd?). För att skydda sig för främmande och för livar andra ingingo snart handt-verkarnc associationer, som de kallade kompani, och stälde sig under lagar dem de benämde skrå.

Den äldsta stadga i behåll rörande liandtverken rörer skräd-darne och är utfärdad så tidigt som 1356, samt bekräftad af Karl Knutsson 1453. Af de äldre embetena är skräddarnes också det, hvars handlingar man eger mest fullständiga, nämligen ifrån konung Magnus Eriksson ända intill slutet af Karl XIV Johans regering.

Sjelfva skrået är frän 1501, då öfverskärarne och skräddarne slogos tillsammans till ett. Kompaniets stadgar äro 56, af hvilkas innehåll det vigtigaste torde böra angifvas.

Kompaniet hade till skyddspatron valt ingen mindre än erke-engcln Mikael (fig. 148).

Den som ville vinna inträde såsom mästare i kompaniet måste förete bevis om äkta börd; han skulle vidare gifva fem mark reda pengar i bössan och en mark harneskpengar, de senare en gärd till stadens försvar. Derpå skulle han göra sin mästareskörd (tillskär-

ning), hvilken bestod i en qvinnokåpa eller en danneqvinnas drägt, en qvinnokjortel, en presthiitta med en timp och ett par långstrumpor (hosor med förfötter). Dessförinnan eller samtidigt skulle han gifva sin mästarckost, bestående af två skinkor, så många fat grytstek, salt kött och stek som krafdes, och skulle han låta föra upp en tunna godt öl i åldermannens hus, der tillskärningen egde rum, i närvaro af två rådmän och alla bröderna. Förr än brodern började skära, skulle han lägga fram tolf öre till dricka åt gode

Nu började skärningen i gode männens åsyn; när den var skedd, visades den unge brodern ut, och hans arbete »omskådades>. Be-fans det underhaltigt, förlorade brodern sin kost och måste lära å nyo.

En öfverskärares prof skulle bestå i att öfverskära åtta alnar Leysskt (Leydens) kläde på 6 timmar.

Gillesdrickningen skulle hållas på Mikaeli dag eller söndagen före eller efter, samt om Valborgs-messan. När då åldermannen ringde med klockan eller klappade ljud med klubban, skulle det bli tyst, vid vite af en mark vax.

Hvilken broder som spilde mer öl än han kunde skyla med handen, bötade en mark vax; sof någon, då man drack skål, botades en

örtug. Blef någon drucken, så att man måste leda honom hem, botades en mark vax; drack någon så, att han kastade upp vid bordet, botades sex öre, gjorde han det på gården, botades två mark vax.

När stor gillesdrickning var, skulle hvarje broder lemna skaftä-ren eller svennen sin dolk, när han inträdde. Hvilken som slog kinpust på eller drog sin broder i håret, bötade en mark.

Gerdamannen skulle kläda bänkarne med hyender och beströ golfvet med löf och gräs.

Hvilken som dobblade öfver 2 öres värde bötade sex öre.

Detta var det hufvudsakliga innehåll af gamla skräddareskrået,

Fig. >48. Erke-engcln Mikael, Skraddarncs skyddspatron.348

och är detsamma nästan typiskt eller som mest gällande för de andra. De skilja sig vanligen endast i de punkter

som särskildt röra yrket. Sä till exempel bestämmer skomakarnes skrå (1474) rörande mästerprofvet: att mästarsko är ett par manskor, ett par qvinnoskor med »länka laska» och ett par innanbundna (vända?) skor och ett par höga stöflar.

Lärgosse om tolf år må man försöka i en månad, gosse om femton år skall pröfvas i fjorton dagar, och skall pilten gifva en tunna öl till kompaniet, om han blifver stadd, hvarvid han dock får hafva en gäst och sjelf skänka sin tunna. Skulle det under hand upptäckas att skomarkargosse är oäkta född, afskedas han, och bötc den som honom stadde.

Att icke alltid allmänheten blef så väl bemött i butikerna på 1400-talet, som i vära dagar, framlyser af den stadgan, att om någon god man eller god qvinna, god sven eller jomfru eller deras bud kommer i embetet och vill köpa skor, då skall honom eller henne ej svaras annorlunda än väl och beskedligen, vid böter af ett pund vax.

Skomakarne hade Markus Evangelisten till sin skyddspatron.

Murarnes (1487) och Smedernas (1479) skrån förete icke något särdeles afvikande eller betecknande.

Guldsmederna voro ett förnämt sällskap i anseende till den dyra råmaterien. »Ingen som sin egen man är i guldsmedsembctet skall dobbla med androm i taverner eller ölhus», bjuder deras skrå från början af 1500-talet.

Fig. 149. Tunnbotten.

Fr&n Ccdcrlundska vinkällaren under k. slottet.

Fig. 150. Tunnbindare-cmbetew signet. I Nordiska Museum.I samma skrå antydes skyltning for första* gången i de handlingar vi haft under händer: han skall sitt bräde ej uppslå, förr än han all kompanis rätt gjort. Orsaken måtte ligga i den omständigheten, att guldsmedernas varor voro för dyra att sjelfva ligga i öppna »vindögat» såsom skyltar, och att yrket sålunda måste tillkännages genom »tafla», som det sedan kallas — allt under förutsättning nämligen att »uppslå bräde» är liktydigt med att sätta ut skylt.

Dragarnes (bärarnes) skrå (från början af 1500-talet) anger redan början till de strider som senare uppstodo mellan embetena rörande deras sysslor, ty. detta skrå upptager bestämmelser för åkare. »Ingen åkare får uppföra jern från uppstäders skepp, utan allenast bärare som skola hamnen ren göra om sommaren». Bärarne hadc äfven uppsigt öfver att ingen orenlighet, stenar, granris och spånor kastades ut i hamnarne. Derjemte skulle de vara skyldiga att bära »Vår Herres uppståndelses beläte» om påsknatten »och gång-dagar-ne», vid vite af en tunna öl och två marker vax.

Snickarnes mästerstycke skulle (1575) bestä af »ett utdragande bord af godt vågenskått (ekvirke). Öfversta bladet skulle vara tre alnar långt, sju qvarter och två tum, och båda bladen tre tum tjocka och listerna på ändan åtta tum breda, på hörnen väl tillhopa fogadt, så ock eljest fliteligen utarbetadt. Vidare: en kista med fejt, så att hela höjden är fem qvarter, längden half tredje alnar och bredden en aln, och med platta pelare».

Tunnbindarnes mästerstycke tyckes i gamla tider hafva fordrat rätt stor arbetsskicklighet, äfven om de träsniderier som funnos på åtskilliga tunnbottnar icke utfördes af tunnbindarne, utan af särskilda träsnidare (fig. 149). Men efter aflagdt prof hadc gesällen rätt till sitt med embetets präktiga sigill (fig. 150) försedda mästarebref, som gjorde honom till välbeställd stockholmsborgare.

* *

*

År 1621 den 23 September reglerades skråväsendet genom den då utkommande general-embetcs skrå, hvilket sedermera många gånger ändrades och förbättrades. Den okände författaren klagar der-innan öfver, att de gamla embetshusen eller gillegårdarna vore förfallna; derför föreslår han, att de som fattige äro skola förena sig om ett hus. Så bestämmes, att hvarje embete skall hafva ålderman och bisittare valda på lifstid. Åldermannen eger bland annat rättighet att handla med drycker, såsom tyskt och svenskt öl och bränvin, men icke vin, samt dem utskänka. Embetets kännemärke och tecken skall uthängas på en tafla (skylt).Sådana skyltai* stucko öfver allt ut från husen

i gamla Stockholm, och ofta hängde de på ganska konstfärdigt utarbetade jernarmar. Skyltar af denna beskaffenhet hafva nu i det allra närmaste försvunnit och efterträdts af ganska konstlösa namnbräden. Likaledes skall man väl hafva svårt att kunna pä husen nu uppleta de grant utsirade, vanligtvis bugtiga, men på sjelfva väggarne fästa skyltar som nyttjades af skräddare, skomakare, m. fl. och på hvilka man såg ett par lejon, med hängande tungor och högt lyftade svansar, hälla mellan sig en storartad skräddarsax eller en stöfvel. Några handtverkare hafva dock

Fig. 15a. Sndclmakareskylt. Fig. 153. Glasmästarcskylt.

ännu ungefär samma slags skyltar som i gamla dagar, t. ex. färgare (fig. 151), sadelmakare (fig. 152), glasmästare (fig. 153) och möjligtvis ännu några andra.

Der åldermannen bor skola, heter det vidare i förordningen af 1621, skråbref och handlingar förvaras i ett skrin. Sådana skrin eller cmbctslador funnos hos alla skrän och nyttjades så länge cm-betet eller gesällskapet egde bestånd. Vi visa här afbildningar af messingslagarnes (fig. 154) och bagaregesällernes (fig. 155). Likaledes införa vi här bilder af kopparslagarnes (fig. 156) och snörma-karncs (fig. 157) sparbössor.

Rörande gradpasscringen i embetet bestämmes sålunda: Tager någon mästare lärgosse om 14 år eller mindre som duglig är i em-betet och icke hafver råd att gifva sin mästare några pengar för det han hafver lärt honom, så skola hans föräldrar eller föreståndare för-tinga sådant med mästaren, om året till att tjena efter som hans ingeninm kan vara snält till på 3 eller 4 är. Rymmer gossen första gången, då tages igen af mästaren och straffas skäligen, om han fås. Rymmer han andra gången, och intet fås, dä skall mästaren bekomma sitt förting, oansedt han intet hafver utlärt. När han nu hafver uttjent sina år, så må lian tjena hos samma mästare såsom gesäll på ett är och taga gesälls lön. Sedan må han vandra hvart han vill i 2 år. Då skall mästaren låta gifva honom sitt Iärebref under embetes signet af åldermannen. När han vill bli mästare, skall han göra sitt mästerstycke på gamla sättet och hälla gästabud.

En gammal borgare i Stockholm, son till en af handtverksskråens ålderman under lång tid i början af detta århundrade, har för oss gjort en skildring af ett och annat rörande embetena och särskildt angående kammakare-embetet för åtskilliga årtionden sedan, och med ledning deraf vilja vi till hvad vi efter äldre källor anfört här tillägga något om förhållandena under förra hälften af i8ootalet:

Hos åldermannen samlades embetet hvarje år till qvartal. De större embetena hade två bisittare, de mindre en. Närvarande voro-också: en borgmästare, en rådman, en notarie samt en stadsfiskal, af hvilka hvar och en fick tio eller fem riksdaler för besväret att infinna sig.

Vid hvarje ordinarie qvartal behandlades endast embetets angelägenheter, men dessa kunde dock gifva anledning till ganska stormiga öfverläggningar. Vanligtvis hade man att beklaga sig öfver bristande skydd frän statens sida och öfver det myckna intrång som embetet ständigt lede, dels genom utländska varors införande, dels genom fuskare, sådana som arbetade för sig sjelfva utan att hafva sökt burskap, hvilken uraktlåtenhet ofta var orsakad af oförmåga att kunna erlägga de med burskapet förenade penningutgifterna. Vanligtvis beslöt embetet att vidtaga stränga åtgärder mot dessa fuskare eller bönhasar,* och fiskalen fick i uppdrag att anställa jagt pä dem.

Qvartalssammankomsten slöts alltid med en »sexa», vid hvilken de närvarande magistratspersonerna och fiskalen voro sjelf-skrifna gäster.

Vid dessa sammankomster inskrefvos lärlingar och utskrefvos -utlärlingara till gesäller. Ingen lärling som ej »utstått» minst fem läroår fick antagas till gesäll, och skulle prof dessutom vara gjordt. Ett sådant prof eller gesällstycke förfärdigades alltid pä annan verk-

* Af det tyska böhne eller biihne, vindsrum, och hase, hare, således cn som af räddhåga döljer sig på vindar.stad

än der »utlärlingen» lärt, och bedömdes först af den främmande verkstadens mästare.

För att varda mästare måste mastersvennen anmäla sig hos åldermannen, hvilken derefter lät kalla embetet och magistrats-assistenterne, hvilka senare då fingo sina arvoden af svennen. Godkändes ansökningen, föreskrefs

hvad den sökande skulle göra till sitt mäster-

Fig. 155- Bagaregesällernas skrålada. I Nord. Museum.

prof, och profven voro vanligtvis ganska stränga. Inom några yrken ålades mästcrsvennen att sjelf förfärdiga de verktyg, hvilka han skulle använda. När profvet var färdigt och skulle uppvisas, skedde detta med många omständigheter samt ej utan dryg kostnad. Först och främst måste svennen betala en bottenpenning till lådan. Han nödgades äfven betala »sexan» för aftonen.

Om embetet ansåg, att det funnes tillräckligt antal mästare inom yrket, kunde det afslå ansökningen om mästarebref eller åtminstone lägga många hinder i vägen. Hade den sökande likväl lyckats besegra alla svårigheter och var såsom mästare godkänd, återstod det honom att svärja borgareden, hvilket ej heller aflopp utan kostnader, från 75 riksdaler till högre belopp. Men var den eden väl svuren, hade den nye mästaren rätt att sätta upp egen verkstad och hos polisen anmäla så många bönhasar han hörde talas om.

Så ungefär lefde handtverkslifvet bland mästarne med få mindre vigtiga förändringar ända fram till 1846, då skråtvånget upphörde; men att det icke saknades kif och split embetena emellan, derom vittna de många utgifna rättegångshandlingarna. Än kifvas slagtarc och garfvare, rörande djurhudar, än skomakare och skoflikare, än

Vig. 156. Kopparslagarnes sparbössa. I Nord. Mus. Fig. 157. Snörmakamcs sparbössa. 1 Nord. Mus.

guldsmeder och snörmakare, än snickare och stolmakare. Och lågo icke embetena i tvist med hvarandra, så tvistades det inom embetena, rörande aflagda prof till mästerskapet. Så till exempel processar år 1771 perukmakargesällen Johan Martin Wallman med sitt embete, emedan han blifvit underkänd i profvet. Inför rätten tillfrågades åldermannen och bisittarne af livad beskaffenhet de fel voro som embetet pä mästerstycket i fråga hade att anmärka. Ålderman Grabe-dunckel utlät sig så:

att hvad Serafimer peruken angår, så vore den samma 1:0) för tunn på sidorna 2:0) gå rangerne der icke väl tillhopa 3:0) är peruken icke väl proportionerad på sidorna, hvaraf följer att placken midt uti är för bred och sedan för smal. Häremot opponerade sig förre rådmannen Rodikor och betygade på samvete, att peruken icke vore för tunn vid öronen. Ålderman Grabedunckel utlät sig: att han hade

ännu ett fel på Wailmans peruk, nämligen att håren i den samma icke äro rätt klippte eller bouclerne spitsade. Rodikor svarade, att sådant icke vore på Serafimer peruk brukeligt.

Derpå uppvistes fruntimmersperuken.

Vid densamma påminte ålderman Grabedunckel, att fagonen på denna vore sådan, att ett fruntimmer ej med den kunde vara, med någon heder och anständig prydlighet, på hufvudet klädd . . .

Rodikor motsade.

Ålderman Grabedunckel (hvilken tyckes ha för princip att aldrig svara på tal) androg, att utom hvad i anseende till sjelfva mäster

Fig. 158. Ccsallkåppar. I Nord. Museum. Fig. 159. Klappholtx. I Nord. Museum-

stycket af honom anmärkt blifvit, hade också den af gesällen Wall-man förrättade hårfriseringen på ett flickebarns hufvud, sådan som den i embetet dä blifvit uppvist, varit oskickclig, hvilket trumpetaren Jäger och en enka, som samma hårfrisering sedan sett, också skolat besanna.

Embctets medlemmar råka i lufven pä hvarandra och man tillgriper invektiv. Borgmästaren Sebaldt ansluter sig till den mildare meningen, och Wallman segrar inför rätten.

Fristående lefde gesällsamfundet, vid sidan af skrået, på sitt herberge och med sina handtvcrksbruk, ordningar eller geivohnheiten. Gesällerna hade sin kassa, sin låda, sin välkomst och stundom eget hus. För att ernå skicklighet och ofta for att söka arbete måste gesällen ut och vandra. Hans lif fick derigenom en anstrykning af romantik, men det blef ofta något oregelbundet och gjorde honom mera fruktad än omtyckt.

Med renseln på ryggen och med den oumbärliga påkcn (fig. 158) drog t. ex. smedsgesällen fram på landsvägarne tills hans träffade en stad. Dit anländ, sökte han upp gesällernas herberge. Herbcrgs-fadern, en gammal gesäll, som mot att fä bo hyresfritt skötte husets ekonomi, tillkallade åltgesällen (eller örtgesällen, såsom han i gamla handlingar kallas), hvarpå följande scen uppfördes, bok-stafligen uppfördes, ty båda parterna måste tala enligt antaget handt vcrksbruk, hvilket förut var inlärdt. Scenen kallas:

Örtgesälls uppklappning.

(örtgesällen klappar (fig. 159) i bordet och talar.)

Örtgesällen. Alltså med förlof, är någon främmande tillstädes, som tänker skicka om, han sitte till bordet, och låte sig af mig om arbetet omskåda för första, andra och tredje. (Den främmande införes.)

Örtgesällens hels ning och den främmande gesällens svar.

Örtg. Främmande klensmcd.

Främ. Ett stycke deraf.

örtg. Välkommen på handtverkets vägnar.

Främ. Stor tack . . . Mästare, gesäller och unggesällcr låta helsa eder ifrån Nyköping och allestädes hvar jag har igenomrest.

Örtg. Stor tack. Mästare, gesäller och unggesällcr likaledes. Alltså med förlof, främmande, sitt till bordet.

Främ. Jag lackar mycket.

Örtg. Alltså med förlof, främmande, hvad är hans begäran, att han har skickat bud efter mig?

Främ. Min begäran är intet mycket, nllenast att handtverksbruk och ordning måtte bli mig bevist, som jag det äter kan förskylla, antingen här eller annorstädes, hvar Gud vill, vi råkas.

örtg. Handtverksbruk och ordning skall Eder vederfaras så mycket som jag lärt, hvad jag än intet har lärt, hoppas jag utaf Eder som en rättskaffens gesäll till att få lära.

Främ. Utaf mig lär han intet mycket annat, än att löpa landet upp och neder, och slita kläder och skor sönder, Herr Faders vin utdricka; den ena gången mer den andra mindre, allt som pungen vill räcka.

örtg. Det kunna vi förut väl göra. — Hvarpå skickar han om? På klensmed eller hvad förekommer?

Härpå svarar nu den främmande, hvarefter ett mellanspel utfö-res mellan örtgesällen och mästergesällcn, och upplysning vinnes, huru vida arbete står att fä.Derpå stiger örtgesällen upp för att göra besök hos mästarne och säger vid utgåendet till den främmande:

— Med förlof, låt intet tiden blifva eder för lång, har jag något förgätit, skrif det under bordet, tills jag kommer igen, står det då ofvan på bordet, vilja vi utstryka det med ett stop öl.

Nu går örtgesällen omkring till alla mästarne och frågar, om de ha arbete att lemna, men får icke fråga annorlunda än så som ordningen föreskrifver:

— God dag, käre mästare, det är en främmande gesäll lfitkom-men pä vårt herberge, han begär fjorton dags arbete uti mästarens verkstad, all nytta till att söka, och skada till att hindra, ger mästaren honom arbete är mig kärt och den främmande ännu kärare.

Ortgesällen återvänder till herberget och ger besked om utgången af sin beskickning. Har den gått lyckligt, är svaret kort; har den utfallit illa, blir ordsvallet längre och mera afrundadt.

Örtgesällen säger nemligen:

— Alltså med förlof, främmande, han skulle kanhända gema vilja veta hvad han har att vänta, medan jag är så långsam; jag har nu gångit på eder anmodan så vida cm-betet räcker och redligt är, från äldsta till yngsta, från rika till fattiga, och dc låta alla helsa och tacka för denna gången; är nu hons pung väl fullt speckad, och skoma bra flickade, ett långt spett i handen, kan min goda gesäll väl komma öfver den gropen, och jag önskar honom mycken lycka uti stora faltet.

Hvarpå han förmanande tillägger:

— Med förlof, det är här brukligt, när en främmande kommer resandes, betalar man en kanna öl för honom uti Herr Faders hus och sedan får han skafTa sig lägenhet genom porten ut. Lcf väl, haf Gud för ögonen, så blir honom vägen intet svår.

Huru vida han verkligen bjuder påt öl, säger icke handtverks-ordningen, men det förefaller troligt, om man känner svenska gästfriheten rätt.

Skulle åter gesällen hafva fått arbete, införes han af örtgesällen hos mästaren med följande harang:

— Med förlof, mästare: vill jag anförtro denna främmande gesäll; gifver mästaren honom skarpa filar och hvetebröd, och låter honom länge sofva, lärer mästaren nog få en bra gesäll af honom. Far väl!

Praktfullast var dock det skådespel som uppfördes vid de sä kallade qvartalen, då gesällskapets vigtigaste angelägenheter afgjor-des. Vid detta tillfälle steg först örtgesällen fram och talade:

— Med förlof, herrar lådcmästare, samtelige gesäller och ung-gesäller, dem målte väl vara bekant hvarföre vi alla fjerdedels år komma tillsamman, angående frid och enighet, och vårt herberges vidmakthållande; alltså skall lådan vara öppnad. Herr lådmästaren behagar först läsa!

(Om två örtgesäller äro tillstädes, stiger en till dörren, och den andre går ikring bordet, och fordrar de fördolda gevären af, om någon har något).Derpå läser Iådemästaren

»Punkterne uti ordning».

»För det i:sta skola vi frukta och älska Gud.

För det 2:dra vår Herr Fader och Fru Moder, och hela husets anhöriga uti all tillbörlig ära hålla.

J:dje. Är uti detta fjerdedels året någon främmande hitresande kommen, han stige fram till bordet och säge sitt ärliga dop- och tillnamn, och gifve så mycket som OO i inskrifningspengar; är han machter gesäll, gifver han dubbelt så mycket, en gesäll först och unggesäll sedan, att man vet hvad gesäller och unggesällcr äro. Är någon här som intet förut har varit vid handtverks bruk och ordning, han stige fram till bordet och bite axet af nyckeln, eller ställe sig så med gesäller och ung-gesäller in, sä vilja vi vara honom behjelpliga.

(Lådskrifvaren skrifver namnen i en bok; sedan dricker örtgesällen de främmande till med välkomsten. Lådskrifvaren läser upp namnen).

4:de. Skall mästar-taflan läsas före, och en hvar gifva noga akt pä sin mästares namn, och gifva så mycket som oo uti skilnkpen-gar; är han machter gesäll, gifve dubbelt, så att man vet hvad gesäll eller ung-gesäll är.

N.B. Nyckelbitarn får sitt tillbaka för denna gången med förmaning.

5:te, Skall skuldboken läsas upp, om någon är skyldig, så betale, att Lådan kommer till sitt och Herr Fader till sitt, så kan han få borga på nytt igen.

öde. Skall artiklarne läsas före; den som dem hört förr, han tige och låte den så höra dem som intet förr har hört dem, så att hvar och en vet att rätta sig derefter.

j:de. Skola de tre ärliga omfrågorna hållas: livad någon pä hvar-annan otillbörligt vet, skall han nu anmäla, och intet förtiga; den som nu förtiger, han förtiger sin egen skada.

8:de. Skall den gamla svarta skuldboken föreläsas, om någon dcruti varder befunnen, så vilja vi väl honom deruti hjelpa, så framt han har penningar eller penningars värde.

p:de. Är någon här som har lust att förändra sitt stånd, ifrån unggesäli till machter gesäll, han kan här så väl dertill komma, som annorstädes; tänker han att vi äro för Svaga, så taga vi Herrar Låde-mästare, Herr Fader och Fru Moder och om han betalar ett fat Win, och ett par feta svin, så hoppas jag att vi skola blifva honom starka nog.‘

io:de. Skola de rika amten utdelas, att intet all nytta, eller skada, uti en verkstad blifver.I2:te. >Hafver jag något förgätit, så stånde någon upp, och an-mäle det uti mitt ställe, alltså med förlof>.

(När den första och andra omfrågan är förbi, blir den tredje ståendes tills allt är slutadt. N.B. När någon blir anklagad, gå de begge ut, samt deras verkstadskamrater med. När någon blifver inkallad, säger Ortgesällen: vill han med gesäller och unggesäller hälla och lefva, så fatta (N.B. nyckeln.)

* *

Som häraf framgår spelar örtgesällen (tyska Ortgesell = Platsgesäll) en vigtig roll och förvexlas stundom med åltgesällen, hvilken till tecken af sin värdighet bar gesällstafven. Nedläggandet af densamma skedde ock under ceremonier som för oss numera äro svårbegripliga. Ett högst märkligt bruk afslutar denna klensmedernas handtverksordning; det är en ordstrid eller munhuggning mellan en unggesäll och åltgesällen. Efter som densamma är reglementerad, lemnades väl icke något tillfälle för ett qvickhufvud att göra sig bemärkt. Samtalet är i sig sjelft mycket karakteristiskt.

Åltgesällen tillfrågar unggesällen först:

— Hvarifrån kommer min goda unggesäll här så geschwindt, att jag honom hos gesäller och unggcsäller finner.

Svar. Jag kom hit ifrån Örebro, jag beder han frågar min nabo.

Åltg. Hans namn är all ära värdt; lef väl, det'skall vara mig kärt.

Men om unggesällen har lust att retas med åltgesällen svaras:

Svar. Jag är allt här, hvad vill han mig mer.

Åltg. Att jag honom handtvcrksbruk fråga vill.

Svar. Ilandtverksbruk vill jag väl svara, om han mig rätt frågar.

Åltg. Frågar jag intet rätt, så vore han min herre och jag hans dräng; men fiå-gar jag rätt, så Hr jag hans herre och han min dräng.

Svar. Eder trogna tjenare vill jag gerna vara; drick han bara vatten, gif mig bra vin, och låt mig sofva hos kärestan sin, så vill jag alltid vara hans trognaste tjenare.

Åltg. Min käraste har nog mig så kär, att ingen annan fEr komma henne så när. — Huru kom min goda unggesäll vidare här?

Svar. Jag lopp väl hit till denna staden; jag beder min goda altgcsäll vill säga, hvad som är hvarken inom eller utom fonstema. (Gissa.)

Åltg. Jag kom hit utan bära, jag beder det få lära. Nej gissa nu . . . Huru kom min unggcsäll vidare hit?

Svar. Jag har väl kommit hit så när, att min åltgesäl! ville säga mig hvad det

bästa af staden är.

Åltg. Huru kom han då vidare hit5Svar. Jag lopp väl hit med tvenne stutar; min goda åltgesäll säge mig

hvaröfver <tt välgjordt stufvelås inslutar; (gissas till alla frågor).

Altg. lluni kom han vidare hil?

Säg, hvaröfver ett iås är gjordt?

Hvad det bästa på en Jungfru är?

Hvad det starkaste uli verkstaden?

IIvar medelpunkt i veriden?

Ilvad det bästa på en qvarn?

Svar, Jag kom hit från Kongshatt, jag beder tag nu min granne fatt.

Åltg. vm min goda unggesäll hafva ett annat namn, så tage nu denna gesällstaf -uti sin famn.

Svar. Denna gesällstaf att vidröra är jag än för slätt; jag måste nu först lära mitt handi verk rätt, sedan är min ena hand intet krum, och den andra ej heller lam, derfor tager jag gesällstafvcn intet an.

Åltg. Huru låter min goda unggesäll kalla sig, när den sköna damen frågar efter honom?

Svar. Sköna damer lära intet fråga efter mig; har jag pengar, kalla de mig Monsieur: har jag inga, kasta de mig trappan utför.

Altg. Huru låter min goda unggesäll kalla sig, när mästare, gesäller och unggesäller fråga efter honom.

Svar. Mästrar, Gesäller, och Unggesäller ha väl makt att fråga efter mig. N.B. Det ädla blod har försatt min Faders skatt, så när som en gammal hatt, den står försatt på Rådhuskällarns dörr för tre öre. Vill min Åltgesäll mig trohet lofva, vill jag honom densamma skänka till Nyårs gåfva.

Altg. Hans namn är all ära värdt; vi vilja det ofvan uppskrifva, der bönderna hänga sina stöflar.

Svar. Jag tackar, hans namn bör ofvan öfver stå. Lef väl!

* *

#

Detta var klensmedsgesällernas handtverksordning 1771, hvilken är tryckt ett par gånger med tyska originalet på ena och svenska öfversättningen på andra sidan. Om det är infördt frän Tyskland eller författadt på tyska här i Sverige veta vi ej, men skulle vara böjda att tro det förra särskildt om föreliggande ordning, i hvilken namnorden röja tysken. Att så icke alltid varit fallet framgår af företalet till sadelmakarnes handtverksbruk som är tryckt endast på svenska, i Stockholm, 1780.

»Näppeligen finnes någon nation, som icke högst värderar sitt modersmål. Det hafver således ett samhälligt broderskap med Em-betets goda minne beslutit att i fäderneslandet bortlägga det hit tills brukade Tyska Handtverksgewohnheit och införa det på Svenska. Hvar och en som vil besöka fremmande länder lärer sjclf vara om-tänkt att göra sig kunnig i fremmande språk.

Öfversatt At Brukas Med /'ägnad».

Längre fram, på iSoo-talet, då ordensväsendet med dess hög-trafvande festtal kommit i blomstring hos borgerskapet, blifva handt-verksbruken mera patetiska och förlora all farg af den oefterhärmliga gemytiighet och humor vi funnit hos de foregående tidehvarf-vcn. Sålunda kan man läsa i »Ordning vid svarfvare- och blockmakare-gesällernas sammankomster 1830» följande högstämda utgjutelse vid det tillfället, då åltgesällen öfverlemnar gesällkäppen i utläringens hand:

— Här lemnas Eder en käpp i eder hand! Den är en sinnebild såväl af Högheten som Fattigdomen. Den bäres så väl af den som styr Staters och Menniskors öden, som af den hvilken fattigdomens hela börda trycker. Uti eder hand har den blifvit lemnad såsom ett bevis på eder nya värdighet, och för att, i händelse I någon gång lik

vandraren nödgen söka ert bröd, inom eller utom gränsen af ert Fosterland, och då eder fot af mattighet staplar, I mågen genom den finna ett stöd.

Här spårar man så tydligt ordensparen-tatorn. Käppen var käpp i 200 år innan den blef upphöjd till symbol, ett bevis på festtalets alstrande förmåga. Eller ock skulle man tro, att den åldriga institutionen kände sitt slut nära och derför manades att gripa till de stora orden:

— Uti alla dessa mina bröders namn — fortfar åltgesällen — räcker jag Eder denna välkomstbägare. Söken att likna vära Forn-fader (!) som af vänskapens hand emottogo Bragebägaren och tömde den, då de ville besegla utförandet af sina heliga löften . . .

Fig. 160. Plit- och harnnkgcsitl- _

icmas -va komma.. Sthim t79o. Om man härmed jemför sadelmakarnes 1 Noni. Museum. enkla och af osökt hjertlighet stämplade harang, då en gesäll första gången skall dricka ur Välkomman, skall man märka tvenne tidehvarfs skilda anletsdrag:

örtgesäll: Med låf; jag hafver några ord med dig att tala, jag beder du ville det ej illa upptaga.

Den Tillkomne svarar: Tala hvad dig kärt är.

örtgesäli: Med låf; jag vill dig den ärliga Wälkommen tillbringa, alla rättskaffens Sadelmakarcs skål som Wälkommen stiftat hafva; och ännu hafva vilja dertill något att stifta; alla Sadelmakares skål som på vägar vandra, och deras som derpå vandra vilja; skål herr värd och värdinna, syster och hela hederliga Sälskaperna här församlat är.Med kärligl begär Vivat Mästare och Gesäller Att dricka i dag Med lust och behag.

Wälsigne dig Gud, din ärliga skänk och Wälkommcn, jag önskar alla detn god lycka och välmåga som denna Wälkommcn inrättat hafvn, samt dem som sinnade äro att sina namn derpå teckna.

Jag har nu den ära,

Första gången att lära;

Utur så hederlig bål,

Ty dricker jag skål.

Båd’ Mästare och Gesäller;

Förgäter ej heller:

Fig. 161. Snickarcgcsiillcrnas skräfana. I Nord. Miwcmn.

Wärd och Wärdinna,

Med alla de sina.

Vivat godt lag,

Wi dricka i dag;

Oss allom till fromma,

Ur denna Wälkomma.

Såsom prof på en af de gamla gesällskapens välkommor visa vi här en afbildning af Plåt- och Harneskgesällernes pokal från förra århundradet (fig. 160). .

* *

*På gesällskapens festdagar fladdrade en fana utanför herbergets fönster. Hvarje gesällskap hade sin egen fana, och vi lemna här en afbildning af snickargesällemes (fig. 161). Att dessa fanor icke alltid tillkommit endast såsom en prydnad kan man finna af t. ex. skomakaregesällernes. Att det gesällskapet (»ogifta skomakare-gesällskapet») under Gustaf II Adolfs och Kar! X Gustafs tider bidragit till hufvudstadens bevakning, finnes i

gamla handlingar angif-vet. Då under Karl XII all handel och rörelse voro så godt som afstannade, befaldes ogifta skomakaregesällskapet af regeringen att, jemte borgerskapet, bestrida vakthållningen och om så päfordrades bidraga till stadens försvar. Den i Oktober 1714 infann öfverste Zeedtz sig hos gesällskapet och tillsade på »höga öfverhetens ordination», att gesällerne skulle välja sig officerare, hvarpå de med cn mun till sin kapten utvalde mäster Wilhelm Breving. Sedermera valdes ock löjtnant och adjutant. Den sist nämde hette Bång och var gesällskapets exercismästare.

Skomakaregesällerne bildade således ett särskildt kompani, för hvilket anskaffades en fana som kostade 543 daler 6 öre k:mt, en den tiden ganska betydlig summa. Dess utom måste gesällskapet i hvarje månad sammanjkjuta ej ringa belopp för vaktgöringens bestridande, i hvilket ändamål en s. k. kompanilåda inrättades. Vakthållningen upphörde sedermera, men fanan bibehölls och utsattes från något af herbergets fönster på gesällskapets högtidsdagar, Annandag påsk och Mikaelidagen, kl. 4—6 e. m., dervid »harmoni- och fältmusik» uppfördes.

År 1794 ersattes den af tiden illa åtgångna fanan med en ny som kostade 64 rdr 16 sk. b:ko, af blått taft och med Sveriges vapen inom två lagerkransar under kunglig krona. Nedanför vapnet syntes den gamla kejserliga romerska krönta örnen. I hvart och ett af de fyra hörnen fans Karl XII:s krönta namnchiffer. Allra öfverst prålade i gyllene skrift:

Sii pro bus, sit felix, tit Magnus ille lator AquiUz.

Latin skulle det vara, till och med på en skomakarefana.

År 1824 förbjöds att hänga ut fanan, hvilket djupt smärtade gesällskapet, som ingick till konungen med underdånig ansökan, att det åter måtte tillåtas att låta fanan visa sig under ett par timmar Annandag påsk och Mikaelidagen, hvaremot gesällskapet afsade sig allt tillstånd att efteråt få anställa dans eller andra lustbarheter. Denna ansökan var undertecknad på ogifta skomakaregesällskapets vägnar af C. Gillberg och G. F. Daltl, ältgesäller.* Om ansökan beviljades

* Ofvanstående iir hemtadt ur Stockholms Dagblad för Maj 1S25, men bladet har icke angifvit källan till sitt meddelande.veta vi icke, men vilja minnas, att ett och annat gesällskap i Stockholm på 1830-talet, kanske äfven senare, lät en fana fladdra utanför fönstren, när fest firades i herberget.

Skomakarnc tyckas hafva haft ett tämligen välbcrgadt och ordentligt gesällskap, hvarpå dettas sjukhus också är ett bevis. Ännu i dag står vid Rörstrandsgatan ett litet hus, som hyst skomakare-gesällemes Krauk-kammare. Huset köptes för det ändamålet 1674, och säljaren var en hökare vid namn Sven Hansson. I portgången till det huset (nu n:o 4) sitter på väggen en stor stentafia med följande inskrift:

KÖPTES DENNA GÅRD TIU. ETT SIUKHUS

JOHAN M. HOLMSTRÖM LAR LÅDMÄSTARE. ÅR 1753

KIÖPTES TOMTEN.

ÅR 1763

BYGDES DET A STENHUS DÅ

LÅDMÄSTAREN ABRAHAM APPELQVIST UAR SYSLOMAN VID BYGNADEN. ÅLDERMAN HET. SEBASTIAN MERKEI. OCH ÅLTGESÄLLER

UORO PETER LÖFSTRÖM OCH G. E. KÖLTZ

HUGIT

PÅ DENNA STEN

UÅRE FRAMFARNE TIL ÄHREMINNE OCH EFTERFÖLD FÖR

TILKOMMANDE

Huset såldes sedermera, men ett större inköptes för samma ändamål, vid Lilla Nygatan (nu n:o 19) och begagnades åtminstone i slutet af 1820-talet, ^möjligtvis ännu senare, men tillhör nu mer enskild person. /t*y "/f.

/

ÅR 1674

\

AF

SKOMAKAREMBETES GESÄLLER. ÅR 1751

INRÄTADES S1UKHUSKASSAN DÅ

/Att herbergena voro ganska väl hållna tillflyktsorter för den resande gesällen kan man finna af Skräddargesällernas reglemente för > Herbergsfadernj 1835. Der bestämmes nämligen, att i herbergshuset skall finnas ett städadt och om vintern eldadt nattlägersrum för resande gesäller, och skulle rummet vara möbleradt med tvenne utdragssängar, fyra stolar, ett bord och en spegel. Till hvardera sängen skulle vara två madrasser, två kuddar, ett täcke, två par tvåmanslakan och fyra skjortor. Dess utom måste i rummet finnas ett handfat och en tvättkanna af koppar, en ljussax och tolf handdukar, deraf till begagnande bestås en för hvarje gesäll, hvilket allt af gesällskapet bekostades. Tvättning och lagning af linnepersed-larne ombesörjer Herbergsvärden, som efter räkning vid qvartalets slut, derför erhåller betalning af Lådans medel.

Fic- »6a. Portttycke pil Vintlragarchcrbcrgct.

Bland minnesmärken efter de gamla gesällskapen och skråen ega vi ännu två herbergen: Vindragarnes (n:o 6 Stora Hoparegränd) samt Saltmätarnes och Spanmålsbärarnes (n:o 15, Skärgårdsgatan). Bägge gifva intryck af Stockholm för minst 200 år sedan.

Vindragarne ega och bebo ett hus hvars port bär årtalet 1747 (fig. 162), men hvars trappgafvel och hela inre bära tydliga spär af 1500-talet (fig. 163). Skylten är ommålad pä en äldre och troligtvis af hög ålder. Vindragarne hålla ännu i hop som skrå och kallas »vindragare-lageti, ega låda och ordning samt styras af ålderman och lådmästare.

Saltmätarnc och-spanmälsbärame bebo ett gamipalt, i förra tider sannolikt ståtligt hus vid Skärgårdsgatan, hvars hela yttre an-gifver iöoo-talet (fig. 164). Sjelfva herberget är beläget två trap-por upp och begagnas till samlings- och hvilopiats (fig. 165). Det gamla bordet vid hvilket åldermannen presiderar uppgifves vara en skänk från drottning Kristina,* ehuru formen antyder ännu äldre tid.

Att gesällerna, såsom varande unga menniskor med rörliga sinnen, icke alltid uppförde sig så lugnt och sansadt är bekant, och att de äfven stundom och rätt ofta råkade i klammeri med andra samhällsklasser, särskildt med militären, bevittna rätternas protokoll. Ett dylikt, intaget i skräddarembetets handlingar från 1660, berättar om det > perlemente och slagsmål som emellan majoren af Uplands regemente till fot herr Julius De la Chapel och dem af vakten som han med sig hade på den ena, så ock samtliga gesällerna af skräddarembetet här i staden på deras gille, å den andra sidan med sårande och dödande af en del utaf desse».

Vid förhöret förklarade majoren sig hafva haft skäl att angripa huset och sjelfva skräddaregillet med samtliga der innevarande gesällerna, emedan han vid sin första ankomst till huset blifvit af några derutanför stående med höni-ska ord och eftertastande mött, som ock derföre, att han och vakten vid uppgåendet i huset äro af skräddargesällerna stötta och slagna tillbaka. Detta förkastades såsom varande ogrundadt, utan befinnes af sjelfva ransakningcn alt majoren hafver såsom af egen hämdgirighet begynt detta alarm och derföre af uppsåt med laddade pistoler och draget svärd trängt med vakten in i huset der som gesällerna sutto i sämja och enighet (som då

Fig. 163. Vindragarchcrbcrgct i Stora Hopnrcgrandcn.

* »Drottning Kristin.')» nr en tidsbestämning som bland Stockholms befolkning an-gifver något mycket gammalt.intet annat kunde förnimmas), uppbrutit dörren, med svärd, bardisa-ner och laddade musköter stormat

gillet, och en person dödat och många sargat, dervid en stor del deras kappor beröfvades, så ock med fängslandet af samtlige gesällerna, gjort våld, brutit hus och hemfrid och alltså konungens edsöre. Majoren dömdes att mista lif-vet; om domen gick i verkställighet veta vi ej.

Att gesällerna gifvit anledning till slagsmålet är mycket möjligt. Man vet, huru illa de voro anskrifna på 1600-talet, då de alltid i kungörelser nämnas tillsammans med »annat löst parti». Men voro

Fig- 164. Saltinalareliertcrgci A SIcärgÅrtlsgutnn. ställe i Staden Och hört SaUd

att han icke vågade gå hem, emedan han förut pä dagen blifvit öfverfallcn af sina gesäller, af hvilka den ene skulle ha hållit och den andre slagit honom. Vittnet hade då jemte ett par andra personer utom Sandström följt denne hem och från ett rum bredvid verkstaden hört oljud och en röst som yttrat: när han kommer hem, skall han knappas. Derpå hade vittnet genom ett häl på väggen sett tvenne af de anklagade söm räckt hvarandra händerna och den tredje som »slagit af», hvarvid de tre dervid utropat: friheten är vår och vi skola försvara friheten mot mästaren; att derefter samma gesäller fattat uti åtskilliga verktyg,

de kitsliga och öfvermodiga då de uppträdde som kår, så behandlades de också hårdt. Carl XII till exempel påbjöd, af sina politiska skäl naturligtvis, att gesäller som höllo frimåndag, skulle genast gripas och pressas till knektar.

Anda in på våra dagar har man exempel på huru den barbariska lagen om husbönder och tjenare retade gesällerna mot mästarne, så att hämden icke uteblef, ehuru hårdt den alltid stod de förorättade. Ett kämnersrätts-protokoll frän 1830 ger en delvis komisk belysning åt ämnet. Vittnet Petterson intygar: han hade anträffat snickaren Sandström å ett närings-

ström beklaga sig deröfver,kastat desamma på golfvet samt trampat på dem under åberopande af deras frihet, hvarjemte en af dem yttrat: när han kommer Aem, galler det lif for lif; att slutligen en af gesällerna fattat i en hyfvel-bänk och vändt upp och ned på densamma, hvarpå de frågat Sandströms hustru, som inträdt, hvar mannen funnes samt utlåtit sig t den riktning, att de skulle slä Sandström med en sten som låg på goifvet, hvarför bemälde Sandström kallat på vakt. Ett annat vittne hade hört ropet: när han kommer hem, den tjocka rackarn, skall det gälla lif för lif, samt att han skulle knäppas. Då emellertid Sandström kom igen utan att ha träffat vakten, gick gesällen Sund-

1 !

r~ r

Fig. 165. Det inre af Saltmätarc- och SpanmAUbarare-hcrbcrgct.

man fram emot honom med en trälist, förehållande Sandström att denne med samma trälist utdrifvit tvenne af Sundmans bekanta som varit och sökt honom. Då Sandström uppmanade Sundman att bortlägga listen, och denne vägrade, tog mästaren gesällen i håret och gaf honom ett slag vid örat. Dä drabbades det ihop, hvarvid Sandström blef duktigt uppklappad.

Emellertid föll domen: Sundman dömdes till 36 par spö, tre slag af paret, och Hultstrand, den andre gesällen, som endast -.tagit* i Sandström och vållat att han fallit omkull, till en månads fängelse.

Att husbönderna illa behandlade sitt folk under förgångna tider var ganska vanligt, då de hade laglig rättighet dertill, och ännu lefva förfärliga historier om ihjälslagna tjenare och husbönder.De som icke orkade slåss sjelfva skickade sina drängar, kanske äfven gesäller, till polisgevaldigern som mot en »dusör» klådde upp dem inne på sitt kontor. En känd anekdot berättar om en dräng som under tjenstgöringstimmen kommit till en sådan gevaldiger med ett bjudningsbref från husbonden, en bryggare. Gevaldigern som var van att piska denne bryggares drängar, bryter icke brefvet, utan skickar ut drängen att behandlas på vanligt sätt. Drängen bedyrar förgäfves sin oskuld; gevaldigern ger en vink med tummen, och drängen befinner sig snart i ett inre rum, der han erhåller sin bastonad.Kap. XII.

Borgerskape t.

Pä fo rum. — Huru borgarena hållo burspräk. — Svenskar och tyskar. — Borgmästare och rad. — Olof Larsson och S\t Olof. — En berest radman pä röoo-talet. — Furubom och S:t Johannes. — Rädstufva och Ciämnärs-Cammare. — Kasten-

f/af Stadshuset och nya Rådhuset. — Vakthållningar och fejder i gamla tider. ______

Borgerskapets parader och mönstringar. — Handel och vandel. — Börsen pä Tyska kytkogärden och vid Stortorget. — Gamla borgarslägter. — Borgerskapets fester.

Stortorget var i stadens äldsta tider Stockholms hjerta, icke blott genom sitt läge, utan äfven genom sin kommunala betydenhet, och borgerskapet, hvars forum denna plats var, utgjorde det stockholmska samhällets kärna. Stortorget och borgerskapet innefattade i sig den midtpunkt, hvarifrån det egentliga lifvet i gamla Stockholm utgick och omkring hvilken detta lif ständigt rörde sig.

Sjelfva torget, beläget på höjden af den ås, hvarifrån gatorna sluttade ned till Mälarens och Saltsjöns stränder, var för några hundra år sedan af ungefar samma storlek som nu, men det var mycket mindre regelbundet. Vid dess norra sida stod rådhuset. Då och då brann det huset, vare sig helt och hållet eller till någon del, men ständigt bygdes ett nytt eller sattes det skadade åter i stånd.

Det var dock för litet för att kunna rymma det rådplägande borgerskapet, och oaktadt det oblida klimatet var ej sällan sjelfva torget samlings- och samrådsplatsen. Man »höll burspråk», såsom det hette, i fria luften, och menige borgare trängdes mellan burspråket, den lilla utbygnaden på rådhuset, och skampålen, som stod midt för nu varande Kåkbrinken.

Stockholms burspräk är kändt i Sveriges häfdcr, ty der afgjordes ej blott stadens, utan någon gång äfven rikets angelägenheter. Vid ett sådant tillfälle, det var Helga lekarna afton 1499, utsågs danske

Gamla Stockholm. 24 'konung Hans’ son Kristian till tronföljare äfven i Sverige. Valförrättningen underskrefs inne i rådhuset af borgmästare och råd, men utanför på torget var det menige borgerskapet som trodde sig af-göra saken.

På Stortorget möttes och nöttes in- och utländska intressen. Stockholm var icke någon verldsstad, icke ens någon hansestad och låg afsides från de stora stråkvägarne, men främlingar hittade dock hit. Det var fallet med i synnerhet tyskar, ehuruväl det kanske hände, att äfven andra utländingar här gingo under det namnet.

Från utlandet och väl mest Tyskland kommo handtverkare och blandade sig med de svenska borgarne på Stortorget. Tyskt vardt hela vårt handtverksspråk och, såsom vi redan sett, skråbruken och gesällernes »Gewohnheiten». Från Tyskland voro också de- fleste köpmännen, vare sig de kommande och gående handelsfullmäktige från Liibeck och andra hansestäder eller de som för alltid stannade i Stockholm och har drefvo köpenskap för egen räkning. Icke sågos de med blida ögon af iofödingarne, men Iäto sig deraf icke skrämma. De skötte sig vanligtvis med större slughet än stockholmarnc sjelfve, nästlade sig in i alla förhållanden, drogo nytta af allt. synnerligen af svenskarnes okunnighet i många stycken och främst i hvad söm angick vinstgifvande handelsföretag.

Borgarrätt kunde ej nekas dessa främlingar, ty' så ogerna man än fördrog dem, behöfde man dem dock. Tyskarne nöjde sig icke med att stå utanför rådhuset och med menige borgare rådpläga i fria luften; de trängde in i rådstugan, och då de väl kommit in, var det ej lätt att få dem ut igen. Så vordo de upptagne bland stadens rädsherrar, och från den kretsen var steget ej synnerligen stort till sjelfva borgmästareplatserne. Det kom en tid, då Stockholms halfva magistrat bestod af tyskar, hvilket antal till och med i lag stadgades. Först i senare delen af 1400-talet upphäfdes det stadgandet och förordnades, att ingen tyskfödd skulle inlåtas hvarken till borgmästare- eller rådmansembetet i Stockholm, utan magistraten helt och hållet bestå af svenske män.

Huru tyskarne nyttjade sin makt finner man bland annat af de bekanta Käpplingcmordcn, en illgerning som ej så snart glömdes af borgerskapets svenske medlemmar och som väl i sin mån bidrog till det, öfver åttio år derefter,

utfärdade stadgandet, om magistratens rensande från främlingar.

Stockholms magistrat hade stort anseende. Bland bevisen derpå är äfven det,- att enligt Kalmarc-unionen skulle en borgmästare frän Stockholm utgöra del af de fyrtio röstegande som borde förrätta kungavalet i Kalmar för de tre nordiska rikena. Utom vid det ofvannanida tillfället 1499, fick Stockholms borgerskap genom sina borgmästare och rädsherrar, ett par år derefter, yttra sig i en för unionen och riket vigtig fråga, nämligen huru de ville förhålla sig mot konung Hans, hvilken rikets råd uppsagt tro och lydnad, och mycket berodde pä det svar som Stockholms magistrat skulle afgifva.

I magistratens öfverläggningar deltogo ståthållaren på Stockholms slott och stundom flera af rikets råd. Ofta skickade konungen sina förnämlige män att i angelägna ärenden gemensamt rådpläga med magistraten.

Men den magistraten skonades ej heller, när någon mäktig man ville visa sitt missnöje med staden. I Stockholms blodbad, som egde rum på borgerskapets eget forum, aflifvades också tre borgmästare och tretton eller fjorton rådmän.

Det vanliga antalet af rådmän (rådsherrar) var från gammalt tolf, men ökades stundom och var en tid tjugu, i medlet af 1500-talet till och med tjugutre, för att sedan åter sänkas till femton, hvilket antal bibehölls från 1656 till 1781, då det ökades med fyra, så att'Stockholm från 1781 hade nitton rådmän ända till 1816, då antalet vardt sexton, sedan fjorton och slutligen tretton, under det borgmästarne minskades från fyra först till tre och sedan till två for att i vår tid inskränkas till en.

I äldre tider utnämde konungen både borgmästare och rådmän, sedermera tillsattes de någon gång genom val inom magistraten. Under sextonhundratalet finner man, att öfverståthållaren och magistraten, utan borgerskapets hörande, satte till rådmän, men äf-ven att konungen, utan att fråga magistraten, utnämde sä väl borgmästare som rådmän. Så skedde åtminstone 1683, då Karl den elfte utnämde Olof Austrell till politi borgmästare, Michael Törne till handelsborgmästare samt Roslin och Emporagrius till rådmän, och året derpå nämdes på samma sätt en Wallén till rådman.

De fleste af de gamle borgmästarne befordrades till embetet från att hafva varit rådmän i staden, men någon gång hände, att en borgmästare förut beklädt ett annat embete. Så vardt Olof Bureus, broder till kartografen Anders och genealogen, diplomaten Jonas Bure, ehuru medicine doktor samt konungens och hertig Johans af Östergötland lifmedikus, borgmästare i Stockholm i början af 1620-talet och tio är derefter president i Åbo hofrätt. Frän assessorer i Svea hofrätt befordrades, 1627, till borgmästare Erich Erichson Geet eller Geete (till Svedstad), förut kallad Ericus Tranevardus, slutligen vice president i Åbo hofrätt, samt 1638 Peter Gavelius, som varit också professor i Upsala, och 1668 Olof Thegner, sedan vice-president i Svea hofrätt och slutligen landshöfding i Upsala.3/2

BORCERSKAPET

Äfven arkitekter kommo in i magistraten, såsom Jean de la Vällde som vardt borgmästare 1671 och hof- och stadsarkitekt 1681, Nikodemus Tessin d. ä., som vardt rådman 1667, och Göran Adel-crantz, också hof- och stadsarkitekt, hvilken upphöjdes till borgmästare 1718.

Underligt nog, skola borgmästaren Olof Svart samt rådmännen Clement Rentzel och Eric Ericson i Gustaf den förstes tid hafva nyttjats som flaggmän (eskaderchefer) på rikets flotta*. Af samme konung användes magistratspersoner också i kinkiga diplomatiska uppdrag, såsom då borgmästaren Anders Simonsson jemte ståthållaren Gudmund Pehrsson skickades att underhandla med de upproriska småländin-garne. I dylikt uppdrag afsändes också borgmästaren Björn Björnsson till de upproriske dalkarlarne.

Många med samma namn och i slägt med livar andra finner man i förteckningen öfver magistratspersonerne. Bland dem voro herrarne Törne, af hvilka ej mindre än fem beklädt borgmästare-embetet, nämligen Olof Törne, som vardt borgmästare 1612, hans son Hans 1650 och dennes söner Michael 1683, Olof 1694 och Nils 1699.

Bland magistratssekreterarne hafva ock funnits många märklige män, först och främst Olaus Petri, som 1524

tillträdde sysslan, innehade henne i flere år och samtidigt var kyrkoherde i Storkyrkan.

För det handlande och handtverksidkande borgerskapet var det en eftersträfvad utmärkelse att komma in i magistraten. Bland de sedermera s. k. »illitcrate»** rådmän i gamla tider gjorde en och annan sig ryktbar, t. ex. Olof Larsson, hvilken S:t Olofs kapell (nu Adolf Fredriks kyrka) hade att tacka för sin fullbordan och som efter honom uppkallades. Denne Olof Larsson föddes 1592 i Söderköping af fattiga och ringa, >dock ärliga och kristliga» föräldrar. Vid tolf års ålder kom han till Stockholm, der han gaf sig i skola, »sökande sitt underhåll med sjungande vid andras fönster och dörrar». Sedan han dermed fortfarit i tre är, började han tjena hos hederligt folk, som ej långt efter »i betraktande af hans beskedlighet» hulpo honom att varda sin egen och försträckte honom medel att börja handel. Han företog flera handelsresor samt for med sina varor till svenska hären under Jakob De la Gardie vid Stora Nov-

* Tornquist: Utkast till Svenska flottans sjötåg. Sthlm 17SS. »Märkligt är», säger Tornquist, »att sådane cmbclsmän den tiden voro flaggmän ; men i samma mån som sjövetenskapen tillväxte, aftog denna deras höghet, så att på det stora skeppet Makalös var borgmästaren skeppare, hvilken syssla likväl den tiden var af mera anseende än nu».

•• Den siste icke lagkunnige eller s. k. »illitcrate» rådmannen var hattstofieraren Sjöberg, som afled 1874.gorod. Sedan han återvändt till Stockholm, vann han här burskap 1614 samt kallades redan 1619, således vid blott tjugusju års alder, till käntnär på Norrmalm och namdes till rådman tre år derefter. Rädmanstjensten innehade han i femtiotvå år eller till 1672 samt afled 1675, hvilket allt Göran Nordberg förtäljer i sitt S:t Clara Minne. Han begrofs i Clara kyrka, och öfver hans grift skref, såsom Rud-ling säger, sen välmenande pennas följande epitaphium:

Hie ruht ein wahrer Frcund der Treu und Redligkcit;

Der seinen Sin und Muth in Gottcs Willen tlbte,

Die Tugend, Erbarkeit und stille Ruhe licbte,

Und damach strebcte, dass er nach dieser Zeit Auch mögé einen Platz bey Gott im Himmel haben;

Dort ist nun seine Seel, hier liegt der Leib begraben.

Olof Larsson var tre gånger gift. Hans sista hustru var Catharina, dotter til! borgmästaren Jakob Grundel och syster till fältmarskalken Helmfelt.

En annan på sin tid mycket omtalad senator regiæ Suecorum urbis, d. v. s. rådman i Stockholm, var Truls Kåhre, född i Småland år 1600. I sin ungdom genomvandrade och besåg han ssnart alla veridens delars. Rådman 1647, afled han 1672 och ligger begrafven i Storkyrkan, der till hans minne uppsattes en marmortafia som på latin utförligt skildrar hans resor i främmande land och ännu sitter på nedersta pelaren vid början af Rådmans-gången.

Liksom S:t Olofs kapell hadc en rådman att tacka för sin tillvaro, så står S:t Johannis kyrka i tacksamhet till en annan rådman, nämligen Johan Eriksson Furubom, förut slottsbokhållarc, hvilken kom in i magistraten 1624 och 1636 af öfverståthållaren Claes Fleming erhöll uppdrag att på den plats der det 1527 nedbrutna S:t Görans kapell stått, på den s. k. Brunkebergs kyrkogården, bygga ett nytt träkapell. Pengar till byggnadsämnen försträcktes af slotts-byggnadsmedlen, men arbetslönerna betaltes af Furubom sjelf.

Ehuru den norra förstaden 1635 förenades med Stockholm och" då miste sin egen magistrat, hvilken den, i olikhet med Södermalm, haft sedan gamla tider, och Stockholms magistrat vardt >stadsens», så fortfor rådhusrätten att hafva tre underrätter, nämligen en i den egentliga staden samt en i hvardera förstaden. Dessa underrätter ökades sedermera till fyra, nämligen Stadens, Norrmalms östra och Norrmalms vestra samt Södermalms kämnersrätter. Från kämners-rätt eller, såsom den förut hette, Ciämnärs-Cammare vädjades till rådstufvurätt.De båda norra kämnersrätterne hade sina lägenheter i Casten-hof (Kasten-Håf) vid Norrmalmstorg (nu Hotel Rydberg), och den södra kämnersrälten i Stadshusel vid Södermalmstorg, bygdt på 1660- eller 1670-talet samt under olika tider användt till många ändamål. Stadens kämnärsrätt och rådstufvurätten samt

magistratens egentliga säte, med de fyra kollegierna (Justitie-, Politie-, Handels- och Embetskollegium), af hvilka hvart och ett hade en borgmästare till ordförande,* fortforo att vara i rådhuset vid Stortorget, men detta hus förföll allt mera och vardt allt olämpligare till sitt ändamål. Slutligen inköptes det Bondeska palatset vid Riddarhustorget. Detta hade bygts af riksskattmästaren grefve Gustaf Bonde och finnes i sitt ursprungliga skick, då flyglarne ännu icke voro uppförda, afbildadt i Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna. Huset brann 1692, led sedan ännu en gång skada af eld, men var redan i början af förra århundradet å nyo fullkomligt i stånd satt. Efter riks-skattmästarens död, 1677, egdes det af hans son, grefve Carl Bonde, hvars enka, född Gyllenstierna, först hyrde ut det till Svea hofrätt och upplät det till krigskollegium samt, efter slottsbranden, till inhysande af den räddade och först till grefve Liljes hus flyttade de-' len af kungl. biblioteket och slutligen, 1730, sålde huset till Stockholms stad.

Den 7 Februari 1732 togs det af »samtelige lofiige Stockholms stads magistrat soleniter i possession», och dä hölls den första rådstufva derstädes. Det gamla rådhuset tyckes dock ännu någon tid hafva användts för åtminstone en del af sitt ursprungliga ändamål, och rifningen beslöts först 1754.

I gamla tider samlades borgerskapet på Stortorget icke blott för att hålla fredligt burspråk, utan äfven för att rusta sig till strid mot rikets fiender. Under Carl Knutssons tid kom, 1455, danska

* Tvä dagar i veckan var kollegii-dag, då hvar borgmästare med dertill förordnade rådmän infann sig i sitt kollegium. Dess utom skipades, enligt 1672 åre förordning, rättvisa på allmän rådstuga tre dagar i veckan, då borgmästame tunns tjenstgjorde, alltid biträdde af tolf rådmän. Hvarjc fredag var plenum på rådstugan, då alla fyra borgmästame med tolf rådmän borde för stadens styrelse till gemensam öfverläggning sammankomma under öfverståthållarens ordförandeskap. Kl. 8 på morgonen skulle magistraten vara tillstädes på sina embetsrum. För hvarje försummad timme, räknad från kl. V, 9, botades 1 mark s:mt, och utcblef någon alldeles, kostade det honom 1 daler s:mt. — Kämnersrättcma upphäfdes 1849-flottan, bestående af 45 skepp med 1,9c» mans besättning och sökte med ett antal »snäckor» att tränga sig fram genom bommen vid Saltsjön. Dä samlade sig borgarena, drogo ut mot danskarne och gjorde starkt motstånd. Fienden slogs vid Käpplingeholmen och flydde ända till södra Stäket, återkom dock ännu en gång till Norrmalm, men fördrefs då helt och hållet, enligt hvad Rimkrönikan förtäljer.

Tio år derefter hjelpte Stockholms borgare ännu en gäng sin konung mot danskarne, gjorde med all sin styrka ett lyckligt utfall och besegrade fienden på Riddarfjärdens is. Då var glädje i staden, dock blandad med många borgarfamiljers sorg, ty ett stort antal af Stockholms tappre försvarare hade stupat under stridenv

Afven i slaget på Brunkeberg 1471 var Stockholms borgetskap verksamt. Någon riktig ordning såsom väpnad trupp tyckes dock icke liafva funnits, allra minst under de tider, då ofrcd icke rådde på orten. Mot slutet af 1500-talet märkes likväl en ansats att ordna borgerskapet för militära ändamål. I stadens Tänkebok för 1593 finnes pä den 15 Augusti antecknadt, att qvarter för konungens mcd-följe utsågs (det var vid Sigismunds återkomst från Polen) samt likaledes hofvidsmän och fänrikar for borgerskapet. Två fanor (fan-ickor) af siden skulle beställas för borgerskapet; en tredje fana skulle köpsvennerne beställa, och en fjerde skulle de på Norrmalm beställa till sitt folk och sjelfve utse höfvidsman, fänrik och qvarter-mästare. Den 23 Augusti skedde borgerskapets »munstring» på Gråmunkeholmen. Der såg man mycket folk utrustadt, sä att ingen hafver ment, att så månge värhaftige män skulle finnas i Stockholms stad. Samma år hölls en parad vid Sigismunds intåg.

Ungefär samtidigt stadgades om vakthållningen för ordningens bevarande under vanliga förhållanden. Att staden redan tidigt höll sig lejdt manskap till denna ordningsvård tycker man sig finna, ehuru något bestämdt förordnande derom väl icke utgafs förr än 1594. I allmänna ordalag talas derom vid några tillfällen, såsom då Göran Persson, »kungl. maj:ts prokurator och sekreterare», den 21 April 1568, kom jemte Anders Sigfridsson upp i rådstugan och bland andra ärenden som förhandlades aflemnade ett tillkännagifvande, efter hvilket borgerskapet hade att rätta sig, nämligen att ingen borgare skulle försumma sin vakt vid den ed han svurit konungen. Men derjemte hette det, att hvar och en skulle vara förpligtigad att skaffa gode och duglige karlar, som i vakt gånga skulle och icke dräng eller gubbar, som dittills skedt var. »Och ho sina vakt härefter försummar,

den skall kämnären taga och föra på slottet till stadsfoughten, och der skulle saken förlikas».376

BORCERSKAPET

För den 17 September 1593 finnes antecknadt, att då samtycktes, det sex svurne borgare skulle hvar natt gå i burevård i staden och se väl till, att allt ginge skickliga och vä! till med vakten och att de äro höfviske och svara väl och befordra folket, besynnerligen om de se någon gå drucken på gatan, till det bästa. Då beslöts ock, att om någon försummar burevård, när honom är tillsagdt, skulle han bota 40 mark.

Den 8 Juli 1594 tillsades allvarligen af hofmarsken Göstaff Baner, att de som förordnades till vakt i staden skulle icke komma druckne på vakt, utan ställa sig höfveliga och beskedliga. Och om dem mötte någon om qvällen eller nattetid som drucken vore, skulle de hjelpa att befordra honom till det bästa och om så behöfdes väl ledsaga till hans herberge. Och icke beskatta penningar af folket, som mycket blifvit klagadt, att det främmande folket (polackarne) som hade följt kongl. maj:t till ära in i riket, icke må gifvas tillfälle att tala om de svenskes grofhet och oförstånd*.

Det första bestämda stadgandet som kommit till efterveriden om särskildt lönade knektar till ordningsvakt är af den 16 December 1594, enligt hvilket staden skulle hålla de 32 knektar som höfvids-mannen Erik Larsson hade på stadens vägnar antagit, och vordo dem handfångna stadens värjor och 24 hillebårder.

Ofta förekom det stadgandet, att hvar och en skulle sända fullmogne karlar eller drängar i vakt och icke gossar, »som ofta skedt är». Ännu 1601 tyckas vaktförhållandena icke vara ordnade, ty dä klagades, att det »ginge sä underligt till med vakten; stundom komma tre, stundom två och stundom ingen, utan drista de derpå, att vårdskrifvaren skall intaga någon i deras ställe. När ock någon instiger i deras ställe och kommer och kräfver penningar, då visa de den af med smäligt ondt». Derför skulle ingen efter den dagen, den 19 September 1601, tillstädjas göra vakt för någon annan.

Den 16 November samma är uppmanades menigheten, att efter som den nådige fursten vore utomlands, borde man hålla starkare vakt än förut, i portarne (stadens) och på gatorna. Då beviljades, att hvart hus skulle bestå vakt samt att till burevård skulle två borgare hålla vakt om dagen och tvä om natten. Likaledes skulle tretio gå i vakt af staden hvarje natt, och inga ålderstigne eller oduglige män stå i porten, som dittills skedt var. Den som försummade sin vakt skulle böta tre mark; den som försummade burevård bötfäldes till sex mark.Under vanliga tider öppnades stadsportarne kl. 4 f. ra. och stängdes kl. 8 e. m., då vakten gick ut, men då ofred eller åtminstone oro var på färde, öppnades portarne, så väl den norra som den södra, först kl. 6 f. m. och stängdes redan kl. 7 e. m. 3Den som hafver något att förrätta, må dess förinnan beställa sitt ärende», heter det i rådhusrättsprotokollet for den 16 November löot.

Om vakthållningen för militära ändamål och för polissyften i äldre tider var sammanblandad och i bägge afseenden lagd på bor-gerskapet personligen, tyckes detta dock hafva upphört åtminstone i förra hälften af 1600-talet, om icke förr, och Stockholm fick en ordentlig stadsvakt. Med denna komma vi att sysselsätta oss, när vi hunnit till kapitlet om polisen.

Öfverståthällaren Schering Rosenhanes relation om Stockholms slotts och stads tillstånd, år 1663, upplyser, att borgerskapet då bestod af femton kompanier, af hvilka fyra i staden, sju på norr och fyra på söder, med deras kaptener och officerare. Då fans äfven ett kompani till häst af 119 unge borgare. Öfverbefälhafvare var skotten, öfverste Wilhelm Barclay, som 1652 utnämdes till stadsmajor och afled 1676. Major 1663 var Rudolf Roland. Hela den då vapenföra styrkan af borgare och deras drängar utgjorde 2,328 personer.

En bilaga till ofvan nämda relation innehåller en skildring af tillståndet inom den väpnade borgaretruppen förr än ordinantierna till-lämpades. Deraf finner man bland annat, att cn stor oordning »inritat sig hos somliga af borgerskapet», i det de, då befallning gifvits att inställa sig i gevär vid hvar sin fana, »sig alldeles motvilligt absentera, undantagande sig den borgerliga pligt, hörsamhet och lydno, som andra skäligen sina förmän bevisa». Somliga instälde sig först en half dag efter det trumman gått och marscherade med den största »confusion», utan all order, med buller och ett otidigt skjutande, icke ens aktandes sina officerares förbud eller »commendo».

Somliga öfverlastade sig så med dryck, att de gjorde sig sjelfva och andra skada och, hvad »slemmast» var, vanärade sina medborgare.

För att göra ett slut pä sådana oordningar utfärdade öfverstät-hållaren jemte borgmästare och räd vissa förhållningsregler. Kaptc-nerne skulle dagen före hvarje »munstring» derom tillsäga sina under-hafvande, hvilka skulle båda korporalerne. Trumman skulle röras blott tre gånger, två för att samlas och en till marsch. Skulle någon så groft förse sig, att officerarne deraf funne sig högligen besvärade, skulle sådant på vederbörligt rum upptagas och examineras, och den skyldige straffas af mönsterherrarne och officerarne. Om officerarne förgingo sig mot hvar andra, pliktades 20 daler. Inga skott fingolossas under marsch. Ingen fick lemna ledet eller från kompaniet afgå. Alldeles förbudet var att med drickande sig öfverlasta >mer än hvad han nödtorfteligen kan betarfva.»

År 1677 utfärdades af öfverståthällaren, riksrådet Claes Rålamb samt borgmästare och råd en »publikation», att borgerskapet skulle vara färdigt i fullt gevär, i fall något fiendtligt skulle förefalla. Detta var med anledning af kriget mot Danmark och i fruktan för att de förenade danska och holländska flottorna skulle hemsöka Stockholmstrakten. Borgerskapet tillsades, att med sina öfver- och undergevär inställa sig hvar vid sitt kompani, så snart trumman röres, vare sig dag eller natt, utan något dröjsmål eller en minuts försummande, hafvande sina bandéler och patrontaskor med krut och lod väl försedda och villigt lydande kommando.

Med korta mellanskof utgåfvos förnyade påbud, huru förfaras skulle vid borgerskapets »mönstringar och andra sammankomsten. Sådana påbud finnas från åren 1686, 1692 och 1696. En förordning af 1700 erinrar, att de som sjelfva erhållit befrielse från vakthållning likväl måste skicka sina drängar att fullgöra vakterne. Försummades detta, skulle första gången pliktas 20 daler rmt, andra resan dubbelt, men försummades det tredje gången, skulle den tred-skande för sin person icke njuta någon förskoning, »utan vara för-pligtigad sjelf i person att uppmarschera och för vakthållningen intet blifva frikallad så länge hans krafter kunne det tillåta.» Straffbestämmelserna voro för öfrigt alltid böter, halfparten till kompaniet och andra hälften till de fattiga.

Året näst efter utfärdades ett nytt påbud, som föreskref, att ingen finge i allmänhet undandraga sig vakthållningen, men om någon njöte befrielse, skulle han ej längre, såsom dittills, sända oskickliga och otjenliga personer eller illa klädda, så att »de andre af borgerskapet draga försyn gå bredvid dem», utan gode, duglige och väl klädde karlar med godt och försvarligt gevär.

Under det alla dessa påbud* utfärdades, var borgerskapet ofta i tjenstgöring. År 1683 paraderade det vid de ryska sändebudens företräde på hofvet, och det i tre dagar, den 2, 24 och 27 Oktober. År 1686 gjordes tjenst i stället för det kungl. gardet som kommenderats till Kungsör. År 1697 paraderades vid Carl den elftes begrafning, och 1698 vid hertigens af Holstein ankomst till Stockholm. År 1701 befaldes ett halft kompani att hålla vakt vid Skeppsbron.

Den 29 Januari 1702 utfärdade öfverståthällaren med borgmä-*Ill. W. MEYER. X. A.* STOCKHOLMS BORGERSKAPS MÖNSTRING AF GUSTAF III PÅ ADOLF FREDRIKS TORG DEN 30 SEPT. 1790. Efter Pehr Hilleströms tafla i börshuset.stare och råd instruktion för Stockholms borgerskap till häst. Kavalleriet eller det korporalskap deraf, som skulle hålla vakt, borde infinna sig på sin »rendezvous-plats vid hans grefliga excellens öfver-ståthällarens hus» kl. 7 e. m. sommartiden, men kl. 6 e. m. från 1 September till 1 Mars, och derifrån marschera till corps de garde på Norrmalmstorg. Vakthållningen gälde dock endast natten, ty på morgonen afmarscherade truppen äter, kl. 4 under sommaren och vintertiden kl. 6.

När truppen anländt till corps de garde, utskickades kl. 10 patruller till norr och söder, >så att den som kommer att rida genom staden besöker de förnämsta gatorna, hållandes ibland stilla, lyssnan-des efter, om något tumult eller oväsen kan förmärkas i gränderna och de aflägsnaste orterne.» Vid livarje patrulls återkomst aflemna-des rapport af anföraren.

Hände det att »något tumult eller annat oanständigt väsende med slagsmål och annat slikt yppade sig på någon källare, krog eller hus i staden och malmerne», skulle borgerskapets ryttarepatrull söka »med all beskedlighet»

det afstyra samt taga den brottslige i arrest. Satte någon sig till motvärn, egde patrullen att hemta hjelp från högvakten eller stadsvakten.

Hvarje förmiddag, senast kl. 11, skulle korporalen inlemna rapport till öfverståthållaren och magistraten i politiekollegium*.

Den första större mönstring hvars minne gått till efterveriden är den som den 9 Juni 1729 egde rum med Stockholms borgare till häst och fot.

Redan kl. 3 på morgonen väcktes stadens invånare af skallande trumpeter och »flera krigsinstrumenter» som läto höra sig på alla torg och gator, så i staden som å malmarne. Det var tecknet, att alla borgare skulle infinna sig till häst eller till fots på den öfver-enskomna mötesplatsen som var Skeppsbron. Kl. 7 uppstälde sig der livar ryttmästare och kapten med sitt kompani, och kl. 9 tågade hela truppen genom staden, öfver Stora Nygatan och ut pä Norrmalm ända till Barnhusgården,** borgerskapets vanliga mönsterplats.

Från den platsen tågade sedan allt rytteriet, så ock borgerskapets lifgarde, bestående af 40 de ansenligaste borgare, under borgerlige öfverstelöjtnanten Gustaf Billmans befäl ut till Carlberg, som då var kungl. lustslott och der konungen och drottningen bodde för tillfället. Der framstälde rytteriet sig kompanivis för drottningen,38o

BOKCERSKAPET

och kompanierna fördes fram af ryttmästarne Lampa Hansson och Wier.

De nämde officerarne voro sannolikt mycket kände och ansedde borgare, ehuru häfdeböckerna icke sysselsätta sig mera med dem än med flertalet af deras likar. Gustaf Billman var sidenkramhandlare och hade sin bod vid Köpmangatan. Han tillhörde också general-tullsocietetens fullmäktige och var deputerad i borgerskapets bemed-lingskommission, hvarom Stockholms första adresskalender, major A. J. v. Henels »Den nu för tiden florerande vidtberömde kongl. resi-dence-staden Stockholm» , af är 1728, välvilligt upplyser oss. Enligt supplementet till Rudlings »I Flor stående Stockholm» vardt Billman rådman 1737.

A. J. v. Henels adressbok upptager tre borgare med namnet Lampa, alla bryggare, af hvilka en var f. d. ålderman och för öfrigt ledamot af flera kommissioner och deputationer, en annan, kallad Lampa Danielsson, samt den tredje, Daniel Lampa Johansson, sannolikt den som i berättelsen om mönstringen kallas Lampa Hansson. Han bodde vid Stora Badstugatan på Södermalm.

Ryttmästaren Wier var troligtvis en af de tvä grosshandlare med det namnet, som adresskalendern upptager under firman Johan & Carl Wier, vid Jerntorget.

Under det rytteriet gjorde sin utflygt till Carlberg, blef fotfolket i god ordning qvarstående på Barnhusgården, och då konungen, åtföljd af borgerskapets kavalleri och dess lifgarde, dit anlände, stodo alla i gevär. Generalmönstringen gick då för sig i närvaro af de fleste herrar riksråden och andre förnäme män.

Befälhafvare för borgerskapets kompanier till fots voro Haar (grosshandlare vid Kimstugatan), Schmidt (med det namnet finnas en blek-ölbryggare, en kramhandlare och en faktor vid Tyska såpbru-ket, utom handelsmannen Schmitt vid Götgatan och skeppsbyggmästaren med samma namn vid Kaptensgatan), Fock (en, Carl, var vinhandlare vid Österlånggatan och en, Henrich, grosshandlare vid samma gata), Koster (finnes icke i adresskalendern, men väl en Coster, som var sjökapten och bodde vid Björngärden »intet långt ifrän Brun»), Reiman (står ej i kalendern), Clason (handlande i Brunnsgränden vid skeppsbron), Meyer (Johan, grosshandlare vid Skeppsbron, eller Georg, fältskär vid Hötorget), Söderman (okänd), Lidin (sannolikt Simon, viktualiehandlare i Nygränd vid Skeppsbron), Lehman (okänd), Kruse (en kopparslagare vid Hornsgatan, en grosshandlare vid Skärgårdsgatan, en tredje vid Bredgränd, också grosshandlare), Fischer (Lorenz, grosshandlare vid Vesterlånggatan »emot Perlan», eller Con-rad, källarmästare pä Hamborg vid Götgatan), Tolander, WitkopfV och Corpen (alla tre nu mera okände).

Sedan lians kongi. maj:t, såsom Rudling uttrycker sig, med godt nöje sett på mönstringen, förmodligen derfor att

ej allenast alla officerarne hade kostbara munderingar och sköna hästar, och kompanierna, både till häst och fot, voro blåklädda, dock så att det ena åtskildes från det andra medels vackra bandrosor i hattame, utan ock att de visat sig i handgreppen och exercitierna så färdiga som goda soldater — så blåstes ljud till kongi. tafelns anrättande.

Borgerskapet gaf stor middag pä Barnhuskällaren i en präktigt möblerad sal samt i flera närgränsande rum, der åtskilliga andra bord tillredda voro och der de »förnämste herrar ministrar, grefvar, generaler och magistratspersoner uppä samtliga borgerskapets medel stäteligen vordo fagnade, låtande sig der hos kongi. hofkapellct jemte trompeterna höra till förlustning. >

Efter middagens intagande, omkring kl. 3, aftågade borgerskapet i samma ordning som det kommit, men öfverstlöjtnanten och kramhandlaren Billman höll stilla qvar med sitt lifgarde till häst ända till kl. 8 på aftonen, då han med den truppen ledsagade kongi. maj:t och dess höga suite till baka till Carlberg, »hvarest jemväl detta cor-pus afmarscherade.»

Till tack för denna storståtliga mönstring med åtföljande präktiga gästabud voro borgerskapets ryttmästare och kaptener, tre dagar derefter, inbjudne till en festmåltid på Carlberg, der de »trakterades med magnificence», och konungen åt några bland dem förärade sköna, förgylda silfvervärjor.

Ett par och tjugu år derefter samlades borgerskapets kavalleri åter på Barnhusgården, men det var för att följa samme konung Fredriks lik till dess sista hviloplats. Det var dä stor parad. Infanteriet samlades på Stortorget, Norrmalstorg och Södermalstorg. Processionen öppnades af borgarkavalleriet, som derefter stalde upp sig på Munkbrotorget med fronten åt Riddarholmskyrkan. Så väl kavalleri som infanteri afsköto gevärssalfvor.

Samma år, 1751, då man af de tätt på hvar andra uppkomna eldsvådorna fruktade mordbrand och förrädiska anläggningar, patrullerade borgerskapet till häst om nätterna en hel månad.

År 1761 utgjordes kavalleri-karabiner-kåren, som borgerskapets rytteri då kallades, af 4 sqvadroner, och infanteriet af lika många bataljoner. Hvar och en af de senare fick 1764, då Adolf Fredrik mönstrade borgerskapet på Barnhusgården, sin egen, till färgen med de öfriga olika fana. Förut hade hvarje kompani haft en sådan. Hvarje sqvadron utgjordes af 3 korporalskap, och hvarje bataljon af4 kompanier. Vid denna tid fördes högsta befälet fortfarande af stadsmajoren, som åtnjöt lön af borgerskapets bemedlingskommis-sion och tillika hade under sitt befäl stadens militärkompani.

Under Gustaf den tredje hade Stockholms borgerskaps militärväsen sin mest lysande tid. Borgarena visade sig synnerligen konung-ske, och vid revolutionen 1772 utmärkte de sig så mycket i nit för omhvälfningen, att konungen, den 12 September, i egen hög person på rådhuset deröfver förklarade sitt nådiga välbehag. Till en hedrande åminnelse behagade konungen medgifva, att borgerskapets officerare, så väl till häst som till fots, finge alltid nyttja guldgalonerade hattar med fälttecknet, antingen de voro i uniform eller i andra kläder, samt clet hvita klädet om armen och tvä slags medaljer på bröstet. De fjorton borgare som på revolutionsdagen voro i full uniform till häst konungen till mötes vid Artillerigården fingo, på konungens födelsedag, den 24 Januari 1773, guldmedalj som äfven tilldelades två af infanteriet, under det trettionio af det senare fingo silfvermedalj. Guldmedaljen bars i svärdsordensbandet, och silfvermedaljen i hvitt band.

Under 1788—90 årens ryska krig gjorde borgerskapet ensamt garnisonstjenst i hufvudstaden. I början af kriget hade en liten af-delning af gardet stannat qvar för att hålla vakt vid slottet, men som fiendtligheter då äfven utbröto med Danmark, skickades den af-delningen till Christianstad, och borgerskapet fick öfvertaga hela vakthållningen. Efter en af de vid denna garnisonstjenst tjenstgörande* meddela vi om den tiden följande:

Sedan ett kungl. bref, dagtecknadt Haga den 10 September 1788, till öfverståthållaren, frih. Carl Sparre befalt att vakthållningen skulle bestridas af borgerskapet, lät öfversten, stadsmajoren S. C. Wallen till politiekollegium uppkalla allt inrolleradt borgerskap, undersökte rullorna, ordnade sqvadroner, bataljoner och kompanier och reglerade allt på bästa sätt. Beklädnad, beväpning och exercis började genast, och hvar och en täflade i nit; men innan man hunnit fullständigt komma i ordning, måste borgerskapet genast 3 mottaga vården om den höga kongl.

familjen, konungahuset och öfriga till militären hörande detaljer, hvilket skedde år 1788 den 18 September, en torsdags morgon kl. 6, med en vakt af bataljonskaptenen, grosshandlaren Clasons kompani, bestående af stadens arbetsmanskap, jernbarare och mätare, utgörande 100 musketörer, 6 korporaler, 7 underofficerare och 4 officerare.»

De till första vakten kommenderade officerarne voro kaptenen

* G. P. Kopptn: Relation öfver Stockholms Slads Lofi. Borgerskaps WakthäiH-ning Sren 17S8, 1789 och 1790. Sthlm 1791.och fabrikören Ström, som dock var frånvarande, löjtnanten och grosshandlaren Clason, löjtnanten och jernkrämaren Widbohm samt fänriken och kramhandlaren Stutén junior, hvilken sist nämde mottog vakten vid Norrmalmstorg, som också hade uppsigt öfver brandredskapen i spruthuset vid torget.

Kungl. högvakten innehades af löjtnanten vid lifgardet, frih. Le-jonhufvud, hvilken med all militärisk. honnör lemnade denna vakt till borgerskapets officerare.

Borgerskapet började då, säger mönsterskrifvaren Köppen, en tjenstgöring som i alla afscenden för detsamma var både främmande och ovanlig. Men allt gick bra. Enigheten styrde företaget, och officerarnes oförtrutenhet och vaksamma uppseende bidrogo till ordning och skick. Från arsenalen erhölls fyllnad i de vapen som fattades. Bemcdlingskommissionen sökte att göra vaktrummen drägliga. Skrifmaterialier, ljus, tidningar m. m. anskaffades. En kalfaktor, som skulle städa rummen, antogs mot lön af 4 rdr i månaden.

Sedan kompanierna hunnit ekiperas och kommit något bättre i ordning, aflöstes vakten kl. 10 f. m. på söckendagar och kl. 3 e. m. på helgdagarne.

I början var ingen tillgång på musik; man hade endast en från stadsvakten lånad trumslagare. Men dä bataljonskaptenen, tenn-gjutaren Sauer den 8 Oktober uppmarscherade med sitt kompani, hade detta både fana och musik, och snart fans en ordentlig musikkår, af hvilka klarinettblåsarne fingo 20 och trumslagarne 16 skillingar för hvarje vakt.

Då borgerskapet den 4 December 1788, »middagstiden pä Riddarhustorget», erhållit underrättelse, att hertig Carl väntades till staden på aftonen, kommo åtskilliga kavallerister och infanterister öfver ens, att i underdånighet vid Hornstull vara hans kongl. höghet till mötes. Der infann sig också en ansenlig mängd och var i rättan tid till reds, då infanteriet fick nådigt tillstånd att spänna hästarnc från släden. Och så bar det af, upp åt Hornstullsgatan och ned för Hornsgatan. Infanteristerne sprungo af alla krafter, hurrade hela vägen och drogo på släden, i hvilken hertig Carl satt och »med fäg-nad och rörelse mottog bevis af den kärlek och tillgifvenhet Stockholms borgarskap hyste för en så tapper och älskvärd prins.» Kavalleriet följde med som betäckning, och det hela belystes af »facklors bloss.» Vid framkomsten till slottet lyftes hertigen ur släden och bars på borgerskapets armar till slottstrappan, der han öfverlemnades åt hertiginnan.

Ett par veckor derefter var det konungens tur att dragas hem till slottet. Det var den 19 December, då Gustaf kom från »dan-ska fejden och Göteborg». Vid konungens ankomst till Jerfva voro tre sqvadroner af kavalleriet honom till mötes, och ryttmästaren 01-denburg »komplimenterade pä sqvadrons- och bataljonschefernes vägnar». Vid Norrtull spändes hästarne från den kongl. släden, och linor fästes vid denne, »hvarefter officerarne drogo hans maj:t från tullen till k. slottet, vid facklors sken och ett oupphörligt hurrande, som utmärkte den innerliga glädje, så väl stadens borgerskap som alla i synnerhet i varma hjertan hyste öfver sin milda och nådiga konungs ankomst.» På aftonen var ett stort antal hus illumineradt. I högvakten var allmän glädje, illumination och ett nätt fyrverkeri. Dagen derpå yttrade sig samma glädje i stor parad, då konungen red mellan borgerskapets leder i den »haij som var formerad från konungens öfre dörr till rådhusets öfre sessionsrum.» På rådhuset voro hela magistraten, femtio älste och ett stort antal af borgerska-pet samlade, och der höll konungen tal och tackade borgerskapet för dess ömhet om det kungl. huset och fäderneslandet.

Borgerskapets officerare hade den dagen middag pä Frimurarelogen och gjorde en stor insamling åt de fattiga.

Parader förekommo oupphörligt. Så paraderade också hela borgerskapet vid riksdagens afblåsande 1789. Dä uppkom på inre borggården oljud och ordvexling mellan en kapten vid Helsinge frikår och en af borgerskapets

musketörer, skomakaren Lundqvist, »hvilken mest under vakthållningstiden nyttjade mustacher», hvarvid kaptenen drog sin sabel, men politi-gevaldigern Bergqvist tog sabeln och förde kaptenen till högvakten i arrest. Öfver denna händelse tillsattes kungl. slottsrätt, som pliktfälde kaptenen till 26 rdr 32 sk. banko, hvarefter han ställdes på fri fot.

Den 29 mars 1790 följde 120 »kavallerister till häst af stadens borgerskaps kavalleri», såsom vår sagesman så fullständigt uttrycker sig, kronprinsen från slottet till rådhuset. Sextio redo, under ryttmästaren, rådmannen Oldenburgs befäl, framför kronprinsens vagn, och lika stort antal följde, under löjtnanten, bryggaren Dubois' anförande efter vagnen. »Vid ankomsten till rådhuset voro h. ex. riksrådet öfverståthållarcn, magistraten, stadens 50 äldste och samtelige kavalleri- och infanterikårernes officerare och underofficerare h. k. h. kronprinsen till mötes, som äfven var åtföljd af sin hofstat, då h. k. h. täcktes intaga öfverståthållare-stolen utan att sätta sig.» Derpå höll kronprinsen tal — Gustaf Adolf var då icke ännu tolf år — och öfverlemnade en kungl. skrifvelse, som upplästes af statssekreteraren Elis Schröderheim och i hvilken förkunnades, att tredje årets fälttåg mot Ryssland skulle af konungen öppnas, hvarvid han i borgerska-pets vård öfverlemnade sin son och maka. Efter skrifvelsens uppläsande, höll kronprinsen åter tal.

Segern vid Fredrikshamn firades med Te deum och stor parad, efter hvilken borgerskapets infanteri-underofficerare hade stor middag på Eriksberg, hvarvid de inbjudit sitt öfverbcfäl tillika med några af magistraten samt främmande ståndspersoner. Samma dag hade en ansenlig samling af kavalleriet middag på börsen, »vid hvilket tillfälle de kungliges och fleres skålar blefvo druckne under pukor, trumpeter och ett hurrande som utvisade sällskapets glädje och vördnad för sin älskade konung». Under måltiden upplästes, så väl på Eriksberg, som på börsen, af sekreter Lidner författade verser, en »heroid» från Birger Jarl till borgerskapet i Stockholm på högtidsdagen den j Juni 1790, der det bland annat heter:

. . så välgörande ej blickar Himlen ner,

Som då ett troget Folk sin Kung i döden följer,

Då, med dess oväns blod, dess Kölar Segren sköljer Då störtas härar ner. — Hur mäktig kärlek är,

Den största för sin kung dock svenska hjortan bär:

Och . . . Gustaf, då han ser, hur den förförde gråter,

Med viggen i sin hand, blott segrar . . . och förlåter.

Efter ryska krigets slut och konungens återkomst paraderades flera gånger, såsom den 30 och 31 Augusti 1790, men den högtidligaste parad och mönstring som någonsin cgt rum med Stockholms borgerskaps militärkårer var den som försiggick pä Adolf Fredriks torg den 30 September samma år, öfver hvilken högtidlighet Per Hilleström målade den stora tafla som ännu hänger i börsvåningen och af hvilken vi lemna en afbildning (fig. 166).

Klockan 8 f. m. stälde hela styrkan upp sig på Slottsbacken, från Storkyrkan ned åt Skeppsbron, hvarifrån marschen anträddes kl. 9 genom Storkyrkobrinken, Stora Nygatan, öfver Slussen och så vidare till mönsterplatsen samt der formerades till parad med fronterna vända in åt torget. Kl. half 12 begaf konungen sig, åtföljd af hela sin suite och omgifven af sin stora vakt samt eskorterad af ryttmästaren OIdenburg och hans sqvadron, från slottet till Adolf Fredriks torg. Vid ankomsten dit kommenderades honnör, då allt spelet hördes. Ofversten och stadsmajoren öfverlemnade generalförslagen öfver kårernas styrka, hvarefter konungen intog sin plats på den å vestra sidan af torget uppbygda kungliga tribunen under en blå, med guldkronor och guldfransar prydd tronhimmel, invändigt klädd med blått kläde. Öfver konungens stol var en särskild himmel af blått sammet med guldgaloner, och framför stolen stod ett med likadant sammet öfverdraget bord, sjelfva mönsterbordet. Till

Gamla Stockholm. 2 5venster var ett annat bord för general-mönster-kommissarien, statssekreteraren Elis Schröderheim. Å bägge sidorna voro läktare uppförda.

Mönstringen började i närvaro af kronprinsen samt hertig Carl, generalitetet, främmande sändebud, höga

embetsmän, magistraten, femtio äldste, m. fl. som hade platser på läktarne och en ansenlig samling åskådare. Hvarje sqvadron och kompani ryckte fram i sin tur och defilerade för mönsterbordet. Efter slutad mönstring och sedan kårerne åter intagit sina uppställningslinier till parad, gåfvos generalsalvor.

Genom påskrift i gcneralmönstrings-rullorna behagade konungen förklara sitt nådiga nöje och välbehag, hvarefter han täcktes begifva sig från torget, eskorterad af ryttmästaren, slagtaren Nordström med de första divisionerna af hans sqvadron, under det marschen slutade med en division af samma sqvadron, anförd af kornetten, bagaren Röhl.

Konungen begaf sig genast till börsen, der han, jemte kronprinsen, hertig Carl och samteligc de kungliga personernas följe, gick upp i stora börssalen, der borgerskapet bjöd på middag. Konungen uppassades af ryttmästarne Oldenburg och Nordström, och »till deras handlangningj bakom dem fyra subaltem-officerare, en af hvarje sqvadron, nämligen löjtnanterne Hedman (fabrikör), Dubois (bryggare). Palm (kryddkrämare) och Abr. Westman (bryggare).

Kronprinsen uppassades af ryttmästaren Helin (fabrikör) samt kornetterne Carrée (grosshandlare), Röhl (bagare) och Norelius (fabrikör).

En officer, kornett Collin (nipperhandlare), förrättade hofjunkar-sysslan med att sätta maten på bordet, servera och skära före, ordna desserten, m. m. Bakom nipperhandlaren-kornetten stodo de tolf officerare som burit fram rätterna.

Maten bars af gemene man af borgerskapet, en af hvart kompani, från köken in i korridoren, der den togs emot af en underofficer från hvaije af de tre sqvadroner som ej hade vakten och en underofficer af hvarje kompani i infanteriet, hvilka buro rätterna till salsdörren, der de öfverlemnades till de nyss nämde tolf officerarne.

Såsom marskalkar tjenstgjorde bataljonskaptenerne Johan Westin (garfvare) och Roos (bryggare). Bataljonskaptenerne Rung (gördel-makare) och Ciason (grosshandlare) buro fram handvatten och servet till öfverståthällaren, som efter slutad måltid »presenterade» dem åt hans maj:t.

Hertig Karl uppassades af äldste bataljonskaptenen Sauer (tenn-gjutare), hvilken till sin »handlangning» hadc löjtnantncrne Carlbohm (bokbindare), Fick (snickare) och Frcstadius (fabrikör).

Till vakt inne i salen voro kommenderade vid stora dörren fyra kavalleri-underofficerare och två vid de andra båda dörrame. Vakter af borgerskapet voro för öfrigt utstälde vid alla yttre och inre dörrar i börshuset.

Under måltiden afsjöngs följande aria:

GUSTAF! Hjelte, Kung och Far,

Svcrges Skyddsgud, Jordens fira,

Glade vi dig Offer bära,

Och välsigna dina darl

Lagerkrönt oss återgifven,

Hjeltcmodets lön du har:

Medborgarn räcker nu oliven Och den Triumph ditt hjerta tar!

Ack, att dig hans nit behagar!

Tacksam för din spira böjd,

Han prisar dina vishctslagar —

Beskyddad, älskad, fri och nöjd!

Herrar femtio äldste hade »inviterat till spisning alla herrar officerare af bägge kårer» i nedra börssalen, hvarest man tillika inbjudit högre och lägre af kongl. husets uppvaktning, embetsmän, civile och militäre. Der var dukadt

för 270 personer, och rummet var ganska väl upplyst af flera ljuskronor. Under måltiden behagade hans kungl. maj:t göra borgerskapet den nåden, att med deras kungl. högheter kronprinsen och hertigen visa sig i salen, och sedan hans maj:t gått omkring bordet, stannade hans maj:t hos hans exc. riksrådet öfver-ståthållaren samt täcktes i nåder dricka borgerskapets välgångs-skål, hvilket af hela sällskapet med ett trefaldt: lefve konungen! besvarades.

Vid skålen för konungen lossades 128 skott från kanoner på slottsbacken, och dermed fortsattes under skålarne för den kungl. familjen, för krigsmakten till lands och vatten, m. fl.

Konungen bars hem i portechaise, eskorterad af ryttmästaren Nordström med 24 kavallerister. Kronprinsen eskorterades på samma sätt af ryttmästaren Helin.

Om aftonen voro borgerskapets samtlige officerare jemte underbefäl bjudna på operan, der »Gustaf Vasa» gafs.

Kostnaden för mönstringen med den kungliga tribunen, festen på börsen, o. s. v. uppgick till 3,801 rdr 25 sk. 7 rst.Sådana fester utgjorde den borgerliga militärtjenstens glada sida. En mindre glad fans äfven. Under hela den första vintern, som var ovanligt sträng, ledo de vakthafvande mycket af kölden. Många måste också för tjenstgöringens skull försumma sina yrken och drabbades derigenom af känbara förluster. De som i det afseendet ledo mest voro de som tillhörde stadens arbetsmanskap. Dessa kallades »stadens drängar» eller till och med »borgerskapets drängar», ehuru de icke stodo i något tjensteförhållande till enskilda, utan voro sina egna jcrnbärare, vindragare, salt- och spanmålsmätare, murare, åkare och dylika. De betraktades i militärtjenst liksom de öfriga, ehuru de icke voro borgare, men bildade dock särskilda kompanier, så att det icke skulle ske någon blandning mellan dem och borgarekompanierna. De bägge södra kompanierna bestodo af detta arbetsmanskap, från hvilket åtminstone underbefäl togs. Af rullorna finner man, att fältväbler, sergeanter och förare vid denna bataljon utgjordes af jernbärarc, mätare, stenhuggare, murare och timmergesäller, under det öfverbefälet bestod af borgare.

På framställning af några kompanichefer vid de södra bataljonerna, beslöto stadens femtio äldste, att dessa arbetskompanier skulle liafva io mark per man för hvarje vakt, hvilket enligt borgerskapets sekreterares, C. F. Runebergs, skrifvelse till öfversten och stadsmajoren tog sin början den 16 Mars 1789.

Arbetsmanskapet tyckes för öfrigt hafva (att förplägning af borgerskapets officerare. Då stadsmajoren en gång försökte, om Norrmalmtorgsvakten skulle kunna bestridas med en underofficer till befälhafvare, väckte detta missnöje hos arbetsmanskapet, hvilket ansåg sig förlora något af de vanliga rättigheterna, dä öfverofficeren ej vore till städes. Efter arbetarnes uträkning skulle denne alltid bestå dem tobak och våtvaror, och då dessa fattades, vardt manskapet trögare och uraktlät sina skyldigheter, hvarför vakten vid Norr-malmstorg äter måste bestridas af en subalternofficer.

Försummelse i tjensten godtgjordes vanligen med penningböter, men någon gång ock med fängelse. För att statuera exempel dömde, den 20 Oktober 1789, öfverståthållaren en musketör, perukmakaren Wahlberg för sturskhet och försummelse till fyra dygns arrest i Norrmalmtorgs vakt som borgare, och musketören, åkaren Häggman, som stadens dräng, för samma förseelse till lika läng tids arrest i Stadens vakt.

Vid statshvälfningen 1789 måste borgarmilitären låna konungen sitt biträde. Den 20 Februari utfärdades en, af konungen egenhändigt underskrifven order till åtskilliga af borgerskapets officerare att häkta några ledamöter af ridderskapet och adeln. Detta verkstäldesockså. I den af oss åberopade »relationen» är förf. tämligen knapphändig i skildringen af denna del af borgerskapets militärtjenst och i förordet upplyser han, att detta skett pä »höga vederbörandes tillsägelser». Han meddelar dock de af öfverståthållaren utfärdade för-hållningsorder, af hvilka man finner, att borgarmilitären måste hålla ganska sträng bevakning öfver de fångne herrarne och aldrig släppa dem ur sigte. Till och med vid måltiderna måste en underofficer vara tillstädes. De häktades betjenter tillätos visserligen att passa upp dem, men så länge betjenten var inne i rummet, måste både arrestvakt mästaren och en underofficer vara närvarande.

Den 20 och 21 Februari ströfvade borgerskapets patruller omkring i staden, och sist nämde dag, vid ständernas

plenum på rikssalen, stod första södra bataljonen stridsfärdig på Norrmalmstorg och den andra på Slottsbacken.

Då de för deltagandet i Anjalaförbundet fängslade officerarne skulle föras in till Stockholm, kommenderades ryttmästaren, bryggare-åldermannen Wier, löjtnanten, bagaren Floor samt kornetten, fabrikören Hedman, tre underofficerare och tretio kavallerister att den 9 Mars 1789 vid Ålkistan möta de under major Guttof-skys bevakning från Finland kommande fångarne och föra dem till Stockholm.

Midt under festligheterna efter ryska krigets slut och tre veckor före den stora mönstringen på Adolf Fredriks torg med efterföljande börsmiddag tjenstgjorde en del af borgerskapet såsom spetsgård och bevakning vid öfverste Hästeskos afrättning. Samlingsplatsen var på Skeppsbron, hvarifrån marschen anträddes till Ladugårdslands torg, der truppen (700 man) inträffade kl. half åtta på morgonen. Stadsmajoren, öfverste v. Wallen förde sjelf befälet. Af den under garfvaren Johan Westin tjenstgörande bataljonen skickades ioo man med officerare till Fredrikshof för att afhemta de till döden dömde fångarne, öfverstarne Hästesko och v. Otter, .öfverstelöjtnanterne af Enehjelm och Klingsporre* samt majoren v. Kothen. Stadsbataljo-nen, anförd af tenngjutaren Sauer, stälde upp sig på Stora Humlegårdsgatan med utskjutningar ät sidogatorna, der patruller skulle

* Så enligt den af G. P. Köppen anförda order, som öfverstflthållaren utfärdade den 6 Sept. 1790. O. R. Klingsporre (så skrefs namnet) hade dock beredts tillfälle att undkomma och var således icke med på Ladugårdslands torg. Han flydde till Hol-stein, der han bosatte och gifte sig, fick sedermera dödsdomen upphäfd samt återskänktes ära och gods, men återvände aldrig till Sverige och afled i början af detta århundrade. Enligt af riksheraldikem C. A. Klingspor oss benäget lemnad uppgift lefver ännu (våren 1881) i Itzehoe en son till O. R. Klingsporre och intresserar sig mycket för Sverige, hvars språk han både skrifver och talar.»hålla det lösa folket i ordning och hindra utsväfningar». Första norra bataljonen, under befäl af gördelmakaren Rung, fick sin plats vid hamnen, nedanför Artillerigården och kronobagerierna, och sände ut patruller på Nybro-, Fyrverkare- och Jungfrugatorna, bibehållande en stark postering i ändan af Fyrverkäregatan vid kyrkogårdsporten och pastorsbostället samt en vid Korsgatan från Sperlingens backe och källaren vid apoteket. Första kavallerisqvadro-nen hade sin post på Norrmalmstorg och höll patruller på norra malmen mot Clara, Adolf Fredriks och Johannes trakterne, observe-randes likaledes Skeppsbron och broarne till staden. Tredje sqvadro-nen stod på Packartorget (nu Norrmalms-), och dess patruller redo åt Kungsträdgården, Arsenalen, o. s. v., med en afdelning på Blasii-holmstorget. Andra sqvadronen var posterad på Seved-Bååtsgatan (nu öfre delen af Nybrogatan) mot kamrer Kochs hus och höll en afdelning på Sibyllegatan vid hörnet af smeden Norbergs gård samt en annan vid bagaren Westmans gård och de gator som leda till »stora gatan från Fredrikshof». Fjerde sqvadronen intog platsen vid Fredrikshof, der fangarne förvarades.

Allt manskapet var försedt med flintor i gevären och åtta skarpa skott på hvarje man.

Öfverståthållaren uppehöll sig i ett hus vid Nybrogatan och utfärdade derifrån sina befallningar samt var, såsom han sjelf i sin proklamation uttryckte sig, »försäkrad om herrar officerares och truppernes vanliga munterhet, disciplin, vaksam- och foglighet till rättfärdigande af hans kungl. maj:ts emot dess borgerskap vid detta tillfälle särskildt hysta förtroende».

Till torget fördes och inom spetsgården stäldes de lifdömde, af hvilka dock endast Hästesko afrättades, men de öfriga benådades. Derpå afskedades trupperne, och vaktombyte skedde vid högvakten.

I öfver två år och en månad gjorde borgerskapet oafbruten garnisonstjenst. Den 23 Oktober 1790 aflöstes det af kungl. Iif-gardet, då högvakten öfverlemnades till samme officer, löjtnanten, frih. Leijonhufvud, af hvilken borgerskapet mottagit vakten den 18 September 1788. Norrmalmtorgsvakten hade sista dagen innehafts af fänriken, grosshandlaren Wetterman, som aflöstes af gardesfänriken, frih. Cederström. Om middagen undfägnades öfverbefälet vid den dagens gardesvakt af den aflöste bataljonskaptenen vid borgerskapet, och gardesunderbefälet af borgerskapets underofficerare. De på vakt kommenderade gardisterne fingo af kapten Johan Wcstin 12 sk. per man.

Minnet af denna långa garnisonstjenst lefde i årtionden derefterhos Stockholms borgerskap, och ännu på 1830-talet kunde man få höra gamla borgersmän med stolthet berätta om den tid, då de »gjorde krigstjenst» under Gustaf den tredje samt hade nåden att af honom sjelf mönstras den oförgätlige dagen på Adolf Fredriks torg. Hilleströms tafla har också i många år ansetts som en dyrbar klenod på Stockholms börs.

Borgerskapets militärstyrka under Gustaf den tredje utgjorde 1,599 man »gemene» jemte 281 man befäl, så att hela styrkan uppgick till 1,880 man. Af de förra tillhörde 329. kavalleriets fyra sqvadroner. Infanteriets bataljoner hade en nummerstyrka mellan 222 och 292. Hvarje kompani innehöll 50 ända till 130 man.

Under samma tid stadfästes de borgerliga militärkårernas uniform. Kavalleriofficerare hade mörkblå jacka med gult foder och släta, förgylda knappar samt två guldepåletter med fransar och bouillons, gul klädes tröja, gula skinnbyxor, stöflar med stora kragar och sporrar, gult och blått taftsskärp med guldfransar och bouillons, vanlig officers porte-épée, patronkök uti klädeslist öfver axeln med en och en half tums bred guldgalon omkring listen och patronköket, hatt med fälttecken och guldgalon omkring kullen, gul fjäderståndare samt tvä hvita och en blå liggare.

Kavalleristernes uniform var tämligen lika med officerarnes, dock med smalare epåletter utan bouillons och i hatten en gul ståndare, värja utan porte-épée samt karbinrem och patronkök af gult sämsk.

Infanteriofficerarne hade mörkblå jacka med lika foder och släta, förgylda knappar samt en epålett (bataljonskaptenen dock två) med frans och bouillons, mörkblå tröja och byxor, gult och blått taftsskärp med guldfrans utan bouillons, gehäng om lifvet och vanlig porte-épée, hatt med fälttecken och guldgalon omkring kullen samt gul ståndare.

Infanteristernas uniform var nästan likadan, med undantag af att epåletten var af kläde, kantad med smal galon.

Arbetsmanskapet kläddes pä borgerskapets bekostnad och fick lika uniform som borgarkompanierna. I den af öfverståthållarcn utfärdade förordningen stadgades, att detta manskap skulle, efter livad förr brukats, hafva silfver-, i stället för guldgaloner, men de er-höllo dock af det senare slaget, så att de i det yttre voro fullkomligt lika med borgarena. Deremot egde de ej samma rätt som desse att välja sina officerare, hvilka tillsattes, »utan att derom behöfva fråga nummerkarlen, hvilken intet eger någon valrätt».

När hofgulddragaren Oldenburg utnämts till rådman, skulle nytt val till ryttmästare efter honom ske, men då framträdde kavalleristen, hand-landen Höök och uttryckte sin tillfredsställelse öfver att sqvadronens chef förvärfvat sig den »store Gustafs nåd», och den nåden borde väl icke skilja honom från sqvadronen, hvarför Höök föreslog, att »vår Oldenburg» skulle stanna som sqvadronschef. Förslaget vann allmänt bifall, och Oldenburg stannade. Detta var dock alldeles ovanligt, och öfverståthållaren kunde icke finna riktigt, att en magistratsperson skulle vara officer vid borgerskapet. Någon ändring egde likväl icke rum, utan fortfor rådmannen att vara ryttmästare, och då han sederipera befordrats till borgmästare, vardt han också bor-

Stockholms borgerskap spelade under Carl Johans tid väl icke en fullt så vigtig roll som under Gustaf den tredje, men fortfor dock att utgöra hufvudstadsbefolkningens egentliga kärna och uppmärksammades af konungen lika mycket som det å sin sida lyste med sin gamla konungskhet. Dess militärkårer gjorde visserligen icke garnisonstjenst, men hade sannolikt med nöje gjort det, om behofvet så kräft. Så snart tillfälle yppade sig, togs uniformen på, och man var färdig till parad (fig. 169). I synnerhet visade kavalleriet sig nitiskt, och hvarje gång konungen kom hem från någon resa till Norge eller då han besökt en eller annan svensk landsort, skyndade borgare till häst och i uniform honom till mötes långt utanför tullen och följde honom ända till slottet. Dessa små festliga ryttareströftåg af stadens bryg-

gefskapets brigadchel, en ny befattning, i början af detta århundrade. Såsom sådan förde borgmästaren befäl vid den mönstring som öfverståthållaren, grefve af Ugglas höll med borgerskapet 1808.

Fig. 167» Stadsmajor fnin 1830-talet. Efter portratt i enskild samling.

I Mars nämda år öfvertog borgerskapet vakterna vid slottet och tullarne, och sex år derefter bestridde det

vakthållningen i hela hufvudstaden, vid senare tillfälle dock endast från den 24 Augusti till den 17 September. Sedermera har någon sådan vakthållning icke kommit i fråga, men väl exercis samt paradering vid åtskilliga tillfällen. Den 24 Mars 1818 paraderade borgerskapet vid Carl den trettondes be-grafning.gare och andra hästegande borgare lefva nog ännu i mångas minne (fig. 168).

Borgerskapet sökte på den tiden äfven att öfva sig i marscher och vapenhandtering. Sina officerare valde de sqvadrons- och kompanivis eller, rättare sagdt, föreslogo dem på det sättet. Förslaget ingick derefter till öfverståthållaren, som i underdånighet hos kungl. maj:t anmälde de föreslagne till fullmakt. Underofficerare .valdes pä samma sätt, men fullmakterna utfärdades af Mandels- och Ekonomikollegium.

Den ända från 1660-talet fortfarande stadsmaj ors-befattningen

Fig. 168. Borgcräkapcts kavallerist från 1830-talet. Fig. 169. Borgerskapcts infanterist från

Efter A. Sjöholms teckning i Kongl. Svenska 1820-talet. Efter A. Schiitsercranta' teckning

Arméens uniformer. i Kongl. Svenskn arméens uniformer.

med lön indrogs efter stadsmajoren, öfverstelöjtnanten Florins död 1820. Öfverstelöjtnant Sandels utnämdes väl någon tid derefter till stadsmajor, dock utan lön, men innehade tjensten icke länge. Konungen sjelf behagade i nåder antaga högsta befälet, och de forne ba-taljons-kaptenerne fingo rang och namn af stadsmajorer (fig. 167).* Med undantag af sjökaptener, voro alla borgare fortfarande underkastade tjenstepligt, men kunde sjelfva välja, om de ville tjena till häst eller till fots.

* Den stora kedjan med vidhängande stjema som bares af den stadsmajor vi af-bildat tillhör icke uniformen, utan ett enskildt ordenssällskap.År 1840 utsägs öfverstclöjtnant L. Sandels* till befälhafvare för både kavalleriet och infanteriet. I Juli 1842 öfvervar Carl Johan, oaktadt sina 78 år, till häst öfningarna på Ladugårdsgärdet med två sqvadroner kavalleri och 72 man infanteri jemte fanbetäckning. Gamle borgare förtälja ännu med mycket intresse, att konungen steg af hästen och rättade sjelf plutonernas fel, behagade dricka champagne med de .exercerande och skänkte dem sedan ett tält, som var det största och vackraste i hela svenska armén samt kostade 1,277 rdr 44 sk. banko.**

Detta tält invigdes den 3 Juli 1843 under storlägret på Ladugårdsgärdet, då der hölls en festlig bankett, till hvilken voro inbjudna excellensen, grefve M. Brahe, statsrådet, frih. Lovisin, alla i lägret närvarande regementschefer samt en ryttmästare och en kapten af hvarje regemente. Dagen derefter, kronprinsens födelsedag, voro tretio af borgerskapets officerare bjudne till »gouter» på kungl. Borgen å gärdet.

Samma år gafs en stor middag på Rydboholm, till hvilken medlemmar af borgerskapets militärkårer voro bjudne. Samlingen skedde vid Stocksund, kl. 7 f. m., hvarifrån färden fortsattes i högtidligt tåg. Till häst syntes 52 man, och i vagnar färdades 109, alla i uniform, med musik i spetsen. Efter framkomsten till Rydboholm marscherade samtlige upp i parken, der middagen intogs.

Vid regeringsjubileet, den 6 Februari 1843, hvarom mera här längre fram, afhemtades konungen i slottet af två borgerskapets adjutanter och ledsagades till börsen af två sqvadroner borgarkavalleri. I börstrappan stodo, från kl. 6 e. m. till kl. 4 påföljande morgon, 130 man af stadens arbetsmanskap i uniform.

Vid Carl Johans begrafning, i April 1844, paraderade 200 man af kavalleriet och 600 af infanteriet, af hvilka senare 400 tillhörde arbetsmanskapet. Vid Oscar den förstes kröning, i September samma år, paraderade också en del af borgerskapet, dock mest af arbetsmanskapet. Det började lida till slut med Stockholms borgarmili-tarism. De unge borgarena lade sig ej mera till uniform, och de gamle hade tröttnat att taga till geväret.

Den sista paraden egde rum den 4 November 1854, vid af-täckandct af Carl Johans ryttarestod, då tolf man af kavalleriet och lika många af infanteriet representerade borgerskapets militärkårer.

• Utnämndes, 1844, till kommendant i Vaxholm och drunknade, i Januari 1$45, under lard öfver isen frän Vaxholm till Stockholm.

•• öfverlemnadcs i SS i till Arméförvaltningen.I början af 1860 talet tycktes den gamla krigarlägan åter vilja flamma upp. Skarpskyttesaken, utgången från England, trängde pä äfven i Sverige, och Stockholms borgerskap tycktes först vilja taga rörelsen i sin hand samt beslöt att bilda en infanteri-exercis-klass. I styrelsen för detta företag insattes stadsmajoren och span-målshandlaren C. G. Ramstedt jemte några andra borgerskaps-officerare.

I Maj 1861 började exercisklassen sina öfningar en gång i veckan, i nedra börssalen. Under sommaren 1862 öfvade man sig blott en gång i månaden, dels på Barnhusgärden (icke den gamla med det namnet, utan den inom sjelfva Barnhuset befintliga), dels under utmarscher, och dessa voro ganska glada förlustelser. Den som satte lif i spelet vid sådana tillfällen var i synnerhet stadsmajoren, grosshandlaren A. W. Schalin, hvilken alltid syntes i uniform till häst deltaga i utmarscherna, under det stadsmajoren Ramstedt åkte. Schalin var liflig och qvick och höll gcrna tal, en glad och gästvänlig chef som frikostigt >representerade».

Men icke ens Schalin kunde annat än för tillfället blåsa lif i Stockholms gamla militärkårer, som dock ännu 1862 bcstodo åtminstone på papperet af fem bataljoner, af hvilka voro fyra sqvadroner kavalleri och nitton kompanier infanteri, med de två nyss nämde bataljonscheferne. Tre sådane chcfsplatser voro då obesatta.

En ny uniform antogs och vardt, den 11 Mars 1862, gillad och fastständ af konungen. Den var för officerarne tämligen lika med den som bars af liniearméns officerare, med kepi, i hvars af guld-dragarearbete förfärdigade pompong konungens namnchiffer lyste i silfver och med plym af hvita, nedhängande strutsfjädrar. Vapenrockens två rader knappar hade Stockholms vapen. Epålet-terne voro af gulddragarearbete. Gradbeteckningen var lika med liniearméns. Underofficerarnes och manskapets uniform var tämligen lika officerarnes, med undantag af gradbeteckningen och att epåletterne voro af forgyld messing. I exercis hade manskapet icke epåletter. Både befäl och underbefäl samt manskap hade guld-porte-épée.

Denna ganska vackra uniform kunde dock ej mer än den glade stadsmajorens bålar och skåltal förekomma aftynandet och det slutliga insomnandet.

Ålderdomssvaghet hade redan för länge sedan infunnit sig. Af Stockholms öfver 3,000 borgare hade blott 300 inskrifvit sig i exercisklassen och äfven detta antal aftog för hvarje gång; slutligen var det blott ett tretiotal som instälde sig vid öfningarna och stadsma-jor Ramstedt tillkännagaf i officerskårens namn, att befälet afsade sig vidare befattning med dessa öfningar.

Kårens sista sammanvaro i trupp och uniform egde rum i Haga park, i Juli 1863, då sexa intogs i det ofvan nämda tältet. Då infann sig Carl den femtonde till häst. Stadsmajorerne voro också närvarande, Schalin till häst och Ramstedt, såsom alltid, i vagn. Truppen, 50 man, marscherade hem med musik.

Den 20 Augusti 1863 hölls ett sammanträde på Eriksberg, då de närvarande beslöto att låta öfverfiytta sig till 2:dra norra bataljonens första kompani. Till kapten och kompanichef utsågs konditorn C. J. Grafström, och till löjtnant grosshandlaren och nu mera generalkonsuln C. O. Berg. Den 14 Juni 1864 utnämdes de af konungen och fingo sina fullmakter, de sista som utfardats för någon officer vid Stockholms borgerskaps militärkårer.

Våren 1864 hadc nyss nämda kompani en utmarsch igen i uniform, men så var det slut. Kompaniet afslöt sin verksamhet den 16 Febr. 1865, hvarpå en stor del af detta kompanis medlemmar jemte andra personer bildade det sextonde kompaniet i Stockholms frivilliga skarpskyttekår, för hvilket C. J. Grafström vardt kompanichef.

Emellertid qvarstod författningsenligt borgerskapets pligt att göra militärtjenst, men som den nya kommunalforfattningen i sjelfva verket upplöst borgerskapet, utan att derför upplösa dess militärkårer, så väckte C. J. Grafström, den 14 Februari 1865, en motion hos stadsfullmäktige, att angående borgerskapets militära åligganden ett förslag måtte till dessas utjemnande och ordnande af vakthållningen i staden uppgöras och konungen underställas.

Denna motion fick hvila till 1870, men efter åtskillig skriftvex-ling mellan kungl. maj:t, öfverståthållare-embetet, stadsfullmäktiges beredningsutskott och stadens femtio äldste,* godkände stadsfullmäktige, den 1 Februari 1870, att en bestämmelse bör gifvas derom, att den borgerskapet såsom särskild klass åliggande skyldighet till mi-litärtjenstgöring upphört att gälla.

Dermed var det för alltid slut med denna tjenstgöring, och borgerskapets militärkårer, hvars uppkomst, utveckling och aftynande vi här sökt följa såsom en ganska vigtig del af gamla Stockholm, finnas icke mera, äfven om ännu några af dess sista officerare finnas qvar och fortfarande stå upptagna i statskalendern. Schalin, den

* Voro i början, enligt kungl. stadgan af den 29 December 1619, fyrtioåtta, men hafva sedan 1768 utgjort det ännu varande antalet.siste stadsmajoren, sjelf ett ända in i sena ålderdomen alltid ungt exemplar af gamla Stockholm, har gått till hvila. Den siste rytt-mästaren (lärftskramhandlaren L. Groll) tog afsked i88t. De militära titlarne nämnas icke längre tillsamman med de borgerliga yrkena, och man far nu mer icke höra en bodhandlares eller handt-verkares hustru kallas majorska eller kaptenska, såsom bruket var ännu för tretio år sedan.

* *

«

Om rådhuset och den der utanför liggande platsen i stadens äldre tider voro sjelfva kärn- och hjertpunkten för det borgerliga lifvet i dettas allvar och förströelse, under tunga dagar och lätta ögonblick, så har ett annat hus under det sist förflutna århundradet varit lika betydelsefullt, och det är börsen. Han ärfde tomten efter rådhuset och med denne ärfde han också en del af rådhusets vigt för borgerskapet. Men derjemte fick börsen en uppgift som rådhuset egentligen icke kände till, att vara ett reglerande af stadens större köpmansförrättningar och ett uttryck för stadens storhandel.

I gamla tider, då Stockholm var, enligt Olof v. Dalins uttryck,* likt en liten utländsk by med en mur omkring, var omsättningen i varor naturligtvis ganska ringa, och när handeln tillväxte, låg han, såsom vi här ofvan nämt, redan i händerna på hanseaterne. Stockholms egna köpmän behöfde icke något särskildt hus för att öfverenskomma om sina förrättningar, och äfven i det ändamålet fick Stortorget göra tjenst som öfverläggningsplats och nyhetsmarknad.

En dag väcktes på Stortorget stor uppståndelse genom underrättelsen, att nu vore all sjöfart på utländska orter med de vanliga små farkosterne och skutorna förbjuden. Det var en stark väckelse att tänka på omedelbara handelsförbindelser med platser utom Östersjön och ett tecken, att regeringen ämnade helt och hållet bryta med Ltibeck. Till Vesterhafvet kunde de små farkosterna ej gå och derför skulle de aflysas. Stockholm började skaffa sig större och tjen-ligare fartyg, och samtidigt beslöt man, under Gustaf den förstes regering, att upphöra med all handel med hansestäderna utmed Östersjön, hvilket naturligtvis gjorde lubeckarne ursinnige och nog gaf anledning till ett och annat stormigt uppträde på torget, der hanseater aldrig saknades. Men detta var kanske också den första egentliga början till Stockholms börs.

Redan år 1557 kunde man på den vanliga samlingsplatsen med

I åminnelsetalet öfver erkebiskopen Eric Bcnzclius.fosterländsk tillfredsställelse omtala, att nu funnes, dels vid »brons, dels i skären, ej mindre än tolf stora fartyg som kunde fara på Holland. Det var Hans Gammals skepp, Trofast Olssons, Jakob Bagges, Lars Turessons och sju andra samt också »Ubsala skiepet».

Dess utom hade man sju små skepp eller skutor som plägade »löpa till Norbotn» och de egdes af handtverkare i staden, t. ex. Nils Skräddares skuta, Erik Pungemakares, hustru Brijta Hans Skräddares m. fl.

År 1560 seglade från Stockholm till Frankrike fyra fartyg, på 140—200 läster, med master, spiror och ved; till Amsterdam fem, på 70—150 läster, med läkter, ved, stangjern och smör; till England gick ett fartyg, på 70 läster, med osmundsjern och stangjern. Handeln med Liibeck var då åter upptagen, men dit seglade blott ett fartyg på 30 läster, med jern och hudar, då deremot sju gingo till Danzig, med jern, tran och hästar. Till Rostock och Königsberg gick hvar sitt fartyg.*

Samma år på hösten fördes från Amsterdam med Niels Ericssons skepp i Gefle och »med båtar från skeppet hit till Stockholm» lärft, kläde, kryddor, m. m., allt tillhörigt 24 svenska borgare och köpsvenner; från Lissabon med skeppet Elgen och skepparen Per Grönskalie, som på våren utgått till samma plats med trävaror, 150 läster salt

för Lasse Gammal, Hans Gammal, Per Helsing, Ivar Nilsson och skepparen sjelf; samt från Bråwassze eller Browaas (Brouage i Frankrike) skeppet Hjorten, skepparen Per Helsing, en last af 205 läster för bägge herrarne Gammal, tre andra köpmän och skepparen.**

Prisen pä de utskeppade varorna bestämdes icke efter tillgång och efterfrågan, utan enligt »kungl. maj:ts, vår nådige herres allvarliga vilja och befallning».

Men äfven borgerskapet och magistraten sökte reglera handels-värdena. År 1634 stadgades på allmän rådstuga, att ingen skulle få införskrifva lybskt eller rostocker öl, med mindre han ville sälja det för så godt köp som svenskt öl.*** Mångfaldiga dylika stadgar sökte ordna köpenskapen och lade hinder för det fria utbytet. I en sådan

* Jämförelsevis kan nämnas, att samtidigt med ofvan stäendc skeppningar från Stockholm utgingo från Elfsborg sex skepp till Frankrike, sedan last intagits i Norge. Två af dem mätte 200 läster hvar, det minsta 70. Från samma plats gingo åtta till Holland, af hvilka ett på 200 läster. För öfrigt seglade nitton fartyg från Gefle, af hvilka dock blott ett på 120 läster, nio från öregrund samt fartyg från Nyköping, Söderköping, Norrköping och Vestcrvik.

Peter Jonas Per gitts: Stockholm för 200 år sedan. Sthlm 1758.

•* Tullregister anfördt af Hans Forssell i »Sveriges inre historia från Gustaf den förste», andra delen, Sthlm 1875*

*** Stadens Tankebok.»Ordning och Stadga» af 1635 ifras mot att »uti en gatu bod i hopa samla alla varor, både inländska och utländska, både små och stora, allt det som säljas kan». På det sätt varder det, heter det, »ett hökeri och mångleri af en redlig och uppriktig köphandel».

Ännu på den tiden klagades öfver, att »våra svenska barn icke blifva från ungdomen hållna till köpenskap», utan att Stockholms handlande använde »tyske och skotske drängar». Derfor stadgades, att köpmännen skulle taga svenske »gatubod drängar» eller ock »ca-vera och borga» för de främmande, att desse efter utstândna läroår stannade i landet och nedsatte sig i Stockholm eller annorstädes i Sverige.

Om någon fått tillåtelse att i Stockholm drifva viss handel, skulle han icke blanda andra varor in i den förrättningen. Lydde han icke den föreskriften, skulle han första gängen hafva förverkat halfparten af den olagliga varan, och beträddes han oftare med sådan öfverträdelse, skulle han mista allt samman, halfparten till staden och hälften till det gille, »han kladder emot».

År 1641 utgafs åter en allmän »stadga öfver köphandeln i Stockholm», och i den föreskrefs ännu en gång mycket noga med hvilka varor hvar och en »societet» af handlande finge »handla och fara». Sidenkrämare hadc rätt att handla med gyllen- och silfverduk, sammet, sidentyger, passementer (snörmakararbeten), knappar, handskar, draget och slaget guld, m. m., men alldeles icke med kläde och allt det som af rent ull göras kunde, ty det tillhörde klädeshandlarne, under det lärftshandlarne skulle drifva handel med blott det som af lin och hampa gjordt var. Hattstofferarne, som enligt 1635 års stadga skulle hafva rätt att sälja allenast »hela castorer och halfva castorer och andra gemene hattar» samt hattband, tillätos nu att hålla till salu både hattar och manfolksmössor, speglar, borstar, sömskrin, skorosor, gördlar med mera som till »hattstofferi länder».

Grosshandlarnc fingo icke sälja annorlunda än i »hela och halfva kast, hela och halfva skeppund» o. s. v., och ingen af dem fick »inlägga något gods i sin värjo, som han sedan alntals, pundtals, marktals eller lodtals och inminudo utprångla vill». Hvad salt, sill, strömming och lax vidkomme, tilläts det grosshandlare att sälja sådana varor tunntals, men icke i spann, halfspann och fjerdingar, ty sådant tillkom hökare allena.*

Liksom handtverkarne hade sina skrån med åldermän och bi-sittare, så hade äfven köpmännen sina kophandels-gillen med motsvarande åldermän och bisittare, för hvilka det finnes flera instruktioner utgifna af borgmästare och råd, i synnerhet på löoo talct.

• Stockholms Stads Ordinantier.Enligt en instruktion af 1641 fick ingen idka handel förr än lian i sex år varit dräng (handelsbetjent) och i två år sven (bokhållare) hos någon ärlig köpman. Gillebröderne tillsades och

förmanades allvarligen, »att sina ålderman och bisittare med all hörsamhet och lydno under ögonen gå».

Borgareden var under drottning Christinas tid af följande lydelse:

JJngf) 9!. 91. lofftoar, jioär ocf) migf) bcplicfjtar, toibfj (Sublj, EjcmS f)elige CtbE) ocf) tbroangclium, att jagf) flabes totli tder flafl mara ben Stormädjtige §Bgborne fjbrftirtna oij grillen, tfröfen Christina, groerigtS iHijleä Dtljlorabe Xroftmng od) 91rjf-3örflinna, ett. §ulb, trogen odj rötträbig, §cnne§ 9Jlap:tj gagn od) häfta btf;i aflo måtto jötia, forbra ort) främja, ett. Xcrnäft ben 9BäIbomc Cncrrett ©fåtfiållaren, fåfom ocf) tgorgmäftore od) Eftåbf), famptefige ntine fförmän tjörig od) IpbigE), otlji att tjloab fom rnigt) på Rongl. 9Jlai):t; od) ©tabgfenS loägnar PinbanbeS odj befaffanbeS toarber. 3ebf)nn od) attom Stab] 1Rätt odi Sättigpcct ejftcr min giSrmägpo bppepåtta, ingen unberftungen tjanbet mcb frem' mnnbcS (Mobj, Stobtjen ocf) min 9E)tebfjborgarc tit Sfabfja od) fförbrrff briffioa, od) ctieft utfji alla mögelige od| rältråbige fater, min fDlebljborgare, håbe innan od) ottjan Slanbj, tit bet häfta beforbra, odj ingen aff tpem tjinbra, förfölja, nebertrpdia etter förbcrfftoa otpan brott, fä jant migt) fflubfi flat piclpa tit Sijff, ©iäl od| att min äBäljärb.

Om Stockholms handlande borgerskap höll noga på, att hvar och en bland stadens köpmän icke trädde utom de gränser som en gång för honom utstakats, var det äfven ganska ifrigt att upprätthålla sina egna företrädesrättigheter såsom hufvudstadsköpmän mot andra handelsidkande svenske städer. Sådana rättigheter tillkommo före Gustaf den förstes tid mera de hanseatiske köpmännen än de infödde stockholmarne, men från nämde konungs regering ändrade förhållandena sig, och det vardt snart såsom grundsats antaget, att Stockholms borgerskap borde gynnas pä andra städers bekostnad. Redan långt förut hade städeme Östhammar och Hernösand förklarats för olaga hamnar, hvarest all handel förböds såsom ländande Stockholm till förfång, och sedan hadc Gefles samt den finska staden Raumos borgare förbjudits all utrikes seglation, emedan denna skulle vara Stockholm till skada. Under Johan den tredje nekades alla andra östersjöstäder än hufvudstaden att handla med utrikes orter; allenast de i Hudiksvall, hette det, måtte till behaglig tid låta löpa ett eller tu deras skepp till Vestersjön. Då handeln med Ryssland började taga upp sig, ville konungen så laga och beställa, att hans undersåter, hälst i Stockholm, skulle af den handeln hafva ett märkligt gagn. Johan förordnade ytterligare, att alla köpstäder norr om Gefle på vestra sidan och norr om Björneborg på östra sidan, antingen de då voro bygde eller framdeles byggas kunde, icke skulle hafva någon seglation till utrikes orter, utan föra deras varor till Stockholm eller andra inrikes städer. Anmärkas bör dock, att med inrikes menades då äfven städeme i östra östersjöländerne som tillfallit Sveriges krona.Sedan Sigismund gifvit Gefle, Hudiksvall och Hernösand rätt att segla utrikes, gjorde Stockholms borgerskap deremot sin insaga, och passade för öfrigt på hvarje tillfälle för att häfda hufvudstadens företrädesrättigheter. Det var först i förra århundradet som andra svenska städers fria seglation ej längre kunde hindras.

En närliggande stad utgjorde länge en nagel i ögat på hufvudstadens borgerskap, och det var Södertelge, som från mycket gamla tider egde stapelrätt och en beqväm uthamn, hvarifrån vägen till Landsort och Östersjön var hvarken lång eller besvärlig. Carl den nionde lät dock borgerskapet i Stockholm öfvertala sig att påbjuda, det hvarken inländsk eller främmande finge något gods i Södertelge ut- eller inskeppa. Under århundraden förstod Stockholm också att hindra det påtänkta förslaget till en kanal mellan Mälaren och Östersjön. Södertelge kanal skulle vara vådlig för hufvudstadens säkerhet, sade man, Stockholms sluss skulle göras obrukbar och handeln ledas en annan väg, stadens borgerskap och staden sjelf till för-derf och undergång.

Under det borgerskapet sökte på allt sätt värja sig mot främmande intrång, underlät det icke att bevaka egna rättigheter pä andra orter, och 1636 skaffade det sig tillstånd att besöka alla städer i Norrland och der idka handel, dock icke med bönder, endast med borgare. Samma år fingo Stockholms borgare rätt och frihet till köpande och säljande i uppstäderncs marknader, hvarcmot dessa städer erhöllo tillstånd att nyttja Stockholms frimarknad vid Mi-chaelitiden. Julmarknaden vardt deremot Stockholm ensamt förbehållen. Af dessa två marknader lefver, såsom bekant är, den senare ännu, fastän under andra och vida minskade förhållanden, men Michaelsmessan eller höstmarknaden, som ännu för icke så många år sedan radade upp sina stånd vid Skeppsbron, tillhör nu endast gamla Stockholm.

För skärkarlarne var genomfarten i Stockholm in i Mälaren länge tillåten, men då borgerskapet klagade, att denna frihet missbrukades till oloflig handel, förbjöds den. Skärkarlarne och ålän-dingarne måste då lägga till med sina farkoster vid Skeppsbron eller vid Östermalm och Packartorget, och de som kommo från Mälaren för att handla med skärgårdsfolket lade till vid Munkbron och vestra delen af Norrmalm. För att underlätta samfärdseln gjordes goda broar och hamnar på bägge sidor om Brunkeberg, och genom berget anlades vägar. Denna handel var dock tillåten endast under ett par månader af året, 1 Augusti—29 September, enligt hvad en förordning af den 28 Juni 1642 stadgar. Samma år utfärdades »Ord-

Gomla Stockholm. 2Öning och stadga, hvarefter alla de som tanka njuta genomfarten i den nybygda Slysan* mellan Södermalm och Staden sig hafva att efterrätta».**

Ännu såg man icke till någon börs i Stockholm. Man träffades fortfarande på Stortorget och gjorde upp affärer. Men handeln tillväxte, och man ville ej längre nöja sig med sådana inrättningar som t. ex. stadens klädeshus, en byggnad vid Svartmunke- (nu Bennicke) brinken, hvilken ursprungligen var en gemensam upplags- och krambod, den enda som fans i staden, men som sedan tyckes hafva hyrts ut åt enskilde handlande, af hvilka tolf der hade sina bodar och magasin och för dem betalade hyra till staden, under det stadstjjnarc :hade två våningar inne fritt».

»ICompaniernes» tid kom. Redan 1614 inrättades Köpehandels-kompaniet, som af Gustaf Adolf fick privilegier, skepp och kanoner och skulle ensamt hafva rätt att köpa och skeppa ut all råkoppar, men 1625 gick upp i General-Söder-Handelskompaniet som fick privilegier på att handla på Afrika, Amerika och Magellanika. Ett nytt Kopparkompani, ett Skeppskompani, två till och med, ett Tjäru-handelskompani och ännu flera »kompanier» uppstodo. En kom-missionsförrättning i stort skulle General-Faktorie-kontoret i Stockholm vara.

De allra flesta af dessa »kompanier», som skulle drifva affärer i stor skala, uppstodo i förra hälften af sextonhundratalet. General-Faktorie-kontoret inrättades 1666. Året derpå anbefaldes staden att bygga en handelsbörs, hvilken då ansågs oundviklig. Det år 1662 inrättade köpmanspillet, som skulle samlas under öfverståthållarens och magistratens ledning och reglera Stockholms handel, tycktes icke hafva uppfylt hvad dermed åsyftades. En ordentlig börs, såsom i väl ordnade handelsstäder, vore af nöden, hette det, och denna måste hafva sitt eget hus. Byggnaden kom likväl icke till stånd på ännu hundra år.

Flere platser föreslogos. År 1667 skulle byggnaden läggas vid Jerntorget, hvarifrån jernvågen, några år förut, flyttats till stadsgraf-ven söder om slussen. I börshuset skulle då läggas bank, packhus, frakt- och tolagskammare, men något sådant hus uppstod aldrig på den platsen. Ett annat förslag gälde södra sidan af Stortorget och hela det qvarter som innefattas mellan torget, Svartman- och Skomakaregatorna samt Tyska brinken. Ej heller detta gick i verkställighet. Börsen fortfor att hällas i fria luften.

• Slussen, först uppförd af trä, men reparerad 1642 och murad med holländsk klink.

•• Stockholms Stads Ordinanticr.Slutligen flyttades rådhuset (fig. 170), och det beslöts, att börsen skulle byggas på det gamla rådhusets tomt, hvilken till det ändamålet inlöstes jämte ett enskildt hus, Grubbens, i östra ändan af rådhus-qvarteret. Något byggnadsarbete kunde dock ej företagas, förr än det gamla rådhuset var helt och hållet utrymdt, och detta tyckes hafva gått ganska långsamt. När slutligen byggnaden var ncdrifven och gräfningarna för källrarne till börshuset börjats, hopades så mycket sten och grus på torget, att köpmännen icke längre kunde der sammankomma. De måste se sig om efter någon annan plats till dess börsbyggnäden hunnit fullbordas och anhöllo hos föreståndarne för tyska församlingen, att »på någon tid om middagen hafva sin samlingsplats på Tyska kyrkogården*. Detta beviljades, och under

Fig. 170. Stortorget tned gamla ridhuset. Efter en hondtcckning i K. Bibi.

åren 1767—1775 hölls Stockholms börs på den plats der Sveriges första riddarhus stått, bredvid tyska församlingens grafkor, kanske till och med i dessa grafkor, då väderleken manade att söka tak öfver hufvudet.

Med anledning deraf infördes i »Nytt och Gammalt» för den 8 Juni 1768 följande qväde:

Cftucr bc Émnblaubeä mm Samlingé}>(<!tä, im Mtirfogarbtii.

Sä fotnmarbdiira of; nit qioätjn,

28i föfc ffyflb af löfrocn fä:

23årf 53orgcrffap nu berför mölja 6t fläflc til al jamlaS pä,

2)tr fri från bomm od) fol man går,

Cd) unber träbcnS ftugga ftår.Sil bcnno SBärS nu ItnffaS iQcfa! fflår Qanbct gronffc bcr på' nptt!

SBort, fjtoab (om ton mår Sjåfart trpcfo!

S bättre flånb att bliftnr bptt!

Xct fjtuitn ®pnf fiø raifc jnort C(b rätte Gourjtnå gatna art!

£år mon fin bobliøljct betraltar,

5 groftnen janter tanten neb;

gom går, ot mon ftg nogo mattar gbr att efjæab (om btir på jneb.

'JJian enbajt årtigpet od) tro går |e på benna Bbrjen gro.

Uti ett annat nummer af samma veckoskrift, den 29 Juni 1768, läses en strof till författaren af ofvanstående:

5tt §anbct§mån jin Samling50rt tpå ttprtogårben juft utjåtta;

Xct år ej utan orjat gjorbt, gajt ®n ej funnit på ben råtta:

91år ^ranbten tjoS 06 bbbab år,

(ti båttre råb bå (föpmänn finna,

'itu at be manngrant jamtaå ber.

Od) att tings manjlligpct befinna.

Finge man döma efter senast anförda strof, skulle det vid den tiden ej hafva varit synnerligen bevändt med Stockholms handel. Dock torde ihågkommas, att man i alla tider och i alla land klagat öfver »dåliga tider», och slägte efter slagte har denna klagan gått igenom äfven gamla Stockholm.

Emellertid började man bygga på nya börshuset, så snart man fått i hop något penningar genom den 1757 påbjudna börsafgiften, som under tjugu år skulle betalas för alla in- och utgående varor och hvilken efter dessa årens slut förlängdes först med tio och sedan med femtio år. Efter ett och annat uppehåll samt några ändringar i de ursprungliga ritningarna, hvarigenom byggnaden vardt en våning lägre än hvad ursprungligen ämnats, stod börshuset 1776 i det närmaste fullbordadt.

Från det året har »Stockholms börs» i alla de betydelser i hvilka uttrycket kan användas utgjort en Vigtig beståndsdel af bor-gerskapets lif och verksamhet. Först och främst gaf sjelfva huset ett prydligare utseende åt Stortorget, hvilket då också tyckte sig sä förnämt, att det ej längre ville hysa den gamla skampålen, som stått der sedan långt tillbaka i medeltiden. Pålen flyttades med den pä honom stående bronsbilden, den gamle bekante »Kopparmatte», hvars öden icke höra till Stockholms borgerskap. Trångsund vardticke så trangt sedan gamla rådhuset kommit bort, men bibehöll dock sitt gamla namn.

Husen på torgets öfriga sidor vunno kanske icke så mycket på de andringar de undergingo, men ett nyare utseende fingo några af dem. Intet af de nu varande husen vid Stortorget är äldre än från sextonhundratalet, men de flesta yngre eller åtminstone ombygda, synnerligen efter börshusets tillkomst. När hörnhuset vid Skomakaregatan bygdes om, 1795, sattes åter i hörnet den kanonkula som suttit på det gamla huset, utan att någon antydan gjordes om anledningen till detta minnesmärke. Den folksägnen, att kulan skulle hafva skjutits dit någon gång frän Brunkeberg, hör till gamla Stockholms fria fantasier, men den sägnen lefver dock ännu i vår tid,

och när det skall göras riktigt intressant, tillägges, att Christian Tyrann vid det tillfället låg i fönstret bredvid samt att kulan varit ämnad åt honom, fastän hon förfelade sitt mål.

Bland förändringar på torget efter börsbyggnadens fullbordande var också att en brunn der upptogs och gräfdes, såsom det uppgif-ves, till lika djup med Mälarens yta samt förseddes med prydlig öfverbyggnad. Det var om den brunnen som den bekante läkaren, assessorn och medicinalrådet Odhelius 1785 yttrade, att den skulle hafva »det skönaste vatten någon stad i hela Europa kan uppvisa». Brunnens goda namn och rykte kunde dock ej alltid bibehålla sig, och 1857 igenlades han. Ofverbyggnaden flyttades till Brunkebergs-torg, der han ännu tager sig ganska prydligt ut.

Stortorget fick således ett nyare och finare utseende, men förlorade ej så litet af sin vigt och betydelse. Det var nu endast inom hus som borgerskapet och i synnerhet medlemmarne af »Stockholms börs» samlades för affärers uppgörande, för kommunala angelägenheter eller för glada fester. Med lifvet under bar himmel på torget var det slut. Man gick ej dit längre för att få höra nyheter. Till nyhetskrämeriets bedrifvande hade Riddarhustorget, sedan rådstugan dit förlagts, funnits lämpligare, och der samlades man dagligen, i slutet af förra århundradet och början af innevarande, emedan man viste, att der träffades bekanta och dit komme alla som hade något nytt att meddela.

Det hade funnits tider, då Stockholm på Stortorget hemtade sina icke blott muntliga, utan äfven tryckta eller skrifna nyheter och i synnerhet tog kännedom om öfverhetens påbud och förordningar, och det förtäljes, att sådana kungörelser då icke uppspikades på rådstugans dörrar eller i hennes förstugor, utan hängdes pä öfver torget spända linor, på det hvar och en skulle kunna beqvämligen se och läsa dem.Långt efter det börsen var färdig, hölls likväl pä Stortorget den försäljning af landtmanna-alster, hvilken der egt rum sedan stadens äldsta tider. I Erik den fjortondes privilegier for Stockholms stad af år 1563 stadgades, att all handel skulle drifvas på Stortorget och icke på malmtorgen, och ehuru de senare också en gång fingo tillåtelse till bond- och mångelskehandel, fortfor Stortorget likväl länge att förse den inre staden med lifsförnödenheter, ända till dess torghandeln i denna stadsdel drog sig till Jerntorget och derifrån slutligen förlädes till Kornhamnstorg. Det var dock först 1849 som all annan försäljning än af mjölk förbjöds på Stortorget.

Till affärslifvets uppblomstrande bidrog otvifvelaktigt de många handelskompanierna, af hvilka vi redan omnämt några af de äldre och vigtigare. Bland de på 1700-talet upprättade intog Ostindiska kompaniet en framstående plats, men ännu vigtigare var kanske Sill-och torsk-fiskerikompaniet, af 1745, som dock upphäfdes redan 1754, men föranledde reglementet för svenska hafs- och skärgårdsfiskerierna och anses som upphofvet till svensk fiske i större skala, hvilket således skapades icke på vcstkusten, der det skulle drifvas, utan i rikets hufvudstad.

Såsom grundläggare till dessa kompanier och större, enligt tidens sed särskildt privilegierade handelsföretag finner man alltid några af Stockholms börs medlemmar. Så voro också två mycket betydande stockholmsköpmän upphofvet till sill- och torskfiskerikompa-niet, Abraham och Jakob Arfwedson, söner till köpmannen i Stockholm Anders Arfwedson, af hvilka den först nämde vardt stamfar för en under hundra år ansedd handelsfirma. Det var nämligen Abrahams son Carl Christoffer Arfwedson som 1771 till samman med Anders Tottie grundade det sedan så betydande handelshuset Tottie & Arfwedson.

Redan Abraham Arfwedson hade stått i spetsen för ett af Stockholms verksammaste och mest aktade handelshus samt äfven haft ett kattunstryckeri (i eget hus vid Hornsgatan), och på hans kontor fick Carl Christoffer (född 1735) från sitt femtonde är lära hvad det vill säga att drifva köpenskap i stor skala. Först sedan han i tolf år arbetat på faderns kontor reste han till England för att ytterligare fullkomna sig i yrket. Efter ett par år vände han åter till faderns hus och öppnade 1768 grosshandel för egen räkning samt ingick tre år derefter kompaniskap med sin slägting Anders Tottie.

Carl Christoffer Arfwedson var otvifvelaktigt den mest framstående af hela denna utmärkta slägt och skall alltid räknas såsom en af Stockholms börs allra förnämsta medlemmar. Han användes också i en mängd offentliga uppdrag. Redan tidigt erhöll han di-rektörskapet i Vestindiska kompaniet, som på den tiden hade styrelsen öfver ön S:t Barthélemy och snart (1777) vardt han också fullmäktig i general-tull-arrende-societetcn. År 1789 fick han af Gustaf den tredje titel af kommerseråd, men redan tre är förut hadc en värdefullare utmärkelse tillfallit honom,

i det vetenskapsakademien kallade honom till sin ledamot. Två gånger var han akademiens præses. Under 1788 års krig var han ordförande för borger-skapets femtio äldste, hvilket anföres såsom ett ganska kinkigt uppdrag, enär öfverläggningarna ofta voro rätt bullersamma. År 1795 utsågs han till ledamot i styrelsen öfver general-diskontverkct, och snart fans icke någon direktion eller komité inom Stockholm, i hvilken ej kommerserådet Arfwedson skulle vara ledamot eller till och med ordförande.

Han räckte till för offentligt och enskildt arbete, för handel och slöjd, ty utom sin stora handelsrörelse dref han äfven fabriksindustri och hadc en stor tobaksfabrik i sitt hus vid Skärgårdsgatan, der Storkyrkoförsamlingens folkskola nu är. Handelskontoret var i det Arfwedsonska huset vid Skeppsbron som nu har adressnummern 20 och hvilket var kändt för sin präktiga vindeltrappa. Kommerserådet Arfwedsons långa lifstid medgaf också en länge fortsatt verksamhet, ty han afled först 1826, således nittioett år gammal.

Carl Abraham Arfwedson, kommerserådets son (fig. 171), föddes 1774, fortsatte det Arfwedsonska namnet med samma utmärkelse och var en lika högt ansedd medlem af Stockholms börs. Han var i sin ungdom anstäld på Clarys kontor i Marseille, och det förtäljes, med hvad rätt veta vi icke, att den unge svensken, hvilken med stor framgång uppträdde i det sydfranska umgängeslifvet, icke varit alldeles likgiltig för den unga mademoiselle Clary, hvilken dock snart vardt madame Bernadotte och ett dussin år derefter Sveriges kronprinsessa. År 1808 ingick Carl Abraham som bolagsman i firman Tottie & Arfwedson, hvilken han vid fadrens död ensam öfvertog. Äfven direktör Arfwedson — det var hans vanliga titel allt sedan han sattes i spetsen för ostindiska kompaniet — uppnådde en hög ålder, åttiosju år, och afled 1861, då ledningen af huset Tottie & Arfwedson öfvertogs af den fjerde i dynastien, Carl David Arfwed-son (född 1806), hvilken dock snart upplöste den gamla firman, som så länge gjort heder åt Stockholms börs. Han var känd lika mycket inom literaturen, som inom affärsverlden och afled först 1881 samt tillhörde således icke det gamla Stockholm på annat sätt än att han var den siste innehafvaren af ett stort handelshus från gamla tider.

Den Anders Tottie som jemte Carl Christoffer Arfwedson grundläde firman var sonson till Thomas Tottie hvilken pä 1670-talet in-

kom till Stockholm från Skotland, der han var född. Denne Thomas T. arbetade först på Jakob Howings tobaksfabrik och anlade sedan egen fabrik i Stockholm. Han hade fjorton barn, af hvilka tre tyckas hafva varit grosshandlare i Stockholm. En af dem, Charles (1703—1776), stiftaren af brandstodsbolaget, var far till Anders T.* Den sist nåmde dog 1816.

Bland framstående borgarslågter i Stockholm var familjen Grill, hvilken såges härstamma från Italien, der den varit bosatt i Genova och hetat Grillo, samt under Gustaf den andre Adolf inkommit i Sverige, sedan den dock länge bott i Tyskland och derefter äfven i Holland. Det är en mycket utbredd slägt, som spridt sig i många

Fig. 171. Carl Abraham Arfwcdson.

land, och det uppgifves, att markis del Grillo, skådespelerskan Ristoris man, skall vara af samma familj.

Den egentlige stamfadern för de svenska slägtgrenarne var Anthony Grill, född i Augsburg, en bland de icke fa utmärkte guldsmeder som funnits i gamla Stockholm. Han vardt för sin skicklighet i myntproberingskonsten utnämd till riksguardien, men fortfor med guldsmedsyrket och idkade äfven handel på utlandet samt skall hafva dött omkring 1675.

Anthony Grill d, y., den förres son, var också mynttjensteman och riksguardien samt ganska rik. Hans bror Balthasar, juvelerare i Stockholm, forstod sig äfven på glasblåseri. Såsom skicklig probe-

• C, U. af Khrckers Genealogiska anteckningar i handskrift i K. Bibi.rare användes också han vid myntet och vid Sala silfververk. Den yngre Anthonys son, Abraham Grill, var den förste af slägten, som egnade sig helt och hållet åt handeln och på slutet af sextonhundratalet grundade den Grillska firman i Stockholm. Han lofordades som en varm fosterlandsvän, hvilken under Sveriges stora penningbekymmer under Carl den tolftes tid försträckte staten betydliga summor. Vid en mängd tillfällen lemnade han rikligt understöd åt behöfvande och sålde en gång under dyr tid spanmål till så nedsatt pris, att han derpå skall hafva gjort en förlust af 400,000 d:r

k:mt. Abraham Grill var derför en af stockholmsfölket mycket omtyckt man, och aktningen för honom tillväxte ytterligare, då han,

Fig. 173. Clas Grill. Efter porträtt af G. Lundberg, stucket t koppar af P. E. Moittc.

på 1720-talet, gaf första anledningen till inrättandet af borgerska-pets enkhus.*

Den utmärktaste af slägten Grill var dock Abrahams son Clas, född 1705 (fig. 172), hvilken vid tjugu år, då Abraham Grill dog, jemte

* En broder till Abraham Grill, också en Anthony, skall ungefar samtidigt hafva inrattat ett sådant enkhus, »Grills Hofije»,i Amsterdam. Här i Stockholm hadc Carlos Grill, en annan broder till Abraham, jemte Isaac Toutin och bagare-åldermannen Joachim Kammäcker också vid samma tid inrättat ett enkhus på Ladugårdslandet. Detta, hvilket vi redan omtalat såsom liggande vid nedra Grefgatan, der veterinärinrättningens ena hus sedan fick sin plats, tyckes dock icke hafva cgt bestånd många år och uppgick kanske i det af Abraham Grill grundade, hvilket inrymdes i det gamla Sparrcska palatset vid den gata som då hette Hamngatan, sedermera Enkhusgränden och nu återfått sitt gamla namn. Det första reglementet för borgerskapets enkhus innehålles i kungl. resolutionen af den 4 Juli 1724.sin farbroder Charles öfvertog firman. Efter farbroderns frånfälle, 1736, innehade han ensam handelshuset till 1747, då halfbrodern Johan Abraham ingick som delegare.

Huset Grills anseende var mycket stort, och dess verksamhet ganska vidsträckt. Det dref handel in- och utrikes, bland annat med egna fartyg omedelbart på Ostindien, hade eget skeppsvarf* samt andelar i flera fabriker. Def egde också de stora jernbruken Söderfors, Iggesund och Österby samt säges hafva i sin rörelse användt till samman öfver fyra tusen personer.

Clas Grill, hvilken af konungen utnämdes till kommerseråd och direktör i ostindiska kompaniet, hade både tid och håg att verka för äfven andra syften än handelns och slöjdens. Utan ränta försköt han penningar till uppbyggande af observatorium i Stockholm samt var en af vetenskapsakademiens förste ledamöter. Vid praesidii nedläggande, 1749, höll han ett tal om sjöfartens förmån och nytta för riket, i synnerhet då den drifves af hembygda och ur egna hamnar utrustade skepp. Han var en fint bildad och verksam mæcenat som understödde unge vetenskapsmän, skänkte värdefulla bidrag till offentliga samlingar och egde sjelf ett dyrbart tafvelgalleri.

Clas Grills beröm var på allas läppar, då han, 1748, inlöste bankens sedlar och derigenom räddade den penningeanstaltens starkt anlitade kredit, men det kunde ej hindra, att han sedermera invecklades i den Kiermanska vexelprocessen och dömdes till stora böter samt att ersätta staten högst betydliga belopp. Detta inträffade mot slutet af hans lefnad, då han tänkt få sitta i ro i sitt nya, präktiga hus vid Norrmalmstorg, det forna Torstenssonska, som han 1764 köpt af riksrådet, grefve Ture Gabriel Bjelkcs arfvingar och hvilket sedan af Grills mäg, grosshandlaren 1’eill såldes till prinsessan Sofia Al-

* På ladugårdslandet, i södra ändan af Grcf-Magni-gatan, köpte handelshuset Grill, 1715, af grefvinnan Elisabet Oxenstierna en tomt, som fyldes ut i sjön och der-för kallades Terra nova. På denna »nya mark» anlades ett skeppsvarf, som förlänades med kungl. privilegier och utvecklade mycken verksamhet, i synnerhet på 1720- och 1730-talcn, då åtskilliga stora skepp, såsom »Göteborg» (350 läster), »Stockholm» (300), »Terra nova» (200) m. fl. der bygdes. Varfvet var under någon tid en farlig medtäf-Inre till det på stadens mark vid Tegelviken redan 1686 anlagda Stora varfvet, hvilket först drefs för stadens räkning, men 1691 öfverläts åt enskilda arrendatorer. Ett tredje skeppsvarf uppstod strax efter Grills, nämligen handelsmannen J. Clasons varf, som anlades på 1720-talet på Blasiiholmen, på en tomt som fordom tillhört riksrådet Lars Fleming, och fortsatte sin verksamhet till närmare slutet af århundradet, då der af staden inrättades det s. k. Sillhofvtt, upplagsplats för »lakegods och sill» (nu en del af norra Blasiiholmshamnen). Det fjerde skeppsvarfvet, ungefar samtidigt med Grills och Clasons, var Losacks varf eller Djurgårdsvarfvet, äfven en tid kalladt Kiermans. Terra-nova-varfvet nedlades i början af vårt århundrade, och platsen köptes af staten. Der stå nu Andra lifgardets kaserner.bertina, af henne ombygdes och nu är »arfprinsens palats». Clas Grill dog 1767.

Det var först hans halfbroder och med-delegare i firman, Johan Abraham Grill, som fick upprättelse för den hårda

och sannolikt af partihat skärpta domen samt hade tillfredsställelsen att åter mottaga de en gäng i följd af samma dom utbetalda summorna. Johan Abraham Grill stod väl icke i sä stort anseende som Clas, men var dock en högt aktad medlem af Stockholms börs. Han var också direktör vid Ostindiska kompaniet samt ledamot af tullarrende-socie-teten och fullgjorde en mängd offentliga uppdrag. Liksom flertalet af Stockholms borgerskap, var han ifrigt konungsk, och då Gustaf den tredje ansåg sig böra göra regementsförändringen 1772, men icke hade några pengar, var Grill genast villig att förstärka honom hvad som behöfdes. Det förtäljes, att pengarne skickats upp till slottet i baljor som öfverst varit fylda med murbruk, hvarigenom alla misstankar om baljornas förnämsta innehåll aflägsnades. För öfrigt var det icke långt till slottet från Grills hus, i hörnet af Stortorget och Köpmangatan, nu n:r 3 vid torget.

Att de gamla stockholmska köpmanspatricierne hade godt om pengar finner man ej blott af sådana der små handräckningar åt konungamakten, utan äfven af det öfverflod som ofta rådde i deras hem och som vittnar tillräckligt mot talet om »gammaldags enkelhet». I synnerhet skall Johan Abraham Grills hustru hafva fört ett så stort hus och utvecklat så mycken lyx, att hon fördunklade sjelfva drottning Lovisa Ulrika hvilken lär deröfver hafva känt sig mäkta förgrymmad, utan att dock kunna våga sig pä en täflan med den rika grossörskan. Clas Grills hustru, Anna Johanna, dotter till Carlos Grill och kusin till sin man, utmärkte sig på ett annat sätt, genom sin bildning och stora smak, och hon lofordades lika mycket som hennes man, hvarom också de många öfver henne författade äreminnena bära vittne.

Samtidigt med Clas Grill bodde i Stockholm en mycket ansedd borgare, Johan Henrik Lcfcbure, hvars slägt hitkom med André L., som 1645 såsom reformert utvandrat från Frankrike, och som dref stora handels- och fabriksförrättningar samt egde jernbruk. Han var naturligtvis också direktör för Ostindiska kompaniet och innehade åtskilliga andra förtroendeuppdrag, som dock icke hindrade, att han, när 1765 års riksdag anstälde räfst med de ofvan nämda vexelafiarerne, dömdes att till kronan betala sex millioner d. kmt. När ersättningssumman sedan skulle återbäras, var Lefebure redan död. Hans firma fortsattes af sonen Johan Lcfcbure som sedermera adlades och fick titel af bergsråd. Denne Lefebure var enbland de icke få borgare i gamla Stockholm som genom giftermål vunno inträde i aristokratiska familjer. Han var gift med en dotter till grefve J. G. Lillienberg, den bekante svenske underhandlarcn i Konstantinopel, sedermera landshöfding och slutligen president i Bergskollegium. Fru Lefebure kallades grefvinna och var presenterad på hofvet. En samtida* skrifver den 29 Februari 1780:

»Om afton var cour efter vanligheten; grefvinnan Lefebure och fru Fredenheim blefvo presenterade. Hofvet uppfylles af sådana personer. Lefebure har varit köpman, blifvit adlad och genom sitt gifte med fröken Lillienberg i dessa dagar fått bergsråds karakter. Fru Fredenheim, hustru till den nye, misslyckade ceremonimästaren, är köpman Hebbes dotter, rikare på penningar än fägring och artighet».

Vi kunna tillägga, att denna fru Fredenheim var dofter till grosshandlaren Simon Hebbe, hvilken på skämt kallades »Le boiteux», under det hans äldre bror, Johan Fredrik, fått binamnet »Lorgueil-leux», en tredje bror, Christian, »Le Ture», och en fjerde, Henric, > L'abbö» .** De voro söner af Christian Hebbe, en mycket ansedd grosshandlare i Stockholm. Simon Hebbe fick titel af kommerseråd, såsom då vanligt var för framstående köpmän. Han egde Tynelsö säteri vid Strengnäs, Östanå och Mellby säterier, Wira bruk m. fl. egendomar på landet samt många aktier och skeppsparter och det hus på Riddarholmen, vid kanalen, som general Cruus' arfvingar, 1730, sålt till kanslirådet Nerees och hvilket herrar Jennings & Fin-laij, också ett betydande handelshus i gamla Stockholm, sedan rådde om, men som af dessas fordringsegarc såldes till kommerserådet Hebbe. Efter dennes död, 1803, öfvergingo nyss nämda hus samt Tynelsö gård såsom fideikommiss till sonen Philip Bernhard, döfstum, hvarefter det ärfdes af hans son, Johan Philip, »kungl. sekter Hebbe», en originel och af Stockholms allmänhet mycket känd hedersman, hvilken afled här for icke så mänga år sedan. Det gamla Hebbeska huset utgör nu den del af riksdagens hus som vetter åt kanalen och Munkbron.

Fru Fredenheims man, den af G. J. Ehrensvärd nämde »nye, misslyckade ceremonimästaren», var den bekante konstkännaren som 1795 vardt öfverintendent och ordförande i konstakademien. I Lundeqvists »Stockholms

stads historia» uppgifves, att fru Fredenheim efter mannens död skulle hafva egt det Hebbeska huset på Riddarholmen, men vi förmoda detta vara ett misstag, enär hennes

• Dagboksanteckningar förda vid Gustaf UI:s hof af frih. Gustaf Johan Ehren~ svärd, utgifna af E. V. Montam Andra delen. Sthlm 1878.

•• C. U. af K Urekers Genealogiska anteckningar.bror, den döfstumme Philip Bernhard Hebbe, såsom ofvan nämdes, fick stenhuset och Tynelsö i fideikommiss.

Den ofvan nämda familjen Lefebure egde också ett bekant hus, det vid Stora Nygatan som 1777 köptes af vetenskapsakademien och 1828 af henne såldes till Jernkontoret samt der detta sistnämda stannade ända till dess det fick sitt nya hus vid Kungsträdgården färdigt, då huset vid Stora Nygatan (n:r 30) uppläts åt Wallinska flickskolan, hvilken dock nu åter dragit derifrån.

Huru vida grosshandelsfirman Bedoire, med hvars medlemmar huset Lefebure var i slägtskap, egt något hus i granskapet känna vi icke, men på 1720-talet fans en handelsman Johan Bedoire vid Stora Nygatan, och samtidigt bodde en Frans Bedoire vid Lilla Nygatan. Ännu bär en gränd mellan Vesterlånggatan och Stora Nygatan namnet Bedoires gränd.

Såsom man finner, voro just icke alltid de inhemska namnen mest framstående på Stockholms börs. Om Arfwedsonska huset också var äkta svenskt, hade det dock i sig en Tottie af främmande börd, och namnen Grill, Lefebure, Hebbe, Bedoire, Toutin, Harmens, Spalding, Kusel, Suthoff, von der Hagen, Keiser, Zachau, Buck, Buckau och Buckholz, m. fl. hvilka alla voro handlande i Stockholm under förra århundradet, tyda på utländskt ursprung. Svenskar voro deremot Plomgren och Kierman. Anders och Thomas Plomgrens mor hade dock ett utländskt namn, Le Clair. Fadern var Iärftskrämare här i senare delen af 1600-talet. Thomas & Anders Plomgren hette firman och kontoret var vid Stortorget, i samma hus som apoteket. Båda bröderne hade stort anseende, men Thomas, den yngre af dem, född 1702, vardt dock den mest bekante, synnerligen som politisk person. Redan vid tjugufem års äl-der invaldes han bland stadens fyrtiåtta äldste. Sedermera följde det ena förtroendeuppdraget efter det andra, och slutligen vardt han af-ven handelsborgmästare. Såsom sådan kunde han ej tillhöra riddar-huset, hvarför icke han, men hans barn adlades. Under fem riksdagar var han ett bland hufvudstadens ombud och 1751 talman i borgareståndet. -Han lemnade efter sig en storartad förmögenhet, men inom tre årtionden efter hans död, som inträffade 1754, gjorde det stora Plomgrenska handelshuset bankrutt. Carl Anders Plom-menfelt, den bekante mystikern, var son till den ofvan nämde Anders, som hade titel af kommerseråd och hvilken några år efter broderns fränfälle drog sig från affärerna och inköpte Hufvudsta vid Stockholm samt afled 1766.

Mycket framstående såsom riksdagsman var Gustaf Kierman, årsbarn med Thomas Plomgren och liksom han ifrig anhängare af ,hattpartiet. Han idkade stor aftarsrörelse, med kontor vid Jern-torget, samt egde också det hus vid Munkbrogatan, som nu är Arméförvaltningens. Derjemte var han direktör vid Ostindiska kompaniet samt fullmäktig i rikets ständers bank. Han nämdes till rådman samt befordrades sedan, 1757, till handelsborgmästare. Efter den redan nämda räfsten med vexelkontoret drabbades han af strängare straff än någon af de öfrige ledamöterne i kontoret.* Det var ej nog med att hans egendom belädes med qvarstad, utan borgmästaren och f. d. talmannen i borgarståndet dömdes äfven till lifstids fängelse och fördes till Marstrands fästning, der han afled 1766. Han begrofs likväl i Riddarholmskyrkan, och några år senare återfick Kiermans dotter, friherrinnan Duwall, de från honom tagna ersätt-ningssummorna, och hans stjufson upphöjdes i adligt stånd och kallades Kiermansköld.

I riksdagsförhandlingarna hafva Stockholms borgare flitigt deltagit och deras inflytande var ofta ganska stort. Enligt k. förordningen af den 23 Augusti 1731 skulle Stockholms borgerskap välja tio riksdagsmän. Af dessc borde sex vara borgare, af hvilka två »rätta grosshandlare», en af de »andra handlande societeterna» samt tre af »embetssocieteterne» (handtverksksråen). Valbar var hvarje borgare som innehaft burskap i sju är och betalade i afgift till staden minst 60 dal. s:mt, om han vore grosshandlare, samt 30, i fall han tillhörde de andra societeterna. Detta senare belopp minskades dock, 1741, »i anseende till närvarande tids tillstånd» till 20 dal. s:mt. Valen skedde genom elektorer. Sedan dessa valt sex bland borgerskapet, valdes också sex bland borgmästare och råd,

men bland dessa sex skulle magistraten sjelf utse de fyra som borde vara representanter.

Bland talmän i borgarståndet på 1700-talet finner man justitie-borgmästaren v. Hyltén (1720), justitie-borgmästaren Peter Aulævill (1734, 1740 och 1742), de nämde Plomgren och Kierman, justitie-

* De associerade i vexelkontoret anklagades, att genom svekligt förfarande hafva undandolt kungi. maj:t och kronan samt rikets ständers bank 69 dukater specie, 185,000 rdr sp. med 48,175 rdr intresse, 237,498 rdr 16 sk. Hamburger banko med ränta 32,062 rdr samt 6,426,833 dal. k:mt med 1,562,777 dal. ränta. Kierman förklarades sitt borgmästarembete och bankofullmäktigskap samt burskap förlustig, »utan hopp att någotdera dessa förmåner återfå», dess utom straffades han med en månads fängelse vid vatten och bröd, hvarefter han sändes till Marstrands fästning »att der i all sin lifstid i fängelse hållas». J. H. Lefcbure dömdes till en månads fängelse vid vatten och bröd samt att vara förlustig all rätt att i Stockholm idka borgerlig näring och icke tillåtas att vistas i Stockholm eller den ort der riksdag hölles. Clas Grill dömdes, utom till böter, att på tre års tid mista all rättighet till borgerlig rörelse. Alla skulle deltaga i återgäldandet af de ofvan nämda summorna.borgmästarne Ekerman (1786) och Lijdberg (1789), borgmästaren och »ledamoten i högsta domstolen» Wallin (1792), borgmästaren Carl Ulner (1800, i Norrköping).

Fig. 173. Hans Niclas Schwan. Efter porträtt af F. Westin.

En af borgarståndets mest framstående talmän och tillika en af Stockholms borgerskaps mest betydande medlemmar var *Hans Niclas Schwan* (fig. 173), hvilken förde klubban i sitt stånd vid 1809 års minnesvärda riksdag. Schwan (född 1764) var son till en handlande i Stockholm, men äfven hans namn förråder utländskt ursprung. Den firma, Schön, med hvilken han förenade sig, hade också haft en stamfader som ej var född i Sverige. Då riksdagen efter statshvälfningen 1809 sammanträdde, var H. N. Schwan en både genom sin firma, en af Stockholms förnämsta, som genom sina personliga egenskaper mycket känd och aktad medlem af börsen och anlitad i hufvudstadens offentliga värf. Med 1809 års riksdag började hans politiska bana, hvilken slutligen förde till konungens rådsbord, der han intog sin plats 1828. Såsom statsråd hann han likväl icke verka länge, enär han redan den 1 Maj 1829 afled.

Namnet Schwan skulle dock ännu ett par gånger förenas med talmanskapet i borgarståndet: J. G. Schwan, den förres son och liksom fadern en af Stockholms förnämste köpmän, förde klubban vid våra två sista ståndsriksdagar.

Mellan de tider, då Schwan d. ä. och sonen voro talmän i borgareståndet, innehades denna hedersplats fem gånger af medlemmar af Stockholms magistrat: borgmästaren *L. L. Weser*På sidan 415 uppgifves orätt att borgmästaren *L. L. Weser* var borgareståndets talman vid 1828—30 årens riksdag. Talmanskapet utöfvades vid så väl nämnde riksdag som vid 1834 års af *J. Ullberg*. (1828års riksdag. Han dog 1831), borgmästaren J. Ullberg (1834) och borgmästaren G. Holm (1840, 1844, 1847).

Såsom vice talmän i borgareståndet hafva ock flere stockholmare gjort sig kända. En bland dem var Johan Westin d. y. (fig. 174), son till den Johan Westin som under frihetstiden och början af Gustaf den tredjes regering var en af de verksammaste partimännen och styresman för mössorna i borgareståndet. Slägten Westin liar till större delen bestått af garfvare, och en af slägten var vanligtvis ålderman i skrået. Derjemte innehade de högre befäl inom borger-skåpets militärkårer. Stamfader för denna ansedda borgarslägt var Johan Johansson, hvars far Jan Jansson Brännare var soldat och bodde

Fig. 174. Johan Westin, v. talman för borgareståndet 1833. Ur K. bibi.

på Kiörkobacken vid Vesterås. Johan föddes den 7 Juni 1722 och sattes enligt egna anteckningar i Vesterås storskola 1732, men kom 1736 »bort till Stockholm att tjena hos cn garfvare vid namn Lars Zethelius» och vardt gesäll 1741. Mäster Zethelius var då död, men Johan Westin stannade hos enkan. Vi låta honom sjelf tala, såsom prof på en gammal stockholmsmästares sätt att uttrycka sig och tilllika såsom ett bidrag till kännedomen om det enskilda lifvet hos cn borgare som sedermera ansågs som en betydande politisk personlighet:

1744 andag påsk blef jag ledig ifrån Mad. Zethelius hos hvilken jag tlA har varit i 7*/, Sr och kom till Herr Ålderman Sperling* 5:te dag påsk 1744. — 1745 d. Ij

• En garfvare -Sperling bodde pR slutet af 1720-talet vid Danviken. Namnet eg-des för iifrigt af en bagnre vid Högbergsgatan, en bryggare vid Götgatan och en kungl. kammarherre, Carl Sperling, som vid nyss nämda tid bodde vid Lilla Nygatan i Bååt- eller Homska huset.Maij hvar jag för Embetct Bcgfirandes få äska, då såsom man sn till svnr jag skulle vänta ännu en tid efter jag är så ung Gcsall. 1747 d. 23 Maij antog jag mfist: stycket hvarpå jag hos Ramens arbetndc ut det till 174S d. . Maij, uppvistes det och jag blcf mästare. Kom sedan till Cassa Mast: Claes Gilliam till hösten därpå, och sedan till våren 1749 uti Mäster Sperlings gård, hvarifrån jag då flyttade uti Ramens gård.

1749 i Sept. månad friade jag till jungfru Martha Brita Sontag, och Micnelij dag därpå trolofvade vi oss med varann, och forstå advents Sondag vigdes vi vid varann af Kyrkohärden i St. Jacop och Johannes församlingar Magister Eric Tollstadius. Under vår sammanlefnad köptes gården af Krigs Commissaricn Cederholm* d. 20 Julij 1750. — 1751 d. . . flyttade vi till St. Clara. Den 8 Junii brann samma gård af, och vi kom till att bo hos mitt Svärfolk, hvarest min kära hustru fodde sonen Johan Johansson Westin** klockan 4 eftermiddagen d. 14 Julij 1751 och dödde i samma barnsäng d. 20 Julij klockan 8 om morgonen och begrofs den 22, då vår sammanlefnad här i veriden varit uti 1 år 7 månader 14 dagar. Såncn som d. 16 därpå blef Christnader af kyrkohärden Tollstadius i Jacobs församling och blcf kallad Johannes. Samma dag om aftonen tog sjukdomen till för min k. Hustru, först med en stark frossa och sedan med hetta, faddrarne var Hr Lönberg och Inspektoren Strömer, Madam Fertnan och välborna jungfru Elisabeth Södcrholm. 1751 om hösten flyttade jag och min Son uti det nfbrända och åter upbygda huset i Nov. månad.

1752 d. 7 Julii begärde jag Jungfru Ulrica Norström af dess föräldrar och fick ja d. 12 derpå följande, den 23 Aug. lystes första gången, d. 8 Sept: hölls bröllopet. Med henne foddes en Son d. S Sept: 1753 natten förut klockan half 12 och blcf döpt d. 12 Sept: som var en Posk dag, faddrarne voro Magister MUrbcck, hans Mormoder, samt jungfru Helena Erling och handelsman Michncli. Sonen hette .... dödde den 27 derpå följande Sept: om morgonen kl: half tre och vart begrafven d. 28 uti lik-hvalfvct uti St. Clara kyrka.

Af Johan Westins egenhändiga anteckningar erfar man vidare, □tt hans andra hustru afled 1772 och begrofs med »anständig heder, i Clara kyrka samt att han 1773 gifte sig för tredje gangen, då med jungfru Christina Elisabeth Bergklyft.*** Han hade i dessa tre äktenskap till samman. femton barn, af hvilka sju döptes af dr Hauswolf. Faddrarne voro i allmänhet handelsmän, slagtare, garfvare och andra handtverkare, men äfven statens eller stadens tjenstemän. Då den 1758 födda sonen »Jacop» döptes, voro faddrar »syster Sophia Christina Hofberg, Madcmoisclle Gretastina Degener, herr Notarien Petter Lagerdahl och Bancoskrifvaren Carl Ulric Malmberg.» Denne »Jacop» vardt fader till den i vår tid bekante åldermannen och hedersdoktorn Jakob Westin.

Den år 1779 födda sonen Andreas (f 1840) vardt fader till öfverintendenten och kongl. teaterdirektören Henrik Westin.

* Huset i n. v. hörnet af Stora Vattugatan och Clara Vcstra Kyrkogata, hvilket således är Westinska slägtens Stockholmska stamgård. Det var först senare som några af den slägten slogo sig ned på Kungsholmen.

** Sedermera ålderman och vice talman i borgarståndet.

*** Hon afled 1S28, sjutiosex år gammal, och öfverlefdcs af 9 barn, 43 barnbarn och 34 barnbarnsbarn.

GmmIu Stockhalm.Den yngste af Johan Westin den äldres söner var den sedermera bekante konstnären, professor Fredrik W. Om hans födelse står antecknadt:

År 1782 den 22 Sept. kl. half nio föddes lilla Fredric som i dopet den 25 därpå fick detta namn, kristnades af Doctor Nenzen, faddrar voro Bryggaren Lars Kolmodin och Comministem Magister Fredrik Witting, systern, Catharina Krok och Mamsell Märta Christina Lagerdahl.

Ålderman Johan Westin d. ä. afled den 21 Oktober 1786 i en ålder af 64 år och 4 månader. *All Condeleance*

undanbedes, står det på notifikationsbrefvet. Han begrofs i Clara kyrka, der en minnesvärd med portrattmedaljong, på södra väggen, till höger från stora dörren, ännu påminner om den rike och ansedde borgaren.

Liksom slägten Westin hörde förnämligast till garfveriet, hade slägten *Westman* slagit sig på bryggeriet. Redan i början af 1700-talet fans i Stockholm en bryggare *Jan Westman* som hade sin gård vid Hötorget och skall hafva aflidit i pesten 1710. Han var gift med Margareta Haubitz*C. U. af Klerckers* Genealogiska anteckningar. och vardt stamfar för vidt utgrenade stockholmsslägter. Inom dem återfinnas de bekanta namnen Kirstein, Nyman, Hedin, Brandelius, Wijkander, Kruse, Hartman, Rosén, Dubois, Wier, Berggren samt med dem beslägtade Schröderheim, Örbom, Behm, m. fl.Slägttafla i med. dr Abraham Westmans i Göteborg ego.

Stamfadern Jan Westman hade fyra söner, af hvilka åtminstone tre voro bryggare. En dotter, Christina, gift med bryggaren Nils Nyman, var den under Gustaf den tredje mycket bekanta »madam Nyman» som afled 1795. Bland sönerne var Lorenz Westman, bryggare och rådman, gift med Margareta Bewe, far till den allmänt kände *Abraham Westman*, med binamnet »Ryss-Westman» och »Bryggarekungen», ålderman, riksdagsman, banko-ombud och politisk person under Gustaf den tredjes regering. Han bygde Westmanska (nu vetenskapsakademiens) huset vid Kungsbacken och den s. k. Fåfängan vid Sabbatsberg. Han var gift med sin kusin Elisabeth Westman, och af deras barn var en son kapten vid Andra gardet. En dotter, den för sin skönhet omtalade Clara Westman, gift med kansliрådet Hedin och moder till skådespelaren Sven Anders Hedin och hans bröder. En annan dotter, Carolina Margareta, var gift med kaptenen vid stadsvakten, den mycket bekante Fredrik Nyström. Abraham var född 1753 och dog 1802. En annan Abraham (Jansson) Westman, kusin till den föregående, också bryggare, var äfven framstående bland Stockholms borgerskap, ryttmästare vid dess kavalleri och en bland de femtio äldste. En tredje kusin Abraham (Danielsson), bryggare naturligtvis,hade en dotter, Christina Elisabeth (f. 1793 d. 1876) som gifte sig med den ofvan nämde garfvaren Anders Westin, hvarigenom dessa två mäktiga borgarfamiljer kommo i slägtskap med hvarandra.

Abraham Westman hade tre bröder som alla voro bryggare, och af hans fem systrar voro tre gifta med hvar sin bryggare {J. Hartman, Anders Willman och P. U. Schultz). Ett annat exempel på yrkesenhet inom en och samma slägt är den Hartmanska, som i långa tider också idkade bryggeri från son till son. Anders Hartman, Johan Ernst Hartman och Johan Hartman omtalas efter hvarandra under det förra århundradet, ända från dess början, och den sist nämde hade barn som lefde in i vårt århundrade. De voro fyra bröder, alla bryggare, och tre systrar, hvar och en gift med en bryggare (Martilleur, Dubois och Wertmiiller).

Bryggare och bagare voro alltid framstående borgare, men bland bagarne tyckes ingen hafva vunnit så stort anseende som den af oss förut i förbigående omnämde ålderman Joachim Kammäckcr. I sin ungdom lär han såsom bagargesäll hafva rest genom Tyskland, Ungarn och Böhmen och några år tjenat i kejsar Leopolds här under kriget med turkarne samt förhållit sig så tapper, att kejsaren tilldelat honom adlig värdighet och ett väl utsiradt vapen, af hvilka båda ärebetygelser han mottagit endast den senare. I Stockholm hade han så stort anseende, att han flere gånger valdes till riksdagsman. Han var född 1642, och 1721 firade han sitt guldbröllop med sin hustru Margareta Gerdes, dotter till d:r Heinrich Gerdes, kyrkoherde i Tyska församlingen. Han dog 1732 och begrofs i Jakobs kyrka. Slägten utgrenades och vann ytterligare anseende genom gifte i andra betydande borgarfamiljer i Stockholm. Catarina Kammäcker var gift med en af de bekante gjutarne Meyer, den Gerard M. som vardt styckgjutare 1695 och dog 1710. Enkan förestod sedan verket i 18 år, men hann äfven med att förträffligt uppfostra clfva barn, af hvilka en Gerard M., den förnämste af hela slägten, 1728 öfvertog styck-gjuteriet på Rännarbanan och äfven gifte sig med en Kammäcker, Maria Juliana.

Slägten Oldenburg tyckes också hafva varit betydande i gamla Stockholm. Af dem voro tre: far, son och sonson, gulddragare, men vi veta icke, huru vida ett par repslagare med det namnet som lefde på 1600-talet hörde till samma slägt. En Lorenz Oldenburg, som dog 1676, var repslagare och egde en gärd i qvarteret Bonden vid Nytorget pä Söder. På 1730-talet fans i Stockholm också en Hie-ronymus Oldenburg som var »apotekargesälL. Den förste gulddra-garen med det namnet var Frantz Ernst O., hvars son Carl Ernst, född 1744, död 1812, var

den bekante, förut af oss omnämde hof-gulddragaren som befordrades först till rådman och sedan till borgmästare, ett bland de icke fa exempel på handlande och handtver-kare som i gamla Stockholm hunno den högsta magistratsvärdighe-ten. Gulddragaren-brigadchefen-borgmästaren hade i sitt äktenskap med Brita Elisabeth Zelling tre söner, af hvilka den äldste, Frantz Ernst, också var gulddragare, först i Stockholm, sedan i Norge.

Det skulle föra oss allt för mycket in i enskildheter,om vi ville fördjupa oss i de gamla borgarslägtenas genealogier, hvilka för öf-rigt ingalunda äro lätt tillgängliga; men af de slägttaflor som kunna uppletas finner man, det benägenheten att fortsätta faderns yrke tyckes hafva varit tämligen allmän.

Att gamla Stockholms borgare också gerna deltogo i det offentliga lifvet och vid riksdagarne ofta egde stort politiskt inflytande hafva vi redan antydt. Om Abraham Westman icke hade 'sä stort inflytande som herrarne Westin, far och son, var han likväl en verksam medlem af borgareståndet under 1789 och 1792 års riksdagar, och Carl Oldenburg arbetade mycket i samma stånd.

Vi hafva redan nämt några ord om borgarståndets talman vid 1809 års riksdag, men det kan måhända vara af intresse att erinra sig hvilka för öfrigt af Stockholms magistrat, köpmän och liandt-verkare vid den riksdagen sutto i borgareståndet. De voro:

Rädmiinncn I. R. Blom, C. F. Landberg och A. Frcdin, grosshandlame J, Schmidt och C. A. GrevesmOhl, sidenfabrikören C. J. Schönhcrr, handelsmannen A. Engel, källarmästaren (på Dufvnn) och kaptenen N. Otter, handelsmannen och bryggaren Kichnau samt åldermannen och kaptenen D. Lindgren.

Vid den långa riksdagen 1828—30, då borgmästaren L. L. Wcser var talman, utgjordes Stockholms riksdagsmän i borgarståndet af:

Rådmännen L. J. Lundgren och N. Sandblad, grosshnndlame T. A. Aspelin och C. J. Ekcrtnnn, fabrikören och kaptenen A. Hicsslciter, kramhandlaren C. Strehlenert, bryggaren D. Helsingius, skräddorcåldermanncn och kaptenen (sedermera stadsmajoren) P. VVinbladh samt guldsmeden A. Zclhelius.

Stockholms borgerskap tyckes alltid hafva velat visa sig konungskt sinnadt, men konungarne hafva också visat sitt nådiga välbehag mot borgerskapet. Ett bland uttrycken deraf kan man ännu se i obelisken på Slottsbacken. Då Gustaf den tredje efter återkomsten från ryska kriget pä rådhuset tackade borgerskapet för >god vakt», tillkänna-gaf han också sitt beslut att såsom ett uttryck af sitt välbehag uppresa en stod eller obelisk. I en under riksdagen i Gefle, Januari 1792, afläten kungl. proposition omnämnes, att konungen ville ien obelisk af svenska stenarter, förädlade af svenska Ilander, till efterveriden öfverlemna sina tänkesätt for Stockholms borgerskap. Men Gustaf rycktes bort, och det var Gustaf den fjerde Adolf som inlöste faderns löfte, fastän detta just icke gick synnerligen fort. Först nära sex år efter den nyss nämda kungl. propositionen af-läts ett kungl. bref till öfverståthållaren, att denne skulle bestyra om obeliskens förfärdigande och uppsättande. Platsen skulle vara på Adolf Fredriks torg. Denna plats ansågs dock sedermera mindre lämplig, och i Juni 1798 började man lägga grund till minnesvården på ett helt annat ställe, på Slottsbacken mellan Indebetou-ska huset, Storkyrkan och slottet.

Den 3 Oktober 1800 aftäcktes obelisken och öfverlemnades af Gustaf den fjerde Adolf till borgerskapet, och på dettas vägnar förklarade öfverståthållaren, att borgerskapet med stor undersåtlig tacksamhet mottog denna minnesvård. En beskrifning af denna för alla stockholmare och andra som besökt hufvudstaden' väl kända obelisk anse vi öfverflödig. Vi vilja endast erinra, att på densamma finnes Gustaf den fjerde Adolfs namn, hvilket icke står att läsa på något annat offentligt minnesmärke i Stockholm. När Gustaf Adolf var afsatt, skyndade man att utplåna hans namn hvar det på offentliga platser påträffades, men på obelisken lemnades det orördt.

Då Norrbro fullbordats, under Gustaf den fjerde Adolfs senare regeringsår, upprestes till minne af det lyckligt slutade arbetet en sten vid södra ändan af bron, nedanför Lejonbacken, och man skulle nog tycka, att ett sä stort byggnadsverks fullbordande fortjente att med någon minnesskrift utmärkas; men stället var illa valdt, hette det, och så väl derför, som af andra kända orsaker, såsom P. R. Ferlin säger i sin »Stockholms stad», togs stenen bort

efter regementsförändringen 1809. Hvart han tog vägen hafva vi icke kunnat utransaka. En uppgift är, att denna sten lades under ett af brohvalfven; en annan har sagt, att han flyttades till Almare-Stäke och står der ännu, fastän med förändrad inskrift; men åtminstone den senare uppgiften är icke sanningsenlig. Den sten som står vid Almare-Stäke, invid den gamla landsvägen och bredvid det ställe, der landshöfdingen grefve Samuel af Ugglas, hvilken äfven varit öfverståthållare i Stockholm, lät bygga en bro öfver sundet, är visserligen också upprest såsom ett minne från Gustaf den fjerde Adolfs regering, men har ingenting gemensamt med Stockholms borgerskap och Norrbro.

Inskriften på Stäke-stenen är nu: Por beqvämligare dfverfart bygdes denna bro år 1804. af grefve Samuel af Ugglas. Den ursprungliga inskriften är utplånad och öfvertäckt så godt sig göra låtit,dock ej bättre än att man ännu kan läsa de underdånighetsbety-gelser, hvilka smyckade den dag, den 7 Februari 1805, då Gustaf den fjerde Adolf >raed en älskad gemål och dotter första gången vid återkomsten från utrikes orter» for öfver den nya bron vid Stäket. Annu bär stenen under Samuel af Ugglas gyllene ord vittne om »Minnet af trogne undersåters glädje att återse sin öfverhet».

Stenen vid Stäket är i pyramidform, men stenen nedanför Lejonbacken var af temligen simpel, rektangulär form, enligt hvad man kan se af en i stadens byggnadskontor befintlig, af Gustaf Adolf i Malmö den 8 Maj 1807 gillad samt egenhändigt påskrifven ritning.

• * »

*

Sä snart någon för konungahuset glädjande tilldragelse inträffat, har Stockholms borgerskap vanligtvis skyndat sig att visa sin glada medkänsla. Så var det också vid Gustaf den fjerde Adolfs födelse, och festligheterna voro då till och med mera lysande än vanligt.

Den 2 November 1778 lästes i Inrikes Tidningar:

Den milde Guden har Nådigst hört Landets Faders och samtlige Dess Undersåtn-res trognaste och innerligaste Förböner för Hennes Kongl. Maj:t Drottningen, som i går kl. */« 7 om morgonen lyckligen blef förlöst af en sund och välskapad Prins.

Denna högst glada händelse hade genast genom 256 styckeskott i fyra omgångar bebådats för allmänheten, och borgerskapet skyndade utan dröjsmål att anhålla om tillåtelse att illuminera den dag, då döpelseakten skulle försiggå.

Redan dagen efter prinsens födelse hade, såsom Inrikes Tidningar, med den tidens vanliga snabbhet i notiser, åtta dagar efteråt omtalar, Hallrätten jemte åtskilliga fabrikssocieteters ledamöter låtit pä Stadshuskällaren, i den der varande stora salen, anrätta en middagsmåltid för så många personer som rummets storlek medgaf samt dcrtill inbjudit öfverståthållaren, frih. Carl Sparre, landtmarskalken, erkebjskopen, borgar- och bondeståndens talmän, några ledamöter af alla fyra stånden, såsom ock från kommerskollegium och magistraten.

»Under hela sammankomsten hördes musik af pukor och trumpeter, och då de kungl. skålarne druckos, lossades i flera omgångar skott af kanoner nedanför hamnen. Om aftonen voro rummen illuminerade. I fem fönster syntes konungens och drottningens namn, och mellan dem en stjerna. I den stora salen visades å en tafla konung Gustaf den förste i kungl. skrud med öfverskrift: Fäderneslandet och Barnet i IVagganoch der bredvid, på en annan tafla, en stor vase, omkring hvilken syntes insignier af alla näringarne, med öfverskrift:

Forokens.

Konungen kom sjelf och visade den höga och utmärkta nåden att sjelf åse illuminationen. Hallrättens præses, rådman Printzell, höll på Södermalmstorg tal for konungen. Styckeskott aflossades vid ankomsten och vid återfarten till slottet».

»Sedermera roade sig sällskapet med flere hela aftonen tillkommande vänner af alla stånd till sent in på natten;

och är det obe-skrifligt» — så sluta Inrikes Tidningar sitt meddelande — »huru glädjen hos alla var brinnande samt önskningarna för ICungl. Maj:t och det kungliga husets beständiga lycka och sällhet mångfaldiga».

Under den sedermera följande illuminationen sökte borgerskapet att hedra sig på det mest lysande sätt. Ofver allt syntes »sinnebilder pä transperenter». Pä öfverståthällarehuset såg man »Gustaf den tredjes byst, den en målare aftager; med inskrift: Erit Similis, och ofvanför bokstäfverna G. A. Derunder några genier, af hvilka en pekar upp åt: Hic eral in votis.

På ett hus vid Vesterlånggatan lyste drottningens och kronprinsens namnchiffer och följande vers:

Välkommen ilyre Prins At til Gustavers ära,

Åt cfterverldcn lära,

At deras like fins.

Efter en maskeradbal på hofvet, den 13 November, hvarvid alla anständiga och välklädda masker utan biljetter fritt insläptes, stälde borgerskapet till en dylik maskeradbal, den 16 November, på stora börssalen, hvartill stadens alla invånare och främmande med deras fruntimmer voro inbjudna, »och jemväl till stort antal sig instälde».

Dermed voro borgerskapets glädjebetygclser för denna gäng dock icke uttömda. I slutet af December ville det visa sin undersätliga fröjd ofver drottningens »högst önskade uppkomst» och stälde derfor till den fest pä Norrmalms (Gustaf Adolfs) torg, hvilken fick en så olycklig utgång. På sjelfva torget, der stöden då ännu icke fans, hade borgerskapet låtit uppbygga en stor, 80 alnar lång sal, hvilken var inuti väl utsirad och med många ljus och kronor upplyst samt försedd med målade läktare för åskådare, och derunder voro skänkar, i hvilka vin, bränvin och öl utdelades åt folket, som derjemte skulle roa sig med dans. Utantill var salen prydd med illuminerade dekorationer. En stark musik af klarinetter, valdhorn, pukor och trumpeter inviterade populacen att dansa. På salen voro fem portar till in- och utgång, hvilka alla voro besatta med vakt, men då portarncöppnades klockan half sju pä aftonen, stormade pöbeln till från alla häll, och innan klockan åtta voro sextiofyra personer trampade till döds, utom förlamade och qväfda.

Det var ett ohyggligt spektakel att se, på trappor och framför porten pä östra gafveln en hög af döda kroppar, blandade med några som halft förqväfda ropade på hjelp. Öfverståthållaren, polismästaren och stadens vakt och betjening arbetade förgäfves att hålla pö-bcln tillbaka och frälsa de olyckligas lif. Trängseln vardt så stark i salen, att några ock der trampades till döds, och detta oaktadt var omenskligheten verkan den, att de väl mående söpo och dansade med lika glädje bredvid de döda kropparne.®

En annan framställning af samma olyckliga tilldragelse gjordes några dagar derefter:

En half timme efter sedan folket småningom sluppit in i salen och glädjen spordes allmän samt ingen större än förmodad trängsel kunde förspörjas, åkom i östra delen af salen en förskräckelse bland folket på åtta eller tio alnars afstånd frän den östra eller femte porten genom ett om eldfara, man vet icke hvarför, uppkommet anskri, hvarföre alla ville rusa till porten, men nedtrampade hvarandra dels pä trappan, dels utanför huset samt också i sjelfva salen. Icke den minsta fara var å färde. Längre in i salen viste man icke ens hvad som händt, och der fortsattes dansen och välplägningen.

Några och sjutio menniskor som lägo öfverst räddades oskadda, men sjutioåtta upptogos såsom döda, af hvilka dock fjorton genom s medicorum och flera kirurgers, som på första tidningen ankommo, så hedrande som offörtrutna nit och bemödande sedermera friska och tillqvicknade hemgingo.» Tjugusju af manskön och trettiosju qvin-nor omkommo, och deras lik igenkändes följande dagen af slägt och anhöriga samt afhemtades för att begrafvas.®* ••

Men detta var den enda gången som någon olycka inträffat vid de många fester som gifvits af Stockholms borgerskap. Under Karl Johans tid fann borgerskapet många glada anledningar. Vid kronprinsen Oskars förmälning 1824 var också stor fest på börsen, hvars framsida pryddes af en praktfull transparang, målad af

Westin. Man såg en stor ek, vid hvars stam syntes en sköld med konungens och drottningens namnchiffer. Vid foten af eken blommade ett ungt träd med en sköld som visade de kungliga högheternas namn. I skydd af dessa träd stod Skandiens gudinna med en fackla, hvarmed hon tändt elden på fäderneslandets altare, och på detta lästes: »Ren som lågan, stark som elden är folkets kärlek till sin konungaätt.»

• F. A. von Fersens Historiska skrifter. IV. Sihlm 1869.

•• Inrikes Tidningar den 7 Januari 1779*Gudinnan bjöd historiens genius att anteckna tvä för Skandinavien minnesvärda dagar: drottningens och prinsessans ankomst till Stockholm den 13 Juni samt deras kungliga högheters biläger den 19 i samma månad. Öfver det hela lyste Karlavagnen.

Vi hafva redan erinrat om de tillfällen, dä borgerskapets kavalleri red den från någon resa återvändande konungen till mötes utanför tullen. Då konungen kom söder ifrån, möttes han af borger-skapet till häst, vanligtvis vid Nyboda backe, och der infann sig också öfverkommendanten. Vid Hornstull uppvaktades han af öf-verståthåilaren, magistraten och de femtio äldste, och öfverståthålla-ren höll tal vid skenet af rikt upplysta pyramider, hvarefter borger-skapet följde konungen genom staden, som vanligtvis var illuminerad.

Fig. 175. Äreport pl Slottsbacken 1835, Ur Mag. fiir Konst, Nyheter och Moder.

Då Karl Johan i Oktober 1835 återvände från en resa, hade borgerskapet låtit på Slottsbacken uppföra en äreport, hvilken kanske ännu är i gamla stockholmares minne (fig. 175). Denna äreport, som var, enligt en samtidas uttryck, imposant i anblicken, af kolo-sala dimensioner och storartad i ensemblen, restes till betygande af borgerskapets undersåtliga fägnad och tillgifvenhet för konungen. Pä aftonen, då Karl Johan anlände och åkte uppför Slottsbacken, strålade äreporten i praktfull upplysning, och de åtta alnar höga genier i transparentmålning, hvilka sväfvade öfver sjelfva porten, höllo öfver konungens hufvud en eklöfskrans som glittrade i kristallglas. På den sida som vette åt Skeppsbron lästes på en vapensköld:

Gjut, Svea, glädjens t&r Vid Din Carl Johans spira När Du med honom fSr Ditt silfverbröllop fira.

Och på en annan sköld blänkte dessa ord:

Så glad från segerns char Du såg ej vunna länder Som hjertan der Du far Och der Du återvänder.

•

Det »silfverbröllop», på hvilket anspelas i den första af dessa strofer firades något öfver sju år derefter, måndagen den 6 Februari 1843, och gaf åter anledning för Stockholms borgerskap att visa sin tillgifvenhet för konungahuset. Långt före den högtidliga dagen sysselsatte man sig med förberedelserna, och den stundande festen utgjorde det enda samtalsämnet i staden. Den ena delen af borger-skapet och dess fruntimmer var upptagen med tilbedelser för balen på börsen, som skulle besökas af nära 1,000 personer; den andra delen exercerade, jemte stadens drängar, för den kommande vakt-göringen. Ställningar till transparanger och illuminationer upptimrades öfver allt i staden. Polisbetjeningen kringskickades i enskilda hus med »höflig avis om en frivillig allmän illumination.» I Svenska Biet lästes: Vi fira en fest sådan den säkert aldrig förr här firats och måhända aldrig mer skall återkomma. Efterveriden skall nämna den såsom den enda i sitt slag.

Glanspunkten var borgerskapets bal pä börsen. Klockan half tio på aftonen åkte de kungliga från slottet i två sjuglasvagnar, företrädda af borgerskapets kavalleri och i högtidlig procession. Vid sidan af vagnarne gingo betjenter i hoflivré, med brinnande facklor, och tåget tog vägen ned för Slottsbacken, öfver Mynttorget, Myntgatan och Storkyrkobrinken samt rundt om Storkyrkan öfver Stortorget till vestra sidan af börsen. Vid yttre ingången mottogos de kungliga af öfverstäthåilaren och borgerskapets värdar, som voro: borgmästaren Sandblad, rådmännen Björck och Eklund, grosshand-larne Bohnstedt, Schwan och Schlcgel, lärftskramliandiaren Hazelius, bryggareåldermannen Lychou och skräddaråldermannen Spångberg.

Uppgången till stora börssalen skedde genom en häck af stadens arbetskompani, hvilket, såsom vi förut berättat, stod der hela natten. Anordningen i börssalen skildras som praktfull.

Under det festen å börsen fortgick, var en stor del af staden festligt upplyst. Allmänheten beundrade mycket den rad af lampor som blänkte framför norra slagtarhusct (der Nationalmuseum nu står). Konditor Davidsons paviljong vid Drottninggatan utmärkte sig för ett praktfullt tempel, med en fond af lager, hvarest konungens byst var uppstäld med kolonner af eklärerade kronglas. Direktör Bång pä Södermalm och kungl. boktryckarne Norstedt på Riddarholmen sände upp raketer.Öfver allt blänkte konungens namnchiffer. På krogen Tre Prinsar vid Kornhamn såg man Carl Johans namn i rödt på den ena fönsterrutan, och på den andra lyste: Gud med dig! Jag såg Din kröning. I himlen får Du Din belöning.

Till det galaspektakel som gafs på kungliga operan var en del af borgerskapet inbjudet. Der uppträdde i operan > Ferdinand Cor-tez> Jenny Lind samt hrr Lindström, Giinther och Fredrik Kin-mansson.

Detta jubileum var den sista fest som Stockholms borgerskap gaf under Carl Johans regering och torde väl äfven fä räknas som den sista i sitt slag i det gamla Stockholm.

Nu mera gifver icke borgerskapet, utan hela Stockholm de offentliga fester som kunna förekomma i Sveriges hufvudstad.Kap. XIII.

Ordens-Sällskap och Klubbar.

Fråssarne. — Politiska klubbar. — Gula knapparne, A ugustibrö der ne och Svenska Botten. — Asvazu och Wallassis. — Grefve Ekeblad och sy supar kanelbränvin. — Frimurare. — Utile Dulci. — Timmermansorden. — Poppe och Barfod. — Col-dinuordens höga anor. — Firmament ordens fixstjernor och konstellationer. — Reuter-holm och hans adepter. — Metat ron. — Illuminater och Asiatiska bröder. — Johanniter. — Par Bricole. — Bränvinsorden. — Svea-orden. — Neptuni-orden. — Gröna Rutan. — Bell man ska Sällskapet. — Amaranther-orden. — Innocence-orden. — Dramatiska Akademien. — Nytta aj Enighet. — Aurora. — Po ty m nia. — Thalia. — Redliga Svenskar. — Redliga Förbundet. — Sällskapet. — Lilla Sällskapet. — Bild-ningscirkeln. — Konstnärsgillet. — Gröna Stugan.

Gillenas tid var förbi med 1500-talet; att man på 1600-talet hade sina sällskapliga sammankomster, med eller utan ordensstad-gar, är 110g troligt, men dessa hafva efterlemnat få eller inga spår. Den af Christina stiftade Amaranther-orden var egentligen icke någon sällskapsorden samt omtalas icke efter hennes afresa från Sverige, och den nu varande orden med samma namn är ett särskildt sällskap som räknar sin tillvaro från 1760.

Bland de få namn som ännu kunna uppletas från 1600-talet är Les Goinfres, »Fråssarne», ett sällskap som skall hafva haft sin tillvaro under senare hälften af nyss nämda århundrade och bland sina medlemmar räknat sådana personer som Wolmar Wrangel, Bengt Horn och dennes broder, Carl XI:s guvernör Christer Horn.

Med 1700-talet börja klubbarne att uppträda i England; och vinna snart efterföljd i andra land, men ega i Sverige i början en af-gjordt politisk karakter. Många sådana sällskap omtalas, t. ex. Les boutons jauites, »De gula knapparne», som visade sig på 1740-talet och utgjordes af medlemmar inom Hattpartiet. Sällskapet hade sitt namn af en gul knapp på hatten och utmärkte sig för ett ganska häftigt uppträdande i partiets tjenst, men egde egentligen icke något gemensamt med mår«.r-sällskapen.Fullt ordcns-artadt var det sällskap, som kallade sig Augusti-brodeme och som stiftats till minne af revolutionen den 19 Augusti 1772, men roade sig med firandet af högtidsdagar, utfärder sommartiden o. s. v. Sällskapet omgaf sig med många ceremonier och hade hertig Carl till sin högg skyddsherre, men dyrkade för öfrigt Gustaf Hl sjelf, firade ordensdagen på den 19 Augusti och hade ordinarie sammankomster den 24 Januari, konungens födelsedag och den 6 Juni, hans namnsdag. Samlingsplatsen lär halva varit på Carlberg, i orangeribyggnaden.

Svenska Botten är en bekant klubb från 1700-talet. Den hadc dock ingenting kännetecknande för ett verkligt ordenssällskap. Detta kan troligtvis sägas äfven om de s. k. JakobinWuXAru' som uppstodo pä 1790 talet och samlades dels på Barnhuskällarcn, dels på Holländska Dyn (Thun)»vid Osterlånggatan, Claes på Hörnet, Piperska Muren m. fl. värdshus, dels också hos enskilda personer.

Kontrarevolutionära klubben och Mannerheimska klubben, bägge stiftade efter statshvälfningen 1809 och i strid med hvarandra, höra till samma område som de nyss nämda. Vi lemna dem, emedan de icke innehöllo något för

Stockholm utmärkande.

Det samma torde väl också, åtminstone till en del, kunna sägas om de vittra samfunden som uppstodo här på 1700-talet. Några af dem hadc dock icke blott vitterheten, utan, och ofta i kanske ännu högre grad, sällskapligt samiif och nöjen till uppgift och närma sig deruti ganska mycket de egentliga ordenssamfunden hvilka äro så kännetecknande för stockholmslifvet.

Ett samfund af senare slag var Awasu- och Wallassis-ordcn, hvilken stiftades den 25 Januari 1732* och utgjorde en förening för aristokratiskt umgängeslif. Den var en »ädel, vitter och idog» orden för »ridderliga idrotter» och »adliga bragder», och medlemmarne aflade ed att lyda samfundets lagar, bibehålla oföränderlig inbördes vänskap och aldrig yppa ordenshemligheterna.

Ordens »commendeur» var Carl Fredrik Piper, sedermera den bekante presidenten, en af frihetstidens för vetenskapliga och vittra idrotter nitälskande ädlingar, dä orden stiftades en man på ett par och tretio är, kammarherre och e. o. kammarråd. De flesta andra medlemmarne voro vid samma ålder och samhällsställning, med undantag a^ Dalin som var ännu yngre och endast ofrälse e. o. tjen-steman.

Awazu-orden (namnets ursprung obekant) var ett gladt samfund med ett ganska uppsluppet sällskapslif. Af handlingarne finner man

* Skildras utförligt af Gtorg Gothc i »Historisk öfversigt af de Vittra Samfunden i Sverige» (Stlilm 1875).många kallelser till gemensamma måltider, t. ex. på högtidsdagen den 25 Januari, kl. 12 på dagen, då ordensbröderne skulle infinna sig hos Piper för att begifva sig ut till Brahelund, ett värdshus i nu varande Hagaparken, och der äta middag samt med största sol-lenitet fira stiftelsedagen.

En gång uppkom en för då varande sällskapsförhållanden inom aristokratien ganska betecknande tvist mellan grefvarne Carl Bonde och Claes Ekeblad. Den förre beskylde den senare att på en middag hos franske ambassadören grefve Casteja hafva intagit 27 supar kanelbränvin, hvilken anklagelse Ekeblad tillbakavisade med det till-kännagifvandet, att han »på middagen till att dämpa de mäktiga dunster som maigre gerna förorsakar, tagit ett glas vespetro, hvarpå han blef af ambassadören icke allenast erbjuden, utan nästan tvungen att smaka af hans kanelvatten, som han sjelf efeh gästerna så högeligen berömde; om dä herr ambassadörens goda Bourgogne eller hvad eljest grefve Bondes syn och eftertanke så fördubblat, att han i stället för 2 sett 27, är honom alldeles obekant.» Ekeblad tillade dessutom, att om han tagit så många supar kanelvatten, han då omöjligt kunnat äta aftonmåltid hos hofmarskalken Falkenberg, hvilket han dock gjort och hvarpå baronen och chevaliern Hamilton åberopades som vittne.

Saken afgjordes af en hedersdomstol inom orden, hvilken fälde det utslag, att som Bonde stödt sin anklagelse endast på Ekeblads eget yttrande, så skulle hvardera af parterna plikta 2 dal. smt. Ordensbröderne ansågo bränvinssupande vara »högeligen nesligt», men afskydde visst icke kalasande och gingo ofta från middagen hos en ordensbroder till aftonmåltid hos en annan och drucko »Awazu och Wailassis i stora vin- och punschskålar.»

Detta samfund var en högst lysande orden, men lefde dock icke länge. Det sista ordenspoemet, liksom de föregående skrifvet af Dalin, är af den 30 Nov. 1748. Egentligen synes orden hafva lef-vat med fullt lif blott på 1730-talet.*

Egendomligt 110g sammanfaller Awazu-ordens upphörande med de svenska riddarordnarnes uppkomst, och de inrättades under inverkan af Awazu-riddaren Carl Gustaf Tessin. Samtidigt började också Frimurareorden att blomstra i Stockholm. Denne orden hade der införts af grefve Axel Wrede Sparre,** och derrnei var den

• Georg Göthe: De Vittra Samfunden i Sverige.

•• Sedermera generalmajor, president i krigskollegium och slutligen öfverståthål-lare i Stockholm (f 1772). Sparre hade, vid 23 års ålder, i Paris intagits i frimurareorden. Den andre frimuraren i Stockholm var riksrådet, frih. Nils Magnusson Palm-stjema; den tredje i ordningen frih. Erland Carlsson Broman. Ar 1759 gmndladeegentliga grunden lagd till dessa för vårt land alldeles egendomliga sällskap som gå och gälla under

namnet ordnar. Troligen skulle de, med upptagande af de kungl. ordnarncs insignier och med frimureriets mystiska »receptioner» utgöra ett surrogat för dessa eller skulle de vara en parodi på dem.

Det svenska ordensväsendet var i synnerhet i Stockholm mycket utbredt under senare delen af 1700-talet. Sällskap för de mest olika ändamål uppträdde med mystiska ceremonier.

Sällskapet Utile Dulci var visserligen ett vittert samfund, men af dess i kungl. biblioteket i handskrift befintliga, af Kökeritz förda, protokollsbok från Oktober 1768 till December 1769, finner man, att det också var ett ordenssällskap med ceremonier och hemligheter. Så finnes för den 25 Februari 1769 antecknadt, att ceremoni-mästaren, kommendören Schröderheim, anmälde, att en barbar (icke ledamot), notarien Nordin vore i granskapet och önskade se en stråle af visheten. Detta beviljades, och notarien Nordin vardt picd vanliga ceremonier till ämnessvän antagen.

En sådan sven kunde sedan genom åtskilliga andra hemlighetsfulla ceremonier stiga i graderna till broder, riddare och kommendör. Det var dock icke alla som fingo sin önskan uppfyld att inväljas i orden. Den 30 November 1768 står i protokollsboken antecknadt, att då »voterades öfver hofsekreteraren Lorich som derefter kom under omröstning, men erhöll allenast 7 ja mot 15 nej, i anseende hvartill han blef från inträde i samhället för alltid utesluten.»

Schröderheim var först styresman (han var en bland stiftarne), sedan ceremonimästare, under det v. Heland var styresman. Orden egde dessutom fyra bisittarc, skattmästare, sekreterare, uppseende, arkivarie, intendent m. fl. Den 4 Mars 1769 fick kommendören Tilas de flesta rösterna till Upseende-sys\an, »men som det befans, att rösterna mycket öfverstego de n. v. brödernas antal, anstäldes ny votering, som så utslog, att commendcur Tilas undfeek 15, riddaren Chierlin 4 och brödren Berch 6.»

Utom styrelse hade sällskapet tre areopager, en hemlig, en stor och en mindre. Det var den sist nämda som granskade och till-dömde pris åt inlemnade skrifter. Sä tillkännagafs den 2 November 1768, att ett då inför sällskapet uppläst ode öfver sömnen blif-vit i Mindre areopagen tillerkändt det utsatta præmium.

Stundom samlades medlemmarne kl. 3 e. m., men vanligtvis kl. 4. Den 15 Mars 1769 beslöts, att samlingstimmen skulle vara

kanslirådet C. F. v. Eckleff, jemle tjugutre andra höga frimurare, Stora svenska landt-logcss. Föret 1783 fick orden eget hnrt i Stockholm genom inköpandet af det Roscn-hanska huset, bygdt af Jean de la Valie pä Rogbcrget ä Riddareholmen.5 i st. f. 4, »pä det att bröderna måtte hafva tillräckligt rådrum att pä de aftnarne entlediga sig från barbariska göromål.» Den 26 April s. å. kom sällskapet icke till samman förr än kl. ’/» 7-Sammankomsterna upplöstes kl. 8—9 på aftonen. Vid den timmen var åtminstone den »allvarliga delen af festen» afslutad.

Den 29 Juli 1769 beslöt Hemliga areopagen att göra sig synlig, »och fingo bröderna den efterlängtade förmånen att närmare lära känna de personer, livars lyckliga författningar, alt från samhällets insticktelse, gifvit styrka åt dess arbete och befordrat dess nöjen.»

»För att göra dagen på allt möjligt sätt högtidlig, instämde äf-ven bröder musici uti en vacker musique». Men midt under musiken anlände h. exc. grefve Ekeblad, och då måste musiken afbrytas, på det att excellensen skulle intagas i orden. Sedan det var skedt, läto bröder musici åter höra sig.

Bröderne sysselsatte sig för öfrigt ofta med musik, och orden

och efter Schröderheims död (1795) hör man ej mer talas om orden.

Om Uti fe Dulci stod med ena foten på det vittra området och med den andra inom öfriga ordenssällskaps hemlighetsfulla ceremoni-samqväm, så funnos i Stockholm redan i medlet af 1700-talet åtskilliga samfund som egnade sig endast åt ett med mystiska ceremonier utstyrdt sällskapslif, möjligtvis också åt dermed förenade välgörenhets-verk. Den mest betydande af sådana ordnar var Timmermansordeu (fig. 176), hvilken väl närmast liknade Frimurareorden och i Stockholm infördes året efter att Ecklef stiftat Stora svenska landtlogen. Orden fans

förut i England (Order of the Carpenters) och Frankrike (U Ordre des Charpentiers) liksom i Holland samt kanske äfven i Tyskland, der Gustaf II Adolf skall hafva (i Worms) upptagits i orden, men den infördes i Stockholm dock först af Jakob Leonhard Poppe, fivilken, född i Dorpt 1719, hade varit löjtnant i rysk tjenst och i Amsterdam fått rättighet att stifta Nordiska Timmermansordeu.

Fig »76. Dekoration i Tin»merrnan%onlcn. Första graden.

torde kunna anses såsom en förberedelse till musikaliska akademien, hvilken bland sina första ledamöter räknade många af bröderne i Uti le Dulci. Efter akademiens upprättande tyckes orden hafva börjat aftyna. Den fick också medtäflare på andra områden, Iefde väl ännu en gång upp i slutet af 1770-talet, då Kellgren var ordens vittre ledare, men efter svenska akademiens stiftande var det nästan slut med Utile Dulci,Poppe ankom till Stockholm och vistades här flera månader, sysselsatt med förberedelser för ordens upprättande. Man föll med sitt förtroende på löjtnant Georg Hindrik Barfod, en helt ung man, och installerade honom, 1760 till första föreståndare för den svenska Tim-mermansorden.*

Barfod afled, 1768, i Helsingborg af nedsväljda knappnålar.** Hans efterträdare såsom ordens styresman var öfverstelöjtnanten vid enkedronningens lifregemente, frih. C. F. Leijonhjelm. Såsom ordens förste ledamöter angifvas, utom Barfod, hofgulddragaren P. Widman, guldgravören L. Falck (utdömd), postinspektoren N. Lindman, kungl. sekreteraren i postverket, L. Hellström, bankobokhållaren C. Qvist, etoffsfabrikören A. Fryxell, handlanden E. Carlsson, advokatfiskalen

D. Lithander och landssekreteraren E. I. Mannerhjerta. Alla dessa voro unga män, de flesta några och tjugu år.

Bland öfriga medlemmar under Timmermansordens äldsta tid nämnas C. M. Bellman, grefve M. F. Brahe, kaptenen vid lifdrabanterne O. M. Brakel, hertigarne Carl och Fredrik Adolf,*** nipperhandlaren. kornetten Collin, kaptenen F. A. Dævel, grosshandlaren J. De Ron senior, öfverstelöjtnant Hästesko (halshuggen), kamreraren P. Juringius, hofgulddragaren, sedermera borgmästaren C. E. Oldenburg, m. fl. bekanta stockholmare. År 1764 räknade orden 100 bröder, och att döma efter matrikeln funnos bland dem flera af Sveriges mest framstående män.

* Ur Timmermansordens arkiv på Eriksberg i Stockholm.

** Timmermansordens register från början till och med Juni månads slut 1821, t C. U. af Klerckers handskrift i kungl. biblioteket.

*** Utom dessa har blott en kunglig person, Oskar II, varit ledamot i orden.

Fig. *77- Dekoration i Timrncnnnnsorclcn. Tredje graden.Timmermansorden började sin verksamhet på Bergsund, flyttade 1765 till Piperska Muren och 1788 till det dä af trädgårdsmästaren Erik Lindbloms dödsbo inköpta Eriksberg vid Träsket (fig. 178). Denna egendom upptogs och bebygdes först af rådman Joel Hörner år 1669 och egdes sedan af byggmästaren Buschegger 1703, fru Catharina Witfoth 1725, Anna Elisabeth Rosenkampf 1726. Den sist nämdas arfvingar sålde egendomen 1748 för 15,500 dir tillträd-gårdsmästarenkan Anna Edman, hvars mag Erik Lindblom sedermera vardt egare deraf. Till dennes dödsbo betalade orden 5,633 rdr 16 sk. specie.' Under Lindbloms tid hade Eriksberg, 1780—84, hyrts ut till teaterföreställningar.*

Fig. 178. Eriksberg.

På det att ordens högre ledamöter måtte äfven efter döden vara i hvarandras närhet, så inköptes, 1792, en murad graf i det norra af de vid Ladugårdslands kyrkas vestra gafvel befintliga två graf-kor. Der äro flere ledamöter begrafna.

Den 1 November 1796 inrättade Timmermansorden ett hospital »till betygande af ordens undersåtliga glädje deröfver, att Gustaf IV Adolf på denna dagen fylde dess myndiga år och emottog Sina Fäders Konungatron.» Till detta hospital skänkte den bekante Badin (»Morianen») i årlig ränta en tunna hvete och en tunna korn af Sälna

hemman jemte flera gäfvor.

Närmast Timmermansorden i ålder är i Sverige Coldinu-orden. hvilken också i anseende täflat med den förra samt i anor från ut-

Se sid. 103.landet står betydligt högre. Det är i sjelfva verket en ganska märklig orden, såväl genom sin bevisliga höga ålder, som på grund af det anseende den säges hafva i gamla tider åtnjutit af höge beskyddares och bland dem kejsar Carl V:s synnerliga hägn.

Coldinu-ordens högst egendomliga och skiftesrika öden i södra Europa, förnämligast i Spanien och Frankrike, lära vara bekanta för endast stormästaren, som har det hemliga arkivet i sin vård. Hvad vi, hvilka ej äro i dessa hemligheter invigda, hafva inhemtat och för hvars tillförlitlighet vi tro oss kunna ansvara är, att orden till Sverige öfverfördes af en fransk sjöofficer, vid namn Thurot, som, 1762, stupade i en sjöträffning mot engelska kommendören Elliot,

Fig. 179. En del af triidg&rden ft Piperska Muren.

sedan han kort tid förut anförtrott ordens tillhörigheter åt en vän, baron Carl Björnberg, officer vid furst Edvard Hessensteins regemente. Denne inrättade, efter erhållna föreskrifter, Coldinu-orden i Stockholm, med biträde af några för redbarhet aktade män, kammarherren baron Knut Leijonhufvud, kanslirådet af Bjerchéen, öfver-sten baron Carl Fr. Leijonhielm, baron Axel Gabr. Leijonhufvud och Patrik Alströmer. Dess utom finner man i matrikeln från slutet af förra och början af detta århundrade namnen Johan Gabriel Oxen-stjerna (skalden), Gustaf Adolf Rcuterholm, Elis Schrödcrheim, Carl Bonde m. fl. af rikets förnämsta män.

Orden har sedan 1807 stamhåll i eget hus (Piperska Muren) på Kungsholmen i Stockholm (fig. 179) och står under ledning af en högsta styresman, som genom testamente nämner sin efterträdare. Stormästare under 120 år hafva ej varit flera än fem, nämligen baronCarl Björnberg, baron Knut Leijonhufvud, excellensen, baron Carl Bonde, hofmarskalken J. A. Leijonmarck och ar f. n. öfverste kammarherren, baron Carl Bonde, Orden har två afdelningar utom Stockholm, nämligen i Göteborg och Carlskrona.

Samtidigt med Timmermansordens och Coldinus första tid fans i Stockholm en lika mystisk som högförnäm orden som kallades Ordre du Firmament. Gustaf, då ännu kronprins, var ordens höge beskyddare och förste solstråle. Hertig Carl var Grand Astre du Mond de 1'Etoile Po/aire. Medlemmarne voro för öfrigt fixstjernor. officerare, solriddare, konstellationer, stjernor och planeter, I kungl. biblioteket finnes ett diplom till grefve Claes Ekeblad, egenhändigt undertecknadt af de båda prinsarne samt af Charles Gyllenborg (första fixstjerna), J. Nordenankar (andra fixstjerna), C. Manderström (Mercurius), W. von Rosenheim (Venus), Carl G. Skytte (Jorden) samt solriddarne Fredrik Adolf, som då var sjutton år, Er. Gust. Lillien-berg, Friedrich Ribbing och A. Hom. Saturnus lyste genom sin frånvaro och var antecknad med aisens.

Det hemlighetsfulla och underbara i ordensväsendet steg till sin höjd, då Reuterholm och hans adepter drefvo sitt spel i Stockholm. Det var mysticismens blomstringstid. Magikern Plommenfelt, trollkarlen Björnram, hexmästaren Ulfklou gjorde det ena underverket efter det andra. Hela samhället tycktes vilja bilda ordenssällskap för att komma under fund med det öfvernaturliga och lefde endast för »magiska convictioncr». Reuterholms första »conviction» var den han hade på Joliannis kyrkogård, om hvilken han sjelf sedermera afgaf en skriftlig berättelse, hvaruti de galnaste påfund skildras med otroligt allvar, såsom vore frågan om verkliga vetenskapliga rön.

Hvad hofvet och andra förnäma gjorde, ville det öfriga Stockholm också göra, och derfor uppstodo här öfver allt hemliga sällskap som fuskade i frimureri på samma gång de öfverlemnade sig åt de mest burleska taskspelarkonster.

Ett sådant sällskap omtalas under namnet Metatron och tros hafva någon tid haft sina sammankomster i hertig Carls »sanetuarium , der de i de »högsta vetenskaper» invigda samlades. Metatron »pike rade sig,» såsom Reuterholm skrifver, »af att ega den så namnkunniga Urim och Thumin, hvaruti man liksom i en spegel kan tydligen åtskilja menniskors rätta beskaffenhet och art.» Sällskapet var »kosmopolitiskt och magiskt,» men

tyckes i början icke hafva vändt sig till Reuterholm, hvaröfver denne förgrymmades. Denna uraktlåtenhet måste dock sedermera hafva godtgjorts, ty 1785 omtalas Metatron af Reuterholm såsom »ett bekant och estimeradt magiskt sällskap.) Dess tillvaro försvinner dock snart i det djupaste mörker.Ej långvarigare vardt den filialafdelning af IUmnmaterne, som infördes i Stockholm af Boheman, den beryktade mystikern, och hvarmed sjuttonhundratalets mysticism satte kronan på verket. Boheman var intim frimurarevän med hertig Carl och lyckades vinna ej blott honom, utan äfven många af rikets förnäma män och qviunor. Den unge Gustaf Adolf tycktes ej heller vara obenägen för att låta inviga sig i ordens höga hemligheter, men då kom man under fund med, att Bohemans visdom vore af högst revolutionär beskaffenhet. Han fördes ur riket, och den svenska Illuminat-orden upphörde.

Om de Asiatiska broderne varit en utgrening af illuminatcrne eller en sjelfständig orden är nu mera obekant, men ett mystiskt sällskap med det namnet fans i Stockholm och ansågs stå i förbindelse med Bohemans öfriga ordensverksamhet. Äfven det sällskapet tyckes hafva försvunnit, när mysticismens höga prelater, Reuter-holm och Boheman, aflägsnades från Stockholm.

Bland ordenssällskap vid förra århundradets slut fans också ett som kallade sig Johanniter brödcr-sällskapct. Af sällskapets handlingar* läres, att det »enligt de flesta auktorers intyg» stiftades 1093 på St. Johannis dag, men vardt 700 år derefter, 1793, ä nyo upptaget af Sundvall, bokhållare vid kungl, lustslottet Drottningholm. »Detta sällskap förehade att försvara religionen och den heliga graf-ven samt bispringa nödlidande och hade till valspråk Pro Fide. Den nu upprättade telning åter att uppöfva sina talenter i de fria konsterna, fördrifva en efter arbete lemnad stund under sedernas renhet och att bistå så väl hvarannan inom sällskapet som nödstälda utom det samma.»

Sällskapet hade till valspråk: Vänskap och nöje. Det bestod af fem grader: riddare, kommendörer, öfverkommendörer, vice-guver-nörer och guvernörer. Ledamöterna borde > vara myndiga, sina egna samt possedera antingen den teatraliska, navigaliska, musikaliska eller literata talenten.» Direktionen som skulle »handhafva gillets glans, nytta och nöje» bestod af stormästare, kansler, öfverdirektör, skattmästare, ceremonimästare, sekreterare, fiskal samt fyra fullmäktige, två providörer och två härolder.

Friheten inom sällskapet skulle vara anständig, men uti ingen måtto inskränkt.

Den 29 Augusti var högtidsdagen, då ingen ledamot fick, utan laga förfall, vara frånvarande. De civila medlemmarne voro då klädda i svarta nationaldragten med ett hvitt Johanniskors på kappans venstra sida. De militära uppträdde i sina uniformer och ett

kungl. bibliotekets handskriftssamling.Johanniskors af silfver på bröstets venstra sida. Men hela direktionen klädde sig i guld- och silfvertygskåpor och »plumerade hattar>.

Johanniter-bröderne samlades första gången den 29 Augusti 1793, då efter stormästarval med ceremonier aftonen fördrefs med ett amatörspektakel, hvarvid uppfördes » Bussarongerne», lyrisk komedi i en akt, af Sundvall. Derpå följde »fyrverkeri och illumination en miniature» samt dans på aftonen.

Den 12 November s. å. hade sällskapet åter en glad dag. Dä uppfördes »Den bedragne sprätten», öfversättning af Hjortsberg, och »Den oförtänkte poeten», originaldivertissement af Sundvall. »I anledning af konungens nyss förflutna höga namnsdag afbrändes ett fyrverkeri med konungens och h. k. h. regentens namnchiffer, an-tändt af en dufva. Under spisningen upprestes en eldärerad pyramid med dagens namn, och man glömde ej att dricka de höga kungliga personernas skålar med de varmaste känslor och lika glädtiga som vördnadsfulla hjertan. Divertissementet slutade med kupletter af alla fyra stånden till h. m. konungen.» Till slut sjöng man till den »store konungen», den då femtonårige Gustaf IV Adolf:

»Huru sällc ska vi vara,

Om Du vill vår skytidsgud bli.

Tillåt mig att fö förklara,

Allt vårt hopp består deri.

o. s. v. i samma höga stil.

Johanniterne förenade mystiska ordensceremonier med ett gladt sällskapslif, men togo saken i allmänhet på fullt allvar. Något annorlunda fattades ordensmysterierna af mera bacchanaliska sällskap i senare delen af 1700-talet. Om svenskarna med all sin lifslust dock hafva böjelse för det hemlighetsfulla och öfvernaturliga, så kräf-ver det muntra elementet likväl också sin rätt, och då uppkommer ett bakslag mot det mystiska. Det var detta som inträffade i Stockholm redan mot slutet af förra århundradet och som yttrade sig dels i literaturen, i synnerhet i tidningspressen, dels från scenen och dels äfven genom upprättandet af nya sällskap, som gjorde till sin uppgift att förlöjliga de förut herskande mystiska ordnarne, men likväl ansågo sig sjelfva böra verka under en hemlighetsfull slöja.

Under det Stockholms-Posten angrep frimureriet, sektväsendet och ordensmysterierna, uppfördes på Eriksbergs teater, i samma hus som kort derefter vardt ett ordenssällskaps tillhörighet, lustspel som förlöjligade ordensväsendet och anbefaldes af nyss nämda tidning, då utgifven af Kellgren och Lenngren. Tidningen och teatern gjorde således hvad de förmådde, och detta var sannolikt icke så litet, för att motarbeta ordensgalenskaperna. Men största betydelsen som mot-vigt till den sjukliga mysticismen hade dock Bellman, och för sitt utsäde fann han en god jordmån så väl vid sjelfva hofvet, der vid sida af vidskepelsen herskade glädje och qvickhct, kärlek till litera-turen, skådespelskonsten och andra konstnjutningar, som ock hos den stora allmänheten i Stockholm, hvilken alltid velat roa sig.

I den jorden sådde Bellman, då han uppträdde med sin opposition mot ordenshemligheterna och diktade sina odödliga »Handlingar rörande Bacchi ordenskapitel». Men skaldens verk vardt sjelft medverkande till ett nytt sällskap, hvilket ehuru till största delen af bacchanalisk natur och otvifvelaktigt drifvande gäck med frimureriet, dock ansåg sig böra uppträda under hemlighetsfulla former. Vi mena naturligtvis Par Bricole.

Märkvärdigt är, att icke en enda af nu lefvande »brikollister», till och med i de högsta grader, tyckes kunna bestämdt uppgifva när denna vidt utgrenade och vidt bekanta orden stiftades och hvilken var den ursprunglige stiftaren.

Hvad man vet är åtminstone (oljande:

Par Bricole firade sitt hundraåriga jubileum 1874. Såsom stiftare uppgifves på starka skäl en af de tre: Carl Michael Bellman, Olof Kexél och Carl Israel Hallman eller ock alla tillsammans. Att orden dock icke räknar sin officiela tillvaro förr än 1779 är visst. »Handlingar rörande Bacchi ordenskapitel» begynna långt förut (1767), om också en mindre del förskrifver sig efter 1778, och voro således icke en följd af, utan kanske snarare en orsak till Par Bricoles stiftelse. En uppgift är, att sällskapet har sin upprinnelse från en parentation, som C. J. Hallman höll på källaren »Kejsarkronan» (Drottninggatan) öfver den året förut afiidne öfverdirektören Sackenhjelm, men Fredrik af Wannqvist* har under sina forskningar öfver ordens äldsta tid kommit till den åsigt, att P. B. verkligen är äldre än tiden för denna parentation, ty Sackenhjelm dog först 1777.

I Par Bricoles första fester deltogo bland andra Kellgren, Oxen-stjerna och Schröderheim. Märkvärdigt nog finner man bland dem redan vid 1780 den store ordensvurmen hertigen af Södermanland hvilken ännu icke måtte ha tagit saken så allvarsamt, då han kunde närvara vid sådana ordenskapitel som gycklade med det som för honom sedan blef så heligt. I början af 1800-talet, då de gamle sångarne gått hädan, inträdde Par Bricole i ett nytt skede. Under öfverinspektor Neschers styrelse började det seriösa att vinna mark, och slog snart öfver i det högtidliga och mystiska. De högre graderna anlade uniform pä fullt allvar och de styrande korresponde-

* Son till den bekante polismästaren och i öfver fyrtio år notarie i öfverståt-hållare-embclets kansli, död 1876.rade med chiffer. Från denna period innehålla ordens tryckta handlingar koraler och bland dem en parafras på Herrans bön. Ordens Sång är tilltagen i den stora stilen, hvilken kan betecknas med denna ena af de fem stroferna:

Ej Påfvar, ej Cæsarer Vår endrägt slita mer;

Nej, fallen I Barbarer För Korsets Fana ner!

Af Ségren, som oss himlen bär,

V&r Ros ett Heligt Vittne är:,:

Att denna genre icke skulle blifva långlifvad låg i sakens natur, då den var tråkig, derför öfvergafs den i sinom tid, och snart inträder den mest lysande tiden för P. B., då sådana storheter som

Fig. 180. Axel Arvid Raab. Ur Kungl. biblioteket« portrattsaniling.

Hjortsberg, Dupuy, Raab (fig. 180), Stjernstolpe, Dahlgren och Berger inblåste en ny och lifvande anda, hvilken fortfor att hvila öfver sällskapet under det Westerstrand, Biörck, Crusell, Brändler och Livijn trädde till. År 1829 firade orden sitt 50 års jubileum, emedan man den tiden ännu räknade 1779 som stiftelscdatum, och samma år aftäcktes, såsom vi redan omtalat, Bellmans byst på Djurgården. Mellan 1832 och 1857 regerade presidenten Per Westerstrand och samlade under sin milda spira nya krafter.

Ett helt och hållet bacchanaliskt sällskap var orden Pro vino adusto (Bränvinsorden), som lemnat spår efter sig i ett tal* af säll-

• I kungl. bibliotekets handskriftssamling.skåpets storkansler, skattmästare, archivarius och orator primarius samt riddare af ordens trcnne grader, hvilket hölls den 1 Maj 1794 och är försedt med en handteckning som framställer två omkring åtskilliga bränvinsrcdskap på bakfötterna stående svin.

Under det de rent mystiska ordnarne i allmänhet och de baccha-naliska alltid bestodo af endast manliga medlemmar (Illuminaterna utgjorde ett undantag bland de förut nämda), saknades under 1700-talet ej samfund, i hvilka båda könen träffades för att egna sig åt sällskapsglädjen. Ett sådant var den redan omtalade Amaranther-orden, hvilken stiftades den 24 Juli 1760 af Claes Qvist och Edvard Joh. Sondell, den förre stormästare, den sénare bevakande broder.

Bredvid Claes ^Jvist och Edvard Johan Sondell angifves bland de allra första ledamöterna H. Sondell, J. A. Malmgren och Beata Elisabeth Malmgren. Ingen af dessa hade någon framstående plats i samhället eller ens stadgad ålder. Qvist var 21 år, E. J. Sondell hade samma ålder och Beata Elisabeth Malmgren var ej äldre än 16 år. Den förut nämda tyckes hafva varit en glad »ung man i verken», bokhållare i rikets ständers bank, men hadc redan vid 27 års ålder spelat ut sin roll i stockholmsverlden och reste då till England, hvarifrån han aldrig återkom. Han var af den adliga ätten Svinhufvud i Vestergötland, men hans farfar, inspektoren Daniel Svinhufvud försakade adelskapet och kallade sig Qvist samt vardt stamfader för den gren af ätten som sedermera bar sist nämda namn. Claes Qvist var en bland Bellmans fordringsegare 1764* och hade varit hans kamrat i banken. Han varnades såsom sökt för gäld samt fick i April 1764 på begäran afsked. E. J. Sondell var notarie i norra förstadens vestra kämners-rätt, slutligen borgmästare. Han afled 1802.

Om H. Sondell ega vi icke några upplysningar. J. A. Malmgren och hans syster Beata Elisabeth voro barn af förste inspektoren i packkuset Anders Malmgren. Broderns yrke känna vi icke, men han lär hafva dött 1804. Systern säges hafva haft lysande och väl odlade själsgåfvor. Hon gifte sig med öfverdirektören D. A. Theel, en af sin tids bästa kirurger. Bland hennes väninnor nämnes fru Schröderlieim. **

Jemte sällskapsnöjen hade orden i början också andra syften, icke ringare än »allmaktens ära», och i orden fick dä ingen intagas som icke bekände sig till den evangeliskt-lutherska läran. Orden skulle sysselsätta sig med sådana göromål och oskyldiga nöjen

* C. Eiehhorn: Bell man och hans senaste biograf. Sthlm 1879.

** P. E. Bergstrand: Blad ur Stora Amaranther-Ordens häfder (ännu i manuskript).som ej kunde misshaga det >allseende ögat». Snart förvandlades detta sällskap dock från ett ordenssamfund af mindre betydande ofrälse personer till ett förnämt gille för Stockholms högre samhällsklasser. Det hade sina sammankomster först i eget hus, den s. k. Piperska Muren,* sedermera i Westmanska huset** vid Kungs-backen och egde då del i den

egendomen, innan den såldes till vetenskapsakademien, hyrde sig sedan in i enskilda lägenheter, på 1840-talet i De la Croix' salong vid Brunkebergs torg, men öfver-flyttade slutligen till Börsen.

Fem år senare än Amaranthen stiftades ett annat danssällskap, Innocence-orden, som räknar sin tillvaro från den 7 November 1765. Som stiftare angifvas Berndt Otto Stackelberg*och Anders Hedenberg, hvilken senare var sällskapets förste ordensmästare. De närmast följande voro Nils v. Rosenstein, statsrådet frih. G. F. Åker-hjelm och öfverste-kammarherrn, grefve M. Lewenhaupt. Orden sammanträdde först på Piperska Muren under det Amaranther-orden rådde om denna egendom, sedermera i Westmanska huset och följde Amaranther-orden under dennes kringvandringar för att slutligen, liksom denna, stanna å Börsen.

Närmare århundradets slut uppstod ett mycket fint och förnämt sällskap, Pour 1'Amitié & Confidence, hvars stormästare var öfverste-löjtnanten, frih. Fr. Åkerhjelm och ordensmästare löjtnanten vid Adelsfanan, frih. S. G. Åkerhjelm. Sällskapets förste sekreterare var fändriken vid »högstsalig hennes majestät enkedronningens regemente», frih. E. A. Åkerhjelm. Sällskapet egde äfven hedersledamöter, och bland dem nämnas 1799 fröken Adelaide Guldencrone i Köben-havn, hr L. Guillaume de Chartres i Paris, fröken Louise Marie de Beaujolais i samma stad och flera andra med klingande namn.

Men under det de bacchanaliska sällskapen drefvo gäck med mysticismen och sjelfva likväl omgåfvo sig med mystiska ceremonier

* Denna i Gamla Stockholm ofta omtalade egendom på Kungsholmen hade tillhört presidenten i kammarkollegium, grefve Carl Fredrik Piper, här ofvan omnämd som ordförande i Awazu- och Wallassisorden. Den till egendomen hörande trädgården var med sitt växthus, sina alléer, grottor, bildstoder, m. m. en af de förnämsta lustparker i Stockholm och omgifven med en hög stenmur, efter hvilken hela egendomen uppkallades. Stället egdes 1756 af C. F. Pipers mig, grefve Erik Brahe, som det året halshöggs. Det såldes derefter till en fransman vid namn La Fond, då en stor del af trädgården förstördes. Sedan köptes egendomen af Amaranther-orden för att slutligen, 1807, öfvergå i Coldinu-ordens ego.

** På den tomt, der St. Olofs eller Adolf Fredriks församlings komministergård förut stått och som 1798 såldes till • Bryggarekungen» Abraham Westman Lorenszon, bygde denne ett ståtligt hus, hvilket 1811 såldes till Abrahams bror, bryggareåldcr-mannen och ryttmästaren Isak Westman, och Amarantherorden, men 1828 köptes af vetenskapsakademien.samt de glada dansordnarne och andra för den finare sällskapsglädjen inrättade samfund roade det njutningslystna Stockholm, stiftades ännu ett sällskap, hvilket i sig innefattade kanske alla de nu nämda syftemålen och som, i likhet med Timmermansorden och Coldinu-orden, hållit sig lifskraftigt ända till våra dagar. Det är Svea orden, hvilken också räknar sina anor från slutet af förra århundradet, ehuru den berömde fornforskaren J. G. Liljegren förmenat, att den skall leda sitt ursprung tillbaka till 1500-talet och då utgjort en afläggare af ett anglosachsiskt eller engelskt samfund. Som vi icke tillhöra det lysande samfundet och sålunda ej ega tillgång till handlingarne, måste vi begagna oss af de tryckta urkunderna.*

Några vänner som på 1790-talet plägade träffas hos fru Weur, på den s. k. Engelska källaren (belägen antingen i Frimurarordens gamla hus eller Auktionsverkets nu varande på Riddarholmen), öf-verenskommo att bilda ett sällskap för att under »vänskapens, nöjets och måttlighetens lagar fördrifva några lediga timmar?. Dessa vänner, 11 till antalet, utgjordes af 6 officerare vid flottan och 5 handlande. Den 19 Oktober 1793 sammanträdde dessa och konstituerade sig, hvarvid de antogo namnet »Gibraltarboarne». Strax derefter »höllo de loge», utdelade dekorationer, valde de »nio höga cmbetena». Ordens historiker antager, att namnet tagits af benämningen på det rum å Engelska källaren der vännerna först brukade samlas. Sällskapets ordförande kallades kommendant. Engelska flaggan jemte den svenska brukades vid processioner, och sällskapet hade till valspråk antagit Friendship united. Snart vann sällskapet rykte om sig att vara en politisk klubb, hvarför en förordning utkom som förbjöd allt talande i politik. Emellertid skall ryktet hafva varit anledningen till att sällskapet redan samma år (1794) i Maj antog svenska seder och namnet ändrades till Sällskapet Svearne, hvilket namn först 1830 utbyttes mot det nu varande Svca-orden.

För att gifva en föreställning om den oändliga mängd ceremonier i den högre stilen som denna orden ännu för 50

år sedan plägade iakttaga, meddela vi ur dess, år 1835, tryckta ceremoniel,** hvilket icke kan vara någon hemlighet, följande tågordning i den till en fornnordisk konungasal inredda festlokalen.

1:0. Ceremonimästaren, med staf, går mycket långsamt framför musik-korpsen.

2:0. Musik-korpsen, 2:ne i hvarje led.

• Några blad ur Svea Ordens Häfder. Sthlm 1871.

** Hufvudgrunderna för ceremoniclets första afdcining uppgifves vara hemtad ur Jus Aulicum antiquum Norvægicum eller ett Hirdskrå utgifvet i Köbenhavn 1673 jemte andra fornnordiska källor.3:0. Sangmademe, med hvita kåpor och röda tockar, utan skägg, 2:ne i hvarje led.

4:0. En Härold, med spira.

5:0. Första och Andra gradernas Svear, 2 i hvart led.

6:0. Ordens-skölden bäres af skattmästaren.

7:0. Svenska och Ordens-Fanome i bredd bäras af i:sta och 2:dra Adjutanterna,

8:0. Styrmadur, med kommandostaf, efter honom Place-Majoren och Tygvårdaren, på ett led, med sina tjenste-tecken.

9:0. En Härold, med spira.

10:0. Tredje, Fjerde och Femte gradernas Svear, 2 i hvart led.

li:o. En Härold, med spira.

12:0. Svenska och Ordensfanorna bäras af 2 distinguerade man i 4:de graden.

13:0. Fostbrödrasvärdet, på ett hyende, hvilket svärd ställes bredvid högsätet i Kungasalen, bäres af en distinguerad Tignarman.

14:0. Fostbrödraskölden på en förgyld bardisan, bäres af Skattvårdaren i Tignar-mannaklassen.

15:0. Ordens-Jarlen, med kommandostaf.

16:0. Sjette, Sjunde och Åttonde gradernas Svear, 2 i hvart led.

Nu skulle man tro, att den långrandiga processen vore utgången, dä alla graderna passerat, men så är det ej, ty det vigtigaste återstår: nu börjar igen för det

17:0. En Härold, med spira.

18:0. De blifvande Jarlames Följesvenner bära hvar för sig, på ett hyende, för hvarje Jarl dess hjelm, sköld och svärd, detta senare fast vid sin bindel, 2 i hvarje led . . .

19:0. Märkismännen bära Jarlarnes banér ouppvecklade, som rättadt gevär i arm . . .

20:0. Jarlame som skola installeras . . .

21:0. Förut installerade Jariar ... i full rustning med vapen.

22:0. Ordcns-Prelaten, klädd i sin hvita skrud och höga förgylda mössa, med Helgonskrinet på ett hyende, företrädd af tvenne Korherrar i hvita skjortor och blottade hufvudcn . . .

23:0. De Riddare, som ej bära rustningar af 7:de, 8:de och 9:de graderna jemte Droltamc äro klädde som Korsriddare, i hvita kåpor med påsydda stora röda Kors på bröstet.

24:0. Drottarne i sina rustningar. . .

25:0. Svea Banéret, bäres af Amiralen.

26:0. Högste Drotten omgifven af Andre och Ordens Drottarne . . .

27:0. Chefen eller rättare Marskalken med staf framför vakten.

28:0. Högste Drottens vakt. . .

Att med sådana yttre företräden det icke gick an att tala vanligt menskligt tungomål blef en naturlig följd. Derför finner man till och med under den, som det skulle tyckas, minst ledsamma af-delningen eller gästabudet en sådan omständighet som denna: (Blåses fanfarer i 3 omgångar.)

Högste drotten talar:

»Öfver-Munskänk och Skänke-Svenner, gören Eder skyldighet, — och I, gode Herrar och Svea män, bereden Er, att med mig dricka de nya Svea Jarlames välgångsskåll»Efter en half trycksida med ceremonier fortfar drotten:

»Ädle Jarlar! På förfädrens vis, dricker jag Eder välgångsskål».

Derpå ropa alla: »Våra Jarlars valgångsskål 1»

Den Ældste af de nye jarlarne stiger upp och säger:

»Vördade Högste Drott! och (vändande sig till de närvarande på högra och venstra sidan) Gode Herrar och Svea män! för Eder skål tackar 1»

Och det är nu som den allmänt bekanta, af mänga utom orden sjungna, visan stämmes upp:

Sveame fordomdags drucko ur horn,

Togo in städer, vallar och tom;

Vi än i dag Ha samma lag,

Hvem för oss an?

Jo, Kommendanten, sä heter han.

Under det att andra stämman varierar texten och melodien, rullar basen fram sin egen slingrande bana med »Fordom var den satsen gifven i vår bygd att vid en visa dricka ur sitt horn», etc. Derpå sjunges »I gamla Svea land», med flera — »om tiden så medger» — tillägges forsigtigt nog.

Redan 1794 beslöts, att en sommarhögtidsdag skulle firas med seglats å 10 slupar, utom chefsfartyget. Aflarden skedde från bryggan utanför sällskapets samlingsrum, sålunda från Riddarholmen, och målet blef den i granskapet af Drottningholm belägna holmen Krank-ängen, »der natten tillbragtes och hvarest påföljande dag, den 20 Juli, högtidsdagen firades med åtskilliga ceremonier och den ännu brukliga jernflaggan, hvarå finnes måladt i rödt afbilden af en fyrkantig borg med runda torn i hvitt fält, till minne af dagens högtid, å stället planterades, hvarefter middag intogs å Björnholmen». I senare tider, då segelsluparne ersatts af ångbåtar, ändrades kosan till mångahanda ställen, men först 1829 till Vasaholmen, eller som den sedan kallades Sveaholmen, der ordensmärkena uppsattes (fig. 181), och der sällskapet firade sin sommarfest, hvilken äfven för Stockholms allmänhet i lång tid var en festlig tillställning, i synnerhet om aftonen, då man strömmade ut för att se på det fyrverkeri som alltid af-brändes under resan till baka till staden. Hemfärderna från dylika fester skedde alltid under buller och glam och i Stockholms folkspråk skall minnet deraf ännu vara bevaradt i uttrycket »Lefva Sveame».

För vinterfesterna hafva efter Engelska källaren åtskilliga lokaler varit begagnade såsom: källarmästar Hallströms lokal vid Hötorget, Hamburger Börs (efter 1799), Tyska Lejonet, Kirsteins husvid Munkbron, Börsen, W. W:s hus på S.t Paulsgatan, Kirsteinska huset vid Clara Strandgata, och slutligen ånyo Börsen, der orden ännu har sitt tillhåll.

Ungefär samtidig med Svea-orden är Neptuni-ordcn, hvilken skall hafva stiftats af några svenska sjökaptener under en öfvervintring i England och sedan förts till Stockholm. Sällskapet har, liksom många andra ordnar, sitt ändamål i välgörenhet och understödjer behöfvande sjömän samt deras enkor och barn, och det är nu snart i hundra år som det utöfvat en sådan verksamhet. Under sina utfärder sommartiden till Stockholms omgifningar

har Neptuni-orden satt upp sitt märke, en neptunigaflfel, än här än der på klipporna i skärgården. Andra ordnar hafva lemnat efter sig likadana minnen eller »emblemer», hvilka sannolikt skola i en framtid erinra om de stockholmska sällskapsordnarne långt efter det dessa ej mera finnas till.

Ett sällskap som otvifvelaktigt måste räknas till vitterhetssamfunden var det 1810 af Lorenzo Hammarskiöld stiftade Pro Joco, men hvilket ej tyckes hafva haft något synnerligt inflytande pä de stockholmare som intresserade sig för ordensväsendet och sjelft ej heller väl var något egentligt ordenssällskap.

Af gladare betydelse synes Gröna Rutan hafva varit. Detta sällskap har förväxlats med Pro Joco, men är helt och hållet fristående, om de två samfunden också hade flera ledamöter gemensamma och främst bland dem den i vår literatur så bekante expeditionssekreteraren Askelöf samt den ej mindre kände generaldirektören Claes Livijn.

Gröna Rutan stiftades icke förr än 1816, således åtskilliga år senare än det först nämnda sällskapet, och var af en afgjordt sällskapligare och gladlyntare art. Hvad Fryxcll anfört om detta säll skap och som åberopats af B. E. Malmström är tämligen opålitligt och till en del äfven fullt oriktigt. C. D. af Wirsén har visat*, att Pro Joco hade ett mera afgjordt literärt intresse, då Gröna Rutan äfven var en glad orden, och till stöd derför anfört några uppgifter

* I uppsatsen om Claes Livijn, införd i första och andra hiiftena af Svensk Tidskrift. 1870.

Fig. 181. Svcn-ordcn* rniirkc» pil Vas.v eller Svcaholmen.ur de i kungl. biblioteket förvarade handlingar rörande det sist nämnda sällskapet. Arvid Ahnfelt har likaledes satt Gröna Rutan på hennes rätta plats.*

Att namnet skulle, såsom Fryxell angifver, härleda sig af •samlingsrummet vid Köpmantorget» vederlägges fullständigt af sällskapets handlingar. Såsom sagdt, har C. D. af VVirsén meddelat något ur dessa handlingar, men vi taga oss friheten att ytterligare plocka ur dem. De äro i handskrift, innehållande »receptioner och ritualer m. fl. handlingar af vigt», och på dem finnes antecknadt, att de påträffats i Livijns efterlemnade papper.

Framför Fundamcntal-stadgar för Icdamötcrne af den oförbrän-ncrliga, outransakliga och smaragdgliinsande Gröna Rutan, hvilka äro bundna i grönt pappband, som har form af en sned ruta, finnes inhäftad tryckt förteckning öfver »Kongl. Privilegierade Sällskapets Pro Vino et Veritate Gröna Rutans Herrar Ledamöter», och i marginalen stå de verkliga namnen med blyerts.

Ofver-orator var Gert Wollemveber (Askelöf); hofforgyllare Peter Boström (arkitekten P. A. Nyström); storgevaldiger och general-inqvisitor Olof Mollbergsson (Livijn, då krigs-justitiarie); lif- och muntrumpetare Hilarius Stendecker (kammarmusikus Hildcbrand); sanningens boktryckare och lögnens fader (boktryckaren och bokhandlaren C. E. Delécn); brefställare Mollberg, fadern (C. F. Dahlgren); rikstranslator och ordförvändare Jonas Magnus Appelstubbc (J. M. Stjernstolpe); hof-inköpare Kolmodin af Kellarcreutz (Lan-genberg).

De flesta ordensnamnen voro tagna efter Bellmansfigurer, men äfven andra funnos, t. ex. Jean Maria Farina, som bars af C. M. af Lehnberg, Stortumlaren, som var Georg Scheutz benämning, o. s. v.

I stadgarna läses: »Som erfarenheten visat, att man här i landet för att hafva roligt, behöfver nödvändigt vissa konstiga tillställningar, kända under namn af ordensceremonier, och några goda vänner, som gerna vilja hafva roligt af, med och åt hvarandra, befara att i en framtid denna åsyftan kunde blifva oupfyld, derest ej på förhand nödiga anstalter vidtagas till främjande af ett så gladt och nyttigt ändamål; ty skall, på sätt och med vilkor här nedanför finnes stadgadt, Ruta hållas.»

Man upplyser äfven, att Gröna Rutan är namnet på ett sällskap af bekanta och goda vänner, som på obestämda tider sammanträda för att skratta åt sådant folk som i afvaktan af mycken vishet och stora hemligheter låta sig recipieras i detta broderskap;

* Bellmanska sällskapet: Humoresker och silhuetter, tecknade af Arvid Ahnfelt. Sthlm 1877.efter hvilket vigtiga göromål en eller flera bålar, allt efter närvarande ledamöternas antal samt råd och lägenhet, skola under sång och munterhet uttömmas för att sålunda under några ögonblick dränka detta lifvets måhända ej lättburna bekymmer.»

Namnet Gröna Rutan angifves uttryckligen vara taget efter den »ojemförligt väl stickade, fast nu mer af ålder något trasiga natt-tröja af grönrutigt skotskt tyg som en af nu närvarande ledamöter, högtiden till prydnad sig iklädt.» Denna trasiga tröja skulle alltid anses som sällskapets Palladium och vid alla sammankomster utgöra ordförandens högtidsdrägt.

Till »undvikande af ledsnad» skulle nytt ceremoniel uppgöras för hvarje ny reception. Blott en grad skulle finnas. Som sällska-

Kknipondalil Janke Jensen 1711a Wlnblait Her*»trömikan

(Exji. itikr. Borullua). (borgoiAat. BjOrck). (Axel Raab). (H. Schlytarn)

(Jlook MotIu Motlbrrc

(Arkitekten Nyström). (P. Wcaterstrand). (Lan HJortiborx).

Fig. 183. Bcllmanska Sällskapet.

(Efter en i k. biblioteket förvarad handteckning af C. F. Laurén).

pets hemlighet var ingen, kunde den af hvar och en fritt omtalas. Inga fasta embeten skulle finnas, ej heller någon skattmästare eller kassa, utan borde sammanskott göras vid hvarje sammankomst. Ingen politik fick vid sammankomsterna sysselsätta ledamöterna, »endast enighet, glädje och munterhet».

Som sällskapet stiftades på Nicanors dag, så valdes Nicanor (»hvars möjliga egenskap af helgon för öfrigt är oss obekant») till sällskapets skyddspatron, och högtidsdagen skulle alltid hållas på den dagen, den 10 Januari.

Uppgiften var fullkomligt bacchanalisk, och sällskapet samlades på än den ena, än den andra källaren. En gång, på högtidsdagen 1822, utgafs ett handskrifvet tidningsblad, kalladt Rutans Dagligt

JAllehanda. Detta innehåller bland annat »taxa för Januari månad, hvarefter Rutans källarmästare hafva sig att efterrätta vid Rutamännens sammankomster» . . . »Källarmästarne våga icke hålla Rutamännen till handa annat än god och varm punsch. Finnes annorlunda, och är punschen illa tillagad, unken eller allt för bäsk eller befinnes den ega undermål, vare den genast confiskabel, och böte tillverkaren 15 kronsupar, 12 buteljer läpgkork eller s. k. bättre måltidsdricka samt en rykande bål, och vare den confiskerade varan gifven åt Rutans dräng.»

Afven Gröna Rutan fick skatta till förgängelsen. Sedan sällskapet på mänga år icke haft någon sammankomst, samlades några af dess medlemmar ännu en gång, den 10 Januari 1841, för att med

Krcdmnu MneUirr Gå to UnUmtkar LöHrtrf Stadtflik. Collln Kolmodln

(Adolf Urtiman) (C. K Daldjrtm). (RAdm. Bor*«r). (II. 11. Monthe). (X. A. Krclln).

Jrrgeti 1‘uokal Km|ki Måiareu Kk

(Mfuvd. Kkmao). (N. W. «f Zclléo). (C. K. Uotco).

Fig. 183. Bcllmanska Sällskapet. Efter C. F. Laurén.

en »måttlig måltid» fira den 25:te årsdagen af Rutans stiftelse. Uppmaningen utfärdades af Claes Livijn och C. F. Dahlgren. Bland dem som tecknade sig för att deltaga voro Askelöf, Nyström, protokollsekreteraren Vougt, revisionssekreteraren Dahlström, advokat-hskalen Boman, kamreraren Bolin (kallad »nordiska kraften»), k. bibliotekarien Arwidsson. m. fl. Bokhandlaren Delden (dä 74 år) hadc på listan skrifvit »sjuklig». Protokollsekreteraren Blidberg (den bekante musikidkaren och musikkritikern) var för tillfället sjuk. Middagen egde rum pä Stallmästaregården.

Bland handlingarna finnes också den af Pierre Bichard, den bekante värden på Stallmästaregården, utfärdade och undertecknade räkningen, hvilken vi, såsom ett litet bidrag till minnet af Gröna Rutans sista sammankomst, här meddela:Nota:

Middag för 15 personer å 3 rdr 45

6 bout. St. Julien N:o 1 å 4 rdr................ 24

2 d:o Bästa Portvin 7

2 d:o Madeira 7

2 d:o Porter 1.24

Till bålen:

4 bout. Rhenskt å. 3 rdr 12

4 d:o Mosel « > • 12

2 d:o Champagne................................. 10

Socker och svensk pomerans....................... 4.12

Cegarer.. 1.43

Waxljus 5.24

Kuskarne... 32

Summa Rdr Rgs 130.40 sk.

Såsom man ser, hade Pierre Bichard eller hans notförfattare räknat 2 sk. sig till godo.

Och dermed afslutas Gröna Rutans historia.

Af en viss likhet med Gröna Rutan, dock af ett mera vittert innehåll, var Bellmanska sällskapet, som stiftades i »November, den femtonde dagen», 1824 och hade till ändamål att »åter uppkalla den glada och komiska verld, som lefver, röres och hafver sin varelse i Fredmans sånger och epistlar».* Den författare vi anföra har utförligt tecknat detta sällskap, och vi vilja här, för att icke förbigå det, dä vi tala om Stockholms ordenssamfund, endast efter honom erinra, att stiftarne voro den redan omnämde bekante Bellmanssångarcn-, kapten Axel Arvid Raab, sedermera komministern i Storkyrkan G. F. Dahlgren (då ännu komminister i Ladugårdslandet och boende i n:o 12 Storgatan), då varande statskommissarien, sedermera presidenten We-sterstrand, rådman Berg, kapten Kjellin och rådman Berger.

Dessa sex glada och trefliga bröder, heter det i Dahlgrens, af Ahnfelt åter framdragna och offentliggjorda Protokoll hållet på spetsen af ett bränvinsglas, befunno sig, emellan 6 och 7 på aftonen, vandrande ute på åtskilliga trakter, då helt hastigt en själavandring med dem föregick, så att Ulla Winblads ande for in i Raab och Movitz' i Westerstrand, under det rådman Berg förvandlades till Fader Berg, namnsdagsbläsaren i Katrinatrakten, kapten Kjellin vardt en ny Kristian Wingmark, och i rådmannen och kryddkrämaren Bergers bod nedsteg grälmakar Löfbergs ande och for in i bodegarens kropp. Dahlgren förvandlades samtidigt till magister Gåse. Dc nyförvandlade sammanträdde på källaren Äplet på Ladugårdslandet, och der stiftades sällskapet.

• Arvid A/inf/lt: Bellmanska sällskapet, humoresker och silhuetter. Sthlm 1877.För inträde i sällskapet fordrades att vara en glad och jovialisk-man med förmäga att sjunga eller teckna. Om man, i saknad häraf, egde något »utmärkt kroppslyte», vore enögd eller puckelryggig eller företedde en försupen fysionomi, kunde man dock intagas, n. b. med alla närvarande ledamöters bifall. Ett vilkor var ock att kunna förtära bränvin och sillsallad. Sällskapet sammanträdde högst en gång i månaden och firade sin årliga högtidsdag den 4 Februari, Bellmans födelsedag.

Bland de mera framstående medlemmarne voro den glade skalden Stjernstolpe, inom sällskapet kallad brodern Wetz, och siden-kramhandlaren Adolf Bellman*, den store Carl Michaels son, hvilken i sällskapet bar namnet Fredman och i dess handlingar efter-lemnat åtskilliga qväden, samt den oförliknelige sångaren Raab, hvilken vid festerna i kostym utförde Ulla Winblads roll.

Vi äro i tillfälle att lemna en afbildning af en högtidlig procession i Bellmanska sällskapet. Originalet är tecknadt

och farg-lagdt af generalkrigskommissarien Laurén, inköpt frän hans dödsbo och nu i kungl. bibliotekets ego.

Processionen öppnas (fig 182) af Kämpendahl och Glock, den förre utförd af expeditionssekreteraren Borelius, den senare af arkitekten, professor P. A. Nyström (Scholanders morbror och svärfar). Derefter dansar Janke Jensen (borgmästaren Björck). I ledet derefter synas Raab och Westcrstrand, den förre såsom Ulla Winblad, den senare i Mowitz' skepnad. Närmast följa Bergströmskan (kungl. räntmästaren Schlytern) och Mollberg (Lars Hjortsberg).

Fortsättningen af processionen (fig. 183) börjar med Fredman (Adolf Bellman) och Jergen Puckel (lifmedikus Ekman), efter hvilka den långe magister Gåse (Dahlgren) framklifver med korslagda armar. Gäses närmaste efterträdare är grälmakar Löfberg (rådman Berger), hvarefter åter synes ett par: stadsfiskal Collin (hofrättsrådet Munthe) och Knapen (protokollsekreteraren af Zellén). Det sista paret utgöres af Kolmodin (öfverkommissarien Fredin i civilstatens pensions-inrättning) och målaren Fik (generalkrigskommisarien Laurén).**

Bland de glada ordnar som öppnade sig för äfven qvinliga medlemmar hafva vi nämnt de förnämsta som stiftades i förra århundradet. Men äfven i vårt århundrade hafva sådana uppstått.

År 1805 stiftades Nytta af Enighet, ett sällskap som visade stor dramatisk verksamhet. Dess repertoir öfver de Théatre-Piéccr

* Se sid. 86—87.

** Ännu några figurer finnas på Laurens teckning, men då vi icke kunnat uppdaga hvilka de öro, hafva vi uteslutit dem på vår efterbildning.som finnas och kunna spelas» * vittnar härom. Den innehåller 54 qvartsidor text och upptager namn både på teaterstyckena, till ett antal af 40, och de spelande. Man finner sådana stycken som »De okände eller verldsförakt och ånger», »Redlighetens seger öfver förtalet», »Den förförda flickan», »Tvillingarne», »Eremiten eller faders-hjertat», »Kalska blygseln-, »Konstmakaren», Capitain l'uff>, »Di-drich Menschenschreck», m. fl.

Dä detta sällskap upplöstes 1815, ingingo dess medlemmar i den nya Aurora-orden. Enligt denna ordens handskrifna stadgar, daterade den 21 November nyss nämda år,** skulle dess »förnämsta göromäl vara att med glada tidsfördrif vid lediga stunder skingra de bekymmer som äro oskiljaktliga från dagens mödor». Dessa tidsfördrif skulle förnämligast bestå i teatraliska öfningar och, i brist af sådana, i dans.

Sällskapets högste embetsmän voro: en stormästare, en ordförande, en teaterföreståndare, en skattmästare, en musikdirektör och en sekreterare. Denna styrelse kunde till sitt biträde antaga en »stor ordningsman», en ekonomimästare och en ceremonimästare.

Alla af sällskapet, som af naturen egde någon talang för det teatraliska, voro ovilkorligen skyldiga att den samma använda till sällskapets nöje och ej undandraga sig att denna skyldighet fullgöra sä ofta derom anmodades af teaterföreständaren.

Inträdesafgiften var 6 rdr 32 sk. banko för »kavaljer» Och 3 rdr 16 sk. banko för ogift dam, utom hvad dekorationen kostade. Sällskapet bestod af fyra grader för hvartdera könet, med olika, ganska granna dekorationer, och dess utom skänktes en dyrbar kedja med stjerna åt en inom orden högt ansedd person (fig. 184). De damer som i sällskapet hade sina män betalade endast dekorationen. Dess utom erlades en årsafgift af 4 rdr banko för herre och 1 rdr banko för fruntimmer. Manlig ledamot skulle hafva fylt 15, och qvinlig 12 är.

Stadgarne äro undertecknade af Z. Strindberg (kryddkrämare och stadsmajor), R. Kock (kamrerare), P. M. Ring (skräddare), L. C. Hasselgren (fabrikör) och Joh. Hofgren (ingeniör).

Om man genomgår matrikeln, finner man att ledamöterna i allmänhet tillhörde borgarklassen och de lägre tjenstemannagraderna.

/V'

&

Fig. 184. Aurora-kcdja.

• G&fva af boktryckaren P. G. Berg till Nordiska Museum 18S0.

•* Benäget oss meddelade nf fabrikören C. G. Mineur.En och annan militär, till och med högre, fans dock. Man igenkänner många inom Stockholms medelklass bekanta namn. Några af de yngre ledamöterna på slutet af 1820-talet torde väl ännu lefva.

Orden ärfde » Nytta af Enighets» dramatiska répertoire och utvecklade stor lifaktighet under stadsmajor S:s stormästarskap, hvilken sjelf uppträdde som dramatisk författare under de fjorton år, hans regemente varade. Tre af dessa hans stycken äro tryckta: »Den ädelmodige älskaren», dram i tre akter (1809), »Namnsdagen», lustspel i en akt, med prolog, uppfördt på Aurora-ordens teater d. 26 Februari 1816, då densamma första gången öppnades, samt »Auroras Fest , divertissement i en akt, uppfördt på ordens högtidsdag 1820.

Det sist nämda stycket är ett herdespel i den gamla stilen med all dess oskuld. Scenen är i Arkadien; herdar och herdinnor fira Auroras fest; tvenne åldriga makar, Menaleas och Aimena, deras barn Timon och Lycoris, Thyrsis och Melicerta, ett ungt, nygift par, med flera kombinera den enkla handlingen som stilla rör sig fram mot slutscenen, då »en ljuflig musik höres» och »teatern upplyses af ett sken som allt mer ökas likt morgonrådnadens och bebådar gudinnans ankomst».

Aurora visar sig pä en char i fonden af teatern. Folket faller tillbedjande ned. •

Aurora (till folket):

PÄ himlnhvnlfvets höjd, der dagens ljus jag tänder,

Och, Solens förebud, dess hclsning jorden sänder,

De offer vördnaden och troheten mig gett,

, Och jag de böner hört från edra hjertan flutit.

De suckar oskulden och tacksamheten gjutit.

Med glädje har jag känt Arkadicr Er igen:

Sett Fädrens tro Er kär och heligt värdad än.

etc.

Aurora stiger upp i skyn. Calcas går fram och offrar. En gammal herde sjunger till Minnet, en ung herdinna om Hoppet, en annan herdinna till Kärleken. Det hela slutar med qvartett, solo och kör och gör ett godt och trohjertadt intryck samt saknar alldeles den uppskrufning som skulle kunna väcka löje.

Bland sällskapets qvarlåtenskap finnes äfven ett tal hållet af Lars Johan Hierta, då en ung extraordinaric, hvilken som en son af den nya tiden icke fullt kunde njuta af de gamles naiviteter från förra århundradet. Talet, uppfordradt på väf, är sju och en half alnar långt och affattadt i en högtrafvande parodisk stil. Det innebär ett upprop till sällskapet att låta måla då varande stormästarens, kammarrådet Grundens porträtt, såsom förut egt rum med den däaflidne stormästaren, hvilken blifvit afbildad af professor Sandberg. Såsom tillika varande en af Hiertas fä efterlemnade otryckta skrif ter, tveka vi icke att återgifva detta tal:

5 Då vår oförgätlige Förste Stormästare, Glädjens och Ungdomens vän, bortrycktes ur våra armar af den allhärjande döden, livad var det då som stillade Wår klagan och gaf lindring i smärtan? Månne icke det intill visshet gränsande hoppet, att Han till sin Efterträdare utkorat den man, som allmänna rösten dertill kallat? . . .

Grunden har sedan oåterkalleligen förenat sina öden med detta samfunds. GRUNDEN och AURORA, så att säga med hvarandra sammangjutna, framställa nu ett och samma begrepp — GRUNDEN är nu mera värt A och O, Vår begynnelse och ända. Utrustad med mannaålderns hela kraft, skall Han fullborda det verk, Han i en lycklig stund påbörjade. Och Wärde Bröder och Systrar'. hvad han redan för Vårt samfunds bestånd, förökelse, trefnad och lugn, dess glans och rygte tänkt och utfört; derom tarfvas här inga ord; Ofvertygclsen talar i hvarje bröst;

derom hviska sjelfve dessa murar.

Ett Folk hedrar sig sjelft, då det vet att värdera sina stora minnen, sina Styresmäns bragder och vakor. Blygd öfver ett 1'olk som afhålles från en tackSamhetsyttring genom småsinnets beräkningar 1

Undertecknade Ledamöter af Aurora-Orden framträda i dag med den önskan, att Vår högt aktade Stormästares Brodren Grundens bröstbild måtte, så fort ske kan, målad i olja af samma Konst-näfs hand, som gaf Oss framlidne Stormästarens bröstbild, blifva uppsatt i Ordens Sessions-rum, såsom ett svagt, men välment tack-samhets-offer af Vår Orden ... Vi inbjuda samtidigt Bröder och Systrar att häri med Oss göra gemensam sak. Säkre att ej röna motstånd, då meningen är att framkalla ett arbete, som med vördnadens och kärlekens blickar skall betraktas af Samtid och Eftetverld.

Stockholm den 27 Januarii 1830.»

Derpå följa underskrifterna till ett stort antal och af hvilkas egarc några ännu lefva. Hierta skall vid tillfället hafva lagt rullen på golfvet och gående baklänges uppläst densamma. Hans namnteckning saknas bland underskrifterna; men detta skall härröra af den omständigheten, att endast de förmögnare subskriberade och att författaren till skriften då icke kunde bland dem inräknas. Porträttet blef måladt af Sandberg, men dess öden äro oss okända. Ordens lokal var Kirsteinska huset vid Clara, och dess sammankomster voro på sin tid mycket eftersökta och roliga.August Blanche har i sina berättelser gifvit en kostlig skildring öfver ,En afton i Auroraorden , af hvilken framgår huru mycken ståt och tillrustning man gjorde för att fira en afliden ledamot, om ock krafterna icke alltid svarade emot viljan.

Auroraorden upplöstes omkring 1835 och uppgick dä i Nya Sä/lskafet, hvilket äter i sin tur uppgick i Thalia, hvars stadgar äro daterade den 12 Oktober 1836 och som icke spelade någon större roll, men dock i många är med sällskapsspektakler roade Stockholms medelklass. Enligt de ursprungliga stadgandena, skulle sex eller åtta teatraliska föreställningar gifvas på kassans bekostnad hvarje år, men äfven konserter och musikaliska soiréer samt baler. Under vintern 1839—4° ökades teaterföreställningarna till tjugufyra — så var åtminstone i det årets arbetsprogram föreskri fvet.

Polymnia var ett teatersällskap som visade sig verksamt på 1820-talet, men var stiftadt redan i Maj 1815. Antalet medlemmar skulle ej öfverstiga 500, af hvilka 200 skulle vara fruntimmer. Inträdesafgiften erlades med 10 rdr banko och årsafgiften var först 5, sedan 6 rdr 32 skillingar banko, hvaraf kan ses, att mediern-marne måste tillhöra' de någorlunda välmående samhällsklasserna. Det gaf sina föreställningar i Kirsteinska arfvingarnes hus, nuvarande Lindska huset vid Munkbron. År 1830 firade sällskapet en minnesfest öfver sin aflidne ledamot, skalden Leopold. Den kungliga familjen var närvarande, och Leopolds tragedi »Virginia» uppfördes.

År 1828 utkom en broschyr, kallad: Polymnia. Denna beryktade Ordens Historia från dess början intill närvarande tid. Berättelsen herntad ur Ordens gamla Handlingar. Den innehåller en mängd närgångna och till en del plumpa fantasiskildringar om Po-lymnias strider med Aurora och andra sällskap af samma syften.

Ett bevis på, huru de teatraliska nöjena älskades och idkades under 1830-talet är att, i synnerhet bland småhandlande och handt-verkare, oupphörligt nya sällskap uppstodo, hvilka hade till ändamål att »spela spektakel». Så stiftades 1834 ett sällskap som under namn af »Nytta och Enighet» gaf teatraliska föreställningar i Westmans »Fåfänga» vid Sabbatsberg. Fyra år senare upprättades sällskapet »Nöje och Vänskap», också afsedt för sällskapsspektakel. Det skulle föra till för stor vidlyftighet, om vi företoge oss att uppräkna alla sådana »teaterordnar».

Men för dessa teaternöjen glömdes icke de ordenssällskap som åtminstone ville synas vara något annat än blott till lust och af hvilka vi redan omnämt de äldsta. Vid århundradets början funnosi Stockholm nägra och sextio »akademier, sällskap och ordnar».* De flesta hade kanske blott kort varaktighet och ersattes snart af andra, men några njöto längre lifstid. Bland dessa var sällskapet Redlige Svenskar (fig. 185), som stiftades i anledning af tronföljarevalet den 21 Augusti 1810. Stiftarne voro »några vänner som vid underrättelsen (om valet) händelsevis voro till sammans och på stället öfverenskommo att, till minne af denna dag, bilda ett sällskap så väl för nyttan

som för nöjet*. Dessa vänner voro bryggaren och ryttmastaren Abraham Johanson Westman, en af kusinerna till »Bryggarekungen», stadsmajoren Z. Strindberg, kryddkramhandlaren Gestrin och konditorn Plön. Redan 1812 räknade sällskapet flera hundra ledamöter, och antalet ökades ytterligare under de följande åren. År 1824 voro de ledande personerna nyss nämde Strindberg, bryggaråldermanncn och ryttmästaren Isak Lorenzson Westman, bror till »Bryggarekungen», samt klädeskramhandlaren och kaptenen G. Westlind J:son (hade sin bod i n:o 9 Stadssmedjegatan).

Ordförande i orden hafva varit: stadsmajoren Strindberg, jernkramliandlaren Wedbom, öfverste Nordfors** ***, guldsmeden och stadsmajoren Lim-nelius, klädeskramhandlaren G. Westlind J:son, fie. is5. Redligt bankokassören Schön och kamreraren H. Krut

Svenskars kraschan. .. ...

meijer. Crenom köp kom sällskapet i besittning af åtskilliga föremål som tillhört de ofvan nämnda Augustibröderna, i hvilken omständighet man kanske får söka anledningen till den föreställningen, att dessa begge sällskap skulle hafva ursprungligen varit ett och samma.

Är 1854 väcktes fråga om sällskapets upplösande, hvilken också egde rum ett par år derefter, då den byst i hvit marmor af Carl Johan, som denne konung i början af 1840-talet skänkte till Redlige Svenskar, öfverlemnades till kungl. stenmuseum.

Redliga Förbundet var icke så förnämt som Svea-orden och Redlige Svenskar, men under några är dock ett ganska besökt ordenssällskap, hvars medlemmar till största delen utgjordes af liandt-verkare och bodhandlare, men äfven en och annan statens tjenste-man. Sällskapet hette ursprungligen S:t Olof, och ännu finnas**' åtskilliga handlingar från 1828—32 som lemna nägra upplysningar om denna orden. Stiftaren var den bekante, i våra anteckningar

• C. C. Gjörtoelh anteckningar i handskrift å kungl. biblioteket.

*• Känd tcaterforförfnttarc, andre direktör vid Dramatiska teatern 1790—99, vid Operan 1799—18iS.

*** I kungl. biblioteket, från »Svea Hofrätts arkiv genom S. L*. Bergström.förut omnämde Emanuel Mallen, hvilken i sin anmälan till öfver-ståthållareembetet uppgifver, att ändamålet skulle vara ett sällskap, hvars medlemmar vid lediga tillfallen från vigtigare förrättningar skulle sins emellan medelst lofliga och oskyldiga tidsfördrif fördrifva en kort aftonstund, då hufvudsakliga ändamålet blefve att ihågkomma och understödja vår torftiga och behöfvande nästa. Mallén tyckes lagga vigt derpå, att detta »samfund eller gille» icke skulle anses som någon orden och ej hafva några grader, dock skulle hvarje ledamot under sammankomsten bära en sinnebild af St. Olof »som nyttjas med ett rödt band i venstra knapphålet». Stormästaren, ordföranden m. fl. af styrelsen skulle hafva särskilda dekorationer. Oaktadt det icke skulle vara någon orden, hadc sällskapet likväl åtskilliga ceremonier vid nya ledamöters upptagande. År 1832 delade sällskapet sig, och Mallén anhöll att fa hälla St. Olof N.o 1. Det var, såsom i kapitlet om skolorna berättadt är, Redliga Forbundet, hvilket inrättade den första »borgarcskolan» i Stockholm och öppnade denna den 1 Mars 1836.

Ett ordenssällskap med mer Un halfhundraårig tillvaro är det ännu lefvande V. B. eller »Vänskapsbröderne», som stiftades 1827 af åtskilliga vaktmästare, en regementsväbel vid flottan, en tobakshandlare, en parmmätare och en materialförvaltare samt hade till hufvudsyfte »sann och oskrymtad gudsfruktan, uppriktig vördnad och trohet mot konung och fädernesland, sträng laglydnad och ett outtröttligt bemödande att understödja och hjelpa nödlidande likar.»

s *

*

Vi hafva redan nämt något om de politiska klubbarnc, men Stockholm hade i förra århundradet äfven klubbar med endast sällskapliga ändamål. Den första af det slaget tyckes vara stiftad 1784, enligt livad man finner af »Förslag till en ny, alldeles ny Inrättning i Stockholm»* och der det heter: »Hundrade och hundrade personer

finnas i Stockholm, hvilka sedan de slutat sina arbeten och dagliga göromål skulle önska att kunna få tillbringa en och annan stund i hederligt, upplyst och muntert folks sällskap, att der underrättas om intressanta nyheter, höra eller deltaga i angenäma samtal, m. m. och allt detta med beqvämlighet, utan tvång, complimenter och ceremonier. Icke kunna Spektakler, Assembléer, Concertcr anses såsom ställen hvarest detta vinnes. Icke kan det sägas, att man pä Cafl'ehus, Billarder och Källare träffar de bästa sällskaper.»

I kungl. biblioteket.Ordnar och ceremonier ansågos ej heller kunna tillfredsställa det anförda behofvet, och likväl bora vi lefva med våra likar« . . Tout mortel isolé nexiste qu h demi. Derfor hade några vänner och ledamöter af kungl. Patriotiska sällskapet* öfverenskommit att bilda en klubb. Ett välbeläget hus var utsedt, med större och mindre rum, snyggt möblerade och på bästa sätt eklärerade. Man skulle der finna en vald boksamling af mer än 2,000 volymer i åtskilliga vetenskaper, alla tidningspapper i Stockholm och landsorten, de mest intressanta franska, engelska, holländska, tyska och danska, ja ända till amerikanska gazetter och journaler, glober, kartor och sjökort, avertissementer, diverse notiser, priskuranter och kataloger, portföljer med estamper af berömda mästare, m. m., m. m. Den ärliga afgiften skulle vara 8 rdr specie.

Huru vida denna klubb någonsin kom till stånd, veta vi icke, eller, om sä var, huru länge den fortfor. Ett par år derefter omtalas en annan klubb, hvars stadgar, på franska, också finnas i kungl. biblioteket och som angifva, att det var ett sällskap för diplomater: Statuts et Reglements dune Sociélé formée par le Corps Diplomatique et établie ä Stockholm le premier Dccembre 1786.

Stiftelsedagen och namnet kunna gifva anledning att tro, det denna klubb varit första början till det sedermera så bekanta »Sällskapet«. I första paragrafen heter det, att namnet skall vara Sociélé. Men klubben af 1786 var dock uteslutande ett samfund af diplomater. Några andra ledamöter af landets egna medborgare kunde visserligen intagas, men endast som hedersledamöter.

Elfva år derefter finner man en annan Sociélé, hvars stadgar äro af den 19 April 1797, som bestod hufvudsakligen af svenskar, till ett antal af tre hundra, men der äfven utländingar kunde vinna inträde. Afgiften var 1 rdr i månaden. Utländingar skulle hafva fritt tillträde under två månader. Alla hazardspel voro förbjudna. Det

* Stiftadl 1767 af presidenten Edvard Carleson (se noten sid. 220, der han dock orätt uppgifves hafva varit president i Kammar-, i st. f. Kommcrskollcgium) i samband med det redan bestående sällskapet Pro Patria, som påstås leda sitt ursprung från det af Engelbrekt och Carl Knutsson inrättade Svenska Landlgillct. Pro Patria hade 1766 förvandlats till ett slags ordenssällskap, dock icke af samma art som de vanliga, hvar-för vi icke här ofvan upptagit det. Kungl. Patriotiska sällskapet kunde ej häller bevara sig från inflytandet af det mystiska ordensväsendet, som just på 1760-talet tog så rask fart, och omgaf sig i början med mycket hemlighetsmakeri. Med undantag af sekreteraren, voro ledamöterna till namnet okända för allmänheten. De båda sällskapen skilde sig sr.art från hvarandra, och en stark misshällighet rådde emellan dem. Ehuru icke utan intresse för hufvudstadens inre historia, kan striden mellan Patriotiska sällskapet och Pro Patria dock icke upptagas i dessa anteckningar om Gamla Stockholm, hvilkas omfång är strängt begränsadt.var också uttryckligen förbjudet att röka tobak i något af societetens rum, icke ens i liofmästarens. Den vanliga tiden för middagsmåltids intagande var kl. V, 3 e. m. Så snart 130 eller 150 rdr influtit i lilla kassan, skickades 100 rdr till stora kassan hos herrar Schön & Schwan.

I slutet af 1800 uppträder det sedermera så bekanta Sällskapet, hvilket egt längst bestånd af alla Stockholmsklubbar. Stiftelsedagen var den 1 December.* I sällskapets »ordning och regler» af 1801 återfinnas ungefär samma stadganden som i de redan nämda klub-barne. Den första styrelsen utgjordes af P. Bruhn, L. P. Meurk, L. Otter, Pehr Helin Phrson, Didr. Engström, N. Settervall, G. Timan, W. R. Philipsén, J. Palm Sv:son, Th. 1 Iallström, Chr. Hcbbe och C. G. Ekholm. Sällskapets lokal var i Kirsteinska arfvingarnes hus vid Munkbron och öppnades hvarje morgon kl. 8 samt stängdes klockan 12 på natten. Middagsmaten skulle hällas färdig kl. .3, och aftonspisningen tog sin början kl. */» 10 e- m-

År 1807 beslöts, att ledamöternas antal skulle kunna vara 500, utom dem som höra till diplomatiska kåren.

Årsafgiften bestämdes till 10 rdr bko, och inträdesafgiften till lika belopp. År 1813 höjdes årsafgiften till 12 rdr bko. Sedermera hafva flera nya reglementen tillkommit, såsom 1816, 1837, 184.5, 1851 o. s. v., ända in i vår tid, och ärsafgiften har småningom höjts ända till 50 kronor samt lika hög inträdesafgift. Ledamöternas antal har också höjts, ända till 700. Tobaksrökning har stundom varit alldeles förbjuden, stundom inskränkt till vissa rum. Hazardspel har alltid varit förbjudet, hvilket dock ej hindrat, att högt spel ofta förekommit. Tiden för middagsmåltiden har omvexlat, var efter 1837 års reglemente kl. 1—7,4- men bestämdes 1858 till kl. 7,3—5- Från Nedra Munkbron flyttade Sällskapet till Bergstrahlska huset, sedan till Hotel Rydberg och slutligen till sitt eget hus vid Arsenalsgatan och Blasii-holmstorg. I äldre tider hade Sällskapet då och då musiksoiréer, dansassembléer och andra sällskapsnöjen, då damer voro inbjudna. Det omtalas i reseberättelser af utländningar som besökt Stockholm och berömmes af dem ganska mycket.

Inom halft annat årtionde efter Sällskapets stiftande tyckes Stockholm hafva haft behof af ännu en sådan klubb, hvarför Lilla

• Den ännu i Sällskapet förvarade förteckningen öfver stiftamc upptager 90 namn, bland hvilka man finner många bekanta, såsom Chr. Hebbe, Didr. Engström, Thoin. Springer, L. N. Hegardt, J. A. Aspelin, N. Schönmcyer, C. Zethelius, G. Timan, Chr. Dybeck, J. Gödecke, J. Bergman, O. J. samt J. Zethræus, B. och N. P. Beskow, Weylandt, A. Carstens, J. F. Wahrcndorff, H. N. Schwan, J. G. Scharp, Abr. Westman (Bryggarkungen) och Isac Westman, G. och L. Collin, C. Röhl, J. de Ron, Joh. Wcstin (d. y.) och Jacob Westin, C H. Grcvesmilhl och ännu andra bland huf-vudstadens > högre borgerskap».Sällskapet uppstod. Dess stadgar äro af den 26 November 1814 och visa, att denna klubb var af samma beskaffenhet som den förra. Ledamöternas antal skulle dock icke fä öfverstiga 300, årsafgiften var 7 och inträdesafgiften 5 rdr bko. År 1829* höjdes årsafgiften till 8 rdr banko. Lilla Sällskapets lokal var i Petersenska huset vid Munkbron, der det höll sig ända till sin upplösning på 1840-talet.

År 1817 stiftades det s. k. Mindre Sällskapet, som dock icke hadc någon fast lägenhet, utan samlades på »ett bcqvämt ställe antingen inom sjelfva staden eller ock icke långt ut på någon af stadens malmar». Inträdesafgiften var 4 rdr bko och årsafgiften 2 rdr. Sällskapet tyckes ej hafva haft läng lifstid.

I början af 1822 upprättades i grefliga Bondeska huset ett sällskap, som också kallades Soeieté, der årsafgiften var 20 rdr bko och som skulle besta af högst 250 ledamöter. Måhända att denna klubb var endast en fortsättning af den soeieté på samma ställe som fans redan i slutet af förra århundradet. Dess vidare öden känna vi ej, och lika litet kunna vi upplysa om Södra Sällskapet som stiftades sommaren 1843 och hadc till ändamål att »lemna tillfälle för bildade och välkände medborgare af alla klasser att sammanträffa och sysselsätta sig med konversation och lektyr samt anständiga och tillåtna tidsfördrif.» Ledamöternas antal skulle ej fa öfverstiga 300, och årsafgiften var 6 rdr 32 sk. bko.

* *

På 1840-talet uppstod i Stockholm ett par sällskap som voro hvarken ordenssamfund eller klubbar, men utmärkte sig livar pä sitt sätt för ett friskt och innehållsrikt sällskapslif, under några år utvecklade mycken verksamhet och tycktes hafva en lång lefnad för sig, men plötsligt afmattades och gingo till den sista hvilan. Det ena af dessa sällskap var Bildningseirkcln, det andra Konst närsgillet.

Idén till Bildningscirkeln hade otvifvelaktigt vaknat i många hjernor, men i Stockholm utgick den egentligen från två handtverks-gesällcr, sedermera mästare, skräddarne O. Renhult och S. Trägårdh. till hvilken medicine doktor J. Ellmin slöt sig. Dessa utarbetade stadgar, af den 26 Oktober 1845, det nya sällskapet, som i början bestod af endast tolf personer, men snart växte till ett stort antal och en tid steg ända till 8 eller 900.

• Vi rätta härmed ett på sid. 84 begånget misstag, der det uppgifves, att Lilla Sällskapet skulle hafva bildats 1829. Detta år fick det endast nya stadgar.På söndagsaftnarne strömmade en stor skara menniskor till De la Croix' salong vid Brunkebergstorg (nu Handtverksföreningens hus), och der samlades åtskilliga för arbetsklassens upplysning och förädling nitälskande personer af de mera bildade samhällsklasserna bland hela

handtverksfamiljer med stora och små barn, gesäller, lärgossar, arbeterskor af flera slag, tjenstflickor m. fl., hvilka antingen inskrefvo sig som medlemmar och betalade i rdr rgld i termin (September— December och Januari—April) eller ock 24 sk. för aftonen. Man trängdes om sittplatserna i den stora salen, der sammankomsten började kl. 6, och lifligt samspråk kom snart i gång. Vanligtvis fick man höra sång af cirkelns egen sångkör samt ett eller ett par föredrag öfver för hvarje gång omväxlande och vanligtvis lärorika ämnen. Dessa föredrag höllos ofta af vetenskapsmän eller framstående skriftställare. Kl. 9 upplöstes sammankomsten, och hvar och en gick derifrän med nöjdt sinne samt längtan att återkomma.

Pä detta sätt sökte bildningscirkeln att »hos medlemmar af liandtverks- och läbriksklasserna väcka och underhålla håg och sinne för tanke- och sedebildande sysselsättningar på helgdagsaftnarne eller vid andra lediga stunder samt att bringa ofvan nämnda samhällsmedlemmar i förädlande beröring med hvarandra och med bildade personer ur andra samhällsklasser.»

Ett par gånger hvarje vinter hadc cirkeln gillen eller dansnöjen som voro ifrigt efterlängtade och der det tillgick lika muntert som städadt.

Bildningscirkelns bibliotek var flitigt anlitadt och bestod slutligen af omkring 3000 band. Eör underhållande af cirkelns kör fans en sångskola, i hvilken den bekante sångläraren, revisor Cron-hamn ledde undervisningen. Under de första åren af cirkelns tillvaro gafs kostnadsfri undervisning ät dem af cirkelns ledamöter som önskade lära sig tyska och engelska språken. Cirkeln gaf äfvcn upphof till den »Praktiska Flickskolan», hvilken blomstrade på 1850-talet. En nödhjelpskassa inrättades för att understödja nödlidande personer inom handtverksklassen.

Bildningscirkelns förste ordförande var den ofvan nämde doktor Elmin. Bland hans efterträdare utmärkte sig direktor O. E. Borg. En mycket verksam vice-ordförande var skeppsbyggmästaren Andersson.

Sällskapet tänkte sannolikt fä en lång lifstid och började 1850 bilda en byggnadskassa för att i en framtid skaffa sig ett eget hus. Men innan årtiondet gått till ända, var cirkeln upplöst. Deltagandet hade småningom afmattats, och de styrande förstodo kanske ej häller alltid att lifva upp stämningen.Konstnärsgillet stiftades den 31 December 1845, bade sin första allmänna sammankomst den 27 Januari 1846, men fick sina stadgar först den 19 Januari 1847. Det var en förening af konstnärer, vitter-lictsidkare och konstvänner för »samlif och nationalitet i konst, bildning och glädje». Arvid Ahnfelt har redan, i kalendern Svea för 1880, gått oss i förväg och tecknat konstnärsgillets historia. Vi bifoga derför här endast några allmänna uppgifter, belysta af ett och annat personligt minne från gillets senare år.

Stiftarnc voro d. v. amanuensen i kungl. biblioteket G. O. Hyl-tén-Cavallius, artisten Mandclgren, den unge skådespelaren Jolin, August Blanchc, George Stephens, den bekante arkäologen och skriftställaren, cn engelsman som dä redan i många år bott i Stockholm, nu professor vid universitetet i Köbenhavn, operasångaren Olof Strandberg, läkaren och skalden Herman Sätherberg och kanske ännu några andra af den del af gamla Stockholm som då var ung. Det var friska karlar som ville se sina friska idéer förverkligade och för det ändamålet sökte förena konstnärer och konstvänner, dem som skrefvo böcker och dem som gerna läste sådana.

Hvar tisdags afton samlades gillet i Kirsteinska huset vid Clara — ett hus som vi i dessa skildringar ofta nämt och som kunde för-tjena sin egen historia, ty inom dess murar verkade under årtionden de mest olika sällskap för de mest skiljaktiga ändamål: maskerader, sällskapsspektakel, filantropiska möten, ordensmysterier, dryckeslag, akademier, politiska sällskap, konserter och mycket annat. I det huset kom också, som sagdt, konstnärsgillet till samman. Der voro många konstnärer, men kanske ännu flera konstvänner eller vänner till konstnärerne och mycken, mycken dilettantism. Men det var ett friskt lif, ungdomligt allt igenom, fastän gråhårsmän visst icke saknades.

Man hade konstutställningar och teaterföreställningar,* man höll föredrag, man sjöng, man spelade fiol och andra instrument, aldrig kort, man drack något litet och man pratade och skrattade ofantligt mycket. *

Billing och Blommér gjorde tafvelutställningar, hade förskräckligt bråk och skördade stor tack af alla — utom af

de kamrater som dc »hängt skamligt illa». Men så reste Blommér och kom aldrig mer igen. Hyltén-Cavallius sjöng hans drapa en qväll i Mars 1853, d. v. s. att höll ett hjertevarmt minnestal, och det var några andra ledamöter som sjöngo. Billing var bland dem, alltid verksam för gillets basta. Men Wilhelm Wohlfart hade långt förut tagit konst-

* Sådana tillstiillningnr hällos af gillet också i De la Croix’ hus vid Brunke-bergstorg.utställningarna pä sin del och utvecklade dervid en alldeles utomordentlig verksamhet.

I talarestolen uppträdde en afton en mörklagd nian och höll ett föredrag om Virgilius, då denne för den kejserliga familjen i Roma läste upp en stump ur Aeneiden. Det var ämnet för pris-täflan i malning det året i konstakademien. Föreläsaren var lektor Rabe, konstnärsgillets d. v. ordförande. Efter honom ilade en ung herre upp i katedern och kritiserade Hyltén-Cavallii skådespel »Dacke-fejden>.

Det var magister S. A. Hedlund, verksam deltagare i unga Stockholms allvarliga och glada förehafvanden. »Dackefejdens» upp-hofsman hörde noga på och vardt sedan granskaren ingalunda svaret skyldig.

Och den der långe, något framåt lutande herrn, som talade om teater och skådespelarkonst, det var Lars Hierta, då ännu »Afton-bladsfurste». Och så hade vi Onkel Adam, som var ordförande ett år, och rektor Siljeström och unge Sohlman eller »Sohlberg» såsom A. A. Afzelius envisades att kalla honom. Blanche var naturligtvis alltid med, och G. H. Melin, Herman Bjursten, Knut Bonde, Elias Sehlstedt, W. F. Dahlman, Qvarnström och — alla de andra.

Hyltén-Cavallius var längsta tiden af alla ordförande, först 1848, —49 och sedan 1850—52, men så hade han flyttat till Årsta holmar och tyckte sig ej längre vara stockholmare, ty de holmarne ligga långt ute i Årsta-viken, och det är redan ett godt stycke på väg till Brasilien, dit han sedermera begaf sig som svensk-norsk charge däflaires. Han kunde då ej längre vara ordförande borta vid Clara. Efter Hyltén-Cavallii första afträdandc, intogs ordförandcplatsen af G. H. Mellin, efter det andra af Axel Emanuel Holmberg, den bekante fornforskaren och jätteskepnaden, en af konstnärsgillets mest nitiske och glade ledamöter.

Såsom vice-ordförande verkade Siljeström, Hedlund, Jolin och Sohlman. Sekreterare voro under kortare tid Nils Ignell, teologen, Blanche och J. G. Carlén, men allra längst kongl. sekreter Willi. Malm.

Bland dem som trakterade med strängaspel var d’Aubert, violinisten, och Oskar Ahnfelt, den »kristne trubaduren», som åtminstone en gång gaf konstnärsgillet ett guitarr-solo till bästa. Opera-sångarne Strandberg, Wallin, Dahlgren m. fl. samt skådespelarne Dahlqvist, Sundberg, Jolin och några andra af deras kamrater bjödo på teatraliska föreställningar, hvilka för öfrigt också sköttes af dilettanter. Uddman sjöng Belimanssånger och höll glädjen vid lif till långt in på natten.Bland sammankomster som särskildt fäst sig i minnet var den som hölls den 22 Februari 1848, hvilken omnämnes af Arvid Ahn-felt, i synnerhet för att den politiska meningsyttring, som dä förekom i verser af J. G. Carlén och F. T. Jederholm, ådrog sig uppmärksamhet och ogillande på allerhögsta ort, men som förtjenar att äfven för öfrigt anföras såsom ett prof pä livad konstnärsgillet kunde åstadkomma.

Omkring 200 ledamöter hade infunnit sig, Konstutställningen var anordnad af litografen A. Salmson och bestod af 30 äldre och nyare taflor, de flesta tillhörande posttjenstemannen Th. Kihlberg. Bland andra stycken uppmärksammades ett som var måladt af den då tjuguårige varfstimmermannen Cedergren. På bordet voro framlagda tjugufyra dekorationsmålningar, föreställande väggar och tak till rum, smakfullt tecknade och med mycken noggranhet utförda i limfärg af den då nyligen hitkomna danske dekorationsmålaren S. Wagner.

Dess utom hadc man utstält utländska, uppstoppade fåglar äfvensom en större tafla, sydd i tapisseri af mamsell Rosalie Berg-nehr, föreställande Judith med Holofernes' afhuggna hufvud.

Sedan utställningen ansågs vara tillräckligt beskådad, anmodades gillet af värdarne, bokhandlaren Albert Bonnier och kapten Malte Roos, biträdda af löjtnant Nyström (kallad Cujus), * att taga i betraktande den af Wilhelm Davidson i stora salongen föranstaltade utställning, hvilken bestod af en förträfflig, fastän anspråkslös aftonmåltid.

Efter måltiden föreslog ordföranden, Hyltén-Cavallius, konstnärsgillets skäl, hvilken ledsagades af en fyrdubbe! sängqvartett. Derpå uppträdde vice ordförande, magister Hedlund, och läste upp några verser af ett gladt innehåll. Sedan föreslog G. H. Melin en humoristisk skäl för den • moderne, af alla värderade mamsell Konst , som dock råkat ut för en näsvis fransman vid namn Tendens. Den senare togs i försvar af dr Wetterberg, hvilken föreslog en skäl för konstens obefläckade aflelse. George Stephens talade för tan-karnäs Iefvande sammankomst, medborgarnes och vetenskapsmännens fria gillen, för tryckfrihet och tendensromanen, som han ville kalla den sociala sagan. Kemisten, magister Bahr talade för saltet — det andliga saltet. Magister Schiick föreslog en skål för Sveriges qvin-nor. J. G. Carlén talade för Danmark, hvilken skål besvarades af grosshandlaren Hans Bay. Magister Jederholm manade i glödande verser att dricka för nationernas lagbundna frihet.

• Dog som justerare af mSlt och vigter i Göteborg.Ännu flera skålar följde, och mellan dem sjöngs »Så lunka vi», »Forntida minnen», »Upp genom luften», »Det er et yndigt Land»

o. s. v.

Så roade man sig i konstnärsgillet. Men under det konstvän-nemas antal ständigt växte, smälte konstnärernas så småningom. De senare kunde ej stå ut med att ständigt roa de förra, hvilka hade endast rättigheter, inga skyldigheter. Och när ett konstnärsgille börjar sakna konstnärer, är det icke långt från sin undergång. Denna inträffade redan 1854. Men innan det dog, hadc det gifvit upphof åt artisternas och literatörernas pensionsforening» och har dermed åt sig bevarat ett minne som skall länge lefva.

Med konstnärsgillets upphörande kunna vi taga afsked af detta kapitel, ty Gröna Stugan, som i ett och annat tog arf efter gillet, hör redan till det nya Stockholm, ehuru äfven det sällskapet nu snart i två årtionden hvilat i det tysta. Vi vilja endast erinra, att Gröna Stugan stiftades 1855 af J. G. Carlén, att hon afsåg ett gladt umgänge en gång i veckan mellan skriftställare och konstnärer samt möjligtvis äfven andra bildade personer, att sammankomsterna höllos under större delen af året i Berns schweizeri i Berzelii park (icke Berns salong, utan hans första lokal i parken, der källaren Berzelius nu är) samt sommartiden pä Blå Porten och att sällskapet bland sina främsta ledamöter räknade August Blanche och Axel Emanuel Holmberg.

Att Gröna Stugan icke kunde stå upprätt, sedan Idun uppenbarade sig i Stockholmslilvet och drog till sig vetenskapsmän, konstnärer och skriftställare, var icke underligt. Idun räknar sin tillvaro från den 22 November 1862.

Gamla Stockholm.

3°Kap. XIV.

Sällskaps- och Värdshuslif.

F<tre<töme från hofvet. — Vid bröllop och begrafningar. — ÖfverJlödsförordningar. -— Vin- och ölprof. — Fränvin — Kaffe och tobak. — Lagenliga rockar ock styjkjortlar. — Sidenförkläden och åtta dagars vatten och bröd. — Ertand Bromans hushåll. — Malmgårdar och fåfdngor. — Pelaren vid lilla Ersta. — Surbrunn. Djurgårdsbrunn och Sabbatsberg. — Matsedel fräts 1801. — Man/alsskrifning ock öfverflödsvaror. — Siillskapssangen. — »l.jusinbrinnittgn. — Carlbcrgsbal. — Värds-huslif. — Gamla wijnkiällare. — Operakällaren. — Schweiuriemas uppkomst.

Om gillen och ordenssällskap, klubbar och föreningar hafva vi redan talat; men med dessa voro gamla Stockholms tillgångar i säli-skapslifvet icke uttömda. De förnämsta, om ock icke de mest i ögonen fallande, hafva naturligtvis här som annorstädes gjort sig gällande vid de enskilda gästabuden och under de husliga fester som firats vid familjemedlemmarnes ankomst till verlden, vid deras giftermål och när de åter öfverlemnats åt »jordens sköte».

De enskilda gästabuden torde i stadens äldsta tider hafva föga skilt sig från gillenas måltids- och dryckesfester, och prof på matordningen vid dessa hafva vi redan anfört.* Man åt i allmänhet mycket och »stadigt» och drack i förhållande derefter. Säng och lekar omväxlade ofta med bordets nöjen. Allt detta naturligtvis hos samhällets

»lyckligt lottade» medlemmar. Det stora flertalet af stockholmsfolket torde hafva fatt äta mindre »stadigt», om det också icke försummade att då och då roa sig så långt medlen räckte.

Vällefnaden bland de förmögne tilltog under början af sextonhundratalet och nådde en förut okänd höjd i medlet af det århun-hundradet, naturligtvis mest hos adeln, som då egdc sina palats i Stockholm och sina slott pä landet samt till de förra öfverförde det storståtliga lefnadssättet som utmärkte det höga herrskapets vistelse på de ärfda eller oftare genom kunglig nåd förlänade och ej sällan genom krigsbyte riktade godsen.

• Se sid. 345.Det föredöme som lemnades af drottning Kristina följdes af högadeln, hvilken i sådant ej lät sig mycket öfvervinnas af drottningens hof, och gaf äfven den öfriga adeln, slutligen också åtskilliga prester och många af hufvudstadens borgare anledning att efter bästa förmåga föra ett gladt och lysande lefnadssätt samt att både i riklig förplägning vid gästabuden, i dyrbara kläder och ett i allmänhet kostsamt uppträdande söka en ära, som har föga gemensamt med det ofta hörda talet om »gamla tiders enkelhets.

Hvad det engelska sändebudet Whitelocke antecknat i sin dagbok* om drottning Kristinas hof i Upsala gäller otvifvelaktigt om äfven hennes hoflif i Stockholm och det inflytande detta utöfvade på hufvudstadens befolkning. Samtidigt med de lysande festerna och gästabuden tyckes tillståndet i landet dock ej hafva varit synnerligt tillfredsställande. Cromwells sändebud har mycket derom att förtälja, hvilket nog också åtminstone i ett och annat har sin till-lämpning på den fattigare delen af Stockholms befolkning. Under resan upp genom landet fingo engelsmännen i allmänhet dålig mat och måste ofta äta kött af sjclfdöda kor. Den klena kosten hjelptcs ej upp af de latinska tal, med hvilka sändebudet helsades, t. ex. i Skara, men der, enligt Whitelockes intyg, presten och skolläraren talade eländigt latin, och cj heller djeknarne deruti gjort stora framsteg. I Örebro, der man fann jemförelsevis godt qvarter, klagade engelsmännen åter öfver sjelfdödt kokött. Whitlocke sjelf låg i cn säng, men »de öfriga rundt omkring honom på halm».

Finare gick det till, då den engelska beskickningen framkommit till svenska hofvet. I det hus i Upsala, der Whitelocke fick sin bostad, voro trappa och förstuga klädda med »tapeter». I salen, som var försedd med tapeter från hofvet, fans en sammetshimmel, hvarifrån hängde en tapet af guldbrokad, och stolarne svarade der-emot. Sängkammaren var klädd med ganska vackra Arrastapeter. Sängen var af blått sammet, rikligen broderad med guld- och silkesblommor samt gult damast i kanten. Gardinerna voro af karmosin-färgadt sammet, sydda med guld och silke, och stolarna af samma slag. Rundt omkring sängen var en turkisk golfmatta.

Aftonmåltiden var anrättad i en stor sal, klädd med silkesbro-derade tapeter. Midt på golfvet stod ett stort bord, vid hvars öfra ända var en himmel af guldtyg, med svenska vapnet och sköld-hållarne rikligen broderade i guld och silke. Ett annat bord var pä ena sidan för Whitelockes hofmästare, och dess utom ett bord

Buistr. Whitelockes Dagbok öfver dess ambassad till Sverige åren 1653 och 1654. Öfvcrsatt från engelskan. Upsala 1777.för tallrikar och fat samt ett skåp med drottningens matsilfver och andra stora, starkt förgylda silfverkärl,

Ur samma källa hemta vi en skildring af en middagsbjudning hos grefve Erik Oxenstierna, riksråd och president, den store rikskanslerns son, men anmärka, att som middagen gafs i Upsala, kan den icke gifva full föreställning om den prakt, hvilken rikets stormän visade i sina egentliga hem. I Upsala bodde de endast tillfälligtvis, och omtalas derför, att rummen voro icke lysande, icke heller rikt möblerade, hvilket der i staden »ej gerna kunde väntas». Klockan mellan 11 och 12, den då vanliga middagstiden, begaf man sig till den som gjort bjudningen, och han tog i porten emot sina gäster.

»Yttre rummet, hvarest betjeningen var, liknade en liten sal, der innanför ett långt, men smalt rum, hvarest man åt, och der innanför ett mindre, klädt med tapeter, allt i nedersta våningen, som annars här i landet ej är vanligt.»

I matsalen var rikskansleren med några andra gäster, och sändebudet begaf sig strax med honom och grefve Erik i inre rummet, hvarifrån de efter en fjerdedels timmes samtal åter begåfvo sig ut för att äta. En stor, förgyld silfverhandkanna och tvättfat, som efter all liknelse var en liten del af det rika byte man under tyska kriget gjort, frambars först, och sedan gästerna tvättat sig, läste en af pagerna till bords.

Bordet var långt och smalt. Vid öfra sidan voro två stora stolar under en sammetshimmel för de förnämsta gästerna. Midt emot dem, pä andra sidan om bordet, voro äfven två förnämliga platser. Vid öfre kanten satt värden och vid den nedre stod hofjunkaren.

Faten voro ej stora, men många, alla af silfver och fylda med den bästa mat som kunde fås, »och gick i sanning ganska hederligt till -, försäkrar berättaren. De hadc fyra anrättningar, och var maten tillagad efter franska smaken. De hade rhenskt vin, »Canarie-säck» och rödt franskt vin, och deras »dricka var efter landets smak ganska starkt och tjockt». När man slutat med de fyra anrättningarna, togos maten och duken bort, och der under låg en annan duk, och för hvarje gäst sattes en tallrik jemte en ren serviette, samt midt på bordet ett stort fat med tobak och pipor, utom flera förfriskningar.

Alla voro barhufvade, enligt deras vana, men i synnerhet för att ej besväras med att ofta taga af sina hattar och mössor. Under måltiden talades mycket, men mer i skämt än i allvarsamma saker. Emedan det engelska sändebudet vore närvarande, så talades mycket engelska, men för öfrigt tyska, svenska, franska och latin.Ur samma dagbok erhåller man ock föreställning, huru ett förnämt bröllop firades då för tiden. Det var en baron Horn, förmodligen Arvid Jöranson, Iandshöfding öfver Nyland och Tavastland, som gifte sig med en fröken Sparre, dotter till riksrådet Johan Sparre. Vigseln skedde på hofvet. Klockan 10—u pä aftonen kom ceremonimästaren och hcmtade sändebudet med en af drottningens vagnar.

Först begaf man sig till brudgummens bostad, der många af hans vänner och slägtingar voro samlade. Så snart gästen steg ur vagnen, mottogs han af brudgummens broder, som bad honom vara välkommen, och i dörren mötte honom brudgummen sjelf, som tackade for den ynnest, att han hedrade bröllopsfesten med sin närvaro, hvarpå svarades med några förbindliga ord.

Efter något samtal begåfvo de sig till sina vagnar. Först åkte några af hofstaten, dernäst grefvar, efter dem rådsherrar, vidare riksamiralen och efter honom den som var brudens närmaste släg-ting och giftoman. Dernäst kom den utländske gästen. Slutligen åkte brudgummen i drottningens vagn, hvilken gick sist af alla, och hvilket rum vid sådana tillfällen ansågs för det hederligaste.

Vid ankomsten till slottet mottogos dc vid trappan af ceremonimästaren, som förde dem till audiensrummet, hvarest drottningen var med bruden och en myckenhet hofdamer. Först kyste brudgummen drottningens och sedan brudens hand, hvarefter de öfriga gjorde det samma.

Bruden och brudgummen voro båda klädda i hvitt taft, och den senares kläder rikt med guld och silfver broderade. Bruden bar en krona af diamanter samt ett diamanthalsband som hängde ned på skuldrorna och en diamantgördel samt en stor diamant pä bröstet, alla af högt värde. Det sades, att diamanterna tillhörde drottningen, hvilken lånat dem åt bruden.

Från audiensrummet begåfvo sig alla till stora salen, först hof-kavaljererna, sedan rådsherrarna, efter dem brudgummen mellan riksrådet Bonde, brudens giftoman, och det engelska sändebudet, dernäst bruden, ledd af två grefvar, och efter henne drottningen med sin uppvaktning och lifvakt.

Drottningen intog strax audiensstolen, och nedanför henne satt bruden ett styike ifrån på högra sidan, samt på den venstra brudgummen, och nedanför honom sutto engelska sändebudet och riksrådet Bonde.

Sedan alla satt sig, stod riksrådet Bonde upp, gick fram till drottningen och anmälde, att baron Horn, som nu vore närvarande samt af gammal och hederlig familj, åstundade till äkta en af hennesmajestäts hofiröknar som var af den gamla och hederliga Sparre-ätten. Derefter omtalades deras förfäder och anfördes mycket till bäda familjernas heder, hvarefter talaren gaf bruden och brudgummen några råd, huru de skulle skicka sig i sitt nya stånd.

Sedan talet var till ända, ledde några af brudgummens vänner honom till en plats midt i rummet, dit äfven bruden fördes och staldes vid brudgummens sida, hvarefter en af drottningens hofprc-dikanter förrättade vigseln. Efter dennas slut kommo två grefvar med facklor och förde bruden och brudgummen kring rummet, och dessa följdes af flera personer som parvis dansade med facklor. Derpå dansade brudgummen med drottningen och bruden med

sändebudet, som sedermera tillsades att bjuda upp drottningen. »Och skedde denna solenne dans under pukors och trumpeters klang.-

Sedan fackeldansen var slutad, började med ringdansarne, och derefter sysselsatte sällskapet, utom drottningen, sig i öfver två timmar med franska och svenska dansar, till dess man började tröttna, och sändebudet påminde drottningen, att det vore tid pä att de nygifta finge begifva sig till sina rum. Klockan hade slagit tu på natten.

Drottningen befalde, att dansen skulle upphöra. Men dermed var bröllopsfesten icke slutad. Från danssalen begåfvo gästerna sig till en annan stor sal, hvarest en präktig måltid var tillagad. Hof-marskalken med sin silfverstaf tog emot gästerna och lade för rätterna. Efter slutad måltid begaf man sig till baka till audiens-rummet, der drottningen bjöd brudparet god natt, hvarefter alla skildes åt, men några hofkavaljerer förde bruden till hennes sängkammare.

Detta hofbröllop tyckes hafva varit tämligen enkelt i jemförelse med mänga andra bröllopsfester i de förnäma familjerna. Efter de många och långa förberedelserna före sjelfva högtidligheterna räckte sjelfva bröllopet ofta i flera dagar, hvarefter de nygifta hade ett särskildt gästabud under namn af hemkomstöl.

Likaledes festades, om också icke så länge, vid barndop och efter hustruns kyrktagning, och med stor pump och ståt samt mycket kalasande försiggingo grafölen efter de aflidne. Huru det gick till vid den offentliga likbegängelsen finner man bland andra uppgifter också i Whitelockes dagbok.

Det var en Posse som nyligen aflidiL Han hade varit af gammal slägt, rik och ogift, och skulle nu begrafvas. Först gingo några skolgossar som sjöngo. Efter dem kom en man till häst och i forgyldt harnesk, på hvilket man säg den aflidnes vapen rikt forgyldt, och höll han udden af ett bart svärd emot bröstet. Hästen varganska rikt sadlad. Derefter ledde två personer i sorgdrägt en hast, täckt med svart kläde, hvilket hade ett hvitt kors midt på och släpade på marken. Derpå fördes standaret med den aflidnes vapen framför liket, som var öfvertäckt med svart kläde och bars af sex sorgklädde män. På hvarje sida om dem gingo åtta personer med den aflidnes förfäders vapen, både pä fädernet och mödernet, till sexton leder, hvilket vid hvarje begrafning var brukligt. Vid gref-liga begrafningar buros till och med tretiotvå slägtleds vapen.

Efter liket leddes en annan häst, täckt med svart kläde, och derefter följde manliga slägtingar, ungefär femtio personer, samt den aflidnes moder, systrar och andra fruntimmer, alla med hvita slöjor, hvar och en förd af en kavaljer i sorgdrägt, och ehuru gatorna voro ganska orena samt slöjorna så länga att de släpade, »förböd dock-anständigheten att lyfta upp dem, utan nedsmutsades de, för sollenni-tetens skull, till den aflidnes heder>. Till sist följde en myckenhet qvinfolk af betjeningen. De hade tolf vagnar, af hvilka en med sex hästar tillhörde drottningen och en annan med lika många hästar den aflidnes moder, samt dess utom många slädar.

På aftonen skulle de allesamman vara hos den aflidnes moder, »och är här i landet», tillägges det, »vanligt vid begrafningar att fråssa och lefva kräseligt ofta hela åtta dagarne.»

Begrafningar voro således ej mindre än bröllop, främjare af sällskapslifvet. Och dermed fortsattes långt in i nyare tider. Ståten i det yttre inskränktes dock allt mer och mer. Huru vida de många förordningarna mot öfverflöd, hvilka utfärdades då och då, dertill bidragit i någon större mån, lemna vi osagdt.

Utom de öfverflödsförbud som gälde hela riket och hvilka på 1600-talet sökte inskränka lyxen så väl i gästabud som kläder, finnas särskilda sådana för Stockholm. Efter konungars dödliga frånfalle utfärdades också dylika, t. ex. efter Gustaf den andre Adolfs död, uti följande

QiTl a nött t,

bunt man figb ntrb Sntberoiigningat otj i>t>ti Blättcbräijter fampt fficflcbobcr förballa otb ffirfa (tall.

tfjjtcr fäjom toij allt StoerigeS atijteS 3nbt)ggiare (ffjct oj btn gobc ®nbj näbeligen bätlrc) »!!)i flor Eärg ort) »eettogan falbnc ärt, i ljct all fjStren ®ubj oj loär Salige llögloflige gobe orf) §ögtäjrobe ftonung ifrän tallat jaftocr. tjertil »ärt Sgnber tjen ftörfic Ortalen är t Sä entrban oj bör fäbnnt betändia od) igenom 9}oot od) Säkring ®ubl) blibla, od) iabatit loäl utjioärtcä (äjom od inroärteS päflijna [äta, od) jtmntrlig efter tl)cl at tjen (örbannabe

$)ögjförbcii ide tjen ringafte Orfaten är, tljcnnrbl) toij iåbant förflglbt jaftoa, [jioitfen för all tjing böör affläggiaS : fuoatföre toarber f)är meb pä jöge Öboer-IjeetcimcS toägna allftoarligtn förtunnat od) afffagbl, at jtnar od) en fuIHommeligjen otfji <id)t lager, fnoab fom »tji fä mätto befalat toarber.Pä nutidens språk innehåller detta mandat, att till dess hans maj:ts »högtklagande jordafärd» försiggått (hvilket icke skedde förrän 1634) skulle inga »äktenskaps-kopulationer» få ske offentligt i kyrkorna, utan borde bröllopen hållas hemma, dock alldeles utan prakt och prâi och utan all musik och spelande och ingen lustig sång, utan den som direkte tjenar till guds ära.

Mandatet klagar, att lösa, förvetna och obetänkta menniskor börjat med en ny, dittills icke brukad prakt, att sätta dubbla kronor på bruden, något som alldeles förbjudes vid 100 dalers vite, hvilket belopp genast dagen efter bröllopet skulle utpantas. I brist af tillgångar, stadgades fängelsestraff, ända till dess betalningen vore er-lagd eller borgen ställd.

Likaledes förbjödos uti »denna fast sorgeliga tiden» alla dygde-samma danneqvinnor och jungfrur af borgerskapet och kronans tje-nare att bära guldkedjor som dem icke egentligen vidkommer eller skörten besatta med många snören eller sabellskins- (sobelskinns-) mössor och annat mera som »för högre ståndspersoner bör förbehållet vara».

Det dröjde för öfrigt icke många år efter kungssorgens slut förr än nya förbud mot öfverflöd i gästabud och kläder utfärdades, och det midt under det hofvet firade sina praktfulla fester. Man känner allmänna sådana förbud från 1644 och 1664 samt ett sär-skildt för Stockholm under Carl den elftes mera sparsamma regemente. Det är en 1673 af Stockholms magistrat utfärdad publikation angående hämmande och förekommande af åtskilliga excesser och öfverflödigheter i klädedrägter och samqväm. Dermed för-bjndas eder och sabbatsbrott, spel, dryckenskap och annan »otidighet» på sön- och helgdagar samt oordningar och öfverflöd vid alla slags gästabud, så väl hvad trakteringen, som gästernas antal vidkommer.

Under det höga öfverheten visade sig mycket angelägen att genom förbud och inskränkningar främja undersåtarnes tarflighet och uppmuntra till måttligt lefnadssatt, var måttligheten vid sjelfva hofvet, om man far sätta lit till utländingars vittnesbörd, långt ifrån af någon synnerlig betydenhet. Så har den bekante lustspelsför-fattaren J. F. Regnard, hvilken reste i Sverige 1681 och hade tillträde till hofvet, berättat,* att man under hans vistelse i Stockholm ställde till många festligheter med anledning af en prinsessas** födelse. Det hölls då öppen taffel på slottet, och för att visa sin

* Voyagcs de Flandre, d"Hollande, Snede, Dannemarek, la Laponie etc. Rouerv & Faris 1781.

•• Hedvig Sofia.glädje sökte konung Carl den elfte att berusa hela hofvet och var äfven sjelf mer än vanligt uppsluppen. Han uppmuntrade sin om-gifning att dricka och sade, att en hofman icke dugde till något, om han icke följde sin konungs föredöme. Med det lilla franska han kunde tilltalade han alla närvarande, och Regnard märkte, att konungen sjelf talade minst bra af hela hofvet. Alla svenska hofman satte en särskild ära i att tala väl franska och talade det också lika bra som fransmän. Det engelska sändebudet utmärkte sig framför andra, det vill säga, att det vardt forst öfverlastadt. Det dröjde ej heller länge, förr än Danmarks sändebud var likadant, och slutligen var hvarenda en i berusadt tillstând.

Fig. 186. Mamsell Maja Lisa.

Efter ett kopparstick i kungl. biblioteket.

Hvad som hände på hofvet hände ock i det enskilda sällskaps-lifvet. Men hvad drack man? Öl, vin och äfven bränvin. Ölbrygden underkastades många försighetsmått från myndigheternas sida i gamla Stockholm. Så stadgade borgmästare och råd 1640, att bryggare-embetet skulle ställa sin brygd i tre vissa prof och använda all möjlig flit, att deras öl må finnas klart och välsmakande, utan någon bismak. Intet öl fick säljas förr än det hade klarat sig, var utarbetadt och sprundadt. Då detta var skedt, skulle bryggarne mellan kl. 6 och 8 morgonen derefter inlemna sina prof till behörig accistjenare. Profningen skulle göras af sex edsvurne män, två från staden, två från norr och lika många från Södermalm. Af dessa sex skulle ett par kl. 8—10 hvarje' dag sitta i accisen för att profva. Ölet delades i tre klasser: det bästa, medelölet eller svagöl ochspisöl, och bryggarne skulle de tre

slagen i verket falt hafva och afyttra det efter af borgmästare och råd äsatt taxa.

Lika forsigtig var man med vin. När något vin eller öl till staden kommer, heter det i förordningen af 1635, må ingen vinskänk eller annan köpa deraf, förr än det af stadens dertill deputerade vinprofvare pröfvadt är och sedan af rådet taxeradt. Alla källarsvenncr och vintappardrängar voro förpligtade att inför rådet aflägga ed, att de ingen dryck förfalska eller förmänga skulle eller bedraga någon med mått eller stop, utan dermed redliga och uppriktigt umgås.

Man drack kanske mest rhenskt, af hvilken bästa sorten 1673 kostade 5 daler kannan, men två år derefter stigit till 7 daler. Vidare drack man spanskt, t. ex. Alikant, Malvasier och Canarie Scck, af hvilka Alikant var dyrast. Af det franska vinet brukade man också några slag, såsom Bordeaux, Frontiniac (dyrast) och hvad i allmänhet kallades »Clareth».

När bränvin först kom i bruk i Stockholm är ej sä lätt att uppgifva. Det fans redan på 1400-talet, men begagnades då blott vid kruttillverkning, och 1494 förbjöds bränvins brännande och försäljande utom för tillverkning af krut. Ar 1498 fick dock Cort Flaskedragarc privilegium på bränvinstillverkning och försäljning, men det tyckes som skulle det icke ofta hafva användts till invärtes bruk förr än på 15 70- och 1580-talen och då ännu mest som medicin. Johan den tredje lär sjelf hafva anbefalt två slags bränvin vanligt aqua vitø, nyttigt mot gift och mångahanda sjukdomar, samt aqua vitce contra oppost tum, hvilket skulle såsom svettdrif-vande vara botemedel mot pesten. I »Ständernas sanne och rättmätige orsak till K. Erics afsättande» uppgifves, att några af »Stu-rarnes tjenare på Svartsjö gård jämmerligen marterades och plågades med bränvin och andra nya plågor». Men enligt uppgift från 1566 skall dä icke något bränvin hafva funnits i den kungi. vinkällaren under Stockholms slott. Berättelserna om åtskilliga förnäma och kostsamma bröllop i slutet af 1500-talet nämna ej heller något om bränvin.

I 1591 års tulltaxa anföres det första gången som utländsk vara för hvilken tull skulle erläggas. Ar 1622 finner man i Stockholm särskilda bränvinshus, och troligt är, att den vara som der afyttrades hadc tillverkats inom landet, men först 1638 stadgas afgift för brän-vinsbränning till salu och husbehof. Ar 164S utfördes svenskt bränvin till Ryssland, och i slutet af 1600-talet tyckes det hafva varit tämligen mycket i bruk i Stockholm och muntrat upp sällskapslifvct hos de fattiga klasserna.Vid ingången till 1700-talet tyckes en annan dryck hafva börjat utöfva sin lifvande verkan på de enskilda sällskapen i Sveriges hufvudstad. Det var kaffe. När den första kopp kaffe tömdes i Stockholm torde nu mera vara omöjligt att uppgifva, men om det skedde redan på 1600-talet, så var det otvifvelaktigt i allra sista slutet af århundradet. Kaffedrickning i södra Europa omtalas icke förr än på 1640-talet, och 1658 inrättades det första kaffehus i London. Elfva år derefter kom bruket af kaffe till Paris, och att der funnos så väl enskilda som offentliga kaffekokare mot slutet af 1600-talet vet man, t. ex. armeniern Pascal som hadc sitt kryp-in vid Marché Saiat-Germain; men det första ordentliga kafé öppnades icke förr än 1724, dä sicilianaren Procope satte upp sitt sedan verldsberömda, och ända in i senaste årtiondena fortsatta 5 Cafe Procope» vid Ruc de la Comédie, sedan kallad Rue de 1'Anciennnc Comédie. •

Att Stockholm hade kaffehus samtidigt med början af Procope s är visst, men så synnerligt långt förut torde det väl icke hafva varit. Stadens första, af oss förut omnämda adresskalender, af 1728, gifver anvisning på följande: Berend Altenecks enka, Kimstug-gatan; Jacob Beraud, Myntgatan; Nils Giring, Skeppsbron; Frantz Guillimot, Stora Kyrkbrinken; Anders Hedlin, Stortorget; Johan Jochim Kösten, Stortorget; Matthias Linstedt, Svartmangatan; Isaac Rausell, Riddarhustorget; Michel Salliet, kapten, Prestgatan; Carl Gustav Saint-Paul, midt emot Riddarhuset; David Steen, Norrmalmstorg; Gerdt Speclit, Svartmangatan; Claude Thurou, Norrbro; Eric Wadström, Wester-långgatan; Lorenz Wätterström, Söder-qvarnhus.

Således femton kaféer af första ordningen, efter den tidens fordringar, redan på 1720-talet! Och ännu flera funnos, ty adresskalendern tillägger: »Utom förenembde Cafie-IIuus, finnes ännu flera, som uthängiande Schiltar kunna anvisa.»

Senare i århundradet omtalas en kafle-kokerska som tyckes hafva varit ganska ryktbar och hade sitt kaffehus vid Riddarhustorget, det mycket bekanta Maja Lisas. Vi meddela hennes bild (fig. 186) efter en gravyr i kungl.

biblioteket. Denna förekommer i två alldeles lika exemplar, fastän öfver det ena finnes tryckt: »utvisar ingen kjnd». Det uppgifves dock, att det skall vara porträtt efter en verklig person vid namn Maria Elisabeth Borgman eller Mamsell Maja Lisa. Våra forskningar efter den personen hafva dock icke ledt till något bestämdt mål, men vi hafva kommit till den äsigt, att kaffehuset, hvilket till och med tyckes hafva förekommit i mer än ett exemplar, burit namnet med sig i långa tider och att innehafvarinnorna kallats Maja Lisa, den ena efter den andra,äfven om de haft helt andra namn.* Ungefär motsvarande har Stockholm i senare tider haft i Tysta Marie, hvilket namn följt med den välbekanta kaffeserveringen vid Jakobs Kyrkogata. »Tysta Marie» tyckes för öfrigt vara af helt annat och bättre skaplynne än Maja Lisa, under hvars bild läses:

Här man en Lais ser efter Tidens Smak Förcnadt kärlek spel Caffce och Tobak.**

Af hvilket inflytande på det enskilda sällskapslifvet de första kaffehusen i Stockholm voro är nu svårt att närmare bestämma, men att kaffe varit ett mäktigt medel till ästadtammande och lif-vande af samqväm i allmänhet, är tillräckligt kändt. Det ansågs dock af öfverheten såsom en yppighetsvara och gjordes snart till föremål för inskränkande eller rent af förbjudande påbud.

Ungefär samtidigt med de äldsta kaffehusen i Stockholm utkom en ny öfverflödsförordning, Maj 1720, som sökte på strängt lands-faderligt sätt inverka på sällskapslifvet. Det var redan förut för-bjudet att gå klädd i gyllen- och silfverduk, atlas med guld- och silfverblommor samt guld- och silfverspetsar, men nu reglerades beskaffenheten af äfven ganska tarfliga kläder. Såsom en stor eftergift tyckes hafva betraktats, att uppslagen på mansrockarne kunde lemnas öppna eller igensydda och att medborgarne fingo efter eget behag bruka kortare västar och mindre fållar i sidorna. Flera fållar än förut tillätos dock icke. Deremot medgåfvos två rader knappar, »dock medelmåttigt stora». Den skräddare och knapp-makare som införde andra än »tillåtliga> modeller, pliktade första gången 50, andra gången 100 daler silfvermynt. Tredje gängen förvisades han embctet.

Redan ett par är derefter tog man ett ytterligare steg på eftergifternas väg, ty då skulle »gement folk icke vägras att hemma i husen vid sina sysslor bära sina redan gjorda och slitna kattunströjor». Att göra nya kunde »gement folk» icke understå sig.

Förbuden under hela frihetstiden voro mångfaldiga och orsakade till stor del af det då blomstrande »skyddssystemet», som

0 I Aug. Edv. Litlitstiernas »En åttiårings Minnen» omtalas från 1808 »eu värdshus efter foreståndcrsknn knlindt Maja Lisa», och 1S13 namnes ännu en gäng »värdshuset Maja I-isno. Stället var således, åtminstone i vårt århundrade, icke endast kaffehus.

*• Tobak infördes och kom i bruk i Sverige redan under förra hälften af 1600-talct. Såsom vi ofvan funnit vid omnämnandet af Erik Oxenstiernas middagsbjudning, vnr det äfven i finare sällskap brukligt att röka pipa efter maten, och det bruket bibehöll sig ganska länge.skulle bevara den inhemska tillverkningen mot hvarje intrång från utlandet.

Förordningen af den 8 Maj 1731 »till Hvarjehanda Yppig- och Öfverflödigliets afskaffande» skärpte ytterligare de föregående påbuden. Ville man då låta göra sig nya kläder och vara säker på att ej få en lagstridig rock, så var det rådligast att först gä upp i kommersekollegium och begära få se på de der förvarade modellerna. Dessa, som borde enligt kungl. maj:ts förordning »blifva oföränderliga i alla tider så för mans- som qvinnokönet», måste af handt-verkarne till alla delar och utan något eget påfund eller invändning efterföljas. Vitet var 100 dal. smt. Alla nya påfund räknades för >vanart och sjelfsväld». Styfkjortlame hade hit införts från Frankrike och spelade en stor roll i Stockholms sällskapslif, men 1731 förordnades, att de icke skulle ia vara vidare, men väl snäfvare än 41/, alnar. Detta gälde de förnäma fruntimren. Ringare qvinnor och tjenstfolk fingo icke på några vilkor styra ut sig i styfkjortlar. Sammet och dylika tyg tillätos endast adeln och dennes vederlikar bära, men sammetsmössor, hufvor, muffar och vantar utgjorde dock undantag som saklöst kunde bäras af alla — undantagande allmoge och tjenstfolk.

En piga i Stockholm understod sig icke att taga på sig ett sidenförkläde, äfven om hon fått ett gammalt sådant af

sin matmor. Undantag gjordes dock för »hushållerskor och kammarpigor, särdeles de som kunna vara af hederligt folk, men för fattigdom eller att lära något godt gifvit sig i tjenst hos herskap eller ståndspersoner De tillätos att kläda sig i »inrikes tillverkade halfsiden och ylletyger samt allt hvad deras matmödrar af siden aflägga och dem förära».

Den tjenstflicka som visade sig i något förbudet plagg straffades första gången med 8 dagars fängelse vid vatten och bröd, andra gången likaledes samt skulle dess utom böta med ett fjerdedels års lön, och tredje gången måste hon släppa till sin halfva årslön.

Ofverheten grep också omedelbart in i sällskapslifvet genom påbudet om, huru många rätter mat som fingo bjudas vid gästabud. Det skulle, enligt 1731 års förordning, ej få vara flera än 5 rätter och

4 tallrikar till sallad o. s. v. I hvardagslag inskränktes antalet till 3 och 2. Kungl. maj:ts och rikets betjente, som för sina embeten icke kunde undgå att bjuda qvar de sökande och underhafvande som vid måltidstimmarne infunno sig, tillätos att i vanliga fall hafva

5 rätter och 4 tallrikar, men vid bjudningar 6 och 4. Ingen konfekt var tillåten, utan blott frukt, så torr som rå, hälst inhemsk. Vid embetsmännens bjudningar tillätos dock frukt med socker insyltad jemte geléer samt råa och stekta ostron.Vid bröllop hade man tillåtelse att bjuda på 8 rätter och 4 tallrikar med grönsaker o. s. v. samt bakverk och korf. Men vid >konfektbröllopj , som voro tillåtna, kunde icke någon mat få till-lagas och framsättas, och af konfekten skulle mätteligcn tagas. Den som bröt mot den förordningen, pliktade 100 dal. smt.

Vid begrafningar voro >notifikationer», så väl muntliga som skriftliga, förbjudna vid 100 dalers vite. Det var endast inom »nästa slägten», till och med syskonbarn, som dödsanmälningarna fingo spridas. Inga andra än de notificerade hade tillåtelse att med »con-dolenser och visiter» infinna sig i sorghuset.

Till svepning fick man icke taga annat än ett ordinärt lintyg och ett begagnadt lakan. Blott ett rum i sorghuset fick klädas i svart, men inga flera, hvarken med svart eller dräller, lakan eller linne eller något annat, och detta vid vite af 200 daler. Endast af magistraten förordnade likbärarc tillätos bära bort de aflidna, och det mot viss afgift, de fattiga dock obetaget att skaffa sina anhöriga i jorden bäst de ville. Bisättningar och begrafningar fingo icke göras till tvä särskilda akter, och i Stockholm måste begrafningar ske »inemot kl. half fyra» e. m. under höst och vinter, men vår och sommar skulle liken bäras ur husen »inemot kl. sex», så att ej ljus och lyktor skulle behöfvas. År 1732 stadgades, att ej flere än tjugu-fyra personer finge deltaga i processionen. I Stockholm skulle sorg-folket till fots följa den döde, så framt ej snö- eller regnväder hindrade, i hvilket fall tre vagnar tillätos i processionen, förutom pre-stavens vid adliga begrafningar.

Ingen traktering skulle mera få gifvas vid begrafningar i Stockholm och andra städer. Ofverträdelser mot det förbudet kostade 300 daler. Endast på landet kunde de »långvägade» få fägnas. Äfven vid barndop förbjöds traktering.

Många voro lagstadgandena, men de efterlefdes derför icke bättre. Så väl vid begrafningar som bröllop och barndop tog den gamla svenska gästfriheten ut sin rätt, trots alla förbud, och likväl saknades ickc anmärkare och angifvare, böter och trakasserier af flera slag.

Vill man närmare blicka in i förra århundradets stockholmslif, har man tillfälle dertill i åtskilliga räkenskaper, hvilkas »torra siffror» kunna gifva rätt saftiga skildringar från hus och hem. Bland sådana källor kunna nämnas en mängd räkningar till presidenten, baron Erland Broman*, hvilka vi haft tillfälle att genomse i original och

* Fredrik I:s bekante gunstling, hofmarskalk och president i kommersekollegium, känd som glad sällskapsman, goddagspilt, affarsvinglare m. m. Gift först med Eva Johanna Drakcnhjelm (f *747). sedan med Vilhelmina Magdalena Taube, yngre syster till konung Fredriks älskarinna. Broman afled 1757.som äro högst upplysande, fastän det knappa utrymme, öfvcr hvilket vi här liafva att förfoga, icke tillåter oss att använda dem så fullständigt som vi önska.

Hans excellens presidenten egde hus i staden och på landet, rådde om Fredrikshof och Rosersberg och hade

tämligen stort hushåll. Af hans kontributionssedel i staden, n:o 2 i qvarteret Norrbro, för 1747 finner man, att han, hvars första hustru förut aflidit, hade hushållerska, kammartjenare, lakej, kock, kusk, stalldräng, kammarlakej, löpare och piga. Hvar och en af dessa taxerades för allmänna afgiften, procent af lönen och deltagande i slottsbyggnads-hjelpen, hvilken då för tiden tyngde de skattdragande.

Till hushållets underhäll och gästabuden behöfdes, enligt slag-taren Daniel Giödings räkningar, under en månad (Oktober 1746) omkring 15 lispund oxkött, 7 hela kalfstekar, 4 hela lamm, 3 lammstekar, 4 lammhufvud, 1 kalfhufvud, 4 kaltifötter, 6 oxtungor, 4 ox-mular, 18 gommar. Räkningen går till 317 daler kmt. Största räkningen var i Mars 1747, då summan utgjorde 459 daler. En kalfstek kostade då 12 daler, ett lamm 10 och 12, 1 lispund oxkött 7'/, och 8 daler.

Presidentens kock, en tysk vid namn Reincke, har på sitt modersmål lemnat många qvitteringar, som visa, att hans årslön utgjorde 600 daler kmt.

Då och då tog presidenten hem ett oxhufvud Pontac och några fat Bourgogne. Från vinhandlaren Langenberg, som hade sitt lager vid Vesterlänggatan (nu n:o 44), finnes en räkning som visar, att Broman från medlet af November till senare delen af Januari erhållit 67, ankare rhenskt vin, men möjligt är, att någon del af detta vin levererats för hofvets räkning, enär hofmarskalkens räkningar tyckas stundom vara sammanblandade med hofvets. Detta är kanske förhållandet med apotekarräkningarna, hvilka äro förskräckligt vidlyftiga. De oftast förekommande posterna utgöras af »lindrigt drif-vandc pulver*, rhabarber sirup», »Hoffmans droppars och åtskilliga mixturer; för öfrigt »drottningens ädla hjertpulver» och »lavement med application».

Hvad som dock otvifvelaktigt rör excellensens egen räkning, äro de långa noter som under titel »garderoben» skrifvits af hans kammartjenare Hägerberg och innehålla en mängd utlägg af denne, såsom för en topp fint socker, på 13 skålpund, 21 daler 4 öre, för hjorthorn till kaffe, för ett spel kort på Stallmästaregården o. s. v. Så väl kammartjenaren som hushållerskan tyckas för öfrigt hafva tjenat excellensen med kontanta utlägg. Hägerberg åtnjöt i årslön 1,000 daler kmt.I hvarjc månad förekommer en rakning från excellensens frisör, cn fransman vid namn Latour, som med en förskräckligt dålig handstil och på en jämmerlig franska kräfver för puder och pomada. En räkning från samme man i Juni 1747 upptager en grå peruk, i Juli s. å. en dylik, hvardera efter 72 daler kmt ; likaledes i Juli en piskperuk för 48 daler; i Augusti en peruk med brun rosett, 54 daler; i September en dylik till motsvarande pris.

Af kryddbodräkningarna finner man, att socker* förbrukats i stor mängd. > Kaffebönor» köptes ej sällan och kostade 6 daler skålpundet. I Oktober 1747 köptes 12'/, skålp. fransk konfekt efter 9 daler skalp., hvilket var endast hälften mot hvad en famn björkved kostade, ty ett par månader förut hade Broman köpt tjugu-sju famnar björk- och sex famnar alved, den förra efter 18 och den senare efter 15 daler famnen. Denna ved inlades på Fredrikshof och var således för presidentens eget hushåll.

Från klädeskramhandlare finnas räkningar som upplysa huru excellensen klädde sig och sjelf köpte icke blott tyg och foder, utan äfven knappar och sybehör. På broderier till serafimerdrägten har hofbrodören Christopher Särgell** uppvaktat, såsom det ordagrant läses, »Ihro Hochwohlgeboren Gnaden Herrn President und auch Ritter und Commendeur von Ihro Majestets Or/en Herrn Aaron Broman» med en räkning på 111 daler.

Vill man se, huru en förnäm dam klädde sig i medlet af förra århundradet, kan man taga kännedom om en räkning från fruntim-mersskräddaren Joh. Christoph. Hammer till »Högvälborna Grefvin-nan hennes höga Nåde», Erland Bromans hustru i andra giftet Denna räkning upptager »svart råb», »randig triumfant-råbrång», »hvit möers monto klädning», »röd damast råb», »röd domino», »röd damast råbräng», »röd damast nattrock med väst», »röd sam metskappa», »röd sidensarts råbrång», »hvit sidensarts råb», »röd sammetspäls», »hvit damast råbrång», »röd och hvit råb», »hvit robe de cour», »grön råb», »svart robe de cour-, »hvit möers råb», »flammang tafts råb», »blå triumfant råbrång», »svart råbrång». m. m., samt dess utom snörlif, korsetter o. s. v-, med tillbehör. Till en • svart klädning hadc skräddaren släpt till oblekt kamfas i lifvet. en aln hvit seising i ärmarne, 14 alnar svarta parduband, 8 alnar svarta band, för 24 öre bly och för 1 daler fiskben samt tog för »frisering» af klädningen 18 daler. Sömmarlön var 15 daler.

• Socker omtalns i Sverige i förra hälften af 1300-talet. Det första sockerbruk i Stockholm är frJln 1647, dä Velam Yessenberg och van Eik fingo privilegier pi sockersjudning och raffinaderi.

** Fader till Tobias Sergel, inflyttad frän Tyskland.Men så var högvälborna grefvinnan, hennes höga nåde också fin, när hon uppträdde i sällskap! Hon åkte sannolikt dit i den granna vagn som excellensen köpte i Mars 1751 för 2,600 daler.

Tarfligt folk fick nöja sig med mindre och känna sig lyckligt i sina samqväm, om det kunde skaffa sig några »kaffebönor». Men äfven den härligheten tog slut. Redan 1747 hade ett anfall gjorts, i det skatt lades på förbrukningen af kaffe, te och tobak samt puder. Men värre vardt det 1766, då förbud utfärdades mot införsel och bruk af kaffe, och som detta förbud sannolikt icke hadc åsyftad verkan, så utkom ett nytt 1768 som förklarade krig mot både enskild och offentlig förbrukning af kaffe. De många kaffehusen fingo då, om icke dödshugget, ty de lcfde sedermera upp igen, dock ett döfvande slag. Fiskaler och uppsyningsmän gingo omkring på källare och de >ännu så kallade kaffehusen», så väl som på värdshus och andra näringsställen och spanade flitigt, »huru vida något missbruk med kaffedrickande der må förelöpa».

Sådana Spaningar företogos äfven i enskilda hus, der man då ofta förgäfves sökte gömma undan kaffepannan. Enligt Stockholms norra förstads östra kämnersrätts protokoll, den 10 Februari 1767, hadc hushållerskan Stake och jungfrun Christiernin instämts såsom angifna för kaffedrickande. De kunde icke neka, att en kaffepanna funnits i det rum der de uppehållit sig, men bestridde, att de förtärt det ringaste af innehållet. Uppsyningsmän Dickman förklarade dock, att kaffepannan stått på bordet och rykt, men af jungfru Christiernin hastigt i ett annat rum bortburits och att nyckeln tagits ur dörren till det rummet. Ringar efter kaffekoppar hadc också synts på bordet, der äfven stått en kopp med sirup, hvilket väl skulle bevisa, att de verkligen druckit kaffe, ty hushållerskan Stake hade sagt, att när de dricka kaffe, så dricka de det med sirup. De tilltalade dömdes att hvar för sig bota too daler smt.

Mångfaldiga sådana rättegångar förekommo. Samtidigt med nyss nämda mål förekom ett annat vid samma domstol mot kaffekokaren Hindrich Ljung, som tilltalats för att han tillredt kaffe af brändt bröd. Han frikändes, men advokatfiskalen Nils Zellén anförde besvär hos hofrätten, hvilken dock stadfäste kämnersrättens utslag.

På hösten samma år angaf extra stadsfiskalen Risberg, att fu-riren vid gardet Johan Dahlfors tillåtit sin hustru att dricka kaffe, och Dahlfors fäldes till de vanliga böterna, men besvärade sig hos hofrätten och föregaf att hustrun, hvilken vore i intressanta omständigheter, angripits af en sådan lystnad efter kaffe, att man icke utan fara för hennes helsa kunde neka henne att tillfredsställa sitt häftiga begär. Saken måste undersökas; professor David Schultz

(Schulzenheim) måste afgifva utlåtande, och slutligen kunde målet icke af hofrätten afgöras förr än hustru Dahlfors gått ed på, att hon varit af så beskaffad lystnad öfverfallen.

Om någon embets- eller tjcnsteman beträddes med kaftedrick-ning, skulle han ej blott böta de vanliga hundra dalerne, utan äfven hafva ansetts begått fel i cmbétet.

Med anledning af förbudet hade den 31 December 1766, såsom det hette, upprests följande »minnesvård», hvilken må anföras som ett prof på den ganska utbredda kaffe- och kafleförbuds-poesi som uppstod på 1760-talet:

Den sista dag på detta år Vårt kära CafTé afsked får.

Farväl, du ljufva drick!

Haf tack hvar enda Fägnc-Kopp,

Som gifvit läska åt min kropp,

Och gjort mig tanken qvick.

Man sälje nu sin CafTé-Qwarn!

Men några Bönor värа Barn Dock böra få i arf.

Nu CafTé-Kannor tas ur bruk,

Ej någon mer blir Caffé-sjuk.

Ett lyckligt Tidehwarf!

Till slut med CafTé hålls Kallas,

Man slår dock ingen kopp i kras;

Den pryder än sit rumm.

Dock glömmes nu den fordna smak,

Man säger nu rätt ömt : Stor sak I detta bruna skumm!

Nu blir mig Caffé-Drycken hätsk;

Jag bör ock bli den samma hätsk;

Det går ej annars an.

Den skal ej komma mer på tal,

Och aldrig räds jag nå’n Fiscal;

Jag hatar Contrnban’.

Komm! låt oss dricka nu till slut Hwar tår i sista Kannan ut.

I sällskap med en Wänn.

Trots någon kan i grumlet spå Hvad öde oss må förestå,

Om CafTé gifs igen!

Fanväl du kära Iljärt-Liqueur!

Du hädan It mig ej förför;

Af dig känns mer ej os.Del är i dag som du blir glömd; Du warit länge nog berömd.

Far wäl, far borl din kos. •

Under ett par, tre år lurendrejade man i sig kaffe eller nödgades man taga sin tillflykt till andra uppmuntrande drycker för att hålla sällskapslifvet vid makt. Kaffeskänks-societeten fick tillstånd att, i stället för tillredning af den förbjudna drycken, destillera brän-vin och andra likörer samt sälja dem jemte tevatten, dricka, honungs-mjöd, enbärsviner och dylikt. De fingo dock icke hafva större de-stillerpannor än af fem eller sex kannors rymd.

Den 23 Oktober 1769 upphäfdes kaffeförbudet tills vidare, men återkom ännu en gång innan århundradets slut, likväl endast för kort tid.

Att sällskapslifvet under Gustaf III:s tid var gladt och lifligt i Stockholm intygas af samstämmande uppgifter. Hofvets föredöme verkade då som under redan förflutna tider. Man tog sig gerna anledning af namns- och födelsedagar att få sig en särskild festdag, och ofta började festen redan tidigt på morgonen, då man stod upp med solen för att med en »namnsdagsblåsning» hedra någon vän eller väninna.

Bröllop, barndop och, begrafningar tyckas hafva varit lika goda anledningar, och de gamla förbuden och inskränkningarna i mat och dryck cfterlefdes ej längre. Betydligt stort* var, såsom man finner af Bellman, Stockholms offentliga förfriskningsställen i senare delen af 1700 talet.

Danslokaler för både »sämre» och »bättre» folk saknades icke häller. Den mest bekanta var kanske Claes på Hörnet, förut af oss omnämd. Till och med damer af »societeten» mottogo med nöje ett

hvaraf ett exemplar ännu förvaras i original i kungl. biblioteket.

Avertiffement

Til

Clas på Hörnet

Näfta I-ördag den 22 April 1786.

Nytt och Gammalt, cn veckoskrift. Den 27 Maji 1767.I aldre tider var det endast stadens förnämare invånare med-gifvet att bo på landet under den vackra årstiden. Adeln vistades då vanligtvis på sina gods, men öfriga stockholmare, äfven de förmögnare, stannade i staden också när det var som hetast, och stadsluften var då fyld af vida mer orena ångor än nu för tiden.

Småningom bygdes dock i aflägsna stadsdelar en och annan malmgård, der de lyckliga egarne hemtade frisk luft och der de till och med slogo sig ned för längre tid. Det var då de förmögnare stockhohnar-nes sommarnöjen.

En hög plats intogo de i förra århundradet uppförda Fåfångorna, lusthus på berg med vidsträckt utsigt, der egarne stundom samlade sina vänner och kalasade med dem. En sådan till sällskaps-lifvet bidragande var den redan omnämda, af »Bryggarekungen» uppförda Westmans Fåfänga vid Sabbatsberg, der sjukhuset nu ligger. En annan var grosshandlaren Lundins Fåfänga, på bergen nära Danviken, der en skans fordom varit bygd, och der ännu finnes ett lusthus med om-gifvande träd, hvilket tillhör grosshandlaren N. Paton. Likaledes fans Titsens Fåfänga, en liten paviljong med altan, anlagd af den bekante öfverpolisgeval-digern Titz i hans trädgård på Skinnar-viksbergen.

Ända långt in i vårt århundrade tyckte man om att bygga sådana utsigthus för att skåda öfver Stockholm och dess vackra om-gifningar. Högst uppätsträfvande bland dem alla var pelaren i trädgården på Lilla Ersta (fig. 187) i folkets mun kallad »tandpetaren på Söder», anlagd af ställets egare, konungens tandläkare Dubost. Denne lät, 1827, öfverstelöjtnanten F. Blom uppföra en byggnad af, såsom det heter i en samtida beskrifning*, sällsam beskaffenhet, en kolonn af 48 fots höjd med inuti varande spiraltrappa, så rymlig, att Två ej ovanligt korpulenta personer kunde gå förbi hvarandra. Kapitelets plan höll 64 qvadratfot och var omgifvet med ett galler till åskådarnes säkerhet samt försedt med ett flaggspel. Midsommardagen, Carl Johans namnsdag, 1827 hissades första gången svenska

Magasin för konst, nyheter och moder. Sthlm 1827.flaggan på denna kolonn, som då invigdes. Dubost tyckes ej hafva varit ensam om kolonnens bekostande, ty det heter, att pä nyss nämde dag hade de i staden varande subskribenter till byggnaden infunnit sig på kapitelen, der de, under flaggans svajande, salut med kungliga skott och Iifliga utrop »lefve vår älskade konung», drucko hans majestäts välgångsskål samt skålar för det öfriga kungliga huset.

Tvänne omständigheter hafva, säger samma beskrifning, bidragit att pryda denna kulle. Den första var drottningens besök 1816, den andra att höjden är nästan den betydligaste på Södermalm, med trädgård, anlagd i terassform, vackra växtec, drifhus, orangerier och vidsträckt utsigt öfver segelleden. Kolonnen, som pröfvades under de starka stormarne i Juli 1827, jemfördes med Trajani och Antonini kolonner i Roma och franska arméns (Vcndöme-kolonnen) i Paris. Det är att märka, att kolonnen var af — trä. Bcskrif-ningen slutar med följande loford:

»Ofverstelöjtnanten Blom, redan sä fördelaktigt känd genom sina flyttbara trähus och andra smakfulla byggnader, har genom denna kolonns konstruktion satt stämpel på djerfhetcn af ett företag, hvari han icke haft någon föregångare inom Fäderneslandet.»

Nu synas inga spår mer af denna djerfhet i trä. »Ersta pelare» stod ännu för fa år sedan, men var då af den skröpliga beskaffenhet, att ingen vågade uppstiga till kapitelen, och slutligen togs han ned.

Från malmgårdar och fåfängor öfvergick sällskapslifvct sommartiden till brunnsinrättningama, hvilka naturligtvis

voro helso-anstaltcr, men kanske lika mycket den friska verldcns samqväms-Iokaler. Vi hafva redan* talat om Uggclvikskällan och brunnsbalernc på Claes på Hörnet, hvilka dock voro af annat slag än de verkliga stockholmska brunnsbalerne.

Den äldsta helsokällan var den af kapellanen i St. Olof (Adolf Fredrik) Peter Muhr 1689 upptagna på en öde plats, ytterst i nämda församling och som fick namn af Surbrunnen (ett gemensamt namn för den tidens hclsobrunnar) på Norrmalm, sedermera kallad endast Norra Malms brunn eller blott Surbrunn. Efter Muhrs död inlöstes brunnen af Stockholms stad, och arkiatern Johan van l loorn vardt den förste brunnsläkaren der. Efter att hafva gjort tjenst i nära åttio är, skadades källådern, antingen af bergsprängning i nästa gård eller af ett stenkars byggande omkring källan, i stället för den af trä förut varande »mera enfaldiga inrättningen».**

* Sid. 74 och följande.

•• Nils Lundeqvist: Stockholms stads historia, Slhlm 1828.Om sällskapslifvet vid Surbrunn finnas nu mera icke många minnen. Deremot kunde åtskilligt vara att förtälja om lifvet vid Djurgårdsbrunn, hvilken, ehuru icke belägen inom stadens område, dock måste räknas till de stockholmska helsobrunnarne och som i lång tid var en bland de förnämsta förlustelseställena för den svenska hufvudstadens glada och fina verld. Den äldsta helsokällan här påstås hafva varit bekant redan på 1500-talet, men upptogs ej till allmänt bruk förr än året efter Surbrunns upptagande. Verkställaren af detta var den berömde Urban Hiärne.

Den äldsta 1114 kända handling om Djurgårds-helsobrunn är en riksmarskalksembetets resolution af den 5 Juni 1742, hvarigenom assessorn i Collegium Medicum, dr l.ithéen, beviljades tillstånd att »vid helsobrunnen å Kongl. maj:ts Djurgård få till brunnsgästerna» beqvämlighet samt dess egen och de öfriga brunnsbetjentes förno denhet uppsätta några nödiga hus och bygnader, nämligen ett badhus, ett fattighus, ett hus för samtliga brunnsgästerne och ett för sin egen och brunnsbetjeningen samt äfven ett värdshus>.

Den sedermera i bruk varande källan togs, liksom Surbrunn, upp af en prest, fastän sextio år derefter. Det var kyrkoherden i Ladugårdslandet J. G. Hallman, den bekante historikern och far till Carl Israel. Han var dock icke ensam om företaget, utan delade det med lifmedikus Mårten Réef och apotekaren Hindrik Schulti Dessa tre berättas hafva påträffat samma källåder som kort efter reformationen skall hafva kastats igen, men i forntiden skulle hafva varit offerkälla.

Brunnen kom i rop. Kungliga personer infunno sig och smakade på det undergörande vattnet*, och Stockholms »beau monde> satte sällskapslifvet der i godt rykte. Mot slutet af 1790-talet upp stod der ett danssällskap som kallade sig Narcissaner-ordcn och som skulle understödja fattiga ståndspersoner bland brunnsgästerna,

* Brunnsintendenter vid Djurgårdens helsokälla hafva varit: Peter Lindman, 1729; G. Harmens, 1732; J. G. Gcringius 1737; M. Lithéen, 1747; M. Réef, 1750; J. Kjemander, 1757; R. Martin, 1759; J. L. Odhelius, 1761; A. Iiedenberg, 1767; C. F. Hofberg, 1770, C. Ribben, 1776; S. A. Hedin, 1782; J. G. Hallman, 1793; 11. H. Böcker, 1815; N. Åkerman, 1822, och S. F. Säve.

Efter att hafva tillhört åtskilliga egare, såldes brunnsegendomen 1826 till prof. Nils Åkerman, hvorefter hofkimrgen Herbert (hadc rakstuga i Stora Gråmunkcgräntl) någon kort tid var egare, men Åkerman köpte egendomen till baka och anlndc har sitt ortopediska institut, som 1829 flyttades derifrån till f. d. Trivialskolans hus vid Skörgårdsgatan. Är 1S30 såldes egendomen till ett bolag och öfvergick sedan åter till enskild person.

Till understöd för fattiga sjuka som begagnade brunnen skänkte sjökaptenen Ahl-ström, 1780, afkristningen af sitt hus i Kolinätaregränden.men skattmästaren rymde med sällskapets kassa, och då vardt det slut med Narcissanerne.

Sin bästa blomstringstid hade Djurgårdsbrunn på 1820- och 1830-talen, då brunnslokalerna der samlade en verkligt »elegant publik», biand hvilken diplomatiska kåren aldrig saknades, och hvars rolighetsminister, baltillställare och verklige skyddspatron var den fine Torngren, visserligen bara hökare till att börja med, men som hade bytt bort hökareboden mot danssalongen och förstod att af denne skapa ett glädjens rike som i honom vördade sin högste styresman. Mannen är för öfrigt tillräckligt skildrad af August Blanche. På hans tid var

helsobrunnen något riktigt storartadt.

Och Djurgårdsbrunn var verkligen ett »bad»

— for här att tala riktigt europeiskt — ett bad af »fashion», nästan pyrcneiskt.

Det spelade en roll i fina verlden, det var om somrame det paradis, der adelns grädda skötte sin kurtis, epokens lejon på ett nobelt vis sitt offer bragte åt den högre flärden och åt den goda tonen från Paris samt smakfullt ruinerade sin kassa och sin kredit, allt som det kunde passa. *

Så fint var det kanske aldrig på Snbba/sbtrg, men äfven der herskade lång tid ett sällskapslif som lät tala om sig. Stället påstås hafva sitt namn af källarmästaren Valentin Sabbat** som omkring 1709 vardt innehafvarc af egendomen, men helsokällan upptogs, 1734, af apotekaren J. J. Sahlberg, begagnades dock icke före 1760 och undersöktes 1768 af Collegium Medicum, som förklarade henne ega ett tjenligt helsovatten. Redan sist nämda år voro brunnsdrick-ningen och brunnsnöjena i full fart, och magistraten utfärdade, den 22 Juni, stadgar och ordning, hvarefter de som nyttja Sabbatsbergs helsobrunn hafva att sig rätta. Hvarje dag hölls gudstjenst och på

* Orvar Odd: Grefvinnan Gruffiakin. (Valda skrifter. 1).

•• Innehafvarc af källaren Rostock vid Vestcrlånggatan. Ett annat Rostock, den krog som omtalas i Fredmans epistel n:o 45, skulle enligt J. G. Carlén hafva legat i qvarteret Sjörån, vid Rådmansgatans Gåsgränd. Någon gränd med det namnet har sannolikt icke funnits i det qvarteret, hvilket begränsas af Rådmans-, Luntmakarc-, Kungstens- och Norra Tullportsgatan. Ett tredje Rostock var en krog vid Mälaren, midt emot Kungshatt. — Långt efter det Sabbat kommit i besittning af egendomen, kallades den ännu med sitt gamla namn Rinkcshof (lydde fordom under Rörstrand); men då staden, 1751, inköpte stället på auktion efter handlanden Didrik Kater, hette det Sabbatsbcrg.

helgdagarne tre gånger. Den som utan laga förfall uteblef pliktade 4 öre smt. Om någon under gudstjensten hviskade, öfvade samtal, skrattade eller visade eljest oanständiga åtbörder, pliktade 16 öre, och dubbelt den som dertill tubbat. Om någon varnats och likväl bar sig illa åt, skulle böterna höjas till 2 dir. Samma belopp stadgades för den som under gudstjensten stälde till offentlig förargelse, dock skulle denne dess utom angifvas för norra förstadens kämnersrätt.

Brunnsmästaren skulle skänka i vattnet, men icke åt någon annan

än den som anmält sig hos brunns-doktorn. Den första ringningen till att infinna sig vid brunnen skedde kl. 4 på morgonen; sedan ringdes kl. 5 och kl. 6.

Ståndskilnaden upprätthölls noga. De fattiga böljade dricka kl. 4, tjenstfolket kl. 5 och gäster af »stånd och värde» kl. 6 f. m.

»Nu är drickning börjad, då skola gästerne utan skuffande, påc-kande eller trängande sig vid disken inställa.»

De noggrannaste föreskrifter gåf-vos för hvarje särskildt fall. Det var stadgadt 8 öre i vite för den som skämtade oanständigt, 4 öre om någon svor och 6 öre, om man kom med värja, hirschfängare eller sporrar, samt lika stor plikt för den som i brunnshuset rökte tobak eller spelade bräde och tärning.

Gungbräden skulle »beskedligen nyttjas».

För att vaka öfver alla dessa påbuds efterlefvande fans en af brunnsgästerna utvald fiskal samt en af sju förståndige män bestående brunnsrätt, hvars ordförande brunnsintendenten skulle vara. En särskild och ganska vigtig tjensteman var den af rätten utsedda Ru-mormästare«, som skulle lemna handräckning åt rätten och fiskalen. Han var också en ståtligt utrustad person (fig. 188), hvilken uppträdde i gul drabantdrägt och med trekantig hatt samt till ytterligare tecken af sin värdighet bar en stor, rikt utsirad käpp (fig. 189), hvars knapp utgjordes af en penningbössa, der bötesbeloppen sannolikt nedlades.Nu är all denna härlighet förbi. Stockholms fina verld går icke mera till Sabbatsberg för att under den vackra årstiden fortsätta sällskapslifvet vid ett eller annat oskyldigt glas vatten. Den sista rumormästardrägten skänktes nyligen till Nordiska museum.

Genom brunnssällskapen hafva vi förts långt in i vårt århundrade, men kasta ännu en blick på det öfriga sällskapslifvet, som vi lem-nåde i slutet af sjuttonhundratalet. Efter Gustaf HI:s död undergick den stockholmska sällskapsverldcn en förändring, vardt stelare och tråkigare samt mindre gästfri. Så försäkras åtminstone från flera håll, och det skulle hafva äfven denna gång varit hofvets föredöme som orsakade förändringen, hvartill väl också bidrog, att döden ryckt bort bort så mänga af den gustavianska skaldekretsen.

Hvad som förefaller underligt är, att tråkighetens onde ande skulle hafva för-ledt stockholmarne äfven till snålhet.

Sä berättar en fransk emigrant som besökte Sverige vid århundrade-skiftet*, att gästfriheten i Stockholm lemnade mycket öfrigt att önska. Frågan är, säger han, hvem som skall spara mest. De rika tala om nöd och draga in på staten i allting. Vid bjudningar äro borden nog rikligt försedda, men bara med mat och icke med dryckesvaror. Fransmannen klagar öfver, att värden i huset behåller buteljen hos sig och riktigt snålas med dropparne. Stundom stå några buteljer på bordet, stundom alldeles inga, och en betjent går omkring och fyller i glasen, då de äro tomma, men artigheten fordrar, tillägger främlingen, att man icke tömmer dem. Han tyckte, att stockholmarne voro orimligt nyktra. De kunna visserligen kasta i sig flera glas bränvin under dagens lopp, säger han, men en halfbutelj vin anses som något omåttligt.

Ungefär samtidigt med klagomålen öfver den stora sparsamheten gåfvos dock offentliga fester, vid hvilka det gick ganska frikostigt till. Till bevis härpå kunna vi uppvisa en matsedel** vid den bal med souper som magistraten och borgerskapet gäfvo pä Börsen d. 9 November 1801. Denna matsedel är i noggrann afskrift följande:

* Dt Lalootayt: Promenades d’un francais en SuCiic cl en Nonvége. IJruns-wick ISO!.

** Finnes i enskild samling.

Fig 189. Knappen pa rumor-mästaren» käpp.Or donation

Till Soupéen på Beursen d. 9 Nov. 1801 För Kong. Taffeln.

En Service med Råa och stekta Ostron 20 Fat.

Första Anrättningen.

t kalf stek, Spekt stekt med Grädda & Corniander. — Färsk lax Spekt med vin knall Ostron. — Stor kalkon, Spekt med vingurkor Espagnicller. — Fricandon af Hjort Sauce Pomes Damour. — Filée af unga Kalkoner, Spekt med TryfT Consomc. — Filée af unga ankor: Spekt med färsk Pomerans. — Rouletter af orrbröst Spekt med oxtungor.

— Kramsfogel fcrcerad i lådor. — Kapuner med Ostron. — Kycklingar med Champignoner. — Dufvor med franska ärter. — Hjärpar med Bechamell Sauce. — Chatreuse med Hare. — Timbale af Lamb Cotclettcr. — Volleauvent med fin Raagout. — Gratin af kalf med oxgommar och kräftor. — Fcrcerad och Grillerad Hummer. — Små Pasteyer med Bechamell af Höns Ostron. — 4 Assietter med Citroner.

Andra Anrättningen.

I stor kall Pastey af Kalkon. — 1 stor skinka a la daube. — I stor Croquan.— 1 spansk Torta med Sylt. — Fina franska ärter. — C ardon d'Espagne. — Fyld Sillcri.

— Hjärpar Filic Stek. — Capuner. — Kalkoner. — Orrar. — Apricos marmelad med grädda. — Blanc inangé. — Körsbärs Gclée. — Hjorthorns Geléc. — Appel Bendgé. — Croquan korgar med Crémc. — Fransk Torta. — Citron créme.

Sala der.

Wingurkor. — Asia. — Andiven. — Champignoner.

Till Skänkar ne i Dans Salen.

132 kannor Lemonad med färska Citroner och Renskt vin. — 108 kannor Röd Lemonad med Berberis saft och Renskt vin. — 98 kannor Mandclmjölk. — Diverse Sorter A la Glacc, som Citron, Plommon, Åkerbär, Smultron, Vanille Fleure d’Orange, hvilka äro Serverade i 3 skänkar. — 1000 Kringlor. — 1000 Skorpor. — 150 Buntar Rån.

De ser ten.

Till 3:ne Andra Bord N*:o 1, 2, 3, 3 Serverade i 2 Omgångar. — Bordet N:o 1 En Decoration i Architecturcn. — Bordet N:o 2 en Decoralion. — 96 uppsatte Dccora-tons Tallrikar med Diverse Confttturer. — 32 Syltskålar med diverse sylt. — 64 Sorter å la Glace. — 7 krukor Windrufvor. — 600 st. äplen.

Limonaden kostade i rdr 32 sk. samt 1 rdr 8 sk. och mandelmjölken 1 rdr 24 sk. kannan. En tallrik »confitureri, hvarmed menades konfekt, beräknades till 44 sk., och lika mycket för en skål sylt. De sextiofyra sorterna glace till desserten upptogos till 192 rdr, de sju krukorna vindrufvor till 63 rdr och de 600 äplena till 12 rdr. Uppgift på vin saknas, men det är likväl icke troligt, att soupern kunnat försiggå alldeles utan drufsafter.

Bjudningen angaf en så tidig timme som kl. 6 e. m. och var på magistratens och borgerskapets vägnar undertecknad af A. Wal-lin (borgmästare), F. Morsing och J. Westman.Nederst på kortet stod angifvet: Damerna bruka svarta kläder eller andra tillåtna färger. Om herrarnes drägter var ingenting föreskrifvet, och de voro sannolikt af olika färg och snitt, uppblandningar och återstoder af »svenska drägten» som införts under Gustaf III:s tijl, men efter hans död icke mycket bruklig.

Damerna fingo vid den tiden icke hafva klädningar i annan färg än grå, svart eller hvit. Plymer, galoner, broderier, långa spetsar voro ännu vid vårt århundrades början förbjudna. Mvad som väckte mycken ovilja hos de damer som ej voro presenterade på hofvet var, att de icke hade rätt att bära hvita ärmar pä sina klädningar.

Hvad som icke förbjöds gjordes dock-till föremål för särskild beskattning, och detta fortfor ända in på 1820-talet.

I mantalsförteckningen finnes derför uppgifvet: »Undertecknad . . . dricker vin och kaffe, spelar kort. Hustrun dricker kaffe, nyttjar sidenkläder ... N. N., student, dricker vin och kaffe, spelar icke kort, afsäger sig tobaks nyttjande . . . Pigan N. N. dricker kaffe, nyttjar mindre sidenpersedlar».

»Undertecknad har ett rum med sidenmöbler, ett dito med äkta förgyllning å möblerna och tvä rum med möbler af utländskt träslag, hvilka äro i ena rummet försedda med sidenöfverdrag och äkta förgyllning.»

Mer eller mindre beroende af möblernes och klädernas beskaffenhet samt de på dem lagda skatter, frigjorde det stockholmska säll-skapslifvet sig åter från tråkigheten under Gustaf VI Adolfs tid, i synnerhet från den ledsnad som rådde under början af hans regering. Sällskapssången och vismelodien kommo äter till heders i de enskilda samqvämen och hade egentligen aldrig varit i dåligt rykte, äfven om gudsnådligheten för någon tid undertryckt dem. Sällskapsången inskränkte sig, såsom Bernh. v. Beskow säger, för femtio (d. v. s. nu för omkring sjutio) är sedan till visan eller en så kallad »solo-fängare». Äfven då Du Puy och bröderna Preumayr (violinisten, pianisten och fagottisten) här införde den flerstämmiga sällskapssången, föredrogo många ännu den enkla visan, särdeles vid bordet. Dä den sjöngs af sådana sångare som Karsten, Du Puy och Valcrius lemnade den intet öfrigt att önska. Den lät tydligare höra orden, som i den tidens visor voro hufvudsak, och äfven den enka melodien fattades lättare af mängden än de kromatiska gångar och harmonier, som pryda den flerstämmiga sången.*

Detta skifte af sällskapssäng fortfor, säger samme författare, till inpå 1820-talet, då genom Harmoniska sällskapets uppkomst den flerstämmiga sången blef så allmän, att qvartetten snart öfver allt

* Bernh. v. Besktnu, Lefnadsminnen. Sthlni 1S76.trädde i den enkla visans ställe. Vi tro dock, att skedet för visan kan utsträckas godt ett årtionde till och veta, att man till och med på 1840-talet icke alldeles glömt bort att sjunga en stump solo vid bordet, fastän det då vardt allt mera sällsynt, liksom de sittande middagarne, till sällskapslifvets synnerliga skada, började undanträngas af »gående bord». Valerii visor lifvade då ännu månget sällskap, men med Hjortsberg och Raab hade de sista egentliga Bellmans-sångarne lemnat stockholmslifvet. En och annan glad vissångare fans dock på 1840-talet, t. ex. den qvicke och allmänt omtyckte Gudmund

Silfverstolpe (f 1853).

Instrumentalmusik "bidrog också att lifva sällskapsglädjen, icke så mycket pä piano eller det gamla klaveret, som ej mer på guitarr, hvilken dock förnämligast användes för att ackompagnera sången. Sådana musiknöjen voro under 1820- och 1830-talen icke ovanliga i borgerliga familjer. Vi lemna här en afbildning (fig. 190) efter en konturteckning af den bekante Holmbergsson (f 1835) afen afton hos en af Stockholms välmående och bildade borgarfamiljer. hvars hufvudman var en mycket bekant, här förut omnämd handlande och stadsmajor. Dennes bild, med guitarr i handen, synes midt på teckningen. Den bakom honom, på ett bordshörn sittande mannen är Samuel Owen. Flera andra medlemmar af familjen Owen finnas också i sällskapet. Ynglingen som lutar sig mot dörrposten till venster är nu mer en af Stockholms äldsta borgare. Den stående figuren, som vänder ryggen ät oss, uppgifves vara tecknaren sjelf. Teckningen visar klädedrägten för några och 50 år sedan samt äfven sällskapsrummet hos en förmögen borgarfamilj. Detta rum var salen, endast möblerad med bord och stolar samt vid fönstret en fönster-pall med taburetter, hvilka senare voro ett slags hedersplatser för fruntimmerna.

Sången var i allmänhet sjelfskrifven vid de stockholmska gästabuden för femtio år sedan, och det var kanske endast vid grafölen som han icke fick vara med, åtminstone icke förr än välplägningen vid en sen timme något lossat på sorgbanden. Men välplägning skulle det alltid vara. Dä någon medlem af en borgerlig familj aflidit, for en frände eller god vän omkring i staden och bjöd till begrafningen. Den vagn i hvilken han åkte var, efter dödsboets tillgångar eller lust att ståta, mer eller mindre sorgprunkandc, men alltid med svartklädd kusk och likadant utrustad, ofta för tillfället hyrd betjent. Vanligtvis satt likbjudaren qvar i vagnen, under det betjenten gick med begrafningskortet upp till den bjudne. Slutligen nöjde man sig med att skicka betjenten ensam i vagn eller till fots eller låta en vaktmästare åtaga sig hela bjudningsbestyret.Oaktadt den gamla förordningen från förra århundradet, att be-grafningarna skulle ske innan mörkrets inbrytande, anstäldes de likväl just om aftnarne, stundom tämligen sent, och ledsagades af lykt-bärare. Klockaren eller kyrkvaktaren gick i spetsen med högt lyftad lanterna. Jordfästningen skedde i de allra flesta fall på kyrkogården, utom pä Storkyrkans, der inga grafplatser mera funnos, hvårföre graf-koret der användes och belystes enligt råd och lägenhet. Efter jordfästningen återvände gästerna till sorgehuset, der ofta ett dundrande kalas hedrade den bortgångne. Äfven der mindre traktering vankades, skulle hvarje begrafningsgäst erhålla ett skålpund konfekt eller åtminstone en stor begrafningskringla, hvilken senare välfägnad utdelades äfven åt kyrkdrängarne och kuskarne, som också erhöllo hvar sitt par hvita handskar eller vantar.

I handtverksfamiljerna firades hvarje höst en s. k. ljusiubriuning. Under sommaren arbetades på verkstäderna till kl. 8 eller 9 på qväl-larne, kanske något senare, om stor brådska fordrade det. Under September afslöt man arbetet vanligtvis i skymningen, men så snart man kommit in i Oktober, kunde man ej göra arbetsdagen så kort, och ej heller gick det för sig, att börja de långa höst- och vinter-aftnarnes mödor, utan att man haft en högtidlig invigning eller in-brinning, ty ingen gesäll ville förlänga sitt arbete efter dagsljusets slut, om ej mästaren förut ställt till ett gladt samqväm. Till dessa inbjödos då ej blott gesäller och lärgossar, utan ofta äfven mästarens umgängesvänner. Klockan sex uppdukades en efter husets tillgångar mer eller mindre ståtlig sexa. Man tog icke blott »helan* och »halfvan», utan äfven »tersen», kanske till och med »femton droppar -, och sköljde för öfrigt ned maten med ett glas öl som nyss tappats ur fatet i källaren. Ett fat dubbelöl kostade i början af 1830-talet 9 rdr. 24 sk. 4 rundstycken banko, men »bättre mål-tidsdricka» kunde man få för halfva priset, allt efter magistratens taxa.

Man sexade i salen, i fall handtverksmästaren bestod sig mer än ett rum utom verkstaden. Salen var vanligtvis möblerad med hvitmålade eller »perlfärgade» pinnstolar, stoppade och med läder-öfverdrag i sitsen, en lika utrustad pinnsoffa, en hvit skänk och ett stort, hvitt fällbord samt Moraklockan i vrån vid den grönglace-rade kakelugnen. I sängkammaren, dit de förnämare af gästerna, d. v. s. mästaren och hans vänner, samt kanske en äldre gesäll, be-gäfvo sig efter sexan, funnos måhända mahognymöbler och en stor oljemålad» tafia, föreställande Carl Johan, köpt i ett klädstånd för tre rdr banko, samt en spegel med tre hopskarfvade glas inom forgyld ram, öfverst prydd med svarta gripar på hvitmålad grund.Värden lagade till en bål, under det gästerna stoppade värdens pipor, bland hvilka vanligtvis funnos ett par eller tre med stora sjö-skumshufvud, som tronade

på en piphylla i vrån vid fönstret. För öfrigt bjöds på svartglaserade lerpipor och långa kritpipor lackade i skaftets öfra ända.

Man smakade på bålen och sjöng Bellman, Valerius och Franzén, men det hände nog, att en fiffig gesäll utmärkte sig med att sjunga Sällströms aria i »Cora och Alonzo», ty operamusiken började tvinga sig in i sällskapslifvet pä 1830-talet, och äfven i handtverks-klassen blef visan allt mindre vanlig.

Men något nattsöl vardt det icke. Hade man icke lykta med sig, sä var det nödvändigt att vandra hem innan klockan elfva. Ännu i början af 1830-talet var det vid 40 sk. banko i vite förbjudet att efter nyss nämde timme visa sig på gatan utan en lysande handlykta, och långt efter det förbudet räkat i glömska, såg man om aft-narne betjenter och pigor med lanternan lysa hem sitt husbondefolk. Det var först efter gaslysningens införande 1853, som de irrande lanternorna ej syntes mera.

Innan man lemnade den glada »ljusinbrinningen», tog man sig gerna en långpolska, och sedan den var slutad, läste värden upp chatullet som alltid stod på skänken, drog fram en flaska och bjöd på »färdknäppen».

Nu flämtade talgljusen, vanligtvis hemmastöpta, i stakarnes pipor, och gästerna togo afsked under förklaring, att det varit en riktigt treflig »inbrinning».

Först efter en sådan ljusets fest kunde man förmå sig att vid smala, illa lysande och ständigt rykande talgljus anstränga sina ögon flere timmar hvarje afton, sedan man förut hela dagen mödat dem kanske vid det knappa dagsljus som krånglade sig ned i en liten, mellan höga murar sammanklämd gård, och silade sig genom små i bly infattade rutor, hvilka utgjorde fönstren i mästarens verkstad.

Den finare Stockholmsverlden firade sin »ljusinbrinning» kanske med en bal, vanligtvis i Kirsteinska huset, och Torngren var också der, liksom vid Djurgårdsbrunn, den glade tillställaren.

Torngren var mycket mån om att hafva ett fint, om möjligt aristokratiskt sällskap på sina baler, hälst grefvinnor, och i brist af sådana åtminstone damer med klingande namn. Fick han ej tag i sädana, sä skapade han sjclf de klingande namnen. På ett inträdeskort, som vi ega, till den femte »assembléen» 1828 i f. d. Kirsteinska huset har han helt djerft skrifvit fru »Westerstråhle», ehuru det fruntimmer som skulle begagna kortet hette Westerström och ingalunda tillhörde aristokratien.

Men det fans andra baler än Torngrens. Bland de mest eftersökta voro balerna på Carlberg.

En på sitt sätt epokgörande händelse i den unga Stockholmsflickans lif var hennes första bevistande af en Carlbcrgsbai. Som, forutom kadetterne, endast flickor tillstaddes inträde vid dessa festligheter, se vi oss icke i stånd att ur egen civil fatabur meddela något om denna vigtiga tilldragelse, utan måste anlita en anonym f. d. kadetts utgifna skildring af en sådan bal från 1814,* erinrande dock dervid, att scenen och kostymerna på vår teckning (fig. 191) för-skrifva sig från 1830-talet.

»Ambrosiani** har arbetat flitigt under hela hösten ända till julen med kadetternas tåspetsar, och väl tusende gånger repeterat hoppa opp och kom ner igen, flick-flack, chassé å droite, å gaucho m. m. och gubben börjar redan förtvifla om att någonsin fa någon heder af sina bemödanden, då en order utkommer, att om söndag åtta dagar till blir bal. Har Ambrosiani haft skäl beklaga sig öfver lojhct förut, så får han nu dess större tillfredsställelse, väl ej af i:sta och 2;dra, men af 3:dje och 4:de klassernas ifver, nämligen de verldsligt sinnades, ty i alla klasser finnes alltid en och annan läsvurm som föraktar dans och ej kan begripa, huru förståndigt folk kan vilja taga sig motion efter takt. Det heter väl, att kadetterna bjuda balgästerna, men många komma dock objudna, och som inga eller få presentationer äga rum, så anses Carlbergsbalcrna såsom publika nöjen, uti hvilka hvem som helst äger en sorts rättighet att deltaga. Emellertid söka dock kadetterna att öfvertala sina slägtingar att fara ut på balen. Det ger ett slags anseende, dä man har bekantskap med gentila damer, och kadetterna hafva, såsom vi förut veta, mycken ambition. De hvilka hafva bjudit några damer måste äfven vara betänkte på att hafva forfriskningar, ty kronan består ej annat än ett högst osmakligt te. Mandelmassa uppköpes, och berberissaft

anskaffas, hvarjemte kadetten är betänkt pä att skaffa sig de allra minsta dricksglas han kan fä, ty dess längre räcker härligheten; men det duger ej att vara ensam om tillställningen, derfor om kadetten ej sjelf är i tredje eller fjerde klassen, har han dock vetat att ställa sig så väl med någon af dessa högdjur, att denne låtsar vara egare af varorna, och under denna förevändning ditkommen-derar en yngre kamrat, som vakar öfver att intet må af obehörige borttagas.

* Kadetten, eller Carlberg för niirn trettio Sr sedan. Af en f. d. kadett (E. G. Oxcnstjcrna) Sthlm 1843.

•* Bnlcttmästarc vid kungl. teatern, i 16 Sr dansliirare vid Carlberg, der lian dog 1S32.Men baldagen är kommen, stadspermissionen har ej räckt längre än till half 4, och kadetterne hafva varit sysselsatte med sin paryr till kl. 5; nu slås ställning och kompanichefen visiterar klädseln, hvar-efter kåren logementsvis uppmarscherar på rikssalen, der talgljusen brinna som facklor uti de fem jernbleckkrönorna. Sedan halt, front och rättning blifvit verkstalda, kommer major Aminoff och emottager bataljonen af de båda kompanicheferne, hvarefter parad, öppna lederna, marsch kommenderas, och rapport afgifves till öfversten, så vida ej guvernören är närvarande, hvarefter han anmodar majoren

Fig. 191. Ankomst till cn Carlbcrg»l»;«|.

att låta kadettema skingra sig, ty en stor mängd damer äro redan anlände, och det lider på tiden. Majoren låter nu sluta lederna och kommenderar höger-omvänder-er-marsch, dä alla med ens sprida sig åt alla håll, somliga för att bjuda upp, andra för att gömma sig undan och derigenom slippa dansa, och andra åter för att skynda ned på borggärden och hålla utkik efter väntade gäster (fig. 191).

Emellertid spelas upp till första qvadrillen, och hastigt rusa de dansande kadetterna fram till något af de fyra hörnen af rikssalen (ty det dansas i fyra qvadriller), kasta modigt en handske eller rättare linnevante på golfvet, och ställa den ena foten på vanten för att beteckna sin rätt till platsen. Sedan alla dervid om premieren och sekonden uppkomna småtvister äro i godo uppgjorde, skynda de

Gamla Stockholm. i osig dels att påminna sina vis ä vis om sin skyldighet, dels att med det samma afhemta sina damer.

Nu eger anblicken något imposant; man ser fyra qvadrilter upp-stalda, hvarvid det isynnerhet är högtidligt alt se, huru de minsta kadetterne försett sig med de längsta damerna, hvaremot ofta de äldre och högväxtare ynglingarne nödgats bjuda upp någon liten slägting eller som det heter »dansa för steken». Men dansen börjar, och nu får man se att Ambrosiani ej förgäfves ropat »hoppa opp och kom ned igen >, ty viga som ekorrar framsväfva * kadetterna, lätta som kautschukfigurer, utan att knuffas eller trängas, med en verklig ensemble.

Balen fortfor vanligtvis till kl. half 10, då gamle Westman med sina dundrande ställningsslag gaf en fin vink om nöjets fåfänglighet. Nu skyndade alla kadetterna ut i förstun, der kapporna voro upphängda och lika fort åter in med påtagna kappor för att intaga sina platser logementsvis. Allt tillgick lika ceremoniöst, med rapporter etc., hvarefter vändning och marsch kommenderades, och kåren marscherade ned i matsalarne för att intaga sin qvällsvard, bestående af ölost och en half smör-rullad. De som ej ville gå med, fingo skilja sig från de öfriga i förstun, hvarefter de artigaste skyndade sig att konvajera ned sina damer och instufva dem i respektiva vagnar, hvilket ej alltid var sä lätt, då man betänker, att det ibland händer, att en hel flickpension jemte deras förkläde skulle inpackas i en enda hyrvagn.»

$ *

*

Om Stockholms kroglif på sin tid har Bcllman lemnat skildringar som alltid skola ega bestånd och som göra hvarje nytt försök i den vägen fullkomligt öfvcrflödiga. Vill man deremot se en samtida skildring af >bättre folks» värdshuslif i senare delen af förra århundradet, torde följande fä framdragas:**

(Sn ffdcfab tobatéröf fägg genom rummet tränga $toar§ brutna Ijroirflar fig mot luftcnS bclar mänga.

Änapt något enba ftSnb i ritet nämnag fan 9lt ide jag beraf bär Icbamötcr fann.

§är fdg§ en jamlab flod frän alla tjall o<$ fanter 'ilf Jtncftar, Sfrifwarc, Stubentcr od) ^Jebanter

benna iammclplatv jag ijogtal» männffor fer,

$cn ena fwärjer bögt, ben anbra jafta ber.

* Den tiden var det ej brukligt att ungdomen spatserade i dansen eller, som nu, rörde armar och hufvucl i stället för fotterna.

** Något af Stockholms Lcfnadcn, afbildadt af en Resande från Landsbygden. Ny upplaga. Stockholm ! 786. Anses vara författadt af J. Af. fanntrstjema.3ttom cn ffuten biff tn grann <D!amjeH (ag ffiibnr. Som rummets ptpbnob är ocf gtiiiias luälbe bobar, Cmgjfmen utaf #ruS, (Bouteljer, fflla-5 wf Stop, 6on t)ätlcr ncctor i reib allra tuiufa ro)).

Uppä ett afäitgt borb, man jer ett tatgtjuS glimma O mar‘i bunlla tägaS (fen forqtoäfs af töfen' imma.

9!u blir elt fifligt floj. en fltifer ffllaja Sija,

Itu annan grufligt (roat od) robar bit Soroija,

(tu toili Xobaf fa, cn ann’ om caffe ber Cdj <trt)o (matar (tros pä ftmiben, ijjerr Sccter!

•Öär fete rbferS bån fig om btoarattbra blanba:

Cn filter i ett Ijotn o rf) läfer Mefanba,

Cn bönger pä ett borb, o rf) litet längre fratn Bilan tiolnne gubbar (er, fom bjupfnt fpela $am.

Några andra gubbar politisera väldigt och ändra om Europas learta. En af gästerna prisar den gamla, goda tiden, då det var glädje och frid och lätt att lcfva:

Ta toäpte SBtmjbllb'Cft mitt in i tiorfa fogen,

Orf| Trufroan loärte loilbt t rännfen brebtoib Irogen.

Men så uppstår gräl, hvilket dock upplöses vid en bål, och hela laget börjar skrala. Författaren flyr, men föres af en bekant till ett spelhus, der tillståndet är långt värre.

Ville man njuta sällskapslif på källare och värdshus, hade man många sådana att välja på i senare delen af förra århundradet och början af innevarande. Vi hafva i ett föregående kapitel nämnt värdshusen i Stockholms utkanter, samt dem som voro förlustelseställen i fria luften, synnerligen å Djurgården, och redan i vår inledning talade vi om några i staden på 1730-talet samt erinrade om Carl IX:s förordning från början af 1600-talet. Af dem som nämnas så långt till baka fans ända in i vårt århundrade den gamla källaren vid Mynt-, fordom Riddargatan, hvilken hade skylten Tre kronor, men sedermera kallades Gamla Malmens och låg i n. v. polishuset. Pä Brolins karta 1771 kallas den stadskällaren, men med bibehållande också af det ursprungliga namnet.®

Icke långt derifrån låg Orms värdshus (kändt genom Bellmans »Ormens pigor»), i hörnet af Riddarhustorget och Urvädersgränd, samma hus som ännu kallas Lyktan, sannolikt efter husets många *

* Märkligt är, att i 1728 års adresskalender namnes icke någon källare med det namnet på den platsen, men väl Tre Cronor vid Jerntorget.5oo

fönster, men som också blef namnet på det värdshus, hvilket sedermera i många år hölls der, en trappa upp.

Af de i staden befintliga »Wijn-Kiällare»* från 1700-talets början fans ännu vid århundradets slut Riga, Stjernan och Gyllene Fre-den, alla vid Ostcrlånggatan och lika kända för äfven nu lcfvande Stockholmare; vidare vid samma gata Holländska Thun (Dhun eller Dyn), i hörnet af Skottgränd. Tre Kronor vid samma gata tyckes hafva försvunnit innan århundradets slut, men ersatts af Sveriges Vapen i södra hörnet af Drakens gränd. Deremot såg

man ej till Draken. Dufvan, som hade funnits vid Osterlånggatan och på 1720-talet egts af Martin Bellmans enka, var 1771 flyttad till hörnet af Stora Gråmunkegränd och Vesterlånggatan* ** samt stannade der ända in i vår tid, till dess Skandinaviska banken bygde sitt hus på den platsen. Källaren bestod sig tre dufvo-bilder, en på väggen åt Vesterlånggatan, en öfver porten åt Gråmunkegränd samt en inne i källarsalen. Den senare påstås hafva förut tjenstgjort såsom den heliga anda i Jakobs kyrka. Bland källarmästare på Dufvan känner man kapten Otter, en betydande man bland borgerskapet, samt sedan hans brorsson med samma namn.

Rostock vid Vesterlånggatan (Valentin Sabbats källare), hade försvunnit innan århundradets slut, och likaledes Stora Christopher vid Jerntorget, så vida han icke var densamma som sedan kallades Bankokällaren. Vid Vesterlånggatan hade Fahlu Grufva upphört, men Vinfatet låg qvar, kanske tillhörande vinhandlaren Langenberg, ty det låg inkrångladt mellan hans hus och upplag vid Vesterlång- och Stora Nygatan samt direktör Langes hus, der det på Brolins karta står: »här utgifvas tidningarna».

Wijnpipan i Stora Kyrkbrinken och Riddare-Huus-Källaren vid Stora Nygatan sakna vi 1771, men finna deremot Gyldene Hoppet vid Riddarhustorget, i samma hörn der Warodeliska boden nu är. Svartmangatan har förlorat Pehlekahn, hvilken kanske är densamma som dragit till Brunnsbacken på Söder och ännu lefver. Deremot fans vid Skomakaregatan, hörnet af Tyska brinken, den gamla källaren Leyonet (Gyllene Lejonet eller Tyska Lejonet) hvilken omtalas redan i början af 1600-talet och egde bestånd ända in i vår tid. 1 slutet af 1700-talet fanns ännu en källare vid Skomakaregatan, till venster från Stortorget, och kallades Welt.

* Sa benämda, ehuru de sannolikt aldrig legat i källarvåningarna, utan i husens bottenvåningar, äfven om de haft sitt vinupplag i källrame.

•• J. G. Carlén uppger, på hvad grund säger han icke, att Dufvan vid Vesterlåug-gatan skulle, under namn af Munkens källare, hafva haft sin plats i samma hus allt sedan 1640. Visst är dock, att källaren Dufvan på 1720-talet låg icke vid Vester-utan Ostcrlånggatan.

/An 4Af de gamla källrarne på Norrmalm funnos ända in i senare årtionden Casten Hoff eller Kastenhof, som hade sitt namn efter drottning Christinas munskänk, den förste källarmästaren på stallet. Huset hade bygts af staden till »justitiens fortsättande» på Norrmalm, d. v. s. till Norrmalms Ciämnärs-Cammare, och stod färdigt 1650, helt prydligt täckt med näfver och bräder. Det »skänken af främmande drycker», som enligt Christinas privilegier skulle finnas i huset, fortsattes efter Casten Hoffs tid af det ena slägtet källarmästare efter det andra i två hundra år. Nu reser sig Hotel Rydberg på den gamla tomten för domstolar, fängelser och värdhus.

De flesta af Norrmalms öfriga gamla källare hafva vi redan om-nämt. Mycket bekant från den Bellmanska tiden var Kejsarkronan eller »Keysers Cronan», i kanslirådet Eckleffs hus, n:o 6 vid Drottninggatan, liksom Tre Remmare vid Regeringsgatan, hvilken källare ännu bar årtalet 1688 på stenskylten öfver porten. Vinfatet, som redan i början af 1700-talet kallades »Heidelbergske YVijn-Fatet», låg i n:o 9 vid Regeringsgatan och upphörde för omkring trettio år sedan.

Vid samma gata låg Rosersberg och i slutet af århundradet samt långt in på 1800-talet Stockholms Slott, hörnet af Lästmakare-gränden, n:o 65, men i början af 1700-talet hade den senare källaren funnits vid Drottninggatan, der då äfven lågo de redan omnämnda Tre Tunnor samt Cronan (en annan än Kejsarkronan) och Cassel. Vid Dilla Vattugränden låg Mercurius, som innehades af Gabriel Ratkien, kypare vid kungl. hofvet, och vid Jakobstorg Segers Kiällare.

På Södermalm funnos Stadshuskällaren i stadshuset och Hamborg, n:o 47 Götgatan, mest känd för den sista rasten för de lif-dömde, som der plägade tömma ett glas vin, innan de fortsatte vägen till afrättsplatsen, samt Gröna Jägaren och Björngården, begge vid St. Paulsgatan, den förre i n:o 23, den senare i hörnet af Björngårdsgatan. Alla dessa Södermalmskällarc funnos i början af 1700-talet och fortlefde in i vår tid. Hamburg och Björngårdskällaren hadc längsta lifstiden. Den sist nämnde refs hösten 1877, ett hundra sex år efter det Cornelius, bekant värd på stället, gick till sina fader.

Jemtc de egentliga källrarne funnos i gamla Stockholm äfven värdshus och spisqvartcr som voro mer afsedda för

egentliga matgäster och i hvilket uppassningen besörjdes af qvinnor, som sedan förra århundradet alltid klädde sig i bindmössa med en stor rosett i nacken. Dessa mössor utgjorde länge uppasserskornas uniform, vanligtvis med tillägg af ett litet, näpet sidenförkläde.Bland bekanta värdshus inom staden under de första årtiondena inom vårt århundrade voro den redan nämnda Lyktan samt Franska Värdshuset, i n:o 11 Regeringsgatan, hörnet af Herkules backe, Ryswijks i n:o 28 Nya Kungsholmsbrogatan, Hotel Ture, i Höpken-ska huset på Biasiiholmen, m, fl., för att icke tala om de många »spisqvarterem, såsom Lamberts vid Regeringsgatan, Marscholls vid Hornsgatan o. s. v.

Man åt äfven på de bättre ställena ganska billigt. En portion fisk kostade 12 sk. riksgäld, fågel 18 sk., men oxstek endast 8 sk., kalfstek 10 sk., bouillon 8 sk., äggkaka 10 sk., mandelsprit 8 sk. o. s. v. Detta var omkring 1820 och äfven senare.

Det värdshus, der maten icke blef hufvudsaken, utan snarare ett bihang till dricksvarorna och isynnerhet till punschen*, var Operakällaren. Fastän det icke ännu är hundra år sedan kungl. operan öppnades, tyckes det dock vara omöjligt att uppgifva, när källaren der började sin verksamhet. Någon upplysning i kungl. teaterns ra-kenskaper hafva vi ej kunnat finna, men dessa saknas också för många är. En sägen förtäljer, att lägenheten skall i början hafva utgjorts af endast den n. v. stora salen som upplåtits kostnadsfritt åt innehafvaren, mot vilkor, att han skulle till visst pris hålla öl åt hofbetjeningen, till hvilken kanske också skådespelarne räknades.

En »quasi-kulturhistorisk skizz» af IV (Karl Wetterhoff), införd i Nya Dagligt Allehanda den 29 April 1866 och som sannolikt är grundad på muntliga meddelanden af några då lefvande gamla personer, uppgifver, att den förste källarmästare som måste betala hyra — 400 rdr. — skulle hafva hetat Cöster och hållit på operakällaren i början af detta århundrade. Han skulle hafva efterträdts af källarmästar en Åström, hvilken dref rörelsen till 1817, då han drog sig tillbaka med någon förmögenhet och började grosshandel, men förlorade sedan allt hvad han egde och dog på borgerskapets gubb-hus. Efter Åström kom Badelius, under hvars tid ett mycket gladt lif fördes. Han lemnade oinskränkt kredit, och då han till följd deraf kom på obestånd och nödgades göra cession, fans bland hans gäldenärer en dansör som för förtäring var skyldig 1,400 rdr., ehuru hans årslön vid teatern ej var större än 400. j< A 7.'.,v *

Badelius efterträddes af Krieger, hvilken förut hållit på Riga vid Österlånggatan. Under hans tid inträffade, såsom Wetterhoff yttrar, nobisgubbarnes gyllene ålder. De löner, som qvitterades en trappa upp, stannade på nedra botten, och aktörsstaten hade sitt stamhåll på operakällaren. Det berättas, att sångaren Sällström en afton, då

Punsch omtalas, jemte bischoff, i medlet af 1700-talet.han sjöng Fra Diavolos parti, under en mellanakt kommit i kostym ned i operakällaren och druckit en butelj champagne.

Förmiddagskunderna utgjordes mest af riktiga nobisgubbar» som gingo in pä källaren för att taga sig en stenborgare, en likör som hade arfsägnen för sig ända sedan slutet af förra århundradet och påstås vara uppfunnen af hofsångaren och hofsekreteraren Carl Stenborg, som i tretiotre år var> förste aktör och sångare vid operan». I.ikören, hvilken ej ännu försmås, består af en med socker, pome-ransskal, anis och fenkål försatt spritdryck, hvilken fordrar som till-tugg en liten kryddskorpa, s. k. »källarskorpa», samt ett glas svag-dricka till nedsköljning. *

Det glada vimlet började dock först pä aftonen, då förmiddags-gästerna visserligen ännu en gång infunno sig, men flertalet utgjordes af Stockholms mer konstnärliga och literära beståndsdelar. Pä den bild vi lemna af operakällaren en afton på 1840-talet (fig. 192) synes mångahanda folk. Krieger sjelf, källarmästaren och kaptenen vid borgerskapets infanteri, står innanför disken, mottagande betalning af en lång herre i hatt, notarien Godenius. I dörröppningen åt ett af smårummen visar sig den bekante magnetisören, f. d. öfversten i turkisk tjenst, Bruce Bey i full uniform med hög fez. Längst till venster kommer författaren G. H. Mellin.

På andra sidan om de två kyparne synes en herre i slängkappa. Det är den frän slagsmålet pä Malmens källare (hvarom i ett kommande kapitel) bekante urboettinakaren Jacobson, och den lille i frack vid hans sida franske språkläraren Frangois, en af operakällarens ständige kunder, hvilken roade gasterne genom sina berättelser om

Napoleons fälttåg, i hvilka han sade sig hafva deltagit — såsom trumslagare, påstods det af andra. Då fälttågen ej intresserade längre, lät Frangois höra sin förmåga i att midt i natten gala som en mor-gonfrisk tupp.

Mannen i ljusa rocken vid disken, bredvid Godenius och midt för värden, är Ferdinand Tollin, planschens tecknare. Längre åt bakgrunden till höger, synes en herre i uniform, polismästaren Bergman, hvilken helsas af bankokommissarien de Frese. Närmast bakom den sist nämde, åt höger, är Göran Boije, känd för att på stället hafva kredit för 2 rdr. banko. Af gubbarne som sitta vid bordet längst i bakgrunden, är den ene den för sin stora näsa beryktade bankokommissarien Thoran. Mannen med slängkappan och mössan och den stolta hållningen är, liksom mannen med de många kapp-

* En annan spritblandning, uppkallad efter hufmusikus CuUnschwagtr i medlet af förra århundradet, har icke bibehållit sig så länge som den ofvan nämda.kragarne, för oss okänd, men den som samtalar med den senare egde i lifstiden namnet Akerrén (»Åker ren och går smutsig», sade operakällarqvickheten), och den ömkliga figuren bakom honom var en på den tiden mycket bekant utbjudare af bensaker och annat småkrafs. Den mest fetlagda figuren kändes vid namnet Tillander, handelsbokhållare, och den långe vid dörren åt torget, hvilken fattas i kragen af en liten karl, hette Roos och förekom sällan i nyktert tillstånd.

I förgrunden framträder Georg Dahlqvist, lyftande på hatten, och vid bordet närmast i högra hörnet synes professor Krafft d. y. den bekante porträttmålaren, då redan närmare sjutio år. Han är klädd i pels, röker pipa och läser en tidning. Bredvid honom vid samma bord sitter professor Limnell, dekorationsmålaren och aqva-rellisten, sju år äldre än Krafft, och längst till höger, den bekante komikern vid kungl. teatern Sevelin. Den som bakom dem och qvinnan med korgen hänger upp sin hatt är skådespelaren O. L. Deland, son till balettmästaren Louis Deland.

Den litografi af hvilken vår plansch är en afbildning finnes nu mer i endast högst få exemplar — vi hafva till och med hört i blott två — emedan Tollin redan dagen efter planschens utlemnande i bokhandeln, drog in den, dertill föranledd af det häftiga missnöje som Georg Dahlqvist visade öfver att se sig afbildad i en källarsal. Tollin, hvilken tagit juridisk examen i Upsala och någon tid tjenstgjorde i hofrätten, lcfde hufvudsakligen af sin, dock ej synnerligen stora talang som tecknare och gjorde sig känd för åtskilliga politiska karrikatyrer, som utfördes i stentryck. Karrikatyrerne spelade då en icke obetydlig roll, och det var väl först de illustrerade skämttidningarna som utträngde dem. Tollin hyste ett djupt hat till procentare och 1845 gaf han ut en broschyr med titel Hjelpreda för låtiesökande af J. L. Nygren. Boken är i mycket litet format och på omslagets båda sidor försedd med en figur i svart, porträtt af någon då bekant ockrare. På titelbladet synes blodiglar i en burk. Innehållet är en förteckning på ett stort antal personer hvilka utpekas som procentare. Behållningen af bokens försäljning skulle tillfalla sällskapet »De fattigas vänner». Den första upplagan utsåldes snart och följdes af en ny, men då stämdes boktryckaren, hvilken uppgaf författarens namn, och Tollin drogs inför rätta. Kärandeparten var majoren C. R. af Robsahm, hvars namn fans i boken. Tollin dömdes den 3 Juni 1845 att böta 16 rdr. 32 sk. banko, eller undergå 14 dagars' vatten- och brödstraff, och göra major af Robsahm offentlig afbön, men den dömde flydde från Sverige och kom aldrig till baka.Efter tio ars glad regeringstid bakom disken lemnade kapten Krieger operakällaren* åt Hammarström, som Blanche och Fredrik Deland odödliggjort genom de roliga kupletterna i = Hittebarnet» och hvilken, ehuru sjelf den personifierade återhållsamheten, fortsatte käl-laretraditonerna från Kriegers tid.

I äldre tider var det icke ovanligt, att källaren hölls öppen till en mycken sen timme samt att man kunde slippa in der nästan när som hälst. Nattliga dryckeslag med sång, dels unisont skrål, dels vacker qvartettsång, voro mycket vanliga, men så kom grefve Jakob Hamilton till öfverståthållarskapet, och då måste alla källare stängas kl. 12 på natten, en hård lag, men en lag. Det vardt slut med natt-sölet. Lagen kunde dock ej upprätthållas, då Jenny Lind första gången återvände till Stockholm och åter skulle sjunga på kungl. teatern. Man infann sig kl. 9 på aftonen för att komma i tid till biljettluckan tolf timmar derefter, något som då betraktades som oer-hördt, men sedermera öfverträffats. Under en sådan natt stängdes icke operakällaren.

År 1858 lemnade Hammarström operakällaren till sin öfverky-pare Tjulander, hvilken sökte förena de gamla traditionerna med en nyare tids fordringar, som sedermera ytterligare genomfördes af hans efterträdare Theodor

Blanch och Bengt Carlson. Med den gamla opcrakällaren och dess mer på dryck än spis beräknade uppgift samt dess' egendomliga Stockholmslif var det då slut. »Källaren» dog. och den fina »restauranten» föddes.

* *

*

De ursprungliga kaffehusen råkade småningom i förfall, fingo dåligt rykte och besöktes ej mer af ordentligt folk. Men i början af vårt århundrade uppstodo nya förfriskningsställen som kunde besökas af riktigt fint folk, en del till och med af fruntimmer. Det var conditorier och schweizerier, hvilka stodo i nära samband med sockerbageriet. Det senare öfvades kanske i gamla tider tämligen på fri hand, men tillhörde dock på 1700-talct en ordentligt privilegierad »societet». År 1774 utfärdade kungl. slottskansliet en kungörelse till förekommande af det intrång som obehöriga personer tillfogade sockerbagarsocieteten i Stockholm.

* Uppgiften att operakiillaren i sin äldsta tid skulle hafva hetat Gyllene HäsUn hafva vi icke sett bestyrkt. Sägnen är dock, att när Gustaf II Adolfs ryttarestod upprestes pH torget (1791) eller sannolikare (1796) skall operakällaren hafva skaffat sig en afbildning i trä af hästen och lätit förgylla den för att göra den lika skinande som den nya bronshästen samt begagnat den som skylt. Andra plstä, att Krieger var den förste som stälde upp den af honom inköpta hästbilden, hvilken ännu finnes qvar.Att sockerbagarne icke blott togos i försvar mot främmandes intrång, utan äfven sattes sä högt, att de betraktades som »konst-närer», finner man af förordningar från sjuttonhundratalet. Deras försäljningsbodar vordo dock först i vårt århundrade äfven utskänk-ningsställen för kaffe, te, choklad, likörer o. s. v. Namnet »schweizeri» togs af innehafvarnes nationalitet, ty de första som i Stockholm förenade sockerbageri med utskänkning af forfriskningar i flytande form voro till Sverige inflyttade schweizare.

Den förste eller åtminstone en af de allra första var Coussic, som fans här 1812 och hade sin »schweizeribod» i Willebrandska (Pihlska) huset vid Drottninggatan. Hans enka gifte sig sedermera med musikdirektör Homann vid Svea artilleri. En annan schweizare, vid namn Schann, höll något senare vid Stadssmedjegatan. Andra landsmän trädde i schweizarnes spår och satte upp likadana för-friskningsbodar. En tysk, från Königsberg, Po/U, (d. ä.) gick omkring och sålde likörer, men var en företagsam man och fick, 1815, mot en årlig afgift af 66 rdr 32 sk. bko hyra en kolbod, som tillhörde kungl. operan och var belägen innanför den stora förstugan ät Arsenalsgatan. I den kolboden inredde Pohl ett schweizeri, hvilket sedan under olika egare bibehållit sig ända till 1881, då det förvandlades till kapprum för teaterbesökande på öfre parkett.

Senare öppnade Pohl ett annat schweizeri, först i n:r 6 och derefter i n:o 10 Arsenalsgatan, midt emot operahuset, och höll äfven der, liksom Pohl d. y. i många är. Hans Pohlsro på Djurgården hafva vi redan omnämt i sammanhang med första maj. Pohls lägenhet vid Arsenalsgatan förestods omkring tjugufem år af mamsell Rose (Rosa Meyer), ett älskvärdt fruntimmer, omtyckt af de många kunderna och alltid vänligt och tillmötesgående mot hvar och en som bad henne anskaffa teaterbiljetter, hvilket hon med största beredvillighet åtog sig utan någon ersättning. »Mamsell Rose» lefver ännu och är nu 87 år. Hon har mycket att förtälja från den tid, då hufvudstadens hela manliga konstnärsverld, och främst deribland kungl. teaterns konstnärer, i förening med unga officerare och andra glada stockholmare besökte Pohls schweizeri samt sedan hon sjelf, 1843, öfvertog lägenheten för egen räkning och innehade den i fem år. I ungefär tre årtionden skänkte hon i kaffe, punsch och likörer, sålde konfekt och gaf ett vackert småleende på köpet.

En tid hade hon till medhjelperska en vacker blondin, fru Söderström. Dessa två skötte om somrarne under lägret Pohls kafé på Ladugårdsgärdet och voro bägge mycket omtyckta af officerarne. En sommar tågade hela kadettkåren, efter slutadt läger, upp till kafét och uttryckte sin tacksamhet genom afsjungandet af den be-kanta, då nya visan: »Fru Söderström, fru Söderström och lilla mamsell Rose». Efter det mamsell Rose dragit sig tillbaka, öfvertogs kafét slutligen af mamsell Thunberg, som fortsatte de goda traditionerna och innehade stället till dess detta kafé upphörde.

År 1818 öppnades ett schweizeri i Hazeliska huset, hörnet af Drottninggatan och Fredsgatan (n:o 5 vid

Drottninggatan), af hof-konditor Hubert Schiitz, hvilken, född i Aachen, kommit till Sverige med Carl Johan. Han afled dock redan 1821. Hans enka, född i Bremen och i Stockholm känd för sitt förträffliga kaffe, hvars tillagning hos henne studerades af till och med förnäma damer, flyttade till det hus vid Drottninggatan, som nu har n:o 30, der ett sockerbageri, tillhörigt ålderman Wibom, förut fans. Fru Schiitz höll der sitt konditori-schweizeri till 1835, dä rörelsen öfvertogs af sonen, Carl Schiitz, hvilken fortsatte till 1847, då han lemnade schweizeriet och satte upp cn »blomfournitur-handel» vid Karduansmakargatan. Schiitz' schweizeri, kalladt' Café Scandinave, med Fortunaspel och särskildt damrum, var mycket bekant i nära tre årtionden.

Samtidigt med dettas förläggande högre upp på Drottninggatan, öppnade konditor Behrens ett schweizeri i n:o 6, den forna »Kejsarkronan», men egnade sig också åt sitt »Hotel Garni» vid nedre Drottninggatan, till dess han, såsom vi redan omtalat, vardt den förste innehafvaren af »schweizeributiken» i Strömparterren.

Vid Storkyrkobrinken sattes schweizeri upp af italienaren Bian-chini, i n:o 13, der Samson & Wallin 1851 öppnade sin bokhandel, då Bianchini flyttade till Lilla Trädgårdsgatan, hörnet af Hamngatan (Enkhusgränd), der Davidsonska palatset nu reser sig. I Berg-strahlska huset vid Riddarhustorget öppnades schweizeri af konditor Winter, hvilket sedan öfvertogs af Biiär. Bredvid Bianchini i Storkyrkobrinken höll å ena sidan, n:o IO, schweizaren Wazau, som på 1830-talet köpte Vauxhall (Novilla) på Djurgården. På andra sidan, n:o 14, öppnades i senare delen af 1840-talet Petit Café, som innehades af Wilhelm Davidson, hvilken redan 1838 öppnat och fortfarande innehade det stora schweizeriet eller kafét i Trädgårdsföreningen vid Drottninggatan. Hans bror, August Davidson, hade 1834 satt upp ett schweizeri i n:o 13 vid samma gata, hörnet af Nya Kungsholmsbrogatan, och lockade med sitt utbygda och för den tiden ovanligt stora fönster.

Behrens hade ett par biträden, F. De la Croix och H. R. Berns, som sedermera vordo egare af stora kaféer i den nyare stilen. Den först nämde var en bland ättlingarna af den franska hugenott-inflyttningen till Berlin. Han satte på 1830-talet upp ett schweizeri vid Malmtorgsgatan, der Abr. Lundqvists musikhandel nu är, men5

lemnade det sedan till en konditor Olsson och egnade sig åt sitt stora kafé i den då nya Bazarbyggnaden samt sin »De la Croix' salong» vid Brunkebergstorg. Olsson efterträddes vid Malmtorgs-gatan af Paalzow. De la Croix hade lockat gäster med en »tafla, föreställande en utsigt af Agra i Ostindien, hvarvid fältet och sjön visa en vacker blandning af rörliga figurer», såsom det heter t en annons i December 1836. Paalzow lockade med den på den tiden mycket bekanta Sofi Sager, men lemnade snart åter denna lokal och slog sig ned på Riddarholmen samt flyttade sedan till Göteborg. Efter honom följde vid Malmtorgsgatan konditor Leffman, och hans efterträdare vardt Carl Grafstråm, hvilken, efter att hafva lärt sin konst i Paris, år 1847 satte upp ett konditori i Qvidingska huset (nu försäkringsbolaget Nordstjernans) vid Fredsgatan och dcrifrån flyttade till Malmtorgsgatan. th+AuMi^**-**#-****-.

De gamla sockerbagarbodarne förvandlades allt mera till konditorier och schweizerier. Så vardt också Sundbergs gamla sockerbageri vid Vesterlånggatan^bmskapadt till schweizeri. Den ursprungliga boden har sedan 1819 egts af hrr Sundberg, far och son, samt hör således med rätta till gamla Stockholm.x

H. R. Berns, född i Stockholm af tyska föräldrar och uppfostrad i Wismar, satte jemte mecklenburgaren Eckert (nämd vid omtalandet af Novilla) på 1840-talet upp ett schweizeri vid Vesterlånggatan, i /«• hörnet af Skräddargränd, men öppnade några är derefter ett eget, stort kafé i Kastenhofshuset, till venster i förstugan åt torget, och stannade der till dess huset skulle förvandlas till Hötel Rydberg, då han, 1854, började med ett nytt kafé i den då icke ännu fullbordade Berzelii park, der källaren Berzelius nu är, och höll der i några år till dess »Berns salong» vardt färdig.

Dermed var man fullständigt inne i det nya Stockholm med dess storartade kaféer. De sista hit inflyttade schweizarne mästc också följa med sin tid och sätta upp präktiga kaféer. Ett sådant öppnades omkring 1850 i det dä nya Folckerska huset vid Brunkebergstorg af Camarch och Roffler, bägge från Graubiindten. Men derefter var det slut med konditorinvandringen från Schweiz.**

K eh/e ~t O m/. , . »V,I k< fcrhstd re/. » rl-' 1

/O : oV' . .t. gft - drv

fr

t* A t < t -***

Kap. XV.

Kommunikationer.

Åkarl oeh akarclaxor. — Släpa, kärra, schas och droska. — Trähästen. — Hyrkuskar. — Djurplågeri. — Port-chaise. — Omnibusen Försöket. — Skjutskärror esch diligenser. — Roddarpigor och roddargummor. — Kullroddbåt och vefslupar. — Olof Rudbecks jakt. — Mälarefärd i gamla tider. — Amphitrite och Yngve Frey. — 7'rampbåt och vattenskidor.

Åkarne hafva alltid utgjort en klass i samhället som varit mindre omtyckt, mycket begagnad och ofta utsatt för förföljelse. Någon orsak måtte förhållandet ega, och den enklaste är väl den na-> turliga, nämligen att åkarnes sjelfva sysselsättning, ett skenbart uppsökande af ett för dem likgiltigt mål, ett väntande på en likgiltig person, vistelsen i smutsen på gatan, klimatets hårdhändthet frarn-alstrat en bitterhet i sinnet som verkat störande för dess egen och allmänhetens lugn.

Redan under Christian II:s regemente finner man (i Bärarnes skrå) åkarne omgifna af stadgar. Ingen åkare skulle utan bärarnes minne få köra upp jern från Kornhamn. Item skulle ingen bärare tillåta, att åkarne hafva sina hästar och kärror stående på torget, der bärarne äro vana att göra rent.

Först under Gustaf II Adolfs regering (1620) synas åkarne hafva fått sin egen ordning och taxa. Deras håll voro då icke så långa, ty de längst bort belägna ställena voro Reparbanan, Söderqvarn och Malmtorget.

Redan då framskymtade de första tecknen till den inneboende synden, hågen att begära mer än taxan, och rättelsemedlen angifvas ganska tydligt: första resan tre dygns fängelse och 3 markers böter andra resan dubbelt opp, och tredje: embetets förlust.

Emellertid måste här anmärkas, att åkarne ännu icke hade någon persontrafik, utan inskränkte sig till godsbefordran. Personbefordran var öfverlcmnad åt de högre klassernas egna åkdon, hvilkaofta voro mycket grant utstyrda, och den som ej hade råd att hålla sig vagn, måste nöja sig med egna ben. Vi lemna här en afbildning af godsåkare och hersskapsvagn från 1 600-talet (fig. 193,)

Längre fram i århundradet, år 1662, finner man åkarnes kördon namngifna: S/äpa, kärra eller vagn, och sju år senare angifvas pä taxan för öfverfart vid Horns-Sund calesch eller rustvogn samt carct med 4 eller 6 hästar.*

Åkeriets verksamhet inom staden torde ännu hafva varit obetydlig, ty vi finna icke förr än under nästa århundrade taxor för personkörning vintertiden i släde till utvärdshusen, och först in på Gustaf lll:s regeringstid bestämmelser om den åkare som ville hålla chaise, hvilket åkdon sedan ända in pä 1800-talet tyckes hafva varit åkarnes ständiga kördon, tills det utbyttes mot dels giggen, en reformerad schas, dels den ryska droschkan, hvilken sedan vardt allena lierskande.

Fig. 193. Arbetsfordon och Herrskapsvagn frän t6oo-talct. Efter Dahlbergs Suecia.

Under Adolf Fredriks regeringstid tilltaga bestämmelserna i mängd och skärpa. Så påbjudas till exempel 1763 tillräcklige och välklingande ** bjellror vintertiden. Ohöflighct och prejeri straffas nu för första gången med 2:ne timmars ridande på Trähästen, andra gången med fängelse vid vatten och bröd, tredje gången med sex par spö, hvaraf man finner att upplysningstidehvarfvct i Sverige var i vissa fall mindre menskligt än det illa ansedda 1600-talet.

Schäsen synes, som nämdt, hafva varit åkarnas äldsta rullande kördon för persontrafiken, och återfinnes detsamma i taxorna ända till 1836, då droschkan uppträdde jemte schäsen, dock ännu med det något främmande epitetet »så kallad>. Nu mera lefva icke många

* År 1654 tillverkades i Stockholm af vagnmakare: bryggarrragn med tre stegar och dubbelt skak, Jtärre kista, kallesk, karmsläde, Dantsigerstiide, kutsk vagn och skottkärror. 1 1636 Srs arbetstaxor förekomma ej vagnar.

*• Kungen var som bekant musikalisk, han trakterade violoncel].512

KOM MUNIK A TIONER

stockholmare som erinra sig den tid, då den som ville begagna sig af offentligt fordon på hjul icke hade annan utväg än att sätta sig upp bredvid den illa luktande och trasige åkaren i den vanligtvis bjärt gulmålade, högst obeqväma schäsen, som drogs af en utsvulten och orkeslös hästkrake.

Jemte åkarne hafva, åtminstone från 1731, de förnämligare hyr-kuskarne sörjt för samfärdseln i Stockholm. Deras åkdon hafva ända ifrån början in till våra dagar nämnts med det gemensamma namnet hyrvagnar. De lenrnade dock länge ganska mycket öfrigt

Fig. 194. Förnäm herrskapsvagn frAn början af århundradet. Efter Magasin för konst, nyheter och moder.

att önska och började först på 1820-talet att någorlunda motsvara den åkande allmänhetens anspråk. År 1825 uttryckte en rimsnidare sig om dem på följande sätt:

Hvad utsökt prydlighet, till pris för menniskosnillet. uti den vagn, der jag nu sträcker mina ben, emot de åkdon som höllos, länge se’n, till allmänhetens tjenst af Lofiig Hyrkuskgillet 1 Emellan två par hjul, fem alnar från hvarann, på tjocka remmar fäst en vanlig vagnskorg hängde, som vid ett marknadsstånd till formen liknas kan, och vid livar rännstens brant i tvära satser slängde och drogs med möda fram utaf ett utkördt spann Förgäfves från sin bock sin piska kusken svängde,

Att jaga tvänne gamla ök så åldriga som han.

Men ej förr än i slutet af 1840-talet eller början af det derpå följande årtiondet började de, såsom vi redan förut anmärkt, täfki med flertalet af herrskapsvagnarne i prydligt utseende och beqväni-lighet, äfven om de icke i storståtlig förnämhet kunnat jemföras med en för några årtionden sedan uppträdande aristokratisk lyx i fort-skaffningsmedel (fig. 194), som dock aldrig varit annat än undantagKO MM UN t KA TIOS EK

i Stockholm. Kuskarne hafva deremot sannolikt bibehållit sig tämligen lika, om ock deras yttre då och då uppsnyggats, och hafva alltid utmärkt sig för större höflighct och vänlighet än äkarnc samt mot en ofta ringa drickspenning eller endast en sup och en smörgås (fig. 195) slitit ondt dag och natt och mången vinternatt timtals frusit på kuskbocken, under det de som bestält vagnen njutit sällskapsglädjen i fullt mått, utan att ens tänka på kusken och hästarne.

Redan så tidigt som 1733 utfärdades förordning mot öfverdådigt körande, men ett dylikt hörde ännu 1771 till »Stockholms oordent-iigheter»: »Inga barbarer», utbryter författaren, »äro sä grymma mot dessa flitiga och nyttiga djur (hästarne) som de svenska lutherska åkare: de slä dem under de gräsligaste bördor; de svärja, och förgäfves befalla djeflar fara uti dessa usla kreaturen, under tusen förbannelser. ...

Paulus säger, att Kreaturen sucka med oss efter förvandling ----men hvilka af dem

hafva väl mera orsak att sucka än Stockholms stads ikarehästar? Jag undrar hvilka de äro som sucka efter åkar-drängarne ? — Jag tror aldrig att Änglarne längta efter sådant sällskap som de äro vid kärran och slädan.

Förlåt mig. Eders Gudlöshet,

att jag vågar tala Eder till ur så allvarsam ton, sedan jag erfarit, att I akten taxor och cateches alldeles lika med gamla Avisor.»

Ett annat samfärdsmedel till lands var porte chaisen, hvilken in fördes af konglig sekreteraren L. Klinkowström och privilegierades 1726. Priset varierade mellan 6 och 16 öre silfvermynt för kursen för hel dag betalades 2 daler och för vecka 10 daler silfvermynt Då vagn mötte porte-chaise, måste den förre hålla undan vid portö rens rop. Portörerna, som mestadels bestodo af militärer, åtnjöto för

Flf. 195. Hyrku»k. Kftcr C. A. DahUtrdm.öfrigt samma skydd som postiljoner, hvarförutan dc civile voro frikallade för värfning och stadens kontribution, så vida de icke drefvo någon borgerlig näring.

* *

*

Den första omnibus i Stockholm sattes i gång den 21 December 1835. Det var blott sju år efter det Paris fått en regelbunden omnibusfart, men redan två hundra år förut hade den franska huf-vudstaden gjort försök med dylika vagnar, och det försöket hade sedan många gånger förnyats, fastän det icke lyckades förr än 1828.

Fig. 196. Gästgifvarskjuts fr An Packartorget.

Efter F. v. Daniel.

Försöket hette också den förste omnibusvagnen i Stockholm. Han tillhörde sadelmakaren Duvander och snörmakaren Bretzner och afgick från planen framför vetenskapsakademien hvarje half timme, skred ned åt Drottninggatan, öfver Nya bron (så kallades ännu då Norrbro), Mynttorget, Riddarhustorget och Stora Nygatan samt stannade på Jerntorget, hvarifrån han åter hvarje hel timme sattes i gång samma väg till baka. Första resan började klockan half nio f. m., och sista afgången från Jerntorget var kl. 10 e. m., men pa middagen hvilade omnibusen sig en god stund. Försöket förekom i blott ett enda exemplar. Afgiften för en åkning var 8 sk. banko. När vagnen skulle sättas i gång, tillkännagafs detta af den bakpå stående »betjenten», som då blåste i ett horn, och för hvarje in-eller ^tstigning under färden tutades åter i hornet. Men Försöketlyckades icke, ehuru Aftonbladet intygade, att i beqvämlighet och elegans kunde både vagnen, de förträffliga hästarnc, seldonen och betjeningens klädsel mäta sig med de franska af samma slag. Omnibusfarten upphörde efter någon tid af brist på uppmuntran från allmänheten, som sannolikt fann afgiften allt för hög samt platsernas antal allt för otillräckligt, ty »i anseende till våra svåra gator och rännstenar» kunde omnibusen icke forsla flera än utta personer.

Sedermera afhördes ingen sådan fart förr än i början af 1850-talet, om man undantager de omnibusar hvilka från Gustaf Adolfs torg gingo till Djurgården. Men 1852 inrättades åter en omnibus-linie mellan Kungsbackcn och staden (då Slussplanen) samt året näst efter mellan sist nämda plats och Regeringsgatan, i hörnet af David Bagares backe, och en linie mellan Riddarhustorget och Kungsholms-torg samt senare en mellan Slussen och Ladugårdslandet. Den som höll sig längst af dessa var linien Kungsbackcn—Slussen, som söder om Norrbro delade, sig i en linie åt Stora Nygatan och en ät Skepps bron. Det var först i vår tid som spårvagnar konuno och fördrcfvo dc tunga, trånga och långsamma »bussarne». Om spårvagnar kunde gamla Stockholm icke ens drömma.

Ville man landvägen begifva sig frän Stockholm till andra delar af landet, hadc man i äldre tider icke annat än enskilda fordon, och de som icke kunde förskaffa sig sådana, måste betjena sig af häst-ryggen eller anlita egna ben. År 1591 förordnades först, att fyra gästgifverier skulle inrättas på hvardera Malmen, och sattes skjuts-legan till 3 öre milen. Likaledes skulle tvä borgare östan och 2 västan hålla båtar för resande. Samma år omnämnas tre gästgifvare på Södermalm som skulle hålla hästar för kungens och hertigens folk efter 4 öre milen. Ett par är derefter förordnades, att ännu flera herbergerare och gästgifvare skulle tillsättas, men småningom tyckas de dock hafva indragits eller råkat i glömska, ty i värt århundrades förra hälft fans blott en gästgifvaregård i Stockholm, i ett litet, föga inbjudande hus i hörnet af Packartorget (nu Norr-malmstorg) och Smälandsgränd. Först 1851 inrättades en gästgif-vargård också på Södermalm, i n:o 64 Hornsgatan.

Den som bodde i »sta’n» kunde beställa skjuts från hvilken af de två gästgifvargårdarne han ville, men på Norrmalm måste man taga från Packartorget och på Södermalm frän Hornsgatan. Och sä bar det af i vanlig gammal svensk skjutslunk (fig. 196), i lyckligaste fall i någon tung schäs, i andra på en bondkärra utan fjädrar.

På det sättet for stockholmaren i långa tider ut på sina resor i landet, men för omkring femtio år sedan bjöd man honom stiga upp i en diligence (fig. 197). Ett bolag hadc bildat sig och åtnjötKOM MUNI K A TI ONE R

sedan 1833 understöd af postmedlen, först till 6,000 rdr och sedan till 8,000 rdr banko årligen. Detta bolag underhöll person- och pa-ketforsling mellan Stockholm och Helsingborg, öfver Vesterås, Örebro, Venersborg och Göteborg, hvilket ansågs som ett ofantligt stort framsteg i samfärdsel. Hvarje tisdags och lördags morgon kl. 6 afgick diligencen från n.o 5 Clara Södra Kyrkogata (nu Normans boktryckeri), och efter fem dygn var man framme i Göteborg.

»Det går fort att resa nu för tidens, sade man, då man talade om diligencen. »Och inte är det så dyrt häller.»

Man fick betala 33 rdr 16 sk. banko, således 50 kronor, för

täckt plats mellan Stockholm och Göteborg. Nöjde man sig med att sitta utanpå vagnen, kostade platsen 25 rdr banko.

Snart kom också diligencefart till Upsala, i början två, sedan fyra gånger i veckan. Vagnen afgick först från Kastenhof, sedan från n:o 5 Clara Södra Kyrkogata och slutligen från n:o 29 Drottninggatan. Afgiften var 4 rdr banko i vagnen och 3 rdr 16 sk. bredvid kusken frän Stockholm till Upsala, men från Upsala till Stockholm reste man för 16 sk. banko billigare.

Diligencerna fortforo att jemte gästgifvareskjutsen forsla folk från och till Stockholm ända till dess jernvägarna ätogo sig det besväret.

Olof Rudbeck omtalar redan på 1600-talét i förbigående roddarpigor som på båtar öfverförde ungkarlar och jungfrur till Djurgården I början af nästa århundrade äro taxor utfärdade, och roddarelagct får sina särskilda privilegier. Båtarne kommo småningom i ego hos äldre qvinnor, hvilka antingen sjelfva eller genom andra af samma kön besörjde rodden, och namnet roddargummor, senare roddare-madamer, vardt det allmänna.

Den som minnes Fredmans epistel, n:o 33, om fader Movitz' öfverfart till Djurgården, kan göra sig en föreställning om det rörliga lifvet vid en roddartrappa i Stockholm på Bellmans tid.

År 1770 klagas öfver roddarbätarne till Djurgården; man fann det svårt att ofta antingen brännas af solen eller blötas af regn-skurar; dess utom hade gummorna den oseden, att de togo in mera folk än som rymdes i bäten. Illa omtyckta, liksom åkar-drängarne, och berömda för sina stora utförsgåfvor, hvilka kanske voro väl behöfliga, då det gälde att svara hvarj? person som genast vid sin ankomst fordrade, att de med honom skulle »satta ut», förde de emellertid ett jämförelsevis lyckligt lif till fram emot medlet af vårt århundrade.

Det första angreppet pä deras tillvaro som egde den mest betydande linien, Rådstugränden—Röda Bodarne, var Samuel Owens tillämnade jernbro, hvars båda fästen, tvenne jerntorn, blefvo färdiga;

Fig. 198. Kull-vcfbSt. Efter F. v Uardcl.

men denna gång stannade det vid skrämseln. Owen fick dock umgälla sin oförsigtighet med mångfaldiga bevis på roddargummornas ovilja, då han skulle fara öfver från Kungsholmen till staden.

Svårare blef täflan med de 1834 uppdykande kullrodderskorna, och fullkomlig död för dem på Djurgårdslinien blefvo de 1843 privilegierade vefsluparne (fig. 198). Dessa senare gjorde mest långturer, såsom till Djurgården, Essingen, Liljeholmen, och ansågos vara rigtiga snabblöpare, tills de omsider utträngdes af ångsluparne.

* *

*

För längre resor uppåt Mälaren begagnades i äldre tider jakter. Olof Rudbeck d. ä., som sysslade med mångahanda ting, hade äfvenslagit sig på post- och personbefordring mellan Stockholm och Up-sala och för sådant ändamål låtit trycka en stadga, af hvilken man kan få en tämligen noggrann föreställning om resandes bcqvämlig-het i slutet af 1600-talet. Hvarje resande skulle betala två mark silfvermynt för resan och 10 öre för hvar halft skeppunds vigt. Traktering ombord ombesörjdes af skepparen. Passagerarne voro skyldige att vara

ombord en timme före jaktens afgång, emedan tillförene varit bruk, att de infunnit sig för sent, då jakten redan lagt ut, och derigenom kommit att hoppa i sjön. »Sedan är ock en oordning, att några stiga på jakten och säga sig vilja betala när de komma fram, men jakten kommer inte väl till lands, förr än de springa af henne på landet och rymma sin kos, thy skall skepparen så länge hålla från landet för ankar, till dess de betala, ty en sådan jakt som dagligen segla måste och aldrig länge hvila och måste hafva en skeppare, med 6 båtsmän, uppehälles icke med wäder.»

Vidare förbehåller sig den lärde redaren, att intet gement folk tager sig friheten att med tobaksdrickande, fylleri och annat skamligt lefverne ställa sig som osjaliga djur. »Utan den som har lust till tobak, kan sitta utanpå taket i friska luften, så förargar han ingen annan.»

Det kan må hända vara af intresse att erfara, huru en stockholmare för hundra år sedan färdades, då han sjövägen skulle be-gifva sig till någon af Mälarestäderna. Vi bjuda derför på en färd på jakt från Stockholm genom Mälaren uppåt Torshälla, i sällskap med Johan Fischerström*, under en tid då det, såsom man ju påstått, låg mera sol öfver stockholmslifvet än nu, under tredje Gustafs dagar.

Det var år 1782 den 30 augusti, klockan 6 e. m., då vår resande steg ombord på en Torshälla-jakt vid Munkbron. Skepparen, som genast var färdig att lägga nt, instängdes af finnskutor som lossade ved. Finnarne åhörde med största tålamod de resandes föreställningar, utan att vidtaga några åtgärder, till dess hamnfogdens hjelp påkallades. Han kom, full af embetsifver, tog upp sin bricka, fäste den på jackan, kommenderade länge, svor ännu mera. Slutligen lemnades så stor öppning, att den lilla jakten kunde smyga sig fram.

»Vi skilde oss sakta från Qvaien, der jordfrukter och grönsaker finnas högtals utbredde, längs åt Canalen och der månglerskan, sittande i ett slags tråg, tittar fram som ur en niche.»

Utkast till beskrifning om Mälaren. Sthlm 1785-De vände om Riddarholmcns hörn och höllo ned åt Kungs-holmsbron, hvilken före detta tjenat norrmalmsborna till promenad, när »en båt lastad med fruntimmer och manspersoner lade an till jakten och beneventerades ganska vanligen af vår skeppare. Misslynt öfver så mycket oväntadt främmande, frågade jag, om de skulle anses för passagerare. Nej, de ville blott för ro skull följa med till tullen. En af dessa herrar var försedd med trompet, och min skeppare, cn ung och hurtig karl, som äfven förstod att handtera detta instrument, skyndade att accompagnera. Genast skallade en marche, en charge, o. s. v. Skinnarviksbergen gåfvo genljud, och glädjen regerade öfver allt, när fyra små lavettlösa Canoner framdrogos. En af det nykomne sällskapet ville ändteligen agera styckjunkarc. Hans manövrer voro af den beskaffenhet, att jag fann nödigt byta om den plats, der jag hittills sutit en tyst åskådare ... I det samma lossades första skottet . . . Men, hjelp himmel, i hvilken scene 1 Ögonen förbländades af eld och rök. Skrik och jämmer yppades öfver hela däcket . . . Ack, mitt ansigte! Ack, min nya mössal»

Styckjunkaren hade antändt krutpåsen, och en ung dam blef så illa bränd, att man måste anlita det befintliga sirapsförrådet. Hon lemnades i land vid Långholmstullen, der jakten lade till för att anmäla sig. Under tiden tager författaren farkosten i närmare betraktande.

»Jakten var i bästa stånd, försedd med nytt storsegel, fock och klyfvert; ett par ansenliga åror; påliteligt tågverk; tvennc små ankare; en julle, som i släptåg följde tätt efter. Från mast-toppen fladdrade en röd och hvit flagg, och öfver denna höjde sig en forgyld spira. Kajutan, hvarpå jag prenumererat, väl inrättad, snygt målad, hade tvenne fönster, väggskåp, bureau, en liten afplankning, som kallades sängkammare; och en vid trappan inpassad kakelugn, der med beqvämlighet kunde kokas caffe, min käraste dryck, som så ofta muntrat mine sinnen och kommit mig att glömma lifvets besvärligheter.»

»På detta lilla skepp, som kunde draga hela sju läster, utgjorde skepparen, en matros och en gosse hela besättningen. Jakten hadc från Torshälla öfverfört till hufvudstaden jern och canoner; var nu på hemvägen lastad med spannmål, silltunnor, dessutom en hop oberedda renhudar, med hvilka hela lasten var öfverhöljd. Uppä dessa varma bäddar hade en tobakshandlare från Stockholm, en trädgårdsmästare från Strengnäs och en fiskare från Ridön slagit deras läger. De lågo här i största maklighet utsträckte, och visade sig sällan på däcket. Till dessa

passagerare bifogas tvenne fruntimmer, dem jag forst bort nämna. Den ena ännu icke så gammal,520

att hon börjat bruka snus. Den andra mera till åren, nogräknad med ceremoniellet. Visserligen inga skönheter, men hofliga, sed i ga, och efter allt utseende snälla hushållerskor. De lagade åtminstone det bästa caffe någon finsmakad ville dricka.»

Resan fortsattes förbi gamla Hessingen till Ekensberg, der jakten lade bi för natten af brist pä vind. Dagen derpå i gryningen hissades på, och man började kryssa i svag vind, tills den mojnade ur, och jakten blef liggande på den spegelblanka Hessingefjärden. Författaren, som ledsnade vid lifvet ombord, löser nu jullen och börjar en botanisk exkursion på närliggande holmar. Ålgryte, Rostock, Kycklingen och Kungshatt, der en ny trähatt samma är blifvit uppsatt, besöktes. När vinden börjar blåsa, fram åt middagen, är han åter om bord, och färden på jakten fortsättes. Ut på Ekerö-fjärden, förbi Sturehof och Wällinge fram emot Björkfjärden, och det blef afton igen. Den första September, som var en söndag, seglades starkare och man anlände till Tynnelsö-fjärden. Der proponerade skepparen, i anseende till dagens helgd, att cn psalm skulle sjungas. »Hvem kunde neka att förena sitt lof med deras, som ville upphäfva tacksamma röster till lifvets fader? Psalmen Hvarmed skall jag dig lofva uppstämdes, sjöngs hel och hållen,, vackert, ordentcligen, med en helig andakt, under det att trompeten hördes vid hvarje slutmening».

Författaren lockades nu till den grönskande stranden inne i Tynnelsöviken, så att han måste sätta ut jullen ånyo. »Tättingar spelade i backen. Flera slags löfträn hade flätat sina kronor tillsammans och stodo i den ögat retande oordningen. På sidan en äkertäppa, der säden var inbärgad. Snedt emot sågs en gammal humlegård. Ofvanför låg torpet i en lund af fruktträn. Framförc var en instängd gärd, der ingen bunden husvakt syntes, endast en brokig tupp, omgifven af sina älskade hönor, dem han med en lockande röst drog till sig, och, ehuru modig och högsint, bevisade all ömhet.

Författaren inträdde i stugan och träffade en vördnadsvärd gubbe, en bild af förnöjsamheten.

»Oli, douce tranquillité d’une ame calmc ct paisikle, Je t’invoque!»

»Tysta hydda 1 afskild från verldens buller, från vekliga lättingars skrål, och från den stålta nedrighetens fåfänga fjäs . . . jag lärer aldrig glömma den förnöjelse jag här smakat ...»

Jakten släpades in till Strengnäs, der skepparen bebådade ankomsten med sin trumpet. Uppehållet i Strengnäs begagnar författaren till ströftåg kring gatorna, der han förvånas öfver att träffa svinkreatur betande.Man är åter ute på fjärdarne, och det är en afton. »Allt lef-vande pä jakten hade planterat sig på däcket och pratade historier. Jag hörde pä deras sagor. De voro nöjsame, om de just icke voro så trovärdige. Bland annat försäkrades helt allvarsamt, att i Mälaren finnes sjörå. En af sällskapet hade sett en sådan nymf mer än en gång. Hon liknade ett medelåldrigt fruntimmer, väl växt, högbröstad, hade stora ögon och långa mörkbruna hår som skylde hela ryggen, men nedantill en fiskstjert. Man hade sett henne midt i Björkfjärden. Hon bådade merendels hårdt väder, när hon skrattande klängde sig upp till någon klippa, och var då alltid bäst att i tid söka hamn.'»

Det seglades hela den natten i mörkret utan kompass eller kort. Andteligen följande dag befann sig sällskapet, efter tre dygns resa, vid mynningen af Torshälla-ån, men ännu voro icke alla hinder öfvervunna. Hela strömmen uppåt voro redskap för norsfiske, norsverkar, utsatta så att strömmen dämdes upp och blef strid emot. »An arbetades med årorna; än måste jullen skickas förut att fästa tåg i gamla stubbar och varpa fram jakten Skepparen glömde ej sin trompet, som nu hade den goda verkan med sig, att några personer snart kommo i ökstockar från staden. Detta beskedliga folket släpade fartyget i långa linor efter sig, från landsidan, obekymrade om de gingo torrskoddc eller vadade i vatten på de våta ängarne ...»

»Efter två timmars resa på en fjerdedels mil kommo vi ändte-ligen upp till sjelfva staden, som genast saluterades under trompet-skall med dubbel svensk lösen, hvilket låckade fram åskådare af begge könen alla i sina deshabilcer. Vi foro således triumferande emellan de omliggandc husen, ända till det ställe, der debarqueringen skulle förrättas. Denna skedde hvarken på strand, hamn eller bro, utan foten sträcktes behändigt från relingen af

fartyget, inuti en bod, som skepparen kallade sitt magasin, der jakten blef liggande. Hic stetimus . . .» Och här lemna vi författaren välbehållen efter hans skutfärd, hvilken visat oss skilnaden mellan en resa på Mälaren för hundra år sedan och en ångbåtstur i våra dagar.

* v

*

I Bihang till n:o 39 af Westerås Stads och Läns Tidning den 18 September 1818 läses följande annons:

Som jag med mitt Ångmachinsfartyg kommer till Westeräs den 20 dennes, kunna de som under mitt tvistande derstädes vilja görasmärre Lustresor i Mälaren blifwa tillfredsställde mot erläggande af I Rdr B:ko Personen.

Stockholm den 7 Sept. 1818.

Samuel Choeu.

Detta är annonsen om den första publika ängbåtsresa i Sverige. Denna första för persontrafik bestämda ångaren hette Amphitrite. Fartyget var 65 fot långt och 20 fot bredt, och ehuru maskinen hade blott fyra hästars kraft, kunde det likval herbergera ända till 182 passagerare. Vesteråsrcsan gick emellertid för sig utan alltför stora olägenheter. Maskinen stannade blott en gång under vägen och då af den naturliga orsaken, att ett vedträ fallit ner mellan svänghjulet och sidan. Året derpå var Amphitrite ute vid Söder-telge kanals öppnande. På hemvägen i mörkret satte ångaren pä grund i Lina sundet, men kom flott medelst rodd. På Björkfjärden stack upp cn storm, så att fartyget fick slaksida, hvarigenom hände, att ena hjulet arbetade i djupet, under det att det andra snurrade i luften. Men det gick ändå!

År 1821 hade samma båt en fatal resa till Upsala. Den satte på en lerbank vid Stäket, kom flott efter 2'/, timmes arbete, men gick ånyo fast vid Flottsund, der den blef sittande. Stor vardt uppståndelspn bland passagerarne. Damerna fingo inqvartera sig i gårdarne omkring, och berrarne vandrade in till Upsala. Ryktet om det förfärliga skeppsbrottet gick till Stockholm i förstoring och väckte allmän uppståndelse, tills allt blef förklaradt.

Emellertid var ångbåtsfarten med stora svårigheter öppnad, . men mycket af det idylliska i jaktresorna satt ännu qvar. * Då Norrköpingsborna år 1821 skaffade sig egen ångbåt, höll en resa från Norrköping till Stockholm i från tisdagsmorgon till torsdagseftermiddag. Första natten tillbragtes i Nyköpings skärgård, den andra i Södertelge kanal. Då vädret var vackert, stod största delen af dagen en bål på fönsterkappen, omgifven af glas och sångare. Under det att ved intogs, vanligen två gånger om dagen, fick man gå i land och leka i det gröna.

Stundom företogos verkliga strandhugg i småstäderna, såsom då ångfartyget Norrköping en afton lade till i Södertelje och hvarom vår källa i Tidskrift för Sjöväsendet berättar. Ett bröllop firades i staden, och dit tågade passagerarne som till största delen utgjordes af studenter. Brudens far, som var glasmästare, höll god min och inbjöd den objudna skaran samt fägnade den grundligen med mat och dryck. För att visa sin erkänsla för bekommen traktering slogo

Tidskrift for Sjöväsendet, 1S64.de hemvändande passagerarne in en hop fönster. Men tclgeboarnc, som icke tyckte om detta sätt att vedergälla glasmästaren hans gästfrihet, samlade sig följande dag på bryggan och helsade ångbåtens afgång med ett stenregn.

Yngve Frey var en af jakternas värsta fiender och paddlade länge omkring på Mälaren. När maskinen stannade, hvilket icke var ovanligt, seglade man, och för att hjulen icke skulle hindra farten, trampades dessa omkring. Då det blåste hårdt på Björkfjärden, vågade Yngve Freys befälhafvare, kapten Farmouth, icke föra fartyget öfver fjärden, utan förtöjde det vid den närmaste, bästa

Hg. 199. I ängfartygshamnen vid Riddarholmcn. Efter J. A. nf Kullberg» Croquier.

landningsplats och iakttog alla de försigtighetsmått, som användes i gamla tider, när skepparne i de ostindiska farvattnen väntade en tyfon.

Men modet växte, och snart såg man en stor ångare med namnet Carl Johan styra kurs från Stockholm till Ystad.

Det var något oer-hördt att ge sig ut på öppna hafvet, men resorna blefvo också något besynnerliga. »När fartyget, på en af dessa, inomskärs arbetat sig fram från Landsort till Kalmar och en vacker dag ångade derifrån söderut, möttes det,' utanför Ölands södra udde, af den här ganska vanliga sydvestvinden jewte sjögång, mot hvilka maskinen icke förmådde framdrifva fartyget, och då natten tillstundade, ansåg kaptenen det icke rådligt att återvända till Kalmar, utan höll i stället öster ontÖland, länsande friskt undan för sina fyra gaffelsegel, så att han följande morgon var i lä om Ölands norra udde. Enär vädret der kandes stilt, så vände han ned åt Jungfrun' och kom till strandboarnes stora förundran åter norra vägen in till Kalmar igen. Efter att der hafva inlastat ved, fortsattes resan söderut, alldeles som förra gängen, d. v. s. att utanför Utklippan måste fartyget vända, vågade sig för mörkrets skull icke in i sundet, utan gjorde ännu en segling rund Öland och kom vid dagens ljus ånyo helt lugnt in-paddlande norra vägen till Kalmar.»

Samma år (1822) som Carl Johan började sina turer, gjorde äfvcn ett par andra ångfartyg, Stockholm och Föreningen, sina första resor, af hvilka det först nämda gick mellan Stockholm och Nyköping samt sedan mellan Stockholm och Åbo och såldes slutligen till Riga. Föreningen gick först mellan Stockholm och Carlskrona, men behöfde till den resan en hel vecka, sedermera till Nyköping och Norrköping och såldes slutligen till Königsberg.

Ett annat märkvärdigt ångfartyg var Josephine (den äldre). Skrofvet var bygdt som en pråm, rymde 600 personer, och inan skall pn gång ha sett en qvadrille om 50 par dansas på akterdäck. Fartyget var emellertid sä långt, att det icke kunde vända i Arboga ä, och sä bredt, att det måste krängas öfver en välkänd sten utanför Kungsör.

Med Ormen Länge infördes den långsträckta formen, som gjorde snabbgäendet möjligt. Nämda fartyg var 80 fot långt och 12 fot bredt. Det gick i åtta år mellan Stockholm och Linköping, till dess det sjönk på Roxen, sedan det under dessa år haft en mängd äfven-tyr, bland hvilka omtalas, »att det en gång, under Stångäns öfver-svämningar, stannat pä en åker vid en grindstolpe, på hvilken suttit en kråka, som kaptenen i skymningen ansett vara qvasten på en ruskprick.»

Under de svenska ångbåtarnes första tid var icke blott sjelfva resan med dem en märkvärdighet, utan deras afgång och ankomst vigtiga tilldragelser, och detta till och med i hufvudstaden. Stockholms enda ångbåtshamn var under många år Riddarholmen. När ångfartyget inkommit pä Riddarholmsfjärden och hunnit nedanför Skinnarviksbergen, lossades från däcket två eller fyra skott, och då skyndade ett stort antal personer utför den på den tiden ännu branta Riddarholmsbacken ned till hamnen för att se det märkvärdiga fartyget och dess passagerare, hvilka ansågos lika märkvärdiga.

På samma sätt ungefär skedde afgangen. Då var alltid ett stort tillopp af menniskor, dels afskedstagande, hvilka ofta med be-kymmerfulla blickar sågo slägt och vänner anförtro sig åt det farligafortskaffningsmedlet, dels sådana hufvudstadsbor som endast lockades af det ovanliga skådespelet. Ofta hände det, att cn och annan resande kom för sent. Man var då ännu van vid segelfartygens mindre noggranna afgångstid och trodde, att »skeppartimmen> skulle vara lika lång för ångbåtarne. Det är en scen från Riddarholmen vid ett ångfartygs afgång i början af 1840-talet som vi här i bild åter-gifva (fig. 199).

Äfven sedan ångfartygen visat sig vara förträffliga fortskaffnings-mcdel, funderade ännu en och annan pä att sätta någon, såsom det förmodades, mindre farlig kraft i ångans ställe. En förbättring trodde assessor Juringius sig liaf-

va funnit i trampbåten. En sådan försöktes redan 1823, första gången vid kronprinsessan Josefinas ankomst till Stockholm, och derefter trampade den sig fram mellan staden och Drottningholm i ett par somrar.

Att uppfinningen icke saknade alla förtjenster,

Fig» aoo. Hästb&tcn.

kan man finna deraf, att assessor Juringii trampbåt, den pä sin tid ryktbara Gcfion, år 1825 förde tre hundra personer tre engelska mil i timmen med endast sex mans tramp. Samma Gefion trampades också af oxar och gick sedan långturer, men behöfde tre dagar för en resa till Nyköping och kunde således icke uthärda täflan med ångbåtarna. Ehuru i företaget ingalunda låg något löjligt, utsattes Gefion dock för åtskilligt skämt, och 1825

skildrade en rimsnidarc* båtens byggnad och framdrifvandc på ett så komiskt sätt, att man allmänt skrattade ät trampbåten. Om drifkraften hette det:

— — — ifrån Smål'n köp oxar, minst ett par; ställ dem på planen upp till samman; om hornen tömmen lägg; ställ bakom dem cn karl — med piska i sin hand — som har den instruktionen att idkeligen smörja på.

— — — se granneligen till att oxarna allt fort må klifva och hjulen må gå kring att båten framåt drifva.

• Stockholm, philosophisk, satirisk och poetisk målning. Andra häftet. Sthlm 1825.Men ack! med Gefion var lyckan icke trogen.

Som oxen mestadels är van att draga plogen, och såsom denna race ej for navigation ännu har blifvit riktigt mogen, ty hände sig en dag, att från den position, som oxen fEtt, att stå, han valde den att ligga.

Att någon hjelpsamhet utaf en oxe tigga

är, som man vet, ej värdt; och sedan stryk ej halp,

så tog man det parti att hyra

en häst för att dermed skeppsfarten ombestyra,

men resultatet blcf det samma: hästen stalp.

Nu tog man karlar för att trampa.

De grepo genast saken an,

men tröttnade till slut att oupphörligt stampa,

och Gefion ej mer ur stället bringas kan.

Fig. aoi. l.usttur p& vattenskidor. Etter F. v. Dardel.

Företaget måste öfvergifvas, och assessor Juringius, en skicklig jurist och i många ting begåfvad och förfaren man samt känd för stor redbarhet, vände sig med sin uppfinningsförmåga åt andra håll, men lyckades aldrig i sina försök. Han afled i Stockholm 1853. Långt förut hade Gefion, jemte sina ovänner Amphitrite, Upsala ocli Josephine, funnit en våt graf utanför Owens verkstad pä Kungsholmen (nu kungi. Myntet), der de tjenade att fylla ut tomten i sjön.

En bild af trampbåten återstår i ett nu för länge sedan afglömdt »Tärningsspel för större eller mindre», som gafs ut i Stockholm 1823 och kallades Hästbåten (fig. 200.)

* *

*Ett samfärdsmedel på vattnet som torde fä räknas mer till sport än verkliga kommunikationsanstalter var vattenskidorna, hvilkas uppfinnare i Stockholm var en på sin tid mycket känd man, det for sina förlustelser för barn — »Ut med ringen» — sedermera bekanta, s. k. »muntrationsrådet» Höökcnberg, som för omkring fyra årtionden sedan visade sig på sådana skidor och fick åtskilliga efterföljare. En och annan liflig natur drömde om de stora fördelar som det nya fortskaffningsmedlet skulle framkalla, och många idrottsmän syntes här och der pä Stockholms vattendrag, till och med på sjelfva Norrström, nyttja skidorna till sin fortkomst, men deras praktiska användbarhet såsom ett verkligt medel till samfärdselns underlättande kunde dock aldrig göra sig gällande. För att visa, huru äfven de voro föremål för skämt, meddela vi en af en bland Sveriges gladaste tecknare utkastad framställning af en stockholmsfamiljs lusttur på vattenskidor (fig. 201).Kap. XV.

Slangord och Bångmäl.

Gatans språk. — Skolgossespråk. — Flera slag af rotvälska. — Fängelsespråk. — '/.iguenarmnl. —' Festgotamål — Sotarnes, målar lärlingar nes peh skosnakargossar-nes hvisslingar. —

Alla stora städer hafva uttryck, som motsvara det engelska slang, något som är framkalladt af de lägre klassernas beliof af att gifva luft åt sådana föreställningar dem de bildade sakna eller livilka dessa söka uttrycka genom mera

fina vändningar, omskrifningar, anspelningar o. s. v.

Ofver Stockholms »slang» äro ännu icke upprättade ordlistor sä-som i andra land, dels derför, att ämnet icke lockar till behandlin" genom den risk det medför att bli misstänkt för förtrolig beröring med utöfvarne af konsten, dels genom svårigheten att få något meddelande af de misstänksamma uppfinnarne, dels vidare derför, att en sådan uppteckning icke skulle vara af art att kunna återgifvas.

Vi hafva till vårt förfogande en lista på öoo slangord upptecknade bland hufvudstadens sjåare, handtverkare, sjömän och gatans arbetare. * De äro dock till största delen af den art, att de icke kunna tryckas. Emellertid kunna de klassificeras och befinnas vid undersökning till större delen innehålla förklenande tillmålen i allmänhet samt öknamn på yrken. Dessa senare äro de enda som visa några spår af fyndighet och hafva derför också stigit något högre, sä att de kommit till de bildade klassernas kunskap. Vi skola väga försöket och återgifva några få af de minst harmfulla, om ock nyttan af deras bevarande kan synas tvifvelaktig:

Snutgjntare, spanmålsförderfvare (bagare); Fläskapotekare, sillstryparc (hiikare); Fordsludsare (skräddare); Särkrniitare (lärflskrämare); Nötknäppare (slagtare); Piller-trillare (apotekare); Morotsvarfveirc (trädgårdsmästare); Träföriidlare (snickare); Kalj-skinnsplågare (trumslagare).

* Meddelade och samlade af kapten Ludvig Ahlström.Vidare finnas verb, hvillca dels icke kunna söka sitt ursprung från något kändt språk, dels äro förvrängningar eller stympningar och hvilka höras tidt och ofta på gatan. Sådana äro till exempel: skubba, schappa = springa; puckla, lappa = slå. Vidare adjektiv i stor myckenhet, i allmänhet uttryckande begreppet dålig, underhaltig = svullen, flanig, vriden; mera sällan något godt = kilig, bussig.

Närstående slangorden äro de så kallade »bångmäl». Man har velat leda sjelfva ordets härkomst från franska bon-mot, men detta torde vara något osannolikt. Snarare vill väl detta »bång» betyda ett ljud utan begrepp, ett ofta återkommande ljud, som visserligen i sig sjelf saknar betydelse, men först far det derigenom, att det intar en lämplig plats och begagnas i rättan tid. Dessa »bång mål» begagnas icke blott af grändernas och hamnarnes invånare, utan öfvas äfven i skolor och mest kanske i mindre bodar, der handelsmannens språkfärdighet är högt uppskattad och utgör en del af handelns framgång. »Bångmålet» tyckes, liksom svordomen, liafva uppstått af tankelättja, ty det ersätter snart sagdt allt; det af-klipper räsonnemanget utan att såra, ty det ger en rolighet i ersättning; det fyller ut ett tomrum och lemnar frågan öppen, men kan äfven ofta vara en typisk omskrifning af jakande eller nekande svar.

Några exempel: En gosse berättar en annan något. Denne andra önskar antingen, att saken icke skall förhålla sig så som den framställes, eller också intresserar den honom icke, men han måste svara och i stället för att säga: »det var lögn!» säger lian: »I morgon bitti på en ljusbit.»

I stället för det enkla »jaså», kan man säga: »Det tror du bara», eller »om du dröjer», »om du sjunger». En personlig tillvitelse kan tillbakakastas med ett »nej, men du!» o. s. v.

Senare tider hemta gerna från populära komedier och operetter stående uttryck, som sedermera tillämpas på alla lifvets frågor och förhållanden och utgöra snart en art af dessa bevingade ord, hvilka gä som mynt tills de bli slitna eller ändra valör.

Allt detta är dock ännu icke ett språk, oaktadt en oinvigd från en annan samhällsklass skall ha rätt svårt att förstå andemeningen i ett sådant räsonnemang. Men det finnes konventionela språk, hvilka stå nära romany-, zigenar- eller tjufspräket, utan att med dessa hafva något samband. De liafva som urtyp »skinnarmålet» eller det som Malungs handlande befolkning talar, när den på sina resor vill göra sig oförstådd, och beror till sin sammansättning dels på en omkastning af bokstäfverna (sålunda: göra = ragö, sälja = jasäl, tala = lata), dels genom en inskjutning af bokstafven v framför ord som börja med en vokal.

Gam!<i Stockholm.^ Kan du lata te karba, så kiwi du lavir»

Eller:

Kan du tala te-bakor (baklänges), så miki du vila (vill)?»

I Stockholm hafva vi funnit fem slags rotvälska, för att benämna det så, och af hvilka ett blifvit klassiskt. I Dahlgrens komiska fantasi »Rosenfesten» förekommer en scen mellan hussu och ordföranden i festkomitén, i en trakt af Lofön.

Hussu: »Dilber skalber falber talber nulber», hvilket öfversatt blir: »Dig skall fa'n ta' nu!» Detta gick ännu an; men Hussu talar ytterligare: »Vilber dulber ilber skalber». Här är nyckeln förkommen till senare hälften, men slutligen tillägger hussu: »Dulber älber elber stolber nalber.» = »Du är en stor narr.»

Detta skref Dahlgren redan på 1840-talet. Språket hade dock framtid för sig, ty det begagnades i skolorna ännu på i86o-ta!et, kanske ändå senare. Nyckeln tyckes vara Ibcr, som fogas efter första stafvelsen. Ett vilkor för språkets möjlighet synes vara ordens enstafvighet, så vida icke den största otydlighet skall uppstå.

Ett annat är den så kallade pladevatttydevyskadevan eller en fingerad platt-tyska. Det har en bestämdare grammatik. Man sätter nämligen de efter hvarje vokal och tar om denna igen med ett v framför. Språket far en viss bestämd karakter, fordrar sträng öfning, kan uppdrifvas till en hög grad af konstfärdighet och väcker då förvåning öfver de öfvervunna svårigheterna samt är alldeles obegripligt för de oinvigde.

Ett exempel:

UdevuppSdevå mcdivin mudevun vadevar lödevöjcdevet Odcvock hcdcvälsadevan idevi medevin blodevod,

Idevi sjädeväledeven bodevodedeve nödevöjedevet.

Hvadevar medevennideviskadeva vadevar godevod.

Hvadevnr podevojkedeve gladevad odevock ydevystedcver Vadevar stradcvaxt midevin hudcvuldadeva brodevor;

Hvadevar flidevickadeva vadevar midevin sydevystedever Hvadcvar gudevummadeva vadevar midivin modevor.

Öfversättning af:

Uppå min mun var löjet Och helsan i min blod,

I själen bodde nöjet.

Hvar menniska var god.

Hvar pojke, glad och yster,

Var straxt min hulda bror; livar gumma var min mor.

(Ur »Pojkame» af Fru Lenngren.)

Det tredje slaget är det högst berömda fikonspråket, som lefvat minst sina 30 år och ännu har sina ganska talrika anhängare, dockicke mest bland de lägre samhällsklasserna. Det utöfvas på sådant satt, att ordet »fikon» söndcrbrytes och bitarne inskjutas i det ord som skall vanställas.

Ett fjerde slag, hvilket härleder sig frän ett tjufband i Stockholmstrakten och som upptecknats i våra dagar är a/språket. Det ar enkelt och antyder låg härkomst.

Enligt formeln

Har du varit borta ? =

Arhal udal aritval ortabal?

Och härmed inträda vi på det mörka område, der zigenare, tattare, skojare och tjufvar hafva uppträdt som lagstiftare för språket, och om ordet någonsin haft till ändamål att dölja tanken, sä har det väl varit här. För att börja med zigenarne, uppgifvas dessa hafva först visat sig i Sverige åren 1513 eller 14.* I Tyskland och norra

Europa uppträdde de i början af 1400-talet. De uppgåfvo sig då vara kristna pilgrimer från Egypten. Snart upptäcktes bedrägeriet och man började anställa gissningar öfver deras härkomst, och hafva dessa gissningar sedan blifvit fortsatta intill våra dagar, da forskningen kommit till hjelp och man stannat vid den mening, att zigenarne äro en stam från Indien som genom Egypten gått öfver Spanien (Gitanos) och Italien samt öfversvammat Europa, tills de, såsom nämdt, under Sten Sture den yngres tid intågade i Sverige. Här blefvo de icke särdeles väl mottagna, enär man var väl varnad för det tyska slödder som så länge grasserat i sjöstäderna, och deras färd till galgen gjordes ganska lätt. Men de fortforo att finnas. Gustaf II Adolf skall hafva begagnat dem i sin här såsom bödlar och hudafdragare. År 1662 utkom en kunglig förordning, som bestämde, att tattare eller zigenare skulle gripas hvar de visade sig och föras öfver riksgränsen med det besked, att om de visade sig igen, skulle de aflifvas. På 1700-talet funnos de lika fullt, och en berättelse går om två tattarqvinnor som lyckats tränga sig in på Stockholms slott ända till Ulrika Eleonora d. y:s rum. Der dansade de och sjöngo samt spädde slutligen prinsessan, att kungen, som då låg för Fredrikshald, skulle dö och Iemna henne kronan i arf. I vårt århundrade äro de qvar ännu och fruktas af allmogen, dä de komma tiggande på ett sätt, som icke tillåter något afslag, ty de gå alltid fram till stugorna, när de veta att männen äro ute på arbete. I Stockholm hafva de högst sällan uppträdt, men då vanligt-

* Ol. Pctri Krönika. Kabenius, i en Disp. menar, att de redan 1303 skolat vara inne i Sverige. Såsom grund anför han (det i Sv. Diplomatarium införda) förbudet mot kringstrykande sculuare, motsvarande skojare.vis med stor glans slagit läger utanför tullen. Deras uppgifna näringslang skall vara kittelflickeri, hästbyte och spåkonst.

Efter hvad som sedan visat sig, hafva tattarne stått i intim förbindelse med landets infödda tjufvar, hvilket ock bekräftades af den bekante stortjufven Djös Per Andersson eller Dalpelles bekännelser, och mest kanske af den ordlista öfver svenska fängelsespråket han uppsatt och hvilken under titel:

Det Svenska Zigenarspråket, såsom det under namn af Rom-mani talas i Svenska fängelserna, af professor Carl Säve i lifs-tiden aflemnades till zigenarfolkets klassiske skildrare, norrmannen Eilert Sundt, hvilken aftryckt densamma i slutet af sitt berömda arbete »Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge».

Det är icke utan att författaren till dessa samlingar om Stockholms gatspråk känt sig något hemsk till mods, då han genomgått denna lista och der återfunnit ord, hvilka i hans barndom begagnades kamrater emellan vid ett af hufvudstadens femklassiga läroverk. Så till exempel sade man miro i stället för jag, diro i stället för dig. hvilka båda ord återfinnas med samma betydelse i Anderssons ordlista. Hvilken skolgosse kallade icke för 25 år se n sin mössa pirkar Hvem vet icke hvad dortna är? Eller gromsing? Och detta sista har visst en zigenare fört med sig från sydligare land. I samma lista förekommer ett ord ki, som betyder icke. När man ville inbilla någon en osann sak, på skämt, och någon tredje var närvarande som man icke ville »purra», hviskade man till denne tredje: på ii, förstås! Eller när man hörde något som man ej trodde på och ville uttrycka sitt tvifvel öfver detsammas sanningsenlighet, sade man frågande »pä ki, förstås?» Det var fängelspråket man talade, men som man ej viste af.

Att detta fängelsespråk ej var af uteslutande inhemsk uppfinning eller hemmagjordt, visar den brokiga blandning af alla ved-dens språk man här möter, och dertill ord hvilkas ursprung äro alla språkforskare okända. Vi skola lemna en liten prof karta:

Altsås-arot (alltsamman, af sv. allt och sas-haro = allt): Aljn (vara); Ava (komma); Rakro (fär); Bal (här); Ballovas (fläsk); Barr (»ten); Byting (polisbetjent); Dud (fader); Drabla (läsa); Domm (rygg); Däkketskiro (soldat); Dovn (denne); Et (ja); Forum (stad); Gnao (skurk); Gromsing (barn); Jtisp (stuga); //is-ar (kläder); Ja (gä); Jagg (eld); Jalt (öga); Jikk (en); Dy (tvä); Drill (tre); Schtar (fyra); Pansch (fem); Sink (sex); Sylt (sju); Oklo (ätta); Engja el. nin (nio); Tin (tio).

Karlo (svart); Kalsing (sko); Kandorina (kyrka); Kos (ost); Kura (slä); Lilltr (bref, pass); Lådor (salt); Maro (bröd); Matjo (fisk); Nnk (näsa); Nacka (fly); Part, (vatten); Papja (gäs); Prull (broder); Purra (stjäla), Rypavina (bränvin): Rub (silfver); Silvano (sill); Smitjo-koll (Smcdjcgärden, fängelset i Stockholm); Svodin (Sverige), Svenarus (svensk); To (till); Vavarig (sädan); 1'addro (säng).En annan zigcnar-ras af rent inhemsk art, hvilken uppträder eller har uppträdt och illustrerat hufvudstadcns gator och torg, är vestgöten, gårdfarihandlaren eller

knallen (fig. 202). Numera begagnar han icke sitt gamla privilegium att gå omkring med Alings-ås-manufakturerna, minnen från Alströmers och frihetstidens lysande dagar, eller sina egna inhemska tillverkningar och i köken pä ett bordshörn göra sin affär. Men han har varit och har lemnat ett språk efter sig som kanske mer än fängelsespråket bär spår af ett kringströfvande lif. Det är icke många ord vi ega, och derför samt på grund af att de oss veterligt ej varit tryckta i Sverige, återgifva vi dem efter Eilert Sundt:

Baimel (hem); Balt (dag, i balt = i dag); Bar el (år); Batla (natt); Beanius (nio),

Beatius (tio), Beatrius (tre), Behsasius (sex)

[dessa synas vara vanställningar]; Bil Un g (skilling) [jmfr ziegenarspr. billing = en bit]; Birajius (fyra); Blakke (byxa); Bleide (tolfskilling): Blie (skjorta); B o ia (dricka)

[franska bo i re]; Bolkel (folk); Buaduns (du); Buflar (pengar); Byvaduns (sju); By-vatuns (tyg); Ækel (jag) [latin Ego]; Ploing (vatten); Gjöl (länsman); Glisk (god); Grun (dålig); Gums (tull); Hablra (hafva) [latin Habere; Ek el Habérer = jag har]; Häkk (hus, herberge, stad); Har (min); Hat (vacker); I bor gon s (i går); Imatin (timme);

Kassat (gammal) [jfr kasserad]; A 'ax (två)

[finska kaksi]; Åja k ka (köpa); Klyjpa (spisa); Krok (moder, käring); Krölt (flicka) j Lts (kött) [finska 1 i ha]; Luns (pojke); Mes (man) [finska mieaj; Monsa (tala) [monsing = vestgötarnes hemliga språk]; Nabis (icke) [ziegen arspråk nahen, noben]; Nas a (sälja) [nas eller nasare - kringresande vestgöte, grannas, d;o småländing]: Nons (god); Olabos (bord); Orvelt (Norge); Pan (bröd) [latin Panis]; Pikkus (tjuf); Rimma (mjölk) [finsk plimä]; Pirk (mössa) [zigen-pirka]; Primer (prest; prima = läsa) [ziegenarspr. primos]; Probis (knif); Pudder (smör); Rita (skrifva); Sanga (kyrka); Skene (aln); Skubba (gå) [tysk rot-välska: schtif dich = packa dig i väg]; Skuv (silke); Slett (åtta); Sletter (daler); Snurva (hundra); Stulpa (»skubba»); Stål (pengar); Tove (tusen); Trille (kärra, »trilla»); Tttvc (hatt); Umtifen (femtio); Unskasvallet (Sverige); Vise (pass) [att visa fram]; Er (en) [finska yksi]; Ytel (mycken, stor); Anamons (månad); örkel (fader).

Det är en ganska märklig inblick man lar af dessa »knallarnes» vandringar kring land och rike, och det ligger icke så obetydligt af etnografiskt material i dessa sakförhållanden af deras gjorda språk, i hvilket man finner dels sjelfgjord rotvälska (efter viss formel), dels

Fig. 302. VeiigSie. Forssell Elt är i Sverige.rena latinska eller italienska ord, dels ock zigenarord samt en icke obetydlig mängd finska, dessa senare troligen upphemtade från Finn-skogarne, men zigenarorden på krogar och marknader, de latinska möjligen af valloner i Östergötland, Vermland och Upland.*

Liksom zigenaren, hvilken stryker fram sin väg, kan meddela sig genom att om sommaren lägga några qvistar vid en hörnväg och om vintern slå ett helt telegrafspråk i snödrifvorna med sin pisksnärt, så hafva äfven stadsgatans och hamnarnas arbetare ett signalspråk, som frambringas genom den enkla åtgärden att hvissla. Man har iakttagit att yrkenas lärgossar, under kritisk belägenhet öfverfallna af andra yrkens lärlingar, kunnat stampa folk ur marken med en enda hvissling; man har också iakttagit att vissa arbetare, såsom sötare och plåtslagare, just under arbetet behöft ett medel att för hvarandra ge sig tillkänna på längre afstånd.

Högst karakteristisk är

Sotare-hvissling:

Eller uttryckt i ord ett långt utdraget g (t. ex.), till hvilket exeku-tören glisserat upp från ett kort f och hvarifrån han glider ner en oktav, då tonen lemnas, liknande en änghvisslas sätt att upptaga och lemna en ton.

En annan mycket bekant signal är

Målarlär lingar nes:

Skoviakanics:

* Frän Länna socken i Upland liar metallarbetaren Eriksson meddelat en visa pä

ett högst egendomligt språk, hvilket skulle Vitterhets-akademiens arkiv och lyder sä: Os sve adola vi O fölek kva skiraskimp Kara mängs bärabätnb Oss börä boss:|j:

Delvis erinra ljuden om knallspräkct.

kunna vara förstörd franska. Den finnes i

Den mig en kvaskiraskimp Skimp skiraskimp skimpslagoro Mak opital.*Allmän Appell:*

Hit skulle man äfven kunna föra folkhumorns uppfinning af och text till garnisonens många signaler. Såsom till det gamla taptot. När det blåstes ut från Hästgardets kasern, tyckte man sig höra:

Lifgardisten han kommer till Gud,

hvarpå fotgardenas trummor skola hafva svarat:

Får bero på en slump, får bero på en slump! o. s. v.

*Kap. XVI.

Sägner och Skrock.

Stocken i assistanstornet. — Makalös och Jakob De la Garilie. — Clara nunna. — Spökslottet. —. Katten på Vesterlånggatan. — Tornväktarskrock. — Ilvita frun på Stora barnhuset. —- Djefvulens grasseramle på Luntmakaregatan. — Den sköna Melu-sina. — Spöket på Johannis kyrkogård. — Småskroek.

Det finnes vissa sägner i Stockholm hvilka äro fästa vid cn bestämd plats och derför förtjena att bevaras. Den äldsta af dem är den mycket bekanta om Strengnäs-biskopen, Tynnelsö-fiskaren och laxen som skulle hafva gifvit anledning till Stockholms första bebyggande, hvilken är så ofta omtalad och tryckt, att vi här sannolikt icke behöfva mer än erinra om den samma.

En annan sägen om Stockholms bebyggande, nästan lika bekant, är följande:

Då Esterna förstörde Sigtuna, hvilket skall ha inträffat omkring år 1187, skola Sigtuna-borna hafva instängt en del skatter af silfver och guld i en urhålkad stock och kastat denne i sjön, i afsigt att anlägga en ny stad, der stocken tog land. Detta skall hafva inträffat vid n. v. Riddarholmen. I gamla Stockholm troddes allmänt, att stocken förvarades i det torn (fig. 203) som anses vara den äldsta byggnad i hufvudstaden och der nu en del af Allmänna pantlånekontorets (Assistansens) säkerheter äro magasinerade. Ännu finnes längst ned i tornets djup en gammal lös stock, som har utseende af att hafva varit nyttjad till någon hissinrättning på tornet, men visats såsom upphofvet till vår hufvudstads namn, ett skämt af pant-låneinrättningens tjenstemän, hvilka dermed tillfredsställt en och annan naiv forntidsälskare. Huru vida tornet verkligen är äldst af Stockholms nu varande byggnader, har ej fullständigt ådagalagts. Man anser det hafva uppförts under Gustaf I:s tid.Makalös och Jakobs kyrka. Jakob De la Gardie hade bygt sitt palats > Makalös > och han var ganska nöjd. Men han ville njuta af sitt verk i full måtto och tog derför en båt från sin brygga och lät ro sig ut på strömmen; och se när han skulle lyfta sina ögon upp mot den lysande bostadens stolta tinnar, var han blind. Gripen af denna försynens tillrättavisning af hans högmod, beslöt grefven göra bot, genom att ändå rikare utstyra den kyrka, hvilken han genom sitt palats stält i skuggan. Han lät dä bygga ett torn

Kig. 303. Stockholmti aldsia byggnad. »Assistansiornct*.

på Sankt Jakob och när han åter en dag kom ut på strömmen och riktade sina skumma ögon mot stranden, se, dä hadc han sin syn åter. Mänga andra sägner om Jakob De la Gardie hafva också funnits i gamla Stockholm, såsom om hans förbund med djefvulen, m. fl., och folktron har mycket sysselsatt sig med denne storman.

* *

*

Clara nunna är en mycket mystisk person, som hvarje gosse i Clara skola hade reda på under förflutna årtionden,

utan att docknågon lyckats få se henne. Att hon låg i grafkällaren på östra gafveln, der en glugg synes, var säkert, ty man såg hennes kista blänka dernere. Men den som sett ner genom gluggen, underlät icke att spotta tre gånger efter sig. De äldre och modigare gos-sarne hade gjort försök att stiga dit ned och fastän de aldrig kommit så långt, viste de dock att berätta om en underjordisk gång som gått till gråmunkarnes kloster på Riddarholmen.

Emellertid spred sig på 50-talet ett rykte, att Clara nunna hade upp-trädt i synlig måtto på kyrkogården. Ryktet vann uppmärksamhet och spridning, och folk infann sig i skymningen för att se den ryktbara personligheten. Hvad som var märkvärdigt härvid var, att hon verkligen visade sig pä en af grafkorens väggar, med svart dok, rep om lifvet och bok i hand — alldeles som hon står afbildad i Nordbergs »Clara Minne»Efter *Histoire des ordres monastiques*. (fig. 204). Saken väckte uppseende, och folk strömmade till kyrkogården i sådan mängd, att polisen måste ingripa, och, sedan forsk-

tij. 504. Clara nunna. .

ningar blifvit anstalda och upplysningar vunnits, varna några upptågs-makare, hvilka från ett fönster i ett af husen vid kyrkogården genom en laterna magica framkallat bilden af den heliga Clara.

Saken tystades ned och glömdes, men Clara nunna lefver än.

***

Spökslottet (Drottninggatan 110). Om detta fordom hemlighetsfulla hus, som skall hafva bygts i slutet af 1600-talet af en holländare vid namn Scheffel eller Schäffler och hvilken ligger begrafven i trädgården (fig. 205), äro många historier i omlopp. Egendomen, som åtföljes af en trädgård af ovanligt omfång för att vara inom stadens område, egdes 1733 af hofmarskalken Düben. Det var härifrån som engelske ministern Guidickens under riksdagen 1746måste utlemna den for sina meningar i principalatsfrågan häktade handelsmannen Springer, hvilken der sökt en fristad. I slutet af 1700-talet egdes huset af brukspatron Knigge, hvilkens lif och lefverne och hädanfärd gifvit anledning till de många spökhistorier som i förflutna årtionden samt till och med än i dag förtäljas om denna egendom.

Fig. 205. Grafsten i Spökslottets trädgård.

Första gången man trodde sig märka att underbara saker tilldrog sig i Spökslottet var säkerligen då egaren Knigge spårlöst försvann derifrån. Han var känd att vara en mycket grym och elak man, och en sägen gick, att man sett en vagn, förspänd med frustande hästar, stanna utanför porten samt att Knigge steg upp i den och for af med en onaturlig fart bland gnistor och lågor, och allmänt sades sedan, »att fa’n tog Kniggen».

En afton, många år senare, voro några glada herrar samlade i ett af rummen i detta hus och talet föll på de oförklarliga händelser som der timat. Bland sällskapet fans en person som isynnerhet var tviflare på sådana saker, men en annan af de närvarande yttrade hastigt till honom: »var inte så säker du; du kan allt hitta på att få se något». I samma ögonblick öppnades dörren till närgränsande rum på vid gafvel; man reste sig, tog ljus och gick in i rummet för att se hvad det var, men ingenting hördes eller syntes. Man gick vidare genom ett par rum, då äfven dessas dörrar öppnade sig, ända till dess man kom ut i förstugan. Klockan slog då tolf och man såg en person som man förgäfves väntat hela qvällen och som hörde till de »troende» komma uppför trappan — men det var endast hans vålnad.En person som en tid bott i »Spökslottet» har berättat, att hvarje afton aftecknades å väggen i ett af rummen ett litet hvitt kors. När man lade handen deröfver, visade korset sig på handen. Man sökte på allt sätt att utforska, om det kunde komma genom något återsken. Gardinerna nedfäldes, luckorna stängdes, men korset fans der ändå.

En afton hörde i fråga varande person från rummet utanför sitt sofrum ett ljud, liksom då det blåser starkt. Han tog ett ljus och gick ut, men hann ej långt utom dörren, förr än ljuset blåstes ut. Vid en sedermera företagen undersökning befans, att så väl fönster som dörrar till rummen voro stängda.

Några hemskare spökerier omtalas icke. Egendomen har nu undergått fullständig reparationDå grafven också undersöktes, men icke innehöll annat än småsten. och är otvifvelaktigt en bland de angenämaste bostäder i

Stockholm samt tillhör arfvingarne till en man, L. J. Hierta, som just icke var spökrädd.

***

Katten på Vesterlånggatan. Ett svenskt skepp kom för många år sedan seglande ifrån aflägsna kuster på väg hem. Då uppstod på en gång en vindstilla som varade i tre dagar. Det var förfärligt hett. Seglen hängde slappa och vindlösa på sina rår; tjäran började upplösas och rinna ur nåtarne, så att hafvet omkring glänste som en regnbåge. Besättningen dignade af maktlöshet. Den hade många gånger offrat åt Kajsa, men som ingen förmått kasta slanten öfver storsegelskant, så hjelpte det icke. Då kom styrman, som var söndagsbarn, upp ur kajutan och när han såg matrosernas fåfänga bemödanden, tog han upp en slant och kastade samt nådde öfver. Slanten hade icke väl tagit i vattnet på läsidan, förr än hafvet öppnade sig — en trappa blef synlig och på den uppsteg en skön dam, som frågade efter befälet. Styrmannen steg fram och helsade, hvarvid hon bad honom följa sig. Han gick då efter henne ned för trappan och kom in uti ett palats.

»Se här», sade hon, »tag detta bref och gå upp i huset n:o ... vid Vesterlänggatan, fråga der efter herr Måns och lemna honom det. Men du får inte göra något annat förut, utan detta skall vara det första du uträttar, sedan landgången är utlagd.»

Styrmannen lofvade, och återvände om bord; hafvet slöt sig, vinden friskade i och fem dagar derefter voro de i Stockholm. Otåligt väntande, måste de genast begynna lossa, och styrmannen kunde icke komma ifrån för att gå upp med brefvet, hvilket han icke heller ansåg så vigtigt, att han icke kunde dröja ett par dagar.Det hände en dag, att tjenstflickorna sutto i köket och drucko kaffe. Båda blefeo mycket förskräckta derför att det krafsade så underligt på dörren. När den ena flickan tog mod till sig att öppna, så var det bara en katt som smög in. Han fick stanna qvar, blef kallad Måns, åt just icke mycket, men växte till en ovanlig storlek och var föröfrigt mycket trogen och tillgifven under årens lopp.

Nu inträdde en dag en styrman i köket och frågade efter herr Måns. Flickorna skrattade och sade, att de kände ingen annan Måns än katten.

»Men jag har bref till herr Måns, och det kan nog hända, att det är katten, för så och så har det händt», och så talade han om allt sammans.

Katten kom nu fram och sade med röst aldeles som en menniska: »Tag hit brefvetl» Sedan läste han det: stora tårar flöto ur hans ögon; slutligen sade han: »Bättre hade varit för dig och mig, om du hållit ditt löfte och kommit genast», rusade derpå upp på styrmannen och klöste i hjäl honom, hvarefter han for ut genom fönstret, men stannade på blecket ofvanför porten och vardt förvandlad i sten (fig. 206).

Fig. 206. Katten på Västerlånggatan.

Men hvad det stod i brefvet kunde ingen begripa, för det var skrifvet på ett obegripligt språk.

Så lyder den ovanligt enkla sagan om katten, hvilken ännu i dag står i sten öfver porten till n:o 24 vid Vesterlånggatan, till och med i två exemplar, ty huset har två portar.*

***

Skrock och vidskepelse. Stadsbon som flytt naturen och begagnat alla civilisationens medel att skydda sig mot det »oförklarliga», råkar icke ofta i skräck för naturens kraftyttringar och är derför icke fallen för skrock. Han har åskledaren mot tordönet, brandvakt mot eld, slussar och trummor mot flod, och sina välbyggda stenhus, i hvilka han döljer sig, när stormen går fram. Men det finnes ändock tillfällen, då han känner sig öfverlemnad, stunder på dygnet, då bullret upphör och tystnaden inträder med sitt följe af osynliga, då tanken icke längre genom inverkan af yttre förnimmelser sporras till sin bevakande verksamhet öfver fantasien — dåglömmes åskledare, brandkär och plåttak; fruktan för det oförklarliga stiger fram med makt, och menniskan blir skrockfull, äfven om hon är stadsbo, till och med stockholmare.

Mycket af det i hufvudstaden gångbara skrocket kan vara infördt af ammor och tjenstflickor, men kan lika gerna

vara gemensamt för staden och de omgifvande landskapen, och om sålunda de uppteckningar som här meddelas äfven återfinnas i provinsen, så är lika säkert, att staden kunnat ega förmågan att frambringa skrock och dermed förse landsorten, liksom den någon gång försett denna med de »urgamla» folkdrägterna, af hvilka åtskilliga icke äro annat än mer eller mindre gammalmodiga stadsbodrägter. Således må kejsaren få sitt.

Först måste omtalas några lokala skrock och vidskepelser, hvilka äro oomtvistliga stadsbarn.

*

I Jakobs kyrka tutades aldrig under den tid som tornväktartutande för öfrigt nyttjades, emedan det var så starkt »rå», att ingen tornväktare vågade på försöket.

*

Bakom Piperska muren på Kungsholmen är ett högt berg som kallas Jungfruberget, emedan en flicka der blifvit bergtagen.

*

På Stora barnhuset visade sig en tid för många år sedan en *hvit fru.* Sköterskorna sågo henne alla och menade, att hon vakade öfver att ammorna icke skulle vanvårda de små. En amma, som berättade detta, fick flytta, emedan hon med sin historia skrämde ammor från att söka sig in der, der de alltid voro eftersökta.

*

I December månad 1733, berättar Rüdling, gjorde den lede djefvulen på osynligt vis ett förskräckligt larm här i Stockholm pä Norrmalm och Luntmakargatan, uti slagtaren Olof Bergs gård, med alla husgerådsakers hit- och ditkastande. Hvad egentligen till detta djefvulska larm har tillfälle gifvit, förklarar Rüdling sig icke veta. Men det var honom väl bekant, att samma fasliga larm och buller af många hundrade (i och utom samma gård både natt och dag församlade) menniskor med stor häpenhet hörts, och att bemälte slagtare derigenom nödsakad blifvit sig med de sina utur sin gård, hvar innan satan då hade sitt spel, till ett annat rum att förfoga, sålänge till dess bullret ungefär efter 14 dagars förlopp kort före julhögtiden tog en ända.

*

Det hus som ligger i hörnet af Sankt Paulsgatan och Belimans-gatan och som i Dahlbergs Svecia betecknas såsom Palatium illustr. Dom. van der Nool, * har ansetts som ett spökhus, och skall ursprungligen hafva egts af — den Sköna Melusina, hvars bild (tvenne tritoner) synes i frontispicen. Huset har sedermera tillhört drottning Christina (hvilken, om man skulle tro folksägnerna, cgt alla gamla hus i Stockholm). Der i huset fins eller fans ett rum som ingen vågat öppna, ty der har den Sköna Melusina haft sitt bad.

YVittingh omtalar i »Jakobs Minne» följande historia: På slutet af 1600-talet fans en flicka som brukade hemta vatten ur brunnen på Johannis kyrkogård. Hennes bekanta hade lofvat att skrämma henne, och dä hon en gång såg en hvitklädd skepnad bak om kyrkogårdsporten, ryckte hon åt sig det hvita skynket och sprang hem. Om natten vaknade flickan af en röst som ropade: »Gif mig mitt linne.» Plagget blef återburet, men kom flera gånger igen, och flickan oroades af samma rop hvarje natt tills hon sjelf återstälde det bakom kyrkogårdsporten. Men då hon skulle gå hem derifrän, sjuknade hon och afled strax derpå.

Bland den mängd skrock som frodats i gamla Stockholm anföra vi for öfrigt såsom exempel endast följande:

När ett barn mister en tand, skall det kasta den i elden och säga: Gud gifve mig en bentand För en gulltand.

Man skall aldrig vagga tömning, ty då dör barnet.

Barn fa icke plocka blommor på grafven, ty då fä de mask i fingrarna.

• Samma hus såldes af öfverste van der Nools arfvingar till holländska sändebudet H. W. Rumpf, som lät försköna det och göra en stor tillbyggnad, i hvilken holländska reformerta kyrkan inreddes. Efter denne Rumpfs död beboddes det af hans bror Carl Rumpf och, 1752, af Marteville, bägge holländska sändebud. Den sist nämde

köpte huset och sålde det, 1757, till holländska reformerta församlingen i Stockholm. Egendomen har sedan gått genom flera händer, varit tobaksfabrik, inrymt Deléenska boktryckeriet o. s. v.; har n:o 21 vid S:t Paulsgatan.Den första blåsippa man ser på våren skall man äta upp, så far man icke frossan.

Man skall aldrig stiga öfver ett barn, ty då växer det icke mer. Har man redan gjort det, så måste man stiga öfver det till baka igen.

Att möta en gammal qvinna, när man går ut på morgonen, är dåligt möte. Forsigtigt är att man då spottar för sig.

Kattor som "springa öfver gatan båda icke häller godt.

När talgoxen hackar på fönsterkittet, skall man vänta någon olycka.

Om man drar på sig ett plagg afvigt, så går det afvigt hela dagen.

Man skall aldrig bjuda någon en nål, ty då sticker man ut vänskapen.

Om man slår ut saltkaret på bordet, blir det gråta af.

Tretton vid bordet är högst illa, ty en måste dö inom året.

Frossan botas med en stulen fläsksvål.

Vårtor knytas bort. Man knyter öfver dem och gräfver ned träden. Man brukar ock stryka bort dem med en fläsksvål, som äfven gräfves ned. Ett tredje medel är att tvätta vårtan i det regnvatten som samlat sig på en grafsten.

Vaglar försvinna, om man tittar genom ett nyckelhål.Kap. XVII.

Flora och Fauna.

Gräsbete på gatorna. — Hvad som växt mellan gatstenarne. — Gamla trädgårdar. — Hvad som odlades i Kungsträdgården i gamla tider. —; Hvad Humlegårdens köksträdgård lemnade till kungl. hofvet. — Vilda djur oeh husdjur. — Fåglar och fiskar. — Husens obehag.

Det är icke någon rik flora den stenlagda gatan kan erbjuda, men den var dock något rikare innan trottoaren kom, ty då flydde de växter som icke kunna lefva utan menniskan upp på de rabattlika stensättningar, som lågo mellan rännstenen och husväggen, liksom barnen, när de voro rädda för hästarne. Det sista fälttåget mot dessa menniskans trogna följeslagare som vi bevittnat var den stora fejden på Birger Jarls torg för några är sedan. Der hade nemligen sått sig ett litet gräs, välbekant för landtmannen, emedan det tillhör det slägte som hufvudsakligen bildar den naturliga ängen och af honom kallas hvitgroe (poa annua); af stadsbon nämnes det gårdsgräs, trampgräs och är ansedt som en plåga. Troligen hade Mälarvindarne fört denna välsignelse med sig, och som öfre delen af Birger Jarls torg icke är starkt trafikerad af åkande, ansågs jordmånen passande för hvitgröen, hvilken der slog sig ned, förökade sig och uppfylde jorden. Öfverståthållarembetet, som icke befattar sig med ängsskötsel, började medelst salt ett utrotningskrig, hvilket dock först efter stora och långvariga ansträngningar kunde sluta med ordningsmaktens seger.

Längre bort i tiden var gräsväxten mycket starkare på Stockholms gator, och då kunde man, såsom här längre fram visas, der till och med beta hvarjehanda kreatur.*

Om man skulle skrifva en liten minnesteckning öfver dessa sista naturbarn, som icke kunde lemna skapelsens herrar, dä desse öfver-gåfvo naturen och gjorde marken ofruktbar med stenlägning, så skulle vi icke fä allt för många namn att fira. Vi skola hålla oss till de tre ihärdigaste, som (utom hvitgröen) längst trotsat förföljelserna: grodbladet, trampgräset (eller fågelörten) och maskrosen.

• Ännu för ett par år sedan betades getter på Artilleriplar.cn.

Gamla Stockholm.Grodbladet (Plantago major) är en orolig natur som strofvat kring hela veriden dit européen framträngt. Det skall hafva följt med till Amerika och der numera vara allmänt. Indianerna, som icke känt växten förr än efter den Gamla verldens inträngande, kalla honom de hvites fotspår. Dess urhem kan ingen derför

bestämma. Det är en tålig och asketisk varelse, hvilken liksom enkom uppsöker de ställen,der den kan bli trampad af menniskofoten, slår sig ned mellan gatstenar, spärrar gångstigar, uthärdar vägdam och gatsmuts, kan bli öfverkörd och resa sig igen och har derför väl aldrig saknats på gamla Stockholms stenläggning. Huru vida växten äfven nyttjats i den stockholmska husmedicinen känna vi icke, men det är dock troligt, ty i andra delar af landet har sådant varit fallet, och i Arvidh Månhons Örtabok (1600-talet) tillerkändes den 32 dygder.

Trampgräset (Polygonum aviculare) är också en olycklig som lärt att finna sig i lifvets alla förhållanden. Han kan sträcka ut sig i gröngräset och bli alnslång, när utrymmet medgifver, men han kan också draga in på staten och bli mycket kortväxt. Är jordmånen god, består han sig breda blad, är den dålig, blir han smalbladig. För öfrigt förföljer han menniskan liksom grodbladet, och ehuru icke ensidigt stadsbo, innästlar han sig öfver allt i staden och har i äldre tider mycket frodats i Stockholm.

Maskrosen (Taraxacum officinale), en skönhet som icke förstår att kläda sig, prålar hela solskenstiden från April till November med alltför granna blommor, hvilka röja fattigdom; inklämd mellan gatstenar, i skydd mot en husvägg eller ett plank, i takdropp, i ur och skur, söker den sig en bakgata, der den kan spegla sin grannlåt i en rännsten. De fattiges barn äfven i staden hafva slägte efter slägte prydt sig med dess blommor, gjort kedjor och halsband af dess stänglar och i de senare frambragt musikaliska ljud. På Stockholms apotek begagnades växten redan för århundraden sedan och ansågs blodrenande.

Bland vilda stadsväxter i gamla Stockholm innästlade sig också några främlingar, som kommit hit antingen med ballast eller smugit sig in med här lossadt utsäde, mest från grannen i öster. Sådana äro sandhvitan (farsctia incana), blåelden (echium vulgäre) och hund-rättikan (bunias orientalis), hvilka alla träffats inom stadens område.

Redan tidigt aflystes 1 Stockholm mellan broarna en sådan onödig lyx som trädgårdar. De många trigårdar som omnämnas i Jordaboken äro nämligen trähus. Den sista >yrtagården>, utomslottets terrasser, hvilken vi finna anlagd i det äldre Stockholm, var den redan förut af oss omnämda på den nedbrutna Svartmunkc-kyrkans grund och som egdes af Erik XIV:s lifmedicus Benedictus Olai. På 1626 års karta är den platsen tom och betecknas citel Mark. Nu är den åter for länge sedan bebygd och intages af de hus hvilka ligga på Svartmangatan, midt emot Tyska brunnen. Äldre trädgårdar funnos dock qvar långt efter det den nyss nämde försvunnit, t. ex. Hans Gammals köksträdgård, vid n. v. Vyska Prest-gatan, och den stora trädgård, der Indebetouska huset sedan bygdes, af hvilken, såsom vi redan förut omnämt, Trädgårdsgatan (i Staden) fått sitt namn.

Det var till malmarna som trädgårdsskötseln förvisades redan under den senare medeltiden. År 1430 finna vi konungens kålgård på Norremalm, der nu Kungsträdgården är belägen. Om denna trädgårds öden såsom förlustelseplats hafva vi redan meddelat det väsentligaste* och vilja här endast visa livad som växte der under olika tider, från och med 1500-talet, ett exempel på livad en trädgård i Stockholm då kunde frambringa. Räntekammarens räkningar innehålla åtskilliga upplysningar i det afseendet, och man finner att det ej var stor skilnad i alstrens mångfald i slutet af 1500-talet mot hvad som nu frambringas:

Summan uppå allt det som är lefvercradt af trädgården vid Stockholms Slott samt den Store Trädgården på Norremalm 1597:

Morötter, Palstemackor, Persiljcröttcr, Pepparrot, Rättikor, Rädisor, Hvit hufvud-kål, Krus kål, Blad kål, Plantekål, Mejram, Tysk Salwia, Svensk D:o, Röd lök, Gröne Ärther, Persilje, Piirr lök, Mynta, Kumil, Dill, Laktuk, Krassa, Dragon», Sil* leri, Päron, Körsbär, Plommon, Sylte Gurkor, Ärtschockor samt Johanncs-Bär, — Isop, Kryscmynta, Åbrodd, Cardcbenedictij, Reliss.

Titt Apoteket: Rosor, Fenkål, Fledcrblommor, Borassij, Hvita liljor.

År 1612, då trädgården var 50 famnar lång och 30 famnar bred, funnos der »24 päronträn, lika många äppelträd, 20 plommonträd, 12 körsbärsträd; item några hy lieträd (fläder-) uti öster-vrån; item vid kryddsängarne vinbärs- och rosenbuskar».

År 1616 skickas från trädgården meloner till enkedronning Christina.

Under Christinas regering förföll trädgården. Whitelock finner den år 1654 vara af sex eller sju acres vidd »omgifven med ett träplank och afdelad i gångar, som större delen voro gröna och illa hålda. Få blommor voro der att se och större delen af dem mindre rara tulipaner. På sidorna voro alléer af almträn, men inga fruktträn».

Sid. 96.Under Carl XI utskickades kungl. trädgårdsintendenten Johan Hår-leman till Frankrike och Holland för att anskaffa ett orangeri, och under Carl XII:s första regementstid kom trädgården i godt stånd. Under Fredrik den förstes tid stod platsen såsom trädgård i sådant flor, att den aldrig sedan varit så blomstrande, och i det afseendet fortjente nämde konung den byst som der restes i stället för den förut omnämda vattenkonsten, hvars skämda vatten just icke spred någon vällukt. Bysten flyttades sedermera till Finska kyrkan.

För att gifva ett begrepp om den prakt som här utvecklades meddela vi ur kammararkivet ett inventarium på det mesta som fans der år 1741, då Meijerhöfver var trädgårdsmästare:

Lustträdgården vid St. Jacob 1741.

Orangeriet.

19 st. stora pomerantsträn. (År 1700 från Frankrike) 4 ekkistor med jernbeslag; I silfvercronisk pomerants. (År 1689 från Holland) 30 st. d:o; I st. d:o; 20 st. mindre i runda ekbaljor; 8 st. dito (uti krukor 5).

Citron Trän.

2 st. stora; 8 d:o, 4 d:o.

2 st. stora Mirtus odori sitri flori pleno; 2 st. Tamarisker i krukor; 3 st. Mirtus; 6 st. Mirtus (simpl.); 4 d:o; 2 st. M. latifolin; 3 Mirtus Rosen marini; 2 oliveträn 8 d:o; 5 granalträn; 5 d:o; 3 st. Jasminium Catalonicum; 9 d:o; 2 d:o; 24 J. vulgäre flore albo; 6 d.o luteo; 22 st. indieum i knikor; 1 ceder Libanon; 1 d:o; 2 Laurus nobilis masc.; 1 d:o fem.; 38 d:o mindre; 26 d:o; 20 st. lagcrbärsbuskar; 12 st. större; 2 st. ngrifolium; i st. Leutiseus; S Buxboms pyramider; 8 d:o; 2 Buxus au-reus; 4 d:o; 2 st. Labumum; 4 cypress; 4 d:o; i6d:o; 5 Laurus cypressus; 1 Lan-rus Tinus; 1 d:o i pyramid; 13 d:o; 8 Gcnista i krukor; 6 Roscnmarin trän; 25 d:o i leerkrukor; 4 Halimus; 12 Solamun trän; 14 do.

Launcula|; Scdum Arborescens; Jacobca marina; Sabina; Juno indica i holländska stenkrukor; d:o i lådor; Laurus Alcxandrina; Ruscus Bruseus; Alantemus.

Arburtus; 1 Aloe Amcricana; 10 d:o; 4 Nereon eller Oleander; 4 Flos passionis; 2 vinruta; 10 fikonträn; 30 d:o; 55 d:o; 6 månadsrosor; 2 seringa flori ccruleo; 200 neglikestånd; 2 mullbärsträn; 1 d:o; 5 d.o; 40 dubbla Lcuchovium; 2 Tamarisk; 1 Alua; Labumum; Moldaviska Röta trän; 2 st. Apricos; 2 Persico; 17 vinrankor, alla utgångna af köld; 10 påttor med Scmpervivum.

Ve st ra Allén.

134 almträn och lindar.

Östra Allén.

145 almar och lindar.

Lindhäckar på södra sidan; Hagtonshäckar på vestra sidan.

Dess utom uppräknas ett stort antal melonbänkar och blomkrukor, dels dyrbara af fajans- och Delftsporslin, dels flera hundra af vanlig lera, hvilket visar, huru blomsterodlingen der var upp-drifven.Sedan Kungsträdgården förvandlats till offentlig förlustelseplats, bibehölls visserligen blomsterodlirgen, men denna tyckes dock icke någonsin hafva stått på samma höjd som i konung Fredriks tid, och slutligen förvandlades, såsom vi redan omtalat, hela trädgården till en vanlig promenadplats.

* *

*

Till den skildring af Stockholms Humlegird såsom förlustelseort vi redan gifvit* vilja vi foga några upplysningar om densammas betydelse för hufvudstadens flora. Det är först i början af 1700 talet »hummelgården» uppträder i hofiortäringsböckcrna såsom leverantör till hofvet. För att gifva ett begrepp om livad denna trädgård en gång kunnat alstra, anföra vi 1723 års förteckning å inlevererade artiklar:

Leverans från Hummelgården 1~J2J af trädgårdsmästaren Olaf Ryitlius till K. Ms haf.

Pepparrot, Purio, Selleri, Blåkål, Palstcrnackor, Syro och Persilja, Brunkål, Krydd-sallat, Surkål, Kjörfvel, Löffelkrut, Små Laktuk, Winlcrkrassc, Sommarsallat, Spenat, Rädisor, Portlack, Sparris, Rättika, Johannislök, Mcyram, Basilika, Morötter, Stickel-bär, Krusbär, Gröna Ärter, Timjan, Gurkor, Vinbär, Ärtskåckor, Rofvor, Blomkål, Körsbär, Hvitkål, Kålrötter.

Häraf synes, att trädgårdskonsten i Sverge för halft annat århundrade sedan stod lika högt som nu, om icke högre, hvilket man skulle vara böjd att tro, om man iakttager följande små data:

Den 23 Mars redan aflemnade Olof Ryzelius rädisor; den 4 Maj kunde han lemna 300 sparris; den 25 Maj voro hans morötter färdiga, och den 6 Juli hade 40 gurkor sett dagsljuset.

Detta låter visserligen mycket bra, men var dock ett intet mot mäster Matts Gabrielsson i Hummelgården, hvilken år 1709 kunde servera sparris på julafton, och år 1710 samma läckerhet den 5 Januari samt i Maj samma år aflemna först 400 sådana läckerbitar och sedan 500 mellan den 17 och 21, och så hadc han färsk spenat och lattuka redan i Februari.

* *

Huru mycket Stockholms zoologiska förhållanden ändrat sig sedan gamla tider kan man sluta endast af olikheten i det afseendet mellan hufvudstaden på 1830- och 1880-talet. J. E. Wikströms be-skrifning öfver Stockholms fauna 1840 meddelar bland annat:

* Sid. ior.Lon vågar sig under vinternätterna ofta långt in åt förstäderna och fångas eller skjutcs der stundom. Man har sett den till och med på de närmast i söder om Maria kyrka belägna gator, och på Norrmalm har man skjutit en lo i Hummelgården. *

Uttern finnes flerestädes; den är skjuten på Kongl. Djurgården.

Vargen går ofta nära intill staden. Under vintern synes den ej sällan på Rörstrands hage och vandrar då stundom äfven i Carlbergsallén och i det omgifvande gransk ape t.

Räfven är mycket ofta synlig i förstäderna. Den närmast staden belägna trakt, i hvilken räfkulor förekomma, är vid Sabbatsberg, hvarest i backarne finnas flera sådana. Ifrån detta hem anställa räfvame allmänt ströftåg till nästgränsande egendomar och äro ganska djerfva; under sommaren har man ofta sett en och annan vandra i gångarne i traktens trädgårdar, obekymrad vid åsynen af dc tätt vid gångame i qvar-teren sysselsatte arbetame.

Haren har fordom varit ymnig i denna nejd, men genom en ovarsam jagt är den betydligt i aftagande.

Elgen. Under Juli och Augusti drifver elgen omkring flerstädes i nejden och Sr då sedd i Kongl. Djurgården och på Lidingön.**

* *

Att i Stockholm funnits hästar, hundar och kattor ända fran stadens första bebyggande torde väl fa anses fullt säkert. Några särskilda raser omtalas icke. Dä och då har ordningsmakten tyckt sig böra vidtaga särskilda mått och steg mot hundarne, och att Stockholms polis funnit hunden vara en öfverflödsartikel i städerna bevisas af en mängd kungörelser. Så finnes en från 1735, der den stränge författaren talar om »de store hundarne som stryka här i staden och på malmarne omkring gatorna och vid slagtarhusen, så om .dagarne som nattetiden, hvarigenom icke allenast folk tillfogas skada och olägenhet, särdeles de små barnen, utan ock nattetiden förorsakas buller och oro». Egarne åläggas att innehålla dem i band eller eljest instänga vid 40 marker silfvermynts plikt och djurens fångande och dödande, »varande allaredan anstalt gjord det vissa af skarprättarens betjente komma att gå

omkring med tjenlige instrumenter att fånga, döda och bortföra kreaturen, som efter detta förbud på gator och gränder finnas». Under senare tider, då hundsjuka gick, hade man rättighet att skjuta ned hvilken hund man träffade på gatan.

* *

*

Sedan torgen ifrån att hafva varit öppna platser, der planteringar förestält naturen, småningom blifvit stenlagda öppna platser, hafva luftens glada innevånare dragit sig tillbaka till den sista hvilans och

* Att döma efter Carl Xl:s dagbok, så jagade han lo på Djurgården 1689.

'• y, inledningen till Wikströms Stockholms Flora. Sthlm 1840.hvilans sista tillflyktsort — kyrkogården. En skarpsynt och lärd zoolog har iakttagit 30 arter fåglar på Clara kyrkogård och bland dem äfven sjelfva göken. Detta dock för 25 år sedan. För lika länge sedan hörde och såg den som skrifver detta den eljes skygga fågeln i egendomen 25 Stora Gråbergsgatan.

s *

$

I alla tider har Norrström varit en kär zoologisk observationsplats för stockholmarne. År 1546, berättar Riidlmg efter Messenius och Tegel, lät sig en faselig stor hafsfisk dageligen en lång tid se på Stockholms ström, hvilken på hufvudet snöhvit, men eljest öfver allt kolsvart var och med sitt frustande vågorna så högt i vädret dref, att alla åskådare deröfver förskräcktes. Om det var en tumlarc eller en sjel torde numera vara svårt att afgöra. Samme Messenius berättar också om att en hval visat sig en gång i strömmen.

Nu mera fångas mest nors i strömmen; för länge sedan lär man hafva tagit lax utanför norra slagtarhuset, der nationalmuseum nu står, och ålkistor voro mycket i bruk, dock än mer i Söderström.

Bland bostädernas obehag har råttan räknats ända från gamla tider. Svarta råttan är sä gammal som Björkö, der dess'lemningar finnas i jorden. Bruna råttan är deremot en senare invandrare, som först inkom i slutet af förra århundradet.

Kakerlackan (Blatta orientalis) är en öslerländing, kanske till och med en kines. Man kan säga året när den kom in. År 1745 strandade Ostindiska kompaniets hemvändande fartyg Göteborg utanför Elfsborgs fästning. Lasten, som bestod af té, bergades och torkades i Göteborgs bakugnar. Men efter den betan var kakerlackan naturaliserad svensk och särskildt alla bagares förtviflan.

Kap. XVIII.

Polis.

Gator och rännstenar. — Kyrkogårdarne betesmarker. — Svin och smuts. — Renhållning. — Gatulysning. — Dricksvatten. — Salupolis. — Fattigvård. — Oordningar och slagsmål. — Polisen får eget forum. — De äldste öfverståthållarne. — Poliskammaren och polismästarne. — Daldansen, Fersens mord, oroligheterna 1838 och 1848. — Gåsmarsch. — Missdådare, galgar och bilor. — Jacob Guntlack. — Lasse-Maja. — Breitfeldt. — Lagerstråles mord. — Kopparmatte och kåken. — Spanska fiolen, stocken och skampallen. — Fängelser. — Rosenkammaren och Hvita hästen. — Gevaldiger, korfvar och paltar. — Passväsendet.

Någon poliskammare fans icke i Stockholms äldre tider, och i de äldsta fans väl ej någon polis alls, någon som tillräckligt kraftigt höll reda på den offentliga säkerheten, bevarade sundheten, motarbetade tiggeriet, tog vård om de fattiga, tyglade sjelfsvåldet och gaf trygghet åt den fredlige och laglydige medborgaren.

Lagar och förordningar saknades icke, men de inverkade sannolikt icke mycket på allmänheten och tillämpades ej alltid af myndigheterna. Staden hade visserligen ett råd, och vi hafva redan i det föregående nämnt något om detta, hvilket egde både dömande och verkställande myndighet samt plägade utfärda ordningsstadgar, som lästes upp från rådstugans burspråk; men ordningen var likväl af klenaste art.

Dråp förekommo ej sällan på öppen gatan midt på dagen, och nattliga oordningar slöto ofta med blodiga slagsmål och manspillan. Om säkerheten till lif och lem ej var synnerligt stor, var säkerheten till egendom väl ej mycket större. Huru det stod till med sundheten hafva vi i ett föregående kapitel omtalat.

Gatorna voro i äldsta tider icke stenlagda, och det antages, att stenläggning på stadsgator icke kommit åtminstone i allmännare bruk här i norden förr än omkring 1500. I stenläggningens första skede tyckas hafva funnits två rännstenar, en vid hvardera husraden, men sedan lade man rännstenen midt i gatan, till dess man åter antog det första systemet. Ända in till för icke länge sedan kunde manfinna gränder, der rännstenen gick midt i gatan. När tvårännstenssystemet användes, intogs gatans midt af mycket stora stenar, de s. k. *borgmästarstenarne*, sådan som man ännu i vår tid kan finna på en och annan aflägsen gata i Stockholm. I kongl. maj:ts förnyade byggnings-ordning för Stockholm af 1763, föreskrefs att gata, som å nyo anlägges bör vara 24 alnar bred, men tvärgata eller gränd 20 och minst 16 alnar. Nylagd gata skulle hafva rännsten å *båda* sidor. Redan då föreskrefs, att då någon stor reparation skedde på hus, som hafva trappsteg åt gatan, borde Byggningskollegium tillhålla husegarne att flytta trappstegen inom husmuren.

Trottoarer äro, såsom redan anfördt, i Stockholm icke äldre än från slutet af 1840-talet. De vordo en nödvändighet, när rörelsen på gatorna och det ständigt tilltagande antalet af åkdon hotade fotgängarnes säkerhet. I äldre tider var samfärdseln icke så liflig, och åkdonen följde vanligtvis ej tätare efter hvarandra än att de som till fots gingo gatan fram hunno godt maka åt sig.

På 1600-talet synes öfverheten hafva mer än förut nitälskat för en *ordentlig stenläggning* af gatorna. År 1649 utkom ett kungligt »placat» om »gatuläggiande i Stockholm och orenlighets af Gatur och Tompter afförande». I detta heter det, att som Stockholm hade dels mycket ojemna och illa lagda gator, dels inga ännu gjorda, så förordnades och befaldes, att hvar och en som tomt eger antingen i staden eller förstaderne och Ladugårdslandet skulle innan Michaelis året derpå förfärdiga och reparera nya, goda och lika lagda jemna gator. Öfverståthållaren och magistraten skulle beställa vissa gatuläggare till viss taxa, och hvarje husegare skulle låta föra bort sopor och orenlighet från sin tomt till någon aflägsen ort. Fattades folk, skulle stadens dertill förordnade tjenare göra det mot betalning.

Flera dylika förordningar följde på denna, men gatornas stenläggning i gamla Stockholm fortfor att vara föga tillfredsställande.

Likadant var förhållandet med dessa gators snygghet. Huru skulle det väl se ut på dem, när hvar och en stadsbo ansåg sig kunna vräka på gatan alla möjliga orenligheter samt i allmänhet allt skräp som man ville göra sig af med. Och det låg der icke blott några timmar, ej ens blott några dagar, utan många veckor och månader; det låg qvar ända till dess det sköljdes bort af regnet, i fall regnet rådde på det, eller till dess en eldsvåda förstörde gatans storartade smuts- och skräphögar på samma gång som de kringliggande husen.

Polisen, d. v. s. magistraten eller kanske till och med högsta öfverheten, förmådde ingenting mot gamla inrotade vanor och tänktesannolikt ej heller alltid så noga på saken. De många afskrädeshögarne voro »gefundenes Fressen» för stadens husdjur och i synnerhet stadens svin, hvilka gingo fritt omkring på gatorna. Då dessa djur vordo allt för närgångna, utfärdades påbud om deras instängande, men påbuden efterlefdes aldrig ordentligt och föllo snart i glömskan, det ena efter det andra.

Så såg det ut i alla städer i Norden, och likväl påstods gamla Stockholm visst icke vara sämst. En främling, Samuel Kiechel, som reste här i slutet af 1500-talet, var nog artig att påstå, det Stockholm bildade ett hederligt undantag från det allmänna svineriet, men vi frukta, att artigheten icke var grundad på verkliga förhållandet, ty under hela 1600-talet gingo svin omkring på gatorna och huserade jemte andra kreatur fritt på kyrkogårdarne.

Derför varnades 1633 alla att insläppa deras boskap, svin och osjäliga kreatur in på Clara kyrkogård »ther theras afsomnade liggia, hwilket är en Styggelse och förbudet både af Gudh och Menniskor». Hvarje sådant kreatur skulle anhållas och egaren böta 2 riksdaler för en oxe, ko eller häst. Ett ungt svin slapp med en fjerdedels riksdaler, liksom ett får, men för ett halfvuxet svin måste egaren böta en half riksdaler och för ett gammalt svin en hel.

Magistraten uttryckte den förhoppning, att alla rättsinniga »härutinnan theras Christeliga lydnad och benägenhet bewijsa til Guds Heliga Ords och Templets befordran, förutan någon twång eller Buller wälwilligen denna Stadga holla och efterkomma. Besinnandes det sådant länder Guds namn til ähro, hans huus til upbyggelse och dem sielfwa til theras Siäls wälfärd och nytta». Dokumentet är undertecknadt af samtlige borgmästare och råd med kyrkovärdarna och sexmännen i St. Clara.

Detta var dock på en af malmarne och på en särskild plats, och man kunde tvifla på, att svinen gingo omkring på gatorna i den inre staden. Det senare var dock fallet ej blott 70 år före nyss nämda förordning, då på allmän rådstuga förhandlades »om the monge svin som her huus i staden är» och om den svåra stanken som på sommaren orsakade en svår sjukdom, utan äfven långt efter förbudet mot kreatursbetet på Clara kyrkogård. År 1657 utgafs ett af fruktan för pesten framkalladt påbud om svin, hundars och kattors afskaffande af gator och gränder i staden. År 1681 utfärdades varning till dem som hafva antingen i staden eller på malmarne sina svin kringlöpande. Denna varning hjelpte dock så föga, att blott två år derefter måste ett nytt förbud offentliggöras, emedan svinen då gingo »i stor myckenhet omkring på gatorna, och det icke allenast otjenligt, utan ock för sjukdomar och andratillfällen mycket farligt är». Men ännu i Carl den tolftes tid ströfvade sådana djur omkring på gatorna, till och med i den inre staden*Magistratens förbud* att hafva svin på gatorna gående i staden eller på Malmarne, den 6 Oktober 1699. Man kan nog föreställa sig, huru det skulle taga sig ut, att finna svin rotande i rännstenen vid Vesterlånggatan och svinstior på gårdarne eller i portgångarna vid denna gata och den inre stadens öfriga gator och gränder.

Mot slutet af 1600-talet gjordes kraftigare ansträngningar för att få gatorna snygga, och då uppträdde kungl. maj:t sjelf och förordnade, att det då inrättade Rasp- och Spinnehusets folk skulle brukas att två gånger i veckan eller oftare, när det behöfves bortföra all orenlighet från gator, torg och brunnar.

År 1722 förelades ej blott husegarne, utan också hyresmännen att åtminstone *en* gång i veckan låta sopa gator och gränder. Senare, 1768, skulle sopningen åter ske *två* gånger i veckan. År 1774 öfverläts renhållningen i staden och på Riddarholmen på tio år till en entreprenör, och denna anordning förnyades flera gånger. På malmarne voro dock invånarne sjelfva länge ansvariga för gaturenhållningen. Entreprenadsystemet öfvergafs och upptogs åter då och då. Den senaste enskilda entreprenören var direktören G. Bång, en under förra hälften af vårt århundrade i Stockholm mycket bekant person, hvilken flera gånger förnyade sitt kontrakt med Drätselkommissionen.

Afträdesrenhållningen utgjorde särskildt bekymmer för polismyndigheterna och tyckes ofta hafva varit i sådant skick, att den jemte svinstiorna på gårdarne utgjorde anledning att frukta för pesten. År 1792 anförtroddes denna del af renhållningen till en särskild entreprenör, hvars namn var Carl Roth Ericsson. Ända in i senare årtionden bortfördes orenligheten från husens afträden, hvilka i den inre staden vanligtvis voro på vindarne, på det sätt att tunnan hängdes under en stång, som bars öfver skuldrorna af två s. k. renhållningshjon, mest qvinnor och alla från korrektionsinrättningen. Denna transport började på eftermiddagarne och fortsattes till långt fram på förmiddagarne. Storartade upplag funnos vid Kornhamn, i Stadsgården, vid Packartorget med flera ställen och lastades der på pråmar, som sedan i all maklighet släpades öfver Saltsjöns och Mälarens ytor.

Lika bristfällig som gatuläggningen och renhållningen var också *gatulysningen* i gamla Stockholm. Man kan tänka sig en mörk höstafton i regn och smuts i de äldsta tiderna på stadens usla gator. Den välloflige borgaren kommer från ett besök hos en sjuk vän iSkomakarebrinken. Han går icke ut om aftnarne, så vida det icke är något högtidligare gille eller en vän, som behöfver hans hjelp eller annan tvingande omständighet. Nu letar han sig fram i becksvarta mörkret, följer Helga Lekamagillets vägg vid Skomakaregatan och hinner fram till Stora torget

utan andra äfventyr än att han två eller tre gånger sjunkit ned i en djup dypöl, ett par gånger slagit omkull sig på en stor afträdeshög och skrämt samt skrämts af en stor sugga som somnat in i en af pölarne. På Skomakaregatan tyckes han hafva varit den ende nattlige vandraren, men på Stortorget, just vid foten af Kåken, kom en lustig skara, några adliga junkrar, med dragna svärd. De hade druckit tappert på sjelfva slottet och skulle nu bulta sig in på någon vinkällare, hvarför de letade sig ned åt Vesterlånggatan och stucko med svärden åt alla sidor för att tränga genom mörkret.

Borgaren hade redan på långt håll hört deras skrål, men trott sig hinna ned i Kåkbrinken, innan de stojande sällarne föllo öfver honom, ty *att* de skulle öfverfalla honom var lika klart, som natten var mörk. Han hann icke ned. Junkrarne stötte på honom. En af dem rände svärdet genom någon del af hans kropp. Det var sannolikt i våda, ty i mörkret såg man ej hvar en stöt kunde träffa, och var det med afsigt, var väl ej heller det något urbota brott. Borgaren skrek förskräckligt. Junkrarne hotade att skära halsen af den tjutande hunden. De sparkade omkull honom och läto honom ligga och blöda, under det de skrattande och hojtande drogo vidare. Om borgaren kom hem till sitt eller icke den natten är svårt att veta. Det kunde ju hända, att en annan vandrare, en som icke stack med svärd och haft den sällsynta lyckan att ej öfverfallas af några junkrar eller några in- eller utländska legoknektar, hjelpte den stackars sårade. Det kan ju vara möjligt, att borgarens hustru, en modig qvinna, vågade sig ut med sin hornlykta för att söka mannen och fann honom död på gatan. Det kan också hafva inträffat, att den modiga qvinnan sjelf råkade ut för några öfverlastade sällar som kränkte henne på det skändligaste, hvarefter de sjelfva kommo i gräl och stucko i hjäl hvarandra. Derom bekymrade sig icke stadens fredliga invånare, som hade stängt in sig så väl, att icke ens en ljusstråle, i fall något ljus fans der inne, kunde bryta sig fram genom de väl tillskrufvade fönsterluckorna eller den tjocka, jernbeslagna portdörren. Om ett och annat mord begicks på gatan, det kunde icke röra dem som sofvo eller vakade i de väl tillbommade husen.

Hvad skulle myndigheterna göra? Stundom förbjödo de stadens invånare att gå ut efter en viss timme om aftonen, men detförbudet var mycket svårt att upprätthålla. Så tillsatte de nattvakten, som skulle hålla ordning i staden, men man behöfde pålitligt folk som kunde hålla ordning på nattvakten eller åtminstone skydda den mot höga herrars eller låga knektars öfvermod. Facklor nyttjades visserligen af dem som så hafva kunde, i synnerhet af stadens förnämligare invånare, men deras bruk vardt ofta förbjudet, och det var otvifvelaktigt en vågad sak att gå med brinnande och sprakande facklor mellan de gamla trähusen. Som broarne till malmarne också voro af trä, kunde facklor ej alltid på dem tillåtas. Förbuden efterlefdes naturligtvis aldrig, men flertalet stockholmare kunde icke kosta på sig inköpet af facklor. Hvarje »bolag», d. v. s. hushåll, skulle hålla sig en lykta eller flera, om så behöfdes, föreskrifver en förordning af 1692, men det hjelpte ej mycket emot mörkret på gatorna.

Under de senaste åren af 1600-talet började gatlyktor uppkomma. De första funnos på Riddarholmen. År 1697 förordnades, att sedan Wrangelska huset inköpts för hofvets räkning skulle på Riddarholmen icke bäras några facklor, utan i stället så många lanternor uppsättas, som kunde räcka till att upplysa gatorna, och skulle derför enskilda som der egde hus anskaffa en del af sådana lanternor, nämligen för Bengt Oxenstiernas, Johan Gabriel Stenbocks, Kurkens och Posses hus, till samman tio lanternor, och för de mindre husen, såsom Berndes, Rosenhanes, Sparres och Ehrenfelts, till samman sex lanternor, och ville k. m:t besörja, att lanternorna vid k. m:s hus samt Riddarholmskyrkan och bron med det forderligaste skulle uppsättas.

År 1719 befaldes, att lyktor skulle uppsättas på Norrbro. Om en allmän inrättning af lysande lyktor på husen rådplägade husegarne 1747, och slutligen kom, den 12 Januari 1749, k. m:s förordning angående lanternors eller lysande lyktors inrättande. I denna heter, att som förordningen mot våldsamheters föröfvande om mörka qvällar och nattetid ej haft åsyftad verkan, så har k. m:t ej funnit tjenligare utväg än att i Stockholm, liksom i andra stora och välbestälda städer i Europa, lysande lyktor på alla gator må inrättas. Ehuru det, heter det vidare i den kungliga förordningen, skulle lända till större prydnad, om lyktor efter viss modell öfver allt komme att brukas, så får dock detta ankomma på husegames eget godtycke. Det skulle också stå dem fritt att begagna ljus eller olja. Mellan lyktorna skulle vara tretio steg. De behöfde ej lysa längre än från den 20 September till den 15 Mars, från mörkrets inbrott på aftonen till öfver midnatt, undantagande då det var månsken. Husvärdarne skulle anskaffa lyktorna, men hyresgästerna draga försorg om underhållet.Denna allmänna gatulysning tog sin början den 20

September 1749, och så dåligt de äldsta lyktorna än fylde sin uppgift, bidrogo de utan tvifvel att minska osäkerheten på Stockholms gator och underlätta polismyndigheternas försök att införa en bättre ordning.

Efter halft annat årtionde öfverlemnades lykttändningen till en entreprenör, en kapten Groth, hvilken skulle hålla upplysning på gatorna mot att husegarne för hvarje lykta till honom årligen betalade 33 dal. kmt, af hvilka 18 skulle erläggas innan den 11 December och 15 innan nämde månads slut, så framt husegarne ville undvika utmätning. Groths »privilegium exclusivum» på lykttändningen upphäfdes dock 1766, och lyshållningen öfverlemnades tills vidare åt husegarne sjelfva.

Under åttio år vägledde stockholmarne sig nödtorfteligen vid det knappa skenet af de små s. k. »katt»- eller »vargögonen», de eländiga lyktor som än af husegarne, än af dertill antagna entreprenörer höllos lysande. Det behöfdes mer än fyratio är innan Argands uppfinning hittade vägen till vår hufvudstad. Redan på 1780-talet hade nämligen schweizaren Argand i London infört lampor, i hvilka de runda vekarne voro utbytta mot cirkelformiga, ihåliga, vid hvilkas antändande luftens syrgas på en gång utifrån och inifrån närer lågan. Först i slutet af 1820-talet började man i Stockholm använda sådana lampor. De första funnos, vintern 1827—28, vid kungl. slottet, mynthuset och brandförsäkringskontorets hus vid Mynttorget, rådhuset, jernkontorets hus vid Stora Nygatan, posten och banken samt vid kammarherren Schinkels hus vid Kornhamn, bleckslagaren Klemmings vid Drottninggatan och några få andra hus. De väckte ofantligt uppseende, och stadens invånare ströfvade omkring hvarje afton för att betrakta de stora lyktor, i hvilka dessa lampor voro inneslutna och som äfven i prydligt utseende hade företräde framför de gamla »kattögonen». Efter ett par år antogos de till allmänt bruk, men de gamla lyktorna behöllos dock fortfarande i den inre stadens gränder samt på aflägsna delar af malmarne, fästa vid husväggarne, under det de argandska lyktorna sväfvåde midt öfver gatorna.

Flere år före de argandska lyktornas införande i Stockholm hade man i utlandet börjat göra försök med gaslysning. I Stockholms Dagblad i December 1824 meddelas, att enligt ett bref från Lyon af den 24 November s. å. hade man der genom smärre försök hunnit öfvertyga sig om nyttan af gaslysningen, och två särskilda bolag hade erbjudit sig att besörja hela stadens lyshållning. Ungefär samtidigt eller kanske något förut hade ett gaskompani i London inkommit med anbud att öfvertaga lyshållningen i Stockholm. Kostnaden för gasverks anläggande och rörs utsträckande till alladelar af Stockholm skulle gå till 20,000 pund sterling eller 245,000 rdr banko. Med anledning af detta anbud anmodade öfverståthållar-embetet samtliga kyrkoherdar i Stockholm att utlysa sockenstämmor af hus- och tomtegare för att välja deputerade som skulle öfverlägga och besluta i saken. Bland de deputerade som utsågos, i December 1824, voro »professoren, kommendören och riddaren», d:r Jacob Berzelius, stadsmajoren och riddaren Johan Westin, garfvaren och kaptenen Johan Jacobsson Westin, brukspatronen Samuel Owen samt hofjägmästaren och riddaren Israel Ström. Dessa deputerade tyckas dock icke haft sitt första sammanträde förr än den 22 Februari 1825, då ett utskott tillsattes att börja *förberedande* underhandlingar med gaskompaniets ombud. Ordförande i utskottet var excellensen, grefve Carl De Geer. De förberedande underhandlingarna ledde dock icke till gasens införande här den gången, och ehuru gaslysning redan förut användts af enskilda, såsom bryggaren Schmidt vid Oxtorgsgatan, färgaren Hiesleiter vid Mäster Samuels gränd m. fl. samt i k. stallet och å Stora barnhuset var det först tjugufem år derefter som sockenstämmonämden, den 9 Oktober 1850, beslöt, att en förbättrad gatulysning i Stockholm skulle verkställas genom *gas i löpande rör*. Den 5 Juli 1852 afslöts den af nämden valda gatulysnings-administrationen med det då bildade gaslysnings-aktiebolaget kontrakt på 30 år, räknadt från början af första lysningsåret. Bland dem som undertecknade kontraktet å gasbolagets vägnar voro L. J. Hierta och J. Bolinder, å administrationens Frans Schartau, Johan Michaelsson, m. fl. kända personer, och administrationens underskrifter voro kontrasignerade af F. T. Lindstrand, då en ung jurist, nu Sveriges-Norges sändebud i Italien.

Med stort intresse gingo stockholmarne under åren 1852 och 1853 och sågo på de utfyllningar i Clara sjö, hvilka gjordes utanför Clara Bergsgränd för grunden till gasverket, och de undrade mycket, huru den nya belysningen skulle komma att taga sig ut. En fransk ingeniör, Jules Danré, var den som på bolagets uppdrag uppförde gasverket. I början af 1854 lyste gasen fullständigt på gatorna i Stockholms centralförsamlingar, och flertalet af

invånarne stodo slagna af häpnad öfver det starka skenet, hvilket lyste så *blått* i jemförelse med oljelyktornas.

Så hade Stockholm sträfvat igenom de olika skedena af mer eller mindre mörker, under århundraden famlat sig fram utan all gatulysning, sedan nödtorfteligen vägledt sig vid det svaga skenet från »kattögonen», derefter känt sig stolt öfver de argandska lyktorna och gick nu i gaslysningens klara ljus, hvilket naturligtvis ansågs som det högsta, till hvilket man kunde komma.Dermed hade polisens bemödanden för ordningens upprätthållande betydligt underlättats, och en god del af det *gamla*, oordentliga och osäkra Stockholm var för alltid försvunnet.

***

Om polisen, vare sig den utöfvades af regeringen sjelf eller af stadens magistrat, då och då måste tänka på gatornas upplysning, så tyckes hon alldeles icke hafva bekymrat sig om tillgången af dugligt *dricksvatten*. Detta var otvifvelaktigt ganska dåligt i stadens äldre tider, och man undvek också att begagna sig deraf annat än i nödfall. Man drack öl så länge man kunde köpa något eller sjelf brygga det.

Allmänna brunnar som innehålla godt dricksvatten, yttrade en sakkunnig person för icke längre än några och femtio år sedan,Professor P. G. Cederschiöld i memorial till Svenska Läkaresällskapet, 1827. finnes allt för få, och knappt någon på Kungsholmen, Ladugårdslandet eller Djurgården. Att förhållandet icke var bättre, men väl sämre, ännu längre till baka, finner man af många andra uppgifter.

På vattenledningar tyckes man icke hafva tänkt.Gustaf I:s bref till hertig Erik, dagtecknadt Wäsby den 20 Nov. 1554, angående en »öffuerlensk watukonstener benempd Jacob Essell», nämde visserligen, att denne kunde få vatten, både stillastående och rinnande, så högt man ville hafva det både uppå slott och annorstädes; men Essell sysselsatte sig dock hufvudsakligen med att pumpa vatten ur grufvor samt att med vattenkraft drifva åtskilliga verk. Hvarken denne »vattenkonstnär« eller någon annan tyckes hafva fått något uppdrag att göra vattenledningar till städer. De vattenkonster som funnos här och der i kungliga parker o. s. v., t. ex. i Kungsträdgården, hade icke något gemensamt med anskaffandet af dricksvatten. Brunnarne och stadens vattendrag voro de enda vattenbehållarne, och dessa voro ofta, att icke säga alltid, orenade af de många gödselupplagen, svinstiorna och ladugårdshusen på gårdarne samt af smutshögarna på gatorna. Detta var något som tyckes icke hafva angått polismyndigheterna. Endast för att vid eldsvådor hafva tillgång till vatten anbefaldes brunnars gräfvande, t. ex. i Byggnadsordningen för Stockholm 1736, men om dessa brunnar voro dugliga att lemna dricksvatten efterfrågades icke.

I medlet af 1700-talet ansågos följande brunnar hafva det bästa vattnet:Vetensk. akad. handlingar 1759: Prof anstälda på åtskilliga vatten i Stockholm, af Pet. Jon. Bergius.

Södermalmstorgs brunn (allra bäst); Lindersteds brunn i hörnet af Drottninggatan och Jacobs gränd (Nya Kungsholmsbrogatan) samtbrunnen på inre stallgården. Deremot befans, att Tyska brunnen, vid Svartmangatan, Worsterbrunnen vid Skärgårdsgatan, midt mot Trivialskolan, Stortorgsbrunnen och Hötorgsbrunnen egde mindre godt vatten, och sämst af alla var brunnen på Barnhusgården.

Fram mot medlet af vårt århundrade ansågs Södermalmstorgs-(Brunsbacks)brunnen fortfarande vara den bästa i hela Stockholm, och af den hemtades till helsovattens beredning för Carlsbader-brunnsinrättningen vid Carl XIII:s torg. Öfriga brunnar på Södermalm ansågos deremot hafva ett sämre vatten än de som funnos på Norrmalm och äfven i »Staden». På Adolf Fredriks torg funnos tre brunnar, i Maria Brunnsgränd (nu Bellmansgatan) en, vid Nytorget en, o. s. v.

På Norrmalm hade Brunkebergsbrunnen det bästa anseendet. Han upptogs 1795, då »Smedgate-brunnen» igenlades. Den senare fans i skärningen af Norra Smedjegatan och Herkules backe, nära krogen »Krypin».Med samma namn hafva flera krogar i Stockholm funnits, bland andra, den genom Fredmans epistel n:o 23 bekanta vid Jerntorget, från medlet af 1600-talet, och som fans ännu på 1860-talet. »Krypin, vid Herkules gatan låg der spegelfabrikör Svanbergs hus (n:o 5) nu står. I huset bredvid, der Hôtel Kung Carl nu reser sig, låg i ett litet hus med trätrappa utanför en krog som på folkspråket kallades »Lusasken», och närmast söder om denne, i n:o 8 Malmtorgsgatan, krogen »Hvita låret». För öfrigt funnos brunnar på Castenhofsgården, på flera ställen vid

Drottninggatan och af dem den bästa i Filénska egendomen, fordom Hårlemans, (nu n:o 88) samt på Hö- och Oxtorgen. Äfven på begrafningsplatserna hade man brunnar, från hvilka dricksvatten hemtades, t. ex. från brunnen på Johannis kyrkogård, hvilken, enligt hvad Elers uppgifver, från urminnes tider nyttjades af de kringboende och som 1762 rensades, stensattes och omgafs med ett jerngaller.

I staden inom broarne ansågs brunnen vid Österlånggatan midt emot Brunnsgränden hafva det bästa vattnet, med undantag af brunnarne i kungl. slottet. »Nordströms brunn» vid Baggensgatan, omnämd i kapitlet om skolorna, ansågs duglig, likaledes brunnen i skomakareembetets hus vid Slottsbacken och Gamla banko-brunnen på gården vid då varande dragonstallet vid yttre borggården, samt tidtals Stortorgsbrunnen. Deremot hade Tyska brunnen (förbättrad 1787) fortfarande dåligt rykte om sig.

Kungsholmen och Ladugårdslandet ledo fortfarande brist på brunnar med dugligt dricksvatten, men brunnar med ohelsosamt vatten funnos på många ställen i dessa stadsdelar, liksom i öfriga trakter af Stockholm. Vattnet från dessa farliga brunnar begagnades likväl i många hus till dagligt bruk, och då sjukdomar deraf uppstodo, tillskrefvos dessa helt andra orsaker.Vägen var ofta för lång för att förskaffa sig godt vatten, ehuru man då ännu icke var bortskämd i det afseendet. Så säger professor C. Trafwenfeldt i ett utlåtande till Sundhetskollegium, den 19 Juni 1827, att enär vattnet i Ladugårdslandsbrunnarne är dåligt, så är afståndet till Norrmalms goda brunnar icke så betydligt för de flesta Ladugårdslandsbor.

Vanligen hemtade man vatten från den närmaste brunnen, utan att bry sig om dennes beskaffenhet, och det var endast »bättre folk» som skaffade sig tillåtelse att låta hemta från någon af slottsbrunnarne. Morgnar och i synnerhet aftnar var samlingen af vattenhemtande pigor, drängar och lärgossar ganska stor omkring de offentliga brunnarne, och timmen då man »skulle gå efter vatten» var ofta efterlängtad af Stockholms tjenstfolk, som då fick tillfälle att utbyta åsigter om ett och annat samt erfara stadens nyaste sqvaller. En stor samling syntes hvarje afton vid t. ex. Brunnsgränden vid Österlånggatan, och pratet, skrattet och skriket, stundom också grälet och slagsmålen hördes vida omkring och gåfvo återljud i de trånga gränderna. När de vattenhemtande som skulle begifva sig åt de innersta gatorna åter hunnit upp för Köpmanbrinken, hvilade de en stund på Köpmantorget och der fortsattes de lifliga meddelandena. Att detta torg ofta kallades »Sqvallertorget» ansågs i allmänhet komma af detta aftonsqvaller, men torde dock vara en förvrängning af *sqvalte-* eller *sqval*torget, emedan platsen sluttar och derigenom orsakar vattnets stridare affall.Torget bildades 1685, då den gamla, inre stadsporten vid Köpmangatan, vanligen kallad Köpmanshvalfvet, nedrefs. *Porta Platcæ Mercatorum*, Köpmansgatans port, nämnes i ett köpebref redan 1340.

Vatten till matlagning togs vanligtvis ur sjön, synnerligen ur Mälaren, men äfven ur Clara sjö och Nybroviken. I de två senare var vattnet högst orent, och i FatburssjönIgenfyldes och lemnade plats för södra jernvägsstationen. föga bättre än giftigt.*P. C. Cederschiöld:* Memorial till Svenska Läkaresällskapet, 1827. Nästan öfver allt voro stränderna fulla af samlad orenlighet, och vattenhemtningen försiggick vanligen bredvid sjelfva smutsupplagen. Men till dessa hemtningsställen måste tjenare, i synnerhet de qvinliga, dagligen begifva sig med två ämbar, burna med ett ok öfver skuldrorna, eller, om de voro tvänne vattenhemterskor, med en stor så, buren medelst stång öfver axlarne, och med denna i bägge fallen ganska tunga börda skulle de ofta streta upp för Stockholms besvärligaste backar eller de på dem anlagda trappor, för att icke tala om de höga trapporna till husens öfre våningar.Hvad kunde polisen göra på detta område? Ingenting, och ingenting försöktes heller, ända till dess olägenheterna vordo så stora och farliga, att man nödgades tänka på vattenledning. Det var på öfverståthållaren, grefve J. E. Hamiltons föranstaltande som d. v. majoren F. W. Leijonancker uppgjorde förslag till en vattenledning för Stockholm, och, 1854, afgåfvo dertill utsedda kommitterade utlåtande om förslagets verkställande. Den 27 April 1861 öppnades vattenledningsreservoaren på högsta punkten af Södermalm, vid Årstaviken. Dermed var det mest betydande steget taget till förbättring i Stockholms renlighets- och helsoförhållanden.

***

Om polisen icke bekymrade sig mycket om vatten, var, såsom vi redan i ett föregående kapitel påpekat,

omsorgen om öl och vin så mycket större, och myndigheterna sörjde äfven för att stadens invånare skulle få något att äta. Så finner man ett kungl. bref af 1546 som förkunnade, att köttmånglare i Stockholm måtte fritt fara ut på bygden på bägge sidor, söder och norr om staden, två mil nära Nyköping och två mil nära Upsala och köpa allehanda »qvick boskap, på det nödtorftig bespisning med färsk köttmat uti vår stad Stockholm för skälig betalning icke fattas måtte». Många andra förordningar sysselsatte sig med tillförsäkrande af födoämnen för skäligt pris åt stadsfolket.

I Brokikare-ordningen af 1637 stadgas bland annat, att ingen köttmånglare må uppköpa någon boskap mellan Michaelis och Martini tid, till dess borgarena och embetsmännen uppköpt hvad de behöfde till sina hushåll. Hvad sedan var öfver hade köttmånglarne rätt att tillhandla sig.

Många gånger, bland annat 1677 och 1693, utgaf magistraten en ordning för köttmånglarne, hvilka alltid skulle hafva så mycket kött i förråd, att stadens invånare som sådant vilja köpa må för sina pengar dermed förses efter taxa. Det sämre köttet fick icke blandas med det bättre, utan det bästa oxköttet skulle ligga eller hänga på ena sidan i boden, och det sämre på andra sidan. Intet kött fick gömmas bak i boden, i kistor eller slagtarhus. Två af stadens betjente och uppsyningsmän skulle hvarje dag och i synnerhet på »köttdagarne» uppvakta i slagtarhuset och tillse, att icke något odugligt kött hölles till salu.

Taxor voro satta på alla födoämnen, och böter stadgades för dem som sålde dåliga varor. Med i synnerhet bagarne hölls sträng uppsigt — åtminstone var detta i lag stadgadt — ochuppsyningsmännen skulle gå omkring och ransaka bagarbodarne, i hvilka icke fick säljas något annat än bröd. Lika ransakning skulle göras också hos gårkockar och vinskänkar samt i svenska ölkrogar. I borgmästare och råds instruktion för uppsyningsmännen i Stockholm, 1670, stadgades, att dessa alltid skulle hafva en »viss och pertinent specification eller lista på alla gårkockar, vinskänkar och svenska krögare, både i staden så väl som på bägge malmarne», och detta både för att tillse, att de icke öfverskredo sina rättigheter i utskänkningen, utan också för att beifra, att på sön- och helgdagar icke »allehanda löst parti» med drinkande, dubblande och spelande under gudstjensten skulle föra ett syndigt och förargligt väsen.

***

Med tillförsel af ved hade polisen mycket att göra. Så finnes t. ex. en förordning af 1637 som på grund af att »stor flärd och svek öfvad är» påbjuder visst mått för all ved som kommer till staden, nämligen att all kastved skulle hålla fem qvarter mellan skären och all bryggved sex qvarter. Mellanköpare finge ej heller komma och drifva upp priset på veden. I en förordning af 1722 föreskrifves, att ingen får köpa ved på landet och sedan hålla till salu i staden, utan blott till enskildt behof. I annat fall skulle veden tagas i beslag och skickas till Danviks hospital samt lagöfverträdaren böta 100 dal. smt. Ingen fick från en vedskuta vid hamnen köpa mer än 100 famnar kastved och 20 bryggved samt 6 läster kol. Parmmätaren skulle i »specialen» anteckna köparens namn och huru mycket ved han köpt. Hvarje afton skulle parmmätaren till hamninspektoren lemna noggrann förteckning på all ved som under dagen upptagits, och ur denna förteckning skulle hamninspektoren vid hvarje veckas slut göra ett utdrag, hvilket uppvisades i kämnersrätterna. »Brukar parmmätaren underslef», tillägger förordningen, »och colluderar med någon till denna förordnings kränkande, skall han utan skonsmål till Marstrand försändas.»

***

I stadens äldsta tider hade polisen i den ena eller den andra formen föga att göra med *fattigvården*, hvilken vanligtvis helt och hållet sammanföll med kyrkans och särskildt klostrens allmoseväsen. Då de gemensamma fattig- och sjukhusen upprättades, togos de i kyrkans skydd. Det äldsta sådant hus eller hospital i Stockholm var Helgeandshuset på Stockholmen, deraf kallad Helgeandsholmen.Detta hus räknade sin tillvaro från konung Valdemars tid. Ej långt derefter upprättades ett särskildt *cenodochium leprosorum* eller de spetälskas hospital, som dock icke tog emot några andra fattiga än sådana som voro angripna af den vederstyggliga sjukdomen.

Närmast i ordningen kom ett ganska stort sjuk- och i synnerhet fattighus, St. Georgs hospital, vanligen kalladt St.

Örjans eller St. Yrjans, sedermera St. Jörans hus, dock icke beläget i d. v. Stockholm, utan tämligen långt utanför, der Johannis kyrkogård och Drottninghuset nu finnas, på en tomt som Magnus Ladulås tillbytte sig af erkebiskop Magnus och Upsala domkyrka. Inrättningen erhöll en mängd donationer och gåfvor, och aflatsbref utfärdades för dem som på detta sätt understödde den »fromma stiftelsen». År 1433 skänkte erkedjeknen Petrus och kapitlet i Upsala till inrättningen den af Sigtuna färja uppburna inkomsten, hvilken förut tillfallit hospitalet i Enköping.

I detta St. Jörans hus kunde personer ock inköpa sig i *fribröd*, såsom Gesse Svin och hans hustru Elin gjorde 1439 för 250 mark på tre år för sig och en piga. År 1481 skänkte Laurentz Staffansson till St. Örjans gård hälften af sitt hus i St. Laurentii gränd (sannolikt nu Storkyrkobrinken) jemte 20 mark stockholmspengar och 15 mark i goda lösören mot att han skulle under sin lifstid i hospitalet åtnjuta mat och öl och alla nödtorfter efter sedvänjo och rättighet som andra bröder och systrar der njöto. Denne Laurentz Staffansson tyckes sedermera hafva, jemte ett par andra, varit föreståndare för inrättningen, ty 1488 intogo han och de två andra föreståndarne, med borgmästare och råds råde och goda bröders och systrars råd, hustru Catharina Ingesdotter, Herman Bagares enka, hvilken då vardt convents-syster och förde en piga med sig. Enkan skulle äta vid *herrebordet*, men pigan vid *barnabordet*, de två olika klasser af bespisning som bestods i inrättningen. Catharina betalade för sig och pigan 180 mark reda pengar och 10 mark i goda värdören.

Sådana af sig sjelfva eller andra inköpta »fribrödsmedlemmar» kallades conventsbröder och systrar och utgjorde inrättningens aristokrati. De fattiga hade naturligtvis icke så godt, och de sjukas vård var väl der som annorstädes i gamla tider mycket bristfällig.

Den tredje och yngsta af de tre — utom spetälske-hospitalet — stora välgörenhetsinrättningarna var *Själagården* i den inre staden och om hvars hus vi talat i kapitlet om skolorna. Föga känner man om denna inrättnings särskilda beskaffenhet, men enligt Själakapellets stadgar skulle föreståndarne åt 60 fattighjon hvarje söndag gifva en allmosa och hvarje månad ett fritt bad. Dock tyckes, attså väl söndags- som fredagsallmosorna varit särskilda inrättningar, hvilka mottogo gåfvor och donationer. Så skänktes, 1440, ett hus vestanmur, i femte gränden söder från Gråbrödragatan till fredagsallmosorna i St. Nicolai kyrka.

Alla de ofvan nämda fattig- och fribrödsinrättningarna upphäfdes af Gustaf I såsom särskilda inrättningar och deras inkomst stäldes under en allmän vård och förvaltning. Efter gråmunkeklostrets indragning, anslogos dess byggnader på Riddarholmen till allmänt hospital, hvilket dock sannolikt hade otillräckligt utrymme och derför flyttades till Danviken, der hospitalet vardt så väl fattig- som sjukhus, och der äfven den gamla inrättningen af fattigbröd och fribröd fortsattes.

Om tiggeri på gatorna icke kunde afstyras under den katolska tiden, oaktadt alla de barmhertighetsverk som kyrkan då främjade, upphörde det ej heller efter reformationen, men vardt då allt mer och mer föremål för polismaktens ingripande. Mångfaldiga förordningar sökte hindra allmose-begärandet på offentliga platser, och i synnerhet tiggare från andra orter förföljdes. I början af 1600-talet förordnades, att i hvarje stad skulle upprättas barnhus, dit de som gå och tigga på gatorna kunde inhäfvas och hållas från lättja och sjelfsvåld. I det kungl. brefvet, 1624, om inrättandet af ett barn- och tukthus i Stockholm stadgades, att der skulle intagas ej blott fattig mans barn, utan äfven skalkar, skökor och bofvar samt lösa personer i allmänhet.

Öfver ett halft århundrade derefter, 1682, stadgades, att alldenstund en hop vanartiga tiggare från landsorten i Stockholm, oaktadt öfverhetens förbud, sammansanka, så att tiggeriet derigenom tager icke ringa öfverhand, skulle icke blott dessa vanartiga personer fasttagas och skickas till tukthuset, utan hvar och en som herbergerar dem plikta 40 mark.

I början af 1700-talet föreskrefs, att gatutiggare böra nyttjas vid fabrikerna, hvarför fattigmedlen skulle stå under kommerskollegium. Tiggare från främmande orter drefvos ur staden. Som det hände, att efter Carl XII:s krig f. d. officerare gingo omkring och tigde, så förordnades, att sådana skulle vara till krigstjenst förfallne. Oaktadt alla förbud och alla barmhertighetsverk, hade polisen ständigt mycket att göra med tiggeriet. Polisen fick också

uppsigten öfver husfattigkassan, som bestod af testamenterade kapital och åtskilliga smärre anslag och skulle tjena till underhåll af fattiga, som ej kunde intagas å Danviken eller som der hystes i den s. k. *penningestugan*.

Medel samlades också genom kyrkbetjeningens kringgående i husen samt genom fattighåf som kringbars i kyrkorna undergudstjensten, hvarmed början hade gjorts redan 1689. Likaledes skaffades bidrag, enligt 1698 års författning, vid lysningar till äktenskap, begrafningar m. m. samt genom fattigbössor, som hängdes i kyrkorna och äfven på offentliga platser, genom afgift vid inventarier och testamenten, o. s. v.

Frågan om särskilda fattighus, ett i hvarje församling, väcktes 1734 af brand- och politikommissionen, och 1752 voro fattighus i alla församlingar i Stockholm inrättade. Det först färdiga var Catharina församlings, för hvars ändamål det s, k. engelska huset vid Götgatan inköptes. Emedan dessa inrättningar hufvudsakligen berodde på församlingarnas frivilliga sammanskott, så drogos de från polisväsendet, dock skulle politikollegium två gånger om året mönstra fattighushjonen.Det af Carl XI:s drottning stiftade Ulricæ hospital, allmänligen Drottninghuset kalladt, vid Johannis Östra Kyrkogata, stod till 1721 under politikollegium, men anförtroddes då åt en särskild direktion. Några förmögna borgarfruar antogos till hedersföreståndarskor vid fattighusen. Så var grosshandlaren, kommerserådet och direktören Clas Grills hustru hedersföreståndarska vid Danviks hospital, och bryggaråldermannen Johan Lampas enka innehade en sådan vid barnhuset.

Polisen hade dock fortfarande icke så ringa besvär med tiggeriet på gatorna, hvilket aldrig kunnat utrotas, ej ens efter inrättandet af arbetshusen. Det första frivilliga arbetshus i Stockholm var det södra, i hörnet af Högbergs- och Götgatorna, öppnadt 1773. Tjugufyra år derefter öppnades norra arbetshuset, vid Johannis Östra Kyrkogata.

År 1796 utgjorde Stockholms fattige 4,553 på en folkmängd af något öfver 75,000. Med början af detta århundrade ingick man på en ny väg för fattigvården, men om man får sätta lit till den 1805 tillsatta komitén, skulle de fattigas antal år 1807 hafva varit 8,048, under det folkmängden föga eller intet tillväxt. Med början af år 1808 stäldes hela fattigvården under en enda direktion, och dermed anse vi oss kunna afsluta denna afdelning, i hvilken vi nödgats inskränka oss till en mycket kort antydan om huru fattigväsendet i gamla Stockholm var beskaffadt, synnerligen i förhållande till polisväsendet.

***

Om man får döma efter alla de förbud som under olika tider utfärdades mot *ropande och skrikande på gatorna*, så måste gamla Stockholm hafva varit en mycket bullersam stad, i synnerhet nattetid, och polisen haft ofantligt mycket att göra för att tysta skränetoch stäfja ofoget hvarmed »satans nattfåglar», såsom det heter i en gammal förordning, oupphörligt störde lugnet. Myndigheterna sparde dock icke på stränga straffbestämmelser, i synnerhet om oljud tillstäldes på en helgdag, och för att undanrödja den kanske förnämsta orsaken till oordningarna, så skulle källare, öl- och bränvinskrogar, enligt flera förordningar under 1600-talet, stängas kl. 7 på lördags- eller andra helgdagsaftnar och ej öppnas förr än kl. 4 på söndags eftermiddagen, dock tilläts att till sin nödtorft spisa på värdshus på söndagsmiddagen, men icke under aftonsångspredikan.

För att förmå folk att gå i kyrkan befaldes, särskildt 1694, stadsvakten och konungens lifgarde att patrullera på gatorna under gudstjensten och häkta hvar och en som då understod sig att »på gatorna vanka». Den som kom sent i kyrkan eller utan nöd gick derur förr än gudstjensten var slutad, skulle plikta 6 mark silfvermynt. För oljud på gatorna med ropande, skjutande, sqvaller och slagsmål eller annan otillbörlighet under gudstjensten eller dess emellan eller om någon kom drucken i kyrkan, skulle den skyldige, om han hade någon tjenst och mer än 200 dal. smts lön, enligt 1687 års förordning, böta 50 daler. Hade han mindre eller ingen lön, voro böterna 25 daler. Mäktade han ej betala hela summan, skulle han sitta i stocken (fig. 207) *fyra söndagar* å rad och dess utom böta 5 daler eller göra så många dagsverken till kyrkans behof som svarade deremot, och stånde dertill med uppenbar skrift».

Fig. 207. Straffstock. Nord. Museum.

Om någon började en resa på en helgdag till lands eller till sjös förr än gudstjensten var förrättad, skulle han böta 40 mark smt, och den som till sådan resa lejde ut häst eller båt belades med 20 marks böter.

Ännu in på 1700-talet vakades öfver att icke resor företogos på helgdagarne, ej ens lustresor, och en publikation af öfverståthållaren förkunnade, 1714, att inga tullportar finge på sådana dagar öppnas förr än kl. 4 e. m. och ej heller några roddarbåtar få brukas förr än efter den timmen.

Men ehuru stockholmarne hindrades från att på en vacker sommarsöndag företaga lustresor och tvingades att gå i kyrkan, så kunde gatuoordningar dock aldrig förekommas, och, såsom det hette i 1679 års förordning, »det ena dråpet och mordet efter det andra höres sig tilldraga». Till förekommande af sådana illbragder, kanske lika mycket som för att stadga en rangskilnad, hade, 1674, påbudits attingen af borgerskapet, ej heller någon främmande som idkade handel eller handtverk skulle få bära värja. Men det fans så många andra, af förnämare klasser, som ständigt buro vapen och aldrig tvekade att begagna sig af dem. Och då herrarne sjelfva icke drogo värjan, var det deras drängar som begagnade sig af blanka vapen. Först 1719 förbjödos drängar och gesäller att bära värja. Öfverträdelse mot förbudet straffades med 50 dal. smt eller 10 par spö. Boktryckar- och fältskärsgesäller tyckas dock ännu någon tid hafva haft rätt att bära värja, men denna fråntogs dem 1728.

Det var endast då någon mycket känd person fick sig ett värjstyng med dödlig utgång eller på annat sätt dräptes som sådant väckte uppseende, t. ex. då öfverste Erik Oxenstierna, 1642, på Stortorget stack i hjäl arkitekten De la Vallée d. ä.

Tretio år senare talades mycket om ett »grufveligt mord» som begåtts på en förnämlig köpman i staden med namn Jürgen Krabbenhouet. Mördaren var en tysk, Johan Heinrich Voigt, f. d. kanslist och sedan sekreterare i Göteborg. I den af magistraten utfärdade och af Olaus Thegner, »consul», undertecknade efterlysningen af den undflydde mördaren beskrifves denne såsom en ung, mager karl med rundt, blekhyadt ansigte och slätt, dunkelbrunt, medelmåttigt långt hår, »men undertiden drager han gohl Piruk», hafvandes blommerade randiga kläder uppå samt svarta sammets-halfärmar med silfverknappar. De som kunde fasttaga en »sådan grof mördare» skulle få 400 riksdaler, som gjorde 2,000 daler kmt.

År 1680 skedde ett öfverfall på öppen väg, hvilket gjorde väsen af sig sannolikt endast emedan det gälde personer som voro i aristokratiska familjers tjenst. Rättegång fördes vid norra förstadens kämnärskammare, och protokollen*Rådhusarkivet.* innehålla mycket kännetecknande för tiden, hvarför vi ur dem göra ett utdrag:

Då högvälborna fru Christina Dorothea Banér, som bodde vid Kungsgatan (Stora Nygatan), den 20 Januari 1680 skulle fara ut på landet, hade hon bland andra i sitt följe en student vid namn Mathias Strobelius, hvilken så väl »uti hofvet præcepterade, som eljest brukades för hofpredikant», d. v. s. att han var informator och huspredikant hos den förnäma damen. Denne Strobelius vardt försåtligen mäkta illa öfverfallen på isen vid gamla Ladugårdslandsbron (nu östra ändan af Jakobs Bergsgränd, nedanför Riddargatan eller Sperlingens backe), i håret ryckt och dragen ur nådiga fruns släde samt grymmeligen slagen och handterad af grefvinnan Christina Lewenhaupts kusk, hvilken till och med sprang efter en lång stukat, somen kock, hvilken förmenades vara i högvälborna jungfru Falkenbergs tjenst, måste kasta till honom på isen. Med denna värja sökte grefvinnans kusk göra skada och mord icke allenast på studenten, utan kusken rände med värjan äfven åt den släda, der hennes nåd sjelf satt, så att hon deraf fick en sådan skräck, att »hennes nåd halfdöd på isen måtte vända om i staden till baka och söka doktorers och barberares hjelp». Vid åderlåtningen kunde barberaren alldeles ingen blod utfå, utan var den förstockad. Hennes nåds dotter, högvälborna jungfru Catharina Sigrid Leijonhaupt, måste också rymma slädan och taga till flykten. Men en bokhållare, i tjenst hos fru Banér, gick till på defension mot kusken, hvilken fick ett hugg öfver ansigtet.

Inför kämnerskammaren angafs af bokhållaren, hvars namn var Svedberg, att all denna olycka och stämpling orsakades af det försåt, som hennes nåds kammarpiga Catharina Ernst stält till för att Strobelius måtte »bastioneras» af kocken. Vid rättegångstillfället erkände »kutsken» allt hvad honom förevitats, men beklagade sig vara »instigerad» och lejd af kocken Olof Ersson, hvilken derför lofvat honom två kannor öl. Den ena kannan tyckes hafva på förhand tömts på en krog i granskapet.

Kocken Olof Ersson nekade ej heller. Han hyste agg till studenten, emedan denne i hennes nåds hof utspridt, det

skulle kocken midt i dörren kysst kammarpigan, och hade studenten dess utom skrifvit till henne och varnat henne för Olof Ersson.

Vid afträdet från rätten vid första rättegångsdagen begärde bokhållaren fred å sitt lif för kusken, och rätten tillsade den senare att låta bokhållaren »omolesterat så väl med ord som gerningar». Då grefvinnan Lewenhaupt genom sin befallningsman förklarat, att hon i en så grof sak intet caverar för sin kusk, utan skjuter honom i rättens händer, så sattes han och kocken i corps de garde på bokhållaren Svedbergs begäran och ansvar.

Under en senare rättegångsdag hördes kammarpigan, hvilken bekräftade hvad kocken redan förut anfört om Strobelii förtal, men pigan hade icke uppmanat kocken att bastionera studenten, och det hade kocken redan förut förklarat. Kocken hade sjelf för en fatteborgs (fataburs) hustru i hennes nåds tjenst omtalat, att han ämnade omklappa studenten, hvilket fataburshustrun gillat af den orsak, att »eljest skulle Strobelius blifva allt för dryg på landet», dit hela »hofvet» ämnade begifva sig.

Vid samma rättegångstillfälle instälde sig också Strobelius, som tycktes hafva hemtat sig från följderna af »bastionerandet», bekräftade hvad bokhållaren anfört samt erkände, att han varnatkammarpigan, hvilken senare ofta i hofvet begagnat skymfliga tillmälen och kallat honom »Matts Ersson, Poliphemus, påfven i hålet, Sebedeus och Marcolphus».

Christina Dorote baner, såsom namnet i handlingarna skrifves, anhöll i ett bref till sin svåger öfverståthållaren (Jöran Gyllenstierna), att den brottslige måtte snart få sitt straff. Hon sjelf var så förskräckt och till helsan försvagad, att hon icke viste, om hon kunde öfverlefva rättegången.

Målet öfverlemnades till rådstufvurättcn, och dess utgång torde nu mera vara af föga intresse, under det deremot sjelfva saken lemnar ett bidrag till kännetecknande af sextonhundratalets förhållanden i Stockholm.

* * *

År 1672 fick polisen genom den nya förordningen om Stockholms stads styrelse eget forum, det s. k. *politie-kollegium*, hvilket jemte justitie-, embets- samt handelskollegierna utgjorde de fyra afdelningar som skulle handlägga de under magistraten hörande ärenden. Ordföranden i politie-kollegium var politie-borgmästaren, som skulle hafva med polisväsendet att beställa och i synnerhet, att

»Meen-Edh och Guds lastande, öfverflödighet på Gjästebudh, Bröllopp, Barnsöhl, Begrafning, Klädebonat, Morgongåfva och Fästningsförsäkringar samt Dryckenskap och Dubbleryet måtte förtagne och afskaffade varda, hämma Bettleri och Tiggeri, tillse att de fattige sin hjelp och underhåll bekomma, och de som förmå arbeta dertill drifvas eller alldeles förvisas, skulle förordna i Staden och på Malmarne Qvarter- eller Rotemästare samt utaf öfver dem tillsatte Inspektörer förnimma och sig kunnig göra hvad slags folk i hvart hus och gård vore boende; hafva inseende öfver Brandordningen, Kyrkor, Skolor, Hospitaler, Fattighus och Förmyndarekammaren; hafva i förvar Stadens Archiv, Privilegier, Statuter, Ordningar och Dekreter; äfvensom hålla hand öfver Inqvarteringar, Borgerskapets mönstring, Stadens bevakande och säkerhet om nätterna samt draga omsorg om att allt annat som till god ordning och polisen angick blefve iakttaget.»

Den förste politie-borgmästare, den tidens polismästare, var *Anders Gerner*, hvilken i yngre år gjort vidlyftiga resor i Europa och uppehållit sig två år i Wien, hos svenska sändebudet Björnklou, varit guvernör för förnäme mäns söner samt sedan protokollsekreterare i stora kansliet. Utom borgmästaren bestod kollegiet af tre rådmän, en notarie, två assistenter och en polisgevaldiger.

Ehuru polismålen således skulle höra till en bestämd afdelning af magistraten, fortfor likväl öfverståthållaren att också hafva inseende öfver god ordning och politie. Öfverståthållarne voro sedan 1634 samme embetsmän som förut under namn af höfvidsmän, slottslofven, ståthållare m. m. skulle hålla slott och stad konungen till handa, deltaga i magistratens öfverläggningar och gemensamt meddenna främja konungens och stadens rätt och bästa; men i 1634 års regeringsform stadgades, att Stockholms stad, som en tid förut varit förenad med Uplands höfdingedöme, skulle hafva sin särskilda styresman under namn af öfver-burggrefve, och kort derefter ändrades titeln till öfverståthållare.

Den förste öfverståthållaren var den i Sveriges och dess hufvud-stads historia väl bekante Clas Larsson Fleming,

riksråd, riksamiral, m. m., en framstående personlighet, hvilken Stockholm har att tacka för mycket. Det var under hans embetstid som Norrmalm reglerades. Ehuru han egnade så mycket arbete åt Stockholms angelägenheter, fortfor han likväl att vara amiral och förde sjelf befälet öfver den flotta, vid hvars skapande han varit kanske den förnämsta kraften. Han satte ock lifvet till i sjökriget med Danmark 1644. Några år derefter var hans son Herman Fleming öfverståthållare, men tyckes icke hafva uträttat något synnerligt och lemnade snart platsen. Sä mycket utmärktare var Schering Rosenhane, hvilken 1634 vardt Stockholms förste underståthållare och redan i den befattningen inlade stora förtjenster om stadens förkofran samt, efter att hafva varit landshöfding i Östergötland och utfört diplomatiska uppdrag, tö52 utnämdes till öfverståthållare och dog som sådan 1663.

På den tid, då polisen fick sitt egentliga forum i politiekolle-gium, var Axel Sparre öfverståthållare. Han efterträddes af Clas Rålamb, en af de utmärktaste stormännen under Carl X och Carl XI, men som blott i fem år var Stockholms styresman. Bland efterträdarne tyckas några hafva innehaft öfverståthållarembetet blott såsom en tillökning till åtskilliga andra areställen, utan att synnerligt mycket bekymra sig om de åligganden som skulle följa med tjen-sten. Så var föran Gyllenstierna, en äldre bror till Carl XI:s bekanta gunstling, samtidigt öfverståthållare och president i både kammarkollegium och amiralitetskollegium samt äfven i reduktionskollegium. En annan Gyllenstierna, Christoffer, af den yngre grenen, var den från Carl XI:s krig berömde krigaren och härföraren, men tyckes icke hafva synnerligt utmärkt sig som öfverståthållare, ehuru han i tjugutre år innehade embetet (t 1705). Bland de för efter-verlden mera bekanta öfverståthållarne voro Gustaf Adam Taube och Rutger Fuchs, hvilken senare såsom öfverste vid Södermanlands regemente slog ryssarne, i Augusti 1719, vid Södra Stäket och derigenom frälsade Stockholm, hvars styresman han sedermera var i 26 år (f 1753).

Politiekollegium hade emellertid fått så mycket att göra, att de dagliga ärendena ej alltid medhunnos, hvarför en af ledamöterna, rådman Paul Printsell, år 1770 till öfverståthållaren och magistrateninlemnade ett forslag till polisens bättre handhafvande och polis-målens skyndsammare afslutande. Grefve Axel 1 Vrede Sparre var då öfverståthållare, men afled innan Printzells förslag öfverlemnades till den komité som af kungl. maj:t för ändamålet tillsattes. På grund af denna komités sedermera afgifna utlåtande förordnade kungl. maj:t, den 13 Februari 1776, att öfverståthållaren borde upptaga och af-döma politiemålen. Dermed voro dessa mål dragna från magistraten.

Öfverståthållaren hade fordom säte i riksrådet,4 men i 1720 års regeringsform stadgades, att embetet kunde anförtros en skicklig man utom rådet. År 1775 kallades dock öfverståthållaren, friherre Carl Sparre till riksråd och innehade denna värdighet jemte öfver-ståthållarplatsen tiH 1789, då rådskammaren upplöstes.

Denne Carl Sparre, under hvars tid poliskammaren inrättades och som sjelf dertill kraftigt bidrog, anses hafva varit Stockholms utmärktaste öfverståthållare. Han mottog embetet efter hertig Carl, som under några månader efter statsstrecket innehade det samt äfven sedermera, 1789, en kort tid under Sparres sjukdom skötte tjensten. I aderton år verkade Carl Sparre för Stockholms för-kofran, och många äro de goda minnena från hans styrelsetid (t 1791). Äfven åtskilligt godt hågkommes frän de tillfällen, då Samuel af Ugglas, landshöfding i Stockholms län, i slutet af förra och början af detta århundrade förvaltade det dä i flera år lediga öfverståthållarembetet.

Det var således under öfverståthållarembetet som, 1776, alla politiemålen lades. Öfverståthållaren sjelf > borde icke allenast varda underrättad om alla brott som i residenset kunna förelöpa mot lagar och förordningar, utan ock efter omständigheterna vidtaga de mått och steg som till den brottsliges straff, näpst och rättelse nödige pröfvades». Men emedan öfverståthållaren icke kunde vara allestädes och »emedan till hasteliga handräckningar, hvilka ej tåla dröjsmål, ingen hvar-ken tid eller dag från polisärendenas skyndsamma afgörande vore undantagen», så skulle underståthållaren företräda öfverståthållaren vid dessa ärendens afgörande.

Den nogare och närmare tillsynen öfver den nya polisen uppdrogs dock åt en särskild, öfverståthållaren underordnad tjensteman, som fick namn af politiemästare, men hvars tjenst förklarades för en förtroendetjenst som kungl. maj:t sjelf egde att bortgifva. Der-jemte tillsattes af öfverståthållaren ett tillräckligt antal gevaldiger och uppsyningsmän eller s. k. polisbetjenter.

Den förste polismästaren var Nils Henric Aschan von Sievers, född i Norrköping 1738, son till en teologie doktor. Han hade studerat i Upsala samt vid tyska universitet, på förra stället aflagtjuridisk examen och sedan tjenstgjort i Svea hofrätt och i slottskansliet. Han var en af Gustaf III.s tillgifnaste tjenare och skötte polismästaretjensten med synnerligt nit i konungens intresse, hvarför han också belönades med lagmans titel och upphöjdes i adligt stånd, då han tog namnet Liljensparre, ett namn som för alltid är förenadt med Gustaf III:s historia. (Fig. 208).

Crusenstolpes uttryck, att Liljensparre hade något af en venetiansk statsinqvisitor i sig, tillhör väl nämde författares icke ovanliga öfverdrifter, men i sin ransakningsifver och sannolikt för långt drifna polismisstänksamhet hade Liljensparre just icke tillfälle att göra sig mycket omtyckt, och så utmärkt han än var som polismästare — derom vittna alla hans handlingar — tyckes han dock hafva varit en af de förnämsta orsakerna till den hätskhet mot polisen som redan i inrättningens första början uppstod mot henne och snart rotfäste sig hos allmänheten. Denna hätskhet visade sig först och kanske starkast hos de högre samhällsklasserna, i synnerhet hos de mer eller mindre frisinnade aristokrater som voro Gustaf III:s fiender. De beskylde Liljensparre att bland annat hafva uppviglat pöbeln mot motståndarne af den utvidgade konungamakten.

Enligt hvad F. A. v. Fersen förtäljer, försäkrade öfverståthålla-ren Carl Sparre, att poliskammaren ej vore något inqvisitionstribunal, utan att dess verksamhet skulle inskränkas att upprätthålla ordningen inom hufvudstaden, och han förebrådde den under Plommenfeldska rättegången bekante revisionssekreteraren Låstbom, att denne ville låta poliskammaren urarta till en inqvisition, »lika farlig för folkets lagliga säkerhet, som för rättvisan och konungens benådnings-prero-gativ». Polisens tillvägagående på den tiden var dock icke så alldeles tryggande för denna lagliga säkerhet, och det sätt på hvilket undersökningarna om Gustaf III:s mord bedrefvos visade tillräckligt, att klagomålen ej voro ogrundade. Ehuru man ej får sätta obe-gränsadt lit till hvad en af de i Mars 1792 häktade herrarne hade att förtälja, torde dock hvad den för sin oegennytta och opartiskhet samt strängt fosterländska tänkesätt bekante Johan v. Engeström anfört om Liljensparre som polismästare, liksom om G. M. Armfelt som öfvcrståthållare samt om Låstbom som justitiekansler, icke kunna frånkännas all vittnesgiltighet. Han berättar bland annat*, att Liljensparre kommit till honom i häktet och förkunnat, att för-skräckligen mycket blifvit upptäckt, att derfor det vore hög tid att bekänna, ty annars skulle bödlarnc bryta sig in i fängelserummen och martera i lijäl fångarne. Polismästaren sökte äfven genom uppen-

* Johan v. Englström: Historiska anteckningar och brcf från åren 1771—1805, utgifna af E. V. Montan. Sthlm 1877.bara osanningar om hvad andra föregåfvos hafva bekant, narra J. v. F.ngeström att på sig bekänna brott, hvartill han ej vore skyldig, samt under förespegling af att sättas på fri fot förmå honom att angifva andra, hvarcmot om sådan angifvelse underläts, odrägliga plågor skulle förestå Engeström.

De som voro Gustaf III:s fiender hatade polismästaren redan långt före 1792, men han var ej heller synnerligt älskad af de opartiska som endast ville, att rättstillståndet borde vara tryggadt samt att polisen icke skulle tjena despotiska intressen och polismästaren ej vara regentens blinda verktyg. Bland det lägre folket synes också hafva funnits anledning att icke älska polisens underordnade tjenare.

Emellertid höll Liljensparre ordning i staden, om också icke utan anseende till person.

Det hände, att nattvakten fick skrapa, för att han tagit i förvar några nattsvärmare som stört ordningen, men hvillca funnos vara adelsmän och derför ej kunde fängslas af en simpel nattpatrull.

Fig. 208. Henric Liljensparre, Stockholms förste polismästare. Efter miniatyrporträtt i Nationalmuseum.

Liljensparre utnämdes 1792 till underståthållare, men erhöll afsked redan året derpå. Den nya regeringen ville aflägsna honom, liksom så många andra af Gustaf UI.s vänner, och han skickades till Pommern för att, såsom det hette, der ordna polisen. Sedan Gustaf Adolf sjelf öfvertagit regeringen, hemkallades han och utnämdes till ledamot af generaltulldirektionen samt derefter till kronofullmäktig i generaltull-arrendc-societeten (f 1814).

Hans närmaste efterträdare var lagman Magnus Ullholm, hvilken 1800 följdes af lagman Daniel Ahlbcrg, som utnämdes till underståthållare 1802, med särskildt uppdrag att förvalta de åligganden som tillhörde

öfverståthållaren, hvars tjenst stod ledig under flera år. Ahlberg adlades 1808, med namnet Edelcreutz, och då öfverståt-hållareplatsen slutligen, 1809, åter besattes (med fältmarskalken W. M. Klingspor), utnämdes han till landshöfding i Stockholms län ochupphöjdes 18 x 6 till friherre samt vardt, 1818, åter öfverståthållare (f 1828).

Efter Ahlberg utnämdes till polismästare d. v. registratorn i poliskammaren Olof Wannqvist (fig. 209), född 1764 i Gefle, der hans far var skeppstimmerman. Om Liljensparre gjorde sig känd som en högst duglig polischef, så voro Wannqvists utmärkta polisegenskaper icke ringare, men han var dess utom populär. Han har efterlemnat ett namn som en lika skicklig som kraftig polisman, hvilken i många år upprätthöll polisens anseende. Han var fruktad af skälmar och illgerningsmän, men aktad af det stora flertalet bland

år skött polismästarsysslan, gjorde konungen honom till adelsman, och han satte ett af framför sitt namn. Efter att sedan i ännu tolf är hafva varit polismästare, utnämdes han till underståthållare och såsom sådan afled han, fyra år derefter, 1834. .Han hade således i tretiotvå år verkat som polischef, och dess utom flera år förut skött registratorstjensten i poliskammaren. Vår tid skulle otvifvelaktigt icke gilla denne polismästares alla åtgärder, enär några af dem voro ganska egenmäktiga, men »stora Olle» lefde och regerade under helt andra förhållanden än nu. I sitt enskilda lif skildras han som en synnerligt älskvärd person.

Hans närmaste efterträdare var Clas Ulrik Nerrnan (fig. 210), som i sju år satt på polismästarstolen och sedan innehade justitie-kanslersembetet samt afled som landshöfding i Kalmar, 1852. Om Wannqvist med all sin stränghet och ej sällan hänsynslöshet var

Fig. 209. Olof af Wannqvist. Efter portratt i enskild ego.

Stockholms befolkning. Han skötte sin tjenst med stränghet och kanske stundom med en viss godtycklighet, något som ofta ligger i polismaktens natur, då det gäller att klämma efter skälmarne; men han gick icke andras än rättens och ordningens ärenden och var efter samtidas enhälliga omdömen en hedersman. Om det slags folk som brukar hafva mest att göra med polisen ej heller på hans tid kunde lägga bort afvog-heten mot polisbetjeningen, sä utsträcktes den afvogheten icke till »stora Olle» eller »gamla Olle», såsom Wannqvist kallades på det förtroligare folkspråket.

Sedan Olof Wannqvist i sextonpopulär, så räckte populariteten ej till för Nerman, likväl galler detta kanske ej så mycket om hans polisår, som ej mer om den tid, då han under det i Stockholm oroliga året 1S38 var justitie-kansler. Han tyckes hafva varit en ganska framstående polismästare, men som ännu fasthöl! vid den polisens egenmäktighet, hvilken invigts af Liliensparre och ej öfvergifvits af Wannqvist. Såsom sådan tillhör han med fullt skäl ej blott till åren, utan äfven till åsigter och embetsmannaverksamhet det gamla Stockholm, hvilket på polisområdet är främmande för det nu lefvande slagtet, korr talades allmänt om polismästaren, och det var just icke loford som yttrades. Nu talar ingen om polismästaren, ett tillräckligt intyg att man icke kan hitta på några anmärkningar mot honom.

Efter det rådman S. G. Harlingsson under ett år varit tillförordnad polismästare, öfvertog O. T. Hultberg, 1838, sysslan och skötte den till 1840, samt efterträddes af J. P. Berg, hvilken 1843 fick till efterföljare B. C. Bergman, som tog afsked 1851, hvarefter W. Stråle ett år var polismästare (underståthållare 1852—55), men dermed äro vi inne i den nyare tiden.

Under några år egde Stockholm tvä polismästare, en ordinarie och en biträdande. De senare voro Limnelius, Lagermark, Nyman m. fl.

Under de år Olof Wannqvist var polismästare, bytte Stockholm sju gånger om öfvcrståthållare (W. M. Klingspor, A. F. Skjöldebrand, C. Mörner, O. R. Cederström, D. Edelcreutz, C. J. af Nordin, J. W. Sprengtporten), men af de många var det nästan endast frih. Sprengtporten (1830—38) som lemnat något varaktigt minne. Efter att E. M. Kuylenstjerna, J. A. Möllerhielm samt M. A. Lewenhaupt varit tillförordnade, nämdes Sprengtporten, i slutet af 1844, äter till öfverstäthållare och behöll tjensten till 1848 (t 1875). Sedan underståthållaren C. P. Ungberg* varit tillförord-

* Ungberg lemnade tjensten och fäderneslandet 1852 och lefde sedan många år i Paris utan att någonsin söka

umgänge med landsmän och utan att heller umgås med

Fig. 210, C. U. Nerman. Efter en daguerreotyp.nad en kort tid 1848, vardt Jakob Essen Hamilton öfverståthållare s. å. (f 1864).

* *

*

Under polisens första tid hade den sin embetslägenhct i n. v. öfverståthållarhuset, f. d. Tessinska palatset, hvilket 1752 af Carl Gustaf Tessin sålts till den sedermera så olyckligt ryktbare borgmästaren Kicrrman*, året derpå kommit i kronans ego, skänkts till hertig Carl och 1773 inlösts af Gustaf III. Slutligen köptes huset af staden och anslogs till öfverståthållarens boställe. Poliskammaren inrättades i palatsets bakbyggnad, med ingång från den trånga gränd, hvilken mynnar ut framför börsens östra sida och då kallades »Polisgränden».

Från denna sin första lägenhet flyttades poliskammaren till ett närliggande hus, det af oss flera gånger nämda Isaac Breants, sedan Indebetous. Der stannade polisen dock icke länge, utan förlädes till Riddarholmen, i amiralitetshuset, som i medlet af 1600-talet tillhört kungl. rådet Pehr Sparre och nu är marinförvaltningens lokal. Redan 1798 företogs en ny flyttning, nämligen till de först inne-hafda rummen i öfverståthållarhuset, och der stannade poliskammaren i tjugu år. I den mörka gränden har mycket elände dragits inför offentligheten. Tjufvar och skälmar af allehanda slag, lösdrifvare och tiggare samt alla som polisen brukar taga hand om, kände vägen till Polisgränden, fastän de endast ofrivilligt der uppträdde, och så väl den gränden som den der utmynnande Skeppar Olofs gränd samt Trädgårdstvärgränd kunde hafva mycket att förtälja, i fall de gamla murarne icke voro så envist tystlåtna.

Ehuru poliskammaren redan 1 Ji 8 flyttades till Helgeandsholmen, fortfor gränden långt efteråt att kallas Polisgränden och benämnes kanske ännu någon gång så af gamla stockholmare, ehuru det äldre namnet, Trädgårdsgatan, nu är för länge sedan åter upptaget.

Sedan poliskammaren i några och tretio år haft sin verksamhet i husen med numren 9 och 11 på Norrbro, flyttades han, 1852, till sin nu varande lägenhet vid Myntgatan, i det gamla Polus’ska huset, som byggdes i senare delen af sextonhundratalet af grefve Thomas

parisare. Många rykten om hans förhållanden i Paris hafva varit i omlopp. Hvad vi med säkerhet kunna uppgifva är, alt han strax före fransk-tyska krigets utbrott fann sig i nära utblotladt tillstånd, men erhöll hjelp af en förnäm fransman, hvilken antog honom till portvakt. Ungberg egde då ingenting annat än sina ordenstecken, några få klädespersedlar samt — en af honom inköpt graf på Pére Lachaise. Sina sista Sr lefde han i lugn som portvakt i ett hus vid Rue de Vintimille, der han afled 1877.

• Sid. 413 och följ.Polus d. ä * och der på sjuttonhundratalet den franskt lutherska kyrkan** var imymd, samt dit derefter stadens auktionskammarc*®* _ förlädes, då den mosaiska synagogan f fick öfvertaga auktionskammarens gamla lägenhet vid Tyska Brunn. Vid poliskammarens flyttning till Myntgatan måste auktionsverket äter gifva sig af och hamnade då på Riddarholmen. Polisen och några af stadens verk upp-togo ej blott det gamla Polus’ska huset, i hörnet af Myntgränden, utan äfven det vester derom liggande, der i Malmens källares dä hade sin lokal. Sist nämda hus säges i forna dagar hafva tillhört Gustaf Baner.

* *

*

Om polismyndigheterna i gamla Stockholm ofta hadc svårt att upprätthålla ordning och godt skick under vanliga förhållanden, voro svårigheterna för dem naturligtvis ännu större, då några ovanligare rörelser uppstodo i samhället. Under medeltiden visade sig sådana icke sällan. Än var det stormännen som kifvades sins emellan eller med kyrkan eller med borgerskapet, än stredo borgarena med hvarandra, oftast tyskar och svenskar, hvilka strider stundom förde till gräsliga ogerningar, såsom de förut här omnämda, för öfrigt allmänt bekanta Käpplingemorden.

Under reformationstiden var det icke mycket lugnare, så strängt än Gustaf I vakade öfver ordningen. De som försvarade det gamla drabbade ofta tillsamman med dem som förde det nyas talan, och uppträdena i Storkyrkan under Gustafs tid samt i Riddarholms-kyrkan mot århundradets slut gåfvo myndigheterna mycket bekymmer.

• Född i Reval 1634, uppfostrad i Wcsterås hos domprosten Hollstenius, kansli* tjensteman och diplomat, lärd och latinsk skald (f 1708); begrofs i Riddarholms-kyrkan, men liket flyttades och ligger, liksom Thomas Polus d. y. (f *737), i Solna kyrkn.

•• En fransk luthersk församling upprättades i Stockholm 1687 och höll sina gudstjenster i en sal pä gamla rädhuset, sedan i det af staden inköpta f. d. grefve Polus' hus vid Riddargatan, n. v. Myntgatan. Den första kyrkoherden var dr Nicolaus Ber-gius frän Reval, slutligen gen eral superintendent i Liflnnd (f 1706). Kyrkohcrdarne voro svenskar. Den siste var Georg Gcrdin. Församlingens medlemmar tyckas aldrig hafva öfverstigit sjutio, men slutligen fans icke en enda åhörare af pastor Gcrdins predikningar. Då indrogs kyrkoherdebeställningen.

*** Stockholms Auctions* och Adresse-Cammare inrättades 1674.

t Det gamla, bofälliga auktionshuset vid Tyska Brann uppläts åt judame mot en årlig hyra af 250 rdr bko, och der inreddes synagogan, hvilken den 12 Maj 1787 öppnades till allmän gudstjenst. Församlingens medlemmar lära då varit omkring 80. Den första rabbinen var Jchuda Leb eller Levi Hirsch från Mecklenburg.

* • ' • f*h%t7z7-Under de följande århundradena hörde visserligen större gatutumult till undantagen, men några voro dock af ganska vådlig art. Ett bland de lindrigare var väl, dä »några vanartiga sällar», såsom det heter i magistratens publikation och efterslag, den 31 Okt. 1678 »gjort åtskilliga insolentier kos generalstaternas (Nederländernas) resident herr Christian Constantin Rumpff* vid hans »logemente pä Södermalm och St. Paulsgatan».

Rumpfif firade en »solennitet» med anledning af den särskilda freden mellan Nederländerna och Frankrike, i Nijmegen den 10 Augusti 1678. Att denna fred, i hvilken Sverige, som varit Frankrikes bundsförvandt, visserligen tillförsäkrats om neutralitet från Hollands sida, men dock icke sjelft fått vara med för att göra upp en definitiv öfverenskommelse, kunde väcka ond blod i Stockholm är ej oantagligt. Stockholmsfolket tvekade dock icke att infinna sig på St. Paulsgatan för att ej blott se på grannlåten, utan också låta

Fig. 211. Budkafle för dalkarlamcs uppbrott till Stockholm 1743. (I Historiska museum.)

det af Rumpfif utdelade vinet sig väl smaka och slåss om de silfver-pengar som han lät kasta ut. Men då åtminstone »ett parti af silfver-pengarne var utkastadt och vin utlupit, hafva några sig understått uti hans logemente genom fönstren med stenar inkasta samt andra excesser gjort». För den stora folkträngselns skull kunde orostif-tarne icke fasttagas. Kämnersrätten lät visserligen »med all flit och sorgfällighet inquirera och ransaka», men någon kunskap om dessa »öfverdådiga personer» fick man icke. Först sex veckor efter upploppet utfärdade magistraten sin »publikation» och utfäste en »re-compens och föräring af 200 riksdaler» åt den som först röjde de brottsliga och hotade att »exemplariter» straffa dem, som kände till orostiftarne, men ej angåfve dem. De brottsliga tyckas likväl icke hafva upptäckts.

På sjuttonhundratalet var Daldansen otvifvelaktigt den allvarsammaste oordningen pä Stockholms gator, och det sorgliga minnet deraf lefde länge i folkets hågkomst. Det var året 1743. Svenskarne hade begärt att fa en konung. De hade nu »den gamle tysken» Friedrich, hvilken, ehuru en stor fruntimmerskarl, dock icke egde några lagliga barn, hvadan det ljufva hoppet att fä se hansafkomma på svenska tronen icke hade någon utsigt att förverkligas. Som nu af gammalt den svenska afunden stadgat som lag, att man hellre skulle taga en utländing, huru oduglig som helst, an en landsman af stor och utmärkt fortjenst, så uppstäldes åtskilliga kungsämnen af främmande, mestadels tysk härkomst. Men bönderna, shrskildt nu dal-karlarne, ville hafva en dansk. Dalkarlarne en danski Dertill fogade de äfven andra fromma önskningar, såsom att få »runka peruken af herrarne» och »klippa vingarne af adeln». Motiven voro kanske fullvigtiga nog; emellertid utsändes budkaflar* (fig. 211) och dalallmogen bröt upp under anförande af en bokhållare Schedin och en major Vrangel för att tåga till Stockholm. Under

genomfärden i Falun tillegnade de sig ränteriets medel samt vapen som hörde till kronan och förságo sig för öfrigt med hvarjehanda förnödenheter af gagn på en resa som denna. Bland annat tillgrepo de 1,800 rullar tobak och medikament för ungefär 1,000 daler kopparmynt, hvar-igenom den hedervärda dalallmogen visserligen icke vann stockholmarnes aktning.

Vid Carlbergs tull sammanträffade trupperna med allmogen, men som de förra icke hade tillstånd att skjuta, så togo de senare kanonerna från dem, hvarpå de utbredde sig kring gatorna och marscherade sedan med sina trummor, gevär, spik-klubbor (fig. 212), spjut och fanor in i staden, uppstälde sig på Norrmalmstorg, dit de förde sina 6 kanoner. Derpå tillgrepo de en gård i närheten, der de stälde in sina kanoner och lade in sina 1,900 skeppund krut, 5,900 passkulor samt 6,000 rännkulor Fi*. »,». och granater. En annan hop uppstälde sig på Stortorget sP|k-k,“M*. och andra forlade sig godtyckligt i husen deromkring.

Emellertid hadc hans kungl. majestät samma dag låtit genom härold med pukor och trompeter publicera freden med Ryssland.

* Inskriften på den här afbildadc budkaflen är följande: Budkafla till allmänt opbod för Hedemora Sochn, att lnvar och Een, som kan bära GewKr skall inom t&lf tijmars tijd bewäpnad och försedd med Atta dagars kåst inställa sig wijd den wahnliga Sochnens mötcsplatz, att under dhe förordnade officerare samt Crono Bcticnters anföhrandc opbrytn samt afthåga dherifrån till .... Samclplntz. Den som utan laga förfall eftersätter eller denne Budkafla underlägger skall som en otrogen Konungens Undere&tare och Rijkscns förrädare achtas och anses. — På baksidan löses: Denna budkafla är vid 1743 års Dahlupplor skrefven af Bonde-Generalen Schedin med egen hand. — Derunder finnes en påskrift af H. Järta, att denna anteckning är af landträntmästarcn II. J. Gahn, hvars handskrift deruti igenkännes.Men dalkarlarne trodde naturligtvis att det var osanning. Deputationer afgingo för att tala förstånd, men när detta icke hjelpte, beordrades trupperna att utsända posteringar. Då slog dalfolket allarm och samlade sig på Norrmalmstorg, ända ned åt Drottninggatan, och uppåt Regeringsgatan och Brunkeberg. Landtmarskalken gick ut för att tala med de upproriske; några lade bort vapnen, men detta blott ökade förbittringen hos de andra. Nu lossades en kanon och en handgevärssalva från böndernas sida, med den påföljd, att åtskillige officerare och menige man blesserades och några man skötos till döds. Bland dessa riksrådet baron Adlerfelt, hvilken träffades af ett lobösse-skott. På detta svarade trupperna med kanoner och handgevär, af den verkan, att sedan ett femtiotal af dalkarlarne stupat och några och åttio blifvit sårade, de öfriga, hvilka icke räddat sig genom flykten*, blefvo fängslade och destinerade till vederbörligt straff enligt Sveriges rikes nyutkomna lag. Så gick det med den daldansen, hvilken hofskalden von Dalin firat i ett föga Iyckadt poem af följande lydelse:

Fyra tusen mörka gastar Liksom obegrafna lik,

Med gevär af påkar, qvastar,

Klubbor, liar, knifvar, spik.

Under spel af djeflndansen,

Fanor af det sämsta slag,

Sådan är den Puissancen Som vill ge vårt rike lag.

Fcrsenska mordet är en af de ohyggligaste tilldragelserna i gamla Stockholm, och minnet deraf är ännu icke utplånadt. Ännu lefver väl en och annan mycket gammal stockholmare som från sina spädare år erinrar sig detta mord och den fasansfulla uppmärksamhet det rönte. En nu mera afliden borgare, som när Fersen mördades var en fjorton års gosse, ett -.barn af folket», har för oss förtäljt hvad han såg den dagen och hvad intryck uppoppet gjorde pä honom och hans omgifning. Vi återgifva här med hans egna ord den mannens berättelse, sädan denna ännu står lifligt för vårt minne:

»Jag var då i skräddarlära vid Stora Nygatan och hade varit der redan ett par är. Mästarn skickade mig med kläder öfver allt i staden, och jag hörde mycket pratas. Strax jag kom i läran, det var på våren 1808, gjorde

mästaren borgarvakt, och jag fick gå efter honom och bära geväret, när han gick till eller från hög-

* Somliga blefvo så skrämda, att de hoppade öfver stängslet ner i Norrström.vakten. Då talade han ofta med sina vaktkamrater och andra bekanta, och jag fick reda på mycket af borgerskapets affärer, och hvad mästarne tänkte om kriget och kungen. Sä var det nu också i början af sommaren 1810. Då var inte fråga om vakthållning, och kungen, Gustaf Adolf, talade man ej mer om, bara ett och annat om Finland och att finskt smör blifvit nästan omöjligt att komma öfver. Det var två gesäller på verksta n, och de hade också mycket att omtala. En dag berättades öfver allt i staden, att Carl August vore död, och dagen derefter hörde jag på krogen Hvita Hästen, i hörnet af Nygatan och Skräddargränden, att Carl August fått förgift. Det hade gesällerna också hört, och mästaren, som varit och tagit mått till en sorgdrägt hos en förnäm herre, sade, att ryktet vore ty värr allt för sant.«

»Den högtidliga dagen, den 20 Juni, kom, dä kronprinsens lik skulle införas i Stockholm. Det var ofantligt mycket folk i rörelse. Jag stod länge utanför renhållningshjonens baracker vid Kornhamns-torg, men ingen procession syntes till. Bland folket sades, att Fersen icke vågat sig ut. Han hade varnats och hölle sig hemma. Han måste vara med, sade andra, ty han är riksmarskalk. Jag gick vidare och kom öfver Röda Slussen upp ät Södermalmstorg, dä en sqvadron af lifgardet till häst svängde om hörnet vid Hornsgatan. Gardisterna redo i spetsen för processionen. Det vardt stark rörelse bland folket. Efter gardisterna kom den ena hofvagnen efter den andra.»

»Der är F'ersen! skreks det i hopen, och jag såg en gammalmodig, mycket grann vagn med guldkrona på taket. Det var Fer-sens egen grefvekrona, sade man. Vagnen drogs af sex hvita hästar. Det var ståtligt att se på. Seldonen voro af purpurrödt marokäng, beslagna med guld. Så såg det åtminstone ut, men det var kanske bara förgyld brons. De ståtliga hästarne leddes af sex fina betjenter i stort livré. Det fans ingenting svart på hela det granna ekipaget, och det retade folket.»

»Och folket vardt ännu mer uppretadt, då det fick sigte på likvagnen som följde närmast efter Fersens granna ekipage och var mycket simpel samt grufligt dammig* Den hadc dragits ända från Skåne, och Fersens vagn hade ej varit längre än till Liljeholmen. Efter likvagnen kommo några kavallerister och hofvagnar. Folket

* Likvagnen drogs, som man finner af ceremoniclet, men som vår sagesman icke tyckes hafva iakttagit, af 8 hästar och kördes af understallmästaren Ehrcngrnnat (den inom ridkonsten sedermera så berömde hofstallmästarcu) samt omgafs af fyra generaladjutanter som uppburo hvar sitt hörn af bårklädet, en löjtnnnt af lifgardet till fot, cn sådan officer af lifgardet till häst, samt tjugufyra stånddrabanter med fälda bardisaner.skränade redan och innan vagnen med de granna livita hästarne kommit ned åt Slussgatan, dansade några kopparslantar mot vagnen. Fersen sjelf såg stolt och förnäm ut, men var blek och drog sig undan så långt han kunde i ena vagnshörnet. Det var någon som skrek, att man borde draga upp slussen och hejda Fersen, och några pojkar hängde sig i kedjorna för att väga upp slussbron, men det var redan för sent. Fersens vagn kom lyckligt öfver bron, och processionen vek af åt Kornhamn. Der skrek man mördare och gaf Fersen alla slags fula namn. Sexstyfrarne hade tagit slut, och nu kastades stenar i stället. Spegelglasen i vagnen voro redan krossade. Ännu en gång såg jag Fersen. Han blödde. Det bleka, blodiga ansigtet tycker jag mig se hvar gång jag tänker på den dagen.»

Längre än till Stora Gråmunkegränd var i fråga varande gosse icke med, men der började först det riktigt allvarsamma. Troligtvis hade många, liksom gossen, ökat folkmassan endast för att »få se huru det skulle gå», men ju värre det skreks och ju flera stenar kastades, dess grymmare vordo också de som från början kanske af blott nyfikenhet deltagit i uppträdet. Det är bekant, att Fersen flydde upp i ett hus vid Stora Nygatan, nära Gråmunkegränd. Många hafva trott, att det var hörnhuset, norr om gränden, men det var i huset näst intill, det som nu har nummer i, och, jemte hörnhuset åt Riddarhustorget och Storkyrkobrinken, tillhör lifför-säkringsbolaget Thule. Huset hade efter 1729 års nummerordning (den första i Stockholm) n:o 68 samt fick samma år som Fersen mördades n:o 6, efter då införda nya nummerordningen, och egdes af Jonas Ilultgren, kammarvaktmästare hos enkedrottning Sofia Magdalena. Hörnhuset vid Stora Gråmunkegränd egdes 1810 af J. Em. Berg, kommissarie vid general-assistariskontoret. Huset i andra hörnet, åt Riddarhustorget och

Storkyrkobrinken med ingång från brinken och nu n:o 13, hade till egare handlanden och hofjuve-leraren Isaac Michaelsson, som bodde der jemte sin kompanjon, hof-juvelcraren Michal Benedicks samt sin svärfar Aaron Isaac och bokhållaren Wilh. Benedicks.*

* Huset, dit Fersen tog sin tillflykt, hnr af Cnisenstolpe uppgifvits som detsamma der den kommission hvilken dömde Brahe, Horn, Puke m. fl. till döden skulle, 1756, haft sina sammankomster, men denna uppgift saknar all grund. I början af 1700-lalet egdes detta hus samt Allmifnna enke- och pupillkassans, n:o 11 Storkyrkobrinken, af samma personer, hvilka Sr 1719 delade dem sins emellan, sS att samtliga lägenheterna fördelades i sex delar, hvilka sedan anordnades i tre parter, och man kastade tärning om hvilka de skulle tillhöra. SmSningom utbyttes eller såldes lägenheterna förståndigare, men ännu 1756 såldes n. v. n:o 1 Stora Nygatan till samman med våningen 2 tr. upp i n:o 11 Storkyrkobrinken. För några år sedan egdes n:o I Stora Nygatan af kirurgiske instrumentmakaren J. A. Stille och före honom af sockerbagarenI Hultgrens hus bodele, 1810, mycket folk, och de flesta hade utländska namn, såsom J. Sauter, mekaniker, Gottlob Trion, gesäll, gossarne Moses Livin och Wilh. Derikert, pigan Christina Derikert och verkmästaren Wirtz. Dess utom voro der boende kungl. hus-gerådskammare-betjenten P. Lindström, slottsbonaren J. Brunberg, urmakaren Ingelmark och värden sjelf®, hvilken nyttjade traktörs-enkan Oxelgrens rättigheter och höll restauration en trappa upp.

Det var just till detta värdshus som Fersen tog sin tillflykt. Af rättegångshandlingarna* ••® och i synnerhet af löjtnant A. Ham-marskiölds*** rapport och vittnesmål torde man få den säkraste föreställningen om huru det tillgick vid det ohyggliga tillfallet. Ur rapporten göra vi följande utdrag:

Den 20 Juni 1810 kommenderades löjtnant Hammarskjöld att vid Svea lifgardes musquetair-bataljon paradera på Riddarhustorget för högstsalig h. k. höghets prinsens lik. Sedan processionen passerat, befaldes H. af major Djurklo att med en underofficer och sexton gardister afmarschera till konungens tjenstgörandc generaladjutant, generalen och kommendören (Silfversparre) och ställa sig under dennes order. Sedan H. med troppen ankommit till Hult-grenska huset vid Stora Nygatan, bcfaldes han af generalen att postera underofficern med fjorton gardister vid porten för att hindra folket att tränga in samt att sjelf med två gardister gå upp i huset och ställa dem vid dörren till det rum, der hans exc. riksmarskalken skulle träffas och ej insläppa andra personer än dem hans exc. sjelf ville tillåta.

Då Hammarskiöld kommit, en trappa upp, till värdshusrummet, hvartill dörren stod öppen, sågos flera personer der inne, men H. förmodade ej der kunna träffa excellensen, hvarför han gick ännu en trappa till, då han fann tre eller fyra af excellensens lakejer, hvilka tycktes redan vara misshandlade. H. frågade, hvar han kunde träffa excellensen, men fick intet svar. Ett fruntimmer, som H. dittills icke sett, kom då fram och sporde, om H. vore skickad att skydda

C. J. Bulér, hvilken hade köpt det af grosshandlaren Lyon. Egendomligt fir, att ett höm eller en vrå af n:o i Stora Nygatan ligger i huset n:o 13 Storkyrkobrinkcn, hvarför också bolagjet Thule väckte rättegång mot hr Stille. Nu eger dock, som sagdt, Thule båda dessa hus.

* MantalsfÖrteckningama för 1810, i Kronouppbördsverkets arkiv i Rådstugan.

•• Rådhusarkivet.

Arvid Hammarskiöld, född 17S7, löjtnant vid Svea lifgarde 1810, slutligen öfverstelöjtnant vid Jemtlands fältjägare och öfverste i armén. Hans rapport finnes i ett af rättegångshandlingarnas digra band, men äfven i Krigsarkivet, på senare stället med påskrift: Handlingar rörande 1'trsiska upploppet. »Funnos i chiffonieren vid generaladjutanten Peyrons afgång.»excellensen, hvilket H. bejakade, hvarpå hon bad honom följa sig och förde honom utför andra trappan genom källarerummet och genom ännu ett rum, hvarest till höger var en liten kammare* med fönster åt gården, uti hvilket rum Fersen befann sig och dit fruntimret ingick.

H. posterade strax de två gardisterna vid dörren till mellanrummet med befallning att ej släppa in någon samt gick sjelf in till Fersen och anmälde sig vara »af generalen beordrad att mottaga hans exc:s befallningar, hindra alla som han ej tillät komma in samt tillika underrätta excellensen, det generalen vore nedanför huset för att

vidtaga nödiga mesurer till excellensens säkerhet».

Oaktadt Fersen då redan var sårad i ansigtet, bibehöll han fullkomlig sinnesköld, tog H. i hand och sade, det han för sin person ej fann sig behöfva något frukta, men att det chagrineradc honom, att H. skulle vara blottstäld för chikan och ledsamheter för hans skull.

Folkmängden hade då ansenligt ökats i yttre rummet af den orsak, att huset hade äfven från Storkyrkobrinken en ingång, som var okänd (för vaktens befälhafvare) och följaktligen obevakad. Denna folkmängd, som i hvarje ögonblick tillväxte, ville tränga sig genom posterna, hvarför H. skyndade att ställa sig midt i dörren och lyckades flera gånger genom föreställningar hindra inträngandet i det andra rummet. H. sökte äfven förmå de närvarande att lemna det yttre rummet, men då svarades, att i källarsalen hade alla rätt att ingå och att de ej kände någon som kunde hindra dem att vara på ett publikt ställe.

Emellertid trängdes alla om att få se Fersen, till hvilken en hop sårande förebråelser och smädelser adresserades, så att hela folksamlingen var i ständig rörelse, och H. kunde icke vara uppmärksam åt alla sidor, hvarför han, då han minst förmodade det, kände sig hastigt af två personer fattad öfver båda armarne och inskuffad i mellanrummet, då folket i det samma inrusade, och sedan blef för H. omöjligt att få det derifrån.

Några personer, som tycktes hafva ett visst inflytande öfver de öfriga, utmärkte sig dermed, att de dels på franska, men mest på svenska förebrådde Fersen att hafva vållat franska revolutionen, att han nu här ville tillställa en dylik samt ätt han vore delaktig i kronprinsens död. På alla dessa tillvitelser svarade hans exc. med mycken köld, »det han vore oskyldig och ingenting högre önskade än att blifva ständ inför domstol för att fa bevisa sin oskuld, äfven-

* Uppgifves vara samma rum som i vär tid gaf anledning till rältcgängen mellan Thule och hr Stille.som att han uppriktigt sörjde kronprinsen så mycket som någon annan och att han skulle göra det så länge han lefde.»

Detta tycktes ännu mera reta hopen, och en deribland förklarade Fersen ovärdig att bära en svensk orden, ryckte i serafimer-bandet och affordrade honom det. Härpå svarade F., att bandet vore honom gifvet af konungen och att följaktligen ingen annan kunde affordra honom det. Efter förnyade hotelser från hopens sida, aftog han dock sjelf bandet och lemnade det. Några sprungo då dermed under hurrarop till fönstret i mellanrummet och kastade det ut pä gatan, sedan de förut yttrat, att F. nu mer icke vore grefve F., utan endast herr F.

Hammarskiöld vardt då ändtligen så fri, att han kunde komma till dörren i det lilla rummet, der F. stod. II. stälde sig dä med ryggen mot F., att ytterligare söka hindra folket att ofreda denne, emedan han flera gånger hörde ropet: kasta ut honom genom fönstret. Då kom generalen sjelf upp med stabsadjutanten, grefve Ruuth och stälde sig i dörren bredvid Hammarskiöld. Ropen om att kasta ut Fersen fortforo, hvarpå generalen sade, att om folket ginge derifrån, skulle generalen sjelf föra F. i förvar på slottet. Det vore icke nog säkert, förklarade man i folkmängden. »Till Smedgår'n med honom!» Generalen erinrade, att till det fängelset fördes endast dömde missdädare. F. vore ännu icke öfverbevisad, men undersökning skulle ske.

Derpå svarades: »Det duger inte. Vi veta nog, huru han då blir dömd ... I arrest med honom under rådstu’n eller stadshuset 1» Andra ropade: »Kasta ut honom!» Generalen lofvade att föra F. till rådstu'n, att vakt skulle omgifva honom och att han sjelf skulle taga F. under armen och föra honom.

»Hr general, ni är för hederlig karl», sades det i högen, »att gå med en sådan skurk . . . Nej, vakten skall bort, och vi sjelfva föra honom under rådstun; annars kommer han ej med lifvet härifrån.»

Generalen frågade då, om de ville lofva att ej ofreda Fersens person, så ville han hafva förtroende till dem och låta dem vara följaktiga, men generalen skulle sjelf föra F. till rådstun. Ett allmänt: ja, hurra! svarades. Men folket på gatan måste underrättas, hvarför generalen gick till fönstret och H. stannade ensam qvar vid dörren till det innersta rummet. Några som först lofvat att icke lägga hand på F., blott han häktades och staldes under tilltal, omringade ingången till dörren, på det ingen måtte tränga in till F. (som fortfarande tyckes hafva stått i dörren). Då framspringer en af folket och kastar sig öfver H:s högra axel, fattar i F:s flanell-kappa och drager den öfver H:s hals med sådan våldsamhet, att kappan slutligen skiljes från jackan. I det samma rusade alla med hurrarop till

fönstret och kastade ut äfven kappan.

Generalen återkom då till dörren och gjorde starka förebråelser för sådan låghet, att gifva löfte i folkets namn och genast bryta det löftet. Detta tycktes, heter det i rapporten, göra impression på dem. Åter förnyades löftet och F. sade då, att han önskade få gå. Generalen tog F. under armen och började gå, men stannade några ögonblick i andra rummet, emedan F. af paraplyer och knölpåkar redan fått åtskilliga slag, samt förestälde dem elakheten i deras uppförande och mottog ännu förnyade löften om att sjelf-hämd icke skulle tagas.

Derpå fattade generalen F. under venstra armen, och marschen fortsattes, men i det samma trängde en karl in på F. och drog ut dennes värja samt utöste en hop skällsord. H. skulle följa med, men hindrades af ofvan nämda fruntimmer, som kastade sig i hans armar och utropade, att H. ej finge öfvergifva henne och hennes faderlösa tre barn, som nu skulle också blifva moderlösa, om H. éj försvarade henne, ty folket hade yttrat, att hon skulle blifva olycklig, emedan hon tagit excellensens parti. Först efter flera minuter kunde H. slita sig lös, och då han jemte de två posterna ändtligen kom ned på gatan, var vakten borta. Generalen såg han ej heller till, och folksamlingen som omgaf excellensen var då med denne redan pä Riddarhustorget. H. tyckte sig äfven märka någon rörelse i bataljonen, hvarför han skyndade dit och rapporterade för bataljonschefen sin återkomst samt intog sin plats i bataljonen.

Så lyder löjtnant Hammarskiölds den 23 Juni 18to afgifna rapport, hvilken, så vidt vi kunnat finna, icke förut i tryck så fullständigt offentliggjorts. Crusenstolpe har (i Morianen) på denna rapport broderat en fantasiskildring i sitt vanliga manér. Vi hafva låtit rapporten såsom det vigtigastc aktstycket sjelf tala. Ofriga vittnes-berättelser tillägga ingenting af vigt.

Om mordets fullbordande på Riddarhustorget framför rådstugan kunna vi vara mycket fåordiga, ty omständigheterna dervid äro allmänt kända. Såsom visst torde få antagas, att det var den till sjöman förklädde löjtnant Tandefelt som genom att hoppa upp på Fersens bröst gjorde slut på den redan förut af misshandlingen döende mannens lif.

Huru mycket som var forberedt och huru mycket som inträffade kanske tämligen ofrivilligt under upploppets hetta är mer än svårt att bestämma och skall sannolikt aldrig kunna fullt upplysas. Rättegången var i det afseendet långt ifrån uttömmande. Emellertid serdet ut, som de fransktalande under tumultet på Hul tgrens värdshus skulle hafva inskränkt sig till en cnda person, skådespelaren Lambert, och dermed gifves en betänklig stöt åt hela byggnaden af förmodanden och påståenden om att mycket förnäma personer skulle hafva funnits i den bullrande folkhopen i värdshusrummen.

Lambert dömdes icke for deltagandet i uppträdet i Hultgrenska huset, utan för att han fört upproriskt tal på Riddarhustorget och der uppvisat sin blodiga halsduk. Han straffades med 28 dygns vatten och bröd. Under många år derefter förde han en kringirrande landsortskådespelares oroliga lif och lär slutligen hafva varit mycket förfallen. Han dog 1S37.

Hvar fans polisen på denna sorgliga dag? Ingenstädes, tyckes det, och likväl var Olof Wannqvist dä polismästare, och det säges, att han under fem dygn icke sof en enda timme. Öfverståthållare var W. M. Klingspor, men han fick samma dag afsked, och gene-ralmajor Skjoldebrand tillförordnades.

Folket rusade från Riddarhustorget upp till slottet och stannade der under skrän och tjut. Carl XIII, som förut på dagen icke varit i Stockholm, inkom nu från Haga »under vördnadsbetygelser», heter det i B. v. Schinkels »Minnen», efter A. K. Skjöldebrands uppgift — under hän och grofva skymford, hafva vid tillfället närvarande för oss berättat.

Att uppviglingsförsök gjordes bland garnisonens manskap är be-.visadt, men hvarifrån dessa försök först utgått har icke uppdagats. I en rapport, som vi funnit i Krigsarkivet bland de ofvan nämda handlingarna som påträffades i generaladjutanten Peyrons chifibnier, heter det, att i anledning af de under Juni månad förefallna oroliga händelser häktades och fördes till Carlskrona fästning hästgardisterne Jansson, Dillström, Tillman och Heyster. Jansson hade erkänt, att han af gardister vid Svea lifgardet kommitterats att uppvigla lif-gardet till häst mot

befälet, hvilket han äfven sökt verkställa på det sätt, att han i hästgardistkasernen utspridt det saken vore redan gjord vid Fredrikshof*, »befälet der qväst, och manskapet ymnigt försedt med bränvin, vin och flickor samt med fullkomlig frihet; nu vore tempo för lifgardet till häst att följa exemplet och blifva så fritt och lyckligt som gardet till fots». Planen var att nattetid mörda underofficerarne och arrestera officerarne, om de ej ville gilla revolutionen.

* Lifgardet till häst hadc ännu då sin kasern på Kungsholmen, der gamisons-sjukhuset nu är beläget. Ar 1811 flyttade regementet till sin n. v. kasem.Men Junidagarna 1810 gingo också till ända. Under nära tre årtionden förekommo inga gatuppträden af allvarsam art. Andra Junidagar, tjuguåtta år efter de nyss omtalade, väckte oro och fruktan. Den /p Juni iSjS skockade folket sig på Riddarholmsbron och Riddarholmen, fylde den lilla, vackra bron, en af då varande Stockholms prydnader, klämde sig mot riksgäldskontorets hus* på ena sidan och på andra sidan mot »Silfverskåpet», en krog i det Geijerska, nu nedrifna huset, till venster från bron, samt stod packadt ända upp på hofrättshusets (gamla Kungshusets) trappor.

De allra flesta i folkhopen voro välklädda och tycktes höra till »bättre folk», men voro mycket högljudda och frispråkiga. Crusen-stolpes namn var på allas läppar. Utgången af den mot honom förda tryckfrihetsprocessen var redan känd, men nu skulle Svea hofrätts dom afkunnas. Man var mycket otålig att få se Crusen-stolpe. Han kom, steg ur vagnen vid foten af hofrättshusets trappor och mottogs af ett allmänt hurrande, som räckte långt efter sedan han icke längre sågs af folket på Riddarholmen. 1 förmaket och ända in i sessionsrummet hade folket packat i hop sig. Vivat, vivat Crusenstolpe! lät det ända fram till hofrättsbordet. Det var således bildadt folk som lät höra af sig, mest statens egna tjenstemän.

När domen — tre års fästning och konfiskation af den åtalade skriften — afkunnats, hördes ett häftigt knot som gaf sig luft i rop och stampningar. På återvägen hurrade mängden åter vid vagnens förbifart, och alla aftogo hattarne och bockade sig för Crusenstolpe. Det började se allt oroligare ut i staden, och likväl hyste Stockholm då en så förnäm gäst som ryske storfursten Alexander, sedermera kejsar Alexander II (kejsar Nikolaus hade nyss förut också besökt Stockholm), och äfven Ole Bull gästade på den tiden Sveriges hufvudstad, hvilket af mången ansågs lika märkvärdigt.

Oviljan tycktes vända sig förnämligast mot justitiekanslern (f. d. polismästaren) Nerman och hofkanslern Hartmansdorff, hvilka an-sågos hafva haft största andelen i tryckfrihetsprocessen mot Crusenstolpe, och Hartmansdorff var särskildt hatad för sitt ihärdiga krig mot den frisinnade tidningspressen. Nerman kunde ej glädja sig åt mycket större tillgifvenhet från allmänhetens sida. Myndigheterna ansågo sig böra vidtaga särskilda mått och steg för att skydda Nerman, och derför syntes, natten mellan den 19 och 20 Juni, starka patruller omkring hans bostad i Ålandsgränd. Aftonen derpå skockade

• Egdcs i början af 1700-talet nf grefve Bengt Oxenstierna, sedan af baron Crasson, var i konung Fredriks tid bostads- och embetslägenhet for de Casselska hof-r&den, tillföll derefter grefvame v. Hessenstein och inköptes 1831 af riksgäldskontoret, som förut hade sin lokal i n. v. riksdagshuset.sig mycket folk i granden och trakten der omkring. Ropet Nerman hördes. Efter någon stund kom öfverståthållaren Sprengtporten till fots med en patrull af 10 eller 12 man och vånde sig på ett mycket vanligt sätt till de närvarande med frågan, hvad de ville. De tillfrågade yrkade på patrullens aflägsnande. Öfverståthållaren skickade då undan patrullen och förestälde i artiga ordalag de kringstående nödvändigheten att skiljas. Då hurrade mängden och ropade: lefve öfverståthållaren!

Också kommendanten Dævel infann sig, till häst, samt talade vänligt till folket, som besvarade den mycket populäre, gamle militärens ord med ett dundrande: lefve kommendanten 1 Men de ropande skingrade sig dock icke genast. Efter en stund satte de sig i rörelse till Stadshuset, der Crusenstolpe hölls häktad. Under sång och skrik gick tåget öfver Norrbro och Skeppsbron och växte oupphörligt under vägen, så att mängden sedan fylde Peter Myndes backe, utanför Stadshusets södra sida, och snart räckte långt uppåt Götgatan.

Fönstret till Crusenstolpes fängelserum låg åt nyss nämde backe. Folket skrek: Rättvisa åt Crusenstolpe! Lefve Crusenstolpe 1 Öppna fönstret 1 Men fönstret öppnades icke, och gardinen fortfor att vara nedfäld. Efter en stund skingrades mängden. En del gick till baka till Ålandsgränd och slog in fönsterna i Nermans våning. En annan del

begaf sig till Clara Norra Kyrkgata, der Hartmansdorff hade bott.

En bataljon af hvardera fotgardet, en afdclning af lifgardet till häst och ett batteri kanoner beordrades på natten att marschera upp till slottet, som de omringade och hvars portar stängdes. Dagen derpå bevakades ingångarne till slottet, som ej uppläts för allmänheten. Kanoner stäldes på Skeppsbron nedanför Logården, och pä Carl XIH:s torg, ned åt strömmen, syntes lifregements-dragoner. Kanonjollar lade ut från Skeppsholmen. Staden var i fullkomligt belägringstillstånd, och jäsningen i sinnena tycktes ej så snart vilja lägga sig, synnerligen som både polis och garnison aldrig tvekade att skrida till våldsamheter. Hästgardisterna höggo gerna in på folket, och detta hatade dem af »hjertans lust».

En månad efter domens afkunnande skulle Crusenstolpe föras till Vaxholms fästning. Folkmassor samlade sig, den 19 Juli, aftonen före alfärden åter utanför Stadshuset, der stormiga uppträden föreföllo (fig. 213). Militär uppträdde å nyo, sköt skarpt på folket, särade flera och dödade ett par personer. Bland de senare var en ung boktryckarlärling, G. E. Norman, hvars öde mycket beklagades, emedan han alldeles icke deltagit i oroligheterna, utan råkade till-fällighetsvis ut för en dödande kula.

Emellertid affördes Crusenstolpe dagen derefter från Stadshuset utan att vidare oroligheter då visade sig. Stadshuset omgafs redantidigt på morgonen af en stark militärbevakning, och längs hela den väg som skilde fängelset från ombordstigningsstället stodo trupper uppstälda. En stor mängd folk var i rörelse, och hurrarop hördes, men några våldsamma uppträden föreföllo icke. Crusenstolpe steg om bord på en salslup, hvilken åtföljdes af tre vaktslupar och förde statsfången till Vaxholms fästning. Denna salslups kajuta finnes ännu i behåll och tjenstgör som ett af lusthusen vid Kastellholmens värdshus (fig. 214).

Fig. 213. Utanför Stadshuset, Juli 1838.

Oron i Stockholm fortfor dock hela sommaren 1838 och visade sig äfven i hätskhet mot polisen, hvilken å sin sida ej heller var sä synnerligt human. Många maktmissbruk omtalades. Tidningarne förde ett häftigt spräk, men så blomstrade också indragningsmakten och presstvänget. Åtskilliga visor, småskrifter och karrikatyrer bidrogo just icke att lugna sinnesstämningen. Äfven teatern deltog på sitt sätt i den allmänna rörelsen. På Djurgårdsteatern, som då stod under Torsslows ledning, gafs i Juni 1838 för första gången Mélesvilles och Duveyriers komedi »Michel Perrin eller polisspionen utan att veta det», och ehuru detta stycke icke innehåller något som egentligen kunde tillämpas på förhållandena i Stockholm det året, var dock endast »polisspion» tillräckligt för att väcka upp-märksamhet. Vida populärare vardt dock på samma teater skådespelet »Pasquillet», som från v. Maltitz' original öfversatts af en ung filosofie kandidat J. A. Josephson, den sedermera så berömde och högt aktade tonsättaren. livad som gjorde styckets lycka och stockholmspolisens förargelse var i synnerhet skådespelaren Nandel-stadts framställning af polismannen Spiirlings roll. Hans »Spiirling vacklar icke> togs som en omedelbar hänsyftning på polismyndigheterna, och hans »arresteral arrestera!» ansågs vara polisens lösen

Fig. 214. Crusentolpes kajuta på Kastellholmen.

det året. Hvar enda stockholmsbo ville se och sc om igen den förlöjligade polismannen, och Djurgårdsteatern fyldes ständigt med en allmänhet som skrattade på polisens bekostnad.

Polisen sökte taga sin skada igen genom att förfölja rabulister. det namn hvarmed man betecknade alla som klandrade regeringen och synnerligen dem som väckte förargelse hos polisen. Ett slags korta kappor, som nyss förut kommit i bruk, kallades rabulistkappor och ansågos vara en för s. k. »bättre» orostiftare kännetecknande klädsel.

Men lugn inträdde småningom åter, och i hela tio år hörde man icke talas om några större uppträden i det offentliga. Ett uppträde deremot inom hus gjorde, hösten 1842, stort uppseende

Gamltt Siockholm. 5 Qoch tycktes lifligt intressera allmänheten. Det var slagsmålet på Malmens kallare vid Myntgatan. Gamla stockholmare erinra sig nog ännu detta uppträde och huru sedermera fredliga medborgare samt äfven medborgarinnor togo parti för den ena eller den andra af de fiendtliga skarorna, för 2militären» eller för de »civila:.

Några yngre officerare, dels af garnisonen, dels af landtregc-menten, hade ätit sin aftonmåltid på »Malmens», d. v. s. icke på källaren i bottenvåningen, utan på ett »spisningsställe» som fans en trappa upp i samma hus. När de skulle gå, funno de förstuguporten stängd, hvarför de ropade på att den skulle öppnas. Ropen voro sannolikt ganska högljudda, och för att skaffa sig ännu mera »gehör» satte officerarne med sina käppar i rörelse de ringklockor som hängde i förstugan. Källarmästaren, som hade några enskilda gäster i sin innanför förstugan belägna sängkammare, öppnade sin dörr och frågade efter orsaken till bullret. Officerarne svarade sannolikt något hetsigt, och så började en ordväxling, hvilken öfvergick till slagsmål mellan officerarnc på ena sidan och källarmästarens gäster samt ky-parne å den andra. En af uppasserskorna på »spisningsstället» skyndade ned och öppnade porten. Officerarne lemnade slagfältet och skyndade ut, hvarpå porten åter slogs igen. Vid mönstringen på gatan, fans att en af kamraterne, löjtnant P. Wahlfelt, saknades. Officerarne bultade derfor på porten under mycken vrede och fordrade att insläppas. Den saknade hade, utan att kamraterne i den allmänna villervallan märkte det, qvarhållits och förts in i källarmästarens sängkammare, der man sökte tvinga honom att uppge namn på sig och kamrater, men Wahlfelt nekade med mycken bestämdhet. Då släpte källarmästaren en kypare ut genom fönstret åt gränden, och kyparen skyndade till rådstugan och begärde hjelp af den der förlagda stadsmilitärvakten. En patrull begaf sig till »Malmens», fann porten öppen, men kunde icke göra slut på oväsendet som nu å nyo rasade i förstugan. En uppasserska hade kastat ned en portnyckel, med hvilken officerarne genast beredt sig återinträde i huset. Nu höllo källarmästaren och hans gäster sig stilla i sängkammaren och vägrade att öppna dörren. Löjnant Virgin hemtade då en yxa från köket en trappa upp och började hugga i dörren, hvilken slutligen öppnades af källarmästaren. Officerarne trängde in i rummet och begagnade sina käppar mot de innevarande, bland hvilka urboettmakaren Jacobson, en stor och stark man (bilden återfinnes på vår plansch öfver operakällaren), som kämpade modigt, träffades i ansigtet af löjtnant Tegnérs käpp. Slagsmålet tyckes hafva fortfarit en god stund, och patrullen aflägsnade sig med ofór-rättadt ärende (fig. 215).Det var >Berserkagången hos Malmens;, som besjöngs i åtskilliga visor, utgjorde föremål för vidlyftiga polisundersökningar och länge delade Stockholms samhälle i två läger, det militära och det civila. Men slutligen glömdes äfven den striden.

Upplopp hördes åter icke af förr an 184S, det stora revolutionsåret i Europa. Fem tusen medborgare samlas i afton få Brunte-berg. Lefve reformen! Allmän valrätt! Det var hvad man läste på en proklamation som fans uppslagen pä några gathörn lördagsmorgonen den 18 Mars. I allmänhet skrattade man åt den

Fig. 215. Slagsmålet på Malmens källare d. 30 Okt. 1843. Efter litografi af F. Tollin.

proklamationen, och det var endast några revolutionsskrämda som sågo betänkliga ut och anklagade representationsreformens vänner för att underhålla en upprorisk stämning i hufvudstaden. Allt var lugnt, men det var dock kanske lifligare i staden än vanligt. Reformvännernas sällskap skulle hafva en ibankett» i De la Croix' salong vid Brunkebergstorg. Anteckningslista hade varit utlagd i magister Bagges bokhandel. Om den tillställningen talades mycket, dels för, dels mot. Redan på middagen syntes mycket folk i rörelse, och grupper stodo här och der i hörnen, samtalande dels om representationsreformen, dels om underrättelser från franska republiken, dä ännu icke en månad gammal, dels kanske också om helt likgiltiga föremål, men som af polisen ansågos farliga nog.Somliga undrade, om kungen skulle våga sig ut den dagen, men kl. 3, samtidigt med att »reformbanketten* började, syntes Oskar I på Gustaf Adolfs torg i en tvåspänd vagn utan förridare eller stor betjening. Detta lugnade många. »Reformbanketten* bestod i en gemensam middagsmåltid med åtskilliga politiska tal och skålar. Alldeles oberoende af denna tillställning i De la Croix' salong, samlades allehanda folk nedanför Brunkebergs torg och störde med hurrarop och skrän banketten, hvilken derför upplöstes kanske tidigare än afsigten varit.

Klockan sju foro de kungliga till operahuset, der Jenny Lind, som då var på besök i fäderneslandet, »med biträde af teaterns sujetter», gaf »Friskytten» till förmån för institutet för döfstumma och blinda. När de kungliga foro öfver torget, var också der mycket folk som höjde hurrarop. Ljudet af dessa rop trängde upp till Brunkeberg och lockade folkmassan der att tåga ned till Gustaf Adolfs torg, men som der icke fans något att uträtta, så drog hela

skaran öfver Norrbro, vältrade fram öfver Mynttorget, trängde in sig i Stadssmedje-gatan och ryckte derifrån ned i Storkyrkobrinken, der Hartmans-dorff bodde, två trappor upp i n:o 9. Han var äfven nu, liksom tio år förut, fastän icke längre hofkansler, utan president i kammarrätten, lika litet omtyckt af folket. Hans fönster måste krossas, men i misstag slog man in rutorna äfven hos grosshandlaren Smerting, som bodde i samma hus, en trappa upp. Man nöjde sig dock icke dermed, utan försökte äfven spränga porten, hvilket dock ej lyckades.

Efter någon stund red en afdelning af hästgardet i starkt traf utför brinken och gjorde »chock» på folket, hvilket skingrades för att dock snart åter samlas. Den utkommenderade afdelningen af fot-gardena mottogs med stenkastning. Då lossades skarpa skott, och några personer träffades, men en blott dödligt. Det var en vaktmästare vid namn Werner, som bodde i bottenvåningen af ett hus vid Svenska Prestgatan, nära Storkyrkobrinken, och som gick ut endast för att stänga sina fönsterluckor, men sköts af gardisterna, hvilka på måfå riktade sina skott äfven in åt Prestgatan.

Då kungen återvändt från teatern, steg han till häst och red med kronprinsen och öfverståthållaren, hvilken nu åter var samme Sprengtporten som under orolighetema 1838, ut för att tala till folket. Han mottogs med ropet »lefve konungen!» men äfven andra, mindre aktningsfulla rop hördes. Åtskilliga häktningar gjordes.

Senare på aftonen slog folket in fönsterna hos landshöfdingen, grefve Horn, statsrådet Peyron, f. d. statsrådet Lagerbjeke, utrikesministern Ihre, erkebiskopen och — Benjamin Leja. Ej heller Lars Hiertas fönster i Brunkebergs hotel lemnades alldeles oskadade. Enfolkhop drog ut till Kungsholmen och krossade fönsterrutorna hos sprutfabrikören Sjöberg vid Gamla Kungsholmsbron. Den bekante, nitiske polisgevaldigern Jsederin fick ej heller hafva sina glasrutor i fred. De politiska åsigterna voro således icke åtminstone ensamt bestämmande vid fönsterinslagningarna. De voro det lika litet på söndagen, den 19, då en hop pojkar plundrade konditor August Davidssons butik vid Drottninggatan och smorde sig med alla hans tårtor och karameller. Då måste polismästar Bergmans fönster också släppa till sina rutor.

På söndagsaftonen gick det ännu hetare till. Då sköto soldaterna skarpt i Storkyrkobrinken och på Vesterlånggatan, ned åt gränderna till Nygatan. Det var en ganska obehaglig afton som väckte oro och ängslan hos Stockholms fredliga invånare. Långt in på natten hörde man gevärsskott återljuda i de smala gatorna.

De som stupade för soldaternas kulor voro kaptenen Livin, löjtnanten Benzelstjerna, skomakargesällen Westberg, arbetskarlen Nordblad, förre stadssoldaten Wahlqvist, bomullsväfvaren Fritze, tullvaktmästaren Lindberg. På serafimer-lasarettet afledo af sina sär en bleckslagargesäll, fyra bagarelärlingar och tre arbetskarlar. Ett icke ringa antal sårade tillfrisknade sedermera.

Mångfaldiga voro de historier som förtäljdes frän dessa marsdagar. Bland andra erinra vi oss en, som påstås vara fullkomligt sanningsenlig. En snickaregesäll hade fatt ett skottsår i ena benet och fördes in pä Herberts rakstuga, belägen i en utbyggnad på ett hus i Stora Grämunkegränd, midt för Vesterlånggatan. Under det en barberare var sysselsatt att förbinda den sårade, hvilken satt på en stol, inträngde en gevärskula genom dörren, snuddade förbi bar-beraren och stannade i snickarens dittills osårade ben.

Af garnisonen uppgäfvos sjutionio man vara sårade genom stenkastning, och många polisbetjenter hade också träffats af de stenar som slungades från folkhoparne.

På måndagen, den 20 Mars, mottog kungen flera deputationer, såsom af bondeståndet och af borgerskapets femtio äldste, anförde af sin ordförande, mälareäldermannen Gustafsson, hvilka uttryckte sitt ogillande öfver oordningarna. Ett hundra af Bildningscirkelns ledamöter förklarade sig vilja förena sig med öfriga välsinnade medborgare till lugnets återställande. Ett slags »frivillig räddningskår» bildade sig för att hjelpa myndigheterna, och på måndagsafton, då folket åter skockade sig på flera ställen, men dä man endast pratade, voro dessa frivillige ganska nitiska i sina försök att öfvertala folk till att gå hem och lägga sig. De gingo i sin fosterländska ifver till och med så långt, att de ledsagade hem flera af devärsta pratmakarne. Så hände, att twä af de frivilliga togo en folktalare från Stortorget och följde honom till hans bostad i Kungs-backen, hvarefter de, med stor tillfredsställelse öfver att hafva oskad-liggjort åtminstone en uppviglare, återvände till Stortorget — der de

återfunno sin man, som på en annan väg skyndat före dem till baka till torget och redan åter var i full fart med att hålla tal.

Den 19 utfärdade öfverståthällarembetet en kungörelse, att alla husportar skulle vara stängda kl. 10 på aftonen. Dagen derpå kom en ny kungörelse från samma håll, att portarne skulle stängas redan kl. 8 och icke öppnas förr än kl. 5 på morgonen. Krogar och handelsbodar måste också stängas kl. 8, och barn och tjenstfolk skulle hållas hemma efter samma timme. På gatorna fingo ej flera personer stanna och tala med hvarandra mellan kl. 8 på aftonen och kl. 5 f. m.

Många rykten voro i omlopp om upphofvet till oordningarna, och allmänt berättades, att pengar utdelats bland folket för att förleda till uppror. På börsen samlades nära 5,000 rdr till belöning ät den som kunde upptäcka hvilken utdelat pengarne. Borgerska-pets femtio äldste utfäste för samma ändamål en belöning af 3,333 rdr 16 sk. bko. Grosshandlarfirman Sam. Godenius & C.o skänkte 500 rdr, D. Carnegie i Göteborg 1,000 rdr, o. s. v. Ingenting upptäcktes, och ingenting var sannolikt att upptäcka.

Rykten hade mycket att förkunna om mordbrandsanläggningar, och husvärdarne uppmanades af polisen att hålla noga uppsigt öfver vindar och källargluggar, så att inga bränbara ämnen kunde insmug-las i husen.

Köpmansbörsen hölls två trappor upp i börshuset, emedan nedra börssalen var upptagen af trupper. Utom garnisonen hade Stockholm fått 4,000 man af några landtregementen. Invånarne sjelfva höllo sammankomster för att bilda ett nationalgarde.

Det dröjde dock icke länge förr än Stockholm återtog sitt vanliga utseende, men undersökningarna om roten och upphofvet till det onda fortforo tämligen länge, utan att något af vigt uppdagades. En f. d. korrektionist vardt fast för proklamationen. Den bekante Bruce Bey* var också uppkallad i poliskammaren för oförsigtiga yttranden. Bankobokhållaren Almgren hölls för samma orsak länge häktad, till och med under sträng bevakning, men man kunde icke öfverbevisa någon af dem om olagliga handlingar.

En dag tyckes polisen hafva trott sig vara på spåren till sjelfva revolutionshärden. Den hade nämligen uppdagat ett kommunistiskt

* Först sergeant vid Andra iifgardet, sedan vid Vendes artilleri, derefter beridare vid kung!, stallet, löjtnant i brasiliansk tjenst, slutligen öfvcrsle i turkiska hären. Efter återkomsten till Stockholm mest känd som magnetisör. f 1858 vid femtiosex års lider.polis 599

sällskap, en utbrytning, som det hette, af det Skandinaviska sällskapet. Desse kommunister voro naturligtvis några förskräckliga sam-hällsomstörtare. Hela saken krympte dock i hop till en obetydlighet: några få personer* de flesta skräddargesäller, ett par studenter och en eller två extra tjenstcmän, brukade en gång i veckan träfläs hos bokhandlaren Götrek, som bodde vid Jerntorget, och der samtala om de sociala rörelser, hvilka under de senast föregående åren visat sig i Europa, i synnerhet i Frankrike. Några af dessa få personer hade fattat tycke för den »ikariska kommunismen >, sådan denne framstälts af Cabet, och ett par af dem tyckes i Paris hafva tillhört ett hemligt under julimonarkien verkande kommunistiskt sällskap af den fredliga ikariska riktningen. Cabets tidning Le Popu-laire förelästes stundom hos Götrek, men hela tillställningen var af den beskedligaste art. Gamle Götrek, som då hade antiqvarisk bokhandel i Stora Gråmunkegränd, efter att förut hafva haft en dylik vid Nya Kungsholmsbrogatan (der hans biträde var skalden Ferdinand Holmström, sedermera anställd i magister Baumgardtens, den s. k. Wi-borgska bokhandeln i Storkyrkobrinken) samt på flera andra ställen, var en oförarglig och välvillig person, hvilken visst icke tänkte på att göra uppror. Hans vänner, de teoretiska kommunisterna funderade möjligtvis på att utvandra till Cabets Ikarien i Nordamerika, men icke att med våld grundlägga något sådant i Sverige. Polisen fann också att revolutionshärden måste sökas på annat håll. Den kunde dock ingenstädes påträffas.

Gatuppträden af mindre allvarligt, till och med ganska lustigt slag voro de 1S51 i Stockholm, liksom i Upsala och på andra ställen, förekommande gåsmarscherna (fig. 216), hvilka här stundom växte till riktigt storartade processioner och framkallade löje hos alla, utom hos dem som ofrivilligt fingo gå i spetsen för rörelsen och hos

polisen som ansåg dessa marscher höra till den offentliga ordningens störande. De upphörde först sedan ej blott polisen, utan äfven garnisonen ingripit och med våld undertryckt dem.

Ransakning hällen blaf i hast,

Och mången syndare blcf fast,

För det han varit gås,

Så går det till, gunås.•

Vid gatuppträden i Mars 1864, de senaste som väl fä räknas till gamla Stockholm, hittade polisen, under polismästar J. A. Wal-lenbergs styrelse, på den utvägen att med vatten spruta bort folk-skockningarna, och det lyckades.

* *

___________ t

• En ny visa om den stora GU:-Marschen. Sthlm IS5 * -Gamla Stockholm hade otvifvelaktigt många ädla och aktningsvärda invånare, men saknade icke heller grofva missdådare, och de stränga straffen minskade icke de senares antal. Dödsstraff användes utan skilnad på höga och låga, på stora bofvar och för de makt-egande politiskt misshagliga. Afrättsplatser funnos nästan öfver allt, och om det varit någon rangskilnad dem emellan är nu svårt att afgöra. Helgeandsholmen, Brunkeberg, Stortorget, Södermalmstorg, Kungsbacken, Generalsbacken vid Nortull, Ladugårdslandstorg, Nytorget och äfven Hötorget hafva tjenstgjort som afrättsplatser ända till dess en plats utanför Skanstull dertill bestämdes.

En sägen från 1700-talet påstår, att en missdådare vid namn Göthe skulle hafva varit den förste som afrättats pä »galgbacken»

Fig. 216 Gåsmarsch. Ur Revue de Stockholm.

utanför Skanstull samt att Götgatan uppkallats efter honom. Att det senare är alldeles oriktigt finner man bland annat deraf, att gatan hade samma namn på Tillæus' karta 1733, och Göthe afrättades icke förr än 1737. Gatan har sannolikt redan långt förut sitt namn af att den, liksom i äldre tider »Göta vägen», var utfartsleden från Stockholm till Göta rike. Ej heller var Erik Andersson Göthe den förste som led döden på den platsen, ty redan 1719 afrättades baron Görtz på »den offentliga afrättsplatsen vid Stockholms Södermalm», och 1720 vardt presten Peter Brenner halshuggen på samma ställe utanför Skanstull. År 1736 afrättades der en Lars Norman, hvilken gjort ett löfte att sticka ihjäl den förste han mötte och stack så ihjäl en för honom obekant man på gatan samt dömdes för den ogerningen till döden. Emellertid kallades galgen ända långt in i vårt århundrade »Göthens malmgård».Om den nämde Göthe hafva vi, såsom redan sid. 314 angafs, funnit en anteckning af trivialskolans rektor Erik Beckman i Amia/ts scholce för 1737.* Efter att hafva berättat, att kungl. lifgardet och artilleriet på nyårsdagen aflossat skott till ära för deras majestäter samt att > en af den rike Lokens söner, Gustaf Loke, mördades (den 14 Januari) i sin kammare och på sin egen säng i en malmgård vid Norrmalmsbrunn>, såsom ock att från skolans fjerde klass sändes med testimönia till universitet Petrus Soilander, sen qvick och snabb ynglings, och Dicterius Trundman, och innan rektorn kommer in pä kapitlet om en mycket stor komet, som visat sig i England,

Holland och Frankrike, har han i skolprotokollet antecknat följande:

3 Den 21 Februari hängdes i galgen utanför Skantz Tull en länge namnkunnig tjuf, Göthe vid namn, som öfver 20 års tid röfvat och stulit i Södermanland och Nerike, varit ofta i häkte, jemväl till Marstrand två gånger, men alltid praktiserat sig lös och slagit sönder bojorna. När han nu blef af hof-rätten dömd till döden, lät han förstå, att om de ieke hängde honom här i staden, ville han åter under vägen till Nyköping göra sig lös. Gemene man stod uti den tanken, att han omöjligen skulle kunna blifva hängd, utan göra sig lös från spetsgården, antingen vid källaren Hamburg** eller ock tullen, derför hade han ock några tusende åskådare. 3

Göthes afrättning tyckes hafva väckt mycken uppmärksamhet, men, som nämdt är, många år förut afrättades på samma plats vida märkligare personer, såsom Görtz och Brenner. Den senares halshuggning tyckes hafva gjort nästan ännu större uppseende än den förres. Brenner (fig. 217), född i Österbotten 1677, hade varit med Carl XII i Turkiet och i Bender hållit den predikan som af bröts af kalabaliken, derefter utnämts till kyrkoherde i Wasa, men sedan sysselsatt sig mest med politiska stämplingar och mot svenska staten förrädiska

Fig. 217. Peter Brenner.

K. Bibliotekets porträttsamling.

Norra allmänna läroverkets arkiv.

•* Götgatan, r«:o 47, der den sista styrkedrycken gafs St de lifdömdc och hvarest de glas, ur hvilka de druckit, förvarades långt derefter.planer. Han greps i Hamburg, slogs i bojor och afsändes till Stockholm, der han undergick ransakning inför en särskild kommission och dömdes till döden. Han halshöggs den 4 Juli 1720. Nyss före afrättningen höll han till folket ett afskedstal, hvilket sedan utbjöds i tryck på flera språk och såldes på Stockholms gator. Öfver den aflifvade skref en okänd författare följande ephitaphium:

En Gud- och samvcts-löser Präst Ar här begrafven Galgen näst;

Hans kropp var intet bättre värd,

Ty eljest han fStt Frommas färd.

Under det i k. biblioteket befintliga porträttet läses: Peter Johansson Brenner, Aetatis 4.8 Jahr. Längre ned på samma gravyr finnes en afbildning af afrättningen (fig. 218) och under denna en förklaring på tyska som upplyser det figuren (a) i midten af taflan är Brenner, när han håller afskedstalet. De två personerna (b) bredvid honom äro två prester. Längre bort synas skolgossar (c), som för helsosamt intryck skulle vara närvarande. Till venster öfverst på afbildningen (d) af klädes den lifdömde; i midten ligger han redan på stupstocken (e), och skarprättaren (/) står färdig att hugga till; till höger framträder (g) skarprättaren, helsar folket och spörjer, ‚ob er recht gerichtet!» Det hela kan gifva en föreställning om huru det gick till vid en afrättning i Stockholm på den tiden.

Äfvcn sedan dödsstraffen börjat verkställas utanför Skanstull, användes ännu andra platser för samma ändamål. Så halshuggos på Hötorget en Ingeborg Persdotter, 1741, och en Gustav Magnus Herzog, 1742, bägge dömda för mord. År 1744 afrättades dråparen Matts Hagman på den vid Norrtull belägna Norra Sandbacken, hvilken efter generalerne Buddcnbrocks och Lewcnhaupts afrättning 1743, den förre den 16 Juli, den senare den 4 Augusti, fått namnet Generalsbacken.

År 1744 afrättades utanför Skanstull »synderskan Christina Meyer som för framhärdelse i sin begångna stöld gick till sitt väl-förtjenta straff.. Samma år hängdes för stöld på samma ställe synderskan Anna Maria Starck och aflifvades barnamörderskan Maria Elisabeth Runbom. Talrika »skillingstryck» skildra i bunden och obunden stil sådana synderskors och syndares hädanfard. Mänga »afskedstab finnas också ännu i behåll, vare sig att de verkligen hållits och upptecknats eller att de äro diktade. De lifdömda som uppgifvas såsom talare hafva dock funnits i verkligheten, och deras stora antal visar huru ofta dödsstraffet tillämpades.

Till omväxling med afrättningar af, såsom Riidling kallar dem, »bönder och andra gemena arga bofvar», föllo då och då någraförnäma personers hufvud, såsom då Brahe, Horn, Puke och Stålsvärd afrättades, den 23 Juli 1756, på den öppna platsen framför Riddarholmskyrkan, och tre dagar derefter föllo pä samma plats hufvudena på deras medhjelpare, värdshusvärden Carl Angel (förut löpare vid hofvet och vanligen kallad »löparen Ernst») samt underofficerarne Mozelius, Christiernin och Escholin.

En mycket populär missdådare var Jacob Guntlack, som hängdes 1770, med anledning hvaraf utgafs en skrift med följande titel: »Cypresser strödda omkring Jacob Guntlack, då han är 1770 den 16 Januari, kl. mellan 10 och 1! f. m., uti flera tusende personers närvaro beledsagades till sitt bestämda öde på Skansbacken eller

Fig. 218. Peter Brenners aträttning. K. Biblioteket.

Göthens Malmgård, utom Stockholms Södra Tull. Af samteliga dess gatustrykande utmånglare. Hodie tibi! Cras nobis!» Skriften har haft flera upplagor, från 1771 till och med 1800, och år 1824, således några och femtio är efter afrättningen, utkom »Den ryktbare Svenske Storljugaren Jacob Guntlacks Lefvernesbeskrifning efter hans egna anteckningar, jemförda med publika Rättegångshandlingar.»

Denne Jacob Guntlack hade haft en sorglig barndom. Han var son till sprutlagaren och skomakaren Abraham Guntlack, hvilken med gift afdagatogs af sin hustru och hennes älskare, gardisten Falker. På enkan Guntlacks uppmaning, stack Falker i lijäl sin fästmö, pigan Ulrica Schultzdotter, en natt då han iäg hos henne, och stal åtskilliga af hennes tillhörigheter, som han skänkte till enkan. Den mördade pigan hade förestått en hemkrog, tillhörig bryggaren Radon vid Norrlandsgatan, och på begrafningen, som föranstaltadesaf husbondfolket, gick Falker i första ledet och visade vid jordfästningen mycken sorg. Guntlacks son, en ung gosse, den sedermera si beryktade Jacob, hade hört modem och Falker samtala om mordet på Ulrica Schultzdotter och angaf då modern och hennes älskare, men de angifna nekade, och gossen agades med ris, emedan han ansågs hafva framkommit med falsk angifvelse. En annan gardist misstänktes för mordet. Slutligen uppdagade dock fru Radon, att Falker innehade guldringar som tillhört den mördade pigan. De brottsliga måste då bekänna. Falker straffades med en timmes halsjern och tjugu par spö i två omgångar på två af stadens torg och halshöggs slutligen, i Mars 1758, men enkan Guntlacks dödsstraff uppsköts i anseende till hennes hafvande tillstånd och egde rum påföljande höst. Hon var dotter till en löjtnant Real vid kungl. amiralitetet i Carlskrona.

Vid den tiden var Jacob Guntlack fjorton år och intogs på barnhuset, hvarifrån han dock snart rymde och kom i bagarlära, der han ej heller stannade länge, utan gaf sig till båtsman i Norrland, tjenade derefter hos häradshöfding Billberg och hos landshöf-ding Örnsköld samt återvände till Stockholm, der han som 5 fri volontär» gick in vid Svea artilleri. För sin första stöld dömdes han till 18 par spö, men ej långt derefter fick han 40 par för en inbrotts-stöld hos krigsrådet Carlschöld vid Drottninggatan samt skulle undergå 12 års arbete på Vaxholms fästning. Guntlacks hela återstående lif var en beständig växling mellan fängelse, rymning, stölder och åter fängelse. Rymningarna och stölderna utfördes med ofantlig djcrfhct. En gång dömdes han att hänga, men då förvandlades straffet till 40 par spö, 2 dagars kyrkplikt och 15 års fästning på Sveaborg, hvilket gaf honom anledning till en hel rad nya äfven-tyr i Finland. Återkommen i hemlighet till Stockholm, häktades han ä nyo flera gånger, men lyckades göra sig fri, till dess han slutligen vardt fast för alltid, ännu en gång dömdes att hänga och verkligen äfven hängdes. Han var då tjugusex år.

Under det hängningsstraff ännu på 1770-talet tillämpades® pä tjufvar, bibehölls halshuggning som straff för mördare. Högg bödeln miste, var han ej säker om sitt eget lif. En sådan händelse hade inträffat åtminstone på 1600-talet, då en soldat, 1681, skulle afrättas. Bödeln var troligtvis drucken och högg miste tre gånger, hvarpå krigsfolket, som utgjorde spetsgården, angrep honom och »slog honom på stallet till döds neder», enligt hvad Rudling förtäljer efter Happells Kern-Chronic und Geographische Beschreibung des König-reichs Schweden.Det hände också, att missdådare inför myndigheterna rafflade om lif och död. Detta var åtminstone fallet med bonden Carl Hindrichs-son Hjort och torparen Erik Jacobsson, hvilka 1774 på Vermdön hadc slagit ihjäl tullbesökaren Viberg och derfor dömdes att med tärnings-kast spela om lifvet, hvilket skedde i Stockholms läns landskansli den 21 November 1775, i närvaro af landshöfdingen, grefve Gyllenborg och justitiekanslern Liljestråle. Först fingo de nio ögon hvardera, men vid andra kastet, hvilket liksom det första verkstäldes med två tärningar ur en träbägare, fick Hjort tio och Jacobsson sju, hvarför den senare miste högra handen, halshöggs och steglades. Hjort miste äran, fick 40 par spö och 8 års fästningsarbete på Sveaborg.*

En stortjuf, som i början af detta århundrade dref sitt handtverk tidtals i Stockholm, var den öfver hela Sverige bekante Lasse-Maja, hvars rätta namn var Lars Molin, född på 1780-talet i Nerikes bergslag, der fadern var en aktad bergsman. I Stockholm stal han vanligen på egen hand, men någon gång i sällskap, t. ex. med en annan stortjuf hvars namn, Bajard, också gått till efterveriden. Han var nästan alltid klädd till fruntimmer, och då han en gång häktades, fördes han icke af en »korf», utan af en »palt-, hvilken fängslade honom med en repstump om

armen, men Lasse-Maja slog om kull spalten« och sprang sin väg med repstumpen. Sedan släpades han med kedja och kandklofvar omkring på Stockholms gator. Han rymde dock åter och begaf sig ut på landet. När han dernäst kom till Stockholm, vågade han icke visa sig utan slöja. Slutligen dömdes han, 1813, af Sollentuna häradsrätt till 40 par spö, uppenbar kyrkplikt och lifstids fästning å Carlsten vid Marstrand. Efter tio är rymde han frän fästningen, men fasttogs och stannade sedan till 1838, då han frigafs. År 1840 besökte han Stockholm och var då föremål för mycken nyfikenhet. När han skulle låta påskrifva sitt pass, gick han efter gammal vana till »Polisgränden», och dä man sade honom att poliskammaren ej funnes der, yttrade han: »Tror ni inte, att jag vet hvar polisen är?»

En bland Lasse-Majas förnämsta efterträdare inom tjufhandte-ringen var J. F. Lilja, hvilken var född i Stockholm (1812), men hvars rykte dock aldrig hann till samma höjd som företrädarens.

Dä allmänheten ej längre fick se tjufvar hängas, vardt tillfälle till afrättningsskådespel något inskränkt, men fortfor att, så ofta det infann sig, utgöra ett omtyckt folknöje, och vägen till Galgbacken beträddes af tusentals personer, så snart någon lifdömd dit utfördes.

* Verser om denne tilldragelse äro, s&som pl sid. 126 nngifvcs, författade af den »till synen olycklige» Lars Colling.Så fortfor det långt in i vårt århundrade. Den 30 Juni 1825 trängdes man för att få se gardisten J. F. Bäckmans hufvud falla. Han hade i vredesmod stuckit i hjäl en vice-korporal. Fyra år senare drogo talrika folkskaror till Skanstull för att bevittna afrättningen af en annan gardist, P. Malmström, som tagit lifvet af sin älskarinna, en gift hustru, och sedan skulle döda sig sjelf, men »hade ej hjerta» dertill, utan gick i stället och angaf sig. Den 19 September 1829 var tilloppet lika stort, då pigan H. C. Löf miste lifvet. Hon hade varit i tjenst hos guldsmedsgesällen Forssell vid Öfra Badstugatan på Söder och i föräldrarnes frånvaro stoppat en brödbit i halsen på deras åtta månader gamla barn samt vändt det framstupa i vaggan, så att det qväfdes. Bevekelsegrunden var hennes förargelse öfver att barnet skrek. Mörderskan angaf sig sjelf. Man glömde ej heller att gå ut och se på ståten, när artilleristen A. J. Sundmark, 1833, fördes till afrättsplatsen. Han hade i yrvaket tillstånd slagit i hjäl bokhandlaren Törnqvists nioårige son, hvilken väckt Sundmark som lagt sig att sofva i en lada vid Cedersdal.

En »intressant afrättning» var den som tog hufvudet af bryggardrängen C. Persson, hvilken i Januari 1836 slog i hjäl bryggaren Wertmüller.

Hösten 1841 väckte ett mord stort uppseende i Stockholm. En ung musiklärare, A. Carlsson, fans den 29 Oktober på morgonen af ett pistolskott mördad i sitt rum, 2 tr. upp i n:o 40 vid Gamla Kungsholmsbrogatan. Flere af den mördades klädespersedlar och hans fickur af silfver saknades. Misstankarne föllo genast på f. d. volontären vid Vestmanlands regemente *Alexander Breitfeldt*, hvilken ertappades klädd i några af Carlssons kläder. Vid polisförhöret nekade Breitfeldt med mycken säkerhet och sade sig hafva köpt kläderna af Carlsson, hvilken uppgift sedan dock ändrades till att en annan person lemnat honom en del af Carlssons tillhörigheter. Breitfeldt var en yngling, som vid mordets begående ännu icke fylt 19 år. Efter att hafva stått i handelsbod, dels i Strengnäs, dels i Stockholm, och sedan åter uppehållit sig i sin födelsestad Sala, der fadern var en aktad apotekare, samt inskrifvit sig som volontär vid Vestmanlands regemente, slog han sig ned i Stockholm för att taga pianoundervisning hos Carlsson. Sjelf spelade han dansmusik i enskilda hus och var ganska mycket med i sällskap. Ännu erinra sig nog flera stockholmare den artige, inställsamme ynglingen, hvilken en sommar ofta infann sig vid Djurgårdsbrunn och der flitigt deltog i sällskapsglädjen. Han bodde i n:o 24 vid Nya Kungsholmsbrogatan.

Efter åtskilliga afgifna och återtagna bekännelser samt en mängd sanningslösa uppgifter, dömdes han till lifvets förlust. Hansnådeansökan afslogs. Föräldrarne sökte också nåd för honom, men med lika ringa framgång. Slutligen erkände han sig hafva skjutit Carlsson, men på inrådan af den person, på hvilken han redan förut sökt vältra skulden, och ännu en gång begärde han nåd samt låtsade sig vara sinnesrubbad. Dödsdomen måste dock gå i verkställighet. Den 2 Augusti 1843 utfördes Breitfeldt till afrättsplatsen i närvaro af en ofantlig menniskoskara. Oaktadt de otvetydigaste bevis på hans brottslighet, ansågo många honom oskyldig, och han var för öfrigt

föremål för ett hjertligt deltagande hos ett stort antal af Stockholms befolkning, i synnerhet hos fruntimmer, äfven af de bildade klasserna. En hel literatur växte upp öfver Breitfeldtska målet, och många visor diktades om samma föremål, bland andra en som sades vara skrifven af en sjutton års yngling. En annan uppgafs hafva till författarinna fru Sjögren, ammföreståndarska på Stora barnhuset, hvilken skall hafva skrifvit flera visor öfver allmänna tilldragelser på den tiden. Såsom prof på denna literatur kan anföras en strof ur »En ny tänkvärdig och uppbygglig visa om den unge mördaren Alexander Breitfeldt». Linköping 1843. Visan slutar med följande i B:s mun lagda ord:

Jag måste deran, fast jag sträfvat emot, Och lönen, den stränga bekomma! Mig möter nu döden, så blodig med hot, I ungdomens tidiga blomma. Mitt hufvud af bödeln skall huggas utaf Och kroppen skall finna sin ömkliga graf I galgbackens ruskiga sköte.

Samma dag Breitfeldt afrättades, begicks ett nytt mord, då en arbetskarl ihjälslogs af en kamrat hvilken lär hafva varit närvarande vid afrättningen. Den 13 Jan. 1844 mördades sekreteraren i general-landtmäterikontoret, kammarjunkaren, fil. magister *G. R. Lagerstråle*, på Nya Kungsholmsbron. De som deltogo i detta mord voro tapetserarelärlingen A. F. Lindqvist, ångfartygsmaskinisten C. W. Ekman och snickarelärlingen G. A. Wahlberg jemte qvinspersonen Lovisa Juhlin, hvilken förut gjort sig känd för den örfil hon i sjelfva poliskammaren gaf polismästaren Hultberg. Afsigten var att råna. Ett ströftåg gjordes till Kungsholmen och på återvägen derifrån kommo rånarne öfverens att mörda den första person de mötte. Nya Kungsholmsbron var på den tiden ett mycket osäkert ställe. Lagerstråle var den förste som bofvarne mötte på bron, och han slogs i hjäl med en butelj och en klädhängare. Af rånarne var det endast Lindqvist som kändes skyldig till det egentliga mordslaget och derfor dömdes till döden. Han afrättades den 3 Mars 1845.Rån på Stockholms gator voro på 1840-talet icke ovanliga, och i November 1842 råkade sjelfva polismästaren Limnelius ut för ett par rånare som en afton kl. 10 öfverföllo honom på den plats vid n. v. Carl XII:s torg, der åkarestationen nu är, samt fråntogo honom hans hatt och plånbok med 300 rdr banko.

Polisen hade mycket att sköta på den tiden. Än skulle hon taga reda på barnmorskan *Löfvenmark* som »slurfvat bort 40 barn» hvilkas lik, enligt hvad man påstod, hon skulle hafva magasinerat i en lår i en källare under ett hus vid Apelbergsgatan. Än måste polisen undersöka, huru det stod till med f. d. källarmästaren *Martin Arosin*, som 1839 »slurfvat bort sitt eget barn», fastän det befans, att liket låg i en byrålåda.

***

Emellertid mildrades straffen allt mera, och brottens antal tillväxte ingalunda derigenom. De många skam- och spöpålarne måste också småningom maka åt sig. Den gamle *Kopparmatte*, den på toppen af kåken stående bronsbilden, hvilken många gånger är afbildad och nu förvaras i statens historiska museum, och ända sedan medeltiden stått på Stortorget, flyttadesSe sid. 404. jemte kåken eller skam- och straffpålen, 1776, till Packartorget (nu Norrmalmstorg). Detta torg vid Ladugårdslandsvikens inre del, som i gamla tider gick ända upp till Lilla Trädgårdsgatan och i ännu äldre ända till Stora Trädgårdsgatan, hvarpå den vid grundläggningen af atelierbyggnadsbolagets hus (Blanchs kafé) påträffade båten är ett intyg, kallades också Packarebanan, der all salt fisk skulle ompackas. Till detta torg skedde fordom mycken tillförsel sjöledes, men redan vid midten af förra århundradet och ännu mer vid detta århundrades ingång började hamnen igenfyllas, så att den vardt nästan otillgänglig för skutor och större båtar, och då bildades den stinkande pöl som under namn af »Katthafvet» förpestade hela trakten ända till dess den igenfyldes fullständigt och omskapades till Berzelii park.Ännu i början af 1830-talet rodde man dock på detta vatten för sitt nöjes skull, och skådespelaren N. W. Almlöf, som då bodde ungefär der Wahrendorffsgatan nu mynnar ut i Berzelii park, höll sig en båt, i hvilken han med sin familj brukade ro ut på »sjön» och fiska der Berzeliistoden nu står. När kåken med Kopparmatte flyttades till Packartorget, funnos der på norra och södra sidan några små stenhus, på den vestra var stadens materialbod jemte gästgifvaregården, rättare hållstugan, och på den östra några träbodar och ett plank, bakom hvilket var en reservoir afallehanda osnyggheter*, som äfven bidrog till vikens igenfyllande. Denna »reservoir« bibehölls flera årtionden derefter.

Inom Stockholm gick den gamla sägnen, att Kopparmatte be-stälts i Liibeck af en bland de tyske borgmästarne i Stockholm, att borgmästaren låtit göra den lik en af sina embetsbröder, till hvilken han stod i fiendtligt förhållande, samt att flere af den illasinnade tyske borgmästarens anhöriga och afkomlingar sedermera för begångna brott blifvit afstraffade vid samma påle.

En annan anekdot, af långt senare datum, förtäljer, att då den bekante musikern och kapellmästaren abbé Vogler, en ruskig höstafton på 1780- eller 1790-talet satt i ett gladt lag vid yttersta ändan af Götgatan och der hade det som trefligast, skulle han hafva fått ett bref som underrättar honom, att en sjuk landsman och trosförvandt önskade för en vigtig angelägenhet mottaga hans besök redan samma afton. Brefvet var undertecknadt Mathias Kupfer, Packartorget. Den varmhjertade. abbé Vogler ville icke undandraga sig att vara till tjenst för en landsman och trosförvandt och så ogerna han än bröt upp från d?t glada laget, hvilket han ej tänkt lemna på flera timmar, samt sä ohyggliga väderleken och väglaget än voro, gaf han sig dock af den långa vägen till Packartorget. Ditkommen, erinrade han sig, att icke något husnummer vore angifvet i brefvet, hvarför han nödgades fråga efter Mathias Kupfer, som dock ingen tycktes känna. Ändt-ligen träffade han i en af kojorna på en landsman, som trodde sig kunna försäkra, att hr abbén vore skamligt lurad, ty Mathias Kupfer kunde icke vara någon annan än Kopparmatte der uppe på käken.

Kopparmatte och kåken voro ej de enda som intagit midten af Packartorget. Der fans äfven en trähäst till okynnige och djurplågande åkaredrängars bestraffande. Vid kåken brändes också lagdömda skrifter, såsom då en af Johan Vosbein utgifven smädeskrift, »honom Vosbein till schimff och androm till skräck och varnagel» af bödeln vid kåken, den 29 April 1700, offentligen förbrändes. Dessa straffredskap flyttades sedan till Träsktorget (nu Roslagstorg),

* *J. Elers:* Stockholm II. Sthlm 1800.

Fig. 219. Spanska fiolen. Efter handteckning.der förut funnits en bebygd tomt, hvilken 1768 upplåtits åt advokatfiskal Risberg och 1790 inköptes af staden samt då utlades till torg. Liksom afrättningarna utgjorde folkskådespel, så voro spöslitningarna, rispiskningarna och »schavotteringarna» eller de i halsjern vid pålen uppstälde förbrytarne ännu för få årtionden sedan föremål för den skådelystna hopens nyfikenhet. Vanliga förfalskare stodo i halsjern på Träsktorget, men sedel förfalskare »schavotterade på Skeppsbron, midt för riksbankens hus. För sådana var dess utom hängningsstraffet längst gällande, ehuru det pä senare tider icke tillämpades, utan förvandlades i fängelsestraff.

Äldre straff voro redan förut afskaffade, såsom att bära stadens stenar, ett strafifredskap, som nu förvaras i statens historiska museum, hvilket användes mot lösaktiga qvinnor. Spanska fiolen (fig. 219), ett annat skamstraff, tyckes hafva gjort tjenst för samma ändamål. Polisen hade för öfrigt mycket besvär med dessa qvinnor och förviste dem ur staden, men kunde ej hindra, att de ånyo dit inkommo eller att andra inom staden intogo de förras ställe. Rispiskning tillämpades ofta på dem. År 1642 utkom en förordning, att »de konor, som offenteligen tillförene utur staden förvista och åter igen inkomma, skola med tu par ris kåkstrykas». Sådana förordningar upprepades sedan många gånger.

Ett ända till senare tider bibehållet straff var skantpallen i kyrkorna, kallad »uppenbar kyrkoplikt» och från början» endast ett efter utständet verldsligt straff återupptagande i församlingen. Stockstraffet, förut här omnämdt, tillämpades endast pä lindrigare lag-öfverträdelser.

Stadens fängelser voro från början i fästningstornen och i synnerhet i Kärnan, sedan kallad Tre kronor, i Stockholms slott, hvilket skall hafva varit lika befolkadt som ohyggligt. Johan III ville icke hafva några fångar i sitt slott, hvarför det gamla Draketornet, sannolikt vid Mynttorget*, inrättades till fängelse, men det tyckes dock icke hafva dröjt länge, förr än slottets fångrum ä nyo anlitats. År 1624 var åtminstone en gård, ungefär der yttre borggården nu är, använd till Smedjegård, der brottslingar sannolikt höllos till strängt arbete, men dit också från barnhuset fördes alla fångar som skulle »under öfverhetens ögon» gå till afrättsplatsen. Barnhuset var nämligen enligt den ursprungliga planen äfven tukthus, och der skulle också gröfre missgerningsmän intagas. Två kungliga bref, af 1664 och 1667, förordnade, att de fängelser som voro i Smedjegården

• Om Draketomet gränsat till St. Laurentii gränd, nu Storkyrkobrinken, så har det ingalunda, såsom några uppgifvit, skänkt sitt namn åt Drakens gränd mellan Österlånggatan och Skeppsbron.på slottet skulle flyttas helt och hållet till Barnhuset. Det fängelse som då forlades på Barnhusets tomt bibehöll namn af Smedjegården ända långt in i vårt århundrade, äfven sedan det förvandlats till »krono- och länshäkte>. Grofva brottslingar smiddes der i ej aflägsna tider i jern och måste kanske sjelfva smida de bojor som voro afsedda för dem och deras olyckskamrater (fig. 220).

ill. R.H.E.W.[=Westerberg] Fig. 220. På Smedjegården.
Nordiska museum.

År 1674 vordo tjenliga rum, så väl för de fattiga barnen som för fångarne i tukthuset, utsedda i Barnhusets byggningar, och der tillverkades åtskilliga arbeten. År 1675 förordnades, att i tukthus-byggningen skulle uppsättas några handqvarnar, högst ätta par stenar, som borde drifvas af fångarne. Planen till Rasp- och Spinnhus uppgjordes redan 1698, men sattes ej i verket förr än på 1720-talet, då staten af handelsmännen Spalding och Dahlström köpte deras egendom på Långholmen och der förläde den nya fängelseinrättningen som skulle stå under komraerskollegiets styrelse. Hvarje person som dömts till ett års arbete skulle spinna 720 strängar klädmakaregarn eller karda till 1,400 eller ock skrubbla till 3,456 strängs spanad. Detta ändrades dock något, sedan en ny haspel införts.

År 1825 omändrades hela denna fängelse- och arbetsinrättning och delades i Södra korrektionshuset, som stannade på Långholmen samt skulle hysa manliga fångar, och Norra korrektionshuset, för qvinnor, hvilket förlädes vid Stora Barnhuset, i f. d. segelduksfabriken som undergick förändringar och utvidgades genom tillbyggnader. Natten mellan den 12 och 13 Juli 1827 flyttades alla qvinliga fångar från Långholmen till norra korrektionsinrättningen. Flyttningen verkstäldes på pråmar och s. k. salslupar, under öfverinseende af chefen för den då nybildade kungl. fångvårdsstyrelsen, och försiggick i största ordning.

Under gamla rådhuset vid Stortorget funnos också fängelserum och bland dem ett pinorum för att frambringa bekännelse. Det kallades Hvita hästen och nyttjades ännu 1741, då friherre Gyllen-stierna anklagats för förrädiska stämplingar med Ryssland. Häfda-forskaren J. Arckenholtz och en finsk translator Mathesius underkastades två dygns tortyr i Hvita hästen.

Ett annat pinorum, kalladt Rosenkammaren, fans pä Smedjegården och användes, bland andra tillfällen, 1756 för att tvinga bekännelse af de ofvan nämda Puke och Mozelius. Detta tortyrställe var en iskall, till en del med vatten fyld, underjordisk håla. Hvita hästen låg deremot ofvan jord, men var mörkt och endast fyra alnar långt och tre alnar bredt.

Då ett nytt rådhushäkte inreddes i nya rådhuset, blef Hvita hästen dock qvar vid Stortorget, till dess börsbyggnaden påbörjades. Såsom bekant är, afskaffades tortyren icke förr än 1772, då både Rosenkammaren och Hvita hästen samt dylika anstalter förstördes.

Bland de äldre stockholmsfängelserna voro också Kastenhofs-häktet från drottning Christinas tid och Stadshushäktet från slutet af 1600-talet. I bägge, men i synnerhet Stadshushäktet, förvarades stundom statsfångar, såsom på det senare stället baron Görtz, kapten Lindeberg och Crusenstolpe, men också de som skulle »beredas» till döden, hvacför Iifdömde dit insattes en tid förr än de skulle föras till afrättsplatsen.x Sådana fångar förvarades i enskilda rum, men för öfrigt var Stadshuset, liksom Kastenhof, Smedjegården och Rådhushäktet gemensamhetsfängelse, der ända till 50 eller 60 fångar, friska och sjuka, grofva brottslingar och för obetydliga förseelser eller endast för saknad af »försvar», voro inpackade i ett enda fängelserum. Man viste då ännu icke af cellfängelserna.

Ett särskildt fängelse i gamla Stockholm var Gäldstugan eller Bysättningshäktet för tredskande eller oförmögne gäldenärer. Detta fängelse fans en tid i gardeshögvakten i norra flygeln vid slottets yttre borggård (begagnades för öfrigt till fängelse för garnisonens officerare samt äfven för statsfångar, t. ex. för J. F. E. v. Vegesack och A. G. Diiben 1832), der Bellman också var bysatt, men äfven vid Tyska brunn i det hus som sedan var

auktionskammarens lägenhet och derefter den mosaiska synagogans. År 1782 flyttades gäld-stuhäktet till Hornsgatan, qvarteret Ulfven större, ett hus som upp-bygts af körsnärsåldermannen Björk och 1759 såldes till sidenfabrikör Wiese, sedermera inköptes till kasern, men inlöstes af staden 1781 och inreddes till i fråga varande ändamål. Detta var under mer än åtta årtionden det i stockholmslifvet så bekanta »Bysis», äfven kändt under namnet »sjutifyran», efter husnummern.

Nu tillhör den inrättningen endast minnet, men mångfaldiga historier lefva från den tid, då gäldstugan ännu var en verklighet, och många personer lefva också ännu som kunna ur egen hågkomst ..—-i s Åx An,'n AJpr'A b n* iaYförtälja ett och annat från den dag, då »slottskanslibetjentcrna», på folkspråket »kissar», »byglar», m. m., efter att länge hafva jagat den skyldige och mot honom begagnat mångfaldig, men länge gäckad list, slutligen en vacker morgon, när kanske vårsolen lockade till ut-flygt, knepo honom i ett gathörn, då han ett ögonblick glömde sin vanliga försigtighet, förevisade öfverståthållare-embetets för utsöknings-ärender (det gamla slottskansliet) bysättningsutslag och förde honom till »Söder», der han insattes i fängsligt förvar och fick stanna så länge hans fordringsegare ville för honom betala den knappa dagkostnaden.

Det var. ett fängelse, ett gemensamhetsfängelse, men ofta af ganska glad natur, ty fångarne fördrefvo tiden på bästa sätt, gjorde sig lustiga öfver lifvets vedermödor och funno sig åtminstone der i säkerhet för slottskansliet. Stundom fingo de gå ut på sitt hedersord att snart återvända, och det berättas, att en stor skådespelare, som ofta var husets trägne gäst, då och då hemtades derifrån för att utföra en roll på teatern. Efter att hafva mottagit åskådarnes hänryckta hyllning, begåfvats med blommor och lager och kanske äfven en stund deltagit i ett gladt lag pä operakällaren, återvände han till de andra kamraterna i »sjutifyran».

Sällan inträffade, att någon sjelfmant anhöll att varda intagen på gäldstugan eller godvilligt sjelf begaf sig dit. Detta var dock, 1768, fallet med bankokassören Gottsman, som i en »ödmjukaste inlaga till höglofl. kongl. slottskancelliet» tillkännagaf att han, under det exekutionsbetjenterna sökte honom allestädes, »sjelf inneslutit sig i det rum, i det ohyggliga näste, som väntar hans sista dagar».*Nytt och gammalt.* Den 29 Okt. 1768.

***

Under det att det gamla polisväsendet småningom förändrades i öfverensstämmelse med samhällets framåtskridande i allmänhet, undergick den lägre polismannaklassen också en lika behöflig som glädjande förändring. Gamla Stockholm hade haft flera duglige »polisbetjente», t. ex. den mycket bekante gevaldigern *Tits,* hvars »Fåfänga» syntes på långt håll uppe på Skinnarviksbergen och, nu för tretio och fyrtio år sedan, gevaldigern *Jäderin,* ej mindre ryktbar; men äfven desse nitiske och intelligente polismän kände icke mycket af en nyare tids fordringar på aktnipg för menniskorätt. Såsom stadsfiskaler lefva ännu i många stockholmares minne assessor Salomonsson, advokatfiskalen *Fredholm* och fältsekreteraren *Thavenius.*Den lägsta klassen af polismännen, de s. k. polisuppsyningsmän-nen eller i dagligt tal »polisbetjenterne», utgjordes kanske till största delen af ej blott råa personer, sammanrafsade utan den urskilning som vid en poliskårs bildande är nödvändig, utan äfven af illa kände män, som kanske sjelfve voro icke utan skuld i ett och annat brott. Man tycktes tro, att sådana voro ej blott oskadliga, utan äfven nyttiga genom den närmare personliga kännedom de egde af brott och brottslingar. Ett plumpt uppförande ansågs ej heller oförenligt med polisbetjeningens uppgift, utan ansågs kunna inverka skrämmande på massan.

Fig. 221. »Paltar». Ur Mag. för konst, nyheter och moder 1827.
Efter en handteckning af P. Nordqvist.

Polisbetjenternas sätt att gå till väga vid häktningar var ofta upprörande, och ej bättre uppförde sig de »kårer», stadsvakten och separationskarlarne, som hade sig anförtrodd bevakningen under fångtransport inom Stockholm. Att vakthållningen för militära an-damålj och för polissyften var i äldre tider sammanblandad hafva vi redan antydt, liksom att detta tyckes hafva upphört i förra hälften af 1600.talet, då Stockholm fick en ordentlig stadsvakt. Denna var dock i början tämligen otillräcklig, hvarför den, 1669, förstärktes med s. k. »archerer», en beriden nattvakt af 36 man med befäl, som det ålåg att förekomma oljud och oskick nattetid på gatorna. Denna

kår upplöstes dock kort derefter och förenades med stadsvakten till fots. Öå staden, 1670, förklarade sig icke ega medel till vaktens nödigt funna ytterligare förstärkning, skonades staden för det arrende som förut till kronan erlagts för Norrström, och lindrades inqvarteringen. I medlet af 1700-talet bestod stadsvaktenaf 133 man, med öfver- och underbefäl, jemtc spel. Högvakten var då i gamla rådstugan vid Stortorget och flyttades sedan till det nya rådhuset. År 1761 inrättades en särskild eller »separationsvakt», som underhölls af bemedlingskommissionen. År 1809 omorganiserades kåren, och 1833 uppgjordes nytt förslag till stadens militärkompani och brandvaktsinrättning, då de gamla brandvakterna med sina saxar afskaflades och en trupp bildades under namn af *Stockholms stads militärkår.* Denna plan stadfästes genom kungl. bref af 1835, och kåren började sin tjenstgöring den 1 Juni samma år samt stäldes under öfverståthållare-embetets omedelbara tillsyn och vård.

Fig. 222. Gatuscen.
Efter handteckning.

Det var denna bevakningskär och dess föregångare som från gamla tider kallades »korfvar», ett namn som begagnats för motsvarande ändamål äfven på andra ställen, inom och utom Sverige, men hvars grund vi icke kunna uppgifva. Stadsvaktens högvakt bar namnet »korfkitteln». Dessa »korfvar» användes att inom Stockholm föra manliga fångar, under det att »separationskarlarne» (»siflrationskarlarne») hade den qvinliga fångtransporten sig anförtrodd, och på folkspråket kallades »paltar». De äro kända redan från Bellmans tid. Det var en sorglig syn att dagligen skåda manliga och qvinliga fångar som fördes genom hela staden, frän eller till polisen och domstolarna samt mellan de i olika stadsdelar belägna fängelserna. Vi visa här huru »paltarne» togo sig ut (fig. 221) i slutet af förra århundradet och långt in i det nu varande, i den uniform som stadgades för dem på 1790-talet och hvilken med några förändringar, synnerligen hvad benkläderna vidkommer, begagnadesända till »paltarnes» sista dagar, men ofta i ett bedröfligt skick. De »paltar» vi här framställa äro med sin fångst på väg till spinnhuset på Långholmen.

År 1850 skedde en genomgripande förändring med Stockholms polisväsen. Öfvergevaldiger, gevaldiger och uppsynin*gsmän afskaf-fades och ersattes af kommissarier, öfverkonstaplar och konstaplar, och, hvad vigtigare var, den gamla surdegen undanrensades, och en nästan ny poliskropp uppstod med också ny, men med tidens riktning öfverensstämmande anda. Polisbetjenternas beklädnad hade förut varit ganska vårdslösad, men nu erhöllo de uniform, hvilken visserligen sedermera undergått en och annan mindre förändring, men dock i det väsentligaste bibehållit sig. Vi kunna här visa ett prof på uniformen från 1850 (fig. 222), på samma gång vi återgifva en gatuscen från ungefär samma tid, med åtskilliga figurer, bland hvilka ett par »prinsens gubbar» eller hjon från militärförsörjningen.

***

Polisen i vår hufvudstad har haft många åligganden. Ett bland de icke minst vigtiga var att hålla reda på de främlingar som in-kommo till staden och likaledes på de personer, i synnerhet stadsbor som reste derifrån. Mångfaldiga äro de förordningar i detta afseende hvilka ännu finnas i behåll. Sä stadgades i drottning Christinas tid, att så snart någon främmande eller infödd från främmande land hitkom, vare sig till lands eller vatten, så »skulle den samma hos hvilken sådan ankommande till herbergs indrager, vara förtänk-ter strax på timmen samma vägfarande persons namn, så ock ifrån hvad ort han kommer, huru stark han i sitt sällskap och af hvad nation han födder är uppå hennes majestäts slott eller hos stadsens capitain angifva och anteckna låta». Försummelse i det afseendet straflades med böter af 50 daler hvitt mynt.

Ej heller fick någon resa ur staden utan behörigt pass och »bevis af vederbörande». Under Carl XI:s regering tyckes man med större stränghet än förut hafva vakat öfvcr att förordningarna skulle efterlefvas i synnerhet för att hindra att folk skulle »draga sig undan den tjenst som de till fädernes landsens defension äro skyldige». Om någon påträffades resa utan pass, skulle en »noga inqvisition» hållas, och de som brottslige finnas »som kongl. maj:ts förbuds brytare efter sakens beskaffenhet arbitraliter afstraffas». Ingen fick stanna i staden längre än åtta dagar efter sedan han tagit ut pass, utan att återlemna detta och sedan taga ut nytt.

Ända långt in i vårt århundrade tillkännagafs i tidningarna hvilka personer »från staden förpassats». Vi kunna på måfå slåupp ett nummer af Stockholms Dagblad under 1820-talet (efter 1824, då bladet började) för att finna dessa »förpassade»; t. ex. den 10 Juni 1824: Till Petersburg jungfru Fahlberg; till Nyland jungfru Paul; till Åbo revisor Oldenburgs enka Engelin med fosterdottern Carlström; till Gefle karduansmakaren Claesson med hustru och mamsell Törnros samt lärlingen Allard; till utrikes grosshandlaren Lyon med hustru; till Nerike handlanden Springchorn med hustru, o. s. v.

Det var således icke blott polisen, utan äfven allmänheten som skulle underrättas, när någon stadsbo företog en resa, äfven om denna vore aldrig så kort. Rådligast var att förse sig med pass, om man också skulle fara blott några mil från staden. Vi erinra oss, att ännu på 1830-talet råkade en stockholmsbo illa ut, emedan han underlåtit att taga ut pass, innan han ensam i sin segelslup gjorde en liten lusttur upp åt Mälaren. Han lade till vid Svartsjölandet och gick upp åt bygden, der han antastades af länsmannen, som genast frågade efter pass. Då sådant icke fans, häktades mannen, en aktad borgare i Stockholm, och skickades med fångskjuts till staden, under det slupen tills vidare togs i beslag. I Stockholm återfick han af polisen sin frihet, men kunde ej få någon upprättelse af länsmannen, enär denne blott fullgjort sin skyldighet.

Sådana fjättrar på samfärdseln och ingrepp i den personliga friheten finna vi nu så föråldrade, att vi tycka dem tillhöra en tid för flera hundra år till baka. Men med det mesta af gamla Stockholm är förhållandet likadant, och det som ännu icke hunnit så föråldras skall otvifvelaktigt snart dela det förras öde. Det är något som Stockholm har gemensamt med alla andra samhällen, i synnerhet de stora. Förändringarna följa nu mera så tätt på hvarandra, att det icke behöfs många årtionden, förr än det nya hunnit blifva gammalt, så gammalt, att det är alldeles främmande för det yngre slägtet, under det de äldre visserligen kunna, fastän kanske med mycken möda, erinra sig, att de verkligen sett det som nytt, men likväl ofta äro benägna att tvifla på sitt eget minne.

Det mesta af det gamla har naturligtvis ingen af de nu lefvande sett. Det torde derför hafva ländt till någon nytta, åtminstone till något nöje, att vi sökt gifva en föreställning, om också i största korthet, om förgångna slägtens lif på en plats som i så många århundraden utgjort medelpunkten för ett helt folks sträfvanden.

REGISTER.

I. **Person-namn-register.**

II. Öfriga namn- och sakregister.

RÄTTELSER.

Sid.

231,

rad

8

nedifr.

står

Warner, läs *Wahren;*

»

300,

»

14

uppifr.

»

Adelcreutz, läs *Adelcrantz;*

»

418,

»

9

nedifr.

»

Sven Adolf Hedin, läs Sven *Anders* Hedin;

»

569,

»

Ladugårdsbron, läs *Ladugårdslandsbron.*

På sidan 415 uppgifves orätt att borgmästaren *L. L. Weser* var borgareståndets talman vid 1828—30 årens riksdag. Talmanskapet utöfvades vid så väl nämnde riksdag som vid 1834 års af *J. Ullberg.*